

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Ивана З. Маринковић

Застарела лексика у описним речницима
српског језика

докторска дисертација

Београд, 2023

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Ivana Z. Marinković

Obsolete lexemes in descriptive dictionaries
of the Serbian language

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ивана З. Маринкович

Устаревшая лексика в толковых словарях
сербского языка

докторская диссертация

Белград, 2023

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД, ОЦЕНУ И
ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ментор:

проф. др Рајна Драгићевић, редовни професор

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови Комисије за преглед и оцену докторске дисертације:

Проф. др Александар Милановић, редовни професор

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Ана Мацановић, научни сарадник

Институт за српски језик САНУ

Датум одбране: _____

Велику захвалност дугујем ментору проф. др Рајни Драгићевић на читању, инспирацији, коментарима, научном подстреку, на увек широком, визионарском погледу како на науку, тако и на живот, и изнад свега, на разумевању и увек доброј намери и спремности да се ова дисертација приведе крају.

Проф. др Александру Милановићу на смерницама у вези са дијакхронијском анализом у раду, на искреним разговорима, као и на читању историјских делова у овом раду.

Др Ани Мацановић на упућивању у савремена проучавања књижевног језика предвуковског периода и на њеном бескрајном стрпљењу у вези са свим мојим питањима из дијакхроније. Захвална сам на њеном драгоценом времену које је издвојила за све корисне савете у вези са овом темом, на огромној људскости и подрици која се осећа и на даљину.

Руководиоцу Одсека др Неђу Јошићу и директорки Института за српски језик САНУ др Софији Милорадовић, а понајвише свим колегама из Института на безрезервној вери, прихватању, љубави и помоћи, не само у току израде овог рада, већ и током свих година заједничког рада. Драгој др Ружици Левушкини на помоћи око прибављања литературе из Русије, др Јелени Јанковић на помоћи и проналажењу литературе на пољском језику, драгој др Ани Миленковић на преводу Сажетка и помоћи око адекватне англосаксонске литературе, мср Маријани Богдановић на редовним консултацијама, саветима, размени мишљења и литературе у вези са истородном темом, др Владимиру Живановићу на помоћи око проналажења књига из институтске библиотеке и изван ње. Захвална сам др Марини Спасојевић око консултација у вези са глаголском суфиксацијом, др Наташи Вуловић око калкова из немачког језика и др Марији Ђинђић на консултацијама у вези са појединим турцизмима у нашој грађи.

Нарочиту захвалност на моралној и људској подрици, поред свих осталих колега, дугујем и мср Јовани Шћепановић, др Анети Спасојевић, др Ненаду Ивановићу, др Слободану Новокмету, као и Дини Томић и Весни Видовић из Центра за докторске студије без чије ангажованости и добронамерних смерница у току трајања докторских студија многе дисертације никад не би угледале светлост дана.

Посебна осећања и најдубљу захвалност упућујем колегиницама из заједничке институтске собе, које у тренуцима највећих изазова, нису дозвољавале да одустанем и клонем. Др Мирјани Гочанин на изузетној људској топлини и помоћи око превода појединих руских извора.

Најтоплију љубав и најдубљу захвалност дугујем великом човеку и пријатељу др Јовани Јовановић на детаљном ишчитавању овог текста, на лекторисању и техничком сређивању, а најпре на немеривој љубави и најдубљим осећајима које смо размењивале сваког дана од нашег првог сусрета у Институту за српски језик САНУ. Захвална сам на сваком трену свакодневне подрике у току израде овог рукописа коју ми је Јована и као пријатељ и као научник безрезервно пружала.

Хвала Вањи, Зорану и Тањи, као и свим родитељима из вртићке групе, на систему психолошке и енергетске подршке да изнесем један захтеван животни период. Хвала посебно пријатељима Дијани, Јовану, Жељки, Тонију, Ђури, Ирени, Ани К., Јелени Б., Никици, Бојани, Невени, кумама Наташи и Драгани, као и осталима што су ситним знацима пажње и оперативном помоћи у свакодневици увек показивали људску љубав и подршку.

Животну захвалност дугујем својој мајци Милени, која је уложила много своје енергије, труда и времена преузимајући велики део мојих обавеза како би ми на сваки могући начин олакшала и оставила простора за рад на овој тези. Неизмерно сам захвална и њој и тати, који нас је изненада напустио под налетом ковида, на учењу примером како се бива присутан за оне које волимо.

Захвална драгом Богу на свести и истрајности у тамним животним околностима, као и на јакој вољи да себе вратим себи писањем овог рукописа.

На крају, најнежнију љубав и захвалност дугујем мојој ћерки Сењи, што је имала стрпљења за маму и њен рад. Овај рукопис је за њу, као пример конструкције како се из тешких животних ситуација може изаћи на светлост дана уз подршку оних који нас воле и верују у нас.

ЗАСТАРЕЛА ЛЕКСИКА У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак

Предмет истраживања представља застарела лексика у савременим описним речницима српског језика. Термин *застарела лексика* у раду се узима као хипероним за три категорије лексема – *историзме*, *архаизме* и јединице које се у српској дескриптивној лексикографији квалификују маркером *заст.*(арело).

Корпус за анализу формиран је од лексема и семантичких реализација које су у речницима српског језика маркиране из перспективе временске раслојености језика, неким од квалификатора *заст.*, *арх.* и *ист.* Изворе из којих је системски ексцерпирана грађа за истраживање чине *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (од 1. до 21. тома), *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске* (РМС) и *Речник српског језика* (РСЈ).

Циљеви истраживања подразумевају опис, класификацију и диференцијацију застареле лексике у дескриптивним речницима српског језика. Анализирају се лексичко-семантичке карактеристике застарелих лексема, њихове фонетске одлике, творбени ликови, као и начини лексикографског представљања овог типа лексике у посматраним речницима.

Лексеме које су приликом лексикографског описа маркиране квалификаторима *заст.*, *арх.* и *ист.* разматрају се преваходно са синхронијског аспекта, са намером да се утврди њихов статус и семантичке карактеристике у савременом српском језику. Ипак, са циљем да се размотре потенцијални разлози застаревања лексике и њеног повлачења у пасивни лексички фонд, синхронијски приступ се, у деловима истраживања, комбинује са дијахронијским, те се анализирају гласовне, морфолошке и дериватолошке особености лексике, која је својствена ранијим фазама развоја српског књижевног језика. Дијахронијском анализом фонетских ликова и творбене структуре показано је да су махом застаревали славенизми, који су бивали замењени синонимом (домаћег или страног порекла), или су се посрбљавали и обликом прилагођавали лексици народног језика.

Методом компоненцијалне анализе, издвајањем заједничких компонената у семантичкој структури посматраних јединица, застарела и архаична лексика класификована је у лексичко-семантичке групе и семантичка поља. Метафора се показала најпродуктивнијим механизмом полисемије, који је омогућио развијање застарелих секундарних значења, а утврђено је да су застаревала и значења добијена метонимијским и синегдохским трансформацијама у полисемантичкој структури, као и лексеме добијене понављањем истог творбеног модела.

Квантитативном анализом одређене су најбројније скупине позајмљеница, описана је терминолошка припадност, као и стилске особености застарелих лексема. Дате су смернице за даљу употребу анализираних квалификатора у изради једнојезичних речника, као и за потенцијалну израду специјализованог *Речника застарелих речи*.

Кључне речи: застарела лексика, историзам, архаизам, полисемија, славенизам, лексикографска обрада

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: лексикологија, семантика, лексикографија

УДК:

OBSOLETE LEXEMES IN DESCRIPTIVE DICTIONARIES OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of our study are obsolete words (lexemes) in modern descriptive dictionaries of the Serbian language. We use the term *obsolete lexemes* as a hyperonym for three categories of lexemes – *historicisms*, *archaisms* and lexical units which are qualified by using the marker *zast.* in Serbian descriptive lexicography.

The language corpus was formed by extracting lexemes and semantic realizations from the dictionaries of the Serbian language (*The Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language* (volumes I–XXI), *The Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language of Matica Srpska* and *The Dictionary of the Serbian language of Matica srpska*) containing specific temporal qualifiers *zast.*, *arh.* and *ist.*

The goals of our research include the description, classification and differentiation of obsolete lexemes in descriptive dictionaries of the Serbian language. The lexical-semantic characteristics of obsolete lexemes, their phonetic features, word-formation appearance, as well as their lexicographic representation in the above-mentioned dictionaries were analyzed.

Lexemes which are lexicographically marked with the qualifiers *zast.*, *arh.* and *ist.* are primarily analyzed from a synchronic point of view, with the intention of determining their status and semantic characteristics in the modern Serbian language. Nevertheless, with the intention of considering the potential reasons for the obsolescence of the lexicon and its relegation to the passive lexical fund, the synchronic approach is, in some aspects, combined with the diachronic one. This means that some of the phonetic, morphological and derivational features of the lexicon, which are related to the earlier stages of the development of the Serbian literary language, are analyzed. The diachronic analysis of the phonetic features and the word-formation structure showed that mostly Slavisms became obsolete and were replaced by synonyms (of domestic or foreign origin) or were assimilated and adapted to the lexicon of the vernacular.

The obsolete and archaic lexicon was classified into lexical-semantic groups and semantic fields using the component analysis method, i.e. by extracting common components in the semantic structure of the observed lexical units. Our study pointed out *metaphor* as the most productive mechanism of polysemy, which enabled the development of obsolete secondary meanings. It was determined that the meanings obtained by *metonymic* and *synecdochic* transformations in the polysemantic structure, as well as lexemes obtained by the repetition of the same word-formation model, were also obsolete.

Quantitative analysis made it possible for us to establish the most numerous groups of loanwords, to describe the terminological affiliation and the stylistic features of obsolete lexemes. In the end, we introduce guidelines for the further use of temporal qualifiers in the creation of monolingual dictionaries, as well as in the creation of a specialized *Dictionary of Obsolete Words*.

Key words: the obsolete lexicon, historicism, archaism, polysemy, Slavism, lexicographic processing

Scientific field: linguistics

Specific scientific field: lexicology, semantics, lexicography

UDC:

Садржај:

Уводна разматрања	1
1.1. О предмету истраживања и значају лингвистичке студије посвећене застарелој лексици.....	1
2. Дефинисање појмовно-терминолошког апарата. О терминима <i>архаизам</i> , <i>историзам</i> и <i>застарела лексика</i> у литератури.....	2
2.1. Појам и термин <i>архаизам</i>	2
2.1.1. Речници лингвистичких термина, појмовници, енциклопедије, описни речници..	3
2.1.2. О архаизмима у истраживањима српск(охрватск)их лингвиста.....	7
2.1.3. О архаизмима у славистичким истраживањима	12
2.1.4. Архаизми и застарела лексика у радовима руских лингвиста	13
2.1.5. Архаизми и застарела лексика у радовима пољских лингвиста	16
2.1.6. Архаизми и застарела лексика у англосаксонској литератури	17
2.2. Појам и термин <i>историзам</i>	21
2.2.1. Речници лингвистичких термина, појмовници, уџбеници, описни речници	21
2.2.2. О историзмима у истраживањима српск(охрватск)их лингвиста	23
2.2.3. О историзмима у истраживањима руских лингвиста (у односу према архаизмима и застарелој лексици).....	26
2.3. О повратку застарелих речи у савремени лексикон	28
3. Квалификатори којима се означава застарела лексика у описним речницима	30
3.1. Квалификатори у српској дескриптивној лексикографији (<i>арх.</i> , <i>заст.</i> и <i>ист.</i>)	30
3.2. Квалификатори као маркери временске раслојености у руској лингвистици и дескриптивној лексикографији.....	37
4. Корпус, методе, циљеви и хипотезе истраживања	38
4.1. Корпус истраживања	38
4.2. Методе и циљеви истраживања	41
4.3. Хипотезе и очекивани резултати	42
5. Историзми у савременим речницима српског језика	43
5.1. Етимолошке квалификације историзама	46
5.2. Лексичко-семантичке групе историјске лексике	55
5.3. Квалификатори који се јављају код историјске лексике	113
6. Застарела лексика у описним речницима	117
6.1. Застарела лексика у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске.....	117
6.1.2. Етимологија јединица са квалификатором <i>заст.</i> у РМС	119

6.1.3. Лексичко-семантичке групе и семантича поља застареле лексике у РМС	123
6.1.4. Класификација застареле лексике у српским описним речницима према пореклу.	154
6.1.5. Квалификатори који се јављају уз застареле јединице.....	218
6.1.6. Механизми полисемије у развијеним полисемантичким структурама застарелих лексема у описним речницима.....	222
7. Архаизми у српским описним речницима	256
8. О лексикографској обради лексема маркираних квалификаторима <i>арх.</i> , <i>заст.</i> и <i>ист.</i> у описним речницима српског језика.....	281
8.1. Закључци о лексикографској обради застареле лексике у описним речницима.....	292
8.2. О изради специјализованог речника застареле лексике	293
9. Закључна разматрања.	298
10. Извори и литература	315

Уводна разматрања

1.1. О предмету истраживања и значају лингвистичке студије посвећене застарелој лексици

Предмет овог научног истраживања биће застарела лексика регистрована у савременим српским описним речницима. Застаревање лексике, према нашем увиду, није често било предмет истраживања у домаћој литератури иако је застарела лексика драгоцен материјал, и као лексичко наслеђе, сведочанство богатства српског речничког фонда, и као материјал за лингвистичка истраживања, имајући у виду могућности за анализу које застарела лексика пружа на дијахронијском и синхронијском плану. Различита проучавања процеса архаизације у савременом српском језику, као и резултати таквих истраживања помажу пре свега бољем разумевању општих закона развоја језика, затим објашњавају процесе формирања српског књижевног језика, откривају динамику еволуције речничког састава (нарочито семантичке и стилске промене у лексичком систему кроз поједине фазе његовог развоја, процесе номинације, развој нових значења неких речи, као и разлоге архаизације појединих значења или пак застаревања речи уопште). Изучавање застареле лексике у савременом српском вокабулару даје значајне увиде, јер овај део лексикона одражава дијахронијске промене на синхронном језичком плану. Тако се као сведочанство о сталној промени и развоју лексичког система једног језика примећује процес супротан процесу настанка нових речи – архаизација¹ појединих лексичких јединица. Дакле, губитак лексичких јединица и појединачних значења речи из активне употребе, сматра се једним од главних типова промене у речнику (Владимировна 2002: 3). Међутим, треба напоменути да развој лексичког система подразумева не само допуњавање речника новим јединицама и значењима већ и повлачење у пасивни фонд некада активно коришћених речи, као и реактивацију одређеног броја речи, застарелих јединица, будући да су неологизација, архаизација и реактивација међузависни процеси, тј. системска су појава. Под пасивним речником² подразумевамо „скуп лексичких јединица који су разумљиви изворном говорнику, али их он не користи у свакодневном говору и то називамо потенцијалним речником” (Коростелева 2014: 154).

Застарела лексика заузима специфично место у лексичком систему једног језика. Њена појава условљена је променама лингвистичких потреба говорника и објашњава се утицајем бројних унутарјезичких и ванјезичких фактора (исп. Камајева 2012, Бухалов 2012).

¹ Да би се означио прелазак речи у категорију застарелих, користи се термин „архаизација”. Познато је да је механизам процеса архаизације следећи: прво се примећује присуство равноправних стилских варијаната у језику. Даље, долази до развоја контрастивних обележја варијаната због повећања функционалног обима једне од њих, док се обим друге смањује. Број говорника који користе ову другу варијанту као неутралну опада како расте њена конотација као застареле. Та варијанта помера се на периферију језика и опсег потенцијалних контекста у којима се она може јавити постаје све мањи. Као резултат тога, архаизам је фиксиран на периферији као носилац одређене особине, те може променити и свој категоријални квалитет (из *Стилистичког енциклопедијског речника руског језика 2006*, в. Кузњецова 2017: 11).

² Аутори напомињу да пасивни лексикон једног језика „не треба мешати са пасивним речником одређеног изворног говорника, који зависи од његове професије, образовања, свакодневних активности итд.” (Шански 1972: 56, као и Владимирова 2002: 5).

Најзначајнији ниво језика који преноси знање о стварној и виртуелној стварности чини његова лексика. Речнички састав једног језика је отворен и покретљив систем у коме се врши континуирана прерасподела активног и пасивног речничког фонда. Нестанак старих речи или њиховог значења, као и настанак нових речи детерминисани су спољашњим и унутрашњим језичким факторима. Међутим, „спољни услови често стварају само стимуланс за промену речника, а сам механизам лексичке трансформације одређен је деловањем унутарсистемских односа међу елементима речника. Често разлози архаизације речи у многим случајевима остају нејасни. Установити их „веома је тешка ствар, јер се ови разлози морају утврдити за сваку реч, или у најбољем случају за групу речи” (Аркадјева и др. 2014^а: 25).

Владимировна (2002: 4) такође наводи да лингвистички и екстралингвистички фактори који утичу на развој и промену речника – не делују изоловано, већ у садејству. Према Шанском, утврђивање разлога за трансфер речи из активног речника у архаизме, дакле, разлога за померање, замену једне речи другом, по правилу представља веома тежак задатак (Шански 1972: 148). Можда је управо ово разлог који објашњава недостатак њиховог систематског и доследног проучавања у лингвистичкој литератури. Тако ни у русистици нема системске лексиколошке анализе нити свеобухватне монографске публикације посвећене испитивању разлога архаизације руског лексикона 20. века. Владимирова (2002: 5) објашњава да се кроз анализу тематских група застарелих речи у руском језику представља део руске језичке слике света, захваљујући чему се у лексичком систему руског језика, проучавањем промена унутар ових скупова речи, могу пратити и тумачити различите историјске и социолошке промене, те открити узрочне везе између језичких промена и формирања културне свести руског народа. Отуда се као један од циљева у овом раду такође намеће проучавање тематских група застареле лексике у српском језику, на основу чега ћемо моћи да укажемо на неке разлике у слици света говорника српског језика у различитим епохама.

2. Дефинисање појмовно-терминолошког апарата. О терминима *архаизам, историзам и застарела лексика у литератури*

2.1. Појам и термин *архаизам*

Први проблем у истраживању и класификацији застарелих лексичких јединица јавља се при утврђивању њихове појмовно-терминолошке омеђености. У сербокroatистичкој литератури и лексикографији, али и у радовима страних лингвиста, као и у речницима других језика, термин *архаизам* се разнолико користи. Уочавамо његову неуједначену и недоследну употребу, те ћемо покушати да укажемо на распорострањеност и опсег овог термина, најпре у лингвистичким терминолошким речницима, а затим и у научним и стручним лингвистичким радовима и публикацијама. Заступљеност термина биће представљена према изворима у којима га налазимо, при чему ћемо најпре детаљно размотрити његово значење и употребу у сербокroatистици, а након тога ћемо се позвати и на одређење овог термина у славистици, пре свега у руском језику, али и уопште у старој литератури.

Термин и појам *архаизам* дефинише се у великом броју радова лингвиста, како домаћих, тако и страних. Исто тако, можемо га наћи као лексикографску одредницу у различитим речницима и лингвистичким приручницима.

2.1.1. Речници лингвистичких термина, појмовници, енциклопедије, описни речници

Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva Рикарда Симеона архаизме дефинише веома широко – за разлику од савремених језичких средстава која су жива у употреби, овим појмом обухваћене су *старинске* речи, изрази, граматички облици, идиоми и конструкције. Према Симеону, под *архаизмом* се подразумевају сва језичка средства која су се употребљавала у прошлим раздобљима језичког развоја. Појам *архаизам* код Симеона обухвата „*sve starinske riječi. oblike itd. koji se i dandanas upotrebljavaju*” (Симеон 1969: 104), а аутор их дели на три скупине: „а) *takve koje se nisu nikad prestale upotrebljavati, ali se više ne upotrebljavaju općenito, jer ih sve više potiskuju njihove suvremene zamjene*; б) *[такве] koje su već potpuno bile izašle iz upotrebe, ali su ih isti pisci preuzeli iz starih knjiga te su se ponovo uvele u širu, a neke od njih i u opću upotrebu, bilo u svojem ili pak u više ili manje promijenjenom značenju*; в) *često se shvaća pod arhaizmom zastarela riječ, oblik itd. koji pripada razdoblju starijemu od onoga u kojem se još uvijek upotrebljavaju i koji se osjećaju kao loši, neobični i nesuvremeni u današnjem književnom jeziku (npr. lih, sveudilj, iole)*; али има и таквих који се због своје изражајности употребљавају у дјелима добрих савремених писаца као добре ријечи паралелно са својим савременим синонимима, нпр. *pozni – kasni i sl.*” (Симеон 1969: 104–105). Дакле, према Симеону (1969), у архаизме спадају застареле речи и облици који су: потиснути савременим синонимом; или лексеме које су изашле из употребе, а савременом говорнику су познате само путем ревитализације у језику писаца; или пак речи и изрази који су били у употреби у претходним раздобљима језичког развоја и у савременом језику се осећају као застарели и маркирани, али се могу употребљавати у језику писаца због своје изражајности.

Енциклопедијски лексикон Мозаик знања (Пецо и Станојчић 1972) такође региструје термин *архаизам*, уз напомену да се архаизми у књижевном језику корисите само као стилско средство. У оквиру дефиниције ове одреднице налазимо и поделу на фонетске, морфолошке и лексичке архаизме, као и кратку информацију о квалификацији овог типа лексике у речницима: „ARHAIZAM (grč. *archaios* — star, zastareo), jezička kategorija: glasovno-oblička ili leksička kategorija koja se još uvek ponegde javlja, ali koju književni jezik više ne smatra svojom. Arhaizmi se u književnom jeziku upotrebljavaju samo kao stilsko sredstvo. Među fonetske arhaizme spada npr.: *v/k, s/nce*, što se sreća u govorima istočne Srbije; te vrste su i arhaizmi: *rodjak, netjak*, koje sretamo i na čakavskom i na štokavskom terenu, odnosno *nesam, stareji* (v. *Štokavski dijalekat*); међу морфолошке архаизме спадају и облици локатива мношине на *-ah*: *po vodah* или на *-a*: *po šuma*, што се јавља и на јекавском и на екавском тлу, а лексичких архаизама, било да су у питању домаће речи или тудиче, налазимо подоста у нашем речнику: *pismenica* м. граматика, *pendžer* м. прозор. У речницима нашега језика такве речи се обележавају са *arh.*”

Александар Белић и Стјепан Ившић (Белић и Ившић 1932) дефинисали су архаизам веома кратко: „застарела реч или застарео облик”.

Дефиницију овог појма даје и Вујаклија (1937: 104) базирајући се само на лексичке архаизме и дајући само примере за једнолексемне, не и за фразеолошке јединице, уз напомену о стилској маркираности овог типа језичких средстава: „*архаизам* грам. застарела реч или застарео израз који се данас, у обичном писању и

говору, више не употребљава; нпр. *прочи* (други), *јестаство* (природа), *полза* (корист), *прикљученије* (доживљај) итд., старински начин изражавања”.

И Стјепан Бабић у свом приручнику *Језик* (1963) у оквиру едиције *Школски лексикон* под одредницом *архаизам* даје следеће објашњење: „*zastarjela* riječ ili oblik, нпр. *bo* (jer), *česnik* (razlomak), *jestastvenica* (prirodopis), *jednouditi*, *jednoničiti* (postiti, jedanput na dan jesti), *takov*, *onakov*, *njekoliko*, *njegovijeh*, *crnijeh*, *filologički* (filološki) i dr. Arhaizmi se katkada upotrebljavaju i u suvremenom jeziku; obično ih upotrebljavaju stariji ljudi jer su često te riječi i oblici bili u životnoj upotrebi za njihove mladosti, a upotrebljavaju ih katkada i književnici zbog metričkih i stilskih razloga.”

Ј. Вуксановић у *Школском речнику језичких термина и појмова* (2003) бележи одредницу *архаизам* и објашњава да овај термин „означава реч, облик или језичку конструкцију која више припада старијем језичком раздобљу него оном у коме се понекад употребљава, нпр. *арслан* (лав), *огањ* (ватра), *дажд* (киша), *књига*, *ситна књига* (писмо), *лето* (година), *полза* (корист), *себар* (кмет, сељак, тежак)”. Аутор напомиње да од архаизама треба разликовати тзв. *историцизме*.

Речник књижевних термина (РКТ) квалификује архаизме у савременом српском језику и као „лоше”, заправо нестандарне језичке јединице, које не припадају књижевнојезичкој норми: „*arhaizam* ... 2. u lingvistici a. ima više značenja: a) sva jezična sredstva (riječi, oblici, konstrukcije, idiomi) koja su se upotrebljavala u prošlim razdobljima jezičnog razvoja; b) zastarele riječi, oblici itd. koji pripadaju starijem razdoblju i koji se osjećaju kao loši, neobični, nesuvremeni; c) sve starinske riječi, oblici itd. koji se i dandanas upotrebljavaju (za razliku od *historizama*, kako nazivamo riječi koje su nestale iz upotrebe zajedno sa predmetima ili pojmovima koje su označavale)” (РКТ 1985: 45).

Р. Драгићевић (2010) у *Српској енциклопедији* посвећује чланак термину *архаизам* као значајном факту српске језичке културе. Ауторка истиче да су архаичне оне речи које су савремени синоними избацили из употребе, објашњава поделу на лексичке и семантичке архаизме која је прихваћена у лингвистици (уз тумачење неколиких подтипова) и указује на речничку квалификацију архаизама у описној лексикографији: „архаизам (грч. *ἀρχαῖος*, стар, древан), застарела реч која је у савремено доба потиснута из употребе, стилски је обојена и замењена неком другом речју. Данас се њима сматрају речи као *писменица* (граматика), *Англија* (Енглеска), *земљовид* (географска карта). Лексички а. су сасвим различитог порекла у односу на своје синониме из активне лексике (нпр. *глагољати* – *говорити*). Семантички а. активно живе у савременом књижевном језику, али им је једно од значења застарело (нпр. *књига*, кад означава *писмо*). Лексичко-фонетски а. имају исто порекло као и њихови парњаци у активној лексици, али с мало измењеним звуковним обликом (*даштица*, данас *дашчица*). Лексичко-творбени а. се разликују од својих синонима из савременог језика само по префиксу или суфиксу (нпр. *издаватељ*, данас *издавач*). Не спадају све застарелеле речи у а., него само оне које су стилски обојене. У речницима српског, одн. српскохрватског језика уз а. стоји квалификатор *арх.*”

О појму и термину *архаизам*, спорадично, налазимо информације и у домаћим граматикама. Тако Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2002: 180) овај тип лексема виде као део стилогеног потенцијала речника једног језика: „Архаизми у књижевном (стандардном) српском језику су оне речи које су се престале употребљавати у савременом језику зато што су их замениле друге речи за означавање истих предмета, појава, особина. [...] Архаизми се, углавном, употребљавају у уметничкој књижевности (прози, поезији) као стилистичко средство евокације прошлих времена.”

Врло сличну дефиницију, са минималним изменама, налазимо и у „Граматици српског књижевног језика” Живојина Станојчића (2010: 275–276).

Сва је прилика да је у сербокроатистици мање уобичајено да се у граматицама разматрају и описују појединачни типови лексике, раслојене са територијалног, социјалног или временског аспекта, те о архаизмима као застарелим лексемама нема речи код Маретића, Стевановића, у граматици Е. Барић и др., па ни у *Нормативној граматици*.

И описни речници српског језика региструју *архаизам* и тумаче га као јединицу лингвистичког терминосистема. У РСАНУ (1959) налазимо следећу дефиницију под одредницом *архаизам* „грам. реч или облик који су изашли из обичне употребе, који су застарели”; РМС (1967) доноси сличну верзију, али укључује и изразе у лексикографски опис овог појма: „грам. застарела реч, облик или израз”, док се у РСЈ (2007) понавља иста дефиниција као у РМС, уз разлику у квалификатору који маркира ову одредницу и који појму даје већи степен општости, описујући га шире, као лингвистички а не као граматички термин: „лингв. застарела реч, облик или израз”.

Важно је истаћи да и у Уводним напоменама у Упутствима за израду РСАНУ³ наилазимо на сличне ставове по питању третмана застареле лексике у конципирању вишетомника. Архаизми се, према тадашњим састављачима Упутстава, не сматрају делом књижевнојезичког стандарда и чине маркирани слој лексике: „Ово је речник књижевног и народног језика који обухвата раздобље 19. и 20. века. У њега, поред књижевних, улазе и покрајинске речи, мање познате или непознате књижевном језику, као и речи које у књижевном језику нису пожељне, које представљају архаизме, варваризме, арго или уобичајене неправилности изражавања.” (подвукла И. М.)

Конечно, и аутор *Приручника лексикографије* Л. Згуста (1991) такође дефинише архаизме, напомињући да они нису више део савременог језика будући да њихов денотат није више фреквентан. Згуста уводи још један термин за овај тип лексике – *речи везане за време*, оградајући се аутокритичким ставом, са свешћу да термин представља иновацију у терминолошком систему, што је увек проблематично уколико већ постоји систем термина о одређеним језичким категоријама.

Код Згусте (1991: 171) налазимо овакво објашњење: „Arhaične i zastarjele leksičke jedinice koriste se u jeziku koji se opisuje u rječniku samo izuzetačno, one su se ranije češće koristile. Treba lučiti dva tipa situacije. U prvom tipu sam denotat gubi frekvenciju u vanjezičkom svijetu i stoga ni određena leksička jedinica nije više dio aktivnog leksikona. *Amovi i helebarde* danas su rijetki predmeti; stoga riječi *am* i *helebarda* mogu da se smatraju arhaizmima, barem u opštem jeziku. No, ako postoji potreba, ove se riječi mogu koristiti bez ikakve konotacije. Leksičke jedinice tog tipa možemo zvati arhaizmima (u ograničenom, specifičnom smislu tog termina); da se ne bojim terminoloških inovacija nazvao bi ih *riječima vezanim za vrijeme*.⁴“

Згуста даље напомиње да се овакве речи у савременом језику користе како би произвеле стилски ефекат или конотацију⁵. Такве се речи, како Згуста (1991: 171–172)

³ Посреди је интерни приручник који у обради грађе користи ауторски тим лексикографа Речника САНУ. Како напомиње С. Ристић (2014: 119), у Упутствима за израду РСАНУ дата су „основна начела за представљање нормативног и функционалностилског статуса лексичких јединица у Речнику”.

⁴ У фусноти бр. 23 Згуста (1991: 171) додаје да су *речи везане за време* подврста речи *везаних за културу*, што сведочи о културолошком значају бележења застареле врсте лексике у речницима – како тезаурусног типа, тако и у речницима књижевног језика.

⁵ У савременим контекстима, пре свега у медијским текстовима, историзми и архаизми користе се за стварање и изражавање различитих врста комичног ефекта, од благе ироније до крајњег сарказма (Емељанова 2015: 14). Слично запажа и Кузњецова (2017: 46), која проучава функцију архаизама у

напомиње „*могу назвати застарјелим*”. Указујући на дистинкцију између *архаизма* и *застарелих речи*, аутор поставља и питање хиперонима, те проблематизује (Згуста 1991: 171, у фусноти) термилошка одређења неколиких типова лексема у категорији застарелог лексичког фонда: „*Оба се типа [„речи везаних за време”] често зову архаизми или застареле ријечи. Ријечи везане за вријеме некад се зову и историзми. Не могу да се одлучим који хипероним за те двије категорије да одaberем.*”

Када говоримо о специјализованим лингвистичким речницима, и прегледани термилошки приручници у руској и англосаксонској лексикографији дају нам релевантне информације приликом дефинисања појма архаизам.

О. Ахманова у *Речнику лингвистичких термина* (1966) бележи термин *архаизам* у два терминалошка реализацијама, при чему је прва ужег појмовног опсега у сфери лингвистике и тиче се описа језичких средстава са становишта лексикологије, а друга подразумева дефинисање у домену стилистике и теорије књижевности. Као лексичке јединице, *архаизми*, према Ахмановој, представљају речи или изразе који су изашли из свакодневне употребе и отуда се доживљавају као застарели у савременом језику⁶. У сфери књижевности, Ахманова дефинише *архаизам* као троп – стилско изражајно средство које се састоји у употреби застареле речи или израза у циљу архаизације текста тј. његове стилске обојености, и то у функцији историјске стилизације, затим давања узвишеног или пак комичног тона изразу и сл. С овим је у вези и одредница *архаизација* у речнику О. Ахманове, која се дефинише као тип стилизације текста, и то историјска обојеност израза.

У *Кембричкој енциклопедији језика* (1987) Д. Кристал бележи термин *архаизам* у индексу појмова и дефинише га на следећи начин „*stara reč ili sintagma koja više nije u орштој употреби*”. Као два најочљивија фактора семантичких промена Кристал (1987: 330) наводи настанак нових и нестанак старих речи. Уочавамо да Кристал диференцира лексички и семантички архаизам, тј. напомиње да може застаревати цела реч или пак једна њена семантичка реализација. Аутор објашњава да се за реч или неко њено значење каже да су „*застарели*” онда када „*изађу из употребе*”, што је често производ чињенице да одређени предмет или појам нису више потребни некој заједници већ се користе искључиво у контексту науке, нпр. историографије или теорије књижевности. Вредна је пажње и Кристалова напомена да „*reč ili неко njeno značenje mogu zastareti i онда када се за њих узима нека непријатна асоцијација, или могу бити једноставно замењени неком другом речу која се сматра модернијом*”. Аутор овакве појаве репрезентује примерима из елизабетанског енглеског, објашњавајући да „*danas se više ne употребљавају речи wight (osoba), leman (dragan) i hie (žuriti), dok neka zastarela značenja iz tog perioda postoje u rečima humour (= „temperament”) i conceit (= „ideja”)*” (Кристал 1987: 330).

Бусманов *Лексикон лингвистике* (друго допуњено издање издавачке куће Ратлиц из 2006. године) бележи одредницу *архаизам*, уз напомену о етимологији и грчком пореклу термина „*archaism [Grk archaios ‘old-fashioned, antiquated’]*”. У самој

књижевном тексту и констатује да они, осим што имају директну, номинативну вредност (да означе појмове и предмете из прошлих епоха), неретко служе и као средство које уноси високу, свечану ноту или пак ироничну конотацију у какав текст писан књижевноуметничким односно публицистичким стилем. Отуда ауторка закључује да у историјским и научним делима архаизми и историзми врше номинативну функцију, док се у књижевноуметничким делима њихова функција може одредити као номинативно-стилска, будући да дочаравају одређени колорит епохе (Кузњецова 2017: 30).

⁶ Ауторка наводи одговарајуће примере у руском лексичком фонду (*взятель, вдовствовать, вдовица, врачевание, даяние, издревле, лихоимство, навет, науцать*).

дефиницији запажа се двојак третман архаизма, и то, уопштеније, као језичке *појаве*, али истовремено и као језичко-стилског (лексичког) *средства*. Аутори најпре објашњавају да архаизам подразумева ефектну *употребу* застарелих израза како би се постигла стилска обојеност текста – поетска, иронична или узвишена конотација,⁷ а затим наводе пример „употребе архаизама” (дакле конкретних лексичких јединица) у Тенисоновој историјској поеми „Краљеве идиле” (конкретно, архаичне лексеме у дијалогу у оквиру идиле „Гарет и Линет”).⁸ Дакле, архаизам се у овом појмовнику третира и као појава/процес стилске архаизације, и као појединачна реч/израз којим се одређена конотација постиже.

Р. И. Траск (2005) у *Темељним лингвистичким појмовима* не бележи термин архаизам као засебну одредницу, али у оквиру описа појма „упорабне навике” помиње и архаизме, уз напомену да су посредни јединице које се употребљавају искључиво зарад постизања стилског ефекта: „Arhaizmi su poseban slučaj. To su riječi izbačene iz uporabe i nisu dijelom suvremenog jezika, osim kad se namjerno želi postići arhaični kontekst, kao kod religijskog stila. Arhaizmi se katkad uvrštavaju u rječnike kao pomoć onima koji žele čitati stare tekstove. Primjerice, zbog važnosti koju engleski lingvisti pripisuju Shakespeareovim djelima, neki rječnici navode svaku riječ i značenje koji se pojavljuju u njegovu književnome opusu, čak ako se navedene riječi ne nalaze nigdje.” (Траск 2005: 375)

2.1.2. О архаизмима у истраживањима српск(охрватск)их лингвиста

Дефинисање архаизама и разматрање процеса архаизације у лексикологији, са лексичко-семантичког аспекта, било је предмет интересовања српских лингвиста у појединачним истраживањима посвећеним овом типу лексике, те ћемо размотрити како се архаизам појмовно и терминолошки одређује у релевантним радовима у србистици/сербокроатистици.

Анализирајући истраживања на тему архаичне лексике, посебну пажњу посветићемо раду М. Радовић-Тешић (1982), која под архаизмима подразумева речи које су припадале неком прошлом раздобљу, али су данас потиснуте из активне употребе. Њихова повремена употреба у неким функционалним стиловима савременог језика оцењује се као маркирана и стилски⁹ обележена (Радовић-Тешић 1982: 257). Турцизам *ђумрук* је застарела реч за говорнике српског језика јер је у активној употреби реч *царина*, али лексема *ђумуркана* код И. Андрића има стилску функцију обележавања колирита епохе (Радовић-Тешић 1982: 261). Како се у српској лексикографској пракси практикује употреба два квалификатора *арх.*[аично] и *заст.*[арело], док се у теоријским радовима и речницима/појмовницима лингвистичких термина архаизам дефинише као „застарела реч ...”, поставља се питање која је разлика између *архаизама* и *застарелих речи*, те у каквом односу ови термини и појмови стоје. М. Радовић Тешић (1982: 261)

⁷ У оригиналу стоји „archaism ... The effective use of outdated expressions for poetic, ironic, or elevated connotation” (Бусман 2006: 83).

⁸ Зарад прецизности наводимо и изворно објашњење у овом издању Бусмановог *Лексикона*: „Scott and Tennyson, in using archaisms to give color to conversation in historical romance, rendered themselves guilty of what Robert Louis Stevenson called ‘tushery’: *Knight/Slay me not: My three brothers bod me do it* (Tennyson, ‘Gareth and Lynette,’ in *Idylls of the King*).”

⁹ Овакво виђење архаизама налазимо и у руској литератури. Архаизми се означавају као стилски обележене варијанте са ограниченим подручјем употребе, насупрот њиховим савременим неутралним синонимима (Кузњецова 2017: 11).

прва на домаћем подручју указује на диференцијацију архаизма и застареле речи, која се уочава на основу употребе другачијих маркера у описној лексикографији. Будући да се *архаизам* традиционално дефинише као „застарела реч или облик” (исп. нпр. Симеон 1969, Пецо и Станојчић 1972), ауторка се пита да ли се појмови *застарела реч* и *архаизам* односе на исти тип лексике и зашто се у речницима срећу два типа квалификатора – *заст.* и *арх.* М. Радовић Тешић објашњава да архаизам јесте застарела реч, али није свака застарела реч архаизам (Радовић Тешић 1982: 261). Да ли је нужно архаизам „ужи” појам од застареле речи и да ли застарела реч представља хипероним? Како ауторка објашњава, закључујемо да термин *застарела реч* подразумева реч употребљавану у прошлости, мање или више познату савременим говорницима, а замењену другим синонимним речима које су данас у активној употреби (Радовић-Тешић 1982: 261). Архаизми се употребљавају у савременом језику са обавезном стилском обојеношћу, те би у лексикографској пракси квалификатор *арх.* требало да има стилско обележје, а квалификатор *заст.* само нормативно. Међутим, запажа се недоследна и несистематска обрада ове врсте лексике у РСАНУ, како постоји много реалних проблема услед критеријског издвајања застареле лексике¹⁰ из општег лексичког система.

У лексикографској пракси проблем представља препознавање архаичности одређене лексеме, те ауторка наводи критеријуме за њихову класификацију (на основу степена архаичности):

- 1) место речи са одговарајућим значењем у номинационом систему књижевног и народног језика;
- 2) првобитна распрострањеност и време које је реч провела у саставу активне лексике савременог језика;
- 3) (не)постојање јасне и непосредне везе са сродним речима (Радовић-Тешић 1982: 257).

При изради дескриптивног речника тешко је држати се овако захтевних критеријума, што је, претпостављамо, и разлог недоследне и несистемске обраде лексике овог типа, не само у РСАНУ (као речнику великог обима, тезаурусног типа, где неуједначености свакако доприноси и начин лексикографске обраде, временски распон између појединачних томова и др.) него и у РСЈ као једнотомном речнику – где А. Ранђеловић (2013: 173), на основу анализе лексикографске обраде лексема овог типа, такође примећује неуједначену праксу.

Осврнућемо се овде и на поделу архаизама коју М. Радовић-Тешић (1982) предлаже у свом раду. Ауторка разликује следеће типове архаизама:

1) лексички архаизми – застареле речи које данас имају активан синоним, нпр.: *очевина* – „отаџбина”, *опточан* – „кружни”, *опхода* – „патрола”, *опуноверити* – „овластити”, *опустати (се)* – „наоружати (се)”, *опитељубен* – „вољен, цењен”, *опитеник* – „савезник”, *оштрље* – „сечиво”, *опомињач* – „саветник, саветодавац”, *опорочаније* – „замерка, прекор, критика”, *одглагољати* – „рећи, казати, испричати”, *одглас* – „одјек, ехо”, *окром* – „осим, изузев” и сл.;

2) семантички архаизми – речи које се активно употребљавају у савременом књижевном језику, али је једно од њихових значења у полисемантичкој структури застарело (исп. Раичевић 2011): *опстанак* – „настанак, зачетак”, *опомена* – „сећање, успомена”, *оштрица* – „ивица, руб”, *оправа* – „оруђе, прибор”, *опремити* – „урадити,

¹⁰ За потребе нашег рада, термин *застарела лексика* користићемо као хипероним. Јасну диференцијацију између застареле лексике и старог лексичког слоја уочава Драгићевић (2018: 29). Ауторка истиче да не можемо говорити о истоветности термина *застарела реч* и *реч која припада старом слоју језика* (из псл. језика).

завршити, обавити посао”, *опречан* – „који се налази са друге, супротне стране”; *одгледати* – „остављати утисак, изгледати”, *окрет* – „обрт, промет”, *оклопник* – „фигура коња у шаху” и сл.;

3) лексичко-фонетски архаизми – лексичке јединице које имају истокоренски синоним у савременом српском језику, али са нешто измењеним звуковним саставом, нпр.: *очатати* – „очитати”, *очивидан* – „очевидан”, *опсудити* – „осудити”, *опћенар* – „општинар”, *опћени* – „општи”, *опуцаница* – „офуцаница”, *одгнанац* – „одагнанац” итд.;

4) лексичко-творбени архаизми – обухватају лексеме у којима „долази до померања у дистрибуцији суфикса или префикса”, пошто је употребљени формант некада имао ширу примену у деривацији, а данас је „сужен на одређени круг лексичких основа” (Радовић-Тешић 2009: 40), нпр. : *оштроум* – „оштроумац”, *очајаније* – „очајање”, *очајателан* – „очајан”, *опуномоћије* – „опуномоћење, пуномоћ”, *општенародњи* – „општенародни”, *оштроум* – „оштоумац”, *одгајиља* – „одгојатељица”, *окривленије* – „окривљавање”, *округлоћа* – „округлост”, *окруженије* – „окружење” и сл.;

5) фразеолошки архаизми – вишечлане јединице које у себи садрже архаичне лексичке елементе).¹¹

Значајан допринос србистици на тему разграничавања и прецизирања термилошких решења која се тичу архаизама и застарелих речи пружио је А. Милановић (2006). Аутор наводи да се сви истраживачи слажу да је „архаизам застарела језичка јединица која је у савременом језику стилистички маркирана” (Милановић 2006: 293), али у лингвистичком и лексикографском третману архаизама примећује бројна размимоилажења, те је указао на неопходност омеђења појма и термина *лексички архаизам* од термина *застарела реч*.

Милановић увиђа да из поделе на лексичке архаизме и застареле речи произилазе бар два проблема: један термилошки и један теоријско-методолошки (Милановић 2006: 299). Термилошки проблем огледа се у подудару хипонима и хиперонима, с обзиром на то да се за хипонимски низ, који би чинила три елемента (лексички архаизам, историзам, застарела реч) као хипероним користи – *застарела реч*. Као теоријско-методолошки проблем Милановић види чињеницу да истраживач мора бити веома обазрив приликом одређивања, јер свака застарела реч јесте потенцијални лексички архаизам, а активирање застарелих речи, нарочито у књижевноуметничком стилу, потпуно је непредвидљиво (Милановић 2006: 299).¹²

А. Милановић дао је најисцрпнију анализу дефиниција термина *архаизам* у домаћој лингвистичкој науци и први се бавио критеријумима за одређивање лексичких архаизама у савременом српском језику, при чему је посебно истакао да језичко осећање¹³ лексикографа не сме бити једини критеријум за одређење архаичности

¹¹ У прегледаној литератури налазимо да их помиње и Данко Шипка (1998: 114). Фразеолошки архаизми неће бити предмет нашег истраживања, већ ћемо се фокусирати само на једночлане лексичке јединице, тј. на архаичне целовите лексеме и појединачна архаична лексичка значења у полисемантичкој структури. Под *фразеолошким архаизмима* овде подразумевамо вишечлане јединице које садрже застарелу реч као компоненту израза, као и читаве изразе чије је значење као целине застарело (Ђукић 2017).

¹² Термилошка и појмовна неуједначеност категорија застареле лексике одавно је примећена и у руској лексикологији. Тако Н. М. Шански, још 1954. користи термин *застарела лексика* као хипероним указујући на поделу овог дела лексичког фонда на *архаизме* и *историзме*. Он даје и подробнију класификацију застареле лексике коју темељи на виђењу језичког знака способног за архаизацију, и са аспекта форме и са аспекта значења (исп. Аркадјева и др. 2014а; Глинкина 2014).

¹³ О језичком осећању в. Баук (2004). Ауторка говорећи о категорији језичког осећања као критеријума за језичку анализу, закључује следеће: „На основу свега што смо овде навели, сматрамо да постојеће дефиниције језичког осећања захтевају нову интерпретацију, јер би на једном епистемиолошком нивоу, од дефиниције ка термину, ваљало експлицитније указати на значај језичког осећања као активног

лексема. Поузданији критеријум је фреквенција употребе поједине лексема у електронском корпусу савременог српског језика, као и додатна грађа прикупљена ексцерпцијом дела из различитих функционалних стилова (Милановић 2006: 294–295). Након опсежног разматрања статуса појма и термина *лексички архаизам* у србистици, А. Милановић у закључним разматрањима констатује и то да су лексички архаизми сегмент књижевне (стандардне) лексике („макар се налазили и на њеној периферији”) уколико су потврђени у савременом тексту писаном било којим функционалним стилем (Милановић 2006: 301).

Закључујемо из досадашњих истраживања да се лексема маркиране квалификатором *арх.* у речницима препознају као речи које су некада биле у употреби на основу тога што се данас срећу у језику књижевних дела, како старијих, тако и савремених писаца, а то их чини стилски маркираним лексичким фондом. Код неких лексема, међутим, квалификатор *арх.* стоји само испред секундарних значења. Говорницима српског језика ове лексема су познате, пошто се налазе у употреби у свакодневној комуникацији, али са другачијим примарним значењем. Наведена секундарна значења су стилски обојена и у широкој су употреби у језику. Овакав тип архаизма М. Радовић-Тешић (1982: 258) назива семантичким архаизмима, а сигнал за њих нам може бити застарелост секундарних значења неке лексема, док су примарна у савременом језику активна.

Архаизмима као делу лексикона пажњу посвећује и Д. Шипка у монографији *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. За термилошку диференцијацију и одређивање типологије архаизама у сербокрватистичкој литератури важан је термин *семасиолошки архаизам* (Шипка 1998: 72), који аутор тумачи на следећи начин: „*tu se radi o obilježenosti forme – element zbiljnosti i dalje postoji, ali se forma lekseme koja na njega upućuje više ne smatra aktuelnom: vejka 'grana', Moskov 'Rus' i sl., a moguća je i semasiološka markiranost, npr. opomena 'sjećanje'*”. Дакле, референт у стварности постоји, док је форма лексема неактуелна. Милица Радовић-Тешић (1982: 259) исти овај тип архаизама назива *семантичким архаизмима*, а он ће у нашем истраживању заузимати значајно место како нас већма занимају семантичке промене, као и статус семантичких архаизама у савременом српском језику.

На термин *стилистички архаизам* пажњу скреће Младенов (1983: 79–80; према Милановић 2006: 294).

П. Пипер (2019: 95) сматра да постоје *лексичко-творбени* архаизми и посматра их као делимично застареле само обликом (нпр. *читатељ* спрам *читалац*), док помиње и оне делимично застареле само значењем, што би у досадашњем прегледу литературе били семантички архаизми, нпр. *бешика* 'непаран унутрашњи орган' према *бешика* 'колевка'. Спрам ове две групе налазиле би се речи које су застареле и обликом и садржајем (нпр. *вилајет*, *нахија*, *срез*). Аутор у свом истраживању указује и на различито поимање термина *архаизам*, напомињући да се најчешће код домаћих лингвиста помиње лексички архаизам, мада архаизми могу бити и фонетски, потом творбени (нпр. *американски* према *амерички*), граматички (нпр. реченице са везником *илити* према савременом *или*), графички (нпр. употреба црквенословенских слова у

принципа у разматрању језичких процеса на готово свим језичким нивоима. Језичко осећање треба да буде укључено у лингвистички опис као предмет проучавања, јер се оно открива као метод анализе језичких појава пре свега на синхроном, али и на дијахроном нивоу. Њега, на крају, ваља уклопити у термилошки систем повезивање са сродним категоријама *језичког мишљења*, *компетенције*, *кода* и слично” (Баук 2004: 262–263).

тексту на савременом српском језику), правописни (нпр. *србски* или *убски*), семантички (када се архаизује само једно значење или је архаизован само један члан хомонимског пара, нпр. *част* у значењу 'део', уп. на равне части), фразеолошки (нпр. *слати (некога) од Понтија до Пилата*), термилошки (нпр. *прирок*) итд. (в. Пипер 2019: 97).

У србистичкој литератури налазимо неколико подела архаизама, а једну од њих, засновану на етимологији, тј. пореклу речи, у свом раду доноси и П. Пипер. Тако аутор констатује да архаизми могу бити *аутохтони* (нпр. *закон 'вера'*, *књига 'писмо'*, *беседа 'реч'*) или могу представљати позајмљенице (нпр. *ћумуркана 'цариница'*, *одаја 'просторија'* итд.), при чему се даје и ужа класификација застарелих позајмљеница по пореклу (Пипер 2019: 96).

Говорећи о узроцима због којих неке речи добијају статус застарелих, Пипер (2019: 97) издваја следеће: „не само што се историзми одвајају од архаизама него се и унутар архаизама могу издвајати они који су [...] позајмљенице (уп. *ћозлуци* према *наочаре*), или који су услед језичке помодности потиснути неким (новим) позмљеницама (уп. *готовина* према *кеш*).” Осим тога, уочавајући одлике архаизама, као сложеног језичког подсистема, аутор даје своју дефиницију: „Опште одлике архаизама [...] јесу њихова релативно ниска учесталост употребе, стилска маркираност архаизма и постојање њему изофункционалне јединице која је фреквентнија, а није стилски маркирана по обележју архаичности [...] као и сфере употребе архаизама пре свега, у књижевности, духовној литератури, у пренаглашено свечаном изражавању, у шаљиво узвишеном изражавању (персифлажа) или у пуристичкој функцији (када архаизам није страног порекла)” (Пипер 2019: 98).

Пипер констатује и да бисмо, применивши класификацију речи по врстама, могли разликовати именичке архаизме, придевске, глаголске итд. Нас ће у анализи грађе занимати само пунозначне јединице, те их можемо назвати пунозначним архаизмима.

Разматрајући могуће начине класификације архаизама, један од критеријума које П. Пипер издваја као релевантан за њихову поделу јесте степен архаичности (исп. Радовић-Тешкић 1982: 257–258) и он се огледа у „степену учесталости употребе, и интензитету стилске маркираности. Једни архаизми су на самој граници преласка у домен језичке прошлости и потпуног изласка из употребе у савременом језику (нпр. *депеша*), а архаичност других може бити мање изражена (нпр. *пенкало*), тако да се степени архаизованости крећу од изразито архаизоване употребе неке јединице, до оне где је пре реч о релативно ређој употреби него о архаизованости.” (Пипер 2019: 98–99). Аутор у вези са овим начином поделе закључује да је степен архаизованости¹⁴ један од основних извора стилогеног потенцијала архаизама (Пипер 2019: 99).

И Љ. Бутковић (2008: 106), истражујући методички модел обраде временске раслојености лексикона, велику пажњу посвећује архаизмима, те објашњава да они настају из унутарјезичких разлога и класификује их у неколико скупина „s obzirom na to što je kod arhaizama zastarjelo”. Ауторка констатује да постоје тзв. *изразни архаизми*¹⁵, под којима подразумева лексеме „čiji je izraz arhaičan, a sadržaj se izriče drugim izrazom (*polza – korist*)”, као и *садржајни архаизми*¹⁶ – „kojima je u suvremenom jeziku pridružen nov ili drukčiji sadržaj. Тако је данас израз *brod* arhaičan kad označava mjesto po kome se može prijeći preko rijeke”.

¹⁴ Степен архаизације одређује време и жива језичка свест говорника, наводи Кузњецова (2017: 13).

¹⁵ Претпостављамо да ауторка мисли на „формалне архаизме”, тј. речи различитог формалног лика и синонимне вредности.

¹⁶ У досад прегледаној и наведеној литератури ово је пример за „семасиолошку маркираност” (Шипка 1998: 72) или „семантички архаизам” (Радовић-Тешкић 1982: 259).

Остатак рада базира се на подели коју налазимо код већ поменутих истраживача и не представља иновацију у посматрању архаизама (Радовић-Тешић 1982 и Пипер 2019). Љ. Бутковић тако издваја и *творбене архаизме*, као лексеме „sa arhaičnim tvorbenim elementima (*ljepost – ljepota*)”, затим *фонолошке архаизме*, за које истиче да се „svoјim fonemskim sastavom suprotstavljaju suvremenom stanju (*cesar – car*)”, те *графичке и ортографске архаизме*, као лексеме које „po grafijskim i ortografskim (pravopisnim) načelima odudaraju od suvremene grafijske i ortografske prakse (*diete – dijete*)” (Бутковић 2008: 107).

Занимљив је појам који уводи ауторка за тзв. „лексеме на прелазу” (Бутковић 2008: 108): „Zastarjelice – leksemi koji se sve ređe rabe u suvremenome hrvatskome standardnome jeziku pa će s vremenom vjerojatno prijeći u pasivni leksik. Rabe ih govornici starije životne dobi.”¹⁷

О. Дурбаба наводи како М. Црњански у роману *Сеобе*, уз локализме, германизме и турцизме, уводи управо архаизме и фреквентно их употребљава, с обзиром на то да имају специфичну стилску вредност, тј. стилогени потенцијал. Ауторка се осврће и на нормативни статус лексема које припадају овом делу лексикона савременог језика: „Наведене врсте лексема не припадају језичкој норми; стога њихова улога у књижевном делу није само денотативна (у противном, писац би могао да употреби неке друге речи, које ... део су лексичког фонда савременог српског језика и представљају узус на читавом језичком простору); аутору су управо потребне речи које имају и конотативни садржај, које у читаочевој свести плету асоцијативну мрежу ванјезичких чинилаца.” (Дурбаба 1995: 235).

У раду о архаизмима у савременим српским речницима Р. Стијовић (2014) наводи како се у РСАНУ архаизмима обележавају лексеме које по свом гласовном склопу не припадају савременом књижевном језику, а нису део црквене лексике (*безгласије, бесконачје*). Ауторка даје дефиницију застарелих речи и наводи да су то оне које немају гласовну архаичност, али се потискују из активне употребе, нпр. *ђумрук – ’царинарница’, главњача – ’затвор’, закон – ’вера’* (Стијовић Р. 2014: 405).

2.1.3. О архаизмима у славистичким истраживањима

Када посматрамо језичке приручнике и радове на страним језицима, уочавамо сличну проблематизацију питања диференцијације архаичне и застареле лексичке јединице каква постоји и у српској лингвистици. Неуједначеност у дефинисању термина *архаизам* уочавају нпр. Камајева (2014), Бухалов (2012: 81), Новикова и Терехова (2014: 22) и др. На основу њихових истраживања сазнајемо да се застарела лексика може класификовати према различитим параметрима, као што су нпр. карактер застаревања речи (на који утичу унутрашњи, језички чиниоци или пак спољашњи, ванјезички); сфера употребе (неки истраживачи предлажу да се размотре оделите групе

¹⁷ А. Милановић лексеме овакве ниже фреквенције у језичком корпусу назива „застаревајућим лексемама”, тачније „застаревајућом лексиком” (Милановић 2006: 301). Аутор помиње још и статус новостворених лексема у духу архаичне лексике (*љубвичињеније, идеопреподобје* и сл.) и констатује да овакве лексеме настају по творбеном моделу архаичне лексеме, уз коришћење архаичних творбених форманата. Овакве *архаизмоиде*, тј. псеудоархаичне лексеме треба сврставати у неологизме, прецизније у оказионализме (Милановић 2006: 301).

застареле лексике ограничене сфером употребе, нпр. *библизми, митологизми, црквена лексика* и сл.), затим степен застаревања речи¹⁸ и сл.

2.1.4. Архаизми и застарела лексика у радовима руских лингвиста

У својој докторској дисертацији, посвећеној архаичној лексици савременог руског језика у описним речницима, Шестакова (1999) испитује шта чини архаични слој вокабулара прегледајући руске речнике од краја 18. века до савремених дана. На основу лексикографских чињеница, као и прегледа релевантне литературе у русистици, ауторка настоји да утврди нормативни статус застареле лексике у савременом руском језику и закључује да је то лексика која припада пасивном фонду (из перспективе стандардног, „стилски неутралног” језика) или пак лексика која припада одговарајућем функционалном стилу. Шестакова (1999: 165) сматра да застарели речник руског језика чине речи чија је номинативна функција делимично или потпуно изгубљена у процесу њиховог историјског развоја, под утицајем унутарлингвистичких разлога. Степен губљења номинативности може бити директно пропорционалан степену застарелости речи. Низак степен губитка номинативности, у већини случајева, омогућава да застарела реч функционише у другим стилевима или да има посебну стилску функцију у савременом књижевном језику, будући да се изостанак номинативне вредности лексеме надокнађује њеном експресивно-синонимском функцијом. Ауторка дефинише *праве лексичке архаизме* као застареле једнозначне речи, које у неким случајевима имају фонетске, деривационе или морфолошке варијанте, а потиснуте су из савременог језика активним еквивалентима – нпр. синонимним речима¹⁹ са различитим кореном, синонимним фразеолошком јединицама и сл. (Шестакова 1999: 171).

Владимировна (2002: 6) напомиње да у руској научној литератури не постоји јединствена дефиниција појма „архаизам”, што је првенствено последица недиференцираног приступа застарелом речнику тј. чињеници да се термин „архаизам” често односи на „било које застареле језичке јединице” (Маслов 1975, 248; према Владимировна 2002). То доводи до непожељне двосмислености појма, који у овом случају значи: 1) застарелу реч уопште, 2) историзам, 3) прави архаизам.

¹⁸ Владимировна (2002: 14) износи да је тешко направити конзистентну класификацију застарелих речи према критеријуму степена њихове архаизације, јер на степен застарелости може утицати језичко осећање појединца, било да су посредни обични изворни говорници, било лингвисти тј. истраживачи који испитују ову појаву, те се субјективност не може избећи. Међутим, као објективне показатеље степена застарелости језичких јединица ауторка претпоставља неколике критеријуме. Најпре је потребно узети у обзир присуство стилских квалификатора у описним речницима руског језика, јер су њихови састављачи имали на располагању значајан картотечки индекс употребе речничких јединица у различитим жанровима и стилевима. И за нас је ово важан објективни показатељ, пошто ознака „заст.(арело)” у речнику указује да је ова реч изашла из активне употребе. Други критеријум који Владимировна наводи јесте да је конкретну реч потребно довести у корелацију са референтом – одређеним појмом тј. реалним сегментом стварности који је могао нестати у претходним историјским епохама или има тенденцију да нестане. Притом се узима у разматрање и екстралингвистички фактор – нпр. проток времена и смене генерација, као и то како на одређену лексему реагују изворни говорници који у датом тренутку владају активним лексичким фондом руског језика, али имају свест о постојећој и пређашњој реалности. Треће, сматра Владимировна – ако речи у речницима добију ознаку „совјетско” (или „у СССР-у”), то такође указује на њихово хронолошко обележје. Четврто, на процес архаизације утиче почетно ограничење сфере употребе одређене лексеме.

¹⁹ Кузњецова (2017: 18) наводи да у неким случајевима синонимне варијанте својим значењем у потпуности апсорбују целокупно семантичко поље архаизма. Понекад се синонимне варијанте уопште не појављују. Понекад са застаревањем речи нестаје и њен денотат. Велика група речи прешла је у пасивни речник, а да није замењена активним синонимом, нпр. *љубезник* – „онај који је стално љубазан према женама” (у рус.: *тот, кто постоянно любезничает с женщинами*).

Као што видимо, у руској лингвистичкој литератури, слично као и у српској, наилазимо на проблем приликом дефинисања *архаизама* и њиховог диференцирања од *застарелих речи*. О томе сведочи и Коростелева (2014: 155), која констатује да упркос привидној једноставности и транспарентности појма „архаизам”, он у русистици није дефинисан једнозначно. Прво, обим појма се двосмислено разуме: или је „архаизам” терминолошки синоним „застарелој речи”, или је пак „архаизам” само једна врста застарелих речи (заједно са са другом врстом – историзмима). Поделу архаизама сличну оној која постоји у србистици налазимо код Коростелеве (2014: 155–156), која истиче да постоје: 1) семантички или лексички архаизми – случајеви када застарева семантички садржај лексеме, нпр. „*живот* в значении ’жизнь’”; 2) фонетски архаизми, нпр. „*история* ’история’, *маскерад* ’маскарад’”; 3) творбени архаизми типа „*бедство* ’бедствие’”; 4) морфолошки архаизми типа „*зала* вместо *зал*, *ругать* *всех* и *вся*, где *вся* – форма средњег рода множественног числа”. Ауторка бележи и фразеолошке архаизме који „конзервирају” архаичне елементе²⁰.

За разлику од историзама, стилски потенцијал архаизама је несумњив. Архаизми могу бити продуктивно средство за постизање или свечаног, високопарног или чак грандиозног стила у језику, или, обрнуто, редукованог, комичног израза. Често се у овом другом случају користи техника остваривања формално-семантичког апсурда, комбиновањем стилски некомпатибилних језичких компонената (на пример, комбиновањем речи високог стила и колоквијалних речи из сленга) (Емељанова 2015: 51).

Поједини руски аутори сматрају да је концепт „застареле лексике” један од дискутабилних у лингвистици будући да не постоји једнообразно мишљење међу научницима о томе шта све он чини. Аркадјева и др. (2014а: 25) наводе само неке од устаљених ставова у руској лингвистици, нпр. да су застареле оне лексеме које се временом све мање користе у комуникацији, како постепено прелазе у пасивни речник и после тога потпуно излазе из постојећег активног вокабулара стандардног језика, те се по правилу не налазе у савременим речницима тог језика. Терминолошка синтагма „застарела лексика” такође се често користи у неформалном професионалном жаргону, и то у различитом појмовном опсегу, те ова група аутора, као и ми у нашем раду, термин „застарела лексика” користи као хипероним. Под овај појам спадају типолошки различити лексички слојеви: историзми, архаизми и речи које су потпуно напустиле речник језика. По узору на поделу застареле лексике према степену застарелости Н. М. Шанског (1972), Аркадјева и др. издвајају следеће типове лексема: а) речи које су потпуно нестале из језика и тренутно се у њему не налазе чак ни у саставу деривата; б) речи које се у језику не користе као засебне речи, али се јављају као коренски делови изведених речи; в) речи које су нестале из језика као самосталне лексичке јединице, али се у језику чувају као део устаљених фразеолошких јединица (Аркадјева и др. 2014а: 25). Група аутора такође поставља питање има ли смисла изучавати речи које излазе из речника једног језика, да ли има потребе за њиховом анализом и реконструкцијом. С тим у вези, аутори сматрају да је у садашњој фази развоја друштва, у модерном времену глобализације, интензивног технолошког развитка и доминације информационог технологија, када се смањује интересовање према хуманистичким наукама, важно окренути се језичком богатству једног језика, сачувати га од заборављавања, и са научног становишта понудити савременим говорницима један речник који неће

²⁰ Ауторка наводи податак да фразе са архаичним елементом представљају четвртину главног фразеолошког фонда, што чини немали број. Како фразеолошки речник А. И. Молоткова садржи 4000 фразеолошких јединица, око 1000 јединица у саставу има застарели архаични елемент. Коростелева цитира Мокијенка, који тврди да архаични елементи не само да не спречавају већ активирају употребу фразеолошких архаизама у савременом руском језику (Коростелева 2014: 156).

само заинтересовати говорнике за језичку историју и културу већ ће и подстаћи њихову истраживачку радозналост (Аркадјева и др. 2014а: 25).

Узимајући у обзир доступне студије за идентификацију степена застарелости речи, аутори овог чланка (Аркадјева и др. 2014а: 26) у проучавању речника руског језика (изузев историзама) издвајају следеће групе речи:

- 1) архаизми присутни у пасивном речнику говорника: *аффект* – 'осећање', *багрец* – 'гримизно', *барыши* – 'профит';
- 2) архаизми непознати савременим изворним говорницима у том облику, али са унутрашњом лексичком компонентом (обично коренском морфемом) која је део савременог језичког знања: *ароматник* – 'посуда за зачине, ароматичне течности', *бавитися* – 'забавити се', *бальство* – 'лечење' и сл.;
- 3) речи које су изашле из састава речника савременог руског језика, али их аутори речника не узимају у обзир као архаизме: *безбуковный* – 'непросвећен, необразован', *абабъ* – грубо сукно итд.

Аутори сматрају да би приликом израде новог речника историзама и архаизама руског језика, намењеног савременим корисницима и говорницима, требало изоставити последњу групу речи. За ову лексичку скупину аутори уводе термин *субстракт* и под њиме подразумевају речи које се „изузимају” из речника језика као неупотребљене, непознате, речи које не изазивају никакве асоцијације и нису интересантне за просечног говорника руског језика због недостатка језичке и културно-образовне вредности. Такве речи не могу да обезбеде говорнику позитивно језичко и комуникативно искуство, као ни задовољење његових интелектуалних потреба. У исто време, застареле речи у другој групи имају значајан потенцијал за проширење језичке компетенције појединца, развијање језичке ерудиције, повећање интересовања за руски језик и његов даљи развој у општекултурне сврхе. Група аутора (Аркадјева и др. 2014а: 28) закључује да јединственост и разноврсност изражајних могућности руског језика одређује не само активни него и пасивни речник. Сазнајни значај архаизама постојан је и независан од историје и промена у друштву. Архаизми се могу користити не само у стилске сврхе већ представљају средство за поимање језичке стварности, како у синхронији, тако и у дијахронији.

У руској литератури налазимо још један појам који проширује општеприхваћену поделу застареле лексике на историзме и архаизме. Реч је наиме о *ноциолизима* (Норман 2016: 21) – речима које нестају из лексике због изостанка ноције тј. губитка релевантних појмова у свести изворних говорника, док су саме реалије (референце, денотати) као елементи објективне стварности – сачуване. Управо је ова последња околност оно што разликује *ноциолизам* од историзма; с друге стране, *ноциолизам* се разликује од архаизма по томе што не добија синоним у савременом језичком стандарду. Аутор сматра да ограничавање свих случајева застарелих лексичких јединица на наведена два типа – архаизме и историзме – осиромашује не само реалну слику функционисања речника већ и теоријске лексичке могућности, те да когнитивна моћ језика остаје у сенци при проучавању застарелог лексикона једног језика. Уколико уклањање денотативног аспекта значења доводи до појаве историзама (нестао је предмет, нестаје и његово име), док промена номинације доводи до појаве архаизама (појавило се ново име, старо нестаје), онда се поставља питање каква последица тј. празнина у лексичком систему остаје када нестане појам о одређеној појави у свести говорника (треће теме Огден–Ричардсоновог троугла језик–мишљење–

стварност²¹ као модела лексичког значења). По Нормановом мишљењу (2016: 27), историјској лексикологији недостаје посебан термин који би означио такву појаву, тј. трећа категорија „нестајућих” речи. Отуда овај аутор предлаже назив *ноциолизам*, настао од лат. *nōtio* 'појам, представа', за означавање лексичке јединице која напушта лексикон због губитка одговарајућег појма у свести изворних говорника, док је сама реалија (референца, денотат) као елемент објективне стварности очувана. Норман објашњава да је појава ноциолизама повезана, с једне стране, са реструктурирањем политичког система друштва, са променом његових идеолошких праваца, док, с друге стране, ноциолизми настају и услед напретка људског знања, развоја научне и техничке мисли, промена материјалних услова живота итд. (Норман 2016: 28–29).

Руска ауторка Кузњецова (2017: 20) о архаизмима у језику говори као о јединицама које функционишу на посебан начин, при чему се стиче утисак да је термин „архаизам” у њеним истраживањима синониман термину „застарела лексема”. Према Кузњецовој, застарели речник карактерише сужавање обима употребе појединачних речи, а разлози њихове архаизације су различити: неке речи су замењене синонимима или варијантама сличних речи, док друге речи, попут историзама, нестају из нелингвистичких разлога. Ауторка, на основу увида у литературу посвећену овом проблему, закључује да у русистички постоје два схватања архаизама: широко и уско. Према ширем схватању архаизама, они укључују и историзме, док уже схватање подразумева ограниченост на архаизме у ужем слислу (лексичке, тј. семантичке архаизме). С обзиром на актуелне трендове у развоју архаичног речника и резултате истраживања руских лингвиста, оправданије је, сматра Кузњецова, уско разумевање архаизама. Процес архаизације је сталан и одвија се на свим језичким нивоима, али се најбоље одражава у лексичком фонду, кроз појаву архаизама. Ауторка указује и на значај чувања и проучавања застарелих речи, као и на широку употребу коју застарели речник има у свим функционалним стиловима, а највише у књижевноуметничком.

2.1.5. Архаизми и застарела лексика у радовима пољских лингвиста

У раду о статусу архаизама у разговорном функционалном стилу савременог пољског језика, Хандке К., Поповска-Таборска Х. и Гластерова И. (Хандке и др. 1996) представљају материјал прикупљен анкетом међу неколико десетина испитаника рођених у међуратном периоду. Испитаници су имали задатак да наведу речи које су, према језичком осећању изворних говорника, изашле или излазе из употребе. Приликом одабира материјала одбачене су дијалекатске, жаргонске и говорницима непознате лексеме страног порекла, као и оне које, према ауторима, још живе у језику. У приказу појединих лексема, поређаних по азбучном реду, дате су дефиниције које су испитаници предложили, као и речничке дефиниције из речника пољског језика, те ова студија указује на тренутни статус и значење појединих застарелих речи у пољском језику. Чини се да аутори у раду користе термине „архаизам” и „застарела реч” као синониме.

²¹ „Још 1923. године Огден и Ричардс су представили слику језичког знака у виду троугла на чијим су теменима језик, мишљење и стварност. Чини се као да се тај троугао даље допуњавао новим елементима (као што су, рецимо, пошилалац и прималац поруке у Билеровом моделу знака као органона – оруђа у комуникацији) или су се наглашавали неки односи унутар троугла на штету других, али се никада није променио општи став да је значење лексеме (и другачије схваћених језичких знакова) декодирање сложеног односа између неке појаве у спољашњем свету, њене менталне репрезентације у нашем мишљењу и језичке манифестације.” (Драгићевић 2010: 54).

Јан Адамовски (1987: 96) у свом раду о лексичким архаизмима у пољском песничком фолклору уводи за историзам необичан термин – *предметни архаизам*, односно историзме назива архаизмима предмета, објашњавајући да су посреди речи које се не могу „превести” на савремени језик. Ову групу чине пре свега речи за новац, одећу, мерне јединице, потом речи из области војне терминологије; речи у вези са дворским животом, као и етнографизми, који именују древне обичаје, предмете, обреде и сл.

Војташек (2017: 132) приказује речи и изразе из религијског речника који су функционисали у пољском језику деветнаестог века, а којих нема у савременим текстовима о религији. Етимолошко-структурна и семантичка анализа одабраних језичких јединица, потврђена одговарајућим контекстима у коме се ове речи појављују, показује да су готово све заборављене речи и изрази *лексички архаизми*.

Анализирајући семантичке архаизме као огледало пољске културне традиције, Пиела (2016: 22–23) наводи једну од најцитиранијих пољских ауторки, Квирину Хандке, која се бавила појмом и термином „архаизам” у контексту пољског лексикона. Наиме, Хандке (1999) констатује да тешкоћа при појмовно-термиолошком дефинисању архаизма у лингвистици настаје услед тога што је тешко одредити степен архаичности речи. Лингвисти немају одговарајуће критеријуме помоћу којих би утврдили „губитак виталности једне речи”. Неки лингвисти користе хронолошки приступ тако што постављају временско ограничење и класификују речи које су претходно, у прошлости, биле употребљаване као архаизми. Испоставило се да у пољским лингвистичким и лексикографским истраживањима не постоји уједначена и прихваћена пракса дефинисања термина „архаизам” (као ни у србистици, ни у русистици, прим. аутора И. М.), која би одредила и прецизно усмерила употребу хронолошког квалификатора и у практичној лексикографији. Због тога се тешкоће у разумевању суштине архаизма само нагомилавају.

Пиела (2016: 24) запажа да се обично у пољским речницима речи које имају хронолошко одређење квалификују као: *стари* и *застарели* (*dawny i przestarzały*), где се први квалификатор односи на речи и значења које су данас непозната савременом говорнику, док се други квалификатор односи на речи или значења која излазе из употребе. Нови индикатор хронолошке квалификација *ван употребе*, који је уведен у пољску лексикографију, требало би да се примењује у квалификацији речи које се изузетно или ретко (претпостављмо у одређеним функционалним стиловима) могу и данас употребљавати. Нажалост, разлика између старих и застарелих речи и значења није јасно дефинисана, како ова пољска ауторка потврђује. Различита пракса која се у пољским речницима примењује за квалификовање хронолошки одређене лексике не омогућава да се корисник речника информише о тренутку „губљења виталности” речи. Јако је тешко одредити прецизну позицију речи у времену како не постоји претходно прецизан хронолошки податак о њеном животу у пољском језику. На основу свега изложеног, сматра Пиела (2016: 25), не преостаје ништа друго него да прихватимо речничке квалификације са резервом, будући да су квалификатори овог типа недовољно одређени и не лоцирају конкретну лексему прецизно на временској оси.

2.1.6. Архаизми и застарела лексика у англосаксонској литератури

Прегледајући англосаксонску литературу, наишли смо на неколико радова који се баве класификацијом застареле лексике. Оно што можемо запазити јесте да је свим

проучавањима заједничко колебање у терминологији, тј. идентификација проблема који смо и сами истакли да је уочљив приликом поделе застареле лексике.

У енглеском језику наилазимо на термине: *archaism(s)*, *historism(s)* и *obsolete word*. Како их научници дефинишу и какав је њихов поглед на застарелу лексику, покушаћемо да представимо у овој тачки рада.

Говорећи о одликама америчког енглеског језика, Баух и Кејбл (2002: 340) у својој књизи „Историја енглеског језика” уочавају да је једна од карактеристика која се често приписује америчком енглеском – *архаизација*, тј. очување старих особина језика које су изашле из употребе у стандардном британском језику. Износе податак, који поткрепљују примерима, да је амерички енглески сачувао приличан број старих речи или јединица карактеристичних за употребу у старијим текстовима, које се више не користе у Великој Британији. Американци нпр. користе реч *mad* за емоцију љутње, беса, у значењу у којем се та реч употребљавала у Шекспирово време. Њихова теза је да је енглески у Америци „конзервативнији” него енглески у Енглеској, те да су покрајински говори Енглеске једнако конзервативни као они у Америци.

Већина истраживања са којима смо дошли у додир бави се упоредном анализом застареле лексике у енглеском и неком другом језику. Англосаксонска лингвистика се у савремено доба бави застарелом лексиком са аспекта корпусне и рачунарске лингвистике, а то није био предмет нашег интересовања у овом раду. Ипак, трудићемо се да представимо релевантна истраживања на која смо приликом истраживања теме којом се бавимо наишли и која се дотичу дефинисања појмова *застарела лексика*, *архаизам* и *историзам*. Нажалост, већину истраживања са којима смо дошли у контакт нису спровели англосаксонски лингвисти, већ они који се служе енеглеским како би описали стање у језику о коме говоре. Нека од ових истарживања су контрастивна, а ми ћемо се трудити да се осврнемо на суштину запажања различитих аутора о застарелом слоју лексике у енглеском језику.

Николов (2016) у раду посматра варијетете енглеског језика, осврћући се на карактеристике његове говорне и писане реализације. Посматрајући особине књижевнојезичког варијетета, као важну одлику наводи постојање архаизама као стилогеног потенцијала језика. Аутор истиче да је њихова главна стилска функција „стварање атмосфере старине” (Николов 2016: 115). Николов такође истиче да архаизми употребљени у неадекватном контексту могу изазвати хумористички ефекат. Као главне врсте архаизама аутор истиче *праве архаизме*, односно застареле речи замењене савременим синонимом (*befall = happen*), *историјске речи* (*knight, spear*), *морфолошке архаизме*, односно застареле облике речи које су у савременом енглеском у активној употреби (*speaketh, cometh, brethren*).

Султамуратовна (2022: 233) у апстракту истраживања помиње следеће термине, и то у граматичком броју множине: *творбени архаизми* (*derived archaisms*), *лексички архаизми* (*lexis archaisms*), *лексичко-фонетски архаизми* (*lexis-phonetic archaisms*), *застарела лексика* (*obsolete words*), *историзми* (*historisms*). Ауторка користи термин „stratum” за описивање лексичких јединица које су постојале у неком историјском временском распону и које су биле у активној употреби у језику али се у савременом језику више не користе. У самом раду ауторка се бави само разграничавањем старог слоја лексике на *историзме* и *архаизме*. Говорећи о старом лексичком слоју, Султамуратовна износи карактеристике архаизама и историзама, који чине пасивни слој језика, као и особености према којима се ове две групе речи разликују. Разлике између архаизама и историзама у страним и домаћим

научним истраживањима спроведеним унутар старих лексичких слојева су следеће:

1. Историзми се односе на појаве из историје народа које више нису релевантне за савремени живот, док архаизми подразумевају само старе називе, тј. имају и лексичке пандане у савременом корпусу;
2. За разлику од историзама, архаизми имају своје синониме у савременом слоју језика. Стога није претерано сугерисати да архаизми постају, између осталог, и онда када поједини термини у синонимском низу престану да се користе активно у односу на остале;
3. Методолошка веза између синонима, која доводи до активирања архаичног значења и чини да један од елемената у синонимском низу постане пасиван и архаичан, кључан је за процес архаизације. Историзмима, пак, недостаје ова карактеристика, те се дешава потпуно брисање из лексичког фонда лексеме која служи као назив реалије која је нестала.
4. Једина улога историзама у језику је номинативна. Међутим, архаизми имају и номинациону и стилску вредност. Без намере да пореди архаизме и историзме и да демонстрира шта је значајније у савременом језику, ауторка истиче да и историзми и архаизми имају свој језички и уметнички значај, као и јединствено место у лексичком фонду сваког језика.

У закључку Султанмуратовна (2022: 236) истиче да, иако је рад на класификацији архаизама значајан, могуће је мењати постојеће класификације на основу специфичних карактеристика сваког језика.

Код Умудове (2022) уочавамо дисперзивну природу термина *историзам* – он се широко користи у филозофији, антропологији, социологији, као и у лингвистици. Тек у 18. веку, као и у низу других наука, у лингвистици се формира идеја о лексичком историзму, а примарно је овај термин био усмерен на проблеме порекла језика и транзиције од „примитивних” ка савременим језицима. И ова ауторка застареле речи дели у две групе: архаизме и историзме. Процес настанка архаизама назива процесом архаизације, а као одлику архаизама наводи постојање активних синонима у савременом језику. На пример: *grumpy* је реч која је коришћена око 1720-их у значењу 'лоше ћуди и мрзовољан'. Данас се чешће користе синоними ове речи: *sulky*; *bad-tempered*; *sullen*; *gloomy* итд.

Умудова (2022: 5897) представља поделу архаизама на неколико група у зависности од степена застарелости речи и начина на који се тренутно користе у језику, те издваја следеће типове архаизама: *лексичко-семантички*, *граматички*, *морфолошки*, *поетски* и *лексички*. Као разлоге застаревања, ауторка наводи: а) промене објективне стварности, пролазност неких предмета и догађаја (њих означавају историзми 'енгл. *historicism*s'); б) унутарјезичке мотиве: реконструкција лексичког система, замена једне речи другом (архаизми 'енгл. *archaism*s'); в) промене менталитета и друштвено-културних прилика, деактуализацију појмова и сл. (Умудова 2022: 5898). Ауторка уочава и појаву повратка речи које су изашле из употребе у активни лексички фонд и наводи примере: *lieutenant*, *minister*, *officer* и сл. Истиче да су лингвисти израдили посебне речнике који укључују речи из застарелог лексикона поново активирани у савременом лексикону. Поред тога, у истраживању је представљена и семантичка подела историзама у енглеском језику, и то на: 1. речи које означавају друштвени положај; 2. речи које означавају називе оружја везаних за битку; 3. речи које означавају врсте бродова; 4. речи које означавају врсте превозних средстава која су ван употребе; 5. називе старих музичких инструмената.²² Ауторка, контрастивно, даје и знаке

²² Ову ауторкину поделу историзама на тематске групе можемо сматрати начелном семантичком поделом, а наша грађа броји неупоредиво већи број ЛСГ у оквиру историзама.

стања у азербeјџанском језику, тј. напомиње да историзми у овом језику углавном припадају ЛСГ у вези са државном управом, јавним средствима и односима. Описни речници, како напомиње, немају засебне ознаке за „архаизам” и „историзам” и обе ове речничке категорије реализују се под терминим „застарелих речи” (в. Умудова 2022: 5899). Историзми у азербeјџанском језику могу припадати различитим областима. На пример, ауторка уочава следеће тематске групе: називи позиција/титула; називи оружја; називи за меру/димензију; називи одеће; називи за инструменте; речи који изражавају верско разумевање: *sheikh*, *dervish* 'шеик, дервиш' итд.; речи које означавају назив институција: *gazamat*, *madrasa*, *mollakhana*. Ово нас наводи на запажање да речи које припадају истим тематским групама прелазе у категорију историзма у различитим језицима.

Код Кувондик (2022) наилазимо на другачију поделу застареле лексике – на *archaic words (archaisms)* и *obsolete words (historisms)*. Ауторка посматра синонимни термине „архаична реч” и „архаизам”, као и „застарела реч” и „историзам”, у контрастивном истраживању на енглеском и узбекистанском материјалу. Позива се на поделу Шанског који је архаизме класификовао на лексичке и семантичке архаизме, а лексичке архаизме у просте, изведене и лексичко-фонетске. Пример за просте архаизме су речи које немају суфиксе. Примери изведених архаизма су лексичке јединице које у свом саставу садрже творбене форманте: *silvern–silver* или *o'tlug'–firy*. Лексичко-фонетски архаизми укључују архаичне јединице чији се гласовни ликови донекле разликују са историјске тачке гледишта: *hath–has* или *yolvormoq–yolbormoq*. Даље, ауторка лексичке архаизме у енглеском и узбекистанском дели на групе полусложених, двоструких и поновљених архаизма: *yesteryear – last year*, *whereinsoever (anywhere)*, *someddeal (to some extent, in part)*. У закључку, Кувондик (2022: 183) наводи да је могуће успоставити нову класификацију архаизма и допунити већ постојеће поделе овог типа лексике у сваком језику понаособ.

У истраживању ауторке Шершунович (2014) наводе се речници фразеолошких јединица у пољском језику, који сведоче о томе да сви фразеолошки архаизми заправо садрже барем један архаични лексички конституент. Говорећи о лексички унутар фразеолошких јединица, ауторка уводи нову терминолошку категорију – „палеосемантизам”. Дакле, застарела лексика према овој ауторки, може бити класификована на *историзме* (јединице које се односе на предмете, појаве и сл. који више не постоје), *архаизме* (речи које су нестале иако појмови које именују и даље постоје), и *палеосемантизме* (речи које се у савременом језику користе у другачијем значењу него у прошлости) (Шершунович 2014: 4). Бавећи се фразеолошким јединицама са архаичном компонентом, ауторка пажњу посвећује и лексичким архаизмима, јер су они центар фразеолошке јединице. На крају рада, ауторка даје предлог како дефинисати фразеолошке јединице са архаичном компонентом у билингвалном пољско-енглеском речнику.

Катамба (2005: 122) као пример потискивања речи у пасивни лексички фонд наводи како су у касном средњем веку придеви *wæstmærce* и *wynnfest*, који су постојали у старом енглеском, временом застарели. Они су, према ауторовом истраживању, замењени речима *fertile* и *pleasant*, које су у енглески дошле из француског (запажамо да се исто десило са лексиком из различитих фаза развоја српског књижевног језика која је била замењена речима несловенског порекла). Старе енглеске именице *greed 'voice'* и *læcedom 'medicine'* доживеле су исту судбину. Истиче се замена староенглеских речи француским које су биле распрострањене у језику религије и државне управе. Ванјезичка стварност, тј. промене, било да се ради о моди, културним, друштвеним или политичким институцијама, културним

вредностима, науци или технологији, важан је фактор при губљењу речи у једном језику (Катамба 2005: 123). Међутим, може се десити и обрнут процес. Аутор наводи лексеме *frigate*, *corvette* и *armour* као примере „лексичког препорода” или ревитализације лексичког фонда. Наиме, све три речи су оживеле и почеле су се изнова примењивати почетком двадесетог века, а поново су ушле у општу употребу захваљујући развоју нових значења. Оваква врста закључка наводи нас на размишљање да би, у одређеним околностима условљеним спољним факторима, управо процеси развијања полисемантичке структуре могли бити механизам за стварање нових значења, услед чега би се поједине застареле лексеме могле вратити у активни језички фонд.

2.2. Појам и термин *историзам*

Најподробнији преглед литературе о дефинисању термина *историзам* који је већ дуго заступљен у српској лингвистици дао је А. Милановић (2007), уз табеларни приказ дефинисања по узору на Поповићев систем анализе дефиниције и дефиниционих комплекса (Поповић 2005). У циљу појмовно-терминолошког одређења историзма, ми ћемо, по узору на Милановића (2007), представити термин *историзам* најпре у речницима, те појмовницима лингвистичких термина, затим у граматицима и, коначно, у научним радовима посвећеним овој теми, пратећи хронолошки приступ. Допуњаваћемо увиде у српској лингвистици изворима из стране литературе које смо за потребе овог истраживања консултовали.

Термин *историзам* није потрђен у свим сербохрватистичким лингвистичким речницима, нити је његов статус свуда једнак: у једним речницима се наводи као посебна одредница, док се у другим јавља у оквиру термина *архаизам* (Милановић 2007: 88).

2.2.1. Речници лингвистичких термина, појмовници, уџбеници, описни речници

Александар Белић и Стјепан Ившић у свој речник у оквиру приручника *Средњошколска терминологија и номенклатура* не уводе одредницу *историзам*. У оквиру одреднице „застарела реч” као синоним нуде само термин *архаизам*: „застарела (застарјела) реч (ријеч) (архаизам), н. Veralteter Ausdruck, ф. Archaisme (Белић и Ившић 1932).” Под одредницом *архаизам* у овом речнику налазимо само упућивање на поменуту одредницу: „архаизам в. застарела реч или застарео облик.”

Код М. Вујаклије (1937) не налазимо одредницу *историзам*, већ се овај термин јавља у фонетском лику *хисторизам* и дефинише искључиво у сфери филозофије,²³ а исти речник бележи и терминолошку варијанту *хисторицизам*, за коју налазимо чак 3 значења, али ниједно из домена лингвистике, нити везано за застарелост речи.²⁴

²³ „*Хисторизам* (гр. *ιστορία*) фил. склоност да се духовне и културне творевине (право, моралност, религија и др.) посматрају као производ историјског развика, или да се процењују као историјски условљене и променљиве” (Вујаклија 1937).

²⁴ „*Хисторицизам* (гр. *ιστορία*) 1. социолошко и филозофско учење које посматра људе и догађаје не по њиховој унутарњој вредности, него у историјској средини, тј. у односу према друштвеној средини из које су поникли; 2. тежња да се уметничка дела објашњавају методом чисте историчности, искључујући као празно и опасно свако естетско посматрање; 3. схватање по коме је историја, остављена сопственој моћи и без помоћи филозофије, способна да утврди извесне моралне и религијске истине” (Вујаклија 1937).

Стјепан Бабић у свом приручнику *Језик у оквиру едиције Школски лексикон* такође нема одредницу (*х*)*историзам*. Не налазимо ни одредницу *застарела реч*, а под одредницом *архаизам* нема помена о историзмима као о посебном типу застареле лексике.²⁵

Код Р. Симеона (1969) налазимо овај термин у фонетској варијанти *хисторизам*. Симеон *историзме* најпре помиње у оквиру одреднице *архаизам*, када говори о функцији архаизама у књижевности, истичући да се без њих у књижевноуметничком тексту „не би могла dati živa i vjerna slika prošlosti”. С тим у вези, аутор додаје да се у исту сврху употребљавају: „čak i posve mrtve riječi i izrazi, historizmi; oživljujući njih pisac oživljava i uskršava drevnu starinu, dajući joj obilježje autentičnosti, njezine posebnosti, te ona ustaje pred nama kao živa u svojem historijskom koloritu, bliža zbog svoje istinitosti” (Симеон 1969: 105). Потом историзам добија и статус засебне одреднице у *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* Р. Симеона (1969: 482) и аутор га дефинише на следећи начин: „historizam ... historijski termin ili izraz ili element; zastarjele riječi koje su označivale realije ne izgubljene, već takve koje se samo nazivaju drugačije”, а затим наводи и одговарајуће примере из руског језика „*вепрь–кабан, стяг–знамя, стогна–площад, грядущий–будущий, речь–глагол, сей–этот*“ и експлицира диференцијацију у односу на архаизме, додајући на крају речничке одреднице, у виду напомене у загради: „(≠ arhaizam)”.

Асим Пецо и Живојин Станојчић у лингвистичком појмовнику *Српскохрватски језик у оквиру едиције Енциклопедијски лексикон Мозаик знања* (1972) не бележе одредницу *историзам*, нити овај термин помињу у оквиру одреднице *архаизам*.

Нолитов *Речник књижевних термина* (РКТ 1985) не бележи засебно одредницу *историзам*, већ о значењу овог термина сазнајемо из једне од семантичких реализација под одредницом *архаизам*. У овом речнику историзми (у фонетском лику *хисторизми*) забележени су као речи које припадају старини – аутори констатују да се под архаизмима могу подразумевати и „2. с) sve starinske riječi, oblici itd. koji se i dandanas upotrebljavaju (za razliku od *historizama*, kako nazivamo riječi koje su nestale iz upotrebe zajedno sa predmetima ili pojmovima koje su označavale)” (РКТ 1985: 45).

Бранко Тошовић у монографији о функционалним стиливима у пасиван стилистички слој убраја *историзме* и *архаизме* (Тошовић 1988: 164), а као хипероним за ове лексичке слојеве користи термин *застарела лексика* (Тошовић 1988: 186).

Аутори средњошколске граматике дефинишу историзме у књижевном језику као „оне речи које су се престале употребљавати у савременом језику са престанком употребе предмета и појава које су означавале. Тако је, на пример, у 19. веку постојао порез (такса) на *вино*, па је у књижевном језику била у употреби реч *винарина*, која је тај порез означавала. Тако су са нестанком дотичних предмета и појава нестале из активне (и широке) употребе речи: *газдалук, кнежина, кмет, прњавор, абаџија, кириџија, симиџија, сврзибрада, нахија, оборкнез*. Овакве ће се речи, наравно, као део наше лексике, употребити у текстовима који се баве историјом, али не у свакодневном комуницирању” (Станојчић и Поповић 2002: 180).

Јован Вуксановић у *Школски речник језичких термина и појмова* (2003) не уводи одредницу *историзам*, али у оквиру одреднице *архаизам* налазимо термин *историцизам*. Аутор напомиње да од архаизама (в. у претходном поглављу) треба разликовати тзв. *историцизме* и објашњава: „То су такве речи којих нема више у

²⁵ О Бабићевој дефиницији архаизма в. претходно поглавље.

употреби, али нема ни предмета или онога што те речи означавају, нпр. *фалаке* „кладе за сапињање ногу при шибању”, *абаџија* (занатлија који израђује одећу од абе – врсте грубог сукна) и др.”

А. Милановић у уџбенику за 7. разред основне школе користи термин у форми *историзам* и даје сл. дефиницију: „Историзми су речи које су застареле зато што се појаве и предмети које обележавају не сусрећу у савременом животу. Обично су то речи којима су се означавали стари занати, титуле, звања, мере, делови гардеробе, новац, обичаји – све што припада историји.” (Милановић 2005б: 112).

Дескриптивни речници српског језика појам историзам дефинишу као методолошки правац у науци о историји. Ниједан од три речника који су нам послужили за ексцерпцију грађе, не региструје *историзам* као лингвистички термин.²⁶

2.2.2. О историзмима у истраживањима српск(охрватск)их лингвиста

Милица Радовић-Тешић у раду о архаизмима и њиховој обради у РСАНУ помиње појам *историзам*, разграничавајући значења хипонима *архаизам* и *историзам* у односу на хипероним *застарела реч* (Радовић-Тешић 1982). Говорећи о *историзмима*, ауторка наводи и синонимну термилошку синтагму *историјска лексика*: „Из застарелог лексичког фонда јасно се издваја специфичним карактером тзв. историјска лексика, у лексиколошкој литератури позната под називом историзми. Историзми су речи које означавају појмове који више не постоје, а припадали су одређеној епоси, те у језику служе као номинативно средство за именовање данас непостојећих појава, предмета, ствари итд. и срећу се пре свега у научно-историјској литератури и књижевним делима чија је радња везана за неку историјску епоху” (Радовић-Тешић 1982: 258).

У свом раду о стилским лексичким обележјима у роману „Сеобе”, О. Дурбаба региструје и појам *историзам* објашњавајући га на следећи начин у спрези са термином *архаизам*: „Било да су у питању застареле речи, дакле оне које је у језичком систему заменила савремена варијанта исте референцијалне вредности, било да је реч о историзмима, речима које немају савремену верзију (јер именују појаве и предмете који су се изгубили или полако нестају из употребе, па самим тим и њихови називи ишчезавају са језичке сцене), архаизми реконструишу време у које су смештени догађаји у роману и стварају ону нужну хронолошку дистанцу с које савремени читалац треба да их посматра.” (Дурбаба 1995: 235).

Данко Шипка (2006: 68–69) *историзме* сврстава у нестандартни лексички фонд чија се маркираност реализује на ономасиолошком плану, за разлику од архаизама чија се маркираност остварује на формалном и на семасиолошком плану. Говорећи о временској раслојености лексике, аутор као једну од категорија наводи *историзме* – „one lekseme које упућују на realije što danas više ne postoje. Dakle uzrok njihove markiranosti nije ni formalni, ni semasiološki, već onomasiološki. Klasičan primjer za taj leksički sloj jesu lekseme iz perioda u kojem je na većem dijelu srpskohrvatskog jezičkog područja vladala Otomanska imperija: *aga, beg, čitluk, harač* i sl.”

²⁶ Тако РСАНУ под одредницом *историзам* бележи: ’методолошки принцип према коме се друштвене појаве и њихов развој посматрају са вези са историјским условима; уопште придавање посебне важности историји, развоју, хронолошкој условљености и изучавању извесних појава’; а РМС: ’методолошки принцип који тражи посматрање и испитивање свих ствари у историјском развоју’; док у РСЈ проналазимо следећу дефиницију: ’методолошки принцип који тражи испитивање свих ствари у вези с историјским условима: смисао за историзам’.

Анализирајући начин на који је термин *историзам* тумачен у србистици, како у речницима и приручницима, тако и у радовима домаћих лингвиста о овој теми, најсистематичнију дефиницију дао је А. Милановић (2007). Аутор сматра да би дефинисање историзама²⁷ било неопходно допунити аспектом који указује да лексема мора бити застарела и у основном и у свим осталим значењима у полисемантичкој структури: „Историзам је застарела лексема, непозната говорницима у свакодневној комуникацији у основном и секундарним значењима, која означава данас непостојећи појам” (2007: 22). Поред тога, други критеријум би био препознавање ових значења код савремених говорника српског језика.

У нашој грађи наилазимо на много значења у полисемантичкој структури лексеме која су квалификована као ист., док су друга значења обележена другим квалификаторима или су без икакве квалификације, тако да се ове дефиниције не можемо у потпуности придржавати када говоримо о историзмима у нашем раду. Као пример, навешћемо овде само неке лексеме из РСАНУ. Преглед наше грађе показује да се унутар категорије историзама јављају и *семантички историзми*²⁸, односно речи чије је једно од значења застарело и односи се на нестале појмове/реалије, нпр.: *одморан* ’непретрпан, чист’, *орфизам* ’уметнички правац у француском сликарству’, *ослобођеник* ’роб или кмет који је стекао слободу’, *осмина* ’осми део рода, приноса’, *откуп* ’прислино отуђење приватног власништва’, *отурак*² ’онај ко није у активној служби (обично о војном лицу)’, *ојак* ’војна формација у турској војсци’ и сл.

О историзмима као речима код којих долази до „сужавања” значења, а не застаревања говори у свом истраживању А. Капетановић (2005). Хрватски аутор износи мишљење да историзми нису застареле речи јер „semantičkom promjenom dobivaju ’novo’ значење s restrikcijom. Kada nestanu ’stvari’, izvanjezička zbilja ne može oblikovati jezik i izravno se u njemu odslikavati, nego jezik prati život pa se i on prilagođava i mijenja” (Капетановић 2005: 161). Капетановић (2005: 154) такође наводи да су „historizmi [...] uvijek punoznačice (nikad tzv. gramatičke riječi, što arhaizmi mogu biti).” А. Капетановић даје осврт на то шта обухвата термин *историзам*: „Riječi koje postaju historizmi ne zastarijevaju, nego se poslije mentalnoga procesuiranja promjene u izvanjezičnoj zbilji (nestanak ’stvari’) vrši prilagodba, restrikcija postojećega značenja, odnosno semantička promjena kojom se sužuje postojeće i nastaje ’novo’ значење s ograničenjem ’nekoć’ ili ’u razdoblju od... do’ (ograničenje ne mora biti eksplicitno u rječničkim definicijama značenja). ’Novo’ значење (*ono što je postojalo*) potire ’staro’ (*ono što postoji*)” (Капетановић 2005: 156). Аутор тврди да историзми имају терминолошку вредност, како су семантички ограничене речи. Они постају део специјализованог речника поједних струка и присутни су у свим функционалним стилевима у језичком

²⁷ Милановић у свом истраживању истиче проблем полисемичности термина *историзам*. Према овом аутору, лексема може добити статус историзма ако су и њена секундарна значења застарела, као и основно, те уколико су непозната савременим говорницима (али не и у области књижевног стваралаштва) (Милановић 2007: 96). Овај критеријум је врло захтеван при изради дескриптивних речника, како уочава А. Ранђеловић (2013). Ауторка на основу свог лексикографског искуства поставља питање да ли је овакав критеријум могућ при изради дескриптивних речника, или само приликом израде специјализованих речника архаизама и историзама.

²⁸ Примерима из наше грађе дајемо потврдан одговор на питање А. Ранђеловић (2013: 176). Ауторка у свом раду поставља питање да ли постоје семантички историзми, као и *семантички архаизми*, алудирајући на речи чије је једно од значења више не постоји. Ауторка, као и ми у овом истраживању, сматра да уколико читаву лексему (лему, одредницу) приликом израде речника квалификујемо као ист., остаћемо ускраћени за много драгоцених значења. Категорију семантичких историзама помиње и Владимирова (2022: 27) као прилично продуктивну појаву у полисемији речи бележених у руским речницима. Уз овај тип историзама, ауторка, према прегледаној руској литератури, издваја и *конотативне историзме* – где велику улогу игра значењска нијанса у оквиру неке семантичке реализације лексеме.

стандарду (са тиме што у књижевном функционалном стилу могу, али не морају имати стилогену вредност) (Капетановић 2005: 157).

Капетановић уноси нови поглед на историзме, као речи које нису застареле и могу имати синониме у одређеним значењима: „Historizmi nisu zastarele riječi jer semantičkom promjenom dobivaju 'novo' značenje s restrikcijom. Kad nestanu 'stvari', izvanjezična zbilja ne može oblikovati jezik i izravno se u njemu odslikavati, nego jezik prati život pa se i on prilagođava i mijenja. [...] Značenje se historizama može proširiti metaforičkom uporabom (izostaje restrikcija), što omogućuje i uspostavu sinonimnih odnosa sa drugim riječima.” (Капетановић 2005: 161).

Капетановић врло јасно изражава свој став о историзмима као речима које потврђују културно наслеђе једног језика: „Historizmi su kulturno označene riječi i mogu imati različitu disperziju: biti ograničeni nacionalnim ili regionalnim jezičnim granicama ili pak granicama jedne kulture ili civilizacije. [...] Međutim, neki su internacionalizmi primljeni u hrvatski jezik kao historizmi (sa semantičkom restrikcijom). Engleski i francuski i hrvatski sadrže historizme kao što su samuraj i konkvistador (engl. *samurai*, *conquistador*; franc. *samourai*, *conquistador*; hrv. *samuraj*, *konkvistador*).” (Капетановић 2005: 157).

Другачији став има Љ. Бутковић, која истиче да се деловањем изванјезичких чинилаца историзми потискују у део пасивног лексичког фонда и да немају синониме: „Dijelom pasivnog leksika postali su djelovanjem izvanjezičnih, to jest društveno-političkih čimbenika. Takve lekseme nazivamo historizmima. Ауторка констатује и да неки аутори овај тип лексема називају „riječi vezane za vrijeme”,²⁹ које због директне условљености друштвеним приликама и стварношћу немају синониме, а у одређеним околностима, лингвистичким и социолошким, могу опет постати део активног лексикона (Бутковић 2008: 106–107).

Р. Стијовић (2014: 406) у свом раду о архаизмима у српском језику такође помиње историзме као лексику која се активно не употребљава и којом се означавају појмови који више не постоје.

Истраживачи констатују да највећи проблем приликом одређивања и квалификовања неке лексема као историзама јесте временска дистанца. Поставља се питање у науци о језику (Милановић 2007, Ранђеловић 2013) колико је давно реалија означена као историзам нестала из света који нас окружује, тј. да ли се историзмом може сматрати реч која је савременом говорнику позната и која је донедавно била у широкој употреби, али је сама реалија коју та реч означава изашла из употребне сфере, иако се задржала у свести савремених носилаца језика. Као примере посредством којих проблематизује временску дистанцу неопходну да се одређена лексема третира као историзам А. Милановић (2007: 94) наводи *пејџер* и *вокмен* – лексема које су се појавиле у језику у последњим деценијама 20. века, а већ почетком 21. века више нису у употреби. Неке речи, због ширине употребе у релативном кратком временском периоду или због субјективне процене лексикографа, у речнику могу остати без квалификатора *ист*.

Приказана литература потврђује закључак А. Милановића да се за јединствени тип застареле лексике у сербокроатистици у употреби може срести чак пет термина: *хисторизми*, *историзми*, *историјска лексика*, *историјски архаизми* и *историцизми*. Имајући у виду да је термин *историзам* „најраспрострањенији у српском стандарном језику и да се у новијој литератури углавном користи без синонима и варијанти” (Милановић 2007: 91), и ми ћемо га користити у нашем даљем истраживању како

²⁹ Исп. Згуста 1991: 171.

бисмо означили лексеме или семантичке реализације маркиране у домаћим речницима квалификатором *ист.*

2.2.3. О историзмима у истраживањима руских лингвиста (у односу према архаизмима и застарелој лексици)

У наставку рада осврнућемо се на најзначајније ставове руских аутора који се у својим истраживањима посвећеним застарелој лексици баве и историзмима.

Терминолошка синтагма *застарела лексика* се и у руској литератури, као и у србистици, јавља као хипероним за архаизме и историзме, што смо већ констатовали у поглављу посвећеном појмовно-терминолошком одређењу архаизама у русистици. О архаизмима и историзмима, као и о њиховом хиперониму – застарела лексика, Коростелева (2014: 156) закључује да је њихова најважнија карактеристика оштро сужавање обима употребе. Узроци застарелости архаизама и историзама су, према већини истраживача, различити: архаизми су потиснути из употребе као последица лексичке конкуренције, док се историзми јављају услед изванјезичких разлога нпр. „ср. судьбу слов *полиция, милиция* в русском языке на протяжении XX–XXI вв.)”. С правом се верује да су историзми називи за нестале предмете и појаве у стварности (у рус.: *камер-юнкер, камергер, воевода, паж, улан, гусар*), који немају синонине у савременом руском књижевном језику, док архаизми имају такве синонине (у рус.: *перст – палец, сей – этот*). Међутим, ауторка наводи да је у руском језику у току целог двадесетог века на делу елиминација лексичких јединица са стварним денотативним садржајем из активног речника, као и да оне нису замењене савременим синонимима. Овај процес назива „осиромашењем” руског језика, чија је последица значајно смањење актуелног, савременог речника, а то је уједно и једна од примарних карактеристика модерног „транзитног” периода развоја руског језика. Овим занимљивим закључком, ауторка на нов начин осветљава застареле речи, посебно архаизме, односно на иновативан начин тумачи узроке архаизације. Наиме, Коростелева (2014: 158) сугерише да и архаизми, као и историзми, могу бити лексеме које нестају из активног лексикона а да притом нису замењене савременим синонимом.

И Владимирова (2002: 6) историзме квалификује као лексичко-семантички варијетет застареле лексике. Ипак, ауторка објашњава да постоји суштинска разлика између процеса архаизације и историзације лексике и с тим у вези наводи занимљиво гледиште Колесника (1977), према коме су историзми искључени из категорије застарелих речи. Такво схватање суштине историзама заснива се на теорији „асиметричног дуализма језичког знака” Карцевског, која се састоји у томе да не постоји блиска веза између означитеља и означеног. Услед губљења реалије именоване одређеном лексемом у стварном свету – код историзама изостаје уска повезаност саме лексеме са њеним денотатом и референтом.

Према Владимировној (2002: 7) архаизација се заснива на проблему односа гласовног облика речи и њеног значења, док се „историзација”³⁰ заснива на проблему односа језичког знака као двокомпонентне јединице и референта/денотата. Имајући у виду све разлике између историзама и архаизама, те увиђајући специфичност али и супротстављеност ових лексичко-семантичких група речи, ауторка ипак сматра да их је неопходно, на основу заједничке особине – присуства хронолошког обележја, спојити у

³⁰ Запажамо да у руској литератури постоје термини за процес преласка речи у пасивни лексички фонд: *архаизација* и *историзација*. Тако је процес историзације детерминисан екстралингвистичким факторима, а појава ове групе застарелих речи последица је екстралингвистичких разлога (Кузњецова 2017: 12).

једну групу застарелих речи и проучавати и оделито, као две категорије, и заједно, једне у односу на друге.

Говорећи о историзмима у савременом језику, ауторка истиче да нестанак реалија и концепата који су релевантни за различите историјске периоде³¹ доводи до преласка речи којима се појмови именују из активног речника у пасивни, чиме се ограничава степен еволуције употребе речи. Чињеница да историзми савременог руског језика никако нису изумрли из језика, већ представљају лексичке јединице које се и даље користе, додуше са познатим функционалним ограничењем или у одређеним комуникативних ситуацијама и текстовима, указује нам на функционално-стилску рестрикцију приликом употребе овог типа застареле лексике (Владимировна 2002: 8).

У својој докторској дисертацији, Владимировна (2002: 26) констатује да су историзми изузетно значајан слој речника („хронолошки слој”), у којем се, на временској равни, одражавају одређени фрагменти језичке слике света у историји и свести народа. Такав фрагмент лексикона представља заправо историјско памћење народа фиксирано у лексиси одређеног језика, те обележје његовог погледа на свет у одређеној временској епохи. Њихова посебност је у томе што представљају не само хронолошки слој лексике који сведочи о прошлости, већ и основу за настанак новог фрагмента лексикона као историјског сведочанства стварности.

Приликом термилошке типологизације застареле лексике, група аутора Аркадјева и др. (2014а: 25) такође издвајају историзме и архаизме.³² Историзми представљају називе предмета и појава који су заиста постојали у прошлости, и то су једини називи за нестале реалије које више нису део свакодневног живота. И ови аутори констатују да историзми немају синониме у савременом језику и њихова је функција превасходно номинативна. Историзми прелазе у пасивни речник, али у исто време задржавају различите врсте веза са речником активног лексикона и занимљиви су јер се у њима одражавају фрагменти језичке слике света говорника једног језика.

О употреби термина *историзам* говори и Коростелева (2014: 154). Према овој ауторки, историзми прелазе у пасивни речник говорника одређеног језика услед архаизације елемената стварности које означавају, али у исто време овај слој представља активни речник делатника у одређеним научним дисциплинама – историји, социологији, етнографији и др., чиме историзми постају функционално ограничен вокабулар активног речника. На овај начин, њихова употреба у појединим функционалним регистрима указује на двојности њиховог положаја у лексичко-семантичком систему језика, чиме су, сматра Коростелева, они заправо на граници активног и пасивног речника.³³

³¹ Владимировна (2002: 8–9) идентификује у истраживањима застареле лексике код неких руских лингвиста још једну лексичко-семантичку групу застареле лексике, која заузима средњу позицију између архаизама и историзама – *хронизми*. Ова група речи припада застарелом речнику из периода после Октобарске револуције и има сужен обим употребе. Ауторка пак сматра да издвајање ове категорије застареле лексике као посебне категорије, која заузима међупозицију између архаизама и историзама, није легитимно и да се чини логичнијим да се у састав архаизама уврсте хронизми као посебна врста, будући да промена означитеља у језичком знаку и делимична промена означеног не доводи до промене денотата, тј. сама стварност остаје непромењена.

³² Уочавамо да приликом класификације застареле лексике (рус. *устаревшая лексика*) руски аутори махом користе термилошку одредницу у облику множине (историзми, архаизми) за одређење двају типова речи из перспективе временске раслојености лексикона.

³³ И Владимировна (2002: 29) у свом истраживању извештава да поједини руски истраживачи идентификују ову термилошку употребу историзама. На пример, руска ауторка Бељанска говори о тзв. историзмима-терминима, истичући да овакве лексеме представљају речи које су прешле у пасивни речник јер одражавају архаичност реалија, али с друге стране – функционишу као део активног

Са функционалности стилске тачке гледишта, у вези са историзмима се јавља једна специфичност. Као што смо већ приметили, историзми у савременом језику, у одређеним научним сферама, имају пре свега терминолошку вредност. С друге стране, међутим, чињеница да они имају номинативну функцију (као једини називи за нестале реалије) нимало их не спречава да врше и стилску функцију, тј. да врше функцију средстава стилизације, стварајући одређени колорит епохе. Тако руска ауторка Емељанова (2015: 49), на основу анализе књижевних текстова у којима налази историзме, уочава њихову двоструку функцију, са којом се и ми слажемо.

Проучавајући функцију историзама у поезији И. Бродског, руска ауторка Кузњецова (2017: 72) закључује да употребом историзама у књижевноуметничким делима аутори истовремено користе лекеме у функцији номинације и историјске стилизације. Такође, историзми у књижевности доприносе стварању јединствених историјских метафора, те с тим у вези Кузњецова запажа да архаични слој вокабулара омогућава И. Бродском да постигне високи стил и појача експресивност песничких слика (стихови потраге за богом, ироничне ноте у ауторској лирици и сл.).

2.3. О повратку застарелих речи у савремени лексикон

На крају овог поглавља укратко ћемо навести ставове домаћих и страних аутора који посвећују пажњу феномену „повратка” застарелих речи у савремену језичку употребу. О реактивацији застарелих речи у језику говори А. Милановић (2007: 95), наводећи примере лексема *самоуправљач*, *митингаш* и сл., које би према различитим критеријумима могле бити уврштене и међу неологизме и међу историзме. Љ. Бутковић (2008: 106–107) такође истиче да се историзми могу вратити у активни лексички фонд. О повратку старих речи у новим значењима говори и А. Капетановић (2005: 161): „’Novo’ значење такође настаје када нам се ’stare’ ријечи ’враћају’ (npr. *županija, kuna* u posljednjem desetljeću XX. stoljeća).”

У руском језику уочава се недостатак заједничке терминологије за феномен повратка застарелих речи у активни фонд руског језика. Владимировна (2002: 18) под „реактивацијом” подразумева процес враћања застареле речи (или пак неког њеног значења) у активну употребу у циљу неутралне номинације, који се спроводи како без промене семантике, тако и уз семантичку трансформацију (процес од модификације старе речи или значења до настанка нове). Генералова (2019: 372) сведочи да је у савременом руском језику на делу како процес деактуализације речника, тј. застаревања дела лексичког фонда, тако и процес његове актуализације, тј. враћања изгубљеног, раније активног фонда речи и фразеолошких јединица. И Генералова (2019: 373) сматра да нарочиту пажњу треба посветити појави деактуализације и актуализације речника, будући да су то активни процеси, карактеристични за развој лексичког система руског језика у савременој фази језичког развитка. Да процес архаизације који резултује појавом застареле лексике није „коначан и неповратан”, сведочи и Емељанова (2015: 66), напомињући да су многе речи описане као застареле у Ушаковљевом речнику (један од првих вишетомих речника савременог руског језика, из периода 1935–1940, најудаљенији од данашњих лексичких датости) постале „живее всех живых” и тренутно активно функционишу у разним областима и комуникативним ситуацијама. Ауторка је у свом раду навела примере повратка застарелих лексема у општи лексички фонд, где се користе у свакодневној употреби.

лексикона одређених научних дисциплина (историја, социологија, етнографија, итд.), односно чине функционално ограничен речнички фонд у активној језичкој употреби.

Да је лексичка деархаизација један од активних процеса у руском језику на прелазу из 20. у 21. в. сведочи и Елисејева (2015) у свом раду о тенденцијама употребе застареле лексике у савременом руском језику. Ауторка наводи да је у науци било уврежено становиште да употреба застареле лексике у контекстима који су неоубичајени представља грубу стилску грешку. Међутим, у вези са неким лексичким и фразеолошким јединицама из слоја застарелог речника запажа се да долази до активирања и проширења области њихове употребе: нпр. у медијима, популарној књижевности, свакодневној комуникацији. Број оваквих примера употребе у различитим функционалним стилевима стално расте. Информације из речника и говорна пракса тако бивају у све већој супротности, те као резултат тога, део застарелог речника губи своју архаичну нијансу, брише се стилска обојеност појединих лексичких јединица овога типа. Врхунац учесталости употребе застарелих лексема у савременом језику јавља се крајем 20. И почетком 21. века. Њихово активирање и коришћење у необичним и раније неочекиваним контекстима доводи до деархаизације архаизама, до губљења њихове стилске обојености и статуса маркера високог стила. Примери показују да се неке лексеме неприметно уклапају и у текстове новинарског стила, и у књижевноуметничка дела, и у колоквијални говор. Ове чињенице указују на мешање хетерогених елемената и стилских средстава која се данас све уобичајеније срећу у једном контексту, па чак и унутар исте реченице, што доводи до стилског „усредњавања”, тј. замагљивања, па и губљења стилских граница.

И у пољској лингвистици истраживачи примећују појаву ревитализације застареле лексике. Пољска ауторка Ана Пјотрович (2005) у свом раду разматра темпо лексичких и семантичких трансформација у пољском језику током 20. века, Наиме, предмет овог чланка чине речи које су у 20. веку нестале из употребе, промениле значења или су се, по мишљењу ауторке, што је најзанимљивије – вратиле у употребу у савременом пољском језику, а раније су се налазиле у пасивном речничком фонду. Ауторка се позива на лингвистичке радове који се тичу „немодерних” речи објављених пре више десетина година и истражује данашње стање ових речи у пољском језику. Она указује на разлоге враћања ових речи у савремени пољски, као што су: политичка, друштвена и економска трансформација после 1989. године у Пољској, те промене у вези са модом, друштвеним и културним приликама итд. У другом делу овог чланка ауторка разматра једну врсту лексичких јединица које су нестале током 20. века. Она их представља у неколико семантичких група, нпр. кулинарска лексика, козметика, одећа и обућа, школа, кућа и њена опрема, друштвени живот. А. Пјотрович обраћа пажњу на то да напуштање лексичког система у виду једне речи или значења може дати повода за излазак и друге речи која је са њоме повезана, а такође може изазвати уплив нових речи које означавају неке нове ствари које су се појавиле уместо предмета који више нису у употреби. Дакле, ауторка скупа посматра застарелу лексику и неологизме, са циљем да покаже како су процеси архаизације одређених лексичких јединица и настанак нових неодвојиви, међусобно повезани процеси, условљени најчешће друштвеним, културним и другим ванлингвистичким факторима.

Очигледно је, како су аутори више пута приметили, да застаревање лексике није једнократан и коначан процес и да је увек било и биће много случајева прелазног, граничног карактера, што говори у прилог чињеници да је тешко увек прецизно утврдити да ли се реч или значење могу квалификовати као застарели.

3. Квалификатори којима се означава застарела лексика у описним речницима

3.1. Квалификатори у српској дескриптивној лексикографији (*арх.*, *заст.* и *ист.*)

У овом поглављу осврнућемо се на литературу посвећену лексикографском аспекту анализираних лексика, тј. квалификаторима³⁴ који ће бити предмет нашег истраживања и којима су испитиване лексеме маркиране у описним речницима. С тим у вези, намера нам је и да проблематизујемо која се све врста лексике у описним речницима означава овим квалификаторима.

Проблем издвајања архаичног лексикона од осталих речи које припадају језичком стандарду уочавају многи проучаваоци, а најпре лексикографи³⁵. Основне дилеме и недоумице тичу се: а) употребе разнородних квалификатора за лексику која је припадала ранијим фазама развоја књижевног језика; б) употребе хиперонима *застарела лексика* (заст.) за хипониме *историзам* (ист.) и *архаизам* (арх.), као и в) нејасног квалификовања значења у оквиру полисемантичке структуре речи.

Према Стани Ристић (2014: 114), квалификатори који су предмет нашег изучавања припадају функционално-стилским квалификаторима, који се по правилу наводе испред дефиниције појединачног значења одређене лексеме. Ауторка се позива на Упутства за израду РСАНУ приликом одређивања ознака за квалификацију. На овај начин дознајемо да квалификатори којима се ми у раду бавимо, припадају квалификативним ознакама (*ист.*) и ознакама језичке вредности (*арх.* и *заст.*): „Основна начела за представљање нормативног и функционалностилског статуса лексичких јединица у Речнику дата су у Упутству за обраду Речника, штампаном као рукопис у Институту за српскохрватски језик 1972. године, с циљем да се утврде параметри за издвајање и системско представљање свих видова лексичке раслојености. У Упутству се истичу три типа ознака: квалификативне, језичке и стилске ознаке”³⁶. „Квалификативне ознаке” указују „којој области одредница припада по својој семантици: „бот.” (ботаника), „ист.” (историја), „мед.” (медицина)”; у садашњем смислу то су квалификатори за речи специјалне, терминолошке употребе. У „ознаке језичке вредности” сврстани су следећи квалификатори: *покр.*, *дијал.*, *нар.*, *необ.*, *заст.*, *арх.*, *фам.*, *вулг.*, *варв.* и сл., а у „ознаке стилске вредности” квалификатори: *ир.* (иронично), *еуф.* (еуфемизам) (Упутства: чл. 65 до 68).” (Ристић 2014: 119) (подвукла И. М.).

³⁴ Ради илустровања значаја квалификатора као обележја лексикографског метајезика, наводимо једно запажање Стане Ристић (2006: 83): „Рангирање и правила употребе лексичких јединица у Речнику САНУ експлицирају се великим бројем квалификатора. Њихов број се са развојем језика непрекидно попуњава, па се нпр. у једном тому Речника САНУ употребљава око 90 различитих квалификатора, а у Упутствима за тај речник предвиђено их је 134.”

³⁵ У руском језику посебан значај се придаје проучавању начина представљања застареле лексике у речницима руског језика, те се Генералова (2019: 373) у свом раду посвећеном разматрању застареле лексике и њене примене посебно осврће на лексикографски и образовни аспект.

³⁶ „Разматрани типови квалификатора утврђени су према функционалностилским, друштвено-историјским и комуникативним (прагматичким) параметрима. Друштвено-историјске особености лексике одражавају њен развој: територијално, временско и социјално раслојавање, док се са комуникативног и стилског аспекта раслојеност лексике вреднује етичким и естетским параметрима, што спада у домен стилистике, културе опхођења и функционално-стилског варирања.” (Ристић 2014: 121).

У Упутствима за израду РСАНУ лексикографи се упућују да квалификативом арх.[аичан] обележавају фонетску застарелост речи, а ознаком заст.[арело] лексичку, семантичку или творбену архаизацију.

У члану 66. у Упутствима налазимо да лексикографи квалификаторе којима се ми бавимо у нашем раду – *заст.*, *ист.* и *арх.* сврставају у квалификације језичке вредности, што наводи и С. Ристић (2014) у свом раду.

Члан 318 Упутстава за израду РСАНУ даје лексикографима смернице које језичке јединице треба да квалификују као архаизам: „Ознаку *арх.* (архаизам) стављати код речи које нису из црквеног језика, али по свом гласовном склопу не одговарају данашњем језику и не могу се данас употребити (*бесконачје*).”

Међутим, како напомиње С. Ристић (2014: 119–120), данас се овај квалификатор „вреднује као стилски и употребљава за речи из народних говора и старијих лексичких слојева, које се из стилских разлога употребљавају у савременим изворима, а које се у неутралној употреби мартирају квалификатором *нар.*, *сткњ.* и *заст.*”. Ауторка наводи и репрезентативан пример непроменљивог придева *плаветли* ’који је плаве, плавкасте боје, плавичаст’, који је маркиран двама квалификаторима – *нар.* и *арх.*, на основу чега закључује да „иако су наведени параметри уграђени у Упутство, у практичном раду се не примењују доследно и не обухватају све случајеве варирања лексике у језичкој употреби”.

Употреби квалификатора *арх.* у лексикографској пракси пажњу је, како је већ речено, посветила и М. Радовић Тешић, која закључује да РСАНУ квалификатором *арх.* мартира само фонетску архаичност, не и семантичку, као и то да се ово правило највише примењивало у првој књизи речника. „Касније се речи сличног гласовног склопа срећу чешће са етимолошким квалификативима *цсл.*, *рсл.*, *ssl.* па се квалификатив *арх.* у 10. књизи такорећи не појављује, што значи да се више упућује на порекло речи а не на њен архаичан облик у односу на норму. Није пракса да се речима из црквеног језика које у свом облику показују старе словенске црте додају ознаке *заст.* или *арх.* јер се њихова архаичност подразумева“ (Радовић-Тешић 1982: 260).

Квалификатор *заст.* је, према Упутствима, „скраћеница за речи које се потискују из употребе, али се још увек не могу сматрати неупотребљивим, јер не показују никакву гласовну архаичност; напр. *безоргански*, *благовољење*, *ђумрук*. Са *заст.* се може обележити и застарело значење неке савремене речи [...]” Дакле, за разлику од *арх.* којим би требало да се означавају речи тј. лексеме, *заст.* је квалификатор који се може користити у полисемантичкој структури. О доследности праћења Упутства, као и проблемима који се јављају у раду приликом квалификовања застарелог типа лексике, говорићемо у нашем раду.

Под истом тачком у Упутствима се наводи и квалификатор за историзме (*ист.*), те се лексикографи упућују како да их разликују од остале застареле лексике: „Не мешати застареле речи са застарелим појмовима. Тако, например ’беглук’ је појам који спада у историју, па је ту потребна скраћеница ’ист.’ (историјски) а не ’арх.’ или ’заст.’”.

О овим типовима квалификатора који су условљени друштвено-историјским и језичким параметрима, С. Ристић истиче да су они у односу на, рецимо, граматичке, неупоредиво нестабилнији, и то „како по некритеријално изабраним параметрима тако и по условљености динамиком језичког развоја, па њихова употреба у лексикографској пракси показује највише недоследности. То су квалификатори типа [...] *застарело*, *архаично*, *историјски* [...] Ови квалификатори експлицирају видове ограничености

употребе: [...] по временској обележености (*застарело, архаично, историјски, неологизам*).” (Ристић 2014: 124–125).

Упоредјујући квалификаторе који се употребљавају у РСАНУ, као и у РМС и РСЈ, Ристић (2014: 127) закључује да се књижевна и народна лексика раслојавају по временској равни на савремену и застарелу, док се лексика која је карактеристична за књижевнојезички стандард раслојава на историзме, архаизме и неологизме. Ауторка објашњава да се у застарелу лексичку сврставају лексеме које се не употребљавају активно у језику и које имају одговарајућу замену, у виду нове, актуелне речи. Даље у раду напомиње да „Овом лексичком слоју слични су историзми, лексика којом се именују појмови и реалије из прошлости, из појединих историјских раздобља, и која се употребљава у различитим функционалним стилевима књижевног, стандардног језика”. Коначно, С. Ристић осврће се и на архаизме и констатује да се у ову лексичку скупину „сврставају застареле речи које се из стилских³⁷ разлога активирају у савременом језику, најчешће у белетристичком стилу или у неким жанровима публицистичког стила” (Ристић 2014: 127).

Како напомиње С. Ристић (2006: 105), у описним речницима уочавају се два типа квалификатора: нормативни (стандарно-језички) и функционално-стилски. Лексика која чини предмет нашег истраживања квалификована је управо према нормативним критеријумима: „Стандардно-језичким квалификаторима мартира се нестандарна лексика у односу на стандардну или у односу на норму понашања у говору. То су квалификатори типа: *дијалекатски, покрајински, жаргонски, застарело, архаично, необично, нераспрострањено, варваризам, некњижевно* и сл.” (Ристић 2006: 105–106).

У монографији о раслојености лексике српског језика и књижевнојезичкој норми, С. Ристић подвлачи како јединице са квалификаторима који су предмет нашег проучавања, имају статус нестандардне лексике: „Јединице са квалификаторима типа: *диј.(алекатски) [...] заст.(арело), арх.(аично), ист.(оријски) [...] и сл.* издвајају се у односу на важећу стандарднојезичку норму и имају статус нестандардне лексике или лексике ограничене (просторне, социјалне или временске) употребе” (Ристић 2006: 84). Ауторка истиче да на „скали престижности”³⁸ нижи степен заузимају лексичке јединице које су у речницима квалификоване као: *застарело, архаично, историјско* (Ристић 2006: 89). „Ови квалификатори експлицирају видове ограничености употребе: [...] по временској обележености (*застарело, архаично, историјски, неологизам*). Овако маркиране јединице у лексичком систему имају нижи статус у односу на јединице језичког стандарда, али на стилском плану оне се јављају као средства стилског нијансирања и одређених стилских ефеката (естетског нпр.)” (Ристић 2006: 97–98).

Р. Стијовић (2014: 405) наводи да на архаичност указују и ознаке *српскословенски*³⁹ (*ссл.*), *рускословенски* (*рсл.*), *црквенословенски*⁴⁰ (*цсл.*) и

³⁷ Емељанова (2015: 22) у свом истраживању потврђује стилски статус застареле лексике у савременом руском језику као средства за стварања хумористичног ефекта. О томе сведоче и случајеви промене стилског колорита речи, забележени у руским речницима. Ауторка наводи да је у описним речницима руског језика веома честа таква комбинација ознака за застарелу лексичку, као што је нпр.: *застарео; сад ироничан* или *застарео; сад хумористичан*. Често се лексичка јединица која има ознаку *застарело* у једном речнику, у другом, „савременијем” издању, карактерише као *хумористична* или *иронична*. Статус застареле лексике у савременом српском језику ваљало би истражити у неком од будућих истраживања, а сугестију руских аутора за њихову квалификацију у речницима савременог српског језика такође би требало узети у обзир.

³⁸ „Однос појединаца према лексичкој норми вреднује се естетским и друштвеним параметрима – стилским параметрима и параметрима друштвеног престижа” (Ристић 2006: 89).

³⁹ Р. Драгићевић (2018: 33), анализирајући прасловенски слој лексике савременог српског језика, истиче да је српскословенски језик наследио велики број лексичких средстава из старословенског језика. Од

*старокњижевни*⁴¹ (*сткњ.*), као и да се црквенословенска и старокњижевна лексика која је и данас у живој употреби и чини део општег лексичког фонда – не обележава на овај начин (нпр. лексеме *блажен*, *благословен*, *савршен*, *сабирати* и сл.).

Јовић (2016: 46) у свом раду о црквенословенизмима⁴², на основу прегледаних 6 томова РМС, као и корпуса речи и израза *Речника савременог српског књижевног језика* др Милоша С. Московљевића, уочава да се црквенословенизми неретко крију под квалификатором *арх.*, *стар.*, *рлг.*, *цркв.* и *заст.*, нпр.: *благоверан арх.*; *магновеније арх.*; *наравоученије арх.*; *отачаство арх.*; *чатити* и *чатати* *заст.*

За квалификовање лексике ограничене (временске) употребе⁴³, дакле, користе се још и квалификатори *цсл.* (црквенословенски), *рсл.* (рускословенски), *ссл.* (српскословенски), *сткњ.* (стара књижевност), а уз њих се неретко јавља квалификатор *покр.* за покрајинска значења застарелих лексема. Због ограниченог обима рада, као и због великог броја лексике квалификоване као *заст.*, *ист.* и *арх.*, лексеме које су другачије квалификоване нису биле примарни предмет нашег истраживања и нису системски ексцерпирани. Ипак, на многим местима у раду, при испитивању фонетских, морфолошких и творбених особености застарелих и архаичних лексема из ранијих фаза развоја књижевног језика, дотичемо се и речничких примера маркираних квалификаторима *рсл.*, *ссл.*, *цсл.* и *сткњ.*, јер је то релевантно за њихову анализу и лексикографски опис.

О квалификаторима који су предмет нашег изучавања писао је у свом раду о лексикографском метајезику у Речнику САНУ и Ненад Ивановић (2014). Према општем плану језичког раслојавања (стратификације), аутор издваја и дефинише десет лингвистичких домена око којих се групишу квалификатори у описном речнику.

Говорећи о равни дијахроне вредности лексике, која се односи на обележавање речи према хронолошким принципима, Ивановић (2014: 211) истиче да је она у РСАНУ заступљена са две групе ознака: „Квалификација према времену употребе речи заступљена је ознакама „заст.” („застарела реч”), „арх.” („архаична реч”) и „неол.” („неологизам”); док је квалификација према времену настанка речи представљена ознакама које упућују на историјску епоху језичког развоја у којој је настала

самог почетка српскословенског стваралаштва уочава се постојање дихотомије сакрално/профано у делима писаним српскословенском редакцијом.

⁴⁰ О статусу лексема црквенословенског порекла в. Јовић А. (2016). Ауторка уочава недоследну и насумичну употребу квалификатора уз црквенословенизме. Приликом одређивања термилошких оквира, ауторка се определила за најширу концепцију црквенословенизама укључујући и старији слој лексике: старословенизме, као и српскословенски и рускословенски варијетет, који је маркиран у нашим описним речницима сасвим оправдано. Уз сву квалификацију таквог лексичког слоја, у Матицином шестотомнику црквенословенизми чине свега 0,0013% лексике (Јовић 2016: 42). Занимљив је податак да се удео црквенословенизама у руском језику, према истраживањима Шахматове и Шчербе креће од 50% до 66,6% (Јовић А. 2016: 30).

⁴¹ О фонетским и творбеним ликовима у којима се јавља стара лексика у савременом књижевном језику в. Јовановић Г. (1986). Ауторка заснива своје истраживање на примерима фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у РСАНУ, наводећи примере адаптације из ранијих фаза књижевног језика ка савременом књижевном језику.

⁴² О проблемима из области терминологије историје језика в. Милановић 2003. Терминологију која се односи на раније фазе развоја српског књижевног језика, користимо према проф. Милановићу: „Додаћемо, као закључак уз друго отворено питање, да је у новијим србистичким радовима, насталим током деведесетих година 20. века, углавном стабилизована употреба термина *црквенословенски*, *редакција*, *српскословенски*, *рускословенски*, *славеносрпски*.” (Милановић 2003: 300).”

⁴³ Више о односу лексике ограничене (просторне, социјалне или временске) употребе према лексици која припада књижевнојезичком стандарду в. Ристић 2006: 84. Насупрот овој класификацији, Д. Шипка историзме посматра као стандардну и немаркирану лексику, док архаизме сврстава у нестандартни лексички фонд (в. Шипка 2006: 76).

одређена реч: „цсл.” („црквенословенска реч”), „рсл.” („рускословенска реч”), „стсл.” („старословенска реч”), „ссл.” („српскословенска реч”) и „сткњ.” („реч из старе књижевности”⁴⁴).”

Аутор износи врло важну чињеницу, а то је да се квалификатором *заст.* обележава лексика која је на неки начин застарела, али се њена застарелост не одређује временом порекла, већ општим контекстом коришћења. Притом, Н. Ивановић истиче и да је оваква лексика махом забележена у преддуковским изворима – нпр. у *Новинама сербским*, Доситејевим делима, код Захарија Орфелина итд., а даје и одговарајуће примере, нпр. *воњало* ’заст. чуло мириса’, *здоња* и *здоњар* ’заст. рударски шахт, окно’, *здржање* ’заст. добро стање нечега, очуваност’, *обласкати* ’заст. придобити некога ласкањем’ и сл.

Ознаком *арх.*, објашњава даље Н. Ивановић, примарно се обележава мали број одредница чија употреба „одаје анахрон однос према стандардном делу лексичког фонда”, а затим наводи репрезентативне примере лексема овако квалификованих у РСАНУ: *виноделије* ’арх. виноградарство’; *вторично* ’арх. поново, наново’; *жилиште* ’арх. место живљења, пребивалиште’; *језикословница* ’арх. граматика’ и сл. У раду се такође истиче и да архаизме у РСАНУ налазимо код малог броја аутора, међу којима се „нарочито издвајају представници рационализма и романтизма (Д. Обрадовић, В. С. Караџић, С. М. Сарајлија, Ђ. Јакшић, М. Ђ. Милићевић и други)” (Ивановић 2014: 212).

За речи које носе обележја неке од ранијих фаза развоја књижевног језика и предстандардних идиома осмишљени су у описном речнику квалификатори *цсл.*, *рсл.*, *стсл.* и *ссл.*, који су у РСАНУ од 11. тома замењеним маркером *сткњ.*, због проблема које су лексикографи у пракси имали при утврђивању припадности лексеме одређеној епохи у развоју српског књижевног језика. Будући да се поменути квалификатори тичу фаза у језичком развоју, Н. Ивановић истиче да њихова рецепција има пре свега културно-стандардолошку димензију. На предлог М. Пешикана, од 11. тома (слово М), уместо ова 4 квалификатора у лексикографској пракси се примењује *сткњ.*, којим се „маркира лексика пореклом из ’старе књижевности’ (преддуковске епохе), нпр.: *муслика*, *мужаствен*, *набљустити*, *наименованије*, *опхожденије*, *општеполезан* и сл.” (Ивановић 2014: 212).

Када аутор (Ивановић 2014: 219) говори о квалификаторима појмовно-енциклопедијског домена, међу којима је и квалификатор *ист.* (*оријски*), наводи да су то ознаке за квалификовање појмова чије се утемељење налази у материјалној култури говорника српског језика: „Док су квалификатори других домена везани за *денотате*, односно за *категорије (класе) појмова* на које те речи упућују, [...] метајезичке ознаке које припадају појмовно-енциклопедијском домену квалификују *референтне речи*, односно њихове појмовне вредности у конкретном (културном, историјском и др.) контексту”.

Према пољу квалификације, квалификатор *ист.* спада у квалификаторе историјског контекста⁴⁵ и њиме се обележавају појмови чија рецепција у српском језику има културну димензију. „То су најчешће називи области и покрајина (у историјском контексту), војничких чинова и титула, административних послова, новчаних јединица и сл.”, а као репрезентативне примере Н. Ивановић наводи, између

⁴⁴ М. Богдановић (2016) бавила се обрадом славенизама у РСАНУ. Ексерпирала је све лексеме које су квалификоване као *сткњ.* од 11. до 19. тома. Ауторкина грађа показује да је укупан број овако квалификоване лексике 199 именица, а да већина спада у апстрактну лексику за коју у народној лексици не постоје синоними. До 11. тома лексика из старијих језичких идиома квалификовала се као *цсл.*, *рсл.*, *стсл.* и *ссл.* „Због тешкоћа приликом одређивања припадности оваквих речи неком од ранијих типова књижевног језика, од 11. тома уведен је квалификатор *сткњ.*”

⁴⁵ Н. Ивановић (2014: 219) информиса нас да, у зависности од поља квалификације, разликујемо квалификаторе етномилошког, историјског и религијског контекста.

осталих, лексеме *дикастерија* 'ист. назив за највише управне органе у Мађарској и Хрватској пре 1848. године; подручје под управом таквог органа'; *круна* 'новчана јединица у Аустро-Угарској од 1892–1918. г.'; *иктибарија* 'ист. врста порезе у турској царевини (на трговачки углед)'; *дахија* 'ист. један од јаничарских поглавица' и др. (Ивановић 2014: 220–221).

Проблем при лексикографском третману и означавању „застареле лексике”⁴⁶, коју узимамо као хипероним за лексеме маркиране квалификаторима заст., арх. и ист. (али и цсл., рсл., ссл., сткњ.), уочава и Стијовић (2014) на грађи описних речника српског језика (РСАНУ, РМС и РСЈ). Ауторка (2014: 406) критички проблематизује неуједначену квалификацију⁴⁷ застареле лексике у РСАНУ. Препоруке за обележавање архаичне лексике дате у Упутствима за израду Речника САНУ спровођена су у 1. књизи, истиче ауторка, док су касније налажена друга решења у којима су често долазили до изражаја индивидуални поступци појединих обрађивача. Ранђеловић (2013: 172) објашњава узроке овакве недоследности квалификација застареле лексике. Наиме, из лексикографског искуства, ауторка потврђује да застарели слој лексике представља потешкоћу лексикографима приликом разврставања и квалификовања. Како се лексика у језику најбрже мења, један од најтежих задатака који се налазе пред лексикографима јесте идентификовање хронолошке и функционалне раслојености лексичког слоја.

У вези са квалификаторима које посматрамо у нашем истраживању, Стијовић (2014: 407) напомиње да се квалификатив *арх.* све више напуштао како смо се удаљавали од 1. тома РСАНУ, а када се употребљао, није се ограничавао само на фонетске архаизме већ је све више указивао на семантичку застарелост (нпр. *лето* 'арх. година'). Неактуелна лексика најчешће је квалификована са *заст.* Истичу се и случајеви лексичке застарелости архаизама (*капитала* – 'престоница'), семантичког застаревања (*крвница* – 'вена', *књига* – 'писмо'), као и фонетске застарелости (*дволичије*). Међу недоследностима које уочава Р. Стијовић говорећи о квалификатору *заст.* јесте и то да је као застарела у РСАНУ обележавана и лексика која припада старом црквеном и књижевном језику, а за коју је била предвиђена ознака цсл. (*благородство* – 'титула чиновника'; *наказати* – 'казнити' или *неустрашно*, *значатије*, *злочестије*); док су неке лексеме остале без квалификатива мада имају ознаке старог књижевног језика (ссл. *васиони* – 'сав, целокупан, свеколики').

⁴⁶ Као главне проблеме дескриптивне лексикографије у вези са презентацијом застареле лексике Генералова (2019: 375) износи: јасне критеријуме за укључивање такве лексике у речник, као и јасне принципе за њено описивање (систем ознака и типских интерпретација, питање разликовања и различитих интерпретација историзама и архаизама). Ауторка такође помиње различито квалификовање ове лексике у речницима различитог типа. Квалификаторе за тип застареле лексике којима се ми бавимо у нашем раду, ауторка у речницима руског језика своди на: *ист.*, *устар.* и *устаревајуће* (Генералова 2019: 376). Као важан чинилац припадности речи слоју застарелог језика не треба заборавити и лексикографски метајезик, тј. тумачења–дефиниције (нпр. *в советское время*, *в Древней Руси*) којима се читаоцима олакшава тумачење лексикографске јединице (Генералова 2019: 377).

⁴⁷ Р. Стијовић (2014: 406) указује на проблем обележавања истог типа лексема у РСАНУ на различите начине, нпр.: редакцијски неутралне црквенословенске речи квалификоване су као: *заст.* *зданије*; *арх.* *молепствије*; *рсл.* *наказаније*; *сткњ.* *мученије*; црквена лексика некада је означавана као *цсл.*, дакле, без истицања редакцијских разлика: *васкрсеније* што је *ссл.*; *Воскрсеније* и *начало* што је *рсл.*; *зданије* и *очајаније* (редакцијски неутрално). Потом, ауторка наводи да без обзира што постоји ознака за српскословенску лексику (ссл.), према интерним Упутствима треба издвајати само црквену лексику која садржи знаке руског развика или припада старим руским позајмицама, док српскословенску и редакцијски неутралну лексику треба означавати заједничким квалификативом *цсл.* Истог става је и Јовић (2016: 43–44), која напомиње да се често црквенословенизми крију под квалификатором *арх.*, *стар.*, *рлг.*, *цркв.* и *заст.*, нпр.: *благOVERан* *арх.*; *магновеније* *арх.*; *наравоученије* *арх.*; *отачаство* *арх.*; *чатити* и *чатати* *заст.*

Следећи проблем који ауторка уочава јесте да су неке лексеме које у речнику нису обележене као застареле – у међувремену то и постале. Тако су без ознака овог типа остале речи *банак* 'тезга', *брег* 'обала', *големаш* 'богаташ' и сл. С друге стране, неке лексеме није требало овако оквалификовати јер, иако не припадају општем лексичком фонду, оне нису застареле већ су само ограничене на поједине језичке области (нпр. лексема *мошти* је обележена квалификатором *цсл.* у РСАНУ, а заправо је део сакралног дискурса⁴⁸) (СТИЈОВИЋ Р. 2014: 407).

Као искусни лексикограф, Рада Стијовић (2014: 407) такође истиче да је тешко утврдити разлику између застареле и архаичне лексике. Ауторка на основу корпуса из РМС проналази да релевантна за лексику маркирану квалификатором заст. могу бити следећа обележја:

- 1) семантичка – *беседа* заст. 'забава, свечана приредба', *слово* арх. 'реч', *лето* арх. 'година';
- 2) лексичка – *актер* заст. 'глумац', *арест* заст. 'затвор', *безарђан* заст. 'трговац';
- 3) творбена – *баснар* заст. 'баснописац', *бежунар* заст. 'бегунац', *казним* заст. 'кажњив';
- 4) фонетска – *аркив*, *анаркија*, *ангел*.

Како је РМС конципиран тако да обухвати и мање позната, али творбено, морфолошки, стилски и сл. успела лексичка образовања, у њега је унета не само целокупна лексика изабраних дела књижевности већ и немали број архаичне, покрајинске и друге лексике која не припада одабраном књижевнојезичком корпусу, а коју су употребили аутори из стилских разлога.

Концепцијски гледано, РСЈ не би требало да садржи застарелу лексику било које врсте. Међутим, речи, облици, као и поједина значења која нису више у активној употреби, појављују се спорадично и у овом речнику и квалификовани су највише као архаични, како сведочи Р. Стијовић (2014: 408): *банак* 'тезга', *ћорда* 'сабља', *брег* 'обала', *црнило* 'мастило' и сл.

Мало је речи у РСЈ квалификованих као заст.: *главњача*, *научан*, *водостаница*, *Арнаутин*, *Арнаутка* и сл. Ми ћемо у нашем истраживању показати и навести и бројчано и квалитативно које су се лексеме са застарелим значењем користиле у изради једнотомника. У *Речнику српскога језика* А. Ранђеловић (2013: 219) наводи да су готово увек изостављени квалификатори *ист.* и *арх.* код речи које су системски изведене од неке друге речи обележене овим квалификаторима (*аустроугарски* није квалификовано као *ист.*, док *Аустроугарска* јесте). Овакав лексикографски поступак при временској квалификацији изведеница, примењују, углавном доследно, и РСАНУ и РМС. Квалификатор застарелости се углавном даје код основне речи у творбеном гнезду.

Као предлог за лакше диференцирање архаичног слоја лексике Р. Стијовић (2014: 410) утврђује да би требало ставити нормативну ограду која би указивала на застарелост значења. Сваком новом речнику, а по могућству и новом издању старог речника, мора се осавременити грађа и морају се узимати нови, савремени извори. У речницима се често не прави разлика између оног што није више у употреби и што има

⁴⁸ Р. Стијовић (2014: 408) сматра да се корпус црквене лексике не може у описном речнику обележавати квалификативом који подразумева архаичност јер су посредни речи које су у живој употреби у језику цркве и верујућих људи, а као *цсл.* у РМС означене су: *житије*, *јелеј*, *кондак*, *мошти*, *васкрс*, *Васкрснути*, *васкрсеније*, *ваистину*, *подвижник*, *плаштаница*, *Откровење*. Као арх. наведене су *појац* и *христољубив*, као и застарела лексема *целив*, док лексеме *тиховати*, *тиховање*, *подвизати се* нису ушле у РМС. Ауторка сматра да ове лексеме имају сужено поље употребе, у оквирима сакралне комуникације, али да ова лексика није застарела, нити неактуелна.

сужено поље употребе, те што је одлика само појединих области језика и стилова. Такође се не прави разлика између лексике која има одлике старог црквеног језика, али је део савременог корпуса⁴⁹, и лексике која није у употреби. Уколико се квалификативи схвате као нормативно обележје лексеме уз коју стоје, савет Р. Стијовић је да их треба свести на најмању меру, нпр. *застарела лексика* „она која је изашла из употребе”, старокњижевна „лексика која је пореклом из старијег језика писмености” (и она која има српкословенска, као и рускословенска језичка обележја, затим она која је карактеристична за обе редакције, као и она која представља хибриде на бази црквенословенског и народног). Уколико се архаична лексика не схвати у нормативном смислу већ као стилско обележје, она мора наћи места у савременим речницима. Треба водити рачуна о томе да из речника неоправдано не изостане лексика која је одлика само појединих језичких области или појединих стилова изражавања (Стијовић Р. 2014: 411).

3.2. Квалификатори као маркери временске раслојености у руској лингвистици и дескриптивној лексикографији

И у савременој русистици поклоњена је пажња квалификацији застареле лексике у речницима руског језика. Тако Шестакова (1999: 170), прегледајући речнике од Пушкиновог доба до 80-их година 20. века уочава да приступ типолошком одређивању застарелих речи у научној литератури и лексикографској пракси још увек није у довољној мери универзалан. Наиме, до данас не постоје јасни критеријуми за разграничење архаичне лексике од других језичких јединица и постоји проблем избора квалификационих обележја појединих категорија застарелих речи.

Коростелева запажа да се у описним речницима руског језика од краја 18. в. може пратити историјат означавања застареле лексике, а неки од примењиваних квалификатора у руској лексикографији су „стар.” /старое/, „старин.” /старинное/, „обвет.” /обветшалое слово/, „устар.” /устаревшее/” (Коростелева 2014: 157, у фусноти). За лексику „дуго и веома” застарелу користи се и термин „старинная”. Традиционално, у руској лексикологији, „древним” (старим, у рус. старинными (*стар.*)) сматрају се речи које су потпуно нестале из језика, а проналазе се као коренски делови изведених речи или су забележене као део фразеолошких јединица (Емељанова 2015: 13).

Генералова (2019: 377) на тему третмана застарелог лексичког фонда у савременим руским речницима истиче да савремени, по правилу антропоцентрички оријентисан описни речник, не третира на адекватан начин застареле речи, између осталог отуда што су потиснуте, тј. остале су у пасивном речничком фонду говорника.

⁴⁹ О укључивању већег броја извора из области православне духовне литературе приликом израде речника, говори Јовић (2016: 45), истичући удео црквенословенизама у савременом српском језику који, сматра, мора бити већи од приказаног: „Убеђена сам да је удео црквенословенизама у савременом српском језику већи од горе наведеног процента, те да би тек јасна, доследна употреба квалификатора, прецизнија семантизација речничких одредница уз укључивање теолошке компоненте значења, као и уврштавање жанра православне духовне литературе у изворе за прикупљање грађе, омогућили објективнији увид у степен заступљености црквенословенских елемената у лексици српског језика.” О тенденцији коришћења црквенословенских речи и израза сведочи и Елисејева (2015), наводећи став В. Г. Костомарова који напомиње да се коришћење цел. речи и израза може наћи у послератним годинама, али је мода њихове употребе почела 80-их година двадесетог века. Наиме, у савременом језику ова појава може указати на помодну тенденцију, мотивисану носталгијом за прошлошћу, која се огледа у односу према застарелом речнику. У овом феномену, неки проучаваоци руског језика виде и два главна тренда који се боре у језичкој свести говорника – прозападни и проруски.

Она сматра да се уз помоћ лексикографског метајезика читаоцу могу пружити информације о разлозима изласка ових речи и израза из активног лексичког фонда, о степену застарелости лексичке јединице, и што је најважније – о његовом стилском потенцијалу, могућностима и особинама употребе такве лексике у савременом језику. Понекад се опис застарелих значења у полисемантичкој структури речи изводи на различите начине: у једном случају уз помоћ квалификатора, у другом случају уз помоћ дефиниција и описа, у трећем случају позивањем на стилски обојену реч из творбеног гнезда или употребом стилски маркиране речи у дефиницији итд. Једнако важну улогу у овом случају имају коментари, глосе, енциклопедијске напомене и тумачења приликом њиховог дефинисања (Емељанова 2015: 21). Понекад ознака *ист.* функционише као општи показатељ односа стварности коју та реч означава према прошлим епохама, а примедбе и коментари функционишу као конкретизатори самих значења (Ibid, 21).

Емељанова (2015: 48–49) такође истиче терминолошку нерешеност у вези са застарелом лексиком, напомињући да у лексикологији терминолошка синтагма „застарела лексика” функционише као хипероним односно представља надређен појам у односу на појмове „историзам” и „архаизам”. Историзми су речи које означавају нестале реалије (*коллежский асессор, лорнет, пиццаль, тягло*). Архаизми су речи које именују постојеће реалије, али су из неког разлога избачене из активне употребе, потиснуте новим лексичким јединицама (*вья – шея, чело – лоб, очи – глаза, уста – губы* итд.) и у савременим текстовима обављају стилске функције.. Историзми су називи несталих елемената стварности, најчешће су без синонима, терминолошке су природе, тј. врше номинативну функцију, па према томе припадају само лексичком слоју језика. Најчешће је њихово тумачење описног карактера (*коллежский асессор – гражданский чин восьмого класса по табели о рангах дореволюционной России*). Архаизује се не само лексика, већ и граматика једног језика. Емељанова закључује да су заједничке одлике архаизама и историзама: присуство темпоралне семантичке компоненте у семантичкој структури речи, ниска учесталост употребе, дакле, периферна позиција у речнику, тј. ограничен обим употребе.

4. Корпус, методе, циљеви и хипотезе истраживања

4.1. Корпус истраживања

Као основни корпус за истраживање користићемо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*⁵⁰ (од 1. до 21. тома, од *а до покупити*), који с обзиром на тезаурусну концепцију најисцрпније бележи посматрану лексичку и, према системски утврђеним правилима и упутствима, квалификује појединачне типове лексема. Корпус ће бити допуњен грађом из референтних описних речника српског књижевног језика: *Речника српскохрватског књижевног језика Матице српске* (РМС) и *Речника српског језика* (РСЈ), а као контролне речнике користићемо и *Рјечник хрватског или српског језика ЈАЗУ* (РЈА) и *Електронски корпус српског језика Душка Витаса* – <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/> – како би се проверила застарелост поједине лексике у корпусу.

⁵⁰ До тренутка када смо формирали корпус за наше истраживање објављен је 21 том РСАНУ (1959–2019), из којег смо ексцерпирани грађу. У оквиру свих објављених томова налази се око 250.000 одредница, на 16.000 страна, а као корпус за израду РСАНУ коришћено је око 4000 извора, што овај речник тезаурусног типа чини упоредивим према обиму са *Оксфордским речником енглеског језика* (Вуловић и др. 2018: 5).

Пошто се предвиђа да ће, када буде завршен, Речник САНУ имати готово пола милиона забележених речи, сматрали смо да је овај речник најмеродавнији за анализу застарелих лексема и значења. „У њему је садржано све оно што је наш народ језички изразио из сфере своје духовне и материјалне културе у последња два века свога постојања” (Радовић-Тешић 2004: 220), одакле логично следи да ово лексикографско дело представља релевантан извор за прикупљање циљане лексике и испитивање пасивног лексикона, и то речи које услед различитих фактора нестају из језика.

Грађа је ексцерпцирана према квалификаторима *заст.*, *ист.* и *арх.*, при чему се показало да у РСАНУ постоји преко 20.000 јединица (семантичких реализација) које су овако квалификоване. Већ прелиминарни преглед грађе и њен обим указују на немали број застарелих лексема различитог типа у српском језику, које су махом непознате савременом говорнику зато што припадају сфери пасивне употребе. Имајући у виду изузетну бројност семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.*, које се отежано могу збирно посматрати, класификовати и анализирати, определили смо се да спроведемо истраживање на грађи која обухвата све лексема у РСАНУ које имају пет и више од пет значења и чије је бар једно значење квалификовано као застарело.⁵¹ Под значењем подразумевамо сваку семантичку реализацију одређене лексема, која у речничком чланку може бити обележена бројем (1, 2, 3 – дакле, целокупно значење) или словом (1а, 2б и сл. – дакле, подзначање). Истим значењем тј. истом реализацијом сматрали смо значењске нијансе у оквиру једног броја или слова, које лексикографи у речничкој дефиницији одвајају тачком и зарезом (;) – нпр. значење лексема *опад* „1. а. опадање, снижавање, повлачење нивоа воде; осека” рачунали смо као једно значење.

Будући да за критеријум „пет и више од пет значења” у испитивању застарелости лексике немамо лингвистичких потврда, неопходно је објаснити зашто смо се за њега одлучили у анализи. Дескриптивни речник тезаурусног типа, какав је РСАНУ, обилује великим бројем полисемантичних лексема (од оних са само два значења до оних са више десетина значења), те смо претпоставили да ће у структури лексема које имају пет или више значења – једна од семантичких реализација бити застарела. С обзиром на то да су лексичке јединице маркиране квалификатором *заст.* само део наше грађе (уз оне обележене као *арх.*[аизми] и *ист.*[оризми]), те да ћемо разне аспекте застаревања показати на целокупним поткорпусима ових двају типова лексема, желели смо да на овом делу корпуса унеколико испитамо однос застарелости и вишезначности, те евентуалну везу између процеса застаревања значења и великог броја семантичких реализација одређене лексема. Пошто истраживању застареле лексике у описним речницима у овом раду превасходно приступамо са синхронизационог аспекта, чини нам се важним да испитамо резултате хронолошког развоја значења у актуелном тренутку. С тим у вези, покушаћемо да одредимо најчешће механизме полисемије који омогућавају настајање застарелих значења у разгранатим семантичким структурама, а из практичних разлога, како не бисмо изоставили велики део грађе и остали ускраћени за релевантне увиде, одлучили смо да граница полисемичности лексема буде 5 и више значења.⁵² Тако постављени критеријум, након прве фазе

⁵¹ Како је раније напоменуто, приликом ексцерпције нисмо узимали у обзир јединице код којих се уз ознаку застарелости јавља и квалификатор који сугерише покрајински карактер лексема.

⁵² У монографији *Српски лексички фонд из угла полисемије* Наташе Миланов, наилазимо на једну од могућих потврда валидности овако постављеног критеријума. Наиме, објашњавајући критеријум за избор грађе за своје истраживање, ауторка наводи да је као високополисемантичне лексема одабрала оне које у РСАНУ имају 15 и више од 15 значења. Као поткрепљење за ову доњу границу наводи истраживање руског аутора Н. П. Денисова, који „класификује речничке чланке према броју значења на просте (од 1 до 3 значења), сложене (од 4 до 7 значења), суперсложене (са 8 и више значења) сматрајући да би као семантички најбогатије требало третирати оне лексема руског језика које у речнику имају седам или више нумерисаних значења, без подзначања, односно које су реализоване у најмање осам семантичких позиција. Треба узети у обзир чињеницу да је поменути аутор приликом ових препорука у

ексцерпције, довео нас је до нешто више од 14.000 јединица квалификованих као *заст.* у РСАНУ. За нека будућа истраживања оставили смо преглед моносемантичних застарелих речи (лексика која у РСАНУ има само једно значење, које је квалификовано као *заст.*), као и анализу речи које имају развијену полисемију у „мање од пет значења” (овде претежно мислимо на лексеме које имају два значења). Уколико је значење неке лексеме објашњено упућивачком дефиницијом, тој лексеми смо приписивали онолико застарелих значења на колико је то дефиницијом упућено, нпр. *отока* „3. *заст.* в. *осека* 2(а)”, *отпловити* „1. в. *заст.* в. *отпливати* (1)”.

У коначан корпус нисмо уврстили именичке синтагме, фразеолошке конструкције, изразе, изреке и остале вишечлане јединице које су у РСАНУ обрађене у последњем делу речничког чланка који је обележен као „ИЗР.” (изрази). Овакви вишелексемни спојеви у одговарајућим конструкцијама добијају одређено, често специфично и глобално значење, те они неће представљати предмет нашег проучавања.

С обзиром на то да су глаголи, именице и придеви најбројније врсте речи у српском језику, а да непунозначне речи и прилози не заузимају велики део у грађи, анализом њихових семантичких одлика у овом раду се нећемо бавити. Пажњу смо првенствено усмерили на лексичко-семантичку анализу, желећи да утврдимо којим врстама речи је својствена способност застаревања значења, код којих семантичких група је застарела лексика (нарочито историјска) заступљена, какво је порекло застареле лексике, те који су ванлингвистички, друштвено-историјски фактори утицали на губљење ових лексема из језика (што значи да ћемо их сагледати и из лингвокултуролошког угла); интересовало нас је, затим, каква је семантичка природа (семска структура) лексема које у својој полисемантичкој структури имају застарела значења; коначно, у вези са лексиком која је маркирана као *заст.*[арела] и *арх.*[аична] интересовало нас је да проверимо да ли је и у којој мери на процес застаревања утицао њихов фонетско-морфолошки и творбени састав, односно порекло посматраних лексема.

Када је реч о застарелој лексици у двама Матичиним речницима, РМС и РСЈ, одлучили смо се да у обзир узмемо сва значења квалификована као *заст.*, будући да су посредни речници мањег обима, те исти критеријум (пет и више од пет значења) нисмо могли применити. Тако су у корпус ушле све полисемантичне лексеме из РМС и РСЈ, без обзира на број значења.

Будући да је број лексема односно семантичких реализација које су у трима описним речницима РСАНУ, РМС и РСЈ маркиране квалификаторима *ист.* и *арх.* знатно мањи, све такве јединице (осим оних у речничком одељку под ИЗР.) уврштене су у финални корпус који је подвргнут анализи.

У уводном делу рада дефинисали смо предмет и теоријско-методолошки оквир истраживања, те смо представили и доступну литературу о застарелој лексици. У прегледу литературе о нашем предмету концентрисали смо се најпре на класификацију и квалификацију застареле лексике у србистици, а затим и у важнијим светским истраживањима која обрађују ову тему, са посебним освртом на славистичка истраживања, и то у највећем броју она спроведена у руској лингвистици. Такође смо конституисали терминолошки апарат који ћемо у истраживању користити. У обзир ћемо узети установљену терминологију у истраживањима која су се бавила застарелом лексиком са различитих језичких аспеката.

виду имао четворотомни речник руског књижевног језика, који је пандан шестотомном речнику српског књижевног језика (РМС), те да за речник већег обима граница мора бити виша.” (Миланов 2021: 17). Ми смо се за потребе нашег истраживања одлучили за оно што се у руској литератури назива „сложеним речничким чланком”, претпостављајући да би у том броју значења једно од њих морало бити застарело, а један од циљева је и да анализирамо механизме посредством којих је оно настало.

4.2. Методе и циљеви истраживања

Наше истраживање методолошки је ослоњено на аналитичку и дескриптивну методу, а обухватиће неколико различитих техника као што су: преглед, ексцерпција, класификација, анализа и лексикографска обрада корпуса. Приликом класификације ексцерпираних грађе у тематске групе применићемо методу компоненцијалне анализе, на основу семантичке парафразе лексема у описним речницима (в. Драгићевић 2007: 65–78), при чему ћемо посматрану лексику разврставати у лексичко-семантичке групе имајући у виду заједничку архисему. Такође, уочавање заједничких семантичких компонената у семском саставу лексема и њихових значења, тј. уочавање везе између реализација у полисемантичкој структури омогућиће нам да размотримо механизме полисемије који индукују остваривање појединих значења (пре свега метафоричких и метонимијских). Грађу ћемо, у зависности од тога шта се показало као валидан критеријум за одређени тип јединица (*ист.*, *заст.* или *арх.*), класификовати и према етимолошкој квалификацији у речницима (интернационализми, русизми, германизми и сл.), према врсти речи, као и према застарелом значењу које лексеме остварују (примарно, неко од секундарних или сва значења). У намери да дамо релевантне статистичке податке о бројности лексема и њихових значења, како у трима великим скупинама ексцерпираних речи (*заст.*, *арх.*, *ист.*), тако и у свакој скупу понаособ у вези са одређеним параметрима, применићемо методу квантификације, а настојаћемо да наведемо (тамо где се то покаже могућим) и упоредне податке за испитиване изворе. Приликом описивања творбених особености застарелих лексема, користићемо методолошке поступке који се уобичајено примењују у испитивању творбене структуре лексема у србистици (дериватолошка анализа према методолошким поставкама Б. Ћорића и И. Клајна). Желећи да утврдимо да ли је и на који начин порекло лексема, односно њихов фонетско-морфолошки и творбени састав утицао на процес застаривања и повлачења посматраних јединица у пасивни фонд, при опису лексема које су у РСАНУ и РМС маркиране квалификаторима *заст.* и *арх.* применићемо релевантне поступке уобичајене за дијахронијску анализу. У тим сегментима рада ослањамо се на истраживања и методологију С. Стијовића, А. Милановића, И. Бјелаковића, А. Мацановића и М. Зорића.

Циљ истраживања је да се детаљније опише и разуме концепт застаривања речи, што би требало да допринесе свеобухватној и егзактној селекцији језичког материјала за будућу израду специјалног речника застареле лексике, који недостаје српској лексикографији. Како у руском језику специјализовани речници овог типа броје између пет до седам хиљада одредница, што чини пет до седам одсто руског лексикона (исп. Глинкина 2014: 134; Аркадјева и др. 2014б), занима нас колико се лексичких јединица из перспективе савременог српског језика данас може сматрати застарелим.

Анализа застареле лексике из перспективе савременог српског језика обухватаће следеће специфичне задатке:

- 1) разјаснити квалификациона обележја архаичне лексике у описним речницима српског језика;
- 2) проучити теоријске радове о застарелој лексици и анализирати њихову примену у српским описним речницима;
- 3) установити статус застареле лексике у савременом српском језику;
- 4) препознати основне критеријуме по којима се маркира припадност лексеме категорији застарелих речи;

- 5) идентификовати унутарјезичке разлоге за архаизацију према одговарајућим типовима језичких архаизама;
- 6) размотрити ванјезичке разлоге који утичу на застаревање јединица лексичког фонда;
- 7) направити типологију застарелих речи на основу уочених критеријских обележја;
- 8) класификовати поједине типове застареле лексике на лексичко-семантичком нивоу;
- 9) приказати потенцијалну структуру речничког чланка у будућем Речнику застарелих речи, који недостаје међу специјалним речницима у српској описној лексикографији.

Проучавање застареле лексике по тематским групама има за циљ да се конкретизују сегменти језичке слике света у менталном лексикону српског народа, као и да се идентификују промене у језику (исп. у руском језику Бухалов 2014: 76–80; Глинкина 2014: 135). Поред тога, утврдићемо тенденције архаизације речника у најважнијим областима људске делатности (исп. у руском Владимирова 2002: 18). Дакле, ексцерпирани грађу квалификовану као *ист.* поделићемо у лексичко-семантичке (тематске) групе како бисмо показали која лексика је изашла из употребе с обзиром на свој денотат. Историзме ћемо напре посматрати према семантичком критеријуму (према значењској категорији којој припадају); према томе којој врсти речи припадају (граматички осврт) и према етимолошким квалификацијама у посматраним речницима (да ли су домаће речи или речи страног порекла).

На нивоу творбе речи користићемо синхроно-дијахрони приступ. Као што је већ напоменуто, у оквиру застареле лексике (квалификоване у речницима најпре као *арх.*) приметна је велика група славенизама у којима се очитују одлике ранијих фаза српског књижевног језика. Само неке од фонетских и творбених аспеката славенизама⁵³ које очекујемо у раду су:

- 1) црквенословенски суфикс *-ије*: *здравије, земљеделије, велелепије, дволичије, властољуб(и)је, окруженије* итд.;
- 2) појава лексике из црквенословенског језичког наслеђа са суфиксом *-тељ*: *доброжелатељ, земљеделатељ, законодатељ, губитељ, душегубитељ* и сл.;
- 3) префикси, како са српкословенским, тако и са руским/рускословенским фонетизмом *ва-*, *воз-/вос-* и др.: *ваистину, воскликнути, воспитавати, возносити се, восклик* итд.;
- 4) црквенословенска група *-жд-* (језичка црта заједничка и за српкословенску и за рускословенску/руску редакцију): *надеждник, враждевати*;
- 5) сугласничка група *-шт-* међу славенизмима са српкословенским/српским фонетским особинама: *летушти, општинство*² и др.;
- 5) руски/рускословенски рефлeksi *-ер-/ор-* и *-ел-/ол-*: *окресни, начертати, торжествен/торжествен, торжество, торжествовати, волна* и сл.;
- 6) руска/рускословенска сугласничка група *-ич-* *бешчастећи, бешчовечје* итд.

4.3. Хипотезе и очекивани резултати

⁵³ Исп. Милановић 2010: 102–104.

Хипотезе у вези са истраживањем су следеће:

1) Лексичко-семантичке групе застареле лексике указаће на врсте референата чијим се номинацијама приписује квалификатив за застарелу лексичку. Претпостављамо да је семантичко поље ПРЕДМЕТИ бројније од поља унутар којег појединачне тематске групе означавају ЧОВЕКА и ЧОВЕКОВЕ ОСОБИНЕ, односно да лексика којом се означавају неживи ентитети брже застарева. Планирамо да поделу на лексичко-семантичке групе спроведемо на историзмима и застарелој лексици, тј. на лексемама и појединачним семантичким реализацијама које су маркиране квалификатором ист. и заст. Исто тако, проверићемо и тврдњу да апстрактна језичка јединица не може бити архаизам, на чије оспоравање упућује већ прелиминаран преглед грађе.

2) Имајући у виду граматички критеријум врсте речи на основу кога ћемо класификовати грађу, претпостављамо да највећи број речи које застаревају потиче из групе именица, док су глаголи и придеви мање бројни међу категоријама које су предмет нашег истраживања⁵⁴.

3) Један од задатака у деривационој анализи јесте да одредимо најпродуктивније форманте који учествују деривацији застарелих речи. Посматрајући деривациона гнезда лексема, претпостављамо да на застаревање мотивисаних речи утиче њихова мотивна база.

4) Будући да желимо испитати да ли описни речници броје више речи чије је примарно или пак секундарно значење застарело и колико има лексике којој су сва значења застарела, полазимо од претпоставке да је тенденција у лексичком фонду савременог српског језика да се боље чувају застареле секундарне семантичке реализације лексема у разгранатим полисемантичким структурама, на шта прелиминарни преглед грађе указује.

6) Будући да смо у ексцерпираној грађи уочили велику скупину славенизама, словенских речи књишког порекла, можемо запазити да се лексика из ове скупине квалификује као застарела због тога што су се тенденције у развоју књижевног језика кретале ка понародњавању тих облика, што је посведочено и у РСАНУ: *очајателан* 'в. очајан', *очајаније* 'в. очајање', *очајатност* 'в. очајност', *ополченије* 'в. ополчење' итд. Лексика која у савременом језику чува фонетско-фонолошке, творбене и морфолошке особености из ранијих фаза књижевнојезичког развоја, из синхроне перспективе сматра се застарелом. Ову претпоставку планирамо да испитамо на основу лексема и њихових значења квалификованих са заст[арело] и арх.[аично].

Имајући у виду овако постављене хипотезе и циљеве истраживања, даље у раду ћемо, у засебним поглављима, посветити пажњу сваком типу застарелих лексема које су предмет нашег интересовања. Анализираћемо их са различитих аспеката, у зависности од специфичности које репрезентује ексцерпирана грађа, према квалификаторима *ист.*, *заст.* и *арх.*, којима су маркирани у трима описним речницима.

5. Историзми у савременим речницима српског језика

Анализи историзама у овом делу рада приступићемо са лексичко-семантичког, етимолошког и лингвокултуролошког аспекта, настојећи да утврдимо којим тематским

⁵⁴ У истраживању се бавимо само пунозначним речима. Остале врсте речи, остаће као грађа за нека будућа истраживања о застарелој лексици у српским речницима.

групама припадају лексеме квалификоване као историзми у описним речницима српског језика РСАНУ, РМС и РСЈ, те желећи да испитамо порекло историзама у српском лексичком фонду. Самим тим покушаћемо да дамо лингвокултуролошки осврт на стање у лексикону будући да претпостављамо везу између историјских периода у којима је живео наш народ и друштвено-историјских околности за које се појмови именовани историзмима везују. Несумњиво је, на пример, да се бројност историзама пореклом из турског језика може објаснити историјским приликама у којима је живео српски народ, тј. вишевековним ропством под Турцима, османлијским државним и друштвеним уређењем (поседи, новац, називи чинова и занимања итд.), те приликама, обичајима, начином живота Срба под отоманском влашћу.

За потребе овог истраживања из трију описних речника ексцерпирано је укупно 1842 различите лексеме односно 2076 семантичких реализација које су маркиране квалификатором *ист.*

Историзме у овом делу рада класификоваћемо на основу неколико критеријума:

- 1) према семантичком критеријуму (према значењској категорији, тј тематској/семантичкој групи којој припадају),
- 2) према томе којој врсти речи припадају и
- 3) према томе да ли су домаће речи или страног порекла.

Проучавање историзама у склопу тематских група омогућиће нам да идентификујемо специфичне факторе и карактеристике процеса застаревања овог скупа речи. Тематске групе у раду формиране су према значењу које речници српског језика мартирају квалификатором *ист.*

На основу заједничких обележја издвајамо следеће тематске групе застарелих речи које су, како показују наши материјали, претрпеле најзначајније промене:

- 1) друштвено-политички речник;
- 2) економски речник;
- 3) војна терминологију;
- 4) научно-технички речник;
- 5) речник васпитања и образовања;
- 6) свакодневни речник.

Тематске групе које смо идентификовали представљају не само одраз одређених сегмената стварности већ и оне фрагменте језичке слике света који одражавају духовну и материјалну културу српског народа. Истражујући промене у лексичком систему по тематским групама, могу се идентификовати спољашњи и унутрашњи аспекти језичке слике света, они аспекти који су мање или више подложни променама и који су за српски народ непромењени.

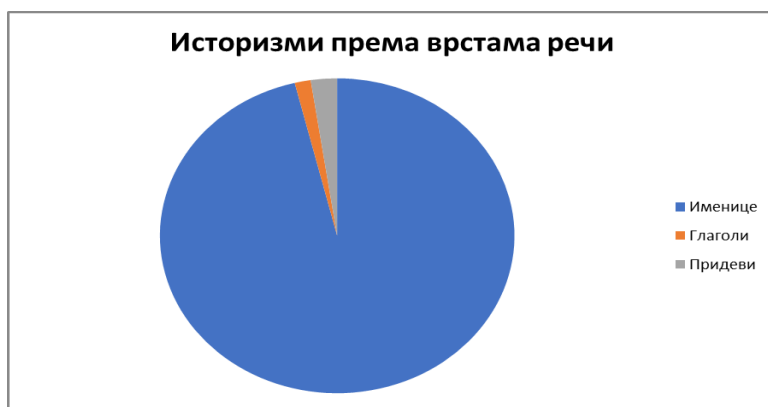
Семантичке групе историзама забележених у описним речницима српског језика су бројне. Широка лепеза значењских група указује најпре на богато историјско наслеђе српског народа, на културно-историјске промене, као и на контакте са другим народима и народностима.

Од укупног броја ексцерпираних и анализираних историзама издвојићемо оне речи које имају више од једног значења квалификованог као *ист.*, као и број њиховог историјског значења у одговарајућем речнику: *алајчауш* (2, РМС), *бан* (2, РМС), *бановина* (3, РСЈ), *барјак* (2, РСЈ), *бег* (2, РСАНУ), *бимбаша* (1, РМС и 2, РСАНУ), *биров* (2, РСЈ), *була*² (2, РМС), *буљбаша* (3, РСАНУ), *буљук* (2, РСАНУ),

вележупанство (2, РСАНУ), *витез* (5, РСАНУ), *властитељ* (2, РМС), *вожд* (4, РМС), *војвода* (6, РСАНУ), *војводина* (2, РСЈ), *војник* (2, РСАНУ), *војница*¹ (4, РСАНУ), *војничар* (2, РСАНУ), *генералат* (2, РМС), *главница* (2, РМС), *горница* (2, РМС), *грађанин* (2, РСАНУ), *граничар* (2, РМС), *гувернер* (2, РСАНУ), *данак* (2, РМС), *дед*¹ (2, РМС), *декан* (2, РСАНУ), *дијета* (2, РМС), *доба* (2, РСАНУ), *духоборац* (2, РСАНУ), *жупан* (2, РСАНУ), *жупанија* (2, РМС), *зеленаш* (2, РМС), *Зета* (2, РМС), *империјал* (3, РСАНУ), *император* (2, РСАНУ), *индикт* (2, РСАНУ), *инквизиција* (2, РМС), *ичоглан* (2, РСАНУ), *ишпан* (2, РСАНУ), *јереца* (2, РСАНУ), *јункер* (2, РСАНУ), *кабадахија* (3, РСАНУ), *кадилук* (2, РМС), *казанац* (2, РСАНУ), *каид* (2, РСАНУ), *кајмакам* (3, РСАНУ), *кајмакамија* (2, РСАНУ), *калпак* (2, РМС), *камиказе* (2, РСАНУ), *канцелар* (2, РСАНУ), *капетан* (3, РСАНУ), *капетанија* (4, РСАНУ), *капетановац* (2, РМС), *капитолац* (2, РМС), *капућехаја* (3, РСАНУ), *карбонар* (2, РСАНУ), *квадрига* (2, РМС), *квестор* (3, РМС), *квестура* (3, РМС), *кмет* (3, РСАНУ), *кметија* (3, РСАНУ), *кметлук* (2, РСАНУ), *комтур* (2, РСАНУ), *конвент* (3, РСАНУ), *конзул* (3, РСАНУ), *конзулат* (2, РСАНУ), *корњача* (2, РСАНУ), *крајишник* (4, РСАНУ), *крвнина* (2, РСАНУ), *крижар* (3, РСАНУ), *крилаш* (2, РСАНУ), *крсердар* (2, РСАНУ), *круна* (2, РСАНУ), *кулугија* (2, РСАНУ), *кулук* (4, РСАНУ), *курија* (4, РСАНУ), *куруц* (2, РСАНУ), *Латин* (2, РСАНУ), *легат* (2, РСАНУ), *легитимист(а)* (2, РСАНУ), *либертин* (2, РСАНУ), *лива* (2, РСАНУ), *лицеј* (2, РСАНУ), *логограф* (2, РСАНУ), *логотет* (2, РСАНУ), *магистар* (2, РСАНУ), *магистрат* (2, РСАНУ), *маден* (2, РСАНУ), *мађаронство* (2, РСАНУ), *мајорат* (2, РСАНУ), *мамелук* (2, РСАНУ), *марјаиш*¹ (2, РСАНУ), *матапан* (2, РСАНУ), *меџиз* и *меџис* (2, РСАНУ), *мим* (2, РСАНУ), *мина*³ (2, РСАНУ), *мирија* (2, РСАНУ), *муката* (2, РСАНУ), *мустеџир* (2, РСАНУ), *мутесариф* (2, РСАНУ), *мутесарифлук* (2, РСАНУ), *мухурдар* (2, РСАНУ), *напредњак* (3, РСАНУ), *народњак* (3, РСАНУ), *наусница* (2, РСАНУ), *нахија* (3, РСАНУ), *немишкитар* (2, РСАНУ), *низам* (2, РСАНУ), *обаћ* (2, РСАНУ), *огласница* (4, РСАНУ), *онбашиа* (2, РСАНУ), *орда* (2, РСАНУ), *ординација* (2, РСАНУ), *орлаш* (2, РСАНУ), *орта*¹ (2, РСАНУ), *остојбина* (2, РСАНУ), *отрок* (2, РСАНУ), *пандур* (2, РСАНУ), *пашалук* (3, РСАНУ), *паж* (2, РСАНУ), *патент* (2, РСАНУ), *перо* (2, РМС), *перпер* (3, РСАНУ), *печатница*¹ (2, РСАНУ), *плацдарм* (3, РСАНУ), *плебејац* (1 РМС и 1 РСАНУ), *племенитина* (3 РСАНУ), *рабош* (2, РСЈ), *раскол* (2, РМС), *санџак* (3, РМС), *свитак*² (3, РМС), *синедриј* (2, РМС), *сињорија* (2, РМС), *скрипториј* (2, РМС), *тефтиш* (2, РМС), *укметити се* (2, РСЈ), *холокауст* (2, РСЈ), *цензор* (2, РМС), *цензус* (2, РМС), *центурија* (3, РМС), *цирк* (2, РМС), *чауш* (2, РМС), *шљиварија* (2, РСЈ), *Шајкаш* (2, РМС), *шљиварија* (2, РМС).

Грађа бележи тачно 2000 именичких семантичких реализација, односно 1770 именица које су у описним речницима маркиране квалификатором ист. Регистровано је 1634 именице које имају само једно значење које се квалификује као ист. у описним речницима, док 136 именица има више од једног тако маркираног значења у полисемантичкој структури. У полисемантичким структурама именичких лексема које имају више од једног значења квалификованог као *ист.*, забележено је тачно 230 семантичких реализација.

У трима описним речницима укупно је забележено свега 27 глаголских лексема, од чега три имају више од једног значења (глаголи *низамити* и *откупити (се)*, са двама историјским семантичким реализацијама у РСАНУ и глагол *укметити (се)*, такође са двама значењима у РСЈ). Исто тако, само једна придевска лексема од 44 издвојене из наше грађе у својој полисемантичкој структури бележи 3 историјска значења (придев *витешки* у РСАНУ).

Графикон 1: Заступљеност историзама према категоријалној припадности лексеме

Дакле, квантитативни подаци које нам пружа грађа из сва три описна речника (РСАНУ, РМС и РСЈ) показују да у категорији ексцерпираних лексема које су маркиране као историзми – убедљиво највећи број представљају именице (1770), док је број забележених глагола (27) и придева (44) практично занемарљив, они укупно чине мање од 4% (3,85%) историзама у свим речницима. Овај податак не чуди с обзиром на то да најбројнија врста речи коју смо ексцерпирали именује бића, предмете и појаве стварности којих више нема. Забележени глаголи и придеви углавном представљају изведенице од именичких историзама и припадају истом творбеном гнезду.

У овом поглављу истраживања покушаћемо да одговоримо на питање из које временске./историјске епохе односно културно-друштвеног оквира потичу поједини слојеви лексике која је у описној лексикографији савременог српског језика маркирана квалификатором *ист.* Тематске групе историзама су формиране према значењу које лексика има у савременом књижевном језику, при чему смо се ослонили на семантичку парафразу у лексикографској дефиницији. Приликом класификације историзама користили смо методу компоненцијалне анализе, сортирајући у исту тематску групу лексеме које имају заједничку архисему. Анализу смо спровели само на пунозначним речима (именице, глаголи и придеви), а малобројне речце и узвике нисмо разматрали у раду. Првобитна замисао била је да из грађе искључимо дијалектизме, али се показало да су свега 4 јединице (*мартинићина*, *нотњик*, *ћесар*, *ћесарица*) маркиране квалификатором *дијал.* у посматраним речницима, те смо и њих уврстили у грађу. Укупно 102 лексеме (108 семантичких реализација) уз квалификатор *ист.* носи и маркер територијалне раслојености *покр.*, те су се и покрајинизми нашли у нашој грађи као део корпуса који чини историјску лексику из перспективе савременог српског језика.

5.1. Етимолошке квалификације историзама

У овом поглављу представићемо етимолошке квалификације историзама, односно покушаћемо да дамо преглед речи које су из страних језика (или преко њих) долазиле у српски језик и на нашем подручју се адаптирале⁵⁵, поставши тако неодвојиви део

⁵⁵ „На дијахроном плану у разматрању историјског корпуса релевантном се јавља још и појава завршености процеса адаптације, на основу чега се позајмљене лексичке јединице могу издвојити у две групе: лексичке јединице у стабилном (статичном) стању и лексичке јединице у нестабилном (динамичном) стању (термини су моји. – С. Р.). У стабилном стању могу се наћи стране речи у било којој фази адаптације и само се оне могу прецизније издиференцирати у функционално-стилском и нормативном погледу. За стране речи у нестабилном стању важно је евидентирати фазу адаптације у одређеном времену у коме се употребљавају у језику примаоцу.” (Ристић 2006: 141). Ми се у овом

културног наслеђа и сведочанство друштвено-језичког развоја српског народа. Проучавањем назива реалија којих више нема а које су представљале чиниоце свакодневног живота људи у некој историјској фази, долазимо до увида о богатом културно-историјском наслеђу, као и контактима које смо имали са другим народима и народностима, те о њиховом утицају на наш народ.

Од 1842 лексеме које су маркиране квалификатором *ист.*, њих 1185 нема никакву етимолошку квалификацију, што имплицира да су посредни домаће или одомаћене лексеме и значења. Лексема које су у трима описним речницима обележене неким од етимолошких квалификатора регистровано је у грађи 657. Лексика страног порекла у српски језик улази великим делом у 18. веку, са „процесом европеизације ’горњег слоја’ лексичког фонда” (Ивић и Младеновић 1986: 103). Наиме, са њиховим уласком, употреба им је била веома ограничена на узак круг просвећених људи, и то најпре међу Србима у Аустрији. У језику већег дела српског народа, још увек су већма превагу односили турцизми као језичка односно лексичка заоставштине петовековне владавине турске државне управе и администрације на овим просторима.

Говорећи о речима страног порекла⁵⁶ са квалификаторима који су предмет нашег проучавања, С. Ристић (1994: 304–305) истиче да „квалификатори временске ограничености имају исти смисао и уз речи страног порекла, па ће неке од њих бити сврстане у историју језика или у стилски обојену лексику (са квалификаторима „застарело”, „архаично”, „историјски”)”.

а) Преко **арапског** у српски језик су ушле 3 јединице које означавају реалије којих више нема: *ас*³ (ар. *Hass*), *каид* (ар. *Hass*) и *мухтесиб* (ар. *Muhtesib*), *халиф*. Прве три јединице забележене су у РСАНУ, а последња у РМС.

б) Речник САНУ бележи једну одредницу која указује на **арамејско** порекло лексеме: *масалијан* „исп. арамејски *mušalīn* онај који се моли”.

в) Из класичних језика, заправо из **грчког**, можемо издвојити 78 интернационализама, тј. грецизама који спадају у историјски слој лексике. Ивић и Младеновић (1986: 102), поред већ добро интегрисаних грчких речи у српски језик (*друм*, *камата*, *кондир* или *хартуја* и сл.), потрђују да пред крај 18. в. у наш језик улазе речи који представљају благо тадашње европске цивилизације, као и да махом долазе преко немачког језика. Многе од њих нису постојале ни у старогрчком, ни у новогрчком, већ су сковане у западној Европи као термини.

Наша грађа бележи следеће јединице које су у српски језик ушле путем грчког и имају (бар једно или једино) историјско значење: *апотеоза*, *арматон* (РМС), *архонт*, *геронт*, *герузија*, *демијург*, *дијацеза* (РМС), *дионизије* (РМС), *диптих*, *драгоман* (РСЈ), *дромона* (РМС), *егзарх*, *епарх* (РМС), *ефети*, *ефор*, *зелот*, *зеугит*, *канон*¹, *капникон*, *клефт* и *клефта*, *комора*¹, *лампадефор*, *логограф*, *логотет*, *медимн*, *метох* (РМС), *метохија*, *мим*, *мистагог*, *мистагогија*, *мистериј* и *мистерија*, *ном*¹, *номик*, *номсимат*,

истраживању нећемо бавити степеном адаптације, као ни процесом завршености адаптације позајмљеница, већ ће нас занимати из којих су страних језика забележени историзми у српском језику.

⁵⁶ За разликовање лексике страног порекла по типовима, напомиње С. Ристић, важе исти принципи као и за домаћу лексику те она „по дијастратичким принципима може бити: *застарела*, *историјска*, *архаична* и *неологистична*; по дијатопичким: *дијалекатска* и *покрајинска*; по социолокатским: *жаргонска*, *арго* и сл.; по нормативним: *официјелна*, *разговорна*, *књишка*, *некњижевна*, *неуобичајена*, *нераспрострањена* и сл.; по функционално-стилским: *неутрална*, *терминолошка*, *професионална*, *стручна*, *експресивна* и др. (према Ристић 1994: 301–305).

одеон, олигархија (РМС), орфик, остракизам, остракон, палестра, парик, паладиј и паладијум (РМС), палестра (РМС), палестрит, паниперсеваст, парабаза, параспор, педагогија, педагог, педагогијум, педотриб, Пелзаги, пелта, пелтаст¹, пентаполис, пентатлон, перибол, перигеза, перијеци, периплус, периптер, перпер, пил², пилон, пирмида, питос, пританеј (РСЈ), пронија (РМС), протовествјар (РМС), сагена (РМС), сатрап (РМС), севаст и севастократор (РМС), синедриј и синедријум (РМС), тема (РМС), тетрархат и тетрархија (РМС), фаланга (РМС), физиократија (РМС), фила (РСЈ), филозофија (РМС), хелот (РСЈ), херметизам (РСЈ), хетера (РМС), химна (РСЈ), холокауст (РСЈ), хор (РСЈ), хрисовуља (РСЈ). Поред лексема које су ексцерпирани из РМС и РСЈ, што експлицитно наводимо у загради, сви остали наведени историзми грчког порекла ексцерпирани су из РСАНУ.

Међу етимолошким одредбама ексцерпираних историзама у РСАНУ код 15 јединица стоји „**према грчком**”⁵⁷, на основу чега закључујемо да су у српском језику можда формално-морфолошки адаптиране и творене према наведеној страниј мотивној речи: *декада*, *деспот*, *дидрахма*, *дикастериј*, *додекархија*, *илот*, *иномик*, *кефалија*, *крисовуљ* и *крисовуља*, *лицеј* и *лицеја*, *логика*, *монархомах*, *паноплија*, *пантеон*.

Три речи налазимо у РСАНУ чија је етимологија дата потврдама из **грчког и латинског** језика, те их можемо сматрати правим интернационализима:⁵⁸ *катапулт* (грч. *katapeltes*, лат. *Catapulta*), *медиократија* (РСЈ)⁵⁹ *мина*³ и *мина* (грч. *μνα*, лат. *mina*), *нумизмат* (грч. *nomisma*; лат. *numism*), *протонотар* (РСЈ).

Разматрајући позајмљенице из латинског језика, налазимо податак да је највећи број латинизама примљен из језика државне и административне управе: „Тежиште латинских позајмљеница било је на административној терминологији. Још у првој половини XVIII века забележене су у српским текстовима, поред многих других речи *агент*, *администрација* [...] итд. Скоро све те речи биле су обичне у немачком језику, а Срби су их свакако истовремено преузимали и непосредно из латинског, који је био званични језик у земљама под угарском круном, док је у Војној граници, и у војсци уопште, службени језик био немачки.” (Ивић и Младеновић 1986: 102). Аутори назначавају и друге путеве ула ска латинизама у српски језик и напомињу да су позајмљенице из латинског језика биле честе и ван административне терминологије. Неке од речи из латинског језика прелазе сложенији пут – преко француског у немачки, а преко немачког у српски. Са друге стране, неке речи из француског које су продрле у српски, воде порекло из латинског језика и преко књига продиру у француски језик, одакле настављају своју миграцију у нове језичке средине (Ивић и Младеновић 1986: 102).

Наша грађа бележи 131 лексему квалификовану као *ист.* из **латинског језика**, односно укупно 151 семантичку реализацију која потврђује историјско значење латинизама: *алод*, *алодиј* и *алодија*, *ас*², *аугур*, *аугурал*, *ауспициј* и *ауспиција*, *балиста* (РМС), *бандериј*, *була*² (РМС), *вотант*, *декан*, *декурија*, *децемвир*, *децима*, *дијета*

⁵⁷ У Упутствима за израду РСАНУ под чланом бр. 55 налазимо следеће појашњење за етимолошке квалификације према језику страног порекла: „Ако се за неку страну реч не може наћи одговарајућа реч ни у једном страном језику од које би она могла потицати, може се претпоставити да је та реч направљена код нас према страном корену додавањем општег наставка. У том случају дати етимологију према корену.”

⁵⁸ Интернационалну лексику грчког и латинског порекла поједини истраживачи називају и *цивилизацијском лексиком* (в. о овом типу страних речи Вуловић 2010: 29–30).

⁵⁹ Лексикографски поступак у приказивању порекла лексема у РСАНУ не укључује изворне облике из страних језика из којих је, или преко којих је, српски добио позајмљенице.

(PMS), диктатор, дистрикт, дуктор (PMS), дисциплина, думвир, едил, електор, император, индикт, индулгенција, инквизиција (PMS), камерализам (PMS), кацер (PMS), квадривијум, квадријениј и квадријенијум, квадирема, квестор (PMS), квестура (PMS), квирит, кесар¹, класик, клијен(а)т (PMS), колон¹, комиције, конвент, конгија, конгрегација, конзул, контуберналиј, корпус, кохорота, крин (PMS), курија, ланиста, легат², легија, либертин, либра и либра¹, лимес, луструм, магистар, магнат, мајодром (PMS), манипул, манипула и манипул, модиј и модус, муниципиј, Норик (PMS), номенклатор, нотар, нунције, овација и овације, октобар, ордал и ордалија, ординација, Панонија, патера, пађенија, палатин, пала¹, палатин (PMS), палиј, партикуларан, пасус, патарен, патент, патрициј (PMS), периклум, пилеј, пилум, пина, писцина, плацет, плебс, подиј (PMS), понтифик (PMS), предиј (PMS), претор (PMS), перфек (PMS), префектура (PMS), проконзул (PMS), промискуитет (PMS), регал (PMS), раител (PMS), регалије (PMS), регниколаран (PMS), ректор (PMS), репрезентација (PMS), рескрипт (PMS), реформација (PMS), ростра (PMS), рубрика (PMS), секундант (PMS), секундогенитурa (PMS), септемвир (PMS), скрипториј (PMS), статут (PMS), супремус и супремуш (PMS), тангента (PMS), торквеса (PMS), трибун (PMS), трибут, тријумвират, трипартит, унионоизам, урбар, факторија, форум (PMS), цензор, цензус, центурија, читуља (PMS), шкуда (PMS). Историјске семантичке реализације двеју лексема из наше грађе воде порекло из средњолатинског језика: *матурина* (према срлат. *martor*, куна) и *министеријал* (срлат. *ministerialis*). Једна лексема је испоређена са средњолатинским обликом *могориш* (исп. срлат. *magarisium*, *margarisuium*).

У овој групи уочавамо да највише речи латинског порекла припада тематским групама које су у вези са војном терминологијом, државном управом и њеним законодавним телима, као и религијом. Пратећи статус страних речи у српском језику, С. Ристић (2006: 145) о позајмљеницима из латинског и грчког језика истиче следеће: „Традиционалну доминацију грчког и латинског језика у најбитнијим сферама српског језика (интелектуално-научној, духовној и официјелној) показује непрекидно присуство великог броја грецизама и латинизама не само у категорији опште лексике него и у терминологији, административно-правној и црквеној лексици”.

РСАНУ бележи 12 јединица за које је могуће да су творене на домаћем терену али „**према лат.**” мотивној речи: *диспут* и *диспута*, *доминат*, *имунитет*, *инвестирати*, *кадуцитет*, *капетан*⁶⁰, *комеш*, *комитат*, *комуна*, *мајорат*, *нобил*, *оптимат*, *плебејац*; као и једну која је из латинског ушла у српски **према грчком** *пенан*¹ (лат. *paean*, према грч. *Paian*, исцелитељ, епитет Аполона).

Две потврде за двојако **порекло из латинског и грчког језика** у категорији историзама доноси грађа из РСАНУ: *матријархат* (према лат. *mater* и грч. *archo*, владам), *медиократија* и *медиокрација* (према лат. *medius* и грч. *krateo*), *домогеронтија* (према лат. *domus* и грч. *geront*, члан већа стараца). Овакви примери у лексичком фонду сведоче о томе да су неки појмови именовани лексемама деривираним помоћу форманата који су пореклом из неколико језика.

За одредницу *патент*, чија су два значења квалификована као историјска, налазимо две потврде о етимологији, **из латинског и немачког језика** „лат. *patent*, нем. *patent*”. Једно од значења лексеме *класик* квалификовано је као историјско, док за етимологију налазимо потврду у латинском и француском језику: „лат. *classicus*; фр. *classique*”.

г) Када говоримо о **англицизмима**, важно је навести да „крајем XVIII века срећемо се са првим енглеским речима у српским текстовима” (Ивић и Младеновић 1986: 103).

⁶⁰ За ову вишезначну лексему РСАНУ бележи сл. етимологију: „према лат. *caput*; исп. фр. *capitaine*, тал. *Capitano*”.

Међу лексемама које су у српски језик ушле из **енглеског** језика у трима савременим описним речницима налазимо њих 9 чије је једино значење квалификовано као историјско (*виговац*, *гвинеја* (РСЈ), *доминион* (РСЈ), *јарл*, *јомен*, *јоменрија*, *кевнент*, *левелер*, *сифражеткиња* (РСЈ)), док њих 10 има бар једну семантичку реализацију маркирану квалификатором *ист.* (*клан*, *клипер*). За две јединице у ексцерпираној грађи, у лексикографском одељку у коме се наводи етимологија, стоји да су настале „према енглеској” мотивној речи: *лендлиз* (према енгл. *lend-lease act*) и *нонконформизам* (према енгл. *nonconformity*).

д) У корпусу историзама забележили смо једну одредницу која води порекло из **јеврејског** језика *гера*⁶¹ (јевр. *Gerach*) за означавање некадашњег јеврејског новца⁶¹.

ђ) Према Ивићу и Младеновићу (1986: 103), **хунгаризми** се најчешће тичу материјалне културе, ређе друштвених односа и управног система. Многе од речи које су ушле у српски нису изворно мађарске, а неке су чак Мађари преузели из словенских језика, што не потиरे чињеницу да су те речи у српски ушле у одређеним облицима захваљујући мађарском језику. Судбина мађаризама преузетих у Војводини била је различита. Неки су временом ишчезли из језика, други су пак остали на нивоу дијалекатских речи, али се велики број њих, трговинским путевима, а често и путем књижевног језика, проширио преко границе, јужно од Саве и Дунава.

Неочекивано, у нашој грађи је регистровано свега 15 именица из **мађарског** језика. Због интензивног културно-језичког контакта очекивали бисмо много више хунгаризама, али речници сведоче о несталим предметима и појавама овим малим бројем историзама: *валаш*, *вармеђа*, *дежма*, *дереш* (РМС), *ерџег*, *шпан*, *куруц*, *логош*, *Мађарорсаг*, *обађ*, *палош*, *пандур*, *филир* (РСЈ), *чака* (РСЈ), *шпан* (РМС). За једну лексему је потврђено да је настала спојем мађарске и турске речи: *пандурбашиа* (према мађ. *pandur* и тур. *başa*, поглавар, старешина).

О занимљивој динамици двају супротних процеса – европеизације лексичког фонда, као и борби против позајмљеница крајем 18. века сведочи Р. Драгићевић (2018: 89). У овом историјском периоду има много лексике из европских језика која у српски стиже преко немачког и руског језика. Речничка грађа говори у прилог чињеници да је ово један од најдинамичнијих периода развоја лексичког система српског језика.

е) У описним речницима налазимо потврде за 40 историјских јединица **немачког** порекла: *арест*, *асигнат*, *вазал*, *ерџог*, *вазалерџог*, *ерџерџог*, *јегер*, *јункер*, *камерјункер* (РМС), *камерхер*, *каста*, *крајцара*, *курфирст*, *ландвер*, *ландскнехт*, *ландатаг*, *ландштурм*, *лено*, *маркграф* и *маркгроф*, *надвојвода*, *обрин*², *олцмица*, *охмештрица*, *персонал*, *пионир*, *плацкомандант* (*плацкомандант*), *поркулаб*, *ритер*, *фирер* (РСЈ), *хелебарда* (РСЈ), *херџег* (РСЈ), *херџегиња* (РСЈ), *хугенот*, *цех*, *цехмајстор* (РСЈ), *чинж*, *шајн*, *шпалир* (РСЈ), *шајнара* и *шуцкор* (РСЈ). Према немачкој мотивној речи је настала једна лексема: *минац* „према нем. *Münze*”, а из старогерманског језика у српски језик је ушла лексема са историјским значењем *феуд*. Једана лексема домаћег порекла *надвојвода* испоређена је са немачком речју *Erzherzog*.

Све наведене лексеме пореклом из немачког језика су моносемантичне и углавном означавају титуле, или су пак из тематске групе која се односи на војну терминологију, новац или терминологију државне управе. Многе од ових речи сведоци су не само лексичких дијакхронијских промена него и друштвено-културног развоја.

⁶¹ Ову реч је забележио Ђуро Даничић у преводу *Светог писма (Старог завјета)*, као и Милан Вујаклија у *Лексикону страних речи и израза*.

Ивић и Младеновић (1986: 101) тврде да постоје три лексичке области у којима је утицај немачког био изузетно доминантан: 1) војска са својим устројством (*фелдмаршал, обриштер, шанац, штаб* и сл.); 2) друштвени поредак (*паор, пургер, ритер, гроф*); 3) материјална култура и занатство (*мидер, плех, раф, флека, флаша, штоф, шнала*). „Често су узимане речи за појмове који Србима у суштини нису били непознати и за које су они имали домаће или турске изразе. То се нарочито добро може пратити у терминологији занатства или у називима предмета који се купују од трговаца” (Ивић и Младеновић 1982: 101). С обзиром на то да је и сам немачки језик био отворен за стране лексичке утицаје, најпре за латински, француски и италијански, те је са немачким речима у српски ушло мноштво израза из других језика које су Немци преузели, Р. Драгићевић (2018: 92) слаже се да су аутори с правом потврдили да већина немачких речи из области војне терминологије и друштвеног уређења није надживела аустријску владавину.

ж) Из **португалског** у српски језик ушле су две јединице. Једна се односи на јавно спаљивање јеретика у доба инквизиције: *аутодафе* (порт. *auto-da-fe*, акт вере), а другом, *паланкин*, назива се „лагана покривена носиљка у којој су ношени достојанственици у азијским земљама (обично у Кини и Индији, ређе у Европи)”.

з) Етимологија лексеме *навезник* сведочи да се налази у групи **бохемизама** како је настала „према чеш. *равéза*, велики штит”, док смо лексему *шљахта* преузели у српски из **пољског** језика.

и) Из **румунског** је у савременом српском језику свега једна лексеме маркирана као историзам у РСАНУ: *катун*¹ у значењу „сточарско-планинска област, као територијална или административна јединица, у старим српским државама”.

ј) **Русизама** има свега двадесетак, тачније, наша грађа бележи 20 лексема пореклом из руског језика забележених у РСАНУ, РМС и РСЈ: *бојар*¹, *бољар* (РСЈ), *бољшевик* (РСЈ), *бурлак* (РСЈ), *государ*, *декабрист(а)*, *јам*¹, *књаз*, *козар*, *колхоз* (РСЈ), *кремљ*, *курењ*, *младогардејац* (РСЈ), *одзовизам*, *ополченац*, *опричник*, *перестројка*, *пластун*², *поданик*, *самиздат* (РСЈ), *совјет* (РСЈ), *царевна* (РСЈ), *чистка* (РСЈ). Једна лексема из наше грађе творена је према руској мотивној бази – *боготражња* „према рус. *богоискательство*” (РСАНУ). У делу речничке дефиниције намењеном етимолошкој квалификацији у РСАНУ налазимо и два испоређења са руским речима које су усвојене у српском језику: *оброк*¹ и *оброкоподан*.

Невелики број лексема пореклом из руског језика међу историзмима не сведочи на прави начин о великом утицају руске културе и руског језика на српски. Могуће је да разлоге томе треба тражити у чињеници да су тековине руске културе, науке, друштвеног развоја и сл. у српској средини и, самим тим, у српском лексичком фонду, фундаменталне а нису посредни реалије које су нестајале из употребе. Други разлог за релативно мали број русизама међу историзмима у описним речницима вероватно је последица тога да су у лексикографској пракси маркирани квалификаторима *рсл.*, *сткњ.*, *заст.* и сл.

Тенденција језичке европеизације могла је, на аустријском тлу ићи и преко руског утицаја, како је управо у 18. в. и руски језик примио мноштво речи из латинског, немачког, француског и других западноевропских језика (Ивић и Младеновић 1986: 103). Заправо, руски језик је највећи број позајмљеница добио 1700. године у време Петра Великог (што потврђују и Владимирова 2002 и Кузњецова 2017 класификујући историзме у тематске групе). Процес језичке европеизације у руском

био је старији него у српском, а лексеме које су посредством руског ушле у српски заправо се у описним речницима само етимолошки маркирају, као речи из других језика и на основу 20-ак русизама у историјској лексици не видимо колико је заправо на преображај српског лексичког фонда утицало и стање у руском језику.

к) У контакту са **словеначким** језиком, у српски језик смо примили једну лексему која данас у језику представља историзам: *немикутар* „слов. *nemškutar*”.

л) **Италијанизми** у српски језик улазе путем контакта са Дубровачком републиком и Млечима. О уласку италијанизама у српски језик у 18. веку, Ивић и Младеновић (1986: 102), проучавајући списе тог времена, уочавају да део речи италијанског порекла улази у српски преко немачког језика, док други део Србима долази директно од Италијана на јадранском приморју. Даље су се речи шириле путем дијалеката захваљујући трговинским ланцима и путем робне трговине. Поред ових начина дисперзије талијанизама, не смемо заборавити велике миграције из динараксих предела у плодније крајеве на север и североисток Србије. У нашој грађи углавном припадају тематској групи војне терминологије и државне управе и међу лексемама маркираним као историзми има их укупно 39: *ардит*, *баило*, *банкада*, *боланча*, *бомбарда*, *бомбардијер*, *вижлин*, *галија*, *галијот*, *гвелф*, *гето*, *гувернадур*, *дужд*, *камерленг*, *кантилена*, *канциона*, *карбонар*, *катакомбе*, *кватроченто*, *кварант*, *кондотијер*, *кондотјер*, *конештабал*, *комесар* (РСЈ), *кумпанија*, *масар*², *Морлак*, *мускета*, *партизана*, *патакун*, *пијастар*, *пиколо*, *пинта*¹, *пињал*, *пљака*, *сињорија*, *форинта* (РСЈ), *фрегата* (РСЈ), *цекин*. За један историзам из наше грађе налазимо да је у српски језик могао доћи преко италијанског или немачког језика: *кумпанија* „тал. *compagnia*; нем. *compagnie*, док је једна лексема могла доћи путем италијанског или француског језика: *комтур* „исп. тал. *commendatore*; фр. *commandeur*”. Овакве речи свеодче о појави посредног позајмљивања – уласка једне речи у српски језик посредством неког другог језика.

љ) **Млетачког** порекла је назив за музички инструмент: *накарада*² (млетачко: *nakarada*).

м) **Турцизама**⁶² је, очекивано, највећи број⁶³ међу историзмима у нашој грађи, услед петовековног директног турског утицаја на пољу државне и војне управе.

Утицај турског на српски био је и даље снажан након преласка Срба у Хабзбуршку монархију. Турцизми су бројнији од свих других позајмљеница из страних језика. То се доказује њиховим присуством у бројним тематским групама. М. Ђинђић (2014: 97–98, према Драгићевић 2018: 91) наводи да у књижевном језику предвуковског периода (од 1660. до 1817. године), турцизми преовлађују у тематским групама које се тичу заната, занимања, покућства, кулинарства, одеће и тканина, накита и украсних предмета, боја, аграрне културе, домаћих животиња.

⁶² У члану бр. 60 у Упутствима за израду РСАНУ налазимо описне упуте шта се у речницима бележило под етимолошком квалификацијом *тур.*: „Код речи које су нам дошле преко турског језика, макар оне биле персијског или којег другог оријенталног порекла, треба давати као етимологију турску реч. Само у случају када се турски облик не може наћи у речницима, а реч је поуздано оријентална (и није дошла преко европских језика), даје се персијска, арапска или која друга оријентална етимологија.”

⁶³ По овоме се наши резултати унеколико разликују од резултата истраживања А. Рањеловић (2013). Ауторка међу 503 историзма ексцерпирана из РСЈ, од којих скоро половину чине речи страног порекла (239), налази највећи број позајмљеница из латинског језика. Разлоге томе можемо тражити у типу и концепцији речника који је коришћен као извор и у могућности да су историзми из турског језика у нашој грађи маркирани каткад и као *дијал.* односно *покр.*, те у Матичином једнотомнику нису регистровани.

Говорећи о турским суфиксима у српском језику, П. Радић (2001: 8–9) запажа да је протеривање турске власти са Балкана крајем 19. и почетком 20. века имало „за последицу и осеку турцизама”, при чему је најпре из употребе потиснута турска терминологија из области грађанске и војне организације. Ослобођени Балкан постаје део једног другог, већ увелико европског цивилизацијског миљеа. Ипак, како Радић констатује, „турцизми су и надаље у знатној мери опстајали као битни, па унеколико и незамењиви чиниоци лексичког и творбеног система балканословенских језика.” О оваквом развоју лексичког фонда српског језика говори и Р. Драгићевић (2018: 45), истичући да је губљење и потискивање турцизама очекивано нарочито уколико се њима означавају појмови који нестају ишчезавањем турске државне организације.

Посматрајући турцизме на грађи 17. тома РСАНУ, М. Ђинђић (2007: 49) запажа да: „Највећи број анализираних турцизама припада застарелој лексици и покрајнизмима који излазе из активног лексичког фонда српског језика, што показује да их данас има мање него раније у књижевном језику, као и у народним говорима”. У прилог овом запажању говори и наша грађа, будући да је лексику са историјским значењем, маркирана у описним речницима квалификатором *ист.*, у највећем броју турског порекла.

Наш истраживачки материјал показује да је највећи број јединица којима се именују врсте пореза/дажбина, титула, дужности и занимања ушао у српски баш путем турског. Тако у грађи бележимо 234 семантичке реализације (202 одреднице) које спадају у категорију историјске лексике и маркиране су као турцизми: *алај-бег* и *алајбег*, *алај-чауш* и *алајчауш*, *арач*, *арпалук*, *бач*, *баша*, *башибозук*, *баш-чауш* (*башчауш*), *бег*⁶⁴, *беглер*, *беглербег* (*беглер-бег*), *белај-сандук*, *берат*, *бимбаша*, *бина-емин*, *буљубаша*, *буљук*, *буџа*¹, *валија*, *валијат*, *валилук*, *везир*¹, *везират*, *гаваз*, *гајтан*, *даглија*, *дахија*, *девет*, *делибаша*, *делија*, *деребег*, *дефтердар*, *дефтер-хакана*, *диван*, *диздар*, *дундар*², *емин*¹, *еснаф*, *заптија*, *зећат*, *зијамет*, *илтизам*, *илтифа*, *имам*¹, *имаре* и *имарет*, *ићтуглија*, *ичоглан*, *јамак*¹, *јемин*, *јолдаш*, *јузбаша*, *каваз*, *кадерија*, *кадија*, *кадија*, *кадилук*, *каза*, *каид*, *кајмакам*, *кајмакамлук*, *калпак*, *калфабаша*, *капиџибаша*, *капуага*, *капуданпаша*, *капуоглан*, *капућехаја*, *капуџибашалук*, *Карадаг*, *качак*, *кираџија*, *колага*, *конаџибаша*, *коџабаша*, *крклук*, *крсердар*, *крсме*, *кулоглан*, *кулоглија*, *куглиџија*, *кулук*, *лала*, *леventa*¹, *лива*², *малићана*, *мангура*¹, *мартолоз*⁶⁵, *махалбаша*, *махзар*, *меват*, *мевлеви*, *мензилхана*, *менишура*, *мермат*, *меџедија*, *меџела*, *меџлиз* и *меџлис*, *мешићема*, *миљак*, *миралај*, *мирија*, *мирилива*, *миримиран*, *муавин*, *муката*, *мукатар*, *мула*, *мулазим*, *мулалук*¹, *мулк*, *мулкимврус*, *муселим*, *муселимлук*, *мустахфез* и *мустахфиз*, *мустеџир*, *муштешар*, *мутевлија*, *мутемед*, *мутесариф*, *мутесарифлук*, *мутеселим*, *мутесиб*, *мутеферика*, *мухасеба*, *мухафиз*, *мухзир*, *мухтар*, *мухурдар*, *мухур-сахибија*, *мушир*, *назир*, *назор*², *накара*², *нефер*, *нефирам*, *низам*, *низамџија*, *низам-џедит*, *нишанџибаша*, *ода*¹, *одабаша*, *одобаша*, *онбаша*, *орда*, *ордага*, *ордија*¹, *орта*¹, *оџак*, *пашалија*², *пашалук*¹, *падишах*, *пастав*, *паша* и *паша*², *пијаде*, *пир*², *пуља*, *раја*, *руждија*, *рушпа* и *руштија*, *санџак*, *сахија*, *силакдар*, *силиктар*, *тефтедар*, *тефтиш*, *тимар*, *туг*, *туглија*, *тугра*, *ћехаја*, *учтуглија*, *ферман*, *хајдук*, *хак*, *хан*¹ (РСЈ), *харамбаша*, *харач*, *харачлија* (РСЈ), *чарак*, *чардаклија*, *чауш*, *челебија*

⁶⁴ У описним речницима запажамо и недоследности приликом квалификовања застареле лексике. Тако је нпр. турцизам *ага* у значењу „2. заст. старешина и војнички чин у Турској” изостављен из категорије историзама, за разлику од одреднице *бег* за коју РСАНУ бележи два историјска значења: ‘1. б. ист. титула синова кнеза Милоша. и 2. ист. заповедник, управник једне области, господар, кнез.’

⁶⁵ За ову лексему РСАНУ бележи да је пореклом из турског језика (тур. *martoloz*), а испоређује је са грчким (грч. *armatolos*). Код Скока налазимо податак да је ово балкански турцизам грчког порекла (Скок 2: 380).

(РСЈ), *челенка*, *чибук* (РСЈ), *чипчија*, *читлук*, *читлук-сахибија* (РСЈ), *чифчија*, *цефердар* (РСЈ) *џивар*, *џулус*, *шајка*¹, *шишана* (РСЈ).

„Према турској” мотивној основи у српском језику данас имамо 9 јединица маркираних квалификатором *ист.* у описним речницима: *ичага*, *јерликул*, *кочибаилар*, *маден*, *мишумбаша*, *муавина*, *мујазит*, *назират*, *нуваб*.

Једна лексема настала је спојем речи **турског и персијског порекла**: *капичокадар* од тур. каро + перс. çokadar, службеник.

Лексема *кедив* у српски језик је ушла из **персијског језика**.

РМС бележи једну лексеми која спада у историзме пореклом из **туркменског језика**: *јесаул*.

н) Француске позајмљенице из 18. века, како запажају Ивић и Младеновић (1986: 101–102), концентрисане су у војној терминологији (*каплар*, *мајор*, *генерал*, *дезертер*, *гарнизон* и сл.), али њихов број није мали ни у другим значењским областима, нпр.: *бал*, *банкет*, *дама*, *пардон* итд. Иако наведена лексика не спада у историзме, тематске групе су сличне онима које налазимо у анализираној грађи и сведоче о појмовима и предметима који су некада били део свакодневног живота нашег народа.

Наша грађа бележи 35 **галицизама**, односно јединица пореклом из француског језика: *азил*, *алијанса*, *аркебуза*, *барон*, *галион*, *гувернман*, *гренадир*, *декретал*, *домен*, *дофен*, *драгон*, *жакерија*, *жиронда*¹, *карабинијер*, *килоте*, *кирас*, *кирасир*, *конетабл*, *корделијер*, *котерија*, *куртизана*, *марка*, *маршал*, *монтањар*¹, *орлеанац*, *партија*, *паж*, *паладин*, *палас*, *партизан*, *пистол*, *регимента*, *ројалист(а)*, *санклиот*, *сизерен*.

За неколико речи речници не дају јасне етимолошке претпоставке одакле је у српски језик примљена позајмљеница, већ наводе неколико могућих језичких варијаната: *барон*⁶⁶ (фр. baron; нем. Baron), *карабинијер* (фр. carabinier; тал. carabiniere), *куранти*⁶⁷ (исп. фр. Courant и рус. куракмы), *мина*¹ (фр. mine, енгл. mine, нем. Mine, тал. mina)⁶⁸, *пер* (фр. pair, енгл. Peer).

Према француском „place d’armes” настао је историзам *плацдарм*.

њ) Једна лексема *парија*² у значењу „1. ист. припадник најниже класе у Индији, презрени, нечисти становник Индије који не припада ниједној касти” усвојена је из **хинду језика** (pariyaya, брђанин, горштак), а испоређује се са енглеским (Pariah). Према индијској мотивној бази је, како речници сведоче, у српском језику добијена и лексема *набоб*, која је са синхроног становишта историзам.

о) Из **шпанског језика** преузели смо две лексеме чије је значење у савременом српском језику квалификовано као историјско: *конквистадор* и *маран*.

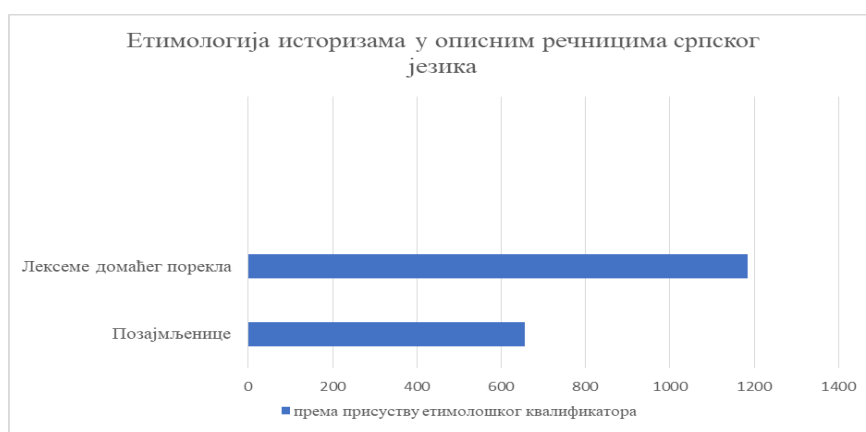
Преглед позајмљеница у делу лексике обележене квалификатором *ист.* у описним речницима са семантичког аспекта показује да су различите области биле

⁶⁶ У *Етимолозијском рјечнику хрватскога или српскога језика* налазимо податак да је у наш језик ова реч ушла из средњолатинског према старофранцуској деклинацији „odatle u naš i madžarski latinitet i naš narod.” (Скок 1: 113)

⁶⁷ Етимолошке потврде за речи *куранти*, *карабинијер* и *пер* не налазимо код Скока у *Етимолошком речнику*.

⁶⁸ „Osnovna je riječ galskog podrijetla *meina. Evropski francuzizam.” (Скок 2: 425).

изложене иновацијама под утицајем страних култура и језика. Углавном су то јавни и друштвени живот са новим, усвојеним институцијама и вредностима, свакодневни живот са материјалним обележјима, војно-административне области и управно-територијалне јединице (као историјски подсетник на статус српског народа спрам освајача), титуле, звања, али и порези и други намети којима је српски народ био изложен током векова. Не налазимо у корпусу историзама много примера позајмљене лексике која спада у сферу духовене културе, интелектуалног живота и апстрактног поимања стварности, те ово може бити једна од назнака да историзми већма именују одлике материјалног света и културе која нестаје. Наведени примери указују на висок степен семантичке и структурне адаптације, те можемо закључити да су ове речи из страних језика у тренутку примања у српски језик имале статус позајмљеница. Утицаји других, развијенијих друштава и њихових језика су уобичајене појаве, које се могу анализирати и пратити не само кроз поређење стања у савременом српском језику и стања у српском језику неког испитиваног периода већ и с обзиром на раније периоде у историјском развоју српског језика (Ристић 2006: 145).

Графикон 2: Етимолошке квалификације историзама у описним речницима

5.2. Лексичко-семантичке групе историјске лексике

Као што смо напоменули у уводном делу рада, анализа грађе са лексичко-семантичког аспекта и класификација јединица у тематске групе подразумеваће увиђање заједничких семантичких компонената лексема ексцерпираних из три описна речника српског језика које су маркиране квалификатором *ист.* У обзир смо узели све такве лексеме односно семантичке реализације у речницима РСАНУ, РМС и РСЈ, дакле, и оне које не припадају књижевно-језичком стандарду будући да су квалификоване као *покр.* и *нар.* Тамо где смо сматрали да треба дати целовиту дефиницију зарад појашњења зашто смо неку лексичку јединицу сврстали у одређену групу, чинили смо то преносећи лексикографску дефиницију, уз навођење из ког речника смо је ексцерпирали. У овом делу рада, лексику ћемо поделити у лексичко-семантичке групе (даље: ЛСГ и, синонимно, тематска група), према заједничкој архисеми у структури лексичког значења лексема које улазе у састав групе. У случајевима где грађа буде сугерисала заједничко опште значење јединица унутар већег броја група, говорићемо о ширим тематским областима односно семантичким пољима којима припадају (нпр. семантичко поље предмет обухвата ЛСГ оруђе, оружје и делови оружја, новац и др.). Циљ класификације историзама према лексичко-семантичким групама јесте да дамо јаснији преглед лексике која је за српски народ имала значаја у различитим историјским периодима. Приликом потврђивања семантике историзама у описним речницима, наводићемо само значење које је

квалификовано као *ист.*, без назнаке које је оно по реду (било да је прво, друго или неко од следећих у развијеној полисемантичкој структури), сматрајући да је за овај тип анализе ирелевантан редослед значења у речничком чланку.⁶⁹ Тамо где се различита значења једне лексеме реализују у различитим ЛСГ, нисмо наводили број значења. У случајевима када се различите семантичке реализације налазе у оквиру исте ЛСГ, тада смо их раздвајали тачком и зарезом. Код сваке речи у свакој појединачној групи, напомињали смо у загради из ког смо речника ексцерпирали значење. Тамо где оба речника (мислимо најпре на РСАНУ и РМС, јер РСЈ региструје врло мали број историјских јединица због концепције његове израде као речника савременог језика) бележе исте лексеме, наводили смо значење из оног речника где је значење концизније и свеобухватније дефинисано. Поред методе компоненцијалне анализе, примењене након увида у лексикографску дефиницију, при одређивању ЛСГ умногоме су нам помогли квалификатори који експлицирају области у којима се посматране речи употребљавају. Према нашем мишљењу, проучавање историзама у оквиру тематских група омогућиће да се идентификују специфични фактори и карактеристике процеса преласка речи у категорију историзама. Значај и сврсисходност проучавања овог типа лексике по тематским групама налазимо и у руској литератури (Владимировна 2002: 30), где се истиче изучавање историзама као скупа речи на основу једне или више заједничких тематских обележја, док се друга обележја могу разликовати. Ми смо издвојили 27 ЛСГ, од којих једна има 8 подгрупа, у једној су уочене три подгрупе, а једна их садржи две. Одлучили смо се за овакву поделу на основу увида у грађу и њене анализе, која нам је указала да су лексеме обележене квалификатором *ист.* у описним речницима српског језика семантички повезане према одређеним параметрима, а лексичко-семантичке везе међу историзмима проистичу из културолошких односно друштвено-историјских прилика у којима је живео српски народ у различитим епохама.

Нешто другачију поделу на основу проучавања лексичког система руског језика 20-их и 30-их година нуди Владимировна (2002: 30), која издваја тематска поља које су претрпеле најзначајније промене: друштвено-политички речник, економски речник, војна терминологија, научно-технички речник, речник васпитања и образовања, свакодневни речник.

Истражујући промене у лексичком систему по тематским групама, могу се идентификовати спољашњи и унутрашњи аспекти језичке слике света, процеси који су мање или више подложни променама или пак они који су за српски народ непромењени, културолошки постојани. Проучавање историзама важно је и релевантно за идентификацију променљиве језичке слике света говорника једног језика с обзиром на то да је ово слој лексике који више није у употреби и активира се само у одеђеном функционалностилском контексту, или је пак сачуван у изразима.

У наредним тачкама даћемо преглед ЛСГ историзама, формираних према заједничким семантичким компонентама у структури лексичког значења анализираних јединица. Тамо где семантика и сфера примене посматраних историзама сугерише повезаност ЛСГ, указиваћемо и на најважнија семантичка поља којима посматране лексеме, односно њихове појединачне семантичке реализације припадају.

⁶⁹ Ово напомињемо имајући у виду да ћемо приликом анализе застареле лексике тј. семантичких реализација које су у описним речницима маркиране квалификатором *заст.* разматрати механизме полисемије и значења која су застаревала (основна и секундарна) у лексикону српског језика, те ће нам бити од важности и податак о томе које је по реду у полисемантичкој структури одређено значење лексеме односно од којег је значења, посредством метафоре, метонимије или неког другог механизма, оно настало.

1. ПРЕДМЕТИ

Ово семантичко поље обухвата неколико ЛСГ историјске лексике у анализираној грађи:

а) **оруђе**: *колац* 'такав зашиљени дрвени или гвоздени предмет као оруђе за мучење и извршење смртне казне набијањем кажњеника на њега (у некадашњој Турској)' (РСАНУ), *рубило* 'оруђе за рубљење, сечење (обично примитивне израде)' (РМС).

б) **оружје и делови оружја**: *акербуза* (РСЈ), *балиста* (РСАНУ), *белгијанка* (РСЈ), *буздован* (РСАНУ), *буца*¹ (РСАНУ), *бомбарда* (РМС), *двопушка* (РМС), *демескиња*⁷⁰ (РМС), *димискија* 'врста старинске криве сабље какве су се некад ковале у граду Дамаску' (РСЈ), *јабучарка* (РСАНУ), *катапулт* (РСАНУ), *квадрига* (РСАНУ), *кљун*⁷¹ (РСАНУ), *лучиште* (РСАНУ), *лучник*² (РСАНУ), *маузер-кокиновача* (РСАНУ), *мускета* (РСАНУ), *мускетир* (РСАНУ), *мушкет* (РСАНУ), *наџак* (РМС), *ован* 'дуг балван с гвозденом овнујском главом на крају, којим су антички војници рушили зидове и капије при нападу на непријатељске градове и утврђења' (РСАНУ), *остраган* (РСАНУ), *острагуша* (РСАНУ), *оштроперац* (РСАНУ), *оштроперник* (РСАНУ), *палијер* (РСАНУ), *палош* (РСАНУ), *парица*² (РСАНУ), *партизана* (РСАНУ), *пелта* (РСАНУ), *перо* (РМС), *петрарија* (РСАНУ), *пећанка* (РСАНУ), *пеџка*² (РСАНУ), *пибодијевача*, *пибодовача*, *пибодовњача*, *пибодуша* (РСАНУ), *пилум* (РСАНУ), *пињал* (РСАНУ), *хелебарда* (РСЈ), *секира* (РМС), *чарак* (РМС), *џефердар* (РСЈ), *шарац* (РСЈ), *шишана* (РСЈ).

Речници бележе етимологију за 4 италијанизма из ове ЛСГ, по 2 турцизма, грецизма, латинизма и хунгаризма и по један галицизам, германизам и турцизам. За остале речи није дата етимологија, што имплицира домаће порекло односно старо словенско лексичко наслеђе или творбу на домаћем терену.

в) **различите справе** (обично за мучење⁷²): *гајтан* (РМС), *завојица* (РСАНУ), *клада* (РСАНУ), *колац* (РСАНУ), *коло* (РСАНУ), *костоломача* (РМС), *котач* (РСАНУ), *ломача* (РМС).

У овој ЛСГ налазимо само једну позамљеницу турског порекла, остало чини домаћа лексика⁷³.

⁷⁰ Ова одредница у РСАНУ (без квалификатора ист.) упућује се на одредницу *димискија* која нема ниједан квалификатор за застарелост лексеме. У РМС одредница *димискија* се упућује на одредницу *демескија* која је квалификована као историјска лексема са значењем 'врста тешке, криве сабље какве су се ковале некад у граду Дамаску'. Ова кратка дигресија упућује на недоследност квалификовања историјске лексике, као и на различите начине обраде и квалификовања лексике, сходно не само обиму посматраних речника већ и томе где се дата лексика налази у језичком систему (у пасивном или активном лексичком фонду) у време објављивања речника.

⁷¹ У значењу које је формирано посредством метафоре: '2. г. пом. ист. шиљаста метална подводна избочина на прамцу ратног брода из ранијих времена, која је служила за пробијање непријатељског брода' (РСАНУ).

⁷² Издвојена група из наше грађе указује на „инвентивност” људског духа, која је, нажалост, кроз историју неретко била имплементирана у нехумане сврхе, о чему, између осталог, сведоче и овакве казне којима је наш народ био подвргнут кроз векове.

⁷³ О односу између позајмљеница и речи домаћег порекла С. Ристић (2006: 167) наводи следеће: „На дијахроном плану и на плану савременог српског језика у кумулацији лексичких јединица губе се

г) **врсте бродова**⁷⁴: *галион* 'в. галија' (РМС), *галија* 'средњовековна ратна лађа, старински брод на весла и на једра' (РМС), *дромона* 'ратна лађа у старој Византији', *квадрирема* 'античка лађа са четири реда весала', *клипер* 'брзи прекоокеански брод на једра за превоз робе' (РСАНУ), *кондура*² 'врста омањег обалског брода у хрватској флоти у IX и X веку, чија је посада бројала од десет до двадесет људи' (РСАНУ), *корњача*⁷⁵ 'врста млетачког ратног брода на весла, грађеног по угледу на византијске дромоне' (РСАНУ), *либурна*⁷⁶ '(према имену илирског племена Либуерна) врста окретног и брзог ратног брода на весла, са једним попречним једром, витког трупа и зашиљених крајева' (РСАНУ), *марсилијана*, *марсиљана* и *марсиљана* 'једрењак, обично са три јарбола, који је током 16. и 17. века коришћен као теретни брод на Јадранском и Средоземном мору, а на Јадрану се одржао све до краја 19. века' (РСАНУ), *орманица* 'мала ратна или гусарска лађа' (РМС), *пеница*² 'врста мањег старинског ратног брода' (РСАНУ), *сагена* 'ратна лађа у доба средњовековне хрватске државе' (РМС), *фрегата* (РСЈ), *шајка*¹ 'врста ратног брода на весла, обично речног, са оштрим гвозденим кљуном' (РМС).

д) **врсте возила**⁷⁷: *домуз-араба* 'врста борних кола у првом и другом српском устанку у облику двоколица са заштитним даскама, иза којих су сакривени борци' (РСАНУ), *квадрига* '1. а. античка кола па два точка у која су упрегнута четири коња у једном реду; 1. б. уопште четворопрег' (РМС).

Етимолошко стање у овој ЛСГ је шаролико. Наиме, на узорку нашег материјала, уочавамо 2 грецизма, латинизма и италијанизма, а само по једну лексичку јединицу из енглеског, турског и француског језика.

ђ) **делови ратне опреме**: *кирас* и *кираса* (РСАНУ), *набедреник* (РСАНУ), *назувак* (РСАНУ), *наручник*² (РМС), *образина* (РМС), *оклоп* (РМС), *панцир* (РМС).

Уочавамо у овој ЛСГ само једну реч француског порекла (*кирас*), док за остале лексеме речници не бележе етимологију.

наведене разлике између наслеђене, позајмљене и домаће лексике. У језику се задржавају само регуларне јединице било позајмљене било домаће лексике, при чему је, како је наше истраживање показало, број наслеђених (регуларних) јединица увек већи него што се у неком глобалном или парцијалном приступу одређује. У наслеђивању проблематична конкуренција не само између јединица страног и домаћег порекла него и између јединица домаћег порекла разрешава се распоређивањем, дистрибуцијом варијаната за именовање различитих садржаја или за различите сфере језичке употребе. Зато је у приступу овим јединицама нужно узимати у обзир целокупну језичку ситуацију и све видове језичке употребе”.

⁷⁴ Ознаке лексике у речницима као што су *поморство*, *техника*, *музика*, *књижевност*, *медицина*, *пчеларство*, *рибарство* упућују на маркиране јединице као јединице професионалног, струковног, функционалног комплекса (Ристић 2006: 97).

⁷⁵ РСАНУ бележи ово историјско значење као осмо по реду у развијеној полисемантичкој структури именице *корњача*. Запажамо да је ово значење настало процесом метафоре, али више о механизмима полисемије у формирању застарелих значења говорићемо у поглављу о застарелој лексички.

⁷⁶ Више о апелативима насталим од етника (лексема којима се именују припадници народа / становници насељених места, географских области и сл.), као типу епонимских лексема у српском лексичком фонду в. у Маринковић и Јовановић 2012: 463–473.

⁷⁷ У систему застареле лексике у руском језику издваја се семантичко поље НАУЧНИХ И ТЕХНИЧКИХ ПОЈМОВА, у чијем се оквиру реализује ЛСГ „називи за врсте возила”. У нашој грађи историјске лексике, ова ЛСГ је малобројна и броји свега две јединице. У руском језику је слична ситуација, како потврђује Владимировна (2002: 61), објашњавајући да су појмови (а и њихови називи) у овој области знатно мање детерминисани друштвено-политичким и друштвено-економским променама, те су стога и стабилнији. Главни разлог застаревања научно-техничког слоја речника је развој науке, појава нових техничких могућности, као и термина за који их означавају.

е) **врсте капа:** *калтак* 'свечана капа од самура, куновине или коже' (РМС), *олџмица* 'некадашња аустријска војничка капа' (РСАНУ), *пил*² 'филцани путни шешир код старих Грка' (РСАНУ), *пилеј* 'врста шешира или капе од ваљане вуне који су ношени у свечаним приликама у старом Риму' (РСАНУ), *пионирка* 'пионирска капа' (РСАНУ), *хрватка* 'врста хрватске народне капе црвене боје' (РСЈ), *чака* 'свечана тврда војничка капа са штитом у аустроугарској војсци' (РСЈ).

Етимолошка шареноликост карактеристична је и за ову групу. Посматрајући материјал, уочавамо две позајмљенице из немачког и по једну позајмљеницу из турског, мађарског, латинског и грчког језика.

ж) **називи за новац:** *ас*² (РСАНУ), *асигнат* (РСАНУ), *бир*¹ (РМС), *боланча* (РМС), *бугер* (РМС), *вижлин* (РМС), *византин* (РСАНУ), *врховина* (РСАНУ), *гера*² (РСАНУ), *двадесетак* (РСАНУ), *двадесетица* (РСАНУ), *дваеспарац* (РСАНУ), *дванаестак* (РСАНУ), *деињак* (РСАНУ), *дидрахма* (РСАНУ), *диреклија* (РСАНУ), *империјал* (РСАНУ), *једанаестак* (РСАНУ), *каид* (РСАНУ), *квадранс* (РМС), *кварт* и *кварта* (РСАНУ), *крајцара* (РСАНУ), *кремнициер* (РСАНУ), *крижак* (РМС), *крижанац* (РСАНУ), *крижар* (РСАНУ), *крилаш* (РСАНУ), *крклук* (РСАНУ), *крстатка* (РМС), *крсташица* (РСАНУ), *круна* (РСАНУ), *крунаш* (РСАНУ), *куна* (РСАНУ), *левак* (РСАНУ), *левантинац*⁷⁸ (РСАНУ), *либра* (РСАНУ), *лонтош* (РСАНУ), *мађарија* (РСАНУ), *мангура*¹ (РСАНУ), *мараведи* (РСАНУ), *маренго* (РСАНУ), *марјаш*¹ (РСАНУ), *матапан* (РСАНУ), *медијанин* (РСАНУ), *мезанин*² (РСАНУ), *меједија* (РСАНУ), *миланче* (РСАНУ), *миланчић* (РСАНУ), *мина*³ (РСАНУ), *минац* (РСАНУ), *миница*² (РСАНУ), *миџ*, *миџа* и *миџаћ* (РСАНУ), *михалат* (РСАНУ), *млечанин*⁷⁹ (РСАНУ), *новац*⁸⁰ (РСАНУ), *номисмат* (РСАНУ), *нумизмат* (РСАНУ), *опанчарина* (РСАНУ), *орлаш* (РСАНУ), *пагода* (РСАНУ), *папрењак* (РСАНУ), *патакун* (РСАНУ), *певес* (РСАНУ), *петача* (РСАНУ), *перњак* (РСАНУ), *перпер* (РСАНУ), *петача* (РМС), *петодоларка* (РСАНУ), *петокруна* (РСАНУ), *петокрунаш* (РСАНУ), *петокрунка* (РСАНУ), *пијастар*, *пијастер* и *пијастра* (РСАНУ), *пиколо* (РСАНУ), *пистол* (РСАНУ), *плавица*² (РСАНУ), *пуља* (РМС), *рушпа* и *руштија* (РМС), *тангента* (РМС), *ћесаровац* (РМС), *фундаклија* (РМС), *цванџик* (РСЈ), *џекин* (РМС), *четворка* (РМС), *четвртак* (РМС), *шајн* и *шајнара* (РМС), *шестица* (РСЈ), *шкуда* (РСЈ), *шљивак* (РМС).

Највише назива за новчане јединице усвојили смо из италијанског језика (7), потом из турског (6), грчког и латинског (по 5), немачког (4), док је из француског и јеврејског језика по једна позајмљеница некада била у употреби као назив новчаног средства или врсте новца, а у савременом лексичком систему маркирана је као историзам.

з) **врста одеће, украси, тканине, накит:** *драгонер* '2. нараменица и украсна кићанка (на драгонској униформи)' (РСАНУ); *килоте* 'кратке панталоне, чакшире до испод колена (карактеристичне за некадашњи дворски начин одевања)' (РСАНУ), *кравата* 'вратна марама коју су у 17. веку носили Французи по угледу на хрватске војнике' (РСАНУ), *крило*¹ 'врста украса од сребра и злата који се носио за калпаком или

⁷⁸ В. фусноту бр. 77.

⁷⁹ Такође епоним настао од етника (в. фусноту 77).

⁸⁰ Пример *новац* из ове групе функционише и као хипероним за означавање предмета 'новчано средство' / 'новчана јединица' уопште. Овај случај показатељ је застаревања појединих значења код именица које чине део општег лексичког фонда једног језика. Сужено метонимијско значење које је ова лексема развила забележено је под бројем 1. г. 'петина гроша у Србији до 1918. године', али оно је потиснуто у пасивни лексикон и маркирано као историјско, вероватно отуда што је у општој употреби лексема била далеко уобичајенија.

кацигом⁸¹ (РСАНУ), *манипул* 'део католичке литургијске (мисне) одеће, рубац на левој свештениковој руци' (РСЈ) *пала*¹ 'дуга хаљина, плашт у боји (који су некад носиле Римљанке); уопште свилена хаљина' (РСАНУ), *палиј* 'врста белог вуненог плашта, огртач четвртастог облика који су носили стари Грци и Римљани' (РСАНУ), *пандаур* 'врста свилене тканине са златним или сребрним шарама, брокат' (РСАНУ), *пина* 'перјаница, перо на шлемовима шпанских коњаника' (РСАНУ), *торквеса* 'врста велике украсне металне огрлице' (РМС), *челенка* 'перјаница од перја, сребра или злата која се добивала за какво јуначко дело, а носила се за калпаком' (РМС).

У називима одеће, тканина и украса у нашој грађи највећи број чине латинизми (4), потом турцизми (2), а бележимо и по један галицизам и грецизам. Отуда се резултати наше анализе незнатно разликују од резултата истраживања Стане Ристић (2006: 153), која констатује да у њеној грађи највећи број јединица у овој ЛСГ чине турцизми. У руском језику лексика којом се именује одећа, обућа и шешири чини неупоредиво распрострањенији и бројнији слој лексике⁸² (Владимирова 2002: 70).

Велико семантичко поље историзама које називамо ПРЕДМЕТИ обухвата, као што смо показали, неколико врло садржајних лексичко-семантичких група, унутар којих су јединице распоређене на основу заједничке категоријалне семантичке компоненте, односно архисеме у структури лексичког значења. Ипак, значајан је и број историзама у сфери ПРЕДМЕТИ у нашој грађи који нису могли бити обједињени у појединачним ЛСГ, јер су семантички врло разнородни. Међу њима највише има грецизама (4), потом латинизама (3), турцизама (2), те по једна лексема млетачког, мађарског, португалског, италијанског и француског порекла и, махом, лексема домаћег порекла. Представимо их у оквиру засебне тематске групе:

и) **други предмети:** *бандериј* 'војничка застава некадашњих племића' (РСАНУ), *була*² 'двострани метални печат на повељама владара и црквених поглавара' (РМС), *дереш* = *дерез* 'клуба на коју се ставља онај ко је осуђен на батинање' (РМС), *клетало* 'дашчица обешена пред кућом у коју се ударало кад се војници позивају ради издавања наређења' (РСАНУ), *командирица* 'црногорски државни грб који су командири (26) носили на капи као ознаку чина' (РСАНУ), *крин* 'украш на грбу некадашњих француских краљева' (РМС), *круна* 'слика или лик круне на грбу, ордену и сл. као знак племићког достојанства' (РСАНУ), *куранти* 'руком писане новине које су доносиле преводе и одломке из страних новина' (РСАНУ), *монголфијера* 'балон за летење, конструисан у XVIII в., напуњен лаким гасовима (назван по својим конструкторима, браћи Монголфијер) (РСАНУ), *накара*² 'врста бубња, таламбас' (РСАНУ), *накарада*² 'в. накара²' (РСАНУ), *некрологија* 'в. некролог (2в)' (РСАНУ), *огласница* 'папир (плакат и др.) с неким обавештењем, оглас, објава' (РСАНУ), *орлаш* 'барјак, застава са ликом орла' (РСАНУ), *остракон* 'глинена плочица на којој се у старој Атини писало' (РСАНУ), *паласка* 'мала метална кутија слична фишеклији, која се носила о појасу и служила за држање барута и прибора за чишћење оружја' (РСАНУ), *патера* 'жртвена посуда код старих Римљана' (РСАНУ), *паланкин* 'лагана покривена носилка у којој су ношени достојанственици у азијским земљама (обично у Кини и Индији, ређе у

⁸¹ Ово је двадесето по реду значење одреднице *крило*¹ и оно је квалификовано као историјско у полисемантичкој структури ове високополисемантичне речи.

⁸² Прелазак у пасивни слој лексике јединица из ове ЛСГ у руском језику повезује се и са уништењем грађанско-племићког живота након Октобарске револуције. С друге стране, са развојем индустријске производње и успостављањем ближих контаката села и града, као и робне размене између њих, постепено излазе из употребе речи којима се назива специфична „сељачка одећа и обућа” (Владимирова 2002: 70).

Европи)' (РСАНУ), *паладиј* и *паладијум* 'дрвени кип богиње Атпене којије према грчком миту пао с неба и чувао се у Троји' (РМС), *паримејник* 'књига у којој су сакупљене паримије' (РСАНУ), *питос* 'велика земљана посуда ширег отвора а при дну сужена (ради лакшег укопавања у земљу или песак) која је служила за чување уља, вина, жита и др.' (РСАНУ), *плочица* 'тако обликован предмет на коме се писало, таблица' (РСАНУ), *пљака* 'предмет у виду мање плоче (од камена, дрвета или метала) на којем се писало, таблица' (РСАНУ), *парпор* 'врста заставе' (РМС), *рубило* 'оруђе за рубљење, сечење (обично примитивне израде)' (РМС), *свитак*⁸³ 'лист папируса, животињске коже или пергаментна у антици савијен у облику ваљка, као најраширенији облик књиге; повеље, разни списи и др. који су се у таквом облику чували у средњем веку' (РМС), *торквеса* 'врста велике украсне металне огрлице', *туг* 'коњски реп привезан на врху копља који се носио као застава, а представљао је пашин чин, ранг' (РМС), *чороје* 'маска, машкара' (РМС), *цилит* 'штап са квргом на једном крају или краће копље без шиљка које су коњаници бацали у истоименој игри' (РСЈ).

Следећу ЛСГ руска ауторка Владимировна (2002: 41–42) сврстава у тематску групу „имена представника политичке и друштвене структуре друштва”, у оквиру које издваја речи које означавају представнике: а) разних класа сталеза и друштвених слојева; б) службе и власти различитих нивоа; као и в) друштвено-политичка удружења, покрете, партије и сл. Овај слој лексике ауторка посматра као друштвено-политички речник руског језика који је прешао у пасивни лексички фонд⁸³.

3. ТИТУЛЕ, ЗВАЊА, ДУЖНОСТИ, ЗАНИМАЊА

Граница између категорија „звања” и „титуле” врло је неодређена и нестабилна, али смо у овом раду покушали да их разграничимо на основу архисеме и осталих компонената у семском саставу које препознајемо на основу лексикографске дефиниције. Чини се да се „звања” семантички приближавају „дужностима” тј. да имплицирају некакве активности, радње и сл. Имајући, међутим, у виду танану семантичку границу између ових групација, те чињеницу да их је каткад тешко диференцирати, напомињемо да би се нека од јединица која је смештена у једну ЛСГ могла наћи и у другој.

Наша грађа бележи да у оквиру ове тематске групе највише има турцизама (18),⁸⁴ потом латинизама и позајмљеница из немачког језика (по 13), по 6 примера позајмљеница бележимо из грчког, из француског 5, из руског 4, из мађарског језика 3, из италијанског 2 и по један пример који је у српски језик ушао из енглеског, персијског, арапског и рускословенског језика.

Ристић (2006: 152) констатује да међу страним речима предвуковског периода у већини тематских група доминирају турцизми, али у три групе које ауторка издваја (називи музичких инструмената, називи звања и титула, називи мера) преовлађују речи из неког другог језика. Наша грађа, међутим, показује да је и у овим ЛСГ групама доминантан утицај турског језика и турске културе. Могући разлог томе видимо и у

⁸³ Став Владимировне (2002: 42) о разлогу застарелости лексема које улазе у ову ЛСГ (као што су нпр.: *гроф*, *гувернер*, *монарх*, *кнез*, *племић* итд.) јесте радикално замагљивање границе између различитих друштвених класа зарад изједначавања грађанских права.

⁸⁴ Етимолошка анализа наше грађе доноси нешто другачије резултате у односу на истраживање С. Ристић, која у оквиру ове тематске групе бележи највећи број латинизама, на корпусу историјске грађе стране, несловенске лексике српског књижевног језика у временском распону 1660–1817. године (Ристић 2006: 152).

чињеници да се турски лингвокултурни утицај осећао и након 1817. године, која представља границу периода обухваћеног анализом С. Ристић.

а) **Титуле и чинови:**⁸⁵ *ага*⁸⁶ 'нижи властелин, племић у Босни за време турске владавине (чију су земљу обрађивали кметови)' (РСЈ), *ајан* 'старешина неке административне јединице' (РСАНУ), *архонт* '1. највиши чиновник и поглавар у старој Атини; 2. управник области, архонтије, у Византији' (РСАНУ), *бакал-башиа* (*бакалбашиа*) 'старешина бакалског еснафа' (РСАНУ), *бан* '1. а. владар, поглавар државе; 1. б. краљевски намесник у једној покрајини, области.' (РМС), *барон* 'а. феудални господар који је управљао великим поседом добивеним у власништво од владара; б. нижа племићка титула' (РСАНУ), *баши-чауш* (*башичауш*) 'наредник у турској војсци' (РСАНУ), *бег* '1. а. титула муслиманског властелина, племића, великог поседника; кад стоји уз име, ставља се обично иза њега; 1. б. титула синова кнеза Милоша; 2. заповедник, управник једне области, господар, кнез' (РСАНУ), *бегиница* 'в. беговица (1)⁸⁷' (РСАНУ), *бегин* 'беговски син' (РСАНУ), *бегин* 'дем. од бег' (РСАНУ), *беглер* 'великопоседник за време Турака' (РСАНУ), *беглербег* (*беглер-бег*) 'врховни заповедник војни и грађански, старешина неке области, покрајине за време Турака' (РСАНУ), *беговат* '1. беговски сталеж, бегови; 2. беговска власт, управа, уређење' (РСАНУ), *беговић* 'човек беговског порекла, беговски потомак' (РСАНУ), *беговски* 'на беговски начин, као бег; господски' (РСАНУ), *беговство* '1. беговско звање, имање, достојанство; 2. в. беговат (1)' (РСАНУ), *бератлија* 'спахија или кнез који је то постао султановим бератом' (РСАНУ), *благоверан*, *-рна*, *-рно* 'правоверни (у титули старих владара)' (РСАНУ), *бојар*¹=*бољар* 'властелин, племић (у Русији), спахија (у Румунији)' (РМС), *вазал* 'властелин или владар који је, у доба феудализма, признавао врховну власт неког већег властелина или владара и имао према њему извесне обавезе' (РСАНУ), *валис* 'в. валија (1)' (РСАНУ), *везир*¹ 'титула високог државног чиновника на истоку; у бившој Турској царевини министар или дворски достојанственик, султанов намесник у једној провинцији; (каткад у народним песмама) високи дворски чиновник, доглавник наших средњовековних владара' (РСАНУ), *вележупанство* 'положај, звање великога жупана' (РСАНУ), *вележупанство* 'велики властелин, великаш; великодостојник' (РСАНУ), *велможа* 'велики властелин, великаш; великодостојник; вар. велеможа, велмож, велмуж (а)' (РСАНУ), *висост* 'титула особа на високом положају (нпр. владара)' (РМС), *виконт* 'племић по рангу између грофа и барона (у Француској и Енглеској)' (РСЈ), *витез* '1. б. (у средњем веку, често као титула) припадник племићког сталежа ратника-коњаника; племић нижег ранга; 1. г. носилац ордена, одликовања' (РСАНУ), *властелин* 'велики поседник племићкога порекла; племић' (РМС), *властелинчић* 'мањи поседник племићкога порекла' (РМС), *властел* 'велики поседник властелин' (РМС), *вожд* 'често с атрибутом „врховни“) титула Карађорђа, вође I српског устанка; 2. а. највиши управни и војнички старешина веће области (жупаније, покрајине), а у турско време главар кнежине или племена; 2. б. у Пољској испрва војнички, после грађански намесник покрајине која се по њему зове војводство; 2. в. племићка титула чланова неких владарских породица' (РМС), *војвода* '2. а. у Црној Гори и Херцеговини старешина кнежине, нахије, племена или великог братства, који је своје племе водио у бој; 2. б. старешина кнежине у Србији за време првог српског устанка, који је заповедао и војском свога краја; 2. в. административно

⁸⁵ У ову ЛСГ класификовали смо и малобројне придевске изведенице, деривирани од именице којом се означава титула односно чин, а означавају особине њихових носилаца.

⁸⁶ Занимљиво је да ову лексему, која се најчешће користи као илустрациони пример за историзме у школским уџбеницима и приручницима српског језика, први пут бележи РСЈ, а РМС и РСАНУ изостављају њену историјску квалификацију.

⁸⁷ *Беговица* у значењу под бројем 1. дефинисана је у РСАНУ као 'бегова жена'.

звање код Турака у београдском пашалуку, врста среског поглавара; 2. г. титула поглавара српске аутономне области Војводине у бившој Аустро-Угарској' (РСАНУ), *госнар* 'титула дубровачких властелина, племића' (РСЈ), *господар* 'титула кнеза у Србији и браће кнеза Милоша' (РСАНУ), *государ* 'титула руског цара' (РСАНУ), *гувернадурство* 'б. чин, достојанство гувернадуре' (РСАНУ), *дахија* 'а. (чешће у мн.) један од јаничарских поглавица који су пред први српски устанак држали власт у београдском пашалуку' (РСАНУ), *деребег* 'велики земљопоседник, феудалац (у бившој турској царевини)' (РСАНУ), *деспот* 'титула владара у неким грчким државама основаним после 1204. год. и у средњовековној српској држави после 1402. године' (РСАНУ), *диарх* 'један од двојице носилаца највише власти у истој земљи, савладар' диктатор 'владар у римској држави који је од сената добивао неограничену власт (када је претила нека опасност држави)' (РСАНУ), *династ* 'господар феудалне области, обично у вазалном односу према сизерену; владар мање државе' (РСАНУ), *доброродан*, *-дна*, *-дно* 'који је племићког порекла, отмен' (РСАНУ), *дофен* 'некадашња феудална титула у неким француским покрајинама; титула француских престолонаследника за време монархије' (РСАНУ), *дужд* 'титула, звање државног поглавара Млетачке Републике (ређе титула главара комуне у Ђенови)' (РСАНУ), *дука* '1. а. в. дужд; 1. б. в. војвода (16)' (РСАНУ), *електор* 'кнез, великаш који је имао право учешћа у бирању цара у средњовековној немачкој држави' (РСАНУ), *ергег* 'в. херцег, војвода' (РСАНУ), *ерцог* 'в. ерцег' (РСАНУ), *ерцхерцог* 'принчевска титула у некадашњим немачким и аустријским државама, надвојвода' (РСАНУ), *жупан*¹ 'у нашим северозападним крајевима, у разним раздобљима, назив за носиоце локалних власти, већнике и сл., понекад за представнике племства' (РСАНУ), *изборник* '2. а. наследни кнез који је учествовао у бирању цара у доба феудализма; 2. б. (у атрибутској служби, уз именице мушког рода) који обавља службу изборника (2а)' (РСАНУ); *имам*¹ 'владар, суверен, вођа у исламском свету' (РСАНУ), *император* 'а. титула римских владара, коју су доцније носили и владари неких других већих држава, цар; б. врховни војни заповедник у старом Риму; војсковођа' (РСАНУ), *ићитуглија* 'паша са два туга (одликовања)' (РМС), *ишпан* 'а. у нашим северним крајевима, у Војводини за време Аустро-Угарске назив за настојника, управитеља на властелинском или спахијском имању, шпан; б. поглавар жупе, жупан у Угарској' (РСАНУ), *ишпаница* 'ишпанова жена' (РСАНУ), *јарл* 'нормански племић' (РСАНУ), *једноселац* 'племић кој је поседовао око 12 јутара оранице и око 4 јутра ливаде' (РСАНУ), *јункер* 'племић велепоседник у бившој Прусској; припадник странке немачких велепоседника на коју се ослањао немачки милитаризам, следбеник њихове политике' (РСАНУ), *казнац* 'сеоски главар, кнез' (РСАНУ), *кајмакам* 'а. заступник везира или валије у једном управном подручју или на некој дужности, намесник; б. највиши представник власти у управној јединици (срезу, граду итд.)' (РСАНУ), *кајмакамлија* 'припадник владајућег друштвеног слоја; властелин, племић' (РСАНУ), *кајмакан* 'в. кајмакам' (РСАНУ), *кајмекам* 'в. кајмакам' (РСАНУ), *кајмекан* 'в. кајмакам' (РСАНУ), *калиф* 'врховни муслимански поглавар у арапским државама који има највишу духовну и световну власт; титула турских султана' (РМС), *камерјункер=камерхер* 'дворска титула, звање у неким монархистичким државама' (РМС), *камерхер* 'дворска титула у неким монархистичким државама; владаочев коморник, собар' (РСАНУ), *канцелар* '1. а. 'највиши дворски чиновник, лични краљев секретар (који је обично био свештено лице) у средњовековним краљевинама'; 3. највиши грађански чин и носилац тога чина у царској Русији' (РСАНУ), *капићаја* 'в. капућехаја'⁸⁸ (РСАНУ), *капућехаја* 'при Порти у Цариграду а. представник валије или неке високе установе' (РСАНУ), *капуџибашиа* 'в.

⁸⁸ У РСАНУ су забележена значења: '1. при порти у Цариграду а. представник валије или неке високе установе (...); 2. официр највишег ранга на султановом двору'.

капицибаша⁸⁹ (РСАНУ), *кедив* 'владарска титула у некадашњем турском Египту' (РМС), *кесар*¹ 'цар (обично римски или аустријски)' (РСАНУ), *кефалија* 'старетина, поглавар града, војнополитичко лице у средњовековној српској држави које се бринуло о јавној безбедности' (РСАНУ), *класик* 'припадник највише класе у старом Риму' (РСАНУ), *кнегиња* 'титула женског члана владарске породице' (РСАНУ), *кнез* '1. в. висока племићка титула из феудалног поретка; 2. а. старешина, поглавар разних управно-територијалних јединица: кнежине, племена, градске општине, села итд.) (РСАНУ), *књаз* 'в. кнез (1а и б)' (РСАНУ), *комеш* 'племићка титула у феудалном друштву, гроф, кнез' (РСАНУ), *комит* 'поглавар комитата, жупан' (РСАНУ), *комитатски*, *-а*, *-о* '(у именичкој служби) старешина, поглавар комитата' (РСАНУ), *комтур* 'виши члан витешког реда (обично управник већег броја црквених имања), носилац високог одликовања; високо одликовање' (РСАНУ), *кондотијер* 'заповедник најамничких, плаћеничких трупа у Италији у XIV и XV веку; заповедник наоружане дружине која је изводила разне насилне подухвате, обично пљачкашке' (РСАНУ), *конзул* 'титула, звање двојице највиших поглавара Римске републике у старом веку' (РСАНУ), *кочибашлар* 'муслимански главар, старешина' (РСАНУ), *коџабаша* 'сеоски кнез; представник неке управне јединице; првак, старешина уопште' (РСАНУ), *крајишник* '2. а. властелин у граничној области у доба Немањића; 2. б. турски командант пограничног санџака' (РСАНУ), *куријалист(а)* 'припадник племства, племић' (РСАНУ), *курфирст* 'немачки кнез који је имао право учешћа при избору цара, кнез изборник' (РСАНУ), *легат*² 'заменик врховног римског војног заповедника' (РСАНУ), *лива*² 'паша који заповеда већом војном јединицом; исп. лива-паша' (РСАНУ), *маркграф* и *маркгроф* 'кнез који је управљао марком (4)' (РМС), *маркграфица* 'в. маркгрофица' (РСАНУ), *марколаб* 'в. маркгроф' (РСАНУ), *мачоносац* 'припадник једног немачког витешког реда' (РМС), *мачоноша* 'припадник једног средњовековног немачког витешког реда основаног у време крсташких ратова' (РСАНУ), *махалбаша* 'сеоски главар, старешина' (РСАНУ), *мегажупан* 'в. велики жупан (а)' (РСАНУ), *мирилива* 'генерал, командант дивизије у турској војсци' (РСАНУ), *мола*¹ 'виши кадија, мировни судија (у доба турске власти)' (РСАНУ), *молах* 'в. мола¹ (1)' (РСАНУ), *муџазит* 'турски великаш, великодостојник' (РСАНУ), *мухурлија* 'припадница хрватског сеоског племства, племићка' (РСАНУ), *надбуљугбаша* 'истакнути буљугбаша, буљугбаша веће моћи и утицаја' (РСАНУ), *надвојвода* 'наследна титула пуноправних мушких чланова хабзбуршке династије' (РСАНУ), *надвојвоткиња* 'наследна титула женских чланова хабзбуршке династије; титула надвојводине жене' (РСАНУ), *научитељ* 'титула коју су универзитети додељивали истакнутим. ученим људима' (РСАНУ), *нобил* 'римски племић' (РСАНУ), *нунције* 'изасланик хрватског сабора (на пожунском сабору)' (РСАНУ), *оберкнез* 'титула вишег кнеза у феудалном поретку, старешина, поглавар веће управно-територијалне јединице (нахије, племена и сл.)' (РСАНУ), *оберкнештво* 'положај и звање оберкнеза' (РСАНУ), *оберкнешество* 'оберкнежева служба, власт; оберкнештво' (РСАНУ), *оборкнез* '=оберкнез⁹⁰, (РМС), *оборкнезовати* 'бити оборкнез, имати звање, положај оборкнеза' (РСАНУ), *оборкнештво* 'в. оберкнештво' (РСАНУ), *обркнегиња* 'в. оберкнегиња' (РСАНУ), *обркнез* 'в. оберкнез'⁹¹ (РСАНУ), *обркнештво* 'в. оберкнештво' (РСАНУ), *обри*² 'в. оберкнез' (РСАНУ), *опричник* 'племић који је служио у телесној гарди цара Ивана IV Грозног' (РМС) *падиша* 'в. падишах' (РСАНУ), *падишах* 'владарска титула у (неким) земљама Оријента (Ирану, Индији, Авганистану

⁸⁹ Значење 'почасна титула која се давала појединим агама' у РСАНУ.

⁹⁰ Лексема на коју се упућује *оберкнез* у РСАНУ је дефинисана као: 'титула вишег кнеза у феудалном поретку, старешина, поглавар веће управно-територијалне јединице (нахије, племена и сл.)'.

⁹¹ Упућивачком дефиницијом корисник речника усмерава се на одговарајуће значење: 'титула вишег кнеза у феудалном поретку, старешина, поглавар веће управно-територијалне јединице'.

и Турској), султан, цар' (РСАНУ), *паниперсеваст* 'зантијска племићка титула' (РСАНУ), *патрон*¹ 'патрициј у староме Риму који је био заштитник више или мање сиромашних грађана плебејаца и њихов бранитељ на суду, а они су се називали његовим клијентима' (РМС), *паша* и *паша*² 'титула високих војних и цивилних достојанственика у Османлијском царству (кад стоји уз име, ставља се иза њега); достојанственик који има ту титулу' (РСАНУ), *пер* 'титула припадника највишег племства у феудалној Француској; носилац такве титуле' (РСАНУ), *персонал* 'лични краљев саветник' (РСАНУ), *племенитина* 'титула, звање племића' (РСАНУ), *племић* 'онај који је на основу каквих заслуга добио племићко звање' (РСАНУ), *поглавит*, -а, -о 'титула вишем чиновнику' (РМС), *поглавитост* 'титула неким вишим чиновницима' (РМС), *поркулаб* 'заповедник града, тврђаве' (РМС), *поткнез* и *поткнежин* 'заменик кнеза, кнежине' (РМС), *превасходитељство* и *превасходство* '(обично са заменицом „ваше“, „његово“) титула у Русији пре Октобарске револуције, висост, екселенција' (РСЈ), *прејасан* 'атрибут титуле у писменом и усменом обраћању члановима владарских породица' (РМС), *прејасност* '(Прејасност) титула у писменом и усжном обраћању члановима владарских породица (увек у вези са заменицама: Ваша, Њихова, Његова)' (РМС), *ректор* 'титула намесника појединих покрајина у Римском царству, који је био подређен префектима и егзарсима' (РМС), *ритер* 'средњовековни племић, витез' (РМС), *севаст* и *севастократор* 'византијска титула, средњовековни високи државни достојанственик у Византији и Србији' (РМС), *сизерен* 'у доба феудализма владар или властелин који је дао клетвенику (вазалу) земљу у феуд и наметнуо своју врховну власт' (РМС), *супремус* и *супремуш* 'врховни поглавар некадашње жупаније, велики жупан' (РМС), *туглија* 'паша с тугом' (РМС), *ћесар* 'цар' (РМС), *ћесарица* 'царица' (РМС), *учтуглија* 'паша или везир са три туга' (РМС), *фараон* 'назив за владара у старом Египту' (РМС), *халиф* '=калиф(а) врховни муслимански поглавар у арапским државама, који је имао државну и свешовну власт; титула турских султана' (РМС), *херцег* 'висока титула коју суу феудализму носилиугарски престолонаследници који су управљали Хрватском и Славонијом, војвода' (РСЈ), *херцегинја* 'жена херцег, војвоткиња' (РСЈ), *царевна* 'царева кћи, принцеза: руска ~' (РСЈ), *цезар* 'титула римских царева' (РМС), *челебија* 'турска титула младића племићког рода' (РСЈ), *читлук-сахибија* (РСЈ), *шљахтић* 'припадник шљахте, некадашњи пољски племић' (РМС), *шљивар* 'хрватски сеоски мали племић' (РМС), *шљиварија* 'шљивари, хрватско сеоско племство' (РМС), *шљиварица* 'припадница хрватског сеоског племства, племићка' (РМС).

Како смо раније напоменули, при класификацији лексема у овој тематској групи водили смо се методом компоненцијалне анализе, издвајајући архисему у речничкој дефиницији, при чему се од претходно описане категорије 'титуле и чиновни' диференцирала категорија 'звања'. Ова група показује највећи утицај турског језика, те наша грађа бележи 18 турцизама којима се именују звања и службе у различитим делатностима. Потом су најбројнији латинизми (7), германизми (3), грецизми (2), а налазимо и по један пример лексеме из италијанског, руског и мађарског.

б) **Звања, службе:** *алај-барјактар* 'државни заставник у Црној Гори' (РМС), *башкнештво* 'звање баш-кнеза; кнежина баш-кнеза' (РСАНУ), *бирова* 'а. општински позивар, пандур; б. општински старешина, кмет, кнез' (РСЈ), *буљубаша* '1. старетина буљук' (РСАНУ), *волар* 'звање на краљевском хрватском двору у средњем веку' (РСАНУ), *гоџабаша* и *гоџабашаија* 'в. коџабаша, сеоски кмет' (РСАНУ), *градоначелник* 'градски начелник, председник градске општине' (РМС), *губернатор* 'лице које је управљало губернијом (1)', *гувернадур* 'некадашњи цивилни управник Црне Горе' (РМС), *гувернадур* 'в. губернатор (2)' (РМС), *гувернер* 'в. гувернатор (2)' (РСАНУ),

*ded*¹ 'звање једнога од дворских достојанственика у Хрватској за народне династије' (РМС), *ded*¹ 'богумилски верски старешина' (РМС), *декабрист(а)* 'руски племић револуционар, учесник у децембарском устанку 1825. године којим први пут започиње борба против царског самодржавља и феудализма у Русији' (РСАНУ), *декан* 'старешина некадашњег занатског братства у Хрватској, доцније еснафа' (РСАНУ), *депутат* 'делегат у совјетима за време Октобарске револуције' (РСЈ), *деспотство* 'а. деспотово звање, достојанство; б. деспотова владавина, деспотовање; в. облик уређења земље којом влада деспот' (РСАНУ), *дефтердар* 'високи финансијски чиновник; министар финансија у Турској Царевини' (РСАНУ), *драгоман* 'службени дипломатски тумач страних језика' (РСЈ), *едил* 'виши управни чиновник у старом Риму' (РСАНУ), *епарх* 'заповедник, старешина епархије' (РМС), *ефор* 'високи чиновник у старој Грчкој који је вршио надзорну службу; члан врховног управног тела од пет лица у Спарти бираног сваке године' (РСАНУ), *забитлук* 'забитски положај, звање; забитска власт, владавина' (РСАНУ), *кавазбаша* 'предводник, старешина каваза' (РСАНУ), *кавазбашин*, -а, -о 'који припада кавазбаша, који се односи на кавазбашу' (РСАНУ), *кавазов*, -а, -о 'који припада кавазу, који се односи на каваза' (РСАНУ), *кавазовати* 'бити каваз, служити као каваз' (РСАНУ), *кадија* '(у доба турске власти) нижи мировни судија који суди по корану, по исламским верским законима' (РСАНУ), *кадилук* 'кадијско звање' (РМС), *калфабаша* 'главни калфа који је у еснафу вршио надзор над целокупним радом' (РСАНУ), *капуага* 'старешина султанових пажева' (РСАНУ), *капуџибашалук* 'звање, достојанство капуџибаше' (РСАНУ), *комесар* 'политички руководиоца војнејединице партизанској југословенској војсци у Другом светском рату: политички ~, ~ одреда' (РСЈ), *коморник* 'звање, титула високог дворског службеника' (РСАНУ), *контуберналиј* 'члан пратње римског војсковође' (РСАНУ), *краљ* 'заповедник, управник села, места, области и сл.' (РСАНУ), *латинаш* 'католички свештеник који је само на латинском језику вршио богослужење (за разлику од далматинских глагољаша)' (РСАНУ), *магистратац* 'члан, службеник магистрата (2)' (РСАНУ), *муавинлук* 'служба, функција, звање муавина' (РСАНУ), *мула* '(у доба турске власти) виши кадија, мировни судија обично у већем граду, којему су подређене остале кадије одређеног подручја' (РСАНУ), *муселим* 'високи турски управни чиновник; везиров повереник' (РМС), *муселим* 'заступник везира или валије; највиши представник власти у управној јединици, кајмакам' (РСАНУ), *муселимлук* 'муселимска служба, муселимско звање' (РСАНУ), *мутесарифлук* 'чин, звање мутесарифа' (РСАНУ), *надсаветник* 'положај и звање некадашњег високог државног службеника, врховни, главни саветник' (РСАНУ), *надсердар* 'старешина сердара, врховни сердар' (РСАНУ), *надстражар* 'положај и звање вишег стражара, чувара (у некадашњој судској, полицијској или финансијској служби)' (РСАНУ), *надтридесетник* 'старији, виши тридесетник, цариник' (РСАНУ), *назувчар* 'антички ратник који носи назувке' (РСАНУ), *номарх* 'старешина номе у старом Египту' (РСАНУ), *пшалук*¹ 'звање, достојанство паше, пашинство' (РСАНУ), *паликар(и)ја* 'јунаци, ратници, одметници' (РСАНУ), *пашалија*² 'човек који је у пашиној служби' (РСАНУ), *перјаништво* 'перјаничка служба, перјаничко достојанство, звање, дужност перјаника' (РСАНУ), *перфект* 'у античком Риму вршилац разних служби у управи и војсци' (РМС), *подбан* 'банов заменик, помоћник' (РМС), *поджупан* 'заменик жупанов' (РМС), *подсуџија* 'служба подсуца' (РМС), *попечитељ* 'особа која је у Кнежевини Србији била на челуједне гране државне управе, министар' (РМС), *постељник* 'звање дворског службеника на средњовековном двору' (РМС), *претор* 'врховни судија у старом Риму' (РМС), *реципијент* 'старешина одељка финансијске страже (као службеник финансијске струке)' (РМС), *ћехаја* 'старешина чобана' (РМС), *харамбаша* 'хајдучки старешина' (РМС), *цензор* 'високи чиновник у старом Риму који је вршио процене имања, надзор над јавним моралом и давао државне приходе под закуп' (РМС), *челник*

'онај који се налази на челу какве управе или установе, организације, поглавар, старешина' (PMS), *члан* 'старешина или службеник, чиновник какве државне установе' (PMS).

У називима занимања, као и заната, неоспорно се чувају трагови доминантног турског утицаја, као и у сферама свакодневног живота Срба у 17. и 18. в., како показује С. Ристић (2006: 152). Међутим, наша грађа бележи другачију ситуацију у области занимања⁹² и службовања. Наиме, највећи је број позајмљеница из грчког језика (11), потом из латинског (7), те из италијанског (5), па тек онда из турског језика (3); из мађарског бележимо две лексеме, а по једну из арапског, немачког и француског језика.

в) **Занимања:** *алхимист* и *алхимичар* 'в. алкемичар' (PMS), *арматоп* 'в. мартолоз, граничар' (PMS), *асас-башиа* 'старешина асаса' (PSАНУ), *баило* 'дипломатски представник (обично Млетачке Републике)' (PSАНУ), *беглугија* 'бегов момак, пратилац' (PSАНУ), *бележник* 'онај који је водио административне послове (најчешће у општини): огаптински ~ ' (PMS), *бина-емин* 'надзорник, шеф јавних грађевинских радова за време турске владавине' (PSАНУ), *бомбардир* 'онај који рукује бомбардом, тобџија' (PMS), *брат-регемента* 'назив који су Французи Наполеонова доба дали српским граничарима' (PSАНУ), *бурлак* 'радник који је конопом вукао лађу уз реку (Волгу), лађар' (PSJ), *виланц* и *виланца* 'в. винанс'⁹³ (PSАНУ), *вармеђаш* '1. службеник у вармеђи' (PSАНУ), *виноточа* 'службеник на средњовековном двору који је доносио вино и точио гостима, виноноша, пехарник' (PMS), *вотант* 'члан судског колегијума изабран као представник грађана, поротник' (PSАНУ), *гаваз* 'наоружани пратилац и телохранитељ или момак великодостојника и дипломата у Турској царевини; момак у дипломатском представништву' (PSАНУ), *галијот* 'бродар, морнар, лађар' (PMS), *геракар* 'назив за соколара у средњовековној српској држави' (PSАНУ), *гојандур* 'в. гувернадур'⁹⁴ (PSАНУ), *гост* 'у богумилској цркви свештеник вишег реда' (PSАНУ), *граматик* 'у средњем веку писмен човек (писар, чиновник канцеларије, аутор неког дела и сл.), обично при владарском двору; у манастирском животу (и до новијег времена) најписменији калуђер са одговарајућим дужностима' (PSАНУ), *дежмар* 'службеник који је убирао дежму, десетак' (PSАНУ), *демагог* 'агитатор у старој Грчкој који је вештином, речитошћу и сл. утицао на став народа' (PSАНУ), *децимар* 'службеник који наплаћује дециму, десетину, порезник' (PSАНУ), *дијак* 'писар средњовековних дворских (односно властелинских) или државних канцеларија' (PSАНУ), *дужносник* 'назив за службеника на високом положају, функционера у такозваној Независној Држави Хрватској (за време Другог светског рата)' (PSАНУ), *ђак*¹ 'писар на двору средњовековних владара' (PSАНУ), *емин*¹ 'а. надзорник, управник (за време турске владавине); б. некадашњи турски чиновник за финансијске послове и надзор (порезник, цариник и сл.)' (PSАНУ), *ефети* 'судије у старој Атини који су судили за убиство' (PSАНУ), *заптија* 'чувар јавног реда, редар' (PSАНУ), *запчија*⁹⁵ 'в. заптија' (PSАНУ), *здур* 'а. онај који вичући саопштава нешто, објављује какву вест,

⁹² Двадесетих и тридесетих година прошлог века многи раније коришћени називи лица по занимању изашли су из активне употребе. Застаревање ових назива, према Владимировној (2002: 83) последица је екстралингвистичких фактора, као што су промена друштвеног живота и владајуће идеологије.

⁹³ Лексема *винанс* је у PSАНУ дефинисана на следећи начин: 'финанс, службеник, орган, стражар финансијске контроле'.

⁹⁴ Упућивачка реч у PSАНУ носи следећу дефиницију: 'заступник млетачке власти у време протектората Млетака над Црном Гором (као главни световни старешина, касније наследно звање у племенској хијерархији)'.

⁹⁵ Фонетске карактеристике лексеме указују и на њен покрајински карактер, о чему сведочи и лексикографски опис тј. квалификатор употребљен при њеној обради у PSАНУ.

наредбу и сл., гласник, телал, викач; б. припадник кнежеве гарде, стражар' (РСАНУ), *изгончија* 'онај који је прикупљао људе на згон (на рад, кулук)' (РСАНУ), *илуминатор* 'средњовековни писар, сликар који је орнаментима, минијатурама у боји илустровао црквене књиге, молитвенике и др.' (РСАНУ), *иномик* 'у средњем веку писар који је састављао исправе приватним лицима' (РСАНУ), *ичага* 'службеник за унутрашњу службу на султановом двору, дворски маршал' (РСАНУ), *јанитор* 'врста нижег службеника' (РСАНУ), *јемин* 'управник, надзорник' (РМС), *јурасор* 'судијин помоћник, пристав' (РСАНУ), *кабадахија*⁹⁶ '1. а. нижи заступник дахијске власти који је управљао неким мањим делом дахијске територије, управник вароши или нахије постављен од дахије; 1. б. кнежев телохранитељ или припадник кнежевске гарде у доба кнеза Милоша' (РСАНУ), *каваз* 'наоружани пратилац, телохранитељ, момак неке личности или стражар, чувар, пандур при некој установи (у Турској царевини и у крајевима који су раније били под турском влашћу)' (РСАНУ), *камерленг* 'коморник, благајник' (РСАНУ), *капичокадар* 'у бившој Турској Царевини, службеник на султановом двору или у каквој управној установи' (РСАНУ), *капућехаја* 'заступник неке стране државе, дипломатски представник' (РСАНУ), *квестор* 'а. у старом Риму чиновник који је управљао држаеном имовином; б. благајник на свеучилишту, универзитету' (РМС), *кнез* '2. б. онај који пресуђује мање спорове, судија; 3. в. општински служитељ, пандур, биров' (РСАНУ), *кулук* 'стража, патрола; стражар, пандур' (РСАНУ), *куртизана* 'у средњем веку, првобитно дворска дама а затим владарева одн. феудалчева љубавница' (РСАНУ), *ланиста* 'учитељ мачевања у старом Риму' (РСАНУ), *латинист(а)* 'писац који је писао на латинском језику' (РСАНУ), *ликтор* 'у старом Риму, службени пратилац високих достојанственика (магистрата, свештеника) који је у руци носио фасцес (свежањ прућа са секиром у средини) као симбол врховне власти' (РСАНУ), *логограф* '1. 1. код старих Грка, писац прозаиста који је писао на основу веродостојних казивања, предања и сл., хроничар, летописац; 2. ретор у античкој Атини који је по нарудбини и за новац писао судске говоре' (РСАНУ), *логотет* 'а. владарев саветник, секретар у Византији; чиновник на двору средњовековних српских и босанских владара, који је имао компетенције и у црквеним пословима; б. писар државне канцеларије, у средњем веку (у Дубровнику и другде)' (РСАНУ), *магистар* '3. а. професор, учитељ (обично домаћи); 3. б. предавач хуманистичких наука' (РСАНУ), *магистратуалац* 'члан, службеник магистрата' (РМС), *масар²* 'чиновник, службеник у Дубровачкој Републици који се бринуо о храни' (РСАНУ), *масер²* 'в. масар² (РСАНУ), *мачар* 'онај који кује, израђује мачеве, сабље и сл.; ковач уопште' (РСАНУ), *мензил* 'гласник, курир у турској царевини који је на коњу преносио пошту и поруке, татар' (РСАНУ), *мензулхија* 'старешина, управник мензилхане, мензулане' (РСАНУ), *месни* 'онај који врши функцију (обично руководећу) у неком локалном форуму, органу власти и сл.' (РСАНУ), *мим* 'глумац у таквој игри; глумац уопште' (РСАНУ), *мимиран* 'турски административни управник округа' (РСАНУ), *мистагог* 'онај који је у старој Грчкој нове учеснике упућивао, уводио у тајне верске обреде' (РСАНУ), *мифтар* 'сеоски старешина, кнез, кмет' (РСАНУ), *муавин* 'службено лице које помаже у обављању послова неког другог лица на вишем положају, помоћник, заступник' (РСАНУ), *мулазим* 'заступник, помоћник судије; судски службеник' (РСАНУ), *муселимовац* 'муселимов момак, човек у муселимовој служби' (РСАНУ), *мустешар* 'везиров саветник или заменик' (РСАНУ), *мутесиб* 'полицајац, редар у турској царевини' (РСАНУ), *мухасебеџија* 'главни обласни финансијски чиновник у Турској Царевини' (РСАНУ), *мухзир* 'судски

⁹⁶ У примарном значењу ова лексема реализује историјско значење, док се секундарна значења налазе у активној употреби у савременом језику, нарочито у оквиру поредбеног израза: „понашати се као кабадахија”.

чиновник у Турској Царевини, извршни орган суда или управне власти; судски послужитељ, позивар' (РСАНУ), *мухтар* 'старешина градске четврти, махале; сеоски старешина, кнез, кмет' (РСАНУ), *мухтесиб* 'службено лице, инспектор који је, у време турске владавине, вршио надзор над спровођењем верских, ређе судских и др. прописа' (РСАНУ), *мухурдар* 'у Турској Царевини: службеник који је располагао државним печатом, чувар печата' (РСАНУ), *наветник* 'саветник, саветодавац; намесник' (РСАНУ), *надворник* 'највиши дворски службеник у Угарској, краљев заменик, палатин' (РСАНУ), *надофицијал* 'виши административни службеник' (РМС), *назор*² 'онај који надзире, надгледа (обично државну имовину), надзиратељ, надзорник' (РСАНУ), *находник* 'државни службеник који је на лицу места, на основу нађених трагова, вршио истрагу за почињено дело' (РСАНУ), *номик* 'у средњем веку, писар који је састављао исправе приватним лицима' (РСАНУ), *нотар* 'чиновник овлашћен да издаје јавне исправе, јавни бележник' (РСАНУ), *охмештрица* 'надгледница над женском послугом у племићким деоровима' (РМС), *палатин* 'достојанственик на краљевском двору; највећи државни достојанственик (краљевски намесник)' (РМС), *пандур* 'наоружани стражар, чувар јавног реда и сигурности у насељеним местима, на путевима и др.' (РСАНУ), *палестрит* 'борац, рвач, гимнастичар у античкој Грчкој' (РСАНУ), *педотриб* 'плаћени водитељ телесних вежби у старогрчкој гимназији' (РСАНУ), *перцентор* 'помоћни службеник који је принудно наплаћивао порез' (РСАНУ), *периегет* 'онај који описује знаменитости с путовања, путописац' (РСАНУ), *пилићар* 'човек који је хранио пилиће посвећене боговима' (РСАНУ), *писар* 'средњовековни преписивач богослужбених и других текстова' (РСАНУ), *сахија* 'гласник, књигоноша' (РМС), *тефтедар* 'благајник, књиговођа, рачуновођа; висок финансијски службеник, министар финансија' (РМС), *физик* 'градски или обласни, окружни лекар' (РСЈ).

И у наредној тематској групи највећи је број позамљеница из турског (22), док их из осталих језика има знатно мање, и то: из латинског 7, из грчког 4, а по једна из мађарског, руског, немачког, средњолатинског, као и индијског језика.

4. ДУЖНОСТИ, ДРУШТВЕНЕ ОБАВЕЗЕ, ФУНКЦИЈЕ И ЊИХОВИ НОСИОЦИ И РЕАЛИЗАТОРИ

У ову ЛСГ класификовали смо следеће јединице:

војничар 'војни обвезник који је плаћао војницу (3а)' (РСАНУ), *врбовка* 'они који су ишли у народ да позивају у војску или да враћају оне који су отишли с фронта кући' (РМС), *врбовник* 'онај који врбује' (РМС), *главничар* '1. скупљач главнице, харачлија; 2. онај који плаћа главницу' (РСАНУ), *грашћак* 'управник дворца или града у средњем веку' (РСАНУ), *грбоноша* 'онај чија је дужност била да носи грб или предмет с грбом' (РСЈ), *гувернер* 'в. гувернадур' (РСАНУ), *девечар* 'онај који убира, прикупља деветак' (РСАНУ), *десетар* 'онај који процењује и скупља десетак' (РСАНУ), *десечар* 'в. десетар (2)⁹⁷' (РМС), *диздар* 'чувар улаза у турску тврђаву, заповедник турске тврђаве, града' (РСАНУ), *дуовир*⁹⁸ 'в. думвир' (РСАНУ), *ђакониса* '1. а. у старој хришћанској цркви, жена произведена за помоћницу у верским обредима и хуманитарним акцијама цркве, обично за старање о женском делу пастве' (РСАНУ), *згон* 'обавезан рад, кулучење' (РСАНУ), *исправник* '1. а. највиши представник локалне власти, начелник, предстојник, управник (вароши, среза, полиције, суда и сл.); 1. б. председник, руководиоца (какве организације, удружења и сл.); 1. в. надзорник, контролор,

⁹⁷ Значење на које се упућује је у РСАНУ дефинисано је на следећи начин: 'онај који процењује и скупља десетак'.

⁹⁸ Код многих примера из наше грађе уочавамо фонетско застаривање облика, које је вероватно утицало на сврставање овог облика у историјски слој лексике.

инспектор' (РСАНУ), *ичоглан* '1. а. дечак који је служио у харему и могао несметано улазити у њега; 1. б. паж, дворанин' (РСАНУ), *јобаџија* 'посебан рад јобаџа на феудалчевом имању, додатни кулук' (РСАНУ), *казивач* 'роб код Римљана који је своме господару казивао имена оних с којим се у шетњи сусретао', *казнаџ* 'достојанственик у средњовековној Србији и Босни који се бринуо о скупљању пореза и уопште о државним приходима; управник владареве благајне; високи државни и војни достојанственик', *камерпаж* 'в. камердинер'⁹⁹ (РСАНУ), *камерхер*=*камерјункер* 'дворски племић, дворанин' (РМС), *капетановаџ* 'момак у капетановој служби' (РМС), *кираџија* 'сељак који се узимао у најам за рад на читлуку (у турском феудалном систему)' (РСАНУ), *китилиџа* 'робиња која је облачила своју господарицу и китила јој косу' (РСАНУ), *клефт* 'грчки хајдук, одметник за време робовања Грчке под Турцима' (РСАНУ), *комора* 'обавезан рад (обично) са запрежном стоком и колима за време турске власти' (РСАНУ), *конаџибаџа* 'старешина конака (за време турске владавине)' (РСАНУ), *конзул* 'члан градског већа и комуне' (РСАНУ), *крсердар* 'нахијски старешина' (РСАНУ), *коњ* 'у српској средњовековној држави законска обавеза која се састојала у напасању царских коња' (РСАНУ), *копитарење* 'теглење, вуча лађа узводно у рекама помоћу сточне и људске радне снаге' (РМС), *кулуклија* 'онај који је купио харач, убирао порез, харачлија' (РСАНУ), *купчија*¹ 'а. онај који купи харач, порез, харачлија, порезник; б. онај који закупује право на риболов и од рибара узима петину улова' (РСАНУ), *лала* 'турски дворски достојанственик, султанов дворанин' (РСАНУ), *легат*² 'посланик у старом Риму; намесник римске провинције' (РСАНУ), *мајордом* 'управник краљевског двора; управник имања, куће' (РМС), *милосник* 'у средњем веку, у Србији, човек који учествује у извршењу владарског акта, повеле којом се нешто некоме додељује или даје као милост, привилегија' (РСАНУ), *министеријал* 'а. старешина одређеног еснафа; б. човек сељачког порекла који је после школовања постао државни чиновник' (РСАНУ), *министеријалаџ* 'в. министеријал' (РСАНУ), *муктар* 'старешина махале у граду, сеоски старешина, управни чиновник' (РМС), *мутевлија* 'управитељ, старешина вакуфа, задужбинског имања; управитељ, старешина уопште' (РСАНУ), *мутемед* 'онај коме се нешто поверава, повереник' (РСАНУ), *мутесариф* 'војно-административни управитељ, гувернер, старешина једне области, покрајине или округа у турској царевини; старешина вилајета, валија' (РСАНУ), *мутеселим* 'в. муселим' (РСАНУ), *мухурдар* 'везиров лични секретар' (РСАНУ), *мухур-сахибија* 'у Турској Царевини: чувар царског печата, онај који је располагао царским печатом'¹⁰⁰ (РСАНУ), *набоб* 'муслимански намесник у Индији у доба Моголског царства' (РСАНУ), *начелник* 'старешина, руководилац одређене административно територијалне јединице' (РСАНУ), *нажигач* 'онај која пали и гаси уличне светиљке' (РСАНУ), *назир* 'онај који надгледа, надзире имовину (обично државну), надзорник, управник' (РСАНУ), *наиб* 'кадијин заступник или намесник у одређеној управној области, нахији који је имао ранг кадије; заменик, заступник у управној служби' (РСАНУ), *наткоњушар* 'главни коњушар, старешина коњушара' (РСАНУ), *објављивач* 'онај који је извикивао, оглашавао, објављивао наредбе, заповести, пресуде и сл.' (РСАНУ), *објавник* 'в. објављивач (16)' (РСАНУ), *палилаџ*

⁹⁹ Значење лексеме на коју се упићује у РСАНУ дефинисано је овако: 'лични собар неког великодостојника, собар на дворовима великаша, собар, коморник'.

¹⁰⁰ Неке од лексема из наше грађе добијају временску одредницу у речничким глосама, тј. у одељку речничке дефиниције, као што је овде случај са описном одредбом 'у турско време'. Требало би размислити о проширивању правила у вези са дефинисањем историзама, којих би се лексикографи придржавали и који се односе на временско одређење и позиционирање лексеме која се обрађује. Сматрамо да би овакав декскриптивни поступак умногоме допринео смештању сваке лексеме или пак неког њеног значења у одређени културно-историјски контекст који доприноси бољем разумевању и хронолошком праћењу уласка и изласка лексике из активног лексичког фонда.

'онај који је био задужен да пали уличне фењере кад падне мрак' (РСАНУ), *пир*² 'старешина еснафа' (РСАНУ), *побирчија* 'онај који је скупљао побир (харач, данак, порез), порезник' (РСАНУ), *прабележник* 'онај којије водио записник саборау Хрватској, чувао печат државе и бана, кључ архива и вршио судску власт, протонотар' (РМС), *протонотар* 'у феудалној Хрватској, достојанственик који је чувао државни печат' (РСЈ), *предијалист(а)* 'уживалац предија с обавезом на војну дужност под заставом дароваоца' (РМС), *проконзул* 'намесник у римским покрајинама за коју су се службу узимали бивши конзули' (РМС), *протовествјар* 'у средњовековној Србији управитељ владарских, односно државних финансија' (РМС), *регниколаран, -рна, -рно* 'који заступа интересе становника краљевине, краљевински' (РМС), *санџак* 'управник таквог подручја' (РМС), *самран* 'покрајински намесник у Персији' (РМС), *секундант* 'посредник, сведок једног од бораца у двобоју' (РСЈ), *септемвир* 'а. а. члан неког већа седморице, којих је доста било у старом Риму и чији су чланови заједнички обављали неку јавну или државну службу; б. члан Стола седморице, некад врховног суда у Хрватској' (РМС), *силахдар* 'чувар оружја, на султанову деору или код другог којег високог достојанственика (везира, паше)' (РМС), *силиктар* 'в. силахдар' (РМС), *столник* 'онај који се бринуо о јелу и пићу на двору владара или великаша' (РМС), *тефтши* 'б. иследник, инспектор; иследна, истражна комисија' (РМС), *ћехаја* 'управитељ, надзорник имања (у двору турског цара или каквог великаша); заступник везира' (РМС), *управитељ* 'старешина основне или учитељске школе' (РМС), *устабашиа* 'старешина еснафа, цеха' (РМС), *уставовјерац* 'онај који је веран уставу, онај који спроводи уставне одредбе бечког парламента у бившој Аустро-Угарској' (РМС), *харачлија* 'онај који је скупљао харач, порезник' (РСЈ), *џариник* 'онај који је скупљао римски порез у Јудеји (омражен и сматран као издајица и крвопија)' (РМС), *цензура* 'посао цензора у старом Риму' (РСЈ), *џехмајстор* 'џеховски старешина' (РСЈ), *џауш* 'онау који је оглашавао наредбе у некадашој општини, телал (7)' (РМС), *шережанин* 'в. сержанин'¹⁰¹ (РМС), *шпан* 'настојник, надзорник над кметовима у феудално доба; чиновник на феудалном имању' (РМС).

Наредна ЛСГ односи се на друштвене односе, положај човека у државном систему, уређењу, његов статус и сл., а на основу етимолошке анализе посматраних јединица можемо закључити да је највише позајмљеница у овој групи из латинског језика (11). Претостављамо да је разлог томе што је друштвено-политичка лексика уопште у српском језику у великој мери латинског порекла, као и у већини других европских језика чији су говорници били изложени утицају римске културе услед живота под римском управом. Осим латинизама, наш материјал бележи 7 турцизама, по три позајмљенице из руског и грчког, три позајмљенице из енглеског, две позајмљенице из немачког, а по једну из мађарског, пољског, словачког, француског и хинду језика.

5. ДРУШТВЕНИ СТАТУС/ПОЛОЖАЈ, ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ, РЕЛАЦИЈЕ МЕЂУ ДРУШТВЕНИМ ПОЛОЖАЈИМА

Јединице које припадају овој ЛСГ у нашем истраживачком материјалу јесу следеће:

аристократа 'припадник вишег, повлашћеног слоја племства' (РСАНУ), *барбар* = *барбарин* 'за старе Грке и Римљане сваки странац ван њихове етничке и културне заједнице' (РСАНУ), *беглучар* 'пољопривредни радник на беговској земљи, наполичар, чифчија' (РСАНУ), *буржоазија* 'грађански сталеж у феудалном поретку' (РСАНУ), *варварин* 'странац, туђинац' (РМС), *великаш* 'угледан и богат достојанственик,

¹⁰¹ У значењу 'жандар у некадашој Војној крајини; стражар, чувар уопште' (РМС).

припадник високог племства, аристократ(а)' (РМС), *војник* '(у српском друштву ранијег средњег века) слободан грађанин' (РСАНУ), *гладијатор* 'борац који се у аренама античког Рима борио на живот и смрт са другим борцима или зверовима' (РСАНУ), *граничар* 'сељак, ратар из некадашње Војне границе' (РМС), *горњак* 'сељак кмет који је властелину плаћао горницу 1(а)' (РСАНУ), *деветар* 'власник земље којему се даје деветак (2)' (РСАНУ), *жељар* 'слободан сељак у време феудализма, слободњак, надничар' (РСАНУ), *жељир* 'в. жељар' (РСАНУ), *зеугит* 'назив атинског грађанина трећег реда (који је имао само један јарам волова)' (РСАНУ), *зијаметлија* 'слободан сељак у време феудализма, слободњак, надничар' (РСАНУ), *илот* 'хелот, роб (у старој Спарти)' (РСАНУ), *јамак*¹ 'сиромашан човек за кога су његови суграђани плаћали порез' (РСАНУ), *јомен* 'власник малог слободног пољског добра, слободни сељак, малопоседник' (РСАНУ), *јоменрија* 'мали слободни земљопоседници, слободни сељаци, слободњаци', *каста* 'строго издвојена друштвена класа повезана пореклом, наследним занимањем и друштвеним и правним положајем (у старом Египту, Индији и другим земљама Истока)' (РСАНУ), *квирит* 'грађанин старог Рима' (РСАНУ), *клеветништво* 'феудална зависност и потчињеност владару, вазалство' (РСАНУ), *клан* 'родовска заједница, братство (у Шкотској и Ирској)' (РСАНУ), *клијен(а)т* 'у старом Риму човек плебејац који је зависио од свога патрона' (РМС), *клијентела* 'однос клијента (2) према патрону, као специфични зависни однос у старом Риму' (РСАНУ), *кмет* '1. а. сељак који је обрађивао властелинову земљу и био у пуној његовој власти тако да га је могао заједно са земљом продавати или пресељавати на друга своја имања; лично слободан сељак беземљаш који је обрађивао спахијску земљу и највећи део приноса давао господарима (спахији, аги, субаши), а остатком сам располагао, рајетин, чифчија; 1. б. в. кметија (2б); 1. в. великаш, властелин' (РСАНУ), *кметија* 'кметови (1а)' (РСАНУ), *кметица* 'женска особа у кметском односу; сељанка' (РСАНУ), *кметлук* 'положај и власт кмета, кметство, кметовање' (РСАНУ), *кметство* 'установа феудалних односа по којој је земља припадала властелину одн. спахији, а обрађивао ју је кмет настањен на властелинском имању, чијом је радном снагом слободно располагао феудални господар; положај кмета у томе односу' (РСАНУ), *козица* 'девојчица са села која је све до своје удаје служила у властелинским породицама у Дубровнику, служавка, слушкиња' (РСАНУ), *колон*¹ '(у доба Римског царства и у раном средњем веку, понегде и касније) слободни сељак који је као закупац узимао земљу од поседника и тиме долазио у зависност од њега (у неким периодима и срединама везан за земљу)' (РСАНУ), *куновњак* 'сељак на каптолском имању који је имао у власништву нешто земљишта' (РСАНУ), *кућар*¹ 'сељак беземљаш, који поседује само кућу с окућницом и који се издржава надничењем и сл.' (РСАНУ), *лаик* 'световно лице (за разлику од свештеног), световњак, грађанин' (РСАНУ), *лаикат* 'лица која су ван свештеничког сталежа, која не спадају у клер' (РСАНУ), *лектикариј* 'роб који је носио лектику, носилку у доба Римљана' (РСАНУ), *либертин* '1. ослобођени роб у старом Риму; слободњак уопште; 2. у старом хрватско-угарском праву, особе које нису ни племићи, ни грађани, ни кметови' (РСАНУ), *логичар* 'ученик тривијума, нижег течаја у школској настави средњег века' (РСАНУ), *логош* 'војни бегунац, дезертер из аустроугарске војске' (РСАНУ), *луструм* 'у античком Риму, жртва коју је цензор на крају своје дужности (после пет година) приносио боговима' (РСАНУ), *магнат* 'припадник феудалне аристократије, великаш, племић у некадашњој Аустро-Угарској и Пољској до II светског рата' (РСАНУ), *муниципалац* 'а. грађанин, становник муниципијума, аутономног самоуправног подручја; б. поборник муниципијума, борац за регионалну аутономију, за муниципална права' (РСАНУ), *мустецир* 'а. тежак који обрађује агинску земљу без кметског права, закупац агинске земље; б. кмет у доба аустроугарске окупације' (РСАНУ), *мутесариф* 'господар, власник' (РСАНУ), *нахија* 'становништво, живаљ, људи из нахије (1а и 5)' (РСАНУ), *небаитиник* 'онај који не

баштини, не наслеђује непокретна добра као баштину, очевину; онај који не поседује непокретно добро, имање' (РСАНУ), *невољник* 'човек који се налазио у власти господара (најчешће феудалца) и био потпуно зависан од њега, неслободњак' (РСАНУ), *невољница* 'женска особа која се налазила у власти господара (најчешће феудалца) и била потпуно зависна од њега' (РСАНУ), *невољништво* 'стање и положај невољника, неслободних људи који су били у пуној власти господара (обично феудалца) и потпуно зависни од њега' (РСАНУ), *немачкар* 'досељени Србин који је (до седамдесетих година прошлог века) у кнежевину Србију дошао из Аустрије, углавном са подручја данашње Војводине' (РСАНУ), *немикутар* 'б. понемчени Словенац' (РСАНУ), *неропах* 'в. меропах'¹⁰² (РСАНУ), *неслободњак* 'сељак који је обрађивао земљу властелина и био у његовој власти тако да га је могао заједно са земљом продати или преселити на друго своје имање' (РСАНУ), *номенклатор* 'у староме Риму роб који је тихо казивао своме господару имена појединих особа које је он сретао (приликом јутарњег пријема или у шетњи)' (РСАНУ), *обађ* 'зависни сељаци, кметови (у угарском феудалном друштву)' (РСАНУ), *оброкоподан* 'који мора да плаћа дажбине некоме, чији се поданички, зависни однос очитује у плаћању одређених дажбина' (РСАНУ), *оглашен*, *-а*, *-о* 'приправници, још некршћени за ступање у хришћанство, катекумени' (РМС), *ослобођеник* 'роб или кмет који је стекао слободу, слободњак' (РМС), *ослобођеник* 'роб или кмет који је стекао слободу, слободњак' (РСАНУ)', *ослобођеница* 'женска особа ослобођеник' (РСАНУ), *отрок* '1. а. припадник најнижег сталежа у средњовековној српској држави, који није могао поседовати земљу и који је био у власништву свог господара, роб; 1. б. онај који служи код господара, слуга' (РСАНУ), *отрочанство* 'в. отроштво' (РСАНУ), *отроштво* 'друштвени статус, положај отрока, роба у феудализму, ропство; кметство' (РСАНУ), *парик* 'у феудалном систему зависан сељак који је обрађивао властелинову земљу и био у његовој власти, кмет, колон' (РСАНУ), *пађенијаиш* 'радник, кулучар' (РСАНУ), *параспурџија* 'земљорадник који обрађује параспур (1а)' (РСАНУ), *парија* 'човек најниже класе, изван каста, лишен сваких права у Индији' (РМС), *патрицијат* 'највиши и најбогатији друштвени слој у староме Риму и у градовима средњег века, патрицији' (РМС), *педагог* 'код старих Грка роб који је водио дете свога господара у школу (педагогију), односно, у старом Риму, учени роб који је подучавао, образовао дете свога господара' (РСАНУ), *плебејац* 'старом Риму припадник нижег, сиромашног слоја становништва, лично слободног, али без политичких и неких других права' (РСАНУ), *плебс* 'у старом Риму грађански сталеж без политичких и неких других права, плебејци' (РСАНУ), *племениташица* 'женска особа племениташ (б)' (РСАНУ), *племенитина* 'племићки сталеж, племство' (РСАНУ), *поданик* 'онај који је у поданичком односу, који се покорава власти феудалца, господара на његовим поседима' (РМС), *повољанин* 'припадник богатог, привилегованог сталежа у Дубровнику у средњем веку' (РСАНУ), *привезаност* 'однос сељака, кмета у феудалном друштвеном уређењу према властелину, спахији, као власнику земље, коме је сељак био обавезан да даје део прихода од земље, радну снагу и није могао да земљу напусти' (РМС), *приорац* 'онај који поред своје земље држи и оре и туђу земљу и за то добија плату према погодби' (РМС), *прђијаиш* 'члан (породичне) задруге који има своју личну имовину, прђију, особину' (РМС), *раја* 'покорени турски поданици који нису муслимани и који плаћају данак; такав појединац, рајетин' (РМС), *рајетин* 'покорени турски поданици који нису муслимани и

¹⁰² Значење речи *меропах*, на коју се упућује, у РСАНУ је следеће: 'припадник категорије зависних сељака у средњовековној српској држави који су били везани за земљу и своје феудалне господаре, обрађивали им земљу одређени број дана и давали им извесне дажбине, али су имали право зависне својине за земљу и инвентар и право жалбе на феудалне господаре док раде за њих'.

који плаћају данак; такав појединац, рајетин' (РМС), *роб* 'обесправљен човек, чијим је радом, често и животом, неограничено располагао господар-робовласник' (РМС), *робовласник* 'власник, сопственик робова, представник владајуће класе у робовласничком друштвеном уређењу' (РМС), *сабљаши* 'човек који носи сабљу као знак друштвеног, војничког или службеног положаја. 1. јелен који има дегенерисане рогове у виду сабље' (РСЈ), *санкилот* 'револуционар, пролетер у доба француске буржоаске револуције 1789' (РМС), *самурај* 'припадник јапанског феудалног племства' (РМС), *себар* 'слободан сељак или пастир у средњовековној Србији који је био без политичких права' (РМС), *сениор* 'грађанин између 46 и 60 година (у античком Риму)' (РСЈ), *слободњак* 'кмет који је стекао слободу, ослобођеник' (РМС), *справљеница* 'кметска девојка која је у старој властелинској дубровачкој кући одслужила, одрадила одређени број година у служби и добила девојачку опрему' (РМС), *тимариот* 'поседник тимара (5)' (РМС), *удворник* 'поседник који је био обавезан да даје двору одређен порез, али није морао да иде у војску, дворски достојанственик' (РМС), *укметити* '1. поставити за кмета, увести у кметовску дужност, закметити; 2. учинити спахијским кметовима, довести у феудалну потчињеност властелину' (РСЈ), *укметити се* 'постати кмет (сеоски старешина), закметити се' (РСЈ), *укућанин* 'сељак који нема ораће земље' (РМС), *хелот* 'роб земљорадник у старој Спарти' (РСЈ), *черечар* 'онај који је плаћао черж, четвртину данка' (РМС), *чибугија* 'онај који је примао, убирао данак или порез на овце и козе у некадашњој Турској' (РМС), *чипчија* 'в. чифчија' (РМС), *чифчија* 'зависни, потчињени сељак, кмет на чифлуку (у турском феудалном систему) (РМС), *чуна* 'слушкиња у старом Дубровнику' (РМС), *шљахта* 'некадашње пољско мало племство' (РМС), *шљиварија* 'шљивари, хрватско сеоско племство' (РСЈ).

Лексеме обраћања и етикеције, које одражавају класну диференцијацију, према Владимировној (2002: 34), претрпеле су архаизацију и представљају важан слој пасивног лексикона руског језика. Ми међу историзмима из наше грађе уочавамо само 2 јединице којима се служило при обраћању припадника нижих друштвених класа онима на вишим положајима у друштвеној хијерархији: *велможни*, *-а*, *-о* 'епитет (или у самосталној употреби) при ословљавању или помињању особа вишег друштвеног положаја: ~ господин' (РСЈ) и формант *високо-*, као први део сложеница коришћених 'у ословљавању и у некадашњим титулама особа на високом положају: високоблагородни, високоблагородство, високопоштовани, високопреузвишени' (РСЈ). Са лингвокултуролошког аспекта можемо закључити да је разлика у обиму ове ЛСГ у двама језицима последица посве другачијих историјских прилика и различитог друштвено-културног развоја српског и руског народа.

Унутар ЛСГ 'припадници, присталице и сл. каквих покрета, странака, идеолошких група и сл.' доминирају позајмљенице из латинског језика (6), потом из француског (5), затим следе по бројности речи из турског језика – српски је „позајмио” 4 речи које су са савременог становишта историзми; из енглеског 4, из немачког 3, из руског 2, док из арамејског, италијанског и шпанског региструјемо по једну јединицу у овој ЛСГ. Невелики број позајмљеница у овој ЛСГ коју чине јединице изведене од речи страног порекла можемо објаснити лексикографским поступком да се код изведеница не наводи етимологија која је већ наведена код коренске лексеме.

6. Припадници, присталице, чланови, следбеници различитих покрета, странака, организација, секти, идеологија, уверења или учења:

аутономаш 'присталица политичке странке (у Далмацији) која је била за аутономију (а против присаједињења, прикључења Хрватској)' (РМС), *ахавац* 'присталица групе писаца (тзв. загребачке школе) који су употребљавали генитив множине именица с

наставцима -ах, -их и сл.' (РСАНУ). *бабун* 'богомил, богумил'¹⁰³ (РМС), *балиста* 'члан шиптарске фашистичке организације' (РМС), *белорукац* 'припадник официрске организације „Бела Рука“ у Србији' (РМС), *бискуповац* 'присталица бискупске странке' (РМС), *бичевалац* 'припадник католичког калуђерског, самостанског реда чији чланови сами себе шибају или се дају шибати' (РМС), *бејлаш* 'присталица уједињења Црне Горе са Србијом (после првог свегпског рата)' *богомил*¹=*богумил* 'припадник хришћанске секте са дуалистичким схватањем света која одбацује спољне верске знаке и обреде' (РСАНУ), *большевик* 'присталица большевизма; припадник комунистичке (большевичке) партије у бившем Совјетском Савезу (првобитно члан већине Руске социјалдемократске радничке партије од 1903. године)' (РСЈ), *бонапартинац* 'в. бонапартист(а)' (РСАНУ), *бонапартист(а)* 'присталица династије Бонапарта' (РСАНУ), *бонапартовац* 'в. бонапартист(а)' (РСАНУ), *борбаш* 'припадник „Југословенске народне странке“, десничарског политичког покрета у Југославији у периоду пред Други светски рат' (РСАНУ), *браниклија* 'в. браниковац' (РСАНУ), *браниковац* 'члан уредништва „Браника“, листа либералне војвођанске странке у бившој Аустро-Угарској; присталица политике коју је заступао „Браник“' (РСАНУ), *брат* 'члан неких организација (масона, сокола и др.)' (РМС)¹⁰⁴, *ванпартијац* 'онај који није члан комунистичке партије' (РСЈ), *вармеђаш* '2. припадник конзервативне политичке групе наклоњене Мађарима, коју су сачињавали већином чланови вармеђких скупштина' (РСАНУ), *виг*² 'в. виговац' (РСАНУ), *виговац* 'присталица некадашње либералне странке у Енглеској' (РСАНУ), *вирилац* 'в. вирилист' (РМС), *вирилист(а)* 'члан неког политичког тела по положају а не по избору' (РМС), *витез* '1. в. члан нарочите средњовековне верске или војне организације, члан витешког реда' (РСАНУ), *врховиста* 'присталица „Врховнога комитета“, који је сматрао да Македонија треба да се ослободи Турака уз помоћ иностранства, нарочито Бугарске, и да се присаједини Бугарској' (РСАНУ), *вуковац*² 'присталица језичке реформе Вука Караџића' (РСАНУ), *вучићевац* 'присталица Томе Вучића Перишића, који се борио против апсолутизма кнеза Милоша' (РСАНУ), *гарибалдинац* 'присталица идеја италијанског револуционара Гарибалдија; учесник у његовом покрету' (РСАНУ), *гвелф* 'присталица владајуће куће Гвелфа и папе у средњовековној Италији, противник гибелина' (РСАНУ), *геронт* 'члан врховног колективног органа власти у старој Грчкој, члан већа старца' (РСАНУ), *гибелин* 'присталица немачке династије Хоенштауфена, чији су се цареви борили против папа, противник гвелфа' (РСАНУ), *глагољаш* 'свештеник који врши богослужење на словенском језику по глагољским књигама; присталица таквог богослужења'¹⁰⁵ (РСАНУ), *голачанин* 'припадник покрета босанске сиротиње која није признавала својину и брак (у 19. веку)' (РСАНУ), *гркаћ* 'в. грк (2)'¹⁰⁶ (РСАНУ), *демијург* 'припадник треће класе (поред земљопоседника и сељака) у старој Атини, у коју су спадале занатлије, трговци, надничари и др.' (РСАНУ), *децембрист(а)* 'присталица, поборник нечега (устанка, одлука и др.) што се збило (појавило и др.) у месецу децембру' (РСАНУ), *директаш* 'члан анархосиндикалистичке групе у српској социјалдемократској странци (1909. год.) која је сматрала да је радничкој класи довољна само синдикална борба' (РСАНУ), *домобран*

¹⁰³ Прецизан опис лексема у овој синонимској лексикографској дефиницији јесте: 'припадник хришћанске секте са дуалистичким схватањем света која одбацује спољне верске знаке и обреде' (РСАНУ).

¹⁰⁴ Ово је четврто по реду значење ове именице која припада активном општелексихком фонду и у историјском значењу се реализује помоћу метафоре.

¹⁰⁵ Ова лексема може се сврстати и у категорију 'занимања и службе', али смо ипак одлучили да је укључимо у ову групу како је са аспекта савременог језика уобичајеније историјско реферисање на припаднике глагољашког реда.

¹⁰⁶ РСАНУ региструје друго значење лексеме *грк*: '2. назив којима су католици у неким нашим крајевима звали припаднике православне вере'.

'припадник аустроугарске војне силе који је служио војску на својој територији и вршио војну обуку на свом народном језику' (РСАНУ), *домовинаш* 'присталица, припадник једног дела, крила некадашње Странке права у Хрватској (према листу „Хрватска домовина“)' (РСАНУ), *дражиновац* 'присталица колаборационистичког четничког покрета Драже Михаиловића у другом светском рату', *дукатовац* 'припадник анонимне конзервативне групе противника политике либералне странке у Србији шездесетих година XIX века', *духоборац* '1. следбеник јеретичког правца у хришћанству, пониклог у 4. веку, по коме је Свети Дух нижи од остала два лица Свете Тројице; 2. припадник хришћанске секте, основане у 18. веку у Русији, која је одбацивала црквену хијерархију, догме и обреде, и није признавала војну обавезу' (РСАНУ), *ђаковац* 'присталица Милоја Ђака' (РМС), *егзархиста* 'присталица егзархије' (РСАНУ), *есер* 'припадник ситнобуржоаске партије у Русији на почетку XX века која је проповедала да је сељаштво главна револуционарна снага (од скраћенице СР — социјални револуционар)' (РСЈ), *еупатрид* 'припадник родовског племства, аристократије код старих Грка' (РСЈ), *жирондинац* и *жирондист(а)* 'присталица жиронде, умерене републиканске странке у време Француске револуције' (РСЈ), *заставаш* 'присталица полемике коју је заступала „Застава“ (лист радикалне странке у Војводини)' (РСАНУ), *збораш* 'члан фашистичке организације „Збор“' (РСАНУ), *зеленаш* '2. а. припадник зеленог кадра (тј. аустро-угарских војних бегунаца за време I светског рата који су се наоружани скривали у својим селима или око њих); 2. б. припадник покрета који се противио уједињењу Црне Горе са Србијом после I светског рата' (РМС), *зеленокадераш* 'припадник зеленог кадра, групације војних бегунаца који су поткрај првог светског рата одбегли из јединица аустроугарске војске и наоружани се скривали у својим селима и око њих' (РСАНУ), *зеленокадровац* 'а. припадник зеленог кадра, нарочите квислиншке војне формације за време II светског рата, која је била састављена од босанских муслимана; б. в. зеленокадровац' (РСАНУ), *зелот* 'назив припадника јеврејске народне странке која се у I веку н. е. борила против римске превласти' (РСАНУ), *зеленокадараш* 'в. зеленаш (2а)' (РСАНУ), *иконоборац* 'противник поштовања икона' (РМС), *илирац* 'присталица илирског покрета, илиризма' (РСАНУ), *илирка* 'присталица илирског покрета, илиризма' (РСАНУ), *италијанаш* 'присталица италијанске власти над нашим крајевима (Далмацијом, Истром и острвима); присталица Италије и њене политике' (РСАНУ), *јајош* 'припадник црногорских добровољачких одреда који су за време херцеговачког устанка (1875—1876) прелазили у Херцеговину и борили се на страни устаника' (РСАНУ), *јакобинац* '(по манастиру св. Јакоба, састајалишту јакобинаца) члан париског јакобинског клуба, припадник најрадикалнијег крила буржоаске партије демократских револуционара у доба француске буржоаске револуције крајем XVIII века, која се, заједно са народом, борила против монархије и феудализма а за једнакост и револуционарну власт народа' (РСАНУ), *јереза* 'в. јерезовац'¹⁰⁷ (РСАНУ), *јотист(а)* 'присталица употребе слова ј (у духу Вукове реформе), онај који употребљава слово ј' (РСАНУ), *јотовац* 'в. јотист' (РСАНУ), *кагулар* 'припадник тајне полувојничке фашистичке организације у Француској, основане пред Други светски рат, кукуљаш' (РСАНУ), *кадераш* 'припадник зеленог кадра, дезертер, одметник' (РСАНУ), *кадерашица* 'помагачица, симпатизерка кадераша' (РСАНУ), *кадерија* 'припадник дервишког реда основаног у XII веку' (РСАНУ), *кадет*² 'припадник Конституционално демократске („К. д.“) партије (Партије народне слободе), главне буржоаске империјалистичке, касније контрареволуционарне снаге у царској Русији после 1905. године' (РСАНУ), *кајмакамац* 'припадник владајућих слојева конзервативног, антидемократског смера у Србији педесетих и шездесетих година XIX века' (РСАНУ),

¹⁰⁷ Лексема у упућивачкој одредници је у РСАНУ дефинисана као: 'припадник, присталица Јерезе'.

кајмаковац 'в. кајмакамац' (РСАНУ), *карађорђевац* 'присталица Карађорђа; присталица династије Карађорђевића' (РСАНУ), *карађорђевићевац* 'присталица династије Карађорђевића' (РСАНУ), *карбонар* 'члан тајног револуционарног удружења основаног у Италији почетком 19. века, чији је циљ био ослобођење и уједињење Италије' (РСАНУ), *качак* 'припадник албанских герилаца који су, нарочито у Првом светском рату, у малим групама нападали стране војске' (РСАНУ), *кипоборац* 'борац против штовања, обожавања верских кипова и слика, иконокласт' (РМС), *колаборационист(а)* 'онај који је за време народноослободилачке борбе, за време окупације сарађивао с окупатором' (РСАНУ), *контрабанист(а)* 'онај који је био против бана, противник бана (у Хрватској у доба Аустроугарске)' (РСАНУ), *клубаш* 'присталица Народне странке у Црној Гори пре Првог светског рата' (РСАНУ), *комита* 'припадник паравојних оружаних група, одметник од власти, нерегуларни борац' (РСЈ), *корделијер* 'припадник револуционарног политичког клуба (огранак јакобинаца) основан 1790. год.' (РСАНУ), *крижар* 'припадник католичке клерикалне организације у старој Југославији' (РСАНУ), *кристијани* 'богумили' (РМС), *лампадефор* 'учесник у ноћној трци у којој су тркачи носили запаљене буктиње (у античкој Грчкој)' (РСАНУ), *левелер* 'припадник, присталица радикалне црквено-политичке секте која је настала у XVII веку у Енглеској и залагала се за потпуну верску и друштвену равноправност' (РСАНУ), *легитимист(а)* 'б. припадник странке у Француској која је након Карла X Бурбонског признавала право на престо само старијој лози Бурбона; в. поборник повратка Хабзбурговаца (свргнутих 1918) у Аустрији и Мађарској након првог светског рата' (РСАНУ), *лудист(а)* 'следбеник лудистичког покрета, присталица лудизма' (РСАНУ), *лудит* 'в. лудист(а)' (РСАНУ), *мађарон* 'припадник Хрватско-угарске странке, основане 1841. године, која је настојала да своје политичке циљеве постигне наслањањем па мађарске феудалне кругове и потчињавањем Хрватске Угарској (противници Илирске странке); уопште следбеник промађарске политике' (РСАНУ), *максималист(а)* 'припадник ситнобуржоаске контрареволуционарне партије у Русији на почетку XX века, есер' (РСАНУ), *маловећник* 'члан Малога већа у Дубровачкој Републици' (РСАНУ), *мамелук* 'припадник телесне гарде односно војске египатских и персијских владара, састављене од ратних заробљеника, који су током времена у Египту преузели власт' (РСЈ), *марковићевац* 'присталица Светозара Марковића, оснивача социјалистичког покрета у Србији' (РСАНУ), *масалијан* 'припадник масалијанске секте, присталица, заговорник масалијанства' (РСАНУ), *мачековац* 'присталица Хрватске сељачке странке (ХСС) и Владимира Мачека, њеног председника, који је у предратној Југославији био вођа опозиције, а касније потпредседник реакционарне профашистичке владе и противник народноослободилачког покрета' (РСАНУ), *мелеви* 'дервишки ред који је основао Мевлана Џалалудин Руми у XIII веку; припадник тога реда' (РСАНУ), *меропах* 'припадник категорије зависних сељака у средњовековној српској држави који су били везани за земљу и своје феудалне господаре, обрађивали им земљу одређен број дана и давали им извесне дажбине, али су имали право зависне својине на земљу и инвентар и право жалбе на феудалне господаре док раде за њих' (РСАНУ), *милановац* 'присталица и следбеник политике краља Милана' (РСАНУ), *милетићевац* 'присталица, следбеник Светозара Милетића, оснивача Српске народне слободоумне странке' (РСАНУ), *минималист(а)* присталица есера (социјалиста револуционара) који су у царској Русији били за минимални (народњачки) програм (РМС), *министеријалист(а)* 'присталица, следбеник министеријализма' (РСАНУ), *младогардејац* 'припадник Младе гарде, бивше совјетске илегалне омладинске организације која је деловала за време немачке окупације Донбаса у II св. рату' (РСЈ), *монархомах* 'припадник групе теолога и филозофа из XVI века који су били противници монархистичког уређења' (РСАНУ), *монтањар*¹ 'а. члан леве политичке групе Националног конвента за време француске

револуције; б. припадник левице у француској народној скупштини 1848. год.’ (РСАНУ), *напредњак* ’2. а. припадник Напредне странке у Србији, која је основана 1881. године и, с мањим и дужим прекидима, остала на власти до краја 1896. године, када је распуштена, а обнављана је у два маха: 1906. и 1920. године; 2. б. припадник Напредне странке у Хрватској, која је основана децембра 1904. године, а 1905. године постала саставни део Хрватско-српске коалиције; 2. в. уопште назив за припаднике разних покрета и странака који су себе истицали као поборнике напредних идеја, напретка) (РСАНУ), *нараштајац* ’припадник подмлатка соколске организације у предратној Југославији;’ (РСАНУ), *нараштајка* ’припадница подмлатка соколске организације у предратној Југославији’ (РСАНУ), *народовољац* ’в. народовољац’¹⁰⁸ (РСАНУ), *народњак* ’1.а. припадник Народне (Хрватске) странке, коју су 1843. год. основали присталице бивше Илирске странке, са циљем супротстављања Хрватско-угарској нагодби; припадник Народне радикалне странке основане 1881. год.; припадник политичког и друштвеног покрета у Русији у XIX веку, који се заснивао на уверењу да се унапређивањем сеоских општина може остварити праведнији друштвени поредак; уопште припадник једне од разних странака и покрета који су се звали народним’ (РСАНУ), *народовољац* ’припадник тајне руске револуционарне организације „Народна воља”, основане 1879. год., коју су сачињавали народњаци’ (РСАНУ), *недићевац* ’присталица колаборационистичког покрета Милана Недића (у Другом светском рату); припадник војних јединица Недићеве владе’ (РСАНУ), *незавишњак* ’члан Неовисне народне странке у Хрватској, која је настала осамдесетих година 19. века’ (РСАНУ), *несторовац* ’следбеник и саборац Нестора, јунака и мудраца из Тројанског рата’ (РСАНУ), *нонконформист(а)* ’присталица нонконформизма (2)’ (РСАНУ), *обзораши* ’присталица идеологије југословенства Јосипа Јурја Штросмајера, који је своје погледе износио у политичком дневном листу „Обзор”, који је у Хрватској излазио под разним називима од 1860. до 1941. године’ (РСАНУ), *облогавац* ’припадник присталица парламента у енглеској револуцији у XVII ст. (који су шишали косу округло)’ (РМС), *обреновићевац* ’присталица династије и политике Обреновића’ (РСАНУ), *одзовист(а)* ’присталица, следбеник одзовизма’ (РСАНУ), *октобрист(а)* ’припадник буржоаске политичке странке у Русији (назване по царском манифесту од 17. октобра 1905) која је заступала интересе крупне индустријске буржоазије’ (РСАНУ), *оптимат* ’конзервативни аристократа у старом Риму у односу на припадника радикалне популистичке странке’ (РСАНУ), *орлеанац* ’припадник или присталица странке која је признавала право на престо француској династији Орлеана, млађој лози Бурбона’ (РСАНУ), *органит* ’хусити који су се у XV веку, после смрти свога вође Јана Жишке одвојили и касније спојили са таборитима’ (РСАНУ), *орфик* ’припадник мистичне секте у старој Грчкој (у 6. в. пре н. е.) која је обећавала вечно блаженство аскетама и онима који се редовно чисте од грехова’ (РСАНУ), *павелићевац* ’присталица, следбеник колаборационистичке, квислиншке политике Анте Павелића у Другом светском рату’ (РСАНУ), *павлијанин* (павлијан) ’в. павликијанац’ (РСАНУ), *павликијанац* ’у мн.: присталице павликијанства (у јд.: присталица павликијанства)’ (РСАНУ), *павлинац* ’в. павлин’ (РСАНУ), *павлиновац* ’в. павлин’ (РСАНУ), *павлићанин* ’в. павликијанин’ (РСАНУ), *павловац*² ’в. павлин’ (РСАНУ), *партизан* ’припадник антифашистичког герилског покрета у Југославији и другим окупираним земљама (претежно комунистичке оријентације) за време Другог светског рата’ (РСАНУ), *патарен* ’припадник, следбеник средњовековне јеретичке секте са дуалистичким схватањем света, богумил’ (РСАНУ), *патаренац* ’в. патарен’ (РСАНУ), *патаренизам* ’в. патаренство’ (РСАНУ), *патаренка* ’припадница, следбеница патаренске јереси, богумилка’ (РСАНУ), *патријархист(а)* ’присталица

¹⁰⁸ *Народовољац* у РСАНУ дефинисано као ’припадник тајне руске организације’.

националне цркве на чијем је челу патријарх' (РСАНУ), *патрициј* 'припадник повлашћеног staleжа, родовске аристократије у староме Риму; *припадник најбогатијег, повлашћеног слоја у средњовековним градовима*' (РМС), *пашићевац* 'присталица политике Николе Пашића, једног од оснивача српске Народне радикалне странке' (РСАНУ), *пелагићевац* 'присталица пелагићевизма' (РСАНУ), *петен²* '(према презимену француског маршала Анрија Филипа Петена, који је као председник владе у Вишију током Другог светског рата сарађивао са окупатором) сарадник, помагач окупатора и непријатеља, издајник, колаборациониста, квислинг' (РСАНУ), *петеновац* 'присталица, сарадник колаборационистичког покрета француског маршала А. Ф. Петена (у Другом светском рату)' (РСАНУ), *петљуровац* 'присталица белогардејског вође Петљуре, који је за време Октобарске револуције (1917-1920) предводио контрареволуционарну војску у Украјини; контрареволуционар уопште' (РСАНУ), *петрашевац* 'припадник тајних кружока које је у Русији оснивао социјалутописта и противник царског режима Михаил Васиљевич Петрашевски' (РСАНУ), *петролер* 'онај који полива петролејом ради изази вања пожара (о припадницима Париске комуне који су 1871. године учествовали у поливању и паљењу јавних зграда петролејом' (РСАНУ), *пижоновац* 'присталица Земљорадничке странке у Србији (по вођи Ј. М. Јовановићу Пижону)' (РСАНУ), *пионир* 'припадник, члан масовне дечје организације у СФР Југославији, која се бавила васпитавањем у духу социјализма' (РСАНУ), *плаветњак* 'назив за припадника политичке странке социјалистичког усмерења у Француској половином 19. века, који се препознавао по ношењу плаве одеће' (РСАНУ), *плехановац* 'следбеник руског филозофа и марксисте Георгија Валентиновича Плеханова, присталица Плехановљеве идеологије' (РСАНУ), *пнеуматичар* 'име које су гностици давали „духовним“ људима' (РСАНУ), *понтифик* 'припадник најважнијег свештеничког збора у старом Риму који су надзирали богослужење: збор понтифика' (РМС), *постеклишиити се* 'постати стеклиш, жестоки присталица политичке странке, нарочито у опозицији' (РМС), *праваш* 'припадник, присталица Странке права' (РМС), *пучкаш* 'припадник пучке странке' (РМС), *равногорац* 'присталица покрета Драже Михаиловића у Другом светском рату, чије сеупориште налазило на Равној гори, четник' (РСЈ), *радићевац* 'присталица Хрватске сељачке странке чији је шеф био Стјепан Радић' (РМС), *ројалиста* 'присталица краља и монархије у Француској за време Револуције' (РСЈ), *самосталац* 'припадник неких бивших политичких странака (Самосталне радикалне странке, Српске самосталне странке у Хрватској, Самосталне демократске странке Св. Прибићевића)' (РСЈ), *сецесиониста* 'присталица и припадник јужних држава САД које су 1861. основале конфедерацију' (РМС), *сифражеткиња* 'поборница женског покрета у Енглеској (у почетку 20 ст.) за политичка права жене' (РМС), *соколица* 'чланица Сокола' (РМС), *старчевићанац* 'присталица политичког програма А. Старчевића' (РМС), *стеклиш* 'назив за припаднике политичке странке А. Старчевића у Хрватској (због њиховог бесног напада на противнике)' (РМС), *текелијанац* 'питомац »Текелијанума«, задужбине дра Саве Текелије, основане у Будимпешти 1838. год. са задатком да српским ђацима из Војводине омогући универзитетско школовање у Будимпешти' (РМС), *уставобранитељи* 'чланови, припадници опозиционе странке у Србији за време кнеза Милоша који су заступали, бранили устав од 1838. год.' (РСЈ), *усташа* 'припадник претежно хрватске фашистичке организације Анте Павелића и хрватских и муслиманских фашистичких оружаних снага у Другом светском рату' (РСЈ), *фаризеј* 'припадник религиозно-политичке секте у старој Јудеји која се истицала строгим одржавањем свих обреда, спољашњом побожношћу' (РМС), *франковац* 'припадник, присталица реакционарне политичке странке у Хрватској којој је био на челу Јосип Франк' (РМС), *хугенот* 'назив за присталицу реформације у Француској' (РМС), *хусит* 'присталица учења Јана Хуса, чешког верског реформатора с почетка XV века' (РСЈ),

царевац 'царев човек, присталица цара; члан цареве владе, партије или свите; царски војник' (РСЈ), *царевих* 'в. царевац (1)' (РСЈ), *црвенкапа* 'у илирском препороду присталица народне ношње чијије симбол био таква капа' (РСЈ), *црвенорукац* 'члан организације Црна рука' (РСЈ), *шестојануарац* 'поборник и присталица диктатуре коју је 6. јануара 1929. завео краљ Александар' (РСМ).

Наредна ЛСГ коју ћемо описати бележи само четири позајмљенице – три из латинског и једну из руског језика.

7. ДРУШТВЕНО И ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ, ПРАВА И ОБАВЕЗЕ ФОРМИРАНЕ УНУТАР ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

У ову ЛСГ класификовали смо следеће јединице из ексцерпираних грађа:

задруга 'породична заједница с већим бројем чланова повезаних блиским крним сродством' (РСМ), *закуп* 'право прибирања државних прихода уз утврђену накнаду' (РСЈ), *искупити се* 'ослободити се кметства откупивши од поседника земљу' (РСАНУ), *мајорат* 'у феудалном праву наследни ред, право по коме наследство припада рођаку с најближим степеном сродства с оставиоцем' (РСАНУ), *матријархат* 'степен развитка људског друштва у родовској заједници у коме се сродство рачунало и род формирао по женској линији и у коме је жена имала старешинску и најутицајнију улогу у домаћинству и роду' (РСАНУ), *патријархат* 'друштвено уређење у родовској заједници у коме се сродство рачунало и род формирао по мушкој линији и у коме је мушкарац имао старешинску и најутицајнију улогу у домаћинству и роду' (РСАНУ), *патронат* 'власт патрона (16) у староме Риму' (РСМ), *перестројка* 'друштвене и политичке реформе совјетског друштва које је под овим називом обзнанио 1986. године генерални секретар КП СССР Михаил Горбачов' (РСАНУ), *петен* '(према презимену француског маршала Анрија Филипа Петена, који је као председник владе у Вишију током Другог светског рата сарађивао са окупатором) сарадник, помагач окупатора и непријатеља, издајник, колаборациониста, квислинг' (РСАНУ), *преддржавни*, -а, -о 'који је био пре државе' (РСАНУ), *робовласништво* 'прва класна друштвено-економска формација заснована на експлоатацији потпуно бесправног роба и неограниченој власти и правима робовласника' (РСМ), *род* 'примарни облик друштвено-економске организације у примитивној заједници, произашле од заједничког претка и међу собом везане крвним сродством, родовска заједница, племе, братство, генс (РСМ), *сегрегација* 'деоба властелинског земљишта после укидања кметских односа' (РСМ), *секундогенитурa* 'право другорођенога сина и његових потомака на наследство' (РСМ), *сениорат* 'систем наследства по којему имовину, власт и др. наслеђује најстарији члан' (РСМ), *трећачити* 'постављати, именовати једну трећину посланика у народној скупштини' (РСАНУ), *феудализам* 'социјално-економско друштвено уређење између робовласничког и капиталистичког, у коме су феудалци били власници средстава за производњу, имали неограничену власт на своме феуду, а сељаци били у кметској зависности' (РСМ), *хорда* 'најпримитивнији облик људског друштва' (РСМ), *центурија* 'један од 193 дела на које је Сервије Тулије поделио римске грађане и који су се тако састајали у своје скупштине' (РСМ).

ЛСГ која се односи на војно-административне области и управно-територијалне јединице садржи једнак број турцизама (7) и латинизама (7), а потом по једну позајмљеницу из грчког, румунског, руског, италијанског, енглеског и француског језика. Ову тематску групу речи у оквиру застареле лексике руског језика 20-их и 30-их година 20. в. бележи и Владимировна (2002: 32), именујући је као „називе јединица административно-територијалне поделе државе”, а о њој говори у контексту

архаизације друштвено-политичког речника. Ауторка објашњава да под терминолошким одређењем „друштвено-политички речник” подразумева јединице које означавају појмове из сфере друштвено-политичког живота и имају сталне семе 'јавно', 'политички', 'држава', 'друштвено' и сл. у лексичко-семантичкој структури. Ми смо ову ЛСГ проширили на војно-административне области и управно-територијалне јединице с обзиром на историју српског народа, који је кроз векове био под турском и аустроугарском влашћу и у лексичком систему региструјемо значајан број јединица које сведоче о овим облицима владавине у војној и лексички администрације.

8. ВОЈНО-АДМИНИСТРАТИВНЕ ОБЛАСТИ И УПРАВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ:

архонтија 'покрајина, област којом је управљао архонт (2)' (РСАНУ), *вармеђа* 'жупанија, некадашња управна област у Угарској и нашим земљама под угарском влашћу' (РСАНУ), *вас*¹ 'село; сеоска општина' (РСАНУ), *вилајет* 'административна јединица у Турској у XIX веку, област којом је управљао валија, покрајина, провинција' (РСЈ), *војводина* 'српска покрајина, с већим или мањим степеном аутономије, у оквиру Аустроугарске (касније прозвана Војводином) са војводом на челу, војводство' (РСЈ) *гето* 'део града одређен за становање Јевреја' (РМС), *двојединица* 'двоједна краљевина (под двоједан)' (РСЈ), *дим* 'огњиште, кућа (као пореска јединица)' (РМС), *доминион* 'назив за неке бивше британске колоније које су добиле унутрашњу аутономију с властитим парламентом' (РСЈ), *епархија* 'мања административна област, покрајина, провинција којом је управљао епарх у римско и византијско доба' (РСЈ), *жупа* 'назив за мању административну или етничку јединицу на територијама српских и хрватских средњовековних држава' (РСАНУ), *жупанија* 'област којом управља жупан' (РМС), *жупанство* 'в. жупанија (1)' (РСАНУ), *кадилук* 'управна јединица, подручје једног кадије' (РМС), *каза* 'административно управна јединица у некадашњој Турској, саставни део санџака, кадилук, срез' (РСАНУ), *казнанчина* 'административно финансијско подручје које је било под управом једнога казнаца (2) (село или део општине)' (РСАНУ), *кајмакамат* 'в. кајмакамија (б)',¹⁰⁹ (РСАНУ), *кајмакамија* 'територијална јединица којој је на челу кајмакам; зграда, седиште кајмакама' (РСАНУ), *кајмакамство* 'в. кајмакамија (б)' (РСАНУ), *канат*² 'област којом је управљао кан²' (РСАНУ), *капетанија* 'подручје којим је управљао капетан' (РСАНУ), *капетанијат* 'в. капетанија (2а)' (РСАНУ), *катун*¹ 'сточарско-планинска област, као територијална или административна јединица, у старим српским државама' (РСАНУ), *клетвеник* 'феудална земља која признаје нечију врховну власт, вазална јединица у феудалној монархији' (РСАНУ), *кнежевина* 'в. кнежина (1)' (РСАНУ), *кнежина*¹ 'мања административно-територијална јединица коју је обично сачињавало неколико села' (РСАНУ), *кнежија* и *кнежина* 'група села организованих у самоуправу са заједничким кнезом (у Србији за време владавине Турака)' (РСАНУ), *колонија* 'у старом веку насебина неке државе или народа ван матичне области' (РСАНУ), *комитат* 'одређена управно-територијална јединица, жупанија' (РСАНУ), *комуна* 'у средњем веку град као економски центар с локалном самоуправом' (РСАНУ), *комунитет* 'градска општина са војном управом за време Војне крајине' (РСАНУ), *кордун* 'војна граница' (РСАНУ), *котар* 'административно-територијална јединица (различита у различитим административно-територијалним поделама); срез; зграда у којој се налазила управа такве јединице' (РСАНУ), *кремљ* 'централни утврђени део старих руских градова из феудалног доба опасан бедемима са кулама' (РСАНУ), *круновина* 'земља, покрајина и сл. која је припадала круни (владаоцу или

¹⁰⁹ Значење на које се упућује одредница *кајмакамија* у РСАНУ дефинисано је на следећи начин: 'територијална јединица на чијем је челу кајмакам'.

држави) у бившој Аустро-Угарској као посебни део монархије' (РСАНУ), *кумпанија* 'војна територијална јединица у некадашњој Војној крајини; административна управа те јединице и зграда у којој је она смештена' (РСАНУ), *лено* 'имање, земља, посед који је у доба феудализма властелин добијао на доживотно уживање, али уз одређене обавезе (обично војног карактера), феуд' (РСАНУ), *лива*² 'административно-територијална јединица у некадашњој Турској, санџак' (РСАНУ), *лива-паша* 'в. лива²' (РСАНУ), *лимес* 'утврђена граница Римског царства' (РСАНУ), *марка* 'граница, крајина; у средњовековној Немачкој погранично или административно подручје' (РСАНУ), *мајорија* 'мајоров штаб, команда батаљона у некадашњој Војној граници' (РСАНУ), *макографство* 'в. марка³' (РСАНУ), *марка*³ 'погранично или административно подручје у средњовековној Немачкој' (РСАНУ), *маркграфија* 'в. марка³' (РСАНУ), *меват* 'земљиште које је заведено у катастарске књиге' (РСАНУ), *милиција* 'Војна крајина' (РСАНУ), *мулалук*¹ 'административно судско подручје којему је на челу био мула' (РСАНУ), *муниципиј* 'град, подручје са релативно аутономном администрацијом као самоуправна јединица у оквиру шире централне државне власти; организација власти на таквом подручју' (РСАНУ), *мутесарифлук* 'подручје којим је управљао мутесариф' (РСАНУ), *начелништво* 'административно-управна јединица, надлештво на чијем је челу начелник; зграда у којој се налази таква управа' (РСЈ), *нахија* 'административно-територијална јединица, управно подручје у османлијској територијалној подели (1. а. различите величине у разним друштвеним приликама и разним крајевима), округ; кадилук, срез; 1.б. област, предео у Црној Гори који је обично обухватао више племена' (РСАНУ), *пашалук*¹ 'највећа управно-територијална јединица у Османлијском царству, којом је управљао паша' (РСАНУ), *паорија* 'цивилна област изван Војне границе, у Славонији и Срему' (РСАНУ), *племе* 'мања административно-територијална јединица са више села' (РСАНУ), *префектура* 'административно-територијална јединица у римској империји' (РСЈ), *провинцијал* 'подручје у Славонији и у Војводини које није пришло Крајини, Граници' (РСАНУ), *санџак* 'овеће управно подручје у старом турском царству' (РСАНУ), *солдатија* 'војничка граница' (РСАНУ), *срез* 'административно-територијална јединица која је обухватала више општина; зграда у којој се налазила управа такве јединице, котар' (РСАНУ), *тема* 'војно-административна област у Византији, на чијем је челу стајао стратег (од почетка VII века)' (РСАНУ), *факторија* 'трговачко насеље у културно и привредно заосталим земљама, у колонијама (која су организовали обично европски трговци)' (РСАНУ), *фила* 'племенска заједница у античкој Грчкој, а касније политичка јединица' (РСЈ), *џивар* 'околина насеља (села, града)' (РСАНУ).

На истој лингвокултуролошкој основи почива и следећа ЛСГ коју издвајамо у ексцерпираној грађи, а унутар ње класификована је лексика која именује обавезе народа према некадашњем уређењу, држави, велепоседнику или окупатору. Ова скупина лексема, етимолошки посматрано, броји 11 турцизама, 4 латинизма и по један грецизам, русизам, хунгаризам, германизам и једну позајмљеницу из средњолатинског језика.

9. ВРСТЕ ПОРЕЗА, ДАЖБИНА, НАМЕТА, ДАНАКА И ОБАВЕЗА ПРЕМА ДРЖАВИ

Следеће уочене јединице у нашем истраживачком материјалу формирају поменути ЛСГ: *арач* 'лични порез који се за време Турака плаћао на сваку мушку немуслиманску главу; порез' (РСАНУ), *бач* 'в. баждарина (3)¹¹⁰' (РСАНУ), *бачевина*¹ 'данак спахији на бачијску стоку' (РСАНУ), *вилотима* 'дажбина коју су за време

¹¹⁰ Треће значење које упућивачка лексема *баждарина* реализује јесте 'напалата за пролаз или превоз преко граничне воде или границе' (РСАНУ).

Турака свештеници давали владици' (РСАНУ), *владичарина* 'имница, порез који се раније плаћао владикама' (РСАНУ), *војнина* 'в. војница¹¹¹' (РСАНУ), *војница*¹ '3. а. порез који су плаћали неспособни за служење у војсци; 3.б. порез који је неки ред грађана или појединац плаћао држави зато што је био ослобођен учествовања у рату; 3. в. новчана накнада коју је плаћао имућан војни обвезник некоме да место њега иде у војску, у рат; 3. г. данак који је за време турске власти у Босни плаћао сваки мушки становник хришћанин (јер није служио војску)' (РСАНУ), *главарина* 'а. порез који се плаћао на личност; порез који се Турцима плаћао на непокретну имовину' (РМС), *главница* 'а. порез који су ожењени мушкарци плаћали Турцима; б. порез који се Турцима плаћао на непокретну имовину' (РМС), *горница* '1. а. дажбина, даћа коју је плаћао кмет властелину за земљу или за виноград' (РМС), *горно* 'в. горница¹ (1а)' (РСАНУ), *грош*¹ 'врста порезе (за време турске владавине)' (РСАНУ), *данак* 'оно што једна вазална држава плаћа другој као знак зависности' (РМС), *двдесетак* 'двадесети део дохотка који се плаћао као порез, данак' (РСАНУ), *деветак* 'девети део дохотка који се плаћао као порез, данак' (РСАНУ), *деветина* 'в. деветак (2)¹¹²' (РСАНУ), *дежма* 'дажбина, десетак (у феудалној Хрватској)' (РСАНУ), *десетак* 'назив за разне врсте дажбина у феудалном уређењу, десети део прихода који је у новцу или у натури даван власнику земље, световним или црквеним властима' (РСАНУ), *децима* 'в. десетак (2)¹¹³' (РСАНУ), *димарина* 'в. димница (1)' (РСАНУ), *димнина* 'в. димница (1)' (РСАНУ), *димница* 'порез који се узимао од сваког домаћинства, огњишта, ређе од сваке главе' (РСАНУ), *димничарина* 'порез на димњак' (РСАНУ), *димњаковина* 'в. димница (1)' (РСАНУ), *доходак* 'део прихода који је феудалац добивао од кмета, обавезни износ који се давао властима (данак, порез)' (РСАНУ), *залазнина* 'трошкови око угошћења, гозбена дажбина феудалцу' (РСАНУ), *зећат* 'милостиња коју је као годишњу верску обавезу давао сваки имућнији муслиман (у износу четрдесетог дела покретне имовине)' (РСАНУ), *изирија* 'дажбина на виноградарство у доба турске владавине' (РСАНУ), *иктибарија* 'врста порезе у турској царевини (на трговачки углед)' (РСАНУ), *илитизам* 'закуп државне десетине (врста пореза) или других државних доходака са земље у Турској Царевини' (РСАНУ), *истинци* 'увећани порез (на очевинску баштину) који су плаћали хришћани у доба турске владавине' (РСАНУ), *канон*¹ 'врста дажбине за земљу и кућу' (РСАНУ), *капникон* 'порез у Византији који се узимао од сваког домаћинства, димница' (РСАНУ), *клака* 'кулук, тлака' (РСАНУ), *колибарина* 'порез који се плаћао за колибу' (РСАНУ), *комороја* 'нередовни данак који се давао у току рата за издржавање коморе (За)' (РСАНУ), *конвенција* 'уговором или на који други начин утврђен износ новца који се давао за неку задужбину' (РСАНУ), *конгруа* 'одређена висина укупног прихода, дохотка католичког свештеника, која се морала надокнађивати (обично из државног буџета) уколико је била нижа' (РСАНУ), *котарина* 'порез на сено који се плаћао спахији' (РСАНУ), *котарнина* 'в. котарина (4)' (РСАНУ), *краварина* 'врста дажбине' (РСАНУ), *краљевица* 'врста дажбине, пореза који су кметови плаћали владару или властели' (РСАНУ), *краљевићина* 'новчани доходак што припада краљу или држави (од краљевих добара или од продаје дувана, соли, руда и сл.)' (РСАНУ), *крвнина* 'материјална накнада, одштета породици за убијеног члана'

¹¹¹ Треће значење лексеме *војница*, која стоји у упућивачкој дефиницији у РСАНУ јесте 'новчана накнада коју је плаћао имућан војни обвезник некоме да уместо њега иде у војску, у рат'.

¹¹² Друга по реду семантичка реализација именице *деветак* је дефинисана као 'девети део дохотка који се плаћао као порез, данак' (РСАНУ).

¹¹³ Историјско значење лексеме *десетак* РСАНУ бележи као: 'назив за разне врсте дажбина у феудалном уређењу, десети део прихода који је у новцу или у натури даван власнику земље, световним или црквеним властима'.

(РСАНУ), *крвна* 'в. крварина (1)'¹¹⁴ (РСАНУ), *креветина* 'такса, порез на поседовање кревета'¹¹⁵ (РСАНУ), *кремнија* 'врста пореза који се плаћао Турцима' (РСАНУ), *крмчарина* 'порез који се плаћао на свиње, харач на свиње' (РСАНУ), *крме* 'данак који се Турцима плаћао кад умре домаћин, мртвина' (РМС), *кулук* '1. а. радна обавеза сељака према феудалцу (властелину, спахији); 1. б. принудна обавеза бесплатног рада на изградњи путева и др. јавним радовима' (РСАНУ), *кулучарина* 'одређена свота новца која се плаћала за ослобођење од кулука (16)' (РСАНУ), *кулучија* 'сељачко ропство' (РМС), *куновина*¹ 'врста пореза који се плаћао куниним кожама' (РСАНУ), *лактарина* 'порез који се плаћао на сваки лакат кућне дужине' (РСАНУ), *ливадско* 'у време турске владавине, део сена или траве који је сељак годишње давао аги; уопште порез, дажбина на коришћење ливадских, травнатих површина' (РСАНУ), *лукно* 'порез у новцу или намирницама који су убирали католички свештеници од својих верника, бир' (РСАНУ), *маден* 'врста државне таксе која се наплаћивала на поједине предмете које је турска управа издавала под закуп' (РСАНУ), *мазда* 'незнатна новчана награда, плата коју су добивали војници домобрани у бившој Аустро-Угарској' (РСАНУ), *мајсторлук* 'такса коју су плаћали занатлије кад су положили мајсторски испит' (РСАНУ), *мартинићина* 'врста дажбине феудалцу, која се плаћала о Мартињу' (РСАНУ), *матурина* 'врста пореза на земљу у Славонији, који се прво плаћао у кожицама куне, а касније у новцу' (РСАНУ), *медарика* 'дажбина, порез (обично у меду) који се у турско време плаћао за држање пчела' (РСАНУ), *мерина* 'такса за мерење коју је наплаћивала општина односно царинарница за употребу њеног мерила, ваге, кантара' (РСАНУ), *мирија* 'дажбина, порез који се за време турске власти плаћао за коришћење државног земљишта' (РСАНУ), *млечарина* 'порез који се плаћао за продају млека и млечних производа' (РСАНУ), *могориш* 'закупнина коју су Дубровчани плаћали за винограде и земљиште на поседима суседних владара' (РСАНУ), *моба* 'групни рад сељака на имању властелина или поседника' (РСАНУ), *мостарина* 'намет који се плаћао за прелазак преко моста' (РМС), *мотичина* 'порез који се плаћао по мотици земљишта' (РСАНУ), *мртвина* 'врста данка, дажбина која се плаћала Турцима за умрлог' (РСАНУ), *муката* 'годишња закупнина која се плаћала за земљу на којој се налазила кућа или нека друга зграда; некретнина, земља односно имање које се издавало под закуп' (РСАНУ), *надимица* 'обавеза која се у феудално доба разрезивала по свакој кући („диму“), домаћинству' (РСАНУ), *натражбина* 'порез који су досељеници на женино имање, домазети, плаћали сеоској општини за права која су стицали у тој општини' (РСАНУ), *науковина* 'новчана накнада која се давала за школовање, школарина' (РСАНУ), *научнина* 'в. науковина' (РСАНУ), *низамија* 'порез који се давао за пунолетне мушкарце (способне за војску)' (РСАНУ), *оборина*¹ 'казна, глоба која се наплаћивала за стоку ухваћену у штети и затворену у обор' (РСАНУ), *оброк*² 'дажбина, данак, порез у натури или новцу који је кмет, мужик давао спахији' (РСАНУ), *обућарина* 'порез који се плаћао на обућу' (РСАНУ), *овнарина* 'порез који се плаћао на овнове' (РСАНУ), *огравница* 'аграрни дуг држави' (РСАНУ), *оградак* 'део прихода који је власник земље (феудалац) добијао од кмета или сељака који је обрађивао његову земљу' (РСАНУ), *одрина* 'порез на брачни одар, постељу, који су у време робовања ожењени Срби плаћали Турцима као посебан вид намета, зулума' (РСАНУ), *озубина* 'намет који су Турци узимали као накнаду за труд при јелу' (РСАНУ), *окрп* 'половина или мањи део харача који се плаћа за дете' (РСАНУ),

¹¹⁴ У упућивачкој дефиницији налазимо лексему *крварина*, која се у првом значењу квалификованом као 'историјско' односи на 'материјалну накнаду, одштету породици за убијеног члана' (РСАНУ).

¹¹⁵ На тежак положај нашег народа кроз векове указује ова група лексике, нарочито овакви примери који служе као доказ петовековне турске владавине и сведочанство вазалског живота Срба у Османском царству. Наиме, из перспективе савременог читаоца, не можемо да не приметимо на шта је све морала бити плаћана глоба Турцима, нпр. на децу, оцак, кревет, на брачну постељу, обућу и сл.

остојбина 'одштета која се давала осуђенику за време проведено у затвору, тамници' (РСАНУ), *пађенија* 'тешки рад, кулук; таква обавеза према манастиру' (РСАНУ), *пандурија* 'дажбина која се плаћала пандурима, стражарима' (РСАНУ), *парохијал* 'врста пореза који се некада плаћао за издржавање цркве и црквене општине' (РСАНУ), *пасванија* 'такса која се давала пасманцији' (РСАНУ), *педесетина* 'врста пореза који се давао у висини педесетог дела прихода укупне имовине' (РСАНУ), *пети, -а, -о* 'пети део прихода који је даван владару или властелину'¹¹⁶ (РСАНУ), *петнаестак* 'врста дажбине, пореза у феудалном уређењу, петнаести део прихода који је наплаћиван по потреби' (РСАНУ), *печат* 'радна обавеза коју је сељак морао да обави за феудалца, кулук' (РСАНУ), *пилетија* 'дажбина у одређеном броју пилића коју су свештеници давали владици' (РСАНУ), *побир* 'данак, намет, порез који се побира, убира' (РСАНУ), *побирија* 'убирање, сакупљање бира за манастир или за свештеника' (РСАНУ), *повознина* 'новчана накнада, такса која се плаћа за повоз колима (људи, товара), превознина' (РСАНУ), *приходарина* 'порез на приход' (РМС), *регал* 'порез, прирез (обично власнику природних богатстава за њихово искоришћавање)' (РМС), *свадбарина* 'дажбина која се властодршцу давала за венчање' (РМС), *тлака* 'кулук, некадашњи обавезан рад сељака властелину' (РМС), *трећина* 'трећи део приноса са имања којије кмет давао аги на име пореза' (РМС), *трибут* 'данак који су покорени народи плаћали освајачу и окупатору; данак, порез, дуг; допринос, прилог' (РМС), *тридесетница* 'врста дажбине, царина; царинарница' (РМС), *трошарина* 'племенска заједница у античкој Грчкој, а касније политичка јединица' (РСЈ), *укућанство* 'новчана накнада коју је сељак плаћао спахији за кућу, кућарина' (РМС), *хак* 'одређени део прихода са имања који је кмет давао спахији' (РМС), *харач* 'порез који се за турске власти плаћао на сваког мушкарца немуслимана' (РМС), *цензус* 'висина пореске стопе на основу које се стицало изборно право' (РМС), *цестарина* 'дажбина у новцу или радној снази која се узимала за одржавање цеста и др. путева' (РСЈ), *чабринина=чабровина* 'врста даће у вино коју су сељаци кметови давали властелину' (РМС), *четвртина* 'четврти део рода који је давао поседнику обрађивач његове земље' (РМС), *чибук* 'данак на овце и козе који се плаћао у некадашњој Турској' (РСЈ), *чинж* 'врста новчаног пореза од земљишта феудалном господару' (РМС), *цулус* 'врста пореза, намета који су у Србији плаћале цркве приликом ступања на престо новог султана (лисичје крзно, чарапе и нешто новца)' (РМС), *штитарина* 'врста пореза који су плаћали феудалци' (РМС).

Као што можемо претпоставити, у ЛСГ која обухвата јединице са значењем поседа, врста земљишта и процеса који се односе на преименовање имања у државне поседе, највише је речи пореклом из турског језика (9), потом из латинског (3) и грчког (3), а по једну позајмљеницу бележимо из руског, арапског, немачког и старогерманског. Процес застаревања лексике најочигледнији је у тематским групама које се тичу свакодневног живота. Тако је у руском језику највећи број лексема које су прешле у пасивни лексички фонд забележен управо у оквиру ове ЛСГ, коју Владимировна (2002: 67) именује као „називи за реалије у сфери племићко-поседничког начина живота”.

10. ВРСТЕ ПОСЕДА И ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ПРЕИМЕНОВАЊЕМ ЗЕМЉЕ У ПОСЕДЕ

Издвајамо следеће лексичке јединице које улазе у састав ове ЛСГ: *алод* и *алодија* 'добро слободних сељака које није улазило у племићки посед' (РСАНУ), *арапрук* 'земљиште дато каквом турском старешини за исхрану коња' (РСАНУ), *ас³* 'в. хас,

¹¹⁶ У значењу под словом в. наведени придев добија именичку функцију.

царско или државно добро' (РСАНУ), *банат* 'в. бановина (1)¹¹⁷' (РСАНУ), *беглук* '1. државно добро, имање, државна својина за време турске владавине; 2. а. имање које је бег добијао у посед' (РСАНУ), *беглучити* 'бесплатно радити на беглуку, кулучити бегу; исп. кулуковати' (РСАНУ), *беглучиште* 'беглучко земљиште, имање' (РСАНУ), *беговина* 'имање које је бег добијао у посед' (РСАНУ), *горница* 'земља и виноград које су у Хрватској сељаци узимали у закуп од властелина' (РМС), *домен* 'у доба феудализма велики посед краља и крупних великаша' (РМС), *дотација* 'земљишни посед дат на поклон истакнутим личностима за државне, војне и др. заслуге' (РСАНУ), *држање* 'властелинство, феудални посед' (РСАНУ), *ждребије* 'земљишна имовина коју су у средњовековној српској држави добивали на употребу свештеници беземљаша' (РСАНУ), *зијамет* 'велики посед, спахилук' (РСАНУ), *кметија* 'спахијско имање које су обрађивали кметови' (РСАНУ), *кметлук* 'в. кметија (2б)' (РСАНУ), *колонат*¹ 'земљишни посед који обрађују колони' (РСАНУ), *комтура* 'посед додељен комтуру' (РСАНУ), *колхоз* 'колективно пољопривредно сељачко газдинство у бившем Совјетском Савезу' (РСЈ), *курија* 'племићки посед, имање племића једноселца' (РСАНУ), *мајорат* 'посед, имање које по наследном реду, праву прелази на рођака који је у најближем степену сродства с оставиоцем' (РСАНУ), *малићана* 'земља, посед који је у некадашњој Турској царевини даван на доживотно уживање; порез који се убирао са те земље' (РСАНУ), *меропшина* 'властелински посед, земља на којој су живели и коју су обрађивали меропси' (РСАНУ), *метох* 'в. свако имање неког манастира (цркве) које је удаљено од њега' (РМС), *миљак* 'непокретно имање, комад земље' (РСАНУ), *мирија* 'земља, земљиште које је под Турцима било у власништву државе, државно имање' (РСАНУ), *мобина* 'њива на феудалном поседу коју су у време турске владавине морали обрађивати кметови' (РСАНУ), *мулк* 'непокретна имовина, посед, имање над којим је власник имао сва права располагања' (РСАНУ), *мулкимеврус* 'наследно власништво над непокретном имовином, очевина' (РСАНУ), *обор*¹ 'ограђени простор, ограђено земљиште, где овлашћено лице затвара стоку која је ухваћена у штети на туђем имању' (РСАНУ), *одаковина* 'ходаковина, посед у најму, читлук на коме су се смењивали кметови, чифчије' (РСАНУ), *одалица* 'земља коју спахије изнајмљују кметовима, сељацима за обрађивање' (РСАНУ), *окуђе* 'минимум земљорадничког поседа, односно имања у Србији који се није могао продати за дугове' (РСАНУ), *остојбина* 'део имовине стечене и очуване у браку који се давао удовици ако се преуда' (РСАНУ), *племенитина* 'племићко наслеђе (са земљом и свим материјалним добрима), племићка баштина' (РСАНУ), *поалодити* 'претворити у алод (посед слободних сељака који не улази у племићки посед' (РСАНУ), *побеглучити* '(земљу, посед и сл.) пренети у власништво бега' (РСАНУ), *позајмица* 'земљишни посед што га је земљопоседник феудалац давао вазалу уз услов да ће према њему испуњавати одређене обавезе, лено, феуд' (РМС), *предиј* 'црквено пољопривредно добро, имање, које се давало у наследно уживање' (РМС), *пронија* 'у средњовековној Србији у феудалном уређењу земља или имање које је држава давала заслужним властелинима или цркви на уживање без права својине и слободног располагања' (РМС), *прђија* 'оно што члан какве задруге има као личну својину' (РСЈ), *тимар* 'феудални посед, лено, спахилук у Турској Царевини; пољско добро, сеоски посед' (РМС), *феуд* 'имање, земља, посед који су средњовековни владари давали племићима у наследну својину' (РМС), *читлук* '=чифлук' (РМС), *шљиварија* 'имање, посед шљивара (2), пољско добро хрватског сеоског племића' (РМС).

11. ЈЕДИНИЦЕ ЗА МЕРУ

¹¹⁷ Примарно значење одреднице на коју је упућен историзам *банат* дефинисано је као 'земља или област којом управља бан (1 и 2)' (РСАНУ).

Овој ЛСГ јединица за меру¹¹⁸ у нашој грађи претежно припадају латинизми и грецизми, а само је једна јединица турског порекла¹¹⁹: *кантар* 'јединица мере за тежину од 55 ока (понегде од 44 оке)' (РСАНУ), *конгија* 'мера за течност код старих Римљана која је износила 3,28 l' (РСАНУ), *медимн* 'античка мера за жито (од 52, 5 литре)' (РСАНУ), *миња*³ и *миња* 'а. стара тежинска и запреминска мера (за жито, вино и др.); б. стара површинска мера за земљу (око 1300 m²)' (РСАНУ), *мод*² 'в. модиј' (РСАНУ), *модиј* и *модијус* 'старинска запреминска (најчешће житна) мера различите вредности' (РСАНУ), *османик* 'в. осмак (2а)' (РСАНУ), *осмина* 'осми део рода, приноса, производа који је обрађивач земље давао њеном поседнику' (РСАНУ), *пастав* 'мера за сукно: бала, дењак, труба' (РСАНУ), *пасус* 'староримска мера за дужину, двоструки корак (који износи 1,48 m)' (РСАНУ).

У наредном одељку бавићемо се војном терминологијом и називима за војне јединице, формације, одреде, као и називима за војну и полицијску хијерархију, чинове и носиоце тих чинова. Најобухватнија студија о војној терминологији у србистици, чији је аутор В. Јовановић (2016: 197) упућује нас на семантичка поља у области војне терминологије која смо и ми учили, нпр.: поље војне организације (родови и формације), поље наоружања и опреме, поље војничке хијерархије и сл. Наиме, аутор целокупну војну лексику српског језика класификује према употреби на застарелу и актуелну војну лексику (Јовановић В. 2016: 206). Поред квалификатора за термилошко одређење, застарела лексика се у речницима српског језика маркира и одређеним квалификаторима којима се прецизира тип застареле лексике. Наводећи најчешће речничке квалификаторе којима се обележавају актуелни и застарели „војни термини српске (и југословенске) војске, термини некадашње црногорске војске, али и термини који су некада били актуелни у 'аутономним' војним областима Аустроугарске", В. Јовановић (2016: 209) истиче недоследност у њиховој квалификацији у описним речницима српског језика¹²⁰.

Сличну поделу историјске војне терминологије у руском језику уочава и Владимировна (2002: 54). Ауторка две главне ЛСГ у области војне терминологије назива: „имена војних лица” и „називи војних организација” уз поделу лексике на врло сличан начин,¹²¹ према тематским скупинама које смо и ми учили у нашој грађе.

Разматрајући функционалну раслојеност лексике, Ристић (2006: 96) износи квалификаторе који се односе на функционалностилске комплексе у којима ове

¹¹⁸ У руском језику после Октобарске револуције, запажа Владимировна (2002: 51) називи старих мера као што су нпр. *аршин*, *инч*, *лакат*, *десетина*, *калем* и сл. излазе из активне употребе и одлазе у пасивни слој речника. Застаревање назива мерних јединица у великој мери је последица друштвено-политичких фактора.

¹¹⁹ Исп. са закључица С. Ристић (2006: 152).

¹²⁰ Аутор износи да неки термини из аустроугарских војних области нису истоветно обрађени и једнако третирани у описним речницима српског језика. Тако су термини Војне крајине обележени квалификаторима *вој.* и *ист.*, док су са друге стране поједини термини из тзв. хрватског домобранства (1868–1918) означени без одговарајућег квалификатора *заст.*(арело), „а у појединим случајевима речи овог корпуса налазе се у оквиру дефиниција као синоними стандардних војних термина” (Јовановић В. 2016: 209)

¹²¹ Ауторка са чијим ЛСГ испоређујемо тематске групе, Владимировна (2002: 61), у оквиру семантичког поља ВОЈСКА уочава још једну ЛСГ „називи војних атрибута”, где сврстава сву лексику која именује детаље на униформи и појединости које су део војне опреме. Ми смо лексику овог типа сврстали у семантичко поље ПРЕДМЕТИ, те смо је тамо навели под „врста одеће, украси, тканина, накит”. Различита класификација последица је чињенице да Владимировна издваја мањи број широких семантичких поља тј. великих тематских области у које распоређује лексику разнородну са становишта категоријалних семантичких компонената, а наш корпус историзама класификован је на ЛСГ према архисеми у структури лексичког значења.

јединице функционишу: *војска*, *војни*. У нашој грађи невелики је број овако квалификованих лексема или њихових семантичких реализација, што може указивати на то да су неке лексеме из ове групе припадале некадашњем фонду општелексичке употребе и нису се осећале као маркиране у војној сфери, а може бити и просто последица изостанка квалификатора у практичној описној лексикографији. У категорији војне лексике највећи део чине галицизми (Ристић 2006: 148), док су у нашој грађи умногоме заступљени турцизми, германизми и италијанизми. Тачније, избројали смо 12 турцизама, 6 латинизама, две позајмљенице из француског и руског језика и по једну из шпанског, грчког и немачког.

12. ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ, РОДОВИ, ФОРМАЦИЈЕ И ОДРЕДИ:

армада 'флота' (РМС), *барјак* 'одред војске који има своју заставу' (РСЈ), *башибозук* 'некадашња нерегуларна војска код Турака; недисциплинована, неуређена војска уопште; појединац из такве војске' (РСАНУ), *бојна* 'назив за батаљон у усташкој војсци (за време Другог светског рата)' (РСАНУ), *буљук* 'јединица турске војске; чета пешака, ескадрон коњаника' (РСАНУ), *ватра*¹ 'група војника поред једне ватре' (РСАНУ), *декурија* 'одред од десет војника у римској војсци' (РСАНУ), *домобранство* 'домобранци (род војске)' (РМС), *дундар*² 'заштитница, гарда' (РСАНУ), *здруг* 'самостална војна јединица, одред састављен од више родова војске (у усташкој војсци, за време другог светског рата)' (РСАНУ), *јерликул* 'војска која је под заповедништвом диздара чувала утврђене градове' (РСАНУ), *кичмаса* 'нередовне, нерегуларне војне јединице (обично чете) бана Јелачића за време мађарске буне 1848. године' (РСАНУ), *корњача* 'заклон, кров од војничких штитова који су антички војници правили изнад својих глава при нападу на опседнути град' (РСАНУ), *котерија* 'одред плаћеника у средњем веку' (РСАНУ), *кохорота* 'пешадијска јединица у старом Риму, десети део легије' (РСАНУ), *курењ* 'војна јединица која је одговарала броју козака у козјачком насељу' (РСАНУ), *курија* 'управна, политичка и војна јединица у старом Риму, састављена од десет патрицијских племена, која је улазила у састав сената' (РСАНУ), *ландвер* 'локална војска која је обично служила као посада, домобранство (у Немачкој и Аустријској, односно Аустро-угарској царевини)' (РСАНУ), *легија* 'највећа и главна, основна јединица римске војске која је бројала обично 4000—6000 војника' (РСАНУ), *манипул* 'мања староримска тактичко-војна јединица (до 200 пешака)' (РСАНУ), *маништул*¹²² 'јединица староримске војске' (РСАНУ), *низам* '1. а. регуларно-оперативна војска у Турској Царевини, установљена 1826. године после укидања јаничара'¹²³ (РСАНУ), *низам-цедит* 'в. низам (1а)' (РСАНУ), *ода*¹ 'најмања војна јединица, првенствено у јаничарској војсци' (РСАНУ), *оклопник* 'војник (обично коњаник) са оклопом, заштићен оклопом' (РСАНУ), *опаклијаш* 'онај који је носио опаклију као део војне униформе' (РСАНУ), *ополченије* 'в. ополчење'¹²⁴ (РСАНУ), *орда* 'в. ордија¹ (1)' (РСАНУ), *ордија*¹ 'војска, армија у Турској царевини; уопште војска, војници' (РСАНУ), *орта*¹ 'јаничарски одред од око четиристо војника' (РСАНУ), *оцак* 'војна формација у турској војсци која је била састављена од припадника истог порекла, сталежа и сл.: јаничарски ~, спахијски ~, табачки ~ и др.' (РСАНУ), *пашалук* 'војска с подручја пашалука (1а)¹²⁵ (РСАНУ), *пијада* 'војна јединица састављена од

¹²² У различитом фонетском облику РСАНУ и РМС бележе лексеме *манипул* и *маништул* са истим значењем.

¹²³ Значење под 1. б. спада у другу групу, тј. у 'припаднике војних јединица', те смо га тамо и назначили под примером *низам*.

¹²⁴ Лексема *ополчење*, на коју наилазимо у упућивачкој дефиницији, у РСАНУ је описана као 'посебан вид општег народног позива, односно добровољачка народна војска'.

¹²⁵ Запажамо честе метонимијске преносе у формирању значења лексема које са синхроног аспекта представљају историзме у лексичком фонду, тј. метонимијска значења су потиснута у пасивни слој.

пешадинаца' (РСАНУ), *регимента* 'пук, пуковнија' (РМС), *фаланга* 'збијен бојни ред тешке пешадије у стара времена' (РМС), *фрајкор* 'добровољачки одреди састављени од Срба војника у аустро-турском рату (1788—1790), познатом под именом Кочина крајина' (РМС), *центурија* 'одред, чета од 100 људи у старом Риму' (РМС).

Једну од најбројнијих група у нашој грађи чини ЛСГ у коју смо сврстали називе за војне и полицијске чиновне, као и носиоце тих чиновна или припаднике војних формација и јединица¹²⁶. У овој тематској скупу највећи број позајмљеница је из турског (37), а знатно мањи број позајмљеница из свих других језика. Тако у грађи налазимо 8 историзама чија је етимологија француска, 5 позајмљеница је из немачког, по 4 из руског, грчког и латинског, а по једна из арапског, мађарског, чешког, пољског и туркменског језика. Велики уплив речи из турског језика у категорији војне терминологије указује на вишевековни утицај турске културе и турског војног система на српску културу.

13. ВОЈСКА И ПОЛИЦИЈА

Ова ЛСГ овухвата називе чиновна у војсци, полицијској служби или каквој милитарној формацији; називе за носиоце тих чиновна, као и припаднике какве војне формације, јединице и сл.; односно називе за лица унутар полицијског апарата¹²⁷: *ага* 'војни старешина у некадашњој Турској царевини' (РСЈ), *алај-бег* и *алајбег* 'заповедник алаја, пуковник' (РСАНУ), *алајчауш* и *алај-чауш* 'а. подофицир у турској војсци; б. коњаник на задњем крају алкарске поворке' (РМС), *ардит* 'припадник нередовне талијанске војне организације' (РМС), *баналист(а)* 'војник некадашње банске регименте у Хрватској' (РСАНУ), *барјактар* 'старешина барјака (3)' (РСЈ), *баућар*² 'ратник из 1848. године коме је, као награда, додељено земљиште' (РСАНУ), *бећар* 'ратник добровољац, војник најамник (нарочито у време Првог српског устанка)' (РСАНУ), *бешиља* 'најамни турски војник' (РМС), *бимбаша* 'војни и административни старешина за време дахија и за време првог српског устанка' (РМС); 'мајор, командант над 1000 војника у некадашњој турској војсци' (РСАНУ), *бојник* 'мајор у усташкој војсци (за време Другог светског рата)' (РСАНУ), *бомбардијер* 'онај који рукује бомбардом (1)' (РСАНУ), *браништво* 'земаљска одбрана, резервна војска, резерва' (РСАНУ), *буљубаша* '2. заповедник мање војне јединице у Првом српском устанку, војни старешина једне кнежине; 3. а. 'старетина одреда пандура на коњима за време кнеза Милоша 3.б. десетар пограничне страже'(РСАНУ), *валија* 'паша, војно-административни управник вилајета у Турској царевини' (РСАНУ), *витез* '1. а. (у старом Риму) ратник коњичке центурије' (РСАНУ), *војвода* '3. највиши чин, додељиван обично за ратне заслуге, у некадашњој српској и црногорској војсци и у југословенској војсци пре другог светског рата; 4. вођа комита, заповедник устаничке чете)' (РСАНУ), *војниган* 'в. војник (26)' (РСАНУ), *војник* 'у Турској Царевини) хришћанин са баштином коју је сам обделавао, а у турској војсци служио као

¹²⁶ Насупрот потврдама из наше грађе које указују да је ово једна од најбројнијих група историзама у српском језику, Владимирова (2002: 90) констатује да лексеме из области војног речника које су претрпеле застаревање 20-их и 30-их година 20. века нису бројне. Ова ЛСГ у руском језику укључује имена представника различитих грана предреволюционарне војске. Наша група је неупоредиво бројнија, а далеко већи број историзама међу називима за војне и полицијске чиновне у српском језику у односу на руски вероватно је последица ванјезичких разлога тј. историјских околности и чињенице да је српски народ вековима био под турском односно аустројском влашћу. Самим тим и војно-полицијски апарат на нашим просторима није имао континуиран развој и у различитим историјским епохама термилошка лексика се у овој семантичкој сфери богатила интензивним позајмљивањем.

¹²⁷ Бавећи се засебно именима за припаднике полицијског апарата, Владимирова (2002: 44) истиче да су називи заштитника јавног реда у предреволюционарној Русији 30-их година прешли у категорију историзама у првој етапи архаизације (од 4 фазе које ауторка у овом периоду руског језик наводи).

комордија' (РСАНУ), *војничар* 'војник' (РСАНУ), *војнуган* и *војнук* 'в. војник (26)¹²⁸, (РСАНУ), *голаћ* 'ратник добровољац, војник најамник (нарочито у време првог српског устанка) (РСАНУ), *голаћ* 'хајдук под командом Зеке Буљубаше у I српском устанку' (РМС), *голић* 'в. голаћ (2)¹²⁹ (РСАНУ), *гољак* 'в. голаћ (2)' (РСАНУ), *граничар* 'некадашњи војник (или официр) из Војне границе (крајине)' (РМС), *гренадир* 'првобитно бомбаш, војник одређен за бацање ручних бомби; доцније припадник елитних пешадијских трупа, у које су обично бирани људи високог раста' (РСАНУ), *даглија* 'војник из брдских крајева који је као најамник служио у турској војсци XVIII века; одметник, силеџија, пљачкаш' (РСАНУ), *декан* 'в. декурион (1)¹³⁰ (РСАНУ), *декурион* 'заповедник декурије, десетар' (РСАНУ), *декурионство* 'положај, власт, звање декуриона (2)' (РСАНУ), *делегат* 'политички руководиоца вода у народноослободилачком рату, заступник четног политичког комесара' (РСАНУ), *делибаша* 'заповедник неког војног одреда у турској царевини (коњице, телесне гарде и сл.), старешина делија' (РСАНУ), *делија* 'припадник неког рода војске у турској царевини: лаке коњице, телесне гарде и сл., коњаник, војник, гардист' (РСАНУ), *децемвирство* 'чин и достојанство децемвира' (РСАНУ), *допуковник* 'назив за потпуковника у некадашњој усташкој (одн. домобранској) војсци (за време другог светског рата)' (РСАНУ), *дочасник* 'чин нижи од часника у домобранској и усташкој војсци, подофицир' (РСЈ), *драгон* '1. припадник нарочитог рода коњице, створеног у XVI в. у Француској, који је опремљен за борбу на коњу и пешице'¹³¹ (РСАНУ), *драгонер* 'в. драгон' (РСАНУ), *егзарх* 'војсковођа, царски намесник (у Византији)' (РСАНУ), *есаул* 'коњички капетан у предреволюционарним руским козачким војним формацијама' (РСАНУ), *зуав* 'припадник јединица француске колонијалне војске формираних од становништва Зуавије и других области северне Африке које су биле под француском влашћу' (РСАНУ), *жупан*¹ 'поглавар жупе' (РСАНУ), *жупар* 'подофицир који је служио два пута војни рок (у некадашњој аустроугарској војсци)' (РСАНУ), *забит* 'турски војни старешина, заповедник; официр.' (РСАНУ), *јамак*¹ '1. барјактарев заменик, заставнички ађутант; 2. регрут у јаничарској војсци' (РСАНУ), *јањичар* 'војник регуларне турске пешадије, састављене од заробљеника и потурчених хришћана' (РМС), *јегер* 'припадник бивше аустроугарске пешадије специјално опремљене за операције у планинским пределима' (РСАНУ), *јесаул* 'официрски чин у некадашњим козачким војним јединицама, капетан' (РМС), *јолдаш* 'припадник јањичарске чете у турској војсци' (РСАНУ), *јузбаша* '(за време турске владавине) заповедник, старешина војне јединице (најчешће од сто војника), командир чете' (РСАНУ), *јунак* 'стални или повремени припадник оружаних снага у Дубровачкој Републици намењених очувању јавног поретка и безбедности'¹³² (РСАНУ), *јункер* 'питомац јункерског училишта (војне академије) у царској Русији' (РСАНУ), *кабадахија* 'старешина дворске страже у кнежевини Црној Гори' (РСАНУ), *каид* 'старешина, поглавар, вођа (са војном, судском и административном влашћу) код Арапа и у Турскоме Царству' (РСАНУ), *кајмакам* 'виши официрски чин у турској војсци' (РСАНУ), *камиказе* 'јапански пилоти у II светском рату, који се заједно с авионом или торпедом пуним експлозива сручивао на непријатељски бојни брод или

¹²⁸ Значење не које упућује лексикографска дефиниција (26 у РСАНУ) можемо сврстати у постојећу групу: '(у Турској царевини) хришћанин са батином коју је сам обделавао, а у турској војсци служио као комордија'.

¹²⁹ РСАНУ бележи семантичку реализацију лексеме *голаћ* која је маркирана као историзам: '2. ратник добровољац, војник најамник (нарочито у време I. српског устанка)'.

¹³⁰ Лексема *декурион* у РСАНУ остварује прво значење 'заповедник декурије, десетар'.

¹³¹ Друго историјско значење ове лексеме реализује се као потврда за лексичко-семантичку групу „украи, одећа, накит”, те смо га тамо и сместили.

¹³² Значење под 4. в. у РСАНУ.

какав други ратни објекат жртвујући тако свој живот, пилот самоубица' (РСАНУ), *капетан-баџа* 'в. капетан (Зв)' (РСАНУ), *капетан* '3. а. у доба турске владавине старешина, заповедник (претежно војни) града и околине (обично с наследним правом); 3. б. заповедник мање војне јединице у Првом српском устанку, буљубаша; 3. в. главни старешина, управљач одређене административно територијалне јединице (округа, среза, општине, града, села) или (у Црној Гори) племенске територије) (РСАНУ), *капетанија* 'војне снаге са подручја којим је управљао капетан (Зв)' (РСАНУ), *капетановац* 'војник у капетановој војсци' (РМС), *капуданпаша* 'адмирал, врховни заповедник поморских снага у Турској Царевини' (РСАНУ), *капуоглан* 'једно од нижих чиновничких звања у бившој Турској Царевини' (РСАНУ), *капућехаја* 'официр највишег ранга на султановом двору (у звању аге)' (РСАНУ), *карабинијер* 'војник коњаник наоружан карабином' (РСАНУ), *катунар*¹ 'заповедник неке области у старим српским државама' (РСАНУ), *квестор* 'виши полицијски чиновник у Италији' (РМС), *квестура* 'у старом Риму служба и част квестора' (РМС), *кирасир* 'војник коњаник с оклопом на грудима и шлемом на глави, наоружан сабљом, карабином и пиштољем, коњаник оклопник' (РМС), *кметовица* 'в. кметица (2)' (РСАНУ), *колага* 'војни чин у царској турској војсци а. крилиник у јањичарској војсци; б. чин између јузбаше и бимбаше' (РСАНУ), *козак* 'припадник становника пограничних крајева царистичке Русије око реке Терека, Кубана, Дона и др.; припадник посебних војних јединица у бившој царској Русији' (РСАНУ), *колас* 'в. колага' (РСАНУ), *колонац* 'припадник оружаних снага у борби против хајдука' (РСАНУ), *командир* 'виши војни чин и функција, командант батаљона у некадашњој народној војсци Црне Горе' (РСАНУ), *кондотјер* 'вођа најамне чете у средњовековној Италији' (РМС), *конетабл* 'некадашњи главни заповедник војске у Француској (од XII до XVII века)' (РСАНУ), *конештабал* 'некадашњи главни заповедник војске у Француској (од XII до XVII века)' (РСАНУ), *комтур* 'заповедник веће војне јединице, командант' (РСАНУ), *коњушник* 'дворски чин у феудално доба' (РМС), *копљаник* 'војник, борац који носи копље, који је наоружан копљем' (РСАНУ), *крајишник* '1. б. припадник посебне војне организације на подручју Војне крајине; 1. в. припадник посебне Турске војне организације на подручју Босанске крајине' (РСАНУ), *крилаш* 'припадник војне полиције у Црној Гори у крајевима који су добијени Берлинским конгресом и иза балканских ратова (назван тако по металној значки на капи, на којој је орао са раширеним крилима)' (РСАНУ), *крилиник* 'доглавник, ађутант, сарадник' (РСАНУ), *крсердар* 'у турско доба, заповедник нерегуларне војске која је прогонила хајдуке и старала се о безбедности путева' (РСАНУ), *криалија* 'припадник наоружаних група нерегуларне војске у Турској у 18-ом и 19-ом веку (првобитно пореклом из Крце), које су обично служиле великашима одметнутим од власти; турски одметник, хајдук, разбојник' (РСАНУ), *кулага* 'в. колага' (РСАНУ), *кулоглан* 'јањичарски војник, припадник пешадије или коњице' (РСАНУ), *кулоглија* 'јањичарски војник, пешак' (РСАНУ), *кулоглија* 'в. кулоглија' (РСАНУ), *кулугија* '1. заповедник каракола, ноћних стражара; стражар уопште; 2. нижи официр у јањичарском ојаку, штабу' (РСАНУ), *ландскнехт* 'плаћени, најамни војник (пешак) у XV и XVI веку у Западној Европи' (РСАНУ), *левента*¹ 'морнар или војник добровољац на турској галији' (РСАНУ), *логорник* 'чин у бившој усташкој војсци; старешина у неким усташким организацијама' (РМС), *мазол* 'војник припадник народне гарде у Хрватској крајини у 16. и 17. веку' (РСАНУ), *мамелук* 'припадник телесне гарде односно војске египатских и персијских владара, састављене од ратних заробљеника, претежно турског или кавкаског порекла, који су током времена у Египту преузели власт у своје руке' (РСАНУ), *мангураш* 'добровољац, из времена српско-турског рата 1876—1878. године' (РСАНУ), *мартолоз* 'турски војник граничар из редова мештана хришћана у пограничним крајевима' (РСАНУ), *мартолозбаша* и *мартолоз-баџа* 'старешина, заповедник мартолоза' (РСАНУ), *маршал* 'старешина

војне куће владаовчеве: ~ двора' (РМС), *меденхаља* 'онај који носи оклоп од меди, оклопник' (РСАНУ), *миралај* 'командант пука, пуковник (у турској војсци)' (РСАНУ), *мирмиран* 'врховни командант у турској војсци, беглербег' (РСАНУ), *мишумбаши* 'заповедник, војсковођа' (РСАНУ), *мрачанин* 'ноћни општински стражар у време Војне крајине' (РСАНУ), *мулазим* 'нижи официрски чин у турској војсци, поручник' (РСАНУ), *мускетар* 'војник пешак наоружан мускетом' (РСАНУ), *мустахфез* и *мустахфиз* 'припадник рода војске која је била стално стационирана у градовима; припадник турске позадинске војске која је служила као посада градова и одржавала опкопе и утврђења; позадински војник уопште' (РСАНУ), *мутеферика* 'гласник, гласноша на коњу у турској војсци' (РСАНУ), *мухафиз* 'заповедник, командант градске административне области или већег утврђеног града у Турској Царевини' (РСАНУ), *мушир* 'војвода, заповедник, маршал; високи државни чиновник, државни саветник, министар' (РСАНУ), *муширство* 'високо војничко звање, положај мушира, заповедништво, маршалство; положај државног саветника' (РСАНУ), *надесетар* 'в. наддесетар'¹³³ (РСАНУ), *наджупан* 'поглавар административно-територијалне јединице у нашим северозападним крајевима под Аустро-Угарском; велики жупан' (РСАНУ), *надсатник* 'чин у војсци, у рангу капетана прве класе' (РСАНУ), *наредник* 'виши подофицир у војсци предратне Југославије' (РМС), *надкапетан* 'чин старијег капетана у аустријској војсци у 18. веку' (РСАНУ), *нефер* 'прост, обичан војник, војник без чина' (РСАНУ), *низам* '1. б. припадник, војник те војске' (РСАНУ), *нишанџибаша* 'в. нишанџија (3)'¹³⁴ (РСАНУ), *њотник* 'самац, појединац који је без дружине нападао на противнике (противничко племе или непријатеља)' (РСАНУ), *обербаша* 'у Војној крајини: наредник' (РСАНУ), *оберкапетан* 'у Војној крајини (славонској и банатској): чин виши од капетана' (РСАНУ), *оборлајтнант* 'в. оберлајтнант'¹³⁵ (РСАНУ), *оборлаћман* 'в. оберлајтнант' (РСАНУ), *обрбаша* 'в. обербаша' (РСАНУ), *обрбуљубаша* 'врховни, главни буљубаша' (РСАНУ), *обркапетан* 'в. оберкапетан'¹³⁶ (РСАНУ), *одабаша* 'старешина, командир оде' (РСАНУ), *одобаша* 'старешина, командир оде, најмање војне јединице, обично у јаничарској војсци' (РСАНУ), *онбаша* 'а. десетар у некадашњој турској војсци; уопште десетар; б. најнижи официрски чин у некадашњој турској војсци' (РСАНУ), *ополченац* 'добровољац у народној војсци, припадник ополчења' (РСАНУ), *опцион* 'млађи официр у центурији' (РСАНУ), *ордага* 'високи чин у турској јаничарској војсци; старешина са тим чином, ага ордије' (РСАНУ), *павезник* 'војник који је носио велики штит, штитоноша' (РСАНУ), *пандур* 'припадник нерегуларне, помоћне, добровољачке војске у Аустроугарској' (РСАНУ), *пандурбаша* 'заповедник, старешина пандура' (РСАНУ), *паж* 'питомац војног васпитног завода за децу високих ста лежа у некадашњој царској Русији' (РСАНУ), *паладин* 'у француским и шпанским средњовековним романима, један од дванаест легендарних витезова из пратње Карла Великог' (РСАНУ), *педесетак* 'војник педесетог пука' (РСАНУ), *пелтаст*¹ 'старогрчки војник, ратник који је носио штит' (РСАНУ), *пенџебаша* 'старешина над педесет припадника четничке војске' (РСАНУ), *перјаник* 'војник гардиста и извршни орган на двору црногорских владара' (РСАНУ), *перјаничар* 'војник у Старој Грчкој с перјаним украсом на шлему' (РСАНУ), *петидесетник* 'старешина јединице од педесет војника' (РСАНУ), *петоразложеник* 'један од петорице чиновника који су у средњем

¹³³ Одредница на коју се упућује реализује значење 'онај који је по чину, положају, изнад десетара'.

¹³⁴ Под тачком 3, на коју упућује лексикографска дефиниција, лексема *нишанџија* реализује се у значењу: 'високи чиновник у турској војсци који је стављао султанов печат на званичне документе' (РСАНУ).

¹³⁵ Лексема у упућивачкој дефиницији има значење: 'нижи официрски чин у војскама неких држава, натпоручник' (РСАНУ).

¹³⁶ Налазимо да се лексема у упућивачкој дефиницији реализује у следећем значењу: 'у Војној крајини (славонској и банатској): чин виши од капетана' (РСАНУ).

веку у Дубровнику били задужени да контролишу књиге прихода и расхода и рад рачуноводства, ревизор, надзорник' (РСАНУ), *пешак* 'пешадијски подофицир' (РСАНУ), *тијаде* 'војник у пешадији, пешадинац' (РСАНУ), *плавогардиста* 'припадник Плаве гарде, словеначке контрареволуционарне војске, која је била активна за време Другог светског рата' (РСАНУ), *планинац* 'припадник наоружаних група нерегуларне војске у Османском царству у 18. и 19. веку, које су обично служиле великашима одметнутим од власти, турски одметник, разбојник' (РСАНУ), *пластун* 'припадник козачке војске, козак' (РСАНУ), *плацкомандант* 'командант места у некадашњој Војној крајини' (РСАНУ), *праћар* 'војник наоружан праћом' (РМС), *петоријанац* 'војник царске страже у старом Риму' (РМС), *повардарац* 'борац Вардарске дивизије на Солунском фронту за време Првог светског рата' (РСАНУ), *посилни* 'у бившој југословенској војсци војник који послужује официра' (РСЈ), *ројник* 'десетар (обично као чин у бившој усташкој војсци)' (РМС), *секираш* 'војник наоружан секиром (2)' (РМС), *сјеменин* 'врста турског војника' (РСЈ), *стролац* 'припадник прве стајаће војске у Русији (у 16. и 17. ст.)' (РМС), *тисућник* 'заповедник, старешина над тисућом војника, ратника, командант батаљона' (РМС), *ускок* 'назив за пребеглицу (обично из Босне и Херцеговине) који је, после турских освајања у 16. и 17. ст., упадао из Аустрије или Млетачке Републике у освојене области ради обрачуна с Турцима: сењски ускоци' (РМС), *фирер* 'поднаредник у бившој аустроугарској војсци' (РСЈ), *фронташ* 'официр без завршене војне школе који је чин стекао у рату, на фронту' (РСЈ), *хајдук* 'одметник од турске власти и члан дружина које су штитиле народ борећи се против турског насиља' (РМС), *харамџа* 'лако наоружан војник; хајдук' (РМС), *хетман* 'војни заповеднику Пољској, Литванији и Украјини (XV-XVIII в.)' (РСЈ), *чардаклија* 'граничар, војник Војне крајине који је вршио стражарску службу у чардаку' (РМС), *чауш* 'старешина над неколико војника у турској војсци, водник' (РМС), *четник* 'а. члан добровољне нерегуларне војне организације с националистичким циљем у борби за ослобођење од турског ропства на Балкану, комита'¹³⁷ (РМС), *шуцкор* 'нерегуларна милиција, формирана од домаћег људства, коју су у Босни и Херцеговини увеле аустроугарске окупационе власти; б. припадник те милиције' (РСЈ), *штитоноша* 'онај који носи штит; војник који је носио штит владара или племића' (РМС).

Позајмљених речи из страних језика које у овој ЛСГ наша грађа бележи веома је мало. Разлог томе смо већ нагостили и огледа се у лексикографској пракси при дескрипцији лексике у описним речницима, а то је да се углавном не наводи етимологија код изведеница, већ само код коренских лексема. Тако у прикупљеном материјалу налазимо 2 позајмљенице у РМС, једну из грчког, другу из латинског; у РСЈ исто тако, једну из грчког, другу из латинског, док РСАНУ бележи једну позајмљеницу из руског, једну реч створену према руској мотивној основи, а једну према енглеској. У руској литератури ова ЛСГ која је издвојена у нашем раду сврстава се у „називе друштвено-политичких појава, процеса, трендова, удружење, партија”. Владимирова (2002: 38–39), говорећи о архаизацији друштвено-политичког речника и издвајајући ову тематску групу лексике, истиче да је тенденција у руском језику да се у лексикону чита било која значајна друштвена појава, која може трајати не више од годину дана, али свакако бива лексикализована и у актуелном тренутку постаје део речничког фонда. Међутим, ауторка констатује да лексемама у овој ЛСГ није својствена стабилност, јер су, у већини случајева, знак историјски омеђеног временског интервала и не излазе из оквира уске, специфичне употребе. Стога, не чуди да већина

¹³⁷ Значење 2. б. именице *четник* у РМС дефинисано као 'припадник реакционарне и десно оријентисане политичке групације у бившој Југославији' може се сврстати у другу групу 'припадник какве идеологије'.

њих прелази у категорију историзама. Данас су ове лексеме у српском језику сведочанство културно-историјских појава не само у оквиру српске културе већ и много шире.

14. УМЕТНИЧКИ, ДРУШТВЕНИ, РЕЛИГИОЗНИ И ПОЛИТИЧКИ ПОКРЕТИ/УЧЕЊА/ПРАВЦИ/СХВАТАЊА/СТРУЈЕ

Овој ЛСГ припада више десетина јединица у анализираној грађи:

анабаптизам 'хришћанско религиозно учење, покрет који је заговарао поновно крштење одраслих' (РСЈ), *аријанизам*, и *аријанство* 'учење александријског свештеника Арија (4. век н. е.) о тројству по коме син божији, Христос, није истобитан, истоветан с оцем, него је најсавршеније божанско створење; хришћанска секта која следи то учење' (РСЈ), *аустрославизам* 'политички правац Словена под Аустријом у XIX веку који је имао за циљ нагодбу Словена с Аустријом и стварање двојне или тројне монархије у којој би Словени добили политичку равноправност' (РСАНУ), *боготражња* 'религиозно-филозофски покрет у Русији почетком XX века који је у религији тражио решење друштвених противуречности; идеологија тога покрета' (РСАНУ), *бонапартизам* '1. покрет и идеологија присталица династије Бонапарта у Француској; 2. политички покрет коме је циљ ликвидација револуције помоћу диктатуре неког популарног, обично војног лица' (РСАНУ), *велехрваитина* 'тежња за остварењем велике Хрватске; Хрвати који су имали такве тежње' (РСАНУ), *врховизам* 'идеологија и покрет врховиста' (РСАНУ), *галиканизам* 'тежња француске цркве (углавном до 19. века) за што већом самосталношћу; тежња за независнијим односима према папству' (РСАНУ), *економизам* 'опортунистичко схватање једне групе руских социјалдемократа о потрвби борбе радника искључиво за побољшање економског положаја' (РСАНУ), *енциклопедизам* 'слободарска политичка схватања и напредни филозофски погледи француских енциклопедиста' (РСАНУ), *иконоборство* 'а. покрет и струја у хришћанској цркви у Византији (проглашена за јерес), која се противила култу икона и реликвија; б. протестантски покрет у Холандији у XVI веку, који је оспоравао низ католичких обреда' (РСАНУ), *илиризам* 'а. покрет народног препорода у Хрватској од тридесетих до педесетих година прошлог века, који се борио против мађарске превласти и залагао за народно јединство Југословена одн. Јужних Словена (под именом Илира), илирски покрет; б. схватање, идеја тога покрета; приврженост тој идеји' (РСАНУ), *камералије* 'наука о државном господарству, газдинству' (РМС); наука о државним финансијама и економској политици (РСАНУ); *манихејизам* 'паганско-хришћанска религија, секта, која се заснивала на идеји о дуализму, борби добра и зла, духа и материје, настала у III в. под утицајем учења персијског јеретика Манеса, а нестала у VI в., један облик хришћанске јереси' (РСАНУ), *милеранизам* 'опортунистичка струја настала у западноевропским социјалистичким партијама крајем XIX и почетком XX века (названа по француском политичару Милерану), која прихвата учешће социјалиста у буржоаским владама, министеријализам' (РСАНУ), *наполеонизам* 'покрет и идеологија присталица француског цара Наполеона Бонапарте' (РСАНУ), *народњаиство* 'политички и друштвени покрет у Русији настао у XIX веку на основу уверења да се помоћу унапређивања сеоских општина може мимоићи пут капиталистичког развитака и остварити праведнији поредак' (РСАНУ), *новоилирство* 'покрет у Словенији у другој деценији 20. века који актуелизује неке идеје илирског покрета, обнављање илиризма' (РСАНУ), *новосрпски*, *-а*, *-о* 'који се односи на српски покрет настао у Војводини 1912. године и створен око новог националног програма' (РСАНУ), *нонконформизам* 'у Енглеској, почетком 17. века, неслагање протестаната и других са учењем и политиком службене англиканске цркве', *одзовизам* 'опортунистичка струја у Руској социјалдемократској радничкој партији, образована

1908. г., која је захтевала да се опозову социјалдемократски посланици у државној скупштини и да се прекине рад у илегалним организацијама' (РСАНУ), *омладинство* 'омладински покрет у Србији и Војводини у другој половини XIX века' (РСАНУ), *орфизам* 'правац у француском сликарству (око 1912. год.) који је највећу вредност давао боји' (РСАНУ), *павлин*¹³⁸ 'у мн.: католички монашки ред (посвећен Светом Павлу, пустињаку из Тебе), који је основан у 13. веку у Мађарској и Хрватској, бели фратри, бела браћа, павловци (у јд.: припадник тог монашког реда)' (РСАНУ), *павликијанство* 'јеретичко дуалистичко учење настало у Јерменији у 7. веку које је касније допринело настанку богумилства и патаренства' (РСАНУ), *павлићанство* 'в. павликијанство' (РСАНУ), *панилиризам* 'покрет народног препорода у Хрватској у првој половини 19. века који се залагао за народно јединство свих Илира (РСАНУ), *пелагићевизам* 'учење, политичка активност и борба за социјалну правду које су спроводили следбеници Васа Пелагића' (РСАНУ), *плавогардизам* 'плавогардијско политичко схватање' (РСАНУ), *праваштво* 'политичка струја, идеологија у Хрватској у другој половини 19. ст., и идеологија Странке права' (РМС), *просветитељство* 'филозофски, културни и друштвени покрет у Европи у XVIII веку који се теијељи на идеји здравогаразума и народног образовања, просвећеност' (РСЈ), *противреформација* 'реакционарни покрет католичке цркве у 16 и 17. ст. са циљем да се ојача утицај цркве на општи културни и политички живот у Европи' (РМС), *пуританизам* 'религиозно-политички покрет у Енглеској у 16. и 17. ст. за чишћење англиканске цркве од остатака католицизма и за борбу англиканске буржоазије против феудализма' (РМС), *скопац* 'тајна верска секта у царској Русији чији су се чланови давали ушкопити ради умртвљења сексуалног нагона' (РМС), *реформација* 'заједнички назив за верске и социјално-политичке покретеу XVI в. којимаје био циљ преуређење католичке цркве, ограничење папске власти, враћање првобитној хришћанској науци; богослужење на народном језику; одговарајућа историјска епоха' (РСЈ), *романизација* 'наметање културе старог Рима, односно романске културе и језика нероманским народима' (РСЈ), *синдикализам* 'правац радничког покрета који се појавио почетком XX века који негира потребу постојања политичких партија, пролетерске државе, диктатуре пролетаријата, а заступа мишљење даје прави облик класне борбе економска борба (штрајкови) путем организованог синдиката' (РСЈ), *славенофилство* = словенофилство 'националистички покрет у Русији око средине 19. ст. чији су представници стицали идеју властитог и самониклог развитка Русије, одвојено од европског Запада, и идеализовали патријархалне елементе славенске културе' (РМС), *тријализам* 'политичка концепција, схватање о тројној монархији у бившој Аустро-Угарској пред први светски рат, тј. да се поред постојеће две треба да призна и трећа државна јединица којом би биле обухваћене словенске земље монархије и тако створила тројна монархија: Аустрија-Угарска-словенске земље' (РМС), *унионоизам* 'политичка струја у Хрватској у доба Аустро-Угарске, став који је ишао на руку претензијама мађарских политичких кругова у односу на Хрватску, мађаронство' (РМС), *физиократија* 'француска економско-политичка школа у 18. ст. која је учила да је природа једини извор богатства и да само пољопривредни рад ствара вредност' (РМС), *филантропизам* 'учење просветитеља 18. ст. даје човек по природи добар и да му треба помоћи у развијању његових способности у складу с природом' (РМС), *хуманизам* 'идеолошки покрет у Европи у доба ренесансе који је, насупрот

¹³⁸ Разматрајући јединице које припадају слоју сакралног функционалног комплекса, С. Ристић (2006: 97) истиче квалификације: *религијски, црквени, православни, католички, теолошки*. Јединице које чине предмет нашег разматрања и квалификоване су као *ист.* углавном, при двострукој квалификацији која уз временско указују и на религиозно функционалностилско одређење, имају квалификатор *рлг*. Остали квалификатори су заступљенији код лексике која је квалификова као *арх.*

средњовековној схоластици и аскетизму, тежио слободном развијању човекове личности у духу класичне просвећености и световног образовања' (РМС).

Ни наредна ЛСГ не садржи велики број позајмљеница. По једну реч страног порекла налазимо из грчког, латинског, немачког, италијанског, турског и француског. У оквиру регистроване ЛСГ „удружења, савези, заједнице, организације и сл.” у руској литератури (Владимировна 2002: 78) налазимо на податак да називи друштвено-политичких удружења и партија (који припадају друштвено-политичком речнику) застаревају и излазе из употребе и у руском језику.

15. УДРУЖЕЊА, САВЕЗИ, ЗАЈЕДНИЦЕ, ОРГАНИЗАЦИЈЕ:

Авној и *АВНОЈ* 'Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије' (РСЈ), *алијанса* 'савез европских држава, обично великих сила' (РСАНУ), *Гајрет* 'друштво за културно просветно подизање муслимана, основано 1903. у Сарајеву' (РСАНУ), *Гестапо* 'тајна полиција нацистичке Немачке, основана 1933. год. (скраћени назив)' (РСЈ), *гилда* 'средњовековни савез трговаца или занатлија, трговачки или занатлијски еснаф' (РСЈ), *гувернадурство* 'а. владавина, власт гувернадуре, установа, систем гувернадуре' (РСАНУ), *еснаф* '1. организација, удружење а. занатлија исте или сродних струка ради регулисања и унапређења занатске производње, заштите сталешких интереса, међусобне помоћи итд., цех; исп. синдикат; 1. б. трговаца исте или сродних грана трговине ради заштите сталешких интереса' (РСАНУ), *жиронда*¹ 'умерена републиканска странка за време француске револуције која је заступала интересе индустријске и трговачке буржоазије' (РСАНУ), *збор* 'фашистичка организација Д. Љотића, створена пред Други светски рат по угледу на Националсоцијалистичку партију Немачке' (РСАНУ), *имован, -вна, -вно* 'који се односи на заједницу власника шума у некадашњој Војној крајини' (РСАНУ), *Информбиро* 'скраћени назив за саветодавно тело, тзв. „Информациони биро” који су 1947. год. основале комунистичке и радничке партије Совјетског Савеза и неких земаља, а који се од 1948. до распуштања 1956. ангажовао против политике државног и политичког руководства Југославије' (РСЈ), *Јенеса* 'скраћени назив за негдашњу Југословенску националну странку (ЈНС), основану тридесетих година XX века' (РСАНУ), *Јереза* 'скраћеница за Југословенску радикалну заједницу, профашистичку странку у Југославији пред II светски рат' (РСАНУ), *језнав* 'в. еснаф (1а)' (РСАНУ), *Југорас* 'Југословенски раднички синдикати — назив за реакционарну синдикалну организацију коју је основала некадашња профашистичка влада краљевине Југославије ради сузбијања утицаја комунистичке партије на радничку класу' (РСАНУ), *Коминтерна* 'Трећа комунистичка интернационала' (РСЈ), *Коминформ* 'в. Информбиро' (РСЈ), *молионица* 'калуђерско братство или ред у католичкој цркви' (РСАНУ), *младотурчин*¹³⁹ 'у мн.: политичка организација у Турској (крајем XIX до двадесетих година овог века) која је тежила да земљу преобрази у уставну државу по западноевропском узору (у јд.: члан, следбеник те организације)' (РСАНУ), *младохрват* 'у мн.: политичка групација омладине у крилу Странке права (почетком XX века) која је тежила уједињењу јужнословенских народа (у јд.: члан, следбеник те

¹³⁹ Формално гледано, одредничка реч подразумева припадника политичког покрета, организације, али граматички квалификатор (мн.) и семантички опис заправо указују на право значењско одређење овог историзма. У лексикографској пракси РСАНУ у случају именовања припадника народа, назива за биљне и животињске врсте и сл. неретко се јединским обликом мармира одредничка лексема, а појам се дефинише из перспективе припадности класи истих појмова. Такав је случај и са одредницама *младотурчин* и *младохрват* у РСАНУ, али на основу дефиниције и смисаоног одређења појма, сврставамо их у ову групу (исп. *младочеси* у РМС).

групације) (РСАНУ), *младочеси*¹⁴⁰ 'политичка странка у Чешкој 19. ст. која је тежила образовању аутономне чешке државе у оквиру Аустро-Угарске' (РМС), *ораторија* 'ред, братство католичких свештеника' (РСАНУ), *Озна* 'Одељење за заштиту народа' (РСАНУ), *Орјуна* 'Организација југословенских националиста (која је деловала између два светска рата, од 1921. до 1929. године, као профашистичка и антикомунистичка унитаристичка организација)' (РСАНУ), *партија* 'Комунистичка партија Југославије, касније Савез комуниста Југославије' (РСАНУ), *пентаполис* 'савез који је чинило пет градова (у античкој Грчкој)' (РСАНУ), *пинта*¹ 'весело друштво феудалне властеле љубитеља вина, винско друштво' (РСАНУ), *пионирски, -а, -о* 'који се односи на чланове децје организације у СФР Југославији, која се бавила васпитавањем у духу социјализма' (РСАНУ), *соко* '(Соко(л)) гимнастичко друштво у бившој Југославији и у неким другим словенским земљама' (РМС), *соколство* 'заједница соколских друштава' (РМС), *херметизам* 'у хелинизму религиозно-мистична секта која је поштовала Хермеса Трисмегист' (РСЈ), *цех* 'сталешко удружење занатлија, обртника једне струке' (РМС).

У ЛСГ у коју смо разврстали лексеме са значењем законодавних тела, органа управе и власти, као и називе чланова већа, служби, државних органа, региструјемо 9 позајмљеница латинског порекла, 7 грчког, 6 позајмљеница из турског језика, из италијанског 2 и по једну из немачког и француског језика. Слична ЛСГ група издвојена је и у руским радовима посвећеним историзмима и означена као „називи органа власти различитих нивоа и управних институција”¹⁴¹ (Владимировна 2022: 35). Ова ЛСГ чини тематску групу у оквиру ширег семантичког поља у коме ауторка разматра и описује архаизацију друштвено-политичког речника руског језика.

16. ОРГАНИ УПРАВЕ И ВЛАСТИ, ЗАКОНОДАВНА ТЕЛА И ИЗВРШНЕ ДРЖАВНЕ СЛУЖБЕ; ЧЛАНОВИ УПРАВНИХ ТЕЛА

Лексеме којима се реферише на законодавство и његове елементе јесу следеће:

банкада 'народни самоуправни суд; општинска управа' (РСАНУ), *бановина* 'управа, администрација бановине' (РСЈ), *гвардија* 'нижа судска, а у исти мах извршна власт у Црној Гори у доба Петра II Петровића Његоша; судија или судије тог суда' (РСАНУ), *генералат* 'надлештво, управа те области' (РМС), *герузија* 'веће, савет старца као орган власти (првобитно у старој Грчкој)' (РСАНУ), *гувернман* 'аустројска окупациона управа у Србији 1915–1918' (РМС), *девет* 'царска (султанова) влада, султанов савет; султанов двор, порта' (РСАНУ), *делегација* 'парламентарно тело у Аустро-Угарској, представници аустројског и мађарског парламента који су расправљали и одлучивали о заједничким питањима' (РСАНУ), *децемвир* 'члан одбора десеторице који је у Риму вршио разне јавне службе' (РСАНУ), *децемвират* 'а. владавина децемвира; б. в. децемвирство' (РСАНУ), *диван* 'царско или везирско веће (у некадашњој Турској и другим исшочним земљама), већница' (РМС), *дијацеза* 'управа над старим римским покрајинама' (РМС), *дијета* 'сабор, скупштина, парламенат' (РМС), *дикастериј* 'назив

¹⁴⁰ РСАНУ бележи одредницу *млад*², *млада*, *младо* уз историјско значење '(као први део у називима организација, удружење и сл.) који се бори за остварење неког националног, политичког или културног програма, нових тенденција'. Често се овај придев јавља као први део сложенице речи које се налазе у оквиру посматране ЛСГ.

¹⁴¹ Ауторка ову групу дели даље у две категорије: а) лексеме које означавају органе управе и извршне власти у време царске Русије и Привремене владе; б) називи за управне органе совјетске власти који су коришћени у прве две деценије након Октобарске револуције (тзв. *совјетизми* – називи за реалије које су у вези са совјетском стварношћу и представљају својеврсну хронику совјетског начина живота (Владимировна 2002: 35–37). Нажалост, на основу наше грађе нису могуће овакве врсте потподела како се лексика коју описујемо односи на разнородне етапе историје српског народа.

за највише управне органе у Мађарској и Хрватској пре 1848. године' (РСАНУ), *директоријум* 'тело од пет чланова које је имало извршну власт у Француској од 1795. до 1799; владавина тога тела' (РСАНУ), *домогеронтија* 'веће, скупштина за решавање спорова' (РСАНУ), *дума* 'сабор, скупштина (као орган власти) у средњовековној и царској Русији' (РСАНУ), *думвир* 'један од двојице чланова у нарочитим одборима за надзор над појединим јавним радовима (у старом Риму)' (РСАНУ), *думвират* 'одбор, колегијум думвира, звање думвира' (РСАНУ), *жупанија* 'надлештво, установа обласне управе са својим органима; зграда те управе' (РМС), *имовина* 'имовна општина, заједница власника шума (у некадашњој Војној крајини)' (РСАНУ), *исљахат* 'виши турски суд који је на лицу места решавао спорове крвне освете' (РСАНУ), *кајмакамлук* 'обласна или среска управа којој је на челу кајмакам; кајмакамско звање, дужност' (РСАНУ), *капетанија* 'надлештво, управа с капетаном на челу' (РСАНУ), *квестура* 'благајнички уред на свеучилишту, универзитету' (РМС), *кметија* 'в. кметство (3)',¹⁴² (РСАНУ), *комиције* 'народне скупштине у старом Риму, које су сачињавали слободни грађани' (РСАНУ), *комора*¹ 'дворска, државна благајна, ерар' (РСАНУ), *конвент* '1. а. законодавни орган у неким земљама који је доносио и мењао уставе, скупштина; 1. б. (често с атрибутом: народни, национални) уставотворна скупштина у Француској од 1792. до 1795. године; 1. в. у Римском Царству, судско заседање, скупштина која се периодично одржавала у главним градовима провинција; област, провинција на коју се простире надлежност такве скупштине' (РСАНУ), *конгрегације* 'назив за једанаест (односно девет) административних одељења кардиналског колегијума у Риму' (РСАНУ), *кулук* 'орган више судске и управне власти у Црној Гори; судија тога суда' (РСАНУ), *курија* 'у доба феудализма, највише државно веће, суд састављен од вазала и великодостојника' (РСАНУ), *куријал* 'члан курије (2)',¹⁴³ (РСАНУ), *ландтаг* 'средњовековна сталешка скупштина у немачким земљама' (РСАНУ), *магистрат* 'орган градске управе, градска управа уопште (у бившој Аустро-Угарској); зграда градске управе' (РСАНУ), *меџлис* 'а. веће, савет; одбор; б. судско веће, суд' (РСАНУ), *мешџема* 'турски суд (као правна установа); судска зграда, судница; чиновници у суду, судско особље' (РСАНУ), *молба* 'надлежни орган, установа одређеног ранга у хијерархијском систему државне управе, судства и сл., инстанција' (РСАНУ), *мосахеба* 'обласна финансијска служба, рачуноводство у Турској Царевини' (РСАНУ), *муниципалитет* 'аутономно, самоуправно тело, орган власти у оквиру муниципијума' (РСАНУ), *назират* 'надзорни орган, управа државних добара' (РСАНУ), *начелство* 'највиша управна и извршна власт у округу (срезу, котару или мањим управним једишцама); зграда у којој се та установа налази' (РСАНУ), *октавални, -а, -о* 'у изразу: ~ суд ист. редовни бански суд за време владавине банова у Хрватској, који се обично састајао осми дан после утврђених црквених празника' (РСАНУ), *остракизам* 'суд грађана у старој Грчкој, који су гласањем плочицама, црепићима доносили пресуду о изгнанству угледних грађана који угрожавају власт и постојеће уређење; изгнанство изгласано на такав начин' (РСАНУ), *пенезица* 'благајна (нарочито државна)' (РМС), *плећнија* 'тело од дванаест старца које је решавало вансудске спорове међу завађеним странама (код Арбанаса)' (РСАНУ), *политбиро* 'политички биро (извршни орган централног комитета у неким комунистичким партијама' (РСЈ), *пританеј* 'установа у старој Атини у којој су се хранили на државни трошак заслужни грађани' (РСЈ), *сенат* 'у старој римској републици највише државно веће' (РМС), *синедериј* '1. у старих Грка веке, скупштина, састављена од равноправних чланова који решавају о јавним пословима; 2. у старој јеврејској држави орган највише државне власти и главно

¹⁴² Лексема *кметство* у упућивачкој одредници реализује се у следећем значењу у РСАНУ: '3. суд добрих људи, суђење које спроводи суд добрих људи'.

¹⁴³ Односи се на претходни пример и на значење 2. а. лексеме *курија*.

судиште' (PMS); *виралац* 'в. виралист' (PMS), *виралист(а)* 'члан неког политичког тела по положају а не по избору (PMS), *геронт* 'члан врховног колективног органа власти у старој Грчкој, члан већа старца' (PSANU), *маловећник* 'члан Малога већа у Дубровачкој Републици' (PSANU).

У следећој невеликој ЛСГ у чијем су саставу лексеме којима се означавају обреди, веровања, свечаности, као и бића и предмети који учествују у њима или су у вези са њима, забележили смо 4 позајмљенице из грчког језика и једну из латинског. У руском пак, како наводи Владимировна (2002: 67), наредна тематска група окупља лексеме којима се означавају „свакодневни обреди и њихови атрибути”. Застаревање овог типа лексике повезује се са друштвено-политичком реорганизацијом друштва, са променом друштвене идеологије и са ограничавањем улоге религије и цркве у земљама које су биле под утицајем комунистичког идеолошког система.

17. ОБРЕДИ, ВЕРОВАЊА, ОБИЧАЈИ, СВЕЧАНОСТИ, КАО И ПРЕДМЕТИ И БИЋА ВЕЗАНА ЗА ЊИХ ОДНОСНО ПРОЦЕСИ КОЈИ СЕ СПРОВОДЕ КАО ДЕО КУЛТА

Ова ЛСГ обухвата следеће јединице:

апотеоза 'веровање код античких народа да јунаци или велики људи постају божанства; њихово проглашавање за божанства' (PSANU), *ауспициј* 'прорицање по лету птица код старих Римљана' (PSANU), *баканал* 'свечаности у част Бака, Баха, бога вина и веселја (PMS), *дионизије* 'свечаности у славу грчкога бога Дионизија' (PMS), *баханалије* 'староримске свечаности у част бога вина и веселја Баха (Бака)' (PSJ), *лапот* 'некадашњи обичај убијања старих људи' (PSANU), *мистагогија* 'увођење у тајне верске обреде' (PSANU), *мистериј* 'код старих Грка и Римљана) тајни верски обред повезан са култом појединих богова у античкој Грчкој и Риму' (PSANU), *огласница* 'први пуцањ из пушке пред невестином капијом, којим се оглашава долазак сватова' (PSANU), *одастајати (се)* 'в. одастати (се)'¹⁴⁴ (PSANU), *оргија* 'тајни верски обред или разуздана светковина у славу неког божанства код старих Грка и Римљана; таква верска светковина уопште' (PSANU), *паганлије* 'сеоске свечаности код старих Римљана' (PSANU), *паљеница* 'жртва која се спаљивала и приносила боговима, божанствима у знак захвалности или ради придобијања њихове милост' (PSANU), *помазати* 'мажући по одређеном обреду посвећеним уљем или миром увести владаоца у власт' (PMS), *справа* 'свечаност у старом Дубровнику коју су кметовским девојкама приређивале господарице код којих су служиле у знак престанка кметске службе и скупљања дарова и девојачке спреме' (PMS), *холокасут* 'код старих Грка и Римљана — спаљена жртва која се приносила боговима и покојницима, жртва паљеница' (PSJ).

У тематској скупини у којој су се у грађи издвојила имена за награде, накнаде и казнене мере, као и процесе који су у вези са њима, највише има латинизама (5), једна позајмљеница је из средњолатинског, једна из немачког, а једна из португалског језика.

18. НАГРАДЕ, НАКНАДЕ И КАЗНЕНЕ МЕРЕ КАО И ПРОЦЕСИ ВЕЗАНИ ЗА ЊИХ

Наведеној ЛСГ припадају наредне јединице из наше грађе:

аутодафе 'јавно спаљивање јеретика и њихових списа у доба инквизиције' (PSANU), *драгонада* 'присилно превођење протестаната у католичку веру помоћу драгона у Француској за време Луја XIV' (PSANU), *дијета* 'дневница коју добија члан каквога

¹⁴⁴ Глагол на који се у PSANU упућује у овој дефиницији реализује значење 'ослободити се, лишити се греха, искупити се'.

сабора, парламента и скупштине' (РМС), *дисциплина* 'бич, бичевање (као дисциплинска казна код католичких калуђера)' (РСАНУ), *инквизиција* 'мучење, окрутност, престрог поступак' (РМС) *интердикт* 'забрана вршења извесних црквених обреда у неком месту или области, као казнена мера коју су, нарочито у средњем веку, примењивале папе с циљем да присиле световне власти на попуштање; казна којом се забрањује духовном лицу да врши црквене функције или вернику да присуствује обредима' (РСАНУ), *ишибикати* 'извршити над ким казну шибања („шибикања“), јавно ишибати' (РСАНУ), *каменовати* 'уби(ја)ти кривца бацајући каменице на њега и правећи гомилу камења над њим' (РСЈ), *карцер* 'школска казна затвором за ђачке преступе' (РМС), *находница* 'законом прописана новчана награда која се давала налазачу одређених ствари, предмета' (РСАНУ), *пропети* 'причврстити на крст, распети (при извршењу казне)' (РСЈ), *уковати* 'з. а. оковати, приковати (веслача у галији); б. фиг. заробити' (РМС), *шпалир* 'облик физичке казне и понижавања коме су били изложене кажњеници који су пролазили између два таквареда' (РСЈ).

Као посебна ЛСГ издвојена је скупина лексема које представљају властите именице. Приликом класификације грађе у лексичко-семантичке групе, били смо у дилеми како да третирамо овакву лексику будући да су обично посреди називи етника, имена држава и територијалних целина, називи географских области, имена административних целина у градовима, називи локалитета, топоними и различити други оними. Имајући у виду да је за оне карактеристично одсуство десигната у семантичком садржају (Гортан-Премк 2004: 21–22), што значи да немају способност означавања, већ искључиво номинације појма (Драгићевић 2010: 102–103), определили смо се да их издвојимо у посебну ЛСГ иако су семантички разнородни, јер овакве лексеме нису подложне компоненцијалној анализи, коју примењујемо у раду.

У етимолошкој анализи ова група броји 3 турцизма, по два латинизма и грецизма и по један русизам и хунгаризам.

18. ВЛАСТИТА ИМЕНА

Група онима квалификованих маркером ист. обухвата имена историјских држава/области/градова¹⁴⁵ и имена њихових становника; имена народа и народности; имена племена и припадника тих племена; имена локалитета (топоними), имена река, имена важних историјских дешавања и сл.: *Авари* 'туранско-татарско племе Азије' (РСАНУ), *Асан-пашина Паланка* 'Смедеревска Паланка, варош у Шумадији, јужно од Смедерева' (РСАНУ), *Асирија* 'војничка држава Старога века у северном делу Месопотамије' (РСАНУ), *Асирици* (јд. Асирац) 'ратнички народ семитског порекла који је живео у Асирији' (РСАНУ), *Атика* 'покрајина античке Грчке' (РСАНУ), *Атина* 'град и држава старог века, културни центар античких Грка' (РСАНУ), *Аустрија* 'некадашња царевина у Средњој Европи која је у XIX веку постала двојна монархија Аустро-Угарска' (РСАНУ), *Београдски пашалук* 'део Србије који је крајем XVIII и почетком XIX века био под управом турскога паше у Београду и који је захватао област на западу до Дрине, Ужица и Карановца (Краљева), на југу до Сталаћа, на

¹⁴⁵ Владимировна (2002: 82) сведочи о застаревању и повлачењу у пасивни лексички фонд топонимијског слоја руског језика. Ауторка објашњава да се некадашња имена многих градова и других насеља у Русији у постоктобарском периоду замењују називима изведеним од имена револуционарних вођа, или од назива одређених објеката, или пак појава које су повезане са револуцијом. Овакве замене властитих имена су плански и из идеолошких разлога установљене. Дакле, застаревање једног дела топонимског слоја речника у руском језику након Октобарске револуције последица је искључиво екстралингвистичких фактора. Слично се десило и са неким топонимима у српском језику, који су сковани за време комунизма (исп. *Титоград*, *Титово Ужице* и сл.).

истоку до Пореча и на северу до Саве и Дунава' (РСАНУ), *Вардарац* 'борац из Вардарске дивизије на солунском фронту за време Првог светског рата' (РСАНУ), *Варош-капија* 'једна од некадашњих капија старог Београда' (РСАНУ), *Видин-капија* 'некадашња градска капија старог Београда' (РСАНУ), *Видовдан* и *Видов дан* 'дан битке на Косову пољу (1389. године)' (РМС), *Врхбосна* 'средњовековна област у горњем току реке Босне; б. средњовековни град на месту данашњег Сарајева' (РСАНУ), *Габела* 'некадашња кнежина у почитељском кадилуку' (РСАНУ), *Германија* 'део Европе између Северног мора, Дунава, Рајне и Лаба који је у римско доба био насељен разним германским племенима' (РСАНУ), *Дишкрет* 'некадашњи локални назив за граничарски великокикиндски дистрикт' (РСАНУ), *Дишкрећанин* 'становник Дишкрета, онај који је пореклом из Дишкрета' (РСАНУ), *Дишкрећанка* 'становница Дишкрета, она која је пореклом из Дишкрета' (РСАНУ), *Дукља* 'област око Скадарског језера, названа тако у средњем веку по римском граду Доклеји, касније звана Зета' (РСАНУ), *Дукљанин* 'становник Дукље, онај који је пореклом из Дукље' (РСАНУ), *Звижд* 'предео у ист. Србији, у средњем току реке Пека' (РСАНУ), *Зета* '1. а. старији назив за област која се приближно поклапа са данашњом Црном Гором; 1. б. равница око доњег тока реке Мораче' (РМС), *Илир* 'назив који су илирци употребљавали за савремене словенске становнике некадашње Илирије, тј. за југословенске народе (или и шире, уопште за Јужне Словене)' (РСАНУ), *Илирка* 'припадница неког од југословенских (одн. јужнословенских) народа' (РСАНУ), *Илирија* '1. земља, област у којој су живели антички Илири (западни део Балкана); 2. област тзв. илирских провинција (од Словеније до Боке) које је освојила Наполеонова Француска, касније одговарајућа група хабзбуршких земаља' (РСАНУ), *Илирка* '2. припадница неког од југословенских (одн. јужнословенских) народа; 3. жена присталица илирског покрета, илиризма' (РСАНУ), *Јенеса* 'скраћени назив за негдашњу Југословенску националну странку (ЈНС), основану тридесетих година XX века' (РСАНУ), *Јереза* 'скраћеница за Југословенску радикалну заједницу, профашистичку странку у Југославији пред II светски рат' (РСАНУ), *Јоњанин* 'припадник једне од основних грана старогрчких племена' (РСАНУ), *Јотњанин* 'припадник једне од основних грана старогрчких племена' (РСАНУ), *Каптолац* 'становник Каптола' (РМС), *Карадаг* 'турски назив за Црну Гору' (РСАНУ), *Карантанија* 'независна словеначка кнежевина из VII века, са седиштем у данашњој Корушко' (РСАНУ), *Климент* 'припадник дела арбанашког племена Клименти у Срему' (РСАНУ), *Космата Галија* 'назив за Трансалпијску Галију' (РСАНУ), *Косово*¹⁴⁶ 'битка на том пољу 1389. г.: после Косова, од Косова итд.' (РМС), *Лакедемон* 'Спарта, главни град истоимене античке грчке републике на Пелопонезу' (РСАНУ), *Лакедемонац* 'становник Лакедемона, онај који је из Лакедемона, Спартанац' (РСАНУ), *Латин=Латинин* 'становник античког Лацијума и уопште припадник племена која су основала античку римску државу и чији се језик, са ширењем те државе, проширио по Европи, поставши основа романских језика, Римљанин уопште' (РСАНУ), *Либурија* 'област, територија дуж североисточне обале Јадранског мора, између река Крке и Раше, на којој је у време Римљана живело илирско племе Либурни, Либуријани' (РСАНУ), *Лангобард* 'припадник германског племена које се у VI веку доселило у данашњу Ломбардију' (РСАНУ), *Ломигора* 'припадник једног српског племена муслиманске вере' (РСАНУ), *Мађаросаг* 'мађарски назив за Мађарску односно Угарску' (РСАНУ), *Македонија* 'самостална држава у античко доба насељена мешавином трачко-илирског становништва, касније римска провинција, па словенска држава, која је убрзо изгубила своју самосталност' (РСАНУ), *Манџурац* 'представник народа у источној Азији тунгуско-манџурског порекла који је

¹⁴⁶ Запажамо да је овде реч о метонимијском преносу те је именица *Косово* добила историјско значење 'Косовска битка, бој на Косову'.

у XVII в. продро у Кину и измешао се с Кинезима' (РСАНУ), *Медија* 'покрајина у северозападном делу Ирана, која је у VII в. пре н. е. била велика и моћна држава' (РСАНУ), *Мезија* 'римски назив (према имену трачког племена Межани) за област јужно од доњег Дунава, која је обухватала углавном данашњу Србију и северну Бугарску' (РСАНУ), *Месопотамија* 'низија у југозападној Азији, међуречје Тигра и Еуфрата, на чијем су тлу настале неке од најстаријих античких цивилизација и држава, а која данас највећим делом припада Ираку' (РСАНУ), *Мисир*¹ 'земља на североистоку Африке, Египат' (РСАНУ), *Мисир-земља* 'в. Мисир¹ (а)' (РСАНУ), *Млеци* 'наш назив за град Венецију и Млетачку Републику, некадашњу државу на Јадранском мору, у североисточној Италији' (РСАНУ), *Могол* 'назив за владаре (обично са атрибутом „велики“) или уопште припаднике оних Монгола који су у XVI в. продрли у Индију и основали у њој своје царство' (РСАНУ), *Молдавија* 'област, покрајина између источних Карпата и реке Прута' (РСАНУ), *Мореја* 'полуострво у јужној Грчкој између Јонског и Егејског мора, Пелопонез' (РСАНУ), *Моштаница* 'у ист. Србији, десна притока Велике Мораве' (РСАНУ), *Мрвак* 'у мн.: словенско племе које је живело у солунској, сереској и драмској области (у јд.: припадник тог племена)' (РСАНУ), *Неретва* 'средњовековна област насељена словенским племенима која је обухватала доње токове Цетине и Неретве, острво Брач, Хвар, Корчулу и Мљет' (РСАНУ), *Норик* 'римска покрајина која је обухватала данашњу Словенију' (РМС), *Нормани* (јд. Норман) 'германски народи у Скандинавији (од 8. до 9. ст.) познати као гусари и морепловци' (РМС), *Морлак* 'а. назив за припаднике средњовековних сточарских заједница (катуна) у нашим крајевима (првобитно остаји староседелачког романског становништва); б. (некад погрд.) назив који су романски становници дуж наше обале давали словенском становништву, односно становници градова сељацима и уопште становницима са копна даље од приобалног подручја' (РСАНУ), *Обар* 'у мн.: туранско-татарско номадско племе из средње Азије, Авари' (РСАНУ), *Осек* 'в. Осијек' (РСАНУ), *Оски* 'тароиталски народ који је у античко доба био насељен у јужној Италији' (РСАНУ), *Османлија* 'Турчин (према имену првог султана Османа); одабрани, елитни Турчин' (РСАНУ), *Османлијка* 'Туркиња (према имену првог султана Османа)' (РСАНУ), *Отман* 'становник Отманског царства, Османлија, Турчин' (РСАНУ), *Охрана* 'тајна полиција у царској Русији која је била намењена за борбу против напредних друштвених снага' (РСАНУ), *Палићак* 'надимак неког хајдука који је чинио зла Турцима' (РСАНУ), *Панонија* 'антички назив за област, подручје између десне обале Дунава, Купе и Саве' (РСАНУ), *Пелазги* 'праиндоевропски народ који је живео првобитно у Грчкој (а касније се раселио по Балканском полуострву)' (РСАНУ), *Перијеци* 'становници античке Лаконије (југоисточни Пелопонез са Спартом), без политичких права али са засебном, грађанском слободом' (РСАНУ), *Персија* 'држава старог века на подручју данашњег Ирана; народ, становници Персије' (РСАНУ), *Печенези* 'номадски народ турско-татарског порекла' (РСАНУ), *Повардарац* 'борац Вардарске дивизије на Солунском фронту за време Првог светског рата' (РСАНУ), *Ресавца* 'припадник ресавске школе' (РМС), *Раика* 'централна и водећа област српске средњовековне државе која је обухватала пределе око Дрине (са Пивом и Таром), око Лима, западне Мораве и Ибра' (РСЈ), *Рубикон* 'река коју је Цезар прешао када је отпочео грађански рат против Помпеја и Сената' (РСЈ), *Русија* 'руска држава, земља која је после Октобарске револуције названа Совјетски Савез (СССР)' (РМС), *Санџак* 'Новопазарски Санџак' (РМС), *Србија*¹⁴⁷ 'назив за разне српске државне организације у прошлости' (РМС), *Совјет* 'грађани бившег Совјетског Савеза.' (РСЈ), *Тројединица* 'назив за уједињено краљевство Хрватске, Далмације и Славоније, троједна

¹⁴⁷ И у овом случају запажамо појаву метонимије, али више о процесима застаревања значења као последици полисемије и деловања лексичких механизма говорићемо у одељку о застарелој лексици.

краљевина' (PMS), *Хрватска* 'назив за разне хрватске државне организације у прошлости' (PMS), *Чехословачка* 'бивша држава Чеха и Словака у средњој Европи' (РСЈ), *Шајкаш* 'становник Шајкашке, области у јужној Бачкој' (PMS).

19. ПРАВНА И ДРЖАВНА ДОКУМЕНТА ИЛИ АКТА

Говорећи о богатој функционалности раслојености лексичких јединица, С. Ристић (2006: 96) истиче како се захваљујући њеној употреби у одговарајућем контексту заправо могу идентификовати и елементи функционалног стила за који је карактеристична. Тако нпр. ознаке *администрација*, *право*, *политика*, *дипломатија* и сл. упућују на то да су маркиране јединице употребљене у контексту административног стила. Административно-правна лексика у српском језику обухвата и велики број позајмљеница, што својим истраживањем потврђује и Ристић (2006: 148). Међу њима преовлађују латинизми, германизми, италијанизми, галицизми и грецизми. Конкретније, у првој тематској подгрупи у оквиру ове ЛСГ у нашој грађи нашао се невелики број лексема којима се именују врсте владарских повеља, закона, указа, наредби. Етимолошки посматрано, овде највише има латинизама (3), према грчком је настала једна реч, а и грецизама, турцизама и галицизама бележимо по један пример. У другој подгрупи, у којој се налазе називи за сва писана и усмена правна документа, бележимо 6 позајмљеница из латинског језика, 3 из турског, две из енглеског и једну из мађарског. Германизме у овој ЛСГ наша грађа не бележи. О овој тематској групи писала је и Владимирова (2002: 50), одређујући је као „називе хартија од вредности, докумената” и спајајући је са лексиком класификованом у нашој грађи у ЛСГ „новац и новчане јединице” и „мере”.

а) **врсте владарских повеља, закона, указа, наредби:** *берат* 'а. султанова повеља, царски декрет којим су се неком давале нарочите повластице' (РСАНУ), *була*² 'сама повеља, папска посланица' (PMS), *бурунџија* 'везирова или пашина писмена наредба, заповест; указ, повеља некадашњих турских власти' (РСЈ), *грбовница* 'владарска повеља којом се некоме додељује племићки грб' (РСЈ), *декретал* 'посланица негдашњих папа којом су се регулисали разни црквени и верски спорови' (РСАНУ), *дукал* 'дуждова повеља, декрет' (РСАНУ), *канун* 'уредба са законском снагом коју је издавао турски владар' (РСАНУ), *крисовуљ* 'владарска повеља, писмени акт са златним печатом (у средњем веку), златна була, хрисовуља' (РСАНУ), *огласница* 'књига дневних наредби, бележница' (РСАНУ), *патент* 'званична владарска одлука, указ, наредба и сл. о правима и дужностима држављана, државних институција, службеника и сл.' (РСАНУ), *повеља* 'свечана исправа средњовековних владара којом они дарују поседе или признају нека права правним или физичким лицима.' (РСАНУ), *повластица* 'в. повеља' (РСАНУ), *рескрипт* 'у царском Риму писмени царев одговор на нејасна правна питања' (PMS), *ферман* 'писмска наредба муслиманских владара, заповест, султанов декрет' (PMS), *хрисовуља* 'свечана средњовековна повеља српских и византијских владара са њиховим златним печатом' (РСЈ).

б) **правна акта, документи, закони, уредбе, уговори, одлуке, молбе, тужбе, објаве, потврде, повластице, саопштења**¹⁴⁸ и сл.: *берат* 'б. писмена дозвола' (РСАНУ), *валаш* 'исправа за насељавање на властелинском имању' (РСАНУ), *деклараториј* 'закон о уређењу српске цркве у Карловачкој митрополији (од 16. јула 1779)' (РСАНУ), *декларација* 'свечана изјава управне власти која садржи принципе на којима

¹⁴⁸ Владимирова (2002: 51) истиче разлоге процеса историзације назива за документа и правна акта. Наиме, када грађани губе право располагања, односно куповине, продаје, залагања или завештања какве имовине, назив за документа која су одговарала овим акцијама, прелазе у категорију историзама.

ће се доцније изградити закони: Совјетска ~ права народа Русије, Северноамеричка ~ независности, ~ права човека и грађанина (у Француској 1789)' (РСАНУ), *зелењак* 'дубровачка књига закона са зеленом шаром на корицама' (РСАНУ), *имунитет* 'повластица којом се поједине личности и сталежи (црквени, феудални) ослобађају одређених законских обавеза (пореза, војне службе и др.) одн. од власти јавних чиновника' (РСАНУ), *канат* 'одлука, пресуда судског већа' (РСАНУ), *кевнент* 'свечани уговор, споразум, савез' (РСАНУ), *лендлиз* и *лендлис* 'закон о зајму и најму донет у Сједињеним Америчким Државама 1941. године ради додељивања помоћи земљама које су се налазиле у рату с Немачком и Италијом; такав зајам и најам' (РСАНУ), *мазар* 'молба или тужба упућена вишим турским властима; допис, извештај' (РСАНУ), *махзар* 'молба или тужба упућена вишим турским властима; допис, извештај' (РСАНУ), *менишура* 'царски указ, декрет који се за време турске владавине издавао високим државним и верским достојанственицима као овлашћење за вршење поверене им дужности; овлашћење поглавару муслиманске цркве за вршење дужности' (РСАНУ), *мецела* 'османлијски грађански законик у 16 књига (издаван постепено од 1869. до 1876), код нас примењиван у поступку шеријатских судова' (РСАНУ), *милост* 'у средњем веку у Србији, исправа, акт, запис којим се некоме даје неко право' (РСАНУ), *нагодба* 'државноправни уговор, споразум између Угарске (Маџарске) и Хрватске 1868. год.' (РМС), *обзнана* 'акт југословенске краљевске владе донет 29. децембра 1920. год., којим се забрањује делатност комунистичке партије' (РСАНУ), *огласница* '(понекад уз реч „књига“) писмена порука, саопштење, обавест (у виду писма, позивнице, књиге и сл.)' (РСАНУ), *одговор* 'у римском праву, тумачење, објашњење, рескрипт' (РСАНУ), *одрешница* 'потврда о одрешењу, искупљењу од казне за учињене грехове, коју је у средњем веку католичка црква продавала верницима, опроштајница, индулгенција' (РСАНУ), *османлија* 'документ с подацима о имену, презимену, религији, народности и занимању турских поданика у неким деловима Отоманског царства' (РСАНУ), *патент* 'званична дозвола, потврда којом се занатлији и др. признају одређена права (за обављање извесног посла, продају производа и сл.)' (РСАНУ), *печатница*¹ '2. а. печатом оверен документ којим су владари објављивали своју наредбу, одлуку и сл.; 2. б. потврда о искупљењу казне за учињене грехове, индулгенција' (РСАНУ), *пиле*¹ 'мањи део, одсечак рабоша са узорком, мустром неке робе који се даје власнику уместо признанице, као признаница приликом подизања робе' (РСАНУ), *плаџет* 'одобрење црквених или државних власти да се нешто може урадити, организовати' (РСАНУ), *проскрипција* 'у старом Риму списак особа које су из политичких разлога биле осуђене на смрт, прогонство или конфискацију имовине' (РМС), *рабош* 'дневна рачунска књига у којој су се бележила сва примања и издавања у току дан' (РСЈ), *свитак*² 'уредба према којој се у Срему плаћало поповима' (РМС), *статут* 'збирка прописа које су у оквиру своје аутономије доносили градови и насеља у феудално доба' (РМС), *трипартит* 'зборник хрватско-угарског обичајног права примењиван у Хрватској од шеснаестог до половине деветнаестог века' (РМС), *урбар* 'збирка прописа којима се уређују односи између властелина и зависног сељака (у Хрватској и Војводини до XIX ст.)' (РМС), *читуља* 'попис или списак у коме се набрајају лица и догађаји' (РСЈ).

20. ВРСТЕ ОРДЕНА, ПРИЗНАЊА; НОСИОЦИ ОРДЕНА, ОДЛИКОВАЊА:

витез 'носилац ордена, одликовања' (РСАНУ), *десечарица* 'врста ордена, одликовања у војсци' (РМС), *меџидија* 'турски орден за заслуге који је установио султан Абдул-Мецид' (РСАНУ), *османија* 'турски орден за заслуге (према имену првог султана Османа)' (РСАНУ).

21. ОБЛИЦИ ВЛАДАВИНЕ

У овој ЛСГ бележимо 3 грецизма, 2 латинизма и по једну позајмљеницу из турског и италијанског језика): *додекархија* '(у античко доба) облик владавине у коме има дванаест управљача, одн. који се протеже над дванаест управних јединица' (РСАНУ), *доминат* 'облик владавине са неограниченом влашћу монарха, који је завео цар Диоклецијан у Риму' (РСАНУ), *кајмакамија* 'владавина намесника, намесништво' (РСАНУ), *олигархија* 'облик владавине у којој сву власт има неколицина људи (обично аристократа или богаташа): финансијска ~, чиновничка ~, племићка ~, духовна ~' (РМС), *орда* 'најпримитивнији облик уређења људске заједнице од понеколико породица код скитачких и ловачких племена' (РСАНУ), *сињорија* 'у касном средњем веку власт појединаца, појединих родова или друштвених слојева у неким талијанским градовима' (РМС), *тетрархат* 'владавина четворице, облик врховне власти у Римској империји где је цела државна територија подељена на четири дела, а сваком четвртином влада по један тетрарх' (РМС), *тријумвират* 'облик владавине у староме Риму, владавина тројице' (РМС).

Следећа ЛСГ обухвата лексеме и њихова значења којима се реферише на школе, врсте наставе и предмета и, са етимолошког аспекта, очекивано, броји највише грецизма (5), затим латинизма (3) и два турцизма. Владимирова (2002: 63) семантичко поље којој припада издвојена ЛСГ „школа, настава и предмети” назива ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ и истиче како, услед реорганизације образовног система, промене циљева образовања до 40-их година 20. века, у руском језику нестају и појмови који означавају реалије у оквиру ове области. Могућа подела, према наведеној ауторки, јесте на: а) имена наставног особља и б) називе водећих установа и организација у области образовања. Ми смо се одлучили за мало другачију систематизацију, сходно материјалу који смо у речницима српског језика прикупили.

22. ВРСТЕ ШКОЛСКИХ УСТАНОВА, НАЗИВИ НАСТАВНИХ ПРОЦЕСА, ШКОЛСКИХ ПРЕДМЕТА; УЧЕСНИЦИ У НАСТАВИ, ПРЕДМЕТИ КОЈИ СУ У ВЕЗИ СА НАСТАВОМ

У овој ЛСГ класификоване су следеће јединице из грађе:

великошколац 'ученик, студент Велике школе' (РМС), *гимназија* 'у старој Грчкој) врста институције са спортским вежбалиштима за омладину, где су се касније држала и предавања' (РСАНУ), *граматика* 'трећи разред некадашње гимназије' (РМС), *ислахана* 'занатска школа; васпитни дом у коме су питомци у турско доба учили занат' (РСАНУ), *квадривијум* 'виши течај школске наставе у средњем веку (који је обухватао четири предмета: аритметику, геометрију, астрономију и музику)' (РСАНУ), *квадријениј* 'највиши ступањ наставе у XVII и XVIII веку, која је трајала четири године' (РСАНУ), *корпус* 'назив за затворени тип средње војне школе у царској Русији и неким др. земљама' (РСАНУ), *лицеј* 'а. некадашњи назив за неке средње и више школе у нас; (Лицеј) прва виша школа у Србији (касније Велика школа) претеча Београдског универзитета; в. привилеговано, племићко училиште у предреволюционарној Русији у којем су се школовали кадрови за државну службу (нарочито министарства унутрашњих послова)' (РСАНУ), *логица* 'заједнички назив за три предмета (граматику, дијалектику и реторику) који су се изучавали у тривијуму, нижем течају школске наставе у средњем веку' (РСАНУ), *магистралан*,¹⁴⁹ -лна, -лно 'школски, учитељски' (РСАНУ) *наусница* 'читанка за вежбање у почетном читању, почетница' (РСАНУ), *нуваб* 'шеријатска школа за обучавање судија, кадија' (РСАНУ), *педагогија* 'школа за васпитање деце код старих Грка и Римљана' (РСАНУ),

¹⁴⁹ У ову ЛСГ уврстили смо и ову придевску одредницу која је творбено-семантички у вези са школом, школством односно реализаторима наставе, а потиснута је слој историзама.

педагогијум 'васпитни завод; педагошка школа' (РСАНУ), *руждија* 'нижа муслиманска средња школа, прогимназија; грађанска школа' (РМС), *псалтирац* 'ђак који учи да чита псалтир' (РСЈ) *цензор* 'редар у школи, ученик који пази на ред у учионици' (РМС), *филозофија* 'наставак гимназије (данашњи трећи и четврти разред гимназије)' (РМС).

23. ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Називи за појмове из области језика, ортографије, књижевности и сл. чине малобројну тематску групу у семантичком пољу ОБРАЗОВАЊА и у њој налазимо по један латинизам, грецизам и русизам: *ахарија* 'употреба гласа „х“ у генитиву множине код именица' (РСАНУ), *диптих* 'две дрвене, металне и сл. плочице на преклапање, изнутра обложене воском, које су у античко доба служиле за писање' (РСАНУ), назив за Гајеву ортографију' (РМС), *дуктор* 'надзорник над једном групом ђака у интернату' (РМС), *логографија* 'логографски записи, описи догађаја, збивања на основу веродостојних казивања, предања и сл.' (РСАНУ), *наусница* 'часловац, часослов' (РСАНУ), *некролог* 'књига мртвих, календар у који су у средњем веку уношена имена покојника' (РСАНУ), *пајерак* 'графички знак који је служио као замена за јер' (РСАНУ), *периегега* '1. а. опис путовања, путопис код старих Грка; 1. б. мн. списи у којима се набрајају и описују различите знаменитости с путовања' (РСАНУ), *песоч* 'старинска школска клупа (равна и са стра не уоквирена), која је била прекривена песком по коме се писало' (РСАНУ), *псалтир* 'школска књига, уџбеник из кога се некад учило читати' (РМС), *рецензија* 'варијанта старословенског језика настала под утицајем народних говора' (РМС), *рубрика* 'у старим рукописима и првим штампаним књигама почетна слова, натписи, поглавља писана или штампани црвеном бојом' (РМС), *самиздат* 'приватно издање књига и других текстова (пре свега у некадашњем Совјетском Савезу) који се из политичких разлога нису смели објављивати' (РСЈ).

24. ВРСТЕ ПЕСАМА

Унутар ЛСГ која обухвата појмове из области књижевности посебно се по бројности издваја скупина лексема којима се именују **врсте песама**. Имајући у виду порекло многих књижевних врста, не чуди што су, етимолошки посматрано, ове јединице махом позајмљенице из италијанског, потом грчког (2) и једна позамљеница из латинског језика: *кантилена* 'невелика епско-лирска песма' (РМС), *канциона* 'лирска песма трубадурске поезије' (РМС), *клањалица* 'врста песме коју су, просећи и клањајући се, певали слепи просјаци, *ном*¹ 'обредна песма у славу Аполона' (РСАНУ), *парабаза* 'најважнија хорска песма у старогрчкој комедији, тематски неповезана са основним садржајем драмског текста, којом се извргавала руглу актуелна ситуација (политичка и др.)' (РСАНУ), *пеан*¹ 'старогрчка хорска песма упућена богу Аполону' (РСАНУ), *химна* 'свечана похвална песма у славу богова или хероја' (РСЈ), *царевка* 'аустријска царска, државна химна' (РМС).

25. ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКЕ ПОЈАВЕ

Наша грађа бележи 9 латинизама, два турцизма и по један грецизам, турцизам, германизам и галицизам у овој ЛСГ: *азијатизам* 'тежња за утицајем, освајањем у Азији' (РСАНУ), *диспут* 'јавна расправа која се водила (обично у школама) о неком питању из области теологије, филозофије, ређе науке' (РСАНУ), *жакерија* 'сељачки устанак у Француској 1358. године; према њему назив за сељачке буне уопште, за устанке сиромашних против имућних' (РСАНУ), *земљорастерећивање* 'гл. им. од земљорастерећивати' (РСАНУ), *индикт* 'објављивање, сазивање црквеног сабора,

концила и сл.; црквени проглас' (РСАНУ), *индулгенција* 'опроштај грехова, потврда о испуљењу казне за учињене грехове (коју је у средњем веку католичка црква продавала верницима за новац), опроштајница' (РСАНУ), *инквизиција* 'полицијско-судска организација у католичкој цркви, основана у 13. ст. за борбу против јеретика, која се истицала окрутношћу' (РСАНУ), *кадуцитет* 'право српске цркве у бившој Аустро Угарској да наслеђује имовину најпре свих Срба који умру без наследника, а доцније само имовину свештених лица стечену у служби' (РСАНУ), *камерализам* 'економска политика која има за циљ подизање националног богатства повећавањем извоза, а смањивањем увоза, меркантилизам' (РМС), *кипоборство* 'борба у VIII в. између хришћана који су поштовали, обожавали верске кипове и слике и њихових противника, икономахија, иконоборство' (РСАНУ), *конзулат* 'прелазна фаза владавине у Француској (1799—1804), од директоријума до царства, када су на челу извршне власти била три конзула' (РСАНУ), *контрареформација* 'покрет католичке цркве у 16. и 17. веку уперен против реформације, чији је циљ био јачање општег утицаја цркве, противреформација' (РСАНУ), *крвнина* 'крвна завада, крвљење; освета за учињено убиство, међусобно убијање; убиство' (РСАНУ), *куеновитина* 'омражени политички систем владавине маџарског државника Куена Хедерварија, хрватског бана од 1883. до 1903.' (РСАНУ), *ландштурм* 'последња одбрана, трећи позив (младићи и старци који нису увршћени у редовну војску) (у Немачкој и Аустријској, односно Аустро-угарској Царевини)' (РСАНУ), *лудизам* 'раднички покрет у Енглеској почетком XIX века који се борио против капиталиста уништавајући машине и привредне зграде' (РСАНУ), *Луперкалије* 'свечаност у старом Риму која се приређивала у част Фауна (Луперка), бога пастира' (РСАНУ), *мађаронство* 'мађаронски политички став; мађаронска политика' (РСАНУ), *мазија*¹ 'облик тзв. божијег суда који је примењиван у средњовековним српским државама и касније у обичајном праву, вађење предмета од усијаног гвожђа голим рукама из вреле, кључале воде и тобожње доказивање кривице или невиности оптуженог на основу степена опекотине и времена њеног зацељења; такав комад врелог гвожђа као доказно средство' (РСАНУ), *макартизам* 'назив за реакционарну политику прогона и дискриминације напредних елемената коју је у САД водио сенатор Макарти (Mac Carthy) после другог светског рата' (РСАНУ), *манципација* 'свечани начин предавања или добијања нечега у власништво; присвајање или подвргавање под власт (у римском праву)' (РСАНУ), *медиократија* 'владавина, премоћ тзв. средњег сталежа (трговаца, чиновника и сл.)' (РСАНУ), *муниципализација* 'преузимање приватне својине (земље, некретнина) у власништво муниципијума' (РСАНУ), *непотизам* 'настојање, тежња неких папа у средњем веку и почетком новог века да висока црквена звања, положаје, поседе и новац додељују члановима своје породице и рођацима' (РСАНУ), *нефирам* 'општи позив војних обвезника у војску, мобилизација' (РСАНУ), *низамити* 'сакупљати војнике, купити, регрутовати војску за низам, прикупљати низам' (РСАНУ), *овација* 'код Римљана, тријумфални улазак војсковође победника у град, пешке или на коњу, са миртиним венцем на глави, при чему победник приноси на жртвеник овцу' (РСАНУ), *ордал* 'начин судског доказивања у средњем веку, „божји суд“, који се састојао у томе што је оптужени, да би доказао своју невиност, морао да издржи по живот опасне пробе: двобој, вађење предмета из вреле воде, ношење усијаног гвожђа и сл.' (РСАНУ), *осовина* 'војни савез Немачке и Италије склопљен 1936. год., коме су се у II светском рату придружиле Бугарска, Мађарска, Румунија, Финска и Јапан' (РСАНУ), *паназитизам* 'тежња за (про)ширењем утицаја у целој Азији' (РСАНУ), *панкратизам* 'тежња за уједињењем свих земаља у којима живе Хрвати' (РСАНУ), *раскол* 'одвајање од цркве због неслагања с неким црквеним прописима, шизма' (РМС), *репрезентација* 'црквено приказивање, црквена драма у средњем веку, мистериј' (РСАНУ), *холокауст* 'спаљивање Јевреја и др. у Другом светском рату; спаљивање, покољ уопште' (РСЈ),

тефтиш 'истрага, трагање и увиђај на терену орбично вршен ради хватања хајдука)' (РМС), *чистка* 'повремена ревизија чланства партије и руководства у СССР која је за време Стаљина попримила облик процеса, прогона и ликвидација: Стаљинове чистке' (РСЈ), *хеленизам* 'доба цветања грчко-оријенталне културе после Александра Великог, јелинизам' (РМС), *цензус* 'процењивање имовине грађана у старом Риму' (РМС).

26. ИСТОРИЈСКИ ПЕРИОДИ, ЦИКЛУСИ И РАЗДОБЉА

Ова ЛСГ бележи свега две позајмљенице из латинског, једна реч је настала према грчком, а једна је у српски дошла преко италијанског језика: *варварство* 'други од два периода у развоју првобитног људског друштва' (РМС), *декада* '(у календару француске револуције) временски одсек од десет дана који је заменио дотле уобичајену седмодневну недељу' (РСАНУ), *доба* '1. б. одређено историјско раздобље, период одређених карактеристика у националној или општој историји; 1. в. раздобље, епоха у развоју људске материјалне културе с обзиром на врсту оруђа којима се човек служио: старије камено ~, мезолитско ~, ~ глачаног камена, бронзано ~, железно ~ и др.' (РСАНУ), *индикт* и *индикција* 'период, циклус од 15 година (за који је у старом Риму указом унапред прописивана висина пореза; у средњем веку уведен као систем за прорачунавање година, нарочито у црквеним стварима); ознака за једну од година циклуса (уз редни број)' (РСАНУ), *јелинизам* 'период грчко-оријенталног културног развоја после Александра Великог до почетка нове ере, хеленизам' (РСАНУ), *кватроченто* 'назив за петнаести век одн. за раздобље и стил књижевности и ликовних уметности ране ренесансе' (РСАНУ), *коледа* 'в. календе'¹⁵⁰ (РСАНУ), *конзулат* 'републикански период власти, конзулска управа у старом Риму (до постанка империје)' (РСАНУ), *олимпијада* 'период од четири године између двеју узастопних олимпијских игара у част бога Зевса у старој Грчкој; саме олимпијске игре' (РСАНУ).

Последња ЛСГ издвојена у нашој грађи обухвата јединице које означавају место/локалитет, простор у коме се каква активност обавља. У овом делу корпуса бележимо највише позајмљеница из латинског (8), потом из грчког и из турског језика (по 5), из француског две, а из руског једну реч.

27. МЕСТО ОБАВЉАЊА ОДРЕЂЕНИХ АКТИВНОСТИ, ПРОСТОР КАВИХ ДЕШАВАЊА ИЛИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ РАДЊИ И АКТИВНОСТИ:

азил 'неприкосновено склониште (у средњем веку цркве и манастири), где су кривци могли да се склоне и избегну гоњење и осуду' (РСАНУ), *арест* 'в. апс' (РСАНУ), *аугурал* 'место где се вршило прорицање, аугурство код Римљана' (РСАНУ), *бановина* 'зграда у којој се управа, администрација бановине налази' (РСЈ), *главњача* 'озлоглашени затвор за политичке затворенике у бившој Управи града Београда' (РМС), *гувернадуровица* 'цетињски затвор у коме је био окован последњи гувернадур' (РСАНУ), *дефтер-хакана* 'катастар, уред у коме су се чувале земљишне књиге у Турској' (РСАНУ), *диктатура*² 'саборска канцеларија и архива у Пожуну, у Аустро-Угарској' (РСАНУ), *зборница* 'дом у јеврејској општини у Палестини где се народ у одређено време скупљао на молитву и поучавао у познавању закона; синагога, јеврејска богомоља' (РСАНУ), *јам*¹ 'поштанска станица где су се измењивали поштански коњи' (РСАНУ), *катакомбе* 'место под земљом где су се чувале мумије код старих Египћана' (РСАНУ), *мензилхана* 'поштанска станица, постаја у турској царевини и у Кнежевини Србији која је опслуживала татаре, мензиле' (РСАНУ), *оберстарија* 'зграда у којој борави оберстар' (РСАНУ), *одеон* 'округла зграда у којој

¹⁵⁰ Упућивачка реч *календе* у РСАНУ је дефинисана на сл. начин: 'први дан у месецу код старих Римљана'.

су стари Грци и Римљани одржавали музичке (и песничке) приредбе' (РСАНУ), *оловница* 'назив за палату млетачког дужда, прекривену оловним плочама, у чијем се простору налазила озлоглашена тамница' (РСАНУ), *палас* 'у средњовековним утврђеним градовима: зграда за становање са свечаном двораном; свечана просторија у таквој згради, дворана' (РСАНУ), *палестра* 'место на отвореном, а касније и затвореном простору, на коме су у античкој Грчкој младићи вежбали рвање, а потом и остале телесне вежбе' (РСАНУ), *пандурница* 'в. пандурица (2)' (РСАНУ), *пантеон* 'храм посвећен свим боговима (у античкој Грчкој и Риму)' (РСАНУ), *перибол* 'посвећени простор око старогрчког храма у који се улазило кроз пропиљеје, а садржавао је жртвенике, статуе, заветне дарове и др.' (РСАНУ), *пилон* 'масивно прочеље с наспрамним четвороугаоним зарубљеним пирамидама (торњевима) на улазној страни старих египатских храмова' (РСАНУ), *писарница* 'просторија у цркви или манастиру где су се писали или преписивали рукописи и др. списи, скрипториј' (РСАНУ), *писцина* 'базен за купање у римским термама' (РСАНУ), *плацдарм* 'б. зборно место војних јединица (у касарни, тврђави и сл.); в. земља на чијој се територији испробавају нове врсте оружја, односно која служи као нечији полигон за то' (РСАНУ), *поглаварство* 'поглавар са својим особљем и зграда у којој они уредују' (РМС), *подиј* 'повишено место у староримском циркусу са седиштима за цара, сенаторе и остале великодостојнике' (РМС), *пророчиште* 'место где су свештеници, уз награду, објављивали вољу богова и давали савете' (РМС), *раштел* 'место на некадашњој хрватско-турској граници на коме се водила трговина преко граничне ограде, коју су с обе стране чували граничари' (РМС), *робијашица* 'зграда у којој робијаши издржавају казну, затвор, тамница' (РМС), *ростра* 'говорница окићена кљуновима заробљених лађа (у старом Риму)' (РМС), *сарај* 'резиденција султана и достојанственика' (РСЈ), *скрипториј* 'а. писарница у којој су се писала и преписивала службена акта; б. писарница у средњовековним манастирима где су се писали и преписивали рукописи' (РМС), *срамотиште* 'стуб на који су се некад за казну везивали злочинци и тако извржавали јавној порузи' (РМС), *форум* 'трг у старом Риму, средиште јавног живота' (РСЈ), *хан*¹ 'гостионица, крчма (у граду или на друму) која је служила као свратиште и коначиште за путнике' (РСЈ), *цирк* '1. а. ограђен простор у облику амфитеатра с гледалиштем и ареном за игре и такмичења код старих Римљана; 1. б. спортско борилиште' (РМС), *чардак* 'кула стражарница или осматрачница на државној граници' (РМС).

Увидом у семантичка поља историзама, односно у значења јединица класификованих по лексичко-семантичким групама, запажамо да наша грађа бележи само једну лексему којом се реферише на неки апстрактан појам, и то *одбој* 'спречавање, осујећење нечије намере' (РСАНУ). Чињеница да од чак 2076 семантичких реализација маркираних квалификатором *ист.* само једна има апстрактан појам као денотат, несумњиво потврђује претпоставке да историзми већма бележе предмете, бића и појаве материјалног света.

Да резимирамо. У овом поглављу бавили смо се лексемама и њиховим семантичким реализацијама које су у описним речницима РСАНУ, РМС и РСЈ квалификоване као ист. Анализирали смо их са лексичко-семантичког, етимолошког и лингвокултуролошког аспекта, претходно указавши на квантитативне податке о бројности историзама из перспективе категоријалних обележја лексема, тј. врста речи којима оне припадају.

Ексерпирани смо укупно 1842 различите лексеме, односно 2076 семантичких реализација које су маркиране квалификатором *ист.* Од укупног броја лексема наша грађа бележи чак 96% именица, и то 1770 лексема, реализованих у 2000 именичких

семантичких реализација. У трима описним речницима укупно је забележено свега 27 глагола (од тога су 3 двозначна) и 44 придева (од којих се тек једна лексема остварује у три значења). Статистички гледано, број забележених глагола и придева међу лексичким јединицама које су квалификоване као ист.(оризми) практично је занемарљив (мање од 4% укупне грађе).

Од 1842 лексеме које су маркиране квалификатором ист., њих 1185 нема никакву етимолошку квалификацију, што имплицира да су посредни домаће или одомаћене лексеме и значења, док је позајмљеница или лексема творених на домаћем терену према странијој етимологији у трима описним речницима регистровано 657.

У овом поглављу извршена је етимолошка анализа према пореклу речи и етимолошкој квалификацији у речницима (РСАНУ, РМС и РСЈ). Потврђена је хипотеза да највећи део лексике која се повукла у пасивни лексички фонд из области историзама води порекло из турског језика. За све остале позајмљенице дати су прецизни подаци о броју и лексеме су распоређене према страном језику из којег потичу.

Методом компоненцијалне анализе посматране лексеме су подљене на ЛСГ и тематска поља. Класификација лексике маркиране квалификатором ист. у описним речницима српског језика показује да овај овај тип лексема у нашем лексичком фонду припада различитим класама конкретних појмова – предмета, бића и уопште реалија материјалног света и таквих се лексичко-семантичких група у анализи издвојило 27 (са 13 уочених подгрупа).

У наредној табели представимо ЛСГ историзама према бројности лексема које је улазе у одређену групу. У првој колони се налази редни број за ЛСГ групу (или број и слово за ЛСГ подгрупу), а поређане су од најбројније до најмање бројне групе. Другом колоном смо означили називе тематских група или подгрупа у раду. У трећој колони дат је бројчани приказ лексике, а у четвртој смо забележили највећу фреквентност етимолошке квалификације (тј. из ког несловенског језика потиче највећи број лексема унутар једне ЛСГ, према квалификацијама порекла у једнојезичним речницима српског језика).

Табела 1. Табеларни приказ најбројнијих ЛСГ историзама у трима једнојезичним речницима

Квалификација према бројности	Назив ЛСГ или подгрупе	Број лексема у ЛСГ	Бројност лексема из страног језика унутар ЛСГ
1.	Титуле, звања, дужности, занимања	417	турски
1. а.	а) титуле и чиновни	251	турски
1. б.	б) звања и службе	71	грчки
1. в.	в) занимања	95	грчки
2.	Предмети	224	турски

2. а.	а) оруђе	2	турски
2. б.	б) оружје и делови оружја	44	италијански
2. в.	в) различите справе (обично за мучење)	8	турскии
2. г.	г) врсте бродова	16	грчки = латински = италијански
2. д.	д) врсте возила	2	турски
2. љ.	љ) делови ратне опреме	6	француски
2. е.	е) врсте капа	7	немачки
2. ж.	ж) називи за новац	95	италијански
2. з.	з) врста одеће, украси, тканине, накит	11	латински
2. и.	и) други предмети	33	грчки
3.	Припадници, присталице, чланови, следбеници различитих покрета, странака, организација, секти, идеологије, уверења или учења	172	латински
4.	Војска и полиција	169	турски
5.	Врсте пореза, дажбина, намета, данака и обавеза према држави	115	турски
6.	Друштвени статус/положај, друштвени односи, релације међу друштвеним положајима	102	латински
7.	Дужности, друштвене обавезе, функције, као и њихови носиоци и реализатори	81	турски
8.	Властита имена	81	турски
9.	Војно-административне области и управно-територијалне јединице	64	турски
10.	Органи управе и власти, законодавна тела и извршне државне службе; чланови управних тела	55	латински
11.	Друштвено-историјске појаве	48	латински
12.	Правна и државна документа или акта	47	латински

13.	а) врсте владарских повеља, закона, указа, наредби	15	латински
14.	б) правна акта, документи, закони, уредбе, уговори, одлуке, молбе, тужбе, објаве, потврде, повластице, саопштења	32	латински
15.	Врсте поседа и процеси у вези са преименовањем земље у поседе	46	турски
16.	Уметнички, друштвени, религиозни и политички покрети/учења/правци/схватања/струје	46	грчки
17.	Место обављања одређених активности, простор кавих дешавања или реализације радњи и активности	38	латински
18.	Војне јединице, родови, формације и одреди	37	турски
19.	Удружења, савези, заједнице, организације	36	грчки и латински
20.	Врсте школских установа, називи наставних процеса, школских предмета; учесници у настави, предмети који су у вези са наставом	20	грчки
21.	Друштвено и државно уређење, права и обавезе формиране унутар друштвене заједнице	19	латински
22.	Обреди, веровања, обичаји, свечаности, као и предмети и бића везана за њих односно процеси који се спроводе као део култа	16	грчки
23.	Награде, накнаде и казнене мере као и процеси везани за њих	13	латински
24.	Језик и књижевност	13	латински и грчки
25.	Јединице за меру	12	латински и грчки
26.	Историјски периоди, циклуси, раздобља	9	латински

27.	Облици владавине	8	грчки
28.	Врсте песама	8	италијански
29.	Врсте ордена, признања; носиоци ордена, одликовања	4	турски

5.3. Квалификатори који се јављају код историјске лексике

У овој тачки рада занимало нас је какав је однос двоструко (или пак троструко) квалификоване лексике из пасивног лексичког фонда, тачније које су то лексичке јединице које су квалификоване као *ист.* и имају још неки (један или више квалификатора). Циљ нам је да истражимо који су то квалификатори у употреби уз маркер *ист.* и како они утичу на статус лексике у савременом српском језику, какав је однос такве лексике према књижевно-језичкој норми, потом према терминолошком систему српског језика, али и какав је стилски потенцијал лексичких јединица које су квалификоване као *ист.* у описним речницима српског језика.

Анализу, као и резултате приказаћемо у три табеле, у које смо сврстали квалификације лексике према лингвистичким доменима, ослањајући се на истраживања Н. Ивановића (2014: 228–229).

У обзир смо узимали све квалификације којима се указује на домен употребе значења лексеме, а у обзир нисмо узимали граматичке квалификаторе, тј. оне којима се упућује на граматичке карактеристике лексеме. На основу прегледаних значења, покушаћемо да утврдимо који је то проценат значења која су обележена неким нормативним, стилским, терминолошким и сл. квалификатором. Даље ћемо табеларно представити удео овако квалификованих значења у односу на упупан корпус историјски маркираних јединица, као и удео појединачних квалификатора¹⁵¹.

Табела 2: Табеларни приказ квалификатора стандарднојезичког домена лексике маркиране квалификатором *ист.*

врста речи/ квалификатор	именице	придеви	глаголи	укупно
покр.	104 ¹⁵²	2	4	110
нар.	7	/	/	7
нераспр.	5	/	/	5

¹⁵¹ Инспирацију за овакву врсту поделе пружила нам је Н. Миланов (2021: 63–70) истражујући нормативна и функционалностилска својства лексеме које имају велики број значења. Ово истраживање нас је навело на размишљање о томе какав је однос историјски квалификоване лексике према књижевнојезичкој норми, којим терминолошким областима припада и који је њен стилогени потенцијал.

¹⁵² У обзир смо узимали све квалификације семантичких реализација, тако да се овај број односи на значења овако квалификована у оквиру врста речи које посматрамо. Нпр. у грађи проналазимо 93 именице квалификоване као *покр.* (поред *ист.*) и 102 семантичке реализације са овом квалификацијом.

заст. ¹⁵³	22	1	/	23
дијал. ¹⁵⁴	4	/	/	4
варв.	10	/	/	10
Збирно	152	3	4	159

Будући да, према Ивановић (2014: 219–220), квалификатор *ист.* припада квалификаторима појмовно-енциклопедијског домена, тачније сврстан је у подгрупу квалификатора који носе информацију о историјском контексту, а лексика њиме обележена налази се ван стандарднојезичке норме, не чуди разноликост квалификатора из домена стандарднојезичке норме којима се двоструко квалификује историјски маркирана лексика (*покр., нар., нераспр., заст., варв.* и сл.).

Табела 3: Табеларни приказ квалификатора стилског домена лексичких јединица квалификованих као *ист.*

врста речи/ квалификатор	именице	придеви	глаголи	укупно
калк	2	/	/	2
ков.	5	2	/	7
неуб.	/	1	/	1
пеј.	4	/	/	4
ир.	1	/	/	1
шаљ.	1	/	/	1
Збирно	13	3	/	16

У грађи налазимо једно историјско значење које је обележено квалификатором семантичког домена (фиг.) и њега нисмо укључили у ову табелу. Само 16 јединица маркираних стилским квалификатором наводи нас на запажање да историзми немају изражен стилогени потенцијал, што је и очекивано с обзиром на њихове инхерентне особине, о којима смо говорили у Уводном делу рада.

¹⁵³ Само 2 примера дупле квалификације са *заст.* и *ист.* налазимо у РМС, а осталих 19 у РСАНУ. Сматрамо да је посредни грешка и да не може иста лексичка јединица бити оквалификована двама квалификаторима за другачију врсту застаривања у језику, тј. сматрамо да би било упутно бар их у речницима раздвојити. Реч је о следећим лексемима овако квалификованим: *бонапартинац, диреклија, добродан, –дна, –дно, домогеронтија, ждребије, исправник, мазда, маремат, милосник, мирија, мутесариф, наветник, нажигач, окрп, племе, племенитина, свитак², солдатича*. Само су последње две лексеме забележене у РМС, остале су све из РСАНУ, како смо и навели.

¹⁵⁴ Ивановић (2014: 525) овај квалификатор сврстава у „квалификаторе дијалекатског домена”, тачније у подгрупу фонетско-морфолошког типа квалификатора. Ми ћемо их припојити онима којима се означава припадност, тј. неприпадност стандарднојезичкој норми.

Табела 4: Табеларни приказ квалификатора термилошког домена лексике која је квалификована као ист.

врста речи/ квалификатор	именице	придеви	глаголи	укупно
адм.	2	/	/	2
аер.	1	/	/	1
археол.	1	/	/	1
архит.	5	/	/	5
вој./војн. ¹⁵⁵	34	/	/	34
геогр.	3	/	/	3
грађ.	1	/	/	1
екон.	2	/	/	2
етн.	3	/	/	3
зан.	1	/	/	1
кат.	2	/	/	2
књиж.	1	/	/	1
муз.	1	/	/	1
нум.	5	/	/	5
поз.	3	/	/	3
пол.	16	/	/	16
пом.	3	/	/	3
правн.	11	/	1	12
рлг.	11	/	/	11
руд.	1	/	/	1
спорт.	1	/	/	1
ум.	2	/	/	2
фил.	1	/	/	1

¹⁵⁵ У речницима је термилошка квалификација за исту област различита, па тако за војну терминологију РСМ уводи квалификатор *војн.*, док је у РСАНУ за лексичку која припада истој термилошкој области квалификатор *вој.*

цркв.	15	/	/	15
шк.	2	/	/	2
Збирно	128	/	1	129

Навешћемо и листу квалификатора које најчешће проналазимо у грађи и који имају највећи број понављања, без обзира на то јављају ли се самостално или у комбинацији са још неким квалификатором.

Табела 5: Бројност квалификатора употребљених уз маркер ист. у описним релницима

квалификатор	број појављивања у грађи
покр.	110
вој./војн.	34
заст.	24
пол.	16
цркв.	15

Посматрајући укупан број појављивања појединачних маркера, увиђамо да је квалификатор *покр.*(ајински) најчешћи квалификатор, што је, претпостављамо, једним делом и последица чињенице да у грађу за РСАНУ улази велики број збирки које бележе дијалекатске речи (чак преко 200 збирки). На другом месту је термилошки квалификатор *војн.*(-ички, -ни) као показатељ најоучљивијег термилошког слоја историјски маркиране лексике.

Закључак о овој тачки. Наша грађа бележи 7,65% лексичких јединица из области историјске лексике које су обележене неким нормативним квалификатором и припадају домену старндарнојезичке норме. Свега 0,77% семантичких реализација историјски квалификоване лексике има квалификатор из стилског домена, а укупно 6,28% чини термилошки одређена лексика.

Како именице чине највећи део историјског слоја лексике, не чуди да је од 129 јединица које припадају некој термилошкој области управо 128 именица (свега један термилошки одређени историзам припада групи глагола). Дакле, наша грађа бележи само један глагол и ниједан придев маркиран термилошким квалификатором. Показало се да се термилошка квалификација најчешће јавља код именица са конкретним значењем, а најфреквентнији квалификатори припадају областима које су важне у свакодневици људи. Укупно смо уочили 25 квалификатора према којима значење историјски маркираних лексема можемо сврстати у различите термилошке и др. области. Највише термилошких значења историзама припада областима војске, политике, цркве и права што је у сагласју са нашом семантичком анализом ЛСГ (в. тачку 5.2).

6. Застарела лексика у описним речницима речницима

6.1. Застарела лексика у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске

Двојак приступ ексцерпцији лексике која је у описним речницима српског језика маркирана квалификатором *заст.* условљава и дивергентну анализу застареле лексике у двама формираним корпусима. Имајући у виду да смо из РСАНУ у финалној фази припреме корпуса узимали у обзир само застареле лексеме које имају 5 или више од 5 значења у полисемантичкој структури,¹⁵⁶ такав критеријум онемогућује нас да дамо целовиту слику о творбеним и лексичко-семантичким карактеристикама застареле лексике у српском језику. С друге стране, будући да смо из РМС, као речника средњег обима, ексцерпирали све лексеме односно њихове семантичке реализације које су у речнику обележене као застареле, циљ нам је да у овом делу рада, управо на целовитом корпусу савременог речника књижевног језика, опишемо застарелу лексику са различитих аспеката: творбено-морфолошког, етимолошког, лексичко-семантичког, лексикографског. Под лексичко-семантичком анализом подразумеваћемо овде класификацију грађе у лексичко-семантичке групе и шире тематске целине (семантичка поља), према заједничким значењским компонентама у структури значења, док ћемо се полисемијом тачније везом између појава застаревања и вишезначности у лексикону бавити у засебној тачки, уз осврт на релевантне примере у оба речничка корпуса (РМС и РСАНУ).

У овом поглављу определили смо се за разматрање пунозначних лексичких јединица (именица, глагола и придева) које су у неком значењу у РМС квалификоване као *заст.*, било да је реч о моносемантичним или полисемантичним структурама. Анализом ћемо обухватити све такве лексеме и семантичке реализације које региструје овај речник, без обзира на њихову додатну квалификацију у РМС са аспекта књижевнојезичког стандарда (нпр. узимамо у обзир и лексеме које су квалификоване као покрајинске, неуобичајене, нераспрострањене и сл.).

Из РМС ексцерпирали смо укупно 2298 лексема које имају бар једно забележено застарело значење, од чега је код њих 178 у полисемантичкој структури регистровано више од једног значења, те корпус формиран на основу Матичиног речника као извора броји укупно 2476 семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* Моносемантичних лексема које су квалификоване као *заст.* у РМС има укупно 1692, што указује на то да је већи број оних лексема које имају једно или једино значење квалификовано као *заст.*, него оних које у својој полисемантичкој структури остварују застарелу семантичку реализацију.

Наша грађа бележи 1159 моносемантичних именица, 293 моносемантична глагола и 240 моносемантичних придева. Укупно 606 лексема у РМС има развијену полисемантичну структуру и оне се остварују у 784 различите семантичке реализације. Од тога је 436 вишезначних застарелих именица, 116 глагола са више од једним застарелим значењем и 58 вишезначних застарелих придева.

За разлику од историзама, код којих је преко 90% грађе чинила именичка лексика, корпус застареле лексике у РМС показује превагу именица у односу на остале

¹⁵⁶ Уочивши у литератури термин „изузетно/изразито полисемантична лексема” за лексику која развија више од петнаест значења (Миланов 2021: 23), можемо рећи да грађу из РСАНУ која је предмет нашег проучавања чине већма претежно умерено/донекле сложене полисемантичне лексеме у српском језику. Међутим, у нашој грађи, могле су се наћи и изузетно полисемантичне лексеме које у својој развијеној значењској структури имају бар једно застарело значење.

пунозначне лексеме (64,4%), али је број глаголских и придевских семантичких реализација далеко већи него што је то био случај у корпусу историзама. Разлог овоме можемо потражити у чињеници да историзми означавају предмете и појаве материјалног света, док застарела лексика, како увиђамо већ на основу ексцерпције грађе и њеног прелиминарног прегледа, у великом броју означава (поред апстрактних појмова), процесе, стања, особине, дешавања, радње.

Класификоваћемо лексеме и њихове семантичке реализације према лексичко-семантичким групама и ширим тематским целинама односно семантичким пољима којима припадају, са циљем да одгонетнемо којим све појмовним доменима или сферама припадају лексичке јединице које се сматрају застарелим у српском језику. С тим у вези, покушаћемо да уочимо и евентуалне недоследности у лексикографској обради тачније у квалификовању лексема и њихових значења као застарелих у РМС. Притом ћемо се позабавити превасходно систематичношћу обраде лексике овог типа у описном речнику, указујући на неке опште појаве, заједничке именитеље и паралеле са историзмима. Евентуални пропусти у обради застареле лексике у описном речнику могу бити последица ограничености речничке грађе, као и чињенице да је лексикографима потребно дубље знање из историје српског језика, те сарадња и консултација обрађивача са историчарима језика у вези са сваком појединачном лексемом или њеним значењем. Такође, за поуздано маркирање неке лексеме односно појединачне семантичке реализације као застареле било би неопходно да лексикографи располажу богатим, релевантним електронским корпусом савременог српског језика, у коме би могли проверавати и пратити употребу одређене јединице – како на временској оси уопште, тако и у свим функционалним регистрима, пре њеног обележавања квалификатором *заст.* Исто тако, недостатак мањих корпуса српског језика везаних за раније фазе развоја књижевног језика такође отежава лексикографски опис лексике којом се бавимо, будући да обрађивачи не могу бити сигурни колико је одређена лексема уопште била распрострањена у језику у ранијим периодима и да ли маркер *заст.* заправо имплицира и њену нераспрострањеност, неуобичајеност, индивидуалност стила одређеног писца и сл., а не указује само на временско одређење. Све су ово само назнаке проблема са којима се лексикографи суочавају у пракси, те су отуда и неке недоследности које примећујемо у лексикографској обради заправо неизбежне, а имајући у виду постојеће корпусне ресурсе, није их, верујемо, могуће сасвим отклонити у српској лексикографији.

У овом делу рада најпре ћемо указати на етимолошке карактеристике лексике која је у РМС квалификована као застарела. Циљ нам је да утврдимо из ког језика потичу јединице (лексеме и њихове значењске реализације) подложне застаревању, односно да испитамо да ли у овом делу речничког фонда има више речи словенског порекла или пак позајмљеница, те какав је однос између застарелих лексема и претходно описаних историзама са аспекта етимологије.

У другом сегменту анализе користићемо се методом компоненцијалне анализе како бисмо лексеме класификовали према семантичким пољима или ЛСГ којима припадају, настојећи такође да укажемо на сличности и разлике застареле лексике у односу на историзме у погледу семантичких особености и домена којима припадају. Начин представљања јединица маркираних квалификатором *заст.* у оквиру етимолошке и лексичко-семантичке анализе биће сличан као приликом представљања историзама у претходном поглављу: ЛСГ ћемо репрезентовати одговарајућим јединицама и њиховим значењима, али у заградама нећемо наводити извор будући да се у овом поглављу бавимо искључиво јединицама обележеним квалификатором *заст.* у РМС. Намера нам је да најпре опишемо застарелу лексику као јединствен, заокружен

скуп јединица у лексичком фонду српског језика са свих релевантних аспеката, што нам омогућава целовит корпус Матичиног шестотомника. У посебном делу рада бавићемо се полисемијом застареле лексике, како оне која је забележна у Академијином тезаурусу, тако и оном коју смо ексцерпирани из РМС.

6.1.2. Етимологија јединица са квалификатором *заст.* у РМС

Анализа застареле лексике са етимолошког аспекта у овој тачки подразумеваће заправо испитивање порекла посматраних лексема и приказ бројчаног стања позајмљеница из различитих језика које су маркиране квалификатором *заст.* у РМС. Јединице ћемо разврстати према језицима из којих су ушле у српски језик, а на крају ћемо дати преглед стања кроз графикон. Примере употребе речи нећемо наводити (као што то нисмо чинили ни при представљању порекла историзама). Приликом анализе порекла застареле лексике и указивања на бројчано стање позајмљеница из појединих језика, освртаћемо се само на јединице уз које стоје етимолошки квалификатори. Напомињемо да кроз статистичке и бројчане податке које дајемо желимо превасходно да испитамо неке тенденције у вези са односом застаревања позајмљене и домаће лексике на корпусу речника књижевног језика, али смо свесни ограничења наметнутих самом концепцијом израде РМС, тачније напоменом која стоји у Предговору Матичиног шестотомника да се порекло речи обележава само уз коренске речи, а не и уз изведенице.

а) РМС бележи да су из **арапског језика** у српском добијене само две именице које су квалификоване као *заст.*: *хаким* 'кадија, судија, судач' и *хас* 'царски или државни посед, власништво'; док једна именичка полусложеница води порекло из арапског, а у српски је дошла највероватније посредством грчког језика: *раки-сапун* 'врста мирисавог сапуна (који се за време турске владавине увозио са Истока)'.¹

б) Захваљујући позајмљивању лексике из **грчког језика**, српски је био обогаћен за следеће застареле јединице (укупно 20): *аксамит*, *амбуља*, *гимназиј*, *даскал*, *декембар*, *колудар*, *корабља*, *лира*¹, *литра*, *лицеј*, *метанија*, *нурија*, *педеса*, *плета*², *поклисар*, *скена*, *титор*, *ћир*.

Имајући у виду утицај грчке културе и језика на европском, па и српском културно-језичком простору, очекивали смо да ће у групи позајмљеница из грчког језика бити више лексема које су у полисемантичкој структури оствариле и застарела значења, док остала припадају општем лексичком фонду. Међутим, анализа показује да је чак 17 од 30 регистрованих грецизама једнозначно. Све јединице из грчког махом означавају појмове који су у вези са школом, религијом, титулама, звањима и друштвеним положајима, а мањи број је везан за области књижевности и језика, као и за одевне предмете.

в) Из **каталонског језика** српски је примио једну лексему, која означава временски период: *Силвестрово* 'последњи дан у години (посвећен св. Силвестру), Стара година'.³

г) Преко **латинског језика** у српски језик је ушао већи број лексема које РМС квалификује као *заст.*, при чему су неке застаревале у свим значењима, а неке само у појединим семантичким реализацијама. Застарелих латинизама укупно има 30: *акт*, *актуар*, *арматура*, *артик(а)л*, *ауктор*, *вакација*, *дефинатива*, *еминент*, *јурасор*, *каписла*, *квестор*, *квестура*, *квијер*, *кеса*, *класа*, *клијен(а)т*, *коледар*, *коншколар* и *коншколар*, *мајалес*, *мајалис* и *мајалос*, *милитаран*, *-рна*, *-рно*, *натарош*, *патрициј*,

пренумерација, принцип, прманцир, пурпур, реграција, сервус, табула, фамулуз и фамулус.

Једна лексема *јуратош* пореклом је из латинског, а у српски језик је, како бележи РМС, ушла преко мађарског језика.

д) Из **мађарског** смо усвојили следеће лексеме које су регистроване као застареле у РМС: *биров, варка², вика², шипан, латов, мажа, мертик, огар, русаг, толмач, хаднађ, хармица, шарампов, шерег*. Ове позајмљенице углавном су вишезначне и имају више застарелих значења у полисемантичкој структури. Моносемантичних је 6 од укупно 14 застарелих хунгаризама, а значења су им претежно из области мерних јединица, дужности, звања и занимања, али и војних формација и чинова.

ђ) Из **немачког језика** РМС бележи следећих 20 јединица које су квалификоване као застареле: *агирирати, глунта, грешља, дроља, жупар, кромпирбал¹⁵⁷, лајб, лаћман, лунта, малати, малта, молер, обритар и обритер, партаја, пошта², сексер, трумпа, хелер, цуг, штоп*. За разлику од историзама који у групи позајмљеница из немачког језика најчешће означавају појмове из области војске, код лексема маркираних квалификатором *заст.*, поред војних чинова, војних организација и оружја, издвајају се још и групе појмова из области нумизматике, уметности, друштвених организација и друштвених односа, мерних јединица, као и осталих тековина западноевропске културе.

е) Из **персијског језика** у српски је ушла једна полисемантична лексема квалификована као *заст.* у три своје реализације – *баждар*, као и једнозначница *хришум* у једином значењу 'повика, грдња'.

Из рускословенског¹⁵⁸ језика РМС бележи следећих пет лексема: *бесплезан, бесплезност, весма, вознесење, гречески*.

ж) У корпусу застареле лексике ексцерпиране из РМС регистровани смо укупно 41 позајмљеницу из **руског језика**: *благовони, -а, -о, весна, војени, -а, -о, грамата, душепечитељ, ђађа¹, житељ, известије, јестаство, јестество, казначеј, Китај, књаз, књигопечатња, коленоприклон, кузница, лекарство, монополија, напечатати, небрижљив, -а, -о, обнадеждити, опорочити, печатња, погода, погрузити, подругатељан, -љна, -љно, послини, правитељство, превасходство, презрителан, -лна, -лно, пристрастије, растолковати, собитије, совјет, сојузник, толковати, торжествен, -а, -о, торжество, трагически, -а, -о, увеселеније, чрезвичайни, -а, -о*.

з) Из **италијанског језика** у српски је ушло укупно 25 лексема које су квалификоване као *заст.* у РМС и припадају пасивном лексичком фонду. Међу пунозначним речима које су у фокусу наше пажње забележили смо следеће

¹⁵⁷ У овој послушљеници само је други део немачког порекла, док је први домаћег.

¹⁵⁸ У вези са квалификавањем оваквих јединица које садрже фонетско-морфолошке одлике неке од ранијих фаза развоја књижевног језика (као нпр. црквенословенског), сматрамо да је добро лексикографско решење примењено у РСАНУ од 11. тома, где се лексика у којој су уочљиве одлике ранијих фаза књижевног језика квалификује као старокњижевна (сткњ.). Будући да је основним обрађивачима за много проблематичних, фонетско-морфолошки нетранспарентних примера, без помоћи историчара језика врло тешко да одреде којој фази развоја књижевног језика припада одређена лексема (било да се одржала у савременом књижевном језику или повукла у пасивни лексички фонд), верујемо да би на изузетно обимној грађи РСАНУ и сарадња између проучавалаца ове две научне области била неопходна зарад поузданијег кваликовања ових врста јединица. Више о лексикографској обради застареле лексике, потешкоћама и недоследностима у њој в. 8. поглавље овог рада.

позајмљенице: *боџа, гвардија, даџар, карантав, карбонар, контрафа, лазарет, ланџа, леут, лонџа, лубарда, макина, манган, мир², мумта, мунтати, пазмати, патакун, печа¹, пикула, принципеша, провидур, трафика, шест, шолад и шолда*. ЛСГ којима припадају су веома разноврсне, те на основу анализе значења ових лексема можемо закључити да су међу застарелим италијанизмима у српском језику називи за новац, мере, оружја, справе, музичке инструменте, титуле, али и за апстрактне појаве.

и) Позајмљенице из **турског језика** најбројнија су скупина застарелих лексема страног порекла (99), као и код историзама. Турцизми у српском језику доминирају у свим ЛСГ, како међу лексемама којима се реферише на појмове из материјалног света (одећа, војска, називи за занимања, порезе и сл.), тако и међу називима за апстрактне појмове (нпр. за људске особине): *аба, авџија, агазија, агазли, ајлук, акмаџа, алај-барјак, алишверши и алиш-верши, аргатин, арка², атлија, безарђан, безарђан-башиа, бакара, балта¹, балугџија, бојанџија, борија, вергија, већил, дагма, долија, ђемија, ендезе, забит², земан, зиндан, индат, исе, иштал, јалман, јал³, јарамаз, јасакчија, јауклија, јеџек, капамаџија, карађоз¹, карађол, карар, кошија, кумбара, либаде, маја, мамуза, мараз, механа, мечет, миздрак, миралај, мирија, мудир, мумџија, мурасела, мурафа, мурећеп и мурећеф, муфлиз, мухасера, мухасил, нахија, нишан, одабашиа, памукли, паразун, паразлама, пеик, пиринач², пирлит, пишерма, пишерџија, сават, совет, табија, таван, талих, телбиз, тиндирик, тобе, ћерана, ћулум, ћучирбашиа, узун, хап и хапа¹, харамбашиа, харамзада, харач, харба, харбија, харч, харчалија, чантра, четокаик, чизма, џагара, џам, џанак, џефердан, шатрашче*.

ј) На француско порекло РМС указује код укупно 12 лексема које бар у једном (или једином) значењу имају квалификатор *заст.*: *актер, аркебуза, баталијун и баталион, волонтер, галантан, колер, кумпанија, парола, партизан, пасирати, релеј, фурир*. Застарели **галицизми** семантички су врло разноврсни, те припадају ЛСГ које се односе на војску, војне чинове и формације, али РМС међу њима бележи и јединице које означавају одећу и накит.

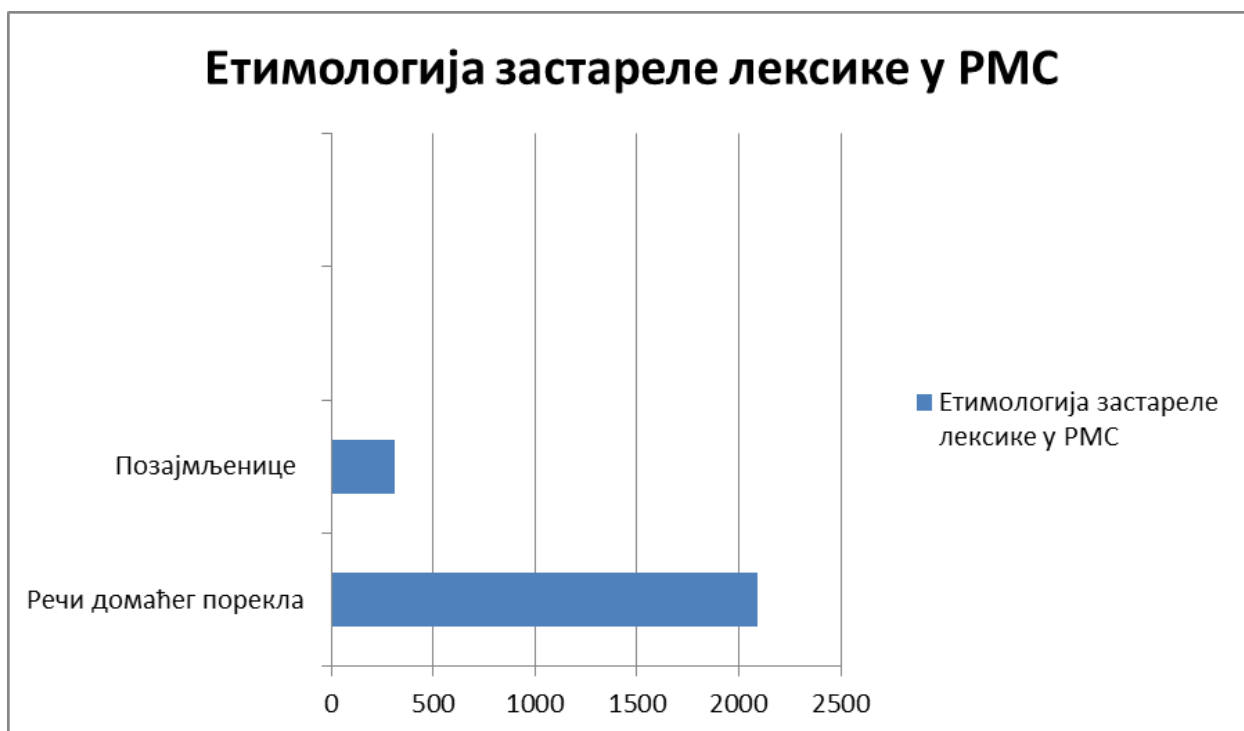
к) Пореклом из **хебрејског језика** само је једна лексема која је застарела у српском језику, и то топоним, стари назив за Египат: *Мисир* 'Египат, земља на североистоку Африке'.

л) За велики број лексема РМС бележи да су црквенословенског¹⁵⁹ порекла (37). Иако овај тип лексичких јединица не можемо сврстати у класичне позајмљенице, будући да су одраз и заоставштина неке од фаза у развоју српског књижевног језика, говоримо о њима у овој тачки, јер овај тип квалификације у речницима сугерише и етимолошко одређење и стилску маркираност лексеме. За црквенословенску лексику важи слично што и за лексику из рускословенског језика у погледу коришћења квалификатора *сткњ.* као поузданијег хиперонима. Са аспекта значења и појмовних домена којима припадају, можемо констатовати да се застарелим лексемама маркираним квалификатором *цсл.* именују махом различити апстрактни појмови: *бесмртије, видим, -а, -о, глагол, дејствије, житије, ждребије, збитије, јудол, јуност, крвопролитије, надежда, намереније, недвижим, -а, -о, непоқварим, -а, -о, непоправим, -а, -о, нишит, -а, -е, објет, описаније, очајаније, певанија, пјеније, повештати,*

¹⁵⁹ Одређене речи црквенословенског порекла до те мере су се адаптирале у српском језику да се више и не идентификују као такве, нпр.: *крст, младост, молитва, пост* те их није потребно ни маркирати (в. Ивић 1986: 307). Према Ивићу, „нејаснији су случајеви када реч у свом гласовном лику чува трагове црквенословенског порекла”. Исп. речи као што су нпр. *дејствије, певанија* и сл. које су квалификоване као *цсл.*, док неке друге изведенице нису обележене овим квалификатором, нпр. *дејствовати, дејствитељни, -а, -о, певанка, певање* и сл.

повторити, повторни, -а, -о, познаније, позорије, полезан, -зна, -зно, попечење, превасходитељство, прелест, преподобије, просвеченије, раб, раба¹, чест¹, честан, -сна, -сно, чтец.

Од укупно ексцерпираних 2400 лексема, тек 310 има забележену етимологију¹⁶⁰, те можемо закључити да већина лексике која је застарела у савременом српском језику, има ипак домаће порекло. Свега око 13% позајмљеница у српском језику квалификовано је као застарело. Највећи број етимолошки маркиране лексике која застарева пореклом је из турског језика (99), потом из руског (41), црквенословенског (37), латинског (30), италијанског (25), грчког (20) и немачког (20), потом из мађарског (14) и из француског (12).

Графикон 3: *Позајмљенице и речи домаћег порекла квалификоване као заст. у РМС*

¹⁶⁰ Будући да је речничка пракса да се за изведенице не бележи етимологија, овај број може варирати и бити нешто већи с обзиром на то да смо приликом етимолошке анализе проучавали само коренске речи код којих РМС даје етимолошке квалификације.

Графикон 4: Етимолошка одређења застарелих лексема у РМС

6.1.3. Лексичко-семантичке групе и семантичка поља застареле лексике у РМС

У овом делу рада, покушаћемо да представимо семантичке карактеристике лексике која је квалификована као *заст.* у РМС. Приликом класификације грађе ћемо се ослонити на методу компоненцијалне анализе, издвајајући заједничке семантичке компоненте у структури лексичког значења посматраних лексема, а резултате ћемо представити кроз ЛСГ и семантичка поља. Наиме, све пунозначне речи и њихова значења (именице, глаголе и придеве) разврставаћемо према семантичком критеријуму у лексичко-семантичке групе, а где нам се учини адекватним и за анализу сврсисходним, истаћи ћемо најважнија семантичка поља унутар којих ћемо бележити ЛСГ као мање субспецификоване групе застарелих лексема унутар истог домена. Неке од јединица које се налазе у оквиру уочених група заправо су застарели називи за саму ЛСГ, тако да функционишу и као хипероним и као хипоним у лексичком систему (в. нпр. код назива за болести). Ову врсту анализе смо сматрали релевантном из два разлога. Први је намера да са семантичког аспекта испитамо које се све врсте реалија у описним речницима именују јединицама које се квалификују као застарела лексика. Други је потенцијална могућност да кроз поређење резултата семантичке анализе лексема маркираних као *заст.* и оних које су квалификоване као *ист.* (оризми) дамо неке смернице за дефинисање застарелих јединица у Речнику САНУ.

Циљ нам је био да овом врстом поделе обухватимо све пунозначне застареле лексеме (као и њихове семантичке реализације) које грађа нуди, те смо их стога разврставали на тематске групе. Тако су се и овде, као и код историзама, у истој тематској групи нашле лексеме које припадају различитим врстама речи (именице, глаголи и придеви) будући да смо их посматрали према критеријуму релевантних семантичких компонената у структури лексичког значења. Дакле, заједно смо сврстали оне лексеме које су обједињене истом темом, тачније семантичком сфером или појмовним доменом којем припадају њихови денотати, а циљ нам је био да утврдимо, са ономасиолошког аспекта, које области стварности покривају застареле лексичке јединице.

Посматрали смо сва застарела значења једне лексеме у РМС, те се тако једна лексема могла наћи у онолико група колико има застарелих значења. Принцип је исти који смо спровели и при опису историзама: уколико нека реч има више семантичких реализација које су маркиране као застареле, међу наводницима смо бележили оно значење које одсликава припадност те лексеме одређеној тематској групи. Нереклексивну и рефлексивну форму глагола сврставали смо у различите групе уколико им је семантика различита. Унутар сваке ЛСГ или семантичког поља давали смо коментар који се односи на опис дате групе, тамо где смо учавали какве доследности и сличности или пак разлике у односу на историзме.

1. ПРЕДМЕТИ

а) **Оружје и делови оружја; муниција за оружје; предмети за складиште муниције:** *аркебуза=аркибуза* 'аркибуза старинска дугачка пушка, кремењача', *арматура* 'ратна спрема, наоружање', *балта*¹⁶¹ 'секира, као хладно оружје', *глунта* 'пушка', двоцевац 'пиштољ који има две цеви', *дулонка* 'в. двоцевка'¹⁶¹, *јалман* 'кундак на пушци', *збалач* 'в. балчак', *кумбара* 'врста старинске гранате, врста топа, лумбарда', *ланца* 'копље', *лубарда=лумбарда* '1. врста старинског топа; 2. гвоздена шупља кугла напуњена барутом, кумбара', *магацинка* 'војничка пушка на репетирање', *маја* 'барут за једно пуњење пушке', *миздрак* 'врста копља', *мушаба* 'врста старинске пушке', *напрашник* 'део пушке кремењаче где се насипао прах, барут који је прихватао варницу, искру', *облучкиња* 'пушка која се носила коњу о облучју', *огњиште* 'део пушке у који се ставља набој', *острагуша* 'врста пушке чија се цев пуни одостраг', *очаник* 'горњи нишан, мушица на пушци', *очник* 'доњи нишан на пушци', *палацка* 'припојаснице, фишеклије, набојњаче', *панганет* 'бајонет', *парагун* 'врста пушке', *паразлама* 'прстен, карика као оков на пушчаној цеви', *повијуша* 'пушчана цев у које се споља види како је савијена', *рапир* 'а. танак, туп мач с челичном куглицом на врху (за вежбање у мачевању), флорет'; б. ратно оружје за сечење и бодeње с дугим двосеклим сечивом, на врху зашиљено', *страгуша* 'в. острагуша (1)', *тетик* '1. лук; 2. обарач, окидач на пушци', *торна* 'део пушке у који се ставља набој, огњиште, хазна', *торпед* 'в. торпедо', *трифунташ* '(често у атрибутској служби) топ који испалује гранате од три фунте', *тродрамица* 'пушка која се пуни зрнима од три драма', *ћулум* 'топуз, буздован', *хаберник* 'топ или пушка чијом се пуцњавом даје хабер, нешто оглашава, објављује', *харба* 'кратко копље', *харбија* 'шипка којом се при пуњењу набија пушка', *харачлија* 'врста пушке великог калибра', *џефердан* и *џефердар* 'врста пушке украшене седефом и драгим камењем; врста старинске пушке уопште'.

б) **Оруђе:** *виле* 'виљушка (прибор за јело)', *топор* 'секира', *штито* 'в. штит (1)'¹⁶².

в) **Направе и справе:** *дагма* 'в. данга'¹⁶³, *завезице* 'врста окова за руке', *јасли* 'в. јасле'¹⁶⁴, *лармача* 'направа по којој се ударало батићем ради подизања узбуне у селу', *ледњак* 'направа од гвожђа која се ставља на обућу да се избегне клизање на леду', *макина* 'машина, stroj; направа', *манган* 'справа за глачање тканина', *прашионица*

¹⁶¹ У РМС је лексема *двоцевка*, која се налази у упућивачкој дефоницији, дефинисана на следећи начин: 'пушка са две цеви'.

¹⁶² Прво значење лексеме *штит* у упућивачкој одредници у РМС дефинисано је као 'врста одбрамбеног ратничког оруђа од дрвета, метала или коже за заштиту од удараца или убода (стреле, мача, копља и сл.)' те смо зато ову јединицу сместили у поткатогију 'оруђа'.

¹⁶³ Реч у упућивачкој одредници дефинисана је као 'справа којом се жигосе, жиг'.

¹⁶⁴ Дефиниција из РМС нас упућује да су *јасле* 'направа у облику дугачког корита или сандука, причвршћеног уза зид, у коју се ставља сточна храна'.

'некадашња направа за посипање ситним, финим песком ради сушења онога што се напише мастилом', *уза* 'окови, негве, пут'.

г) **Врсте бродова, делови бродова:** *варка*² 'стражњи крај лађе, крма', *ватрењача* 'лађа на парни погон, пароброд', *винарица* 'лађа којом се превози вино', *димшић* 'пароброд, лађа на пару', *дравка* 'велика шајка која само по Драви може пловити', *древ* 'брод, лађа', *дуба* 'врста лађе', *ђемија* 'већи трговачки или ратни брод, лађа', *кораб* 'в. корабља'¹⁶⁵, *корабал* 'в. корабља', *корабља* 'брод, лађа', *крилаш* 'лађа (какве су ишле некад од Београда низ Дунав)', *лончарица* 'лађа, чамац којим се превози лончарска роба, грнчарија', *пароплов* 'в. пароброд', *патролица* 'лађа, шајка у којој се вози патрола', *плав*¹ 'брод, лађа, чамац', *плавца* 'дем. од плав¹, лађица', *четокаи* 'оружана шајка'.

д) **Врста одеће, капа, обуће; делови одеће; врста тканине; врста накита, украси; врста опреме:** *аба* '1. а. груба вунена тканина, сукно; 2. (обично мн.) изношено, подерано одело, дроњци', *аксамит* 'свилена или полусвилена тканина; хаљина од такве тканине', *амбуља* '2. (чешће мн.) дроњци; прње', *арка*² 'леђа (на оделу)', *бајадер* 'широка свилена трака као украс на некадашњој женској ношњи', *навласак* 'власуља, перика', *врв*¹ 'в. врвца'¹⁶⁶, *гривна* 'огрлица', *диван-кабаница* 'дугачка, пространа кабаница', *каица* 'женски накит на глави од кована новца', *канас* 'врста капе', *кадифели* 'кадифан'¹⁶⁷, *капуц* 'в. капуца'¹⁶⁸, *карбонар* 'врста широког огртача какве су носили карбонари (1), *колер* 'огрлица', *кожур* 'в. кожух', *јашпер* 'в. јаспис'¹⁶⁹, *лазарица* 'врста горње мушке одеће кројене по угледу на ношњу из времена кнеза Лазара', *лајб* 'део горње женске одеће, врста јелека (обично са рукавима); горњи део женске хаљине', *либаде* 'свилена или сомотска баршунска горња одећа до струка, широких рукава, као део старе српске женске градске одеће', *манторос* 'в. мантија', *машлија* 'в. машна', *менчиков* 'врста огртача, кабанице (по руском кнезу Менчикову)', *мусулин* 'в. муселин'¹⁷⁰, *накиће* 'в. накит', *низија* 'низ¹ (1а); ниска (1)'¹⁷¹, *наред* 'опрема: девојачки ~, јахачки ~'¹⁷², *ободац* 'наушница, минђуша', *обручара* 'широка сукња у моди у 19. ст. испод које је било попреко ушивено неколико обруча да би стајала раширена, кринолин', *обувало* 'ципела, обућа', *овратњак* 'в. оворотник', *парагун* 'гримиз, скерлет', *парола* 'мали четвртасти одрезак тканине разне боје на оворотнику, реверу униформе као ознака припадности некој војној јединици или специјалној служби', *повијуша* 'појас који се зими завија око главе као чалма', *пурпур* '2. а. скупочена одећа или тканина такве боје; 2. б. плашт такве боје као знак суверене власти или великог достојанства, порфира', *путац* 'в. пуце', *руковница* 'део женске крзнене одеће за руке, муф', *тиндирик* 'врста металног накита', *топанка* 'врста обуће

¹⁶⁵ Значење лексеме *корабља* у упућивачкој дефиницији је 'брод, лађа'.

¹⁶⁶ Бележимо значење на основу кога смо ову јединицу сврстали у ову ЛСГ: 'уска трака којом се што веже, која служи (причвршћена за што или уплатена за што) као украс, урес, пантљика, машна'.

¹⁶⁷ Непроменљиви застарели придев *кадифели* дефинисан је синонимском лексемом *кадифан*, у значењу 'који је од кадифе', где у творбеној основи именицу турског порекла *кадифа*, коју РМС дефинише на следећи начин: 'врста меке, баршунасте тканине; сам(е)т, баршун'.

¹⁶⁸ У РМС налазимо да је значење лексеме *капуц* 'кукуљица, капуљача'.

¹⁶⁹ Пример који налазимо у РМС за одредницу на коју се упућује, као и дефиницију, доносимо овде: 'црвен или тамноцрвен камен, кварц (употребљава се као украс). – Краљица у плашту од камиље длаке, у сјају јашпера, срме и циркона'.

¹⁷⁰ Одредница *муселин* у РМС је дефинисана као 'врста лаке памучне тканине'.

¹⁷¹ Вуков Рјечник потврђује нам значење ове лексеме кроз следећи пример: – На врату јој три низије дуката.

¹⁷² Пример којим је ово значење потврђено у РМС гласи: „Тада слушкиње стану распрематати гозбени наред”. На основу њега смо ову јединицу сврстали у категорију 'обуће, одеће, накита, опреме и сл.'.

која се везује', *тракиперје* 'врста накита у народној ношњи', *хаљина* 'гуњ од бела сукна', *харач* 'в. харч (2)¹⁷³, *чошан*, *-ина*, *-ино* 'в. чохан'.

ђ) **Новац**: *бакара* 'новац или неки други предмет од бакра', *готовост* 'готовина', *грешика* 'грешља', *грешљика* 'грешља', *гривна* 'врста сребрног новца', *двопетица* 'сребрн новац који је вредео десет гроша, две петице', *зексер* 'метални новац од десет филира, сексер (у бшшој Аустро-Угарској)', *золота* 'новац од 30 пара', *исписна* 'новац који се плаћа ономе који испише дуг или порез кад се намири', *јаспра* 'врста ситног новца; новац уопште', *карантан* 'крајцара, ситни мједени, бакарни новац', *крива* 'некакав новац', *кривак* 'врста новца', *крижара* 'крижак (1)', *крижевача* 'крижак (1)', *крунаш* 'врста сребрног новца у бившој Аустро-Угарској', *ледењача* 'врста старинског новца (талир шпанског порекла)', *лонтош* 'некадашњи бакарни новац', *лукно* 'црквени порез у натури или у новцу (код католика), бир', *мажа* 'а. цента (некадашњих 100 фунти)', *минац* 'врста новца, дукат', *миндаћ* 'в. минац', *никлић* 'ситан никлени новац', *одлика*² 'новац којим се искупљивала одговорност за убиство (у крвној освети), крвнина', *патакун* 'врста бакарног ситног новца', *печа*¹ 'комад, примерак новца, новчић', *плета*² 'старински новац, цванцика (пет гроша сребрних)', *половница* 'по крајцаре', *потура* 'најситнији новац, пара, стоти део круне, новчић', *сексер* 'стари аустријски новац (првобитно од шест крајцара, а касније од 20 филира)', *фунт* 'в. фунта (1)', *хелер* 'ситан бакарни новац у бившој Аустро-Угарској, стоти део круне, пара', *царевица* 'ситан новац, стопарац', *цванцига*, *цванцик* и *цванцика* 'некадашњи аустријски сребрни новац у вредности од 20 крајцара', *шолад* 'ситан новчић, стоти део бивше аустријске форинте; новчић уопште'.

е) **Остали предмети**: *алај-барјак* 'барјак, застава једног алаја, пука; главни барјак', *амбуља* 'дугачка врећа', *баждар* 'службено проверен кантар', *баталија* 'покварена ствар', *буквар* 'в. буквица² (2)¹⁷⁴, *буквица*² 'војничка или радна књижица', *буквар* 'в. буквица² (2)', *бурма* 'завртањ, вијак', *добник* и *добњак* 'в. сат, часовник', *долија* 'чаша којом се напија здравица', *засипач* 'посуда, мерица (од десет ока) којом се у воденици жито засипа у кош', *уго* 'јарам', *играло* 'играчка', *иштиља* 'дрвен шиљак којим се прибору два краја (нпр. на шатри или у ћобету код се у њ што завије)', *калем* 'писаљка од трске којом су се на Истоку служили уместо гушчјег пера', *камечак=камичак* 'камена писаљка којом се некада писало на школским таблицама', *каписла* 'упаљач с праскавом експлозивом који се упали од удара и запали барут', *коругва* 'застава', *котвокажа* 'пловећи знак који указује где се може бацити котва, бова', *легиштар* 'писаљка, крижуља од неког шкрилца', *легиштар* 'писаљка, крижуља од неког шкрилца', *легриштер* 'в. легиштар', *лепезе* 'в. лепеза', *личионик* 'кутија где се чува личило', *лунта* 'фитил за паљење ватреног оружја или мина', *мажа* 'б. врећа', *мамуза* 'гвоздени точкић за сечење теста, ковртач', *мотка* 'копље од заставе', *наткривак* 'оно чиме се што наткрива, покрива', *негве* и *негви* 'окови', *нишан* 'орден, одликовање', *њетило* 'оно чиме се може запалити ватра (нпр. ивер, луч); оно што подјарује, распламсава ватру, огањ', *одмарача* 'столица која служи за одмарање', *отпечаток* 'печат, жиг; отисак, утицај, обележје', *палидрвце* 'шибица, жигица', *плеварица* 'вршаћа машина коју коњи окрећу', *поњва* 'тава, тигањ, просуља', *прокол* 'дугачки колац раскољен на једној страни, ражањ', *процеп* 'оно у чему књигоноша носи књиге, писма', *резба* 'резбарски рад који служи као украс', *рзан* 'свећа начињена од мешавине лоја и воска', *сават* 'глеђ, емал', *самоков*¹ 'чекић покретан воденом снагом', *светлопис* 'слика, фотографија', *смотка* 'цигара', *смотковњача* 'кутија за цигаре', *смотник* и

¹⁷³ Друго значење лексеме *харч* у РМС, на које се упућује у дефиницији јесте: '2. гајтан, срма као украс, опрема'.

¹⁷⁴ Лексема *буквица*² у другом значењу на које РМС реферише реализује значење 'војничка књижица'.

смотњак 'кутија за цигаре', *табакира* 'в. табакера', *тел* '1. танка жица; 2. златан или сребрн чврст конач, жица за везење или проткивање', *темер* 'дршка, држало, штап од барјака, заставе', *топор* 'држаља', *чантра* 'омања кожна торба која се обично носи обешена о раме, кеса, бисаге', *часомјер* 'часовник, сат', *шатуља* 'в. шатула'¹⁷⁵.

На основу анализе јединица класификованих у лексичко-семантичку групу којом се именују предмети употребљавани у некој историјској фази у животу нашег народа, можемо да закључимо да је многим од ових примера место у историзима, тј. да би уз њих био примеренији квалификатор *ист.*, него *заст.* Квалификатор *заст.* одговарајуће је употребљен код оних јединица које имају упућивачке дефиниције, тј. у случајевима када се ради о фонетској или морфолошко-творбеној особености лексеме која се упућује на облик или лексему која је у широј или активној употреби у савременом српском језику. Већина одредница на које се упућује припадају књижевно-језичком стандарду, те можемо закључити да су због фонетског лика и морфолошко-творбених особености (које сугеришу припадност некој од ранијих фаза развоја књижевног језика језика) такви примери у нашој грађи оправдано у РМС квалификовани као *заст.* Сматрамо, ипак, да би примереније било користити квалификатор *сткњ.*, као што је то пракса у РСАНУ, и то онда када лексикограф уочи било фонетске било морфолошко-творбене елементе наслеђене из ранијих фаза књижевног језика.

2. ТИТУЛЕ, ЗВАЊА, ДУЖНОСТИ, ЗАНИМАЊА

а) **титуле и чиновни:** *балгорође* 'в. благородство (2)'¹⁷⁶, *велеможан*, *-жна*, *-жно* 'као епитет у титули особа високих положаја, чиновна у државној служби (понекад иронично)', *велемојност* 'титула носиоца високог чина', *великодостојник* 'онај који има велики чин, висок положај у држави или у каквој установи', *владатељ* 'в. владалац, владар', *владатељка* 'в. владарка', *владика* 'жена из племићке породице, властелинка', *владичица* 'владарева жена, владарка', *газда* 'титула уз имена људи из сопственичке, власничке класе', *дрвиш* 'в. дервиш', *кмет* 'сеоски главар, старешина, кнез', *кнагиња* 'в. кнегиња', *књаз* 'кнез (обично у службеном називу за кнеза Србије и Црне Горе)', *круњеник* 'окруњен владар', *маркез* 'в. маркиз'¹⁷⁷, *надворник* 'највиши великодостојник у Угарској, краљев заменик, палатин', *падиша* 'в. падишах'¹⁷⁸, *превасходитељство* 'висост, преузвишеност, екселенција, титула виших чиновна у предреволюционарној Русији (обично са заменицом: ваше, његово)', *преподобје* 'титула православних свештеника (обично у вези са заменицом: ваше, његово)', *пресветао*, *-тла*, *-тло* '(у именичкој службк) титула световног или црквеног достојанственика', *пресветлост* 'титула достојанственицима који имају атрибут 'пресветли'', *принцип* '1. поглавар, владар, господар; 2. млетачки дужд', *принципеша* 'в. принцеса', *приседник* 'титула нижег чиновника', *разбан* 'бивши, смењени бан', *ћурчибаши* 'ћурчијски старешина, првак'.

¹⁷⁵ Лексема *шатула* у РМС забележена је са једним значењем 'кутија за чување накита и других скупоцених предмета'.

¹⁷⁶ Друго значење лексеме *благородство*, коју налазимо у упућивачкој дефиницији у РМС, гласи '2. рус. заст. племићка или чиновничка титула'.

¹⁷⁷ Значење лексеме *маркиз* у РМС дефинисано је на следећи начин: 'титула племића по рангу између грофа и војводе'.

¹⁷⁸ Овај застарели облик одредничке речи упућује на лексему коју смо већ обрађивали у поглављу о историзима *падишах* 'перс. титула неких бивших владара (султана) у неким оријенталним земљама; особа која је носила ту титулу'. Претпостављамо да је лекема *падиша* добила квалификатор *заст.* због свог фонетско-морфолошког облика, док значењем упућује на лексему коју сврставамо у категорију историзама.

б) **звања и процеси везани за унапређење у звања:** *аванжирати* 'в. аванзирати'¹⁷⁹, *аванцирати* 'в. аванзирати', *академичар* 'в. академик', *аускултант* 'почетно звање у судској служби, судски приправник', *базарџан-башиа* 'почетно звање у судској служби, судски приправник', *већил* 'заступник, намесник, заменик владара', *забит*² 'управник административне области за турске власти', *ишпан* 'надгледник, надстојник на властелинском или спахијском имању', *јурасор* 'помоћник сучев, судијин', *лаћманија* 'част, звање лаћмана; лаћмани', *мудир* 'област, покрајински старешина', *мухасил* 'намесник султанов, представник његов', *надшумар* 'виши шумар', *надшумарница* 'надшумарева жена', *настајавник* 'в. настојник', *настојатељ* 'в. на(д)стојник'¹⁸⁰, *натарош* 'в. бележник', *началан*, -лна, -лно 'главни, руководећи', *свјетник* 'в. саветник', *ослободити се* 'стећи звање калфе, стећи право на самостално обављање чега', *потеста* 'општински начелник, председник општине', *тридесетничар* 'царински службеник, цариник', *хаберник* 'весник, гласник, гласоноша', *хармиџијаи* и *хармичар* 'царинк'.

в) **дужности, радње и процеси који су у вези са њима:** *алај-барјактар* 'ист. државни заставник у Црној Гори'¹⁸¹, *вересијаи* 'онај који наплаћује дуг за рачун неке велике трговине', *викач* 'сазивач људи, објављивач вести, телал, биров', *главничар* 'онај који купи главницу', *гласати* 'разглашавати, објављивати, јављати', *грбоноша* 'особа која има дужност да носи грб или неки предмет с грбом', *даџар* 'убирач дације; цариник, царинар', *довијар* 'мушкарац који се брине о кухињи (у манастиру)', *довијарка* 'она која домаћици помаже на бачији, катуну', *катунар*¹ 'старешина у катуну', *коњух* 'в. коњушар', *латов* 'службеник у царинарници, цариник', *патролџија* 'жандарм, чувар јавног реда, ноћобдија', *плинар* 'особа којој је била дужност да пали и гаси плинске светиљке у граду', *служитељ* 'носач', *служник* 'носач', *трхоноша* 'носач', *управитељ* 'повереник, комесар', *цареник* 'в. цариник', *чонабашиа* 'старешина над чобанима'.

г) **занимања и занати:** *авџија* 'ловац', *актуар* 'нижи чиновник, писар', *бабичар* 'в. акушер', *баждар* '1. мерач; контролор мера; 2. онај што наплаћује баждарину', *базарџан* 'трговац, продавац', *бакалаћ* 'трговчић, ћифта', *балугџија* 'рибар', *банкер* 'в. банкар', *банкијер* 'в. банкар', *баснар* 'в. баснописац', *берберин* 'зубар и видар', *биров* 'а. општи позивар, викач, пандур; б. општински старешина, кмет', *бојаџија*¹ 'в. бојар² (1)', *болтаџија* 'дућанџија, трговац', *болтаџија* 'дућанџија, трговац', *брач*¹ 'в. берач', *васпитатељ* 'в. васпитач', *васпитатељка* 'в. васпитачица', *васпитник* 'в. васпитач', *видалац* 'в. видар', *видач* 'в. видар', *виноделац* 'виноградар', *вјекописац* 'животописац, биограф', *гимнаст* 'в. гимнастичар', *говорница* 'женска особа говорник', *гојитељ* 'васпитач, одгојитељ', *гојитељица* 'васпитачица, одгојитељица', *гојитељка* 'в. гојитељица', *гоститељ* 'гостионичар', *грађар* 'занатлија који гради дрвени део куће (кров и др.)', *грк*¹ 'в. трговац', *гркиња* 'трговкиња; трговчева жена', *грошићар* 'човек који ради на грошић купујући за трговце жито; посредник, мешетар', *губитељ* 'крвник, целат', *гудалац* 'в. гудач', *даскал* 'учитељ', *дипломатик* 'в. дипломат(а)', *дунђер* и *дунђерин* 'дрводеља, тесар', *дунђерлук* 'дунђерски посао, дрводељски занат', *жељезнар* 'произвођач железца', *живописац* 'сликар', *животописац* 'писац биографије, биограф', *занатник* 'в. занатлија', *звездар* 'астроном', *звездословац* 'в. звездознанац', *земичкар* 'пекар који пече земичке', *испитатељ* 'испитивач, истраживач', *јаксаџија* 'чувар,

¹⁷⁹ Глагол на који се упућује реализује значење: 'напредовати, бити унапређен у служби, звању, чину'.

¹⁸⁰ РМС бележи следеће значење лексеме у упућивачкој дефиницији 'старешина, назорник; домар'.

¹⁸¹ Друго значење ове лексеме је дефинисано као *ист.*, док је квалификатор којим се бавимо у овом поглављу – *заст.* позициониран испред оба значења. Напомињемо да је реч о грешки која се поткрала у лексикографској обради пошто једно значење не може истовремено имати два квалификатора којима се означавају различити типови застарелости.

заштитник, пратилац, телохранитељ', *капамаџија* 'обртник, занатлија који прави покриваче', *књиговодитељ* 'в. књиговођа', *колибаши* 'чувар, стражар у лазарету, карантину', *крухар* 'в. пекар', *купец* 'трговац', *љекар* 'онај који справља лекове, апотекар, фармацевт; травар', *ловник* 'ловац', *миродијар* 'трговац миродијама; бакалин', *мумџија* 'онај који израђује и продаје свеће, свећар, воскар', *навласник* 'приватно лице, приватник', *накладатељ* 'в. накладник'¹⁸², *народознанац* 'етнолог', *народословац* 'етнолог', *новчар* 'онај који се бави новчаним пословима, мењач; банкар', *официјал* 'нижи канцеларцјски службеник у бившој администрацији', *певац* 'гуслар, народни певач', *пеик* 'гласник, улак', *писмар* 'архивар', *пишерџија* 'пећар, хлебар који и јело готови и продаје', *помагатељ* 'помагач', *правдознанац* 'стручњак у правној науци, правник', *правдослов* 'правник', *преводник* 'преводиалац', *ранар=ранарник* 'онај који лечи ране, хирург', *ревизор* 'школски надзорник', *рудокон* 'в. рудар', *светлописац* 'сликар, фотограф', *ситнотрџац* 'в. ситничар (1)', *статистик* 'в. статистичар', *столоначелник* 'начелник, руководилац установе или једног одељења у установи', *стражаши* 'писмоноша, листоноша', *судар* 'судија, судац', *сударцац* 'судар', *титорин* 'управник, управитељ', *толмач* 'в. тумач', *трџница* 'жена која меси и продаје хлеб, пекарка; пекарска помоћница', *ћарџија* 'трговац', *уљар* 'пчелар', *хаким* 'кадија, судија, судац', *хирург* = *кирург* 'ранар(ник), видар'.

д) **служба:** *адвокација* 'в. адвокатура', *вратаџија* 'в. вратар'¹⁸³, *докмет* 'кметов помоћник', *колудар* 'редовник, фратар, калуђер', *колудра* 'в. колудрица'¹⁸⁴, *одабаши* 'собар, портир у хану', *одаџија* 'а. момак који се стара о згради, просторијама и реду у њима, служитељ', б. чувар салаша, слуга на салашу', *одвјетовати* 'вршити посао одвјетника, бити одвјетник, адвокатисати', *пенезник* 'благајник', *плаћник* 'плаћеник, службеник: црквени плаћници, државни плаћници', *посебник* 'онај који није ни у каквој служби, него живи од своје имовине, приватник', *потпрегледник* 'ниски финансијски службеник', *прегледник* 'службеник у финансијској струци', *приседа* 'приседник', *приседатељ* 'приседник', *провидник* 'онај који управља каквим властелинством или канцеларијом', *провидур* 'назив поглавара земље у доба млетачке управе над Далмацијом', *протуставник* 'претпостављени старешина у финансијској служби', *срески*, -а, -о '(у именичкој служби) начелник среза, котара', *ученик* 'приправник, практикант у канцеларијској служби'.

ђ) **припадници, присталице чланови разних странака, идеолошких покрета, секти, религија** и сл.: *грчкоосточњак* 'припадник грчкоисточне, православне вере', *комункиња* 'в. комунистичкиња', *лутор* и *луторан* 'в. лутеран', *папинац* 'присталица папин', *партизан* 'присталица какве партије или каквог човека', *православљанин* 'в. православац'¹⁸⁵, *следитељ* 'в. следбеник'¹⁸⁶, *ћесарац* 'в. ћесаровац'.

е) **интересовања, хобији:** *јестаственичар* 'онај који проучава природу, биолог, природописац', *картаџија* 'карташ', *мудрољуб* и *мудрољубац* 'филозоф', *мудрослов* и *мудрословац* 'филозоф', *наравословац* 'онај који се бави наравословљем, природњак', *пловац* 'пливач', *теклић* = *теклич* 'ловац, скакач, лауфер'.

¹⁸² РМС бележи следеће значење: 'онај који се бави накладом, издавањем књига'.

¹⁸³ Лексема у упућивачкој дефиницији даље се упућује на своју фонестку варијанту: *вратар* 'в. фратар'.

¹⁸⁴ Лексема *колудрица* на коју се упућује у дефиницији реализује у РМС значење 'редовница, думна, опатива, калуђерица'.

¹⁸⁵ У РМС је лексема *православац* на коју се *заст.* значење упућује дефинисана на следећи начин: 'припадник православне хришћанске вере'.

¹⁸⁶ У овој фусноти наводимо значења која бележи Шестотомник за одредницу *следбеник*: 'а. онај који следи иза некога, који долази за ким; б. фиг. онај који следи какво учење, који наставља чији рад, чију активност, присталица; в. онај који је заузео место, дужност свога претходника.'

12. ВОЈСКА и ПОЛИЦИЈА

У овој групи, у поређењу са историзмима, учачамо ипак мањи број јединица. Разлог може бити то што се лексемама којима се означавају војни чиновни, војне формације и појаве у вези са војском денотирају појмови из ранијих историјских периода, било да су везани за српску војску или турске, немачке, аустријске и др. војне формације, што значи да су означене реалије махом нестале. Међутим, учачамо и у овом делу корпуса неколико ЛСГ које се налазе оквиру семантичког поља ВОЈСКА и чије су јединице развиле једино или бар једно значење које је у РМС квалификовано као застарело. Најпре ћемо покушати да их преставимо кроз ЛСГ, а потом да дамо кратак осврт на њихову квалификацију.

а) **Војни чиновни:** *алај-барјактар* 'пуковски заставник', *бојанџија* 'борац, ратник', *бојник* 'борац, ратник', *бојник* 'борац, ратник', *бојница* 'женска особа ратник', *војак* 'в. војник', *војеник* 'ратник', *војин* 'в. војник', *десетаи* 'в. десетар (2)', *дивизијар* 'дивизионар', *дивизионар* 'командант дивизије', *ђађа*¹ 'онај који у војсци вежба регруте, новаче', *жунар* = *зупар* и *зупаи* 'подофицир који је у некадашњој аустро-угарској војсци добровољно служио преко одређеног рока', *значар* 'онај који даје знакове, сигналист(а), трубач', *капрал* 'в. каплар', *капраљ* 'в. каплар', *капрол* 'в. каплар', *капулар* 'в. каплар', *капурал* 'в. каплар', *капурао* 'в. каплар', *командар* 'в. командант', *комендат* 'в. командант', *комитатски*¹⁸⁷ 'старешина комитата', *коњик* 'коњаник', *лаћман* 'лајтнант поручник', *левер* 'војник најамник', *линијаи* 'војник који служи у редовној војсци, у кадру (за разлику од крајишке војске)', *миздраклија* 'копљаник', *милитар* 'милитарац онај који је из Војне границе (крајине)', *минаџија* 'в. минер', *миралај* 'пуковник', *момак* 'војник; оружан човек у чијој пратњи или служби', *надсатник* 'чин у војсци виши од сатника, капетан прве класе', *обритар* и *обритер* 'обрстар, пуковник', *одабаша* 'старешина, командир јањичарског вода', *опкопар* 'војник, припадник чете пионира, који су копали ровове, подизали мостове и сл.', *официрија* 'официри', *посилни* 'у бившој југословенској војсци војник који је додељен официру ради послуживања, бурш', *потчасник* 'који је по чину у служби испод часника, подофицир', *рекрут* 'в. регрут', *сабљаи* 'онај који је носио сабљу, као знак свога друштвеног, војничког или службеничког положаја', *својевољац* 'добровољац', *стотинар* 'заповедник чете од сто људи', *стотинарник* 'в. стотинар', *стотинаи* 'в. стотинар', *стотиник* 'в. стотинар', *стражанин* 'в. стражар'¹⁸⁸, *стражмештар* 'по рангу најшши подофицир у бившој аустро-угарској војсци, наредник', *уписник* 'онај који је уписан у војнике, добровољац', *управитељ* 'заповедник, командант, старешина', *уредник* 'управник, старешина, командант', *фурир* 'војнички писар; подофицир који надгледа намирнице и брине се за коначење, преноћиште војске', *фуришац* 'војник придељен, додељен официру као његов служитељ, посилни', *хаднађ* '1. поручник граничарске милиције; 2. жандарм', *хајдук* 'пандур', *харамбаша* 'старешина страже, старешина општинских пандура', *четник* 'заповедник чете, четовођа', *четобаша* 'в. четовођа', *џенерал* 'в. генерал'.

б) **Војне формације, војне јединице; припадници, чланови војних јединица:** *алај-барјак* 'одред од 1.000 војника', *атлија* 'коњаник', *баталијун* и *баталион* 'в. батаљон', *вој²* '(у)бојни ред', *војинство* 'војништво, војска, војници', *врстачни*, *-а*, *-о* 'који се

¹⁸⁷ Реч је о поимениченом придеву, што показује и пример у РМС: – Ту ми дадоше ординанца да ме за каштигу до комитатскога прати.

¹⁸⁸ Дефиниција лексема у упућивачкој одредници у РМС гласи: 'онај који чува некога или нешто, који држи стражу, војник на стражарском месту'.

односи на врсте (редове) постројених војника', *гвардија* 'гарда (1)'¹⁸⁹, *индат* 'помоћне чете; помоћ уопште, нарочито ратна', *колониста* 'члан колоне, војне скупине', *коњадија* 'коњица', *ловаштво* 'род војске', *опхода* 'патрола', *опходња* 'опхода', *опхоћа* 'опхода', *патрољ* и *патроља* 'в. патрола', *пуковнија* 'пук, регимента', *регаменат* 'в. регимента'¹⁹⁰, *рој* 'десетина', сатнија 'чета', *стотиник* 'в. стотина'¹⁹¹, *цуг* 'мања чета, вод', *шерег* 'чета; војска'.

в) **остали појмови** у вези са војском, војна опрема, служба, локације и места дешавања у вези са војним деловањем и сл.: *везанија* 'насилно одвођење у војску', *војводовати* 'заповедати', *војени*, *-а*, *-о* 'војни', *волонтер* 'онај који од своје воље ступи у војну службу, добровољац', *врбовка* '1. сакупљање људи за војску; 2. ист.'¹⁹² они који су ишли у народ да позивају у војску или да враћају оне који су отишли с фронта кући', *демонтовати* 'в. демонтирати (2)'¹⁹³, *забрана* 'заштити бедем, шанац', *капролија* 'в. капларија', *касар* 'в. касарна', *кољенка* 'коленица (2)'¹⁹⁴, *командовати* 'командом доделити, одредити, преместити, прекомандовати', *крајина* 'војска; рат', *мајорија* 'штаб мајоров, команда батаљона у некадашњој Војној граници; мајорски чин', *метериз* 'ров, шанац', *метеризити* 'ушанчити, укопати (о војсци)', *милитаран*, *-рна*, *-рно* 'војни, војнички', *милитарија* 'војска', *мухасера* 'опсада, опседање, блокада', *напредак* 'уздицање (у хијерархији), напредовање (у служби) и сл.', *наред* 'наредба, распоред', *овиција* 'официрска служба', *парад* 'в. парада'¹⁹⁵, *пушкохват* 'захват пушке брзим покретом руке', *уступ* 'одбрамбени положај при одступању, утврђење у позадини', *џанак* 'в. цењак', *шарампов* 'шанац, јарак, опкоп', *штон* 'штаб, војна команда (иајчешће у Војној крајини)'

4. УПРАВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ, АДМИНИСТРАТИВНЕ ОБЛАСТИ, ПОДРУЧЈА И СЛ.

Ова ЛСГ обухвата следеће јединице:

владање 'подручје којим неко управља', *водопаћа* 'предео са којег се сва вода слива у реку, слив', *војводалук* 'в. војводина'¹⁹⁶, *диштрикт* 'в. дистрикт', *држава* 'део државе, покрајина, која је под племенском, аутономном или сличном управом', *заморје* 'земља, крај за морем, прекоморје', *казанчина* 'село или део општине под једним казнацом или главаром', *књаштво* 'в. кнештво', *лежај* 'предео, базен', *мудирлук* 'област, подручје, покрајина којом је управљао мудир', *мете* 'в. метех'¹⁹⁷, *насељење* 'насеље', *нахија* 'управно подручје, крај, област', *нурија* 'црквена жупа, парохија', *околишни* 'који се

¹⁸⁹ Лексема у упућивачкој одредници реализује значење 'лична стража, одабрани војници који чувају поглаваре државе'.

¹⁹⁰ Ова фонетска варијанта именице се кроз лексикографску дефиницију упућује на лексему која је квалификована као *ист.* са значењем 'пук, пуковнија'.

¹⁹¹ У значењу: 'чета од сто војника'.

¹⁹² Уочавамо грешку приликом квалификације лексеме *врбовка*. Наиме, њено друго значење у РМС квалификовано је као *ист.*, иако је цела лексема квалификована као *заст.* Ову појаву у лексикографској пракси још једном примећујемо и бележимо као контрадикторност, јер се не могу два квалификатора за различите појаве у језику користити у исто време. Једно значење или једна лексема може бити квалификована или као *заст.*, или као *ист.*, ова два квалификатора се не могу комбиновати у оквиру истог значења.

¹⁹³ РМС бележи друго значење лексеме на коју се упућује: '2. учинити што неупотребљивим за дејство'.

¹⁹⁴ У овој другој семантичкој реализацији лексема *коленица* у упућивачкој дефиницији означава '2. кожни или гумени штит оклопа'.

¹⁹⁵ Значење којим се реферише на семантичко поље ВОЈСКА РМС бележи као прво 'војничка свечана смотра'.

¹⁹⁶ Упућивачком одредницом сугерише се апелативно значење лексеме *војводина* 'област или покрајина којом управља војвода' у РМС.

¹⁹⁷ Лексема *метех* у РМС дефинисана је као 'граница, међа'.

односи на област, територију власти, управе', *русак* 'држава, земља, покрајина', *солдатија* 'ист. војничка граница'¹⁹⁸, *срески*, -а, -о 'који се односи на срез, који припада срезу, котарски', *ћесаревина* = *ћесаровина* 'земља којом влада ћесар, царевина', *ћесарија* 'в. ћесаревина'.

5. ДРУШТВЕНИ И КЛАСНИ ОДНОСИ, ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ, ДРУШТВЕНА ОБАВЕЗА, ПОРОДИЧНИ И РОДБИНСКИ ОДНОСИ

У ову ЛСГ класификовали смо следеће јединице:

аргатин 'надничар, радник, кулучар', *ближник* 'сродник', *блудник* 'скитница', *богаташ* 'в. богаташ', *богатир* 'в. богаташ', *братенац* 'брат', *велмужа* 'в. велможа'¹⁹⁹, *вергијаш* 'онај који је дужан давати вергију', *владичица* 'властелинова кћи', *власник* 'онај који има власт над чим', *властовати* 'господовати, господарити', *војно* и *војно*² 'муж, супруг', *голотан* 'бедан; сиротињски', *господар* 'муж (у односу према жени)', *господиња* 'в. господарица', *господити* 'господарити, владати, управљати', *гостиња* 'в. гошћа', *гостинство* 'пријатељски односи', *гостиница* 'мноштво гостију', *гостињи*, -а, -е и *гостињски*, -а, -о 'в. гостински', *графична* 'в. графињница', *девојка* 'кућна помоћница, служавка', *деградовати* 'в. деградирати'²⁰⁰, *дедић* 'баштиник, наследник дедине', *декла* 'девојка', *домадар* 'домаћин', *домадара* 'домаћица', *домаћник* 'домаћин, домаће челаде', *домашњи*, -а, -е 'б. (у именичкој служби) м мн. домаћа челада', *дружбина* 'в. дружина; дружење', *дружбовати* 'в. друговати', *еминент* 'в. еминентан', *живаљ* 'множина људи, гомила', *жител* 'становник', *жудио* 'грабљивац, гуликожа', *уго* 'груба сила која угњетава; ропство', *именит*, -а, -о 'који је чувена имена, гласит', *иматан*, -тна, -тно = *имашан*, -ина, *ино* 'в. имућан' *имовит*, -а, -о 'в. имућан', *имућ*, -ућа, -уће 'в. имућан', *једноглавац* 'онај који се одвојио из задруге и живи сам са својом породицом', *квартирник* 'станар, кираџија', *класа* 'ступањ у лествици службених чиновна, унапређење', *кључар* 'најстарији слуга код кога се налазе кључеви (обично у племићким дворцима)', *кмет* 'б. заст. а. угледан сељак; б. сељак уопште', *лаћман* 'в. лацман(ин)', *љубавник* 'пријатељ', *љубавница* 'драга, вољена девојка; вереница', *љубазник* 'в. љубавник', *љубазница* 'в. љубавница', *момкиња* 'слушкиња, служавка', *најемник* и *најемњеник* 'в. најамник', *населац* 'в. насељеник', *наследствен*, -а, -о 'наследан', *настањеник* 'онај који је настањен негде, становник', *неимањство* 'немаштина, сиромаштво', *немачкар* 'образовани Србин из Аустро-Угарске, као чиновник у Србији у првој половини XIX века', *ништ*, -а, -е 'а. сиромашан, убог; б. (у именичкој служби, само одр.) сиромаш, просјак', *обећаник* 'вереник, заручник', *обећаница* 'вереница, заручница', *објавити* 'прогласити (за кога или што), наименовати', *обладатељ* 'победилац; освајач', *обласник* 'онај који има власт, поглавар; обласни чиновник', *област* 'власт, моћ', *облизанац* 'близанац', *одликовање* 'изузетна пажња, почаст', *опитност* 'јавност, друштвена заједница', *отпустити* 'удаљити из брачне заједнице (жену), отерати', *отражак* 'род, потомство', *партаја* 'станар у кући са више станова', *патрициј* 'особа која је припадала градској буржујској аристократији', *племенит*, -а, -о 'који припада старом, угледном роду', *подручник* 'онај који је подложен, потчињен чијој власти, поданик', *подручница* 'она која је подложна, потчињена, подређена чијој власти, поданица', *појас* 'рођаци,

¹⁹⁸ И овде учачамо грешку при квалификовању, тј. дуплу квалификацију другог значења лексеме *солдатија* која је маркирана истовремено као *заст.* и *ист.*

¹⁹⁹ Упућује се на лексему која је квалификована као *ист.* *велможа* 'крупан земљопоседник у феудално доба; човек високог достојанства, великаш, властелин' због застарелог фонетског лика речи.

²⁰⁰ Значење лексеме у упућивачкој дефиницији у РМС је: 'извршити деградацију – враћање с високог положаја на нижи положај по казни; лишавање чина и звања; спуштање са вишега степена на нижи степен'.

сродници истога ступња сродства с обзиром на заједничког претка, колено, нараштај, поколење, пас (4)', *поплесати* 'погазити, потлачити', *правоужитник* 'уживалац неких права; плодуживалац', *презес* 'предстојник, председник (какве установе)', *преможан, -жна, -жно* 'врло моћан (о владару)', *преоблада* 'в. превласт', *пресирак* 'велики сиромах', *прислуга* 'в. послуга', *приходник* 'дошљак, придошлица', *приходница* 'она која откуд долази, дошљакиња', *пришасник* 'в. придошлица (1)', *пришелац* 'в. придошлица (1)', *просијак* 'в. просјак', *раб* 'роб, слуга', *раба*¹ 'робиња, служавка', *работа* '2. б. зб. најамни радници, кулучари', *робијаши* 'кулучар', *робље* 'жене и деца, нејач', *робљеник* 'заробљеник', *сеока* и *сеокиња* 'в. сељанка', *тежак-баша* 'најбољи и највреднији тежак, земљорадник у селу', *тежатељ* 'в. тежак', *тежител* '=тежатељ', *тежити* 'обрађивати, обделавати земљу', *титор* 'в. ктитор', *трговство* 'трговина, трговање; трговачки сталеж', *трећичар* 'беземљаш који као награду за обраду земље добија од власника трећину приноса', *туђанин* 'в. туђин', *ћир* 'в. кир', *хаирџија* 'добротвор, дародавац'.

13. ПРАВНА ДОКУМЕНТА, УРЕДБЕ, ЖАЛБЕ, ОДЛУКЕ, ДОГОВОРИ И СЛ.; ПОВЕЉЕ ВЛАДАРА; ПРАВНИ ПОЈМОВИ И ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ЊИМА

Јединице у овој ЛСГ су следеће:

акат 'в. акт', *апелат* 'в. апел (2)', *бегловати* '1. ударати печат; 2. стављати таксене марке, таксирати', *булигати* 'стављати булу, печат, жигосати', *загода* 'погодба, нагодба', *грамата* 'повеља, диплома', *ексхибит* 'деловодни протокол, уручбени записник; место где се предају писмене представке', *жаобина* 'кауција', *заверенца* 'докуменат о свечаном обећању, текст заклетве (обично владарева)', *известије* 'в. извештај', *извлазба* 'извлашћивање, извлаштење', *извлазбени, -а, -о* 'који се тиче извлазбе', *мурасела* 'службено писмо, исправа којом се нешто забрањује или дозеољава, допушта', *наредба* 'одредба, клаузула', *наслов* 'основ, потврда, докуменат о каквом праву', *нашастар* 'попис ствари, инвентар', *обавезница* 'в. обвезница', *обвеза* 'в. обвезница (2)', *обећаница* 'обвезница; срећка', *образложба* 'образложење', *отужење* 'тужба', *повељен, -а, -о* 'који има повељу, повлашћен, привилегован', *подастрети* 'у писменом облику поднети коме (нпр. молбу, оправдање и сл.)', *поразумак* 'в. споразум', *поузданица* 'писмена изјава којом се исказује коме поверење', *похвалба* 'одобрење и предаја нове зграде или којег другог објекта на употребу, колаудација', *праворек* 'судска пресуда', *правомође* 'моћ, право суђења, надлежност, јурисдикција', *правослован, -вна, -вно* 'који се односи на право као науку, правни, правнички', *правосудни, -а, -о* 'који право, праведно суди', *претпис* 'претходна наредба власти, пропис, одредба', *пријавак* 'службени извештај потчињенога старешини, рапорт', *пуномоћије* 'в. пуномође', *рабош* '1. а. комад дрвета на коме се зарезима, цртама бележе дуговања и потраживања; 1. б. дневна рачунска књига у којој су се бележила сва примања и издавања у току дана', *разумак* 'уговорени начин, споразум', *растис* 'објава, оглас; конкурс', *роковница* 'тужба због прекораченог рока менице', *свита*² '5. заст. ист. уредба према којој се у Срему плаћало поповима'²⁰¹, *терба* 'судски спор, парница, парба', *увера* '1. уверење, потврда', *уговорене* 'в. уговор', *указ* '1. одлука, решење, акт врховне изершне власти у држави, које потписује шеф државе одн. носилац највише власти; 2. решење врховне власти о постављењу за сталног чиновника', *уговорка* 'одредба уговора; погодба, услов'.

14. ВЛАСТИТА ИМЕНА

²⁰¹ И код ове лексеме налазимо грешку у квалификовању. Наиме, пето значење означено је као застарело и историјско.

У РМС квалификатором *заст.* маркирани су и следићи оними:

Бише 'в. Бихаћ', *Бошњак* 'муслиман из Босне', *Бошњанин* 'Босанац', *Будљанин* 'в. Будванин', *Будљанка* 'в. Будванка', *Вознесење* 'празник Спасовдан', *Војводство* 'Војводина', *Жудија* 'в. Жидов, Јеврејин', *Жудио* 'Жидов, Јеврејин', *Загребка* и *Загребкиња* 'в. Загребчанка', *Јевропа* 'в. Европа', *Јеђупак* 'Циганин', *Јеђупка* и *Јеђупкиња* 'Циганка', *Јелини* 'Хелени, стари Грци', *Југословинство* 'в. Југославенство', *Китај* 'Кина', *Мисир* 'Египат, земља на североистоку Африке', *Новосатка* и *Новосаткиња* 'в. Новосађанка', *Пољачка* 'в. Пољска', *Португиз* 'в. Португалац', *Рекалија* 'човек са територије призренско-тимочког дијалекта (према називу области Река, у околини Ђаковице)', *Руска* 'Русија', *Славенин* 'в. Славен (под Славени)', *Словенин* 'в. Словен (под Словени)', *Словинци* 'Јужни Словени', *совјет* '(Совјети) Совјетски Савез', *Србаљ* 'в. Србин', *Талија*¹ 'в. Италија', *Талијанац* 'Талијан, Италијан', *Талијанска* 'Италија', *Торлак* 'назив за припадника српског дијалекта који се говори у јужној и југоисточној Србији', *Шпањур* 'в. Шпанац'.

15. НАГРАДЕ, НОВЧАНЕ НАКНАДЕ И КАЗНЕ (ВЕРБАЛНЕ ИЛИ ФИЗИЧКЕ); ПЛАТЕ И ДНЕВНИЦЕ

Ова ЛСГ обухвата следеће лексеме у нашој грађи:

ајлук 'плата, доходак', *берберина* 'награда берберину; нар. награда онеме који је лечио, видарина', *днина* 'в. дневница', *заслужбина* 'в. заслужба'²⁰², *кар*¹ 'карање, куђење, грдња; казна', *карни*, *-а*, *-о* 'који је за карање', *корба* 'корење, укор, прекор; замерка', *љекарина* 'награда за љекарске услуге', *мазда* 'новчана награда, плата коју је у бившој аустроугарској војсци добивао војник за најситније потребе', *педесца* 'казна', *пишерма* 'плата за печење хлеба', *провидба* 'награда за посреднички посао, провизија', *прут* 'казна ударањем танким шибама', *церић* 'церов или какав други штап којим се тукло за време телесних казни у Србији; батинање као телесно кажњавање'.

16. НАКНАДЕ И ПОРЕЗИ

У ову ЛСГ сврстали смо следеће јединице:

вергија 'порез, данак', *винарина* 'порез или такса за вино', *виноточња* 'такса на точење вина', *даћа* 'порез(а), дажбина, дација', *димарина* 'порез на кућно огњиште, кућу', *димњаковина* 'в. димница'²⁰³, *испитнина* 'такса за испит', *кременија* 'врста пореза који се плаћао Турцима', *мазда* 'накнада, одштета', *мирија* 'порез, данак', *натраџбина* 'врста дажбине, пореза (коју новонасељени плаћа селу за воду, шуму, пашњаке)', *обирити се* 'покупили бир (износ у натпури или новцу који се давао свештенику)', *одрина* 'порез који се плаћао за лежање на брачном одру, постељи', *окрп* '2. ист. заст. накнада, непотпун харач за децу који су родитељи давали харачлијама (за време турске владавине)²⁰⁴, *пишманлук* 'глоба која се плаћа због одустајања од какве куповине или уговора', *прозорина* 'порез који се плаћао за сваки прозор на кући', *робија* 'кулук, кулучари', *тротарина* 'такса која се плаћала за коришћење тротоара', *увјет* 'такса која се плаћала за коришћење тротоара', *шатраишче* 'такса, кирија која се плаћа за подизање шатре на вашарим', *штемларина* 'висина таксе у маркама'.

17. ОБИЧАЈИ И ОБРЕДИ

²⁰² *Заслужба* је у РМС дефинисана као 'в. заслуга', а *заслуга* 'оно што се заслужи, што се заради, зарада'.

²⁰³ Лексеме на коју се упућује, *димница*, у РМС је дефинисана као 'порез на кућно огњиште'.

²⁰⁴ Уочавамо да је и овде начињена грешка двоструком квалификацијом значења као историјског и застарелог.

Међу јединицама којима се реферише на обичаје и обреде налазимо следеће:

богочаст 'в. богочашће', *богочашиће* 'слављење бога или богова', *букара*² 'забава сеоске омладине уз ватру у пољу о месојеђама', *вијено* 'в. мираз', *враштво* 'врачарија, враџбина', *законити се* 'венчавати се', *заруџба* 'в. заруке', *јауклија* 'вереница, заручница, драга', *мајалес*, *мајалис* и *мајалос* 'мајска свечаност, забава у природи', *навадан*, *-дна*, *-дно* 'заснован на обичајима, обичајни', *народност* 'народне творевине, народно благо', *пожртвовати* 'принети што као жртву, жртвовати', *пророчаство* 'в. пророчанство', *седмица* 'недеља дана пред причешћивањем у којој се једноуди, тј. једе само једном на дан', *удомљење* 'обавезно законско или обичајно материјално обезбеђење, имовина коју жена уноси у мужевљев дом, мираз', храм 'светковина, слава, црквени год'.

18. ВЕРОВАЊЕ, РЕЛИГИЈА И ЦРКВА

Ово поље обухвата следеће јединице:

ангел 'в. анђео', *бrevир* 'в. бревијар'²⁰⁵, *грчкоисточни*, *-а*, *-о* 'православни', *затроношити* 'освештати, осветити (цркву)', *зачатити* 'почети чатити, читати; почети говорити молитву', *живоначелни*, *-а*, *-о* 'који ствара, даје живот, од кога почиње живот', *језичник* 'многобожац, безбожник', *канонички*, *-а*, *-о* 'канонски', *католиштво* 'в. католичанство', *метанија* 'дубоко, покорно клањање, метанисање, дубок, покоран поклон', *мечет* 'мања џамија', *мечит* 'в. мечет', *мољница* 'богомолја', *мрлице* 'служба божја за мртве', *мусломан* и *мусломанин* 'в. муслиман', *мусломански*, *-а*, *-о* 'в. муслимански', *моћ* 'мошти; култна реликвија уопште, хамајлија', *навјет* 'напаст, искушење', *незнабог* 'в. незнабожац', *обашишиће* 'лителија, процесија', *побожје* 'побожност', *празновера* 'в. празноверје', *прманцир* 'каноник', *требиште* 'олтар', *чатац* 'свештеник по црквеној хијерархији нижи од ђакона, који чита у цркви', *чатати* 'в. чатити', *чатити* 'читати, обично у цркви и при црквеном обреду', *число* 'бројанице, круница', *чтец* 'свештеник нижег чина у православној цркви коме је дужност да чита за певницом', *хоругва* 'застава, коругва'.

19. Семантичко поље УПРАВА са ЛСГ ОРГАНИ УПРАВЕ и УПРАВНА ТЕЛА, ОДЛУКЕ И ПОСТУПЦИ ВЕЗАНИ ЗА ЊИХ

У овом семантичком пољу препознајемо јединице из неколиких ЛСГ:

аркив 'в. архив', *администрацијски*, *-а*, *-о* 'в. административан', *банкада* 'општинска управа', *бран*² 'одбрана; бранилац', *бранидба* 'одбрана', *двоставан*, *-вна*, *-вно* 'дводом (2)'²⁰⁶, *другомолбен*, *-а*, *-о* 'коме се подноси молба или жалба после решења првостепеног, нижег суда', *економни*, *-а*, *-о* 'в. економски', *законарски*, *-а*, *-о* 'који се тиче закона, законски', *законарство* 'в. законодавство', *законословље* 'в. законодавство', *законотворан*, *-рна*, *-рно* 'в. законодаван', *законотворац* 'в. законодавац', *казначеј* 'благајник', *казначејка* 'женска особа казначеј, благајница', *казначејство* 'служба казначејева: директор казначејства', *карносни*, *-а*, *-о* 'који доноси, изриче, извршна (а не судска) власт, дисциплински, административни', *квестор* 'благајник на свеучилишту, универзитету', *квестура* 'благајнички уред на свеучилишту, универзитету'²⁰⁷, *комора* '5. заст. а. скупштина или парламент; б. ист.

²⁰⁵ Упућује се на лексему *бревијар* у значењу 'књига молитава и песама католичких свештеника, часлов' у РМС.

²⁰⁶ Значење под бројем 2. забележено у РМС је 'који се састоји од два парламентарна дома'.

²⁰⁷ Обе лексеме, и *квестор* и *квестура*, квалификоване су као *ист.*, а значења која наводимо су квалификвана као *заст.*, што је контрадикторно и представља грешку у лексикографском поступку.

државна благајна, ерар (у некадашњој Аустрији)²⁰⁸, *лонџа* 'веће', *министеријални*, -а, -о 'који ради, који је запослен у министарству', *мурасела* 'позивница на суд', *мурафа* 'судска расправа, парница', *начелништво* 'начелство', *неуказни*, -а, -о 'који није постављен указом, који није званично, службено постављен', *поклисар* 'заступник, посланик у сабору, у скупштини', *пошаљ* 'онај кога шаљу по каквом задатку, посланик', *правитељство* 'управа, влада', *прети* 'тужити кога, подносити тужбу суду', *совет* 'договор, веће', *совјет* 'савет, веће', *сувез* 'савез, договор уопште', *табула* 'суд, стол'.

20. ОСОБИНЕ И АКТИВНОСТИ КОЈЕ СУ ВЕЗАНЕ ЗА ЧОВЕКА

У ову ЛСГ сврстали смо именице и придеве са значењем какве особине којом се квалификује човек. Групације смо направили према томе да ли је особина духовна или физичка. У духовне особине смо сврстали оне речи које означавају менталне, карактерне, интелектуалне, моралне и сл. људске особености, а у физичке оне које квалификују човека према каквој телесној особености. И једне и друге могу бити позитивне и негативне, те ћемо их тако и приказати. Речи које квалификују човека према понашању, каквој активности, навици и сл. сврстали смо у засебну групу, са напоменом да смо је укључили у хипероним 'духовна особина'. Ову семантичку скупину нисмо регистровали приликом анализе историзама, те можемо уочити да је карактеристична и специфична за застареле лексичке јединице.

I Духовне особине:

а) позитивне: *адамлук* 'човечност', *ач* 'онај, она што се ачи, лудица', *безлицемеран*, -рна, -рно 'који нема у себи лицемерства, нелицемеран', *благоворац* 'добротвор', *веледушан*, -шина, -шно 'в. великодушан', *дружески*, -а, -о 'в. друштвен', *женијалан*, -лна, -лно 'в. генијалан', *женијалац* 'генијалан човек', *карли* 'брижан, забринут', *љубежљив* 'в. љубазан', *љубежљивост* 'в. љубазност', *љубимни*, -а, -о 'в. љубазан', *милен*, -а, -о 'драги, драган', *мужаство* 'в. мужанство'²⁰⁹, *наравски*, -а, -о 'в. нараван', *нараван*, -вна, -вно 'урођен; ненамештен, спонтан', *наравствен*, -а, -о 'нараван, природан', *небојаз* 'в. небојазан'²¹⁰, *непокварим*, -а, -о 'в. непокварљив', *отповједљив*, -а, -о 'одговоран', *отповједљивост* 'одговорност', помиловање 'самилост, сажаљење', *правољуб*, -а, -о и *правдљубан*, -бна, -бно 'који воли право, правду, правдољубив', *простодушје* 'простодушност', *рабар* 'војник, јунак; исп. храбар', *радац* 'радан човек, радиша', *следствен*, -а, -о 'доследан', *телбиз* 'зао, покварен човек, варалица', *упућен*, -а, -о 'усмерен', *честан*, -сна, -сно 'в. частан', *усрдност* 'преданост, марљивост, ревност', .

б) негативне: *бедан*, -дна, -дно 'сиромашан, невољан', *бедник* 'клеветник, опадач', *безделник* 'грешник, онај који чини зла дела', *безуфан*, -а, -о 'који је без уфања, без наде, безнадан, безнадежан', *бешчовечан*, -чна, -чно 'в. нечовечан', *бунташ* 'бунтовник', *вухвен*, -а, -о 'лажан, лукав, хибен', *галатан*, -тна, -тно 'непристојан', *готованџија* 'в. готован'²¹¹, *дволичје* 'в. дволичје', *досебност* 'самољубље,

²⁰⁸ Сличан случај је и са овом лексикографском јединицом. Цело значење број 5 квалификовано је као *заст.*, док се значењу 5. б. додаје и квалификатор *ист.*, на шта смо већ указали као на грешку у лексикографском поступку приликом израде описног речника.

²⁰⁹ Лексема у упућивачкој дефиници је у РМС дефинисана као 'доба људске зрелости; достојанственост и одважност зрелог човека'.

²¹⁰ Значење лексеме *небојазан*¹ на које се упућује у РМС је 'небојажљив' и реферише на позитивну духовну особину човека.

²¹¹ Лексема на коју се упућује, *готован*, реализује значење 'онај који воли да други раде за њега, да живи на рачун другога, нерадник'.

саможивост, егоизам', *дрзован* 'дрзовит, дрзак човек', *дрзовен* 'в. дрзак', *дроља* 'погрда нечистој женској особи', *запон* 'сујета, охолост', *звједљив*, -а, -о 'радознао, знатижељан', *звједљивац* 'знатижељан човек, радозналац', *згад* 'в. гад', *злоковаран*, -рна, -рно 'који спрема, снује зло', *злехотан*, -тна, -тно 'злонамеран, злурад', *злехотник* 'злонамерник, непријатељ, злбник', *извједљив*, -а, -о 'радознао', *извједљивац* 'радознао човек', *извједљивост* 'својство онога који је изеједљив', *изоглав* 'безглавост, разулареност, необузданост', *јарамаз* 'зликовац, неваљалац', *кинители* 'онај који кињи, мучи, досађује', *кот* 'човек, људи сурови, безосећајни, мрски', *краснословац* 'онај који је красноречив', *крвопролитник* 'који пролива чију крв, крволија', *криворотан*, -тна, -тно 'кривоклетан', *криворотник* 'кривоклетник', *ласкател* 'ласкавац', *митљив*, -а, -о 'кога је лако подмитити, подмитљив', *мрзижена* 'женомрзац', *муфлиз* 'в. муфљуз', *небрижљив*, -а, -о 'небрижљив, немаран', *неврсност* 'особина онога који је неврстан, неспособност', *непоправим*, -а, -о 'в. непоправљив', *несретњик* 'в. несретница', *неустрпан*, -пна, -пно 'в. нестрпљив', *нехајљив*, -а, -о 'в. нехајан', *охола* и *охолост* 'в. охолост', *очајаник* 'в. очајник', *понизник* 'понизан човек', *превареник* 'преварени човек', *претворен*, -а, -о 'измењен, промењен', *тугежљив*, -а, -о 'в. тугаљив'²¹², *ћулум* 'ограничен човек, глупак, будала', *хабен*, -а, -о 'рђав, лош', *харамзада* 'обешењак; мангуп; варалица', *худобник* 'зао, opak, покварен човек', *шаралац* 'в. шарало', *шврћа* = *шврћо* 'мекушац, слабић', *шењеник* 'шенут, душевно поремећен човек'.

II Понашања, активности, навике, опредељење и сл.: *бојник* 'онај који се лако побије', *велеучен*, -а, -о 'врло учен', *велегласно* 'одвећ јаким гласом, громко', *видок*¹ 'човек који је нешто видео, сведок, очевидац', *враг* 'непријатељ', *гавалер*, *гавалир* и *гавалер* 'в. кавалер', *горњоземац* 'човек који живи у горњој земљи, брђанин', *даровник* 'в. даривалац', *деоница* 'она која има део чега, која суделује у чему, судеоница, учесница', *доспјешан*, -шина, -шино 'који је докон', *живоначелни*, -а, -о 'који ствара, даје живот, од кога почиње живот', *закрилник* 'онај који је узео некога под своје окриље, заштитник', *исхитрилац* и *исхитрител* 'онај који је нешто исхитрио, измишљач', *књигољубац* 'онај који воли књигу, љубитељ књиге', *књигочатац* 'онај који много или радо чита књиге', *кришан*, -шина, -шино 'сакривен', *мужеложник* 'в. хомосексуалац', *незаходан*, -дна, -дно 'сталан, обавезан', *ображен*, -а, -о 'наображен, образован', *помник* 'онај који је поман, који се стара око чега', *усрдан*, -дна, -дно 'предан послу, вредан, ревностан'.

III Физичке особине:

а) позитивне: *громула* 'горостасан човек', *живостан*, -сна, -сно 'жив(ахан), пун живости', *жуђеник* 'онај за којим се жуди, чезне, који се жели', *жуђеница* 'женска особа за којом се жуди, која се жели', *можан*, -жна, -жно '1. моћан, јак; 2. кадар, способан', *пеик* 'брз, окретан човек или животиња', *путеник* 'путен, страствен човек', *свичан*, -чна, -чно 'леп, згодан, пристао', *хро*, *хрла*, *хрло* 'а. брз, хитар, журан; б. здрав, чио'.

б) негативне: *гегевац* 'слепац', *дуговид*, -а, -о и *дуговидан*, -дна, -дно 'који надалеко види', *натрусан*, -сна, -сно 'неотпоран, осетљив; пријемчив, склон обољењу', *неподоба* 'неподоба', *теловит* 'који је крупна тела, дебео, корпулентан'.

Једна лексема има неутрално значење, не можемо га одредити ни као позитивно, ни као негативно: *временик* 'временшан човек, човек у годинама'.

²¹² Особине које означавају какво емотивно стање човека сместили смо у категорију духовних особина, иако више припадају ЛСГ 'емоције и емотивна стања'. Да је туга у српској култури перципирана као негативна емоција, потврдили смо анализом глагола из домена туге (в. Маринковић 2012: 45–61).

Запажамо већи број лексема којима се маркирају негативне духовне особине, као и значајан број јединица којима се означавају позитивне физичке особине.

21. ОСОБИНЕ ПРЕДМЕТА, ПОЈАВА УОПШТЕ; ИМЕНОВАЊЕ ПРЕМА ОВИМ ОСОБИНАМА

У ову групу смо сврстали застареле називе за све особине које нису у вези са човеком. Ослањали смо се на речничке примере из којих смо тумачили да ли се особина односи на жива бића или на неживе предмете и појаве. Поред придева који означавају особине, уврстили смо у ову групу и поједине именице које означавају какву карактеристику, својство. Запажемо двоструко већи број јединица којима се означавају особине предмета и појава, тј. учавамо већи број семантичких структура са семом 'неживо'.

а) категорија особина са семом 'живо'²¹³ у семантичкој структури: *агазлија* '(у атрибутској служби) мрк, вран', *агазли* 'мрк, вран', *бајан, -јна, -јно* 'који има баја, чара, који очарава, заноси, диван, красан, чаробан; опојан', *бојазан², -зна, -зно* 'в. бојажљив', *васпитатељски, -а, -о* 'васпитачки', *јагрзли* 'в. јагрзаст'²¹⁴, *назорљив, -а, -о* 'плашљив, страшљив', *наручан, -чна, -чно* 'згодан за употребу, погодан, подесан, прикладан', *натрусност* 'неотпорност, склоност обољењу', *помилован, -вна, -вно* 'самилостан, сажалјив', *свободан, -дна, -дно* 'в. слободан', *ставан, -вна, -вно* 'сталан, чврст; постојан, трајан', *тов* 'дебљина, ухрањеност, угојеност'.

б) јединице за особине које у семантичкој структури имају сему 'неживо': *бајишите* 'бајан, чаробан предео, дивота, красота', *бежан, -жна, -жно* 'који брзо пролази, брз', *безвремен, -а, -о* 'који не пада у одговарајуће време, неблагоприятан; преурањен', *бездушан, -шина, -шно* 'мртав, нежив', *безначелан, -лна, -лно* 'који је без почетка', *бесполезност* 'в. бескорисност', *беспоран, -рна, -рно* 'в. неоспоран', *беспорочац* 'који је без порока; частан, исправан', *благовони, -а, -о* 'пријатан (о мирису)', *благодатница* 'она која даје благодат', *благоворан, -рна, -рно* 'добротворан', *богобојан, -јна, -јно* 'в. богобојажљив', *бројевни, -а, -о* 'в. бројан', *будљански, -а, -о* 'в. будвански', *ваздакањи, -а, -е* 'в. ваздашњи', *ведах* 'в. ветих', *велегласан, -сна, -сно* 'који је јакога гласа, громак', *величав, -а, -о* 'величанствен', *вет, -а, -о* = *ветих* 'стар, похабан', *видив, -а, -о* 'в. видљив', *видим, -а, -о* 'који се може видети, видљив', *владни, -а, -о* 'који припада влади, владин', *вреднован, -вна, -вно* 'сувише осетљив, преосетљив', *врхунараван, -вна, -вно* и *врхунаравски, -а, -о* 'наднараван, натприродан', *громан, -мна, -мно* 'в. громак (1)', *двојак, -а, -о* 'двострук, двогуб, двојан', *двоји, -е, -а* 'двострук', *драгокуп, -а, -о* 'в. скуп; скупочен', *жарковит, -а, -о* 'в. жарки', *злехотност* 'особина онога који је злехотан, злонамерност, злурадост', *знаменован, -вна, -вно* 'значајан, важан', *интересан, -сна, -сно* 'в. интересантан', *јасновит, -а, -о* 'јасан', *јун, -а, -о* 'млад', *јаснота* 'в. јасноћа', *кололик, -а, -о* 'који има облик кола, округао', *лепезан, -зна, -зно* 'в. лепезаст', *милен, -а, -о* 'мио, драг', *напокони, -а, -о* = *напокоњи, -а, -е* 'последњи у животу; предсмртни', *нараван, -вна, -вно* 'а. који настаје у природи, који проистиче из природе неке појаве; непрерађен; који није вештачки, који није умјетан', *наравствен, -а, -о* 'моралан, морални', *наравословни, -а, -о* 'који се односи на наравословље, природни, природњачки: наравословне науке', *наравственост* 'особина онога што је наравствено; морал', *нараван, -вна, -вно* 'који настаје у природи, који проистиче из

²¹³ Ову групу углавном чине присвојни придеви који се одликују аниматношћу, тј. они у чијој се семантичкој структури налази нешто живо и изведени су суфиксима *-ов, -ев* и *-ин*, док у другу подгрупу спадају присвојни придеви којима се обележава припадност каквој класи или врсти и изведени су суфиксима *-ски* или *-ји*.

²¹⁴ Придев *јагрзаст* дефинисан је као 'који је боје као јагрз', док РМС за лексему *јагрз* бележи значење 'коњ светлосмеђе боје'.

природе неке појаве; непрерађен; који није вештачки, који није умјетан', *наравствен*, -а, -о 'моралан, морални', *наравословни*, -а, -о 'који се односи на наравословље, природни, природњачки: наравословне науке', *наравственост* 'особина онога што је наравствено; морал', *населбени*, -а, -о 'в. насеобински', *неверован*, -вна, -вно 'в. невероватан', *неизбежим*, -а, -о 'в. неизбежив', *ненадан*, -а, -о и *ненадан*, -дна, -дно 'изненадан, неочекиван догађај', *немецки*, -а, -о 'в. немачки', *неограничен*, -а, -о 'апсолутан, апсолутистички', *неправедан* 'који није стекао законско право на што, незаконит', *неспачан*, -чна, -чно 'неукусан, ружан; незгодан', *неугасан*, -сна, -сно 'в. неугасив', *неугасим*, -а, -о 'в. неугасив', *неумиран*, -рна, -рно 'који се не може умирити, неутољив', *неутолан*, -лна, -лно 'в. неутољив', *обилан*, -лна, -лно 'веома велик, голем', *озбиљски*, -а, -о 'в. озбиљан', *опруг*, -а, -о 'еластичан, гибак', *очајани*, -а, -о 'в. очајан', *плахован*, -вна, -вно = *плахотан*, -тна, -тно 'плашљив, страшљив', *погодован*, -вна -вно 'повољан, погодан', *полезан*, -зна, -зно 'користан', *правиан*, -лна, -лно 'редован, редовит, регуларан', *презрителан*, -лна, -лно 'в. презрив', *прелишан*, -шна, -шно 'који је преостао, сувишан', *пригодимичан*, -чна, -чно 'предстојник, председник (какве установе)', *промисан*, -лна, -лно 'који је добро промишљен, разуман', *прудан*, -дна, -дно 'који пруди, користан', *раден*, -а, -о 'в. радни', *разлик*, -а, -о 'различан, различит', *самохотан*, -тна, -тно 'који је изазван сопственом вољом, неусиљен', *слузав*, -а, -о 'који је као слуз, сличан слузи, слузаст', *следњи*, -а, -е 'а. који следи, следећи, потоњи; б. последњи, задњи', *таштност* 'в. таштина', *творив*, -а, -о и *твориван*, -вна, -вно 'в. творан'²¹⁵, *торжаствен*, -а, -о 'в. торжествен', *торжествен*, -а, -о 'свечан, тријумфалан; величанствен, узвишен', *тухтен*, -а, -о 'влажан, буђав, плеснив', *узун* 'висок, дуг, велик', *цвилан*, -лна, -лно 'који цвили, пискав (о гласу, звуку)', *чрезвичајни*, -а, -о 'изванредан, необичан', *чудествен*, -а, -о 'в. чудесан (7)'.

15. ЕМОЦИЈЕ, ЕМОТИВНА ДЕЛОВАЊА И СТАЊА

На емоције и емотивна стања реферише се следећим јединицама у РМС:

беснидук 'бес, беснило', *бојаз* 'в. бојазан', *вознесење* 'узбуђење, занос', *дртан*, -тна, -тно 'тужан, жалостан, јадан, несрећан', *забашишти* 'уплашити', *изјазбити се* 'имати јазбу, озлобити се, наљутити се, озлоједити се на кога', *јадан*, -дна, -дно 'који је пун јада, гнева, гневан, љутит, срдит', *јадолик*, -а, -о 'јадан, бедан; тужан, жалостан', *комадати* 'љутити се, срдити се', *кус*¹ '(у естетском смислу) осећање лепоте', *љупковати* 'в. љубити', *настор*¹ 'мржња, непријатељство, омраза', *недовољан*, -љна, -љно 'незадовољан', *немилица* 'јад, несрећа', *немиље* 'оно што је немило, нерасположење', *несретњи*, -а, -е 'в. несретан', *непријазан* 'нетрпељивост; непријатељство', *обимати* 'грлити', *обимати се* 'грлити се', *огрљај* 'в. загрљај', *омражња* 'в. омраза', *очајаније* 'очајање', *пазмати* 'кланути, ослабити, малаксати, шенути, пореметити памећу', *пал* 'наглост, срџба, страст', *тугован*, -вна, -вно 'тужан, жалостан', *туговати се* 'жалити се, тужити се', *холити се* 'в. охолити се', *ћут*² 'осећај, осећање', *јас* 'страх, страва, ужас'.

Ни групу лексема којима се означавају емоције нисмо забележили у категорији историзама, тако да можемо запазити да је ово семантичко поље карактеристично за лексику која се у описним речницима квалификује као заст.(арела), односно, намеће се закључак да се историзмима не именују емоције, емотивна стања и деловања.

16. ШКОЛА

²¹⁵ Лексема у овој упућивачкој одредници реализује се у два значења у РМС: '1. чије се ћелије, станице размножавају; 2. стваралачки, творачки'.

Ово семантичко поље садржи неупоредиво више лексема и семантичких реализација него што је то случај био код историзама, а у њега смо сврстали све јединице које означавају појмове у вези са школом, наставом, дужностима, звањима и занимањима, предметима који се користе у школи и сл. Имајући у виду семантичку, али и категоријалну дивергентност посматраних лексема, овде говоримо о семантичком пољу, а не о ЛСГ. У њега класификујемо следеће јединице:

азбучник 'онај који учи азбуку, букварац', *академичар* 'онај који похађа или је завршио неку академију или факултет, студент', *академички*, *-а*, *-о* 'в. академски', *белешка* 'школска оцена', *благод(ј)ејање* 'помоћ сиромашним а добрим ученицима, стипендија, помоћ уопште', *благод(ј)ејанац* 'ђак који прима благодејање, стипендист(а)', *вакација* 'распуст (школски, судски)', *гимназиј* 'в. гимназија', *граматикалац* 'в. граматичар (2)',²¹⁶ *дијак* 'онај који учи какву манастирску школу, манастирски ђак', *дипломовати* 'в. дипломирати', *затвор* 'казна задржавања ученика у школи после наставе', *информатор* 'приватни, домаћи учитељ', *јуратош* = *јуратуш* 'в. јурат',²¹⁷ *каменчић* 'камечак (2)',²¹⁸ *класа* 'разред какве школе', *колудровац* 'онај који је учио школе код колудра', *коншколар* и *коншколарац* 'друг из школе, саученик, колега', *латинка* 'класична гимназија', *лицеални*, *-а*, *-о* 'в. лицејски', *лицеј* 'некадашњи назив неких наших школа средњег и вишег ступња', *мађистор* 'магистар, учитељ, наставник', *надучитељ* 'учитељ који има виши положај, старији учитељ', *наставништво* 'наставнички позив, наставнички посао', *научитељ* 'учитељ; проповедник', *нормалац* 'ђак, ученик нормалке, основне, пучке школе, основац', *опетовница* 'школа у којој се понавља градиво пређено за четири године, продужна основна школа', *опросница* 'сведочанство о свршеном школовању', *писаљка* 'танки штапић од шкриљевца којим су некад ученици у основној школи писали на таблици од шкриљевца', *пјеније* 'певање као школски предмет', *полугимназија* 'нижа, непотпуна гимназија (обично са 4–6 разреда)', *прогимназија* 'нижа, непотпуна гимназија', *просвеченије* 'просвета', *регратија* 'време када се не обавља настава у школама, школски одмор, рекреација; дар који су ђаци једном седмично доносили учитељу (обично четвртком — када се није радило у школи)', *ред* 'школска оцена (позитивна или негативна)', *секунд* 'недовољна оцена у школи, двојка', *училиште* 'школа', *учитељиште* 'учитељска школа', *фамилијаз* 'в. фамулус', *фамулуз* и *фамулус* 'послужитељ, подворник, обично школски', *цензура* 'врста завршног испита', *часловац* 'ђак који учи часловац', *џагара* 'учионица у некадашњим манастирским школама', *итица* 'таблица за писање и учење слова'.

17. ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

а) **језик**²¹⁹: *аз-буки* 'в. азбука', *алфавит* 'в. алфабет', *артик(а)л* 'посебна врста речи која одређује именице (по роду нпр.), члан', *бекавица* 'срицање (на слоге), буквар', *буква*³ 'слово', *буквица*² 'азбука', *вуковица* 'ћирилско писмо, азбука Вука Ст. Карацића', *глагол* 'назив за слово „г” у ћирилици', *глагољ* 'в. глагол (2)', *гласовље* 'гласови', *гласословље* 'в. фонетика', *граматик* 'в. граматичар', *грштина* 'грчки језик; све што припада Грцима', *имени*, *-а*, *-о* 'в. именски', *језикознанство* 'в. језикословље', *јелинист(а)* 'стручњак за старогрчки језик и књижевност; одушевљени поклоник старе грчке културе, хеленист(а)', *локал* 'в. локатив', *људи* 'назив за слово „љ” у азбуци',

²¹⁶ Лексема у упућивачкој дефиницији у РМС се остварује у значењу 'ученик, трећег или било ког разреда гимназије'.

²¹⁷ Значење које сугерише на припадност лексеме овој ЛСГ је 'студент права, правник'.

²¹⁸ Друго значење одреднице *камечак* је у РМС дефинисано као 'камена писаљка којом се некад писало на школским таблицама'.

²¹⁹ Најисцрпнију анализу застарелих лингвистичких назива дала је Ана Мацановић (2018) у монографији посвећеној језикословној терминологији код Срба у 19. веку.

мисљете 'назив за слово „М” у црквенословенској азбуци', *небни*, *-а*, *-о* 'непчани', *новитина* 'в. новотворина, неологизам', *нормисати* 'в. нормирати', *обликословље* 'наука о граматичким облицима, морфологија', *писме* 'слово', *писменица* '1. алфabet; 2. граматика', *покој*² 'име за слово „п” (у ћирилицу)', *прегиб* и *прегиб*¹ 'промена (као заједнички мазив за деклинацију и конјугацију)', *прегибати се* 'мењати се (о именицама), склањати се', *придавник* 'придев', *прислов* 'в. прилог', *разгодак* 'реченични знак, знак интерпункције', *самоставник* и *сомоставник* 'в. именица', *складња* 'синтакса', *склањање* 'мењање по падежима, деклинирање', *склонидба* 'склањање, промена по падежима, деклинација', *склоњив*, *-а*, *-о* 'који се може мењати по падежима, деклинабилан', *слитан*, *-тна*, *-тно* 'назив за ликвидне, текуће сугласнике (л, р, н)', *словка* 'део речи, слог; речца', *словник* 'речник', *словница* 'наука о језику, граматика', *словничар* 'онај који се бави словницом, који предаје словницу', *спол*²²⁰ 'род', *сполник* 'члан, артикл', *спрега* 'мењање глагола по лицима и временима, конјугација', *сузначан*, *-чна*, *-чно* 'који има исто значење с нечим другим, истозначан', *творка* 'елеменат помоћу кога се твори реч, формант', *ук*² и *ук* 'старо име слова „у” у ћирилицу и глагољци', *уписатељ* 'в. писар', *хрваитина* 'хрватски (хрватскокрпски или специфично хрватски) језик; особине тог језика; хрватизми', *честица* 'в. партикула', *чркња* 'в. зарез (4а)'.

б) **књижевност**, писани извори, штампа, материјали за писање и сл.: *артик(а)л* 'чланак, напис у новинама', *вјекопис* 'опис живота, животопис', *врста*¹ 'ред слова у књизи или писму', *годописац* 'в. летописац', *еванђелије* 'в. еванђеље', *житије* 'биографија (свеца или средњовековног владара)', *звоњелица* 'сонет', *квијер* 'пергаменат', *књиготискар* 'в. штампар', *књижник* 'в. књижевник', *књиштво* 'књижевност', *лира*¹ 'назив за збирку популарних народних и уметничких лирских песама', *мурећеп* и *мурећеф* 'мастило, црnilо, тинта', *одељење* 'одељак (2); поглавље', *описаније* 'в. опис', *певанија* '2. а. збирка песама; 2. б. песма', *пис* 'писање, писмо', *писалац* 'в. писац', *писарина* 'наплата за писање', *писатељ* 'писац, аутор', *писма* 'писмо, лист', *писменик* 'писац, књижевник', *писмознанац* 'онај који је вешт писму; књижевник', *печатња* 'штампање; штампа', *печатовати* 'штампати', *пречатити* 'пречитати, прочитати', *прикључење* 'прикљученије', *свеца* 'повез, увез, корице књиге', *словесност* 'писменост; књижевност', *списатељ* 'писац, књижевник', *тискарија* 'тискарство', *утук* 'ауторов одговор на критику', *химнопевац* 'песник химни', *чин* 'радња, збивање (у књижевном делу)', *читатељство* 'в. читалаштво', *читанија* 'читање', *чталац* 'в. читалац', *чтец* 'читалац, читач уопште', *штионица* 'в. читаоница'.

18. ВРСТЕ ИГАРА (ДРУШТВЕНИХ, ПЛЕСНИХ И СЛ.)

Ова ЛСГ обухвата мањи број анализираних јединица:

изметаљка 'девојачка игра, плес, налик на котилјон', *јастучак* = *јастучац* 'врста друштвене игре, плеса, кола', *јастучић* 'јастучак (3)', *кромтир-бал* 'бал који се приређивао за широке слојеве', *лекови* 'врста игре, мице', *мипавица* 'врста дечје игре, пипавица', *надригуз* 'врста игре лоптом'.

19. ПЕСМЕ

ЛСГ која обухвата називе за песме и процесе везане за њихово стварање броји следеће јединице:

²²⁰ У прилог томе да је реч о граматичкој категорији рода говори и квалификатор *грам.* у другом значењу одредничке лексеме *спол*.

жалостинка 'в. жалопојка (1)', *кнадити* 'састављати, певати песму', *певанија* 'в. певање', *песам* и *песамца* 'дем. од песма', *песан* 'в. песма', *песна* 'в. песма', *пети* 'в. певати', *почасница* 'она која пева почасницу', *укајдити* 'сложити у кајде, ноте, забележити ноте, углазбити, компоновати'.

20. БОЛЕСТИ, ФИЗИОЛОШКЕ РЕАКЦИЈЕ, МЕДИЦИНСКА СРЕДСТВА; ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ЛЕЧЕЊЕМ

Ово разнородно семантичко поље обухвата следеће лексеме и семантичке реализације:

болезања 'в. болест', *бољезан* и *бољезава* 'в. болест', *бољезан* и *бољезана* 'в. болест', *бољет* 'в. болест', *вред* 'телесна повреда, рана; увреда', *грботина* 'грба', *клијен(а)т* 'болесник према лекару који га лечи, пацијент', *лекарити* 'бавити се лекарским послом', *лекарство* 'лек', *љечидба* 'лечење', *маја* 'вакцина, серум', *мараз* 'бољка, унутрашња болест, немоћ', *надам* 'а. надутост; б. болест преживара због стварања гасова, плинова у бурагу, као последица свеже, сочне биљне хране', *неред* 'поремећај', *окобоља* 'очна болест', *ногобоља* 'болови, болест у ногама, реуматизам', *очобоља* 'болест очију, окобоља', *перде* 'мрена на оку', *хап* и *хапа*¹ 'зрно, пилула'.

21. ДЕЛОВИ ТЕЛА; ОРГАНИ; ПРОЦЕСИ У ОРГАНИЗМУ

Ове ЛСГ броје по неколико јединица: *бедрица* 'в. бедро', *влакнина* 'беланчевинаста маса која настаје при згрушавању крви, фибрин', *грст*¹ 'шака', *дница* 'слепо црево', *капић* 'део главе који се покрива фесом', *крсти* 'в. крста', *лоно* 'крило; недра, наручје', *мождац* 'мозак', *острагуша* 'задњица', *ступало* 'в. стопало', *писак* 'в. гласница (2)', *плућа* 'в. плуће', *улиште* 'грудни кош'.

22. ВРЕМЕНСКИ ПЕРИОДИ

Ова ЛСГ обухвата јединице којима се реферише на време / временске периоде, временске услове, годишња доба и сл.:

весна 'пролеће', *гогољ* 'трен, часак', *год*² 'година', *годишњак* '1. б. календар; 1. в. у атрибутској служби) годишњи етиар, сајам', *декембар* 'в. децембар', *делатник* 'радни дан', *дне* 'в. дан¹ (обично у писању датума)', *днина* 'дан орања, рад једнога дана', *дојакошњи*, *-а, -е* 'в. досадашњи', *дојдући*, *-а, -е* 'који следи, будући, идући', *збиће* 'оно што се збило, што се десило', *земан* '1. а. време; 1. б. век, године', *јарни*², *-а, -о* 'в. јари'²²¹, *Јуниј(е)* 'в. јун(и)', *јучерањдан* 'јучерашњи дан', *јучерњи*, *-а, -е* 'в. јучерањи', *колендар* 'година живота', *минулост* 'оно што је прошло, прошлост', *нојца* 'в. ноћца', *осмица* 'време од осам дана, осми дан од неког догађаја, празника', *погода* 'в. време (4)', *првањи*, *-а, -е* 'првашњи, пређашњи, ранији', *ребити*² 'бити, налазити се негде неко време, проборавити', *преврнути* 'проћи, превалити (о времену)', *прешаст*, *-а, -о* 'пређашњи, прошли', *салвестрово* 'последњи дан у години (посвећен св. Силвестру), Стара година', *стражњи*, *-а, -е* '3. а. који се догађа на крају живота, пре смрти, последњи; 3. б. за којиму времену не следи ништа', *час* 'минут, минута'.

23. НАУКА

Застаревање научно-техничких појмова, назива и достигнућа у области научног и технолошког развоја такође је карактеристично за српски лексикон, а јединице које седочео том процесу налазимо у овом делу корпуса. Посреди је још једна разлика у

²²¹ Значење које РМС региструје за лексему *јари* је: 'који се сеје у пролеће и исте године у јесен доноси ред, пролећни'.

односу на историзме, код којих не бележимо ово семантичко поље и ЛСГ које обухвата, што потврђује наш увид да се историзмима по правилу денотирају конкретнији појмови, а застарела лексика реферише и на апстрактне ентитете, појаве и односе.

а) ЛСГ **технолошких иновација и технолошких изума**: *ватрењача* 'железница', *електризам* 'в. електрицитет', *електрина* 'в. електрицитет', *електричност* 'електрична енергија', *жељезњача* 'железница', *изнашће* 'изналазак (2)',²²² *муња* 'електрична струја, електриците', *муњеван, -вна, -вно* 'електрични', *муњило* 'направа, уређај за стварање и развођење електричне струје'.

б) ЛСГ **хемијских елемената и хемијских једињења**: *газ*³ 'в. гас¹', *гушик* 'в. душик, азот', *кремик* 'елеменат у чији састав улази кремен, силициј', *легумин* 'главна беланчевина у плоду махунастих биљака', *угљевина* 'угљеник', *угљенводоник* 'в. угљоводоник'.

в) **Остале гране наука**: *бајословље* 'в. митологија', *звездарство* 'наука о звездама, астрономија', *згодопис* 'историја, повест', *изука* 'оно што се изучило, наука', *искуство* 'извођење какве појаве или посматрање нове појаве ради научног испитивања, експериментат', *јестаствен, -а, -о* 'који се односи на природу (на Земљу, њезину климу, на животињски и биљни свет и сл.), који је у вези с изучавањем природе', *мерство* 'геометрија', *моралка* 'наука о моралу, етика', *мудрословље* 'филозофија, филозофске науке', *мудрост* 'филозофска мисао, филозофија', *наравнословље* 'проучавање природе, природне науке', *народознaнство* 'етнологија', *народопис* 'етнографија', *народнословље* 'етнологија', *одређај* 'в. дефиниција', *правдознaнство* 'правна знаност, наука о праву', *правознaнство* 'правна знаност, правне науке', *правословље* 'право, правне науке', *природознaнство* 'в. природопис', *природословље* 'в. природопис', *сломак* 'в. разломак', *хирургија* 'ранарство, видарство'.

24. УМЕТНОСТ

а) ЛСГ **музика и музички инструменти**: *борија* 'врста трубе', *гадље* и *гадљи* 'в. гајде', *глазбовати* 'изводити глазбу, свирати, музицирати; бавити се глазбом, музиком', *гудба* 'свирка, свирање на гудачком инструменту', *гусли* 'в. гусле', *даворија* 'врста музичког инструмента', *леут* 'трубадурски музички инструменат сличан тамбури', *пикула* 'в. пикола (2)',²²³.

б) **позориште**: *акт* 'чин', *актер* 'глумац', *актерка* 'глумица', *гледачица* 'женска особа гледалац', *гледач* 'в. гледалац', *глумиште* 'позориште, казалиште', *глумовати* 'бавити се глумом, бити глумац', *глумски, -а, -о* 'в. глумачки', *засвирити* 'в. засвирати', *карађоз¹* = *карађол* 'представа са обојеним фигурама од коже, марионетама; марионета; мађионичар, лакрдијаш', *позорије* 'в. позорје', *позорје* 'позориште (1)', *позорје* 'призор, сцена', *скена* 'в. сцена', *шал* 'шалјив позоришни комад'.

в) **сликарство и примењена уметност**: *живопис* '1. сликарство; 2. сликарско дело; слике', *живописати* 'сликати', *контрава* 'сликарство', *контрафа* 'рђава, неуметничка слика', *малати* 'сликати', *молер* 'сликар', *медорез* 'бакорез', *молерај* 'слика',

²²² Да је реч о изуму, проналаску у области некадашњих иновација, потврђује друго значење лексеме у упућивачкој дефиницији у РМС: 'изналажење, откриће чега дотад непознатог; изнађени предмет, проналазак, изум'.

²²³ У другом значењу РМС региструје два подзначања лексеме *пикола* и оба имају квалификатор муз.: 'мала флаута; б. мала усна хармоника'.

намалати 'насликати', *написати* 'насликати, нацртати', *писати* 'сликати', *писац* 'сликар'.

г) остале **врсте уметности**: *пирлит* 'уткивање шара у облику грана',

25. КУЋА И ОКУЋНИЦА

Ово је веома распрострањена ЛСГ у свим семантичким поделама лексике било ког развојног периода српског језика (исп. Драгићевић 2018: 19; Ристић 2006: 155–167). Отуда је изненађујући мали број лексичких јединица квалификованих као *заст.* које припадају ЛСГ кућа и окућница. Ово може бити показатељ чињенице да лексика која означава предмете везане за кућу и окућницу није застаревала током времена, већ је, претпостављамо, и даље у активној употреби. Неке пак застареле речи из ове области бележи и наша грађа:

гостионица 'гостинска соба', *двари* 'в. двери', *надимицом* 'од огњишта, од куће, редом свака кућа', *налача* 'велика, раскошно уређена соба за нарочите сврхе', *сибара* 'примитивна пастирска колиба купаста облика, начињена обично од сламе', *стобор* 'а. ограда, плот; б. ограђен простор, двориште', *шарампов* 'плетена ограда од прошња, плот', *штало* и *шталог* 'в. штала'.

26. МЕРЕ И МЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Називи за мере које налазимо у РМС су следећи:

багаиш 'запреминска мера, мера за обујам, различна према појединим крајевима; суд који толико захвата', *боџа* 'мера за запремину', *вика*² 'мера за жито', *гида* 'мера, оброк', *грст*¹ 'б. шака као мера; оно/шко колико може стати у шаку', *дажд* 'мноштво, велика количина чега што пада, што се расипа, обиље, непрекидна бујица чега', *ендезе* 'мера за дужину, нешто краћа од аршина (0,65 м)', *кеса* 'новчана мера', *литра* 'стара мера за тежину и течност, текућину, четвртина оке', *литрењача* 'оно у што се може ставити, сместити количина чега тежине од једне литре', *малични*, *-а*, *-о* 'који се тиче малице, мале ствари, мале суме новца', *мертик* 'а. стара мера за жито и вино; б. одређена количина вина која се давала манастиру', *сексер* 'мала количина, мала вредност уопште', *стопа* 'јединица мере за дужину величине једног просечног људског стопала (0,324 м)', *тежа* 'в. тежина', *тез* 'грам (мера за тежину)', *трумна* 'гомила', *четврт* 'житна мера (садржи 20 ока)', *чизма* 'мера којој одговара количина онога што стане у чизму'.

27. МЕСТА ДЕШАВАЊА; ГРАЂЕВИНЕ, ЗГРАДЕ, ОБЈЕКТИ РАЗЛИЧИТЕ НАМЕНЕ

У ово семантичко поље разврстали смо следеће јединице:

адиђарница 'продавница адиђара, јувелирска, драгуљарска радња', *алишвериши* и *алишвериши* 'трговина, пазар, зарада у трговини', *арест* 'затвор, хапс', *бавиште* 'в. боравиште', *баждарница* 'установа или зграда где се баждари роба и наплаћује баждарина', *боница* 'в. болница', *боница* 'в. болница', *војара* 'в. војарна'²²⁴, *војводовина* 'в. војводина', *вртоград* 'в. врт', *гостињац* 'зграда у којој су редотици примали путнике на ноћиште и храну', *гостионик* 'в. гостионица'²²⁵, *грађа* 'зграда, грађевина', *довија* 'манастирска кухиња', *земан* 'боравиште', *зимниште* 'зимовник

²²⁴ РМС бележи овакво значење лексеме у упућивачкој дефиницији: 'зграда за смештај војника, касарна'.

²²⁵ Бележимо значење које региструје РМС 'радња у којој се спрема и за радњу добија јело и пиће'.

(1)²²⁶, *зимовница* 'зимовник (1)', *зидан* 'тамница', *јар*³ 'в. ахар', *казниона* 'в. казнионица', *кварт* 'полицијски уред', *књигопечатња* 'књигопечатња', *кузница* 'ковница новца', *кумпанија* 'зграда где је било кумпанијско заповедништво', *лазарет* 'болница за оболеле од заразних болести; просторија за издвајање оних који могу преносити заразне болести, карантин', *лекара* 'апотека', *малта* 'трошарина; зграда у којој се наплаћује трошарина', *механа* 'крчма, гостионица', *надлежателство* 'надлештво, канцеларчја, уред', *накладнина* 'накладна, издавачка кућа', *новинарница* 'радња у којој се продају новине', *овиција* 'уред, канцеларија', *официна* 'радионица, лабораторија; радња, локал (обично берберница)', *печатница* 'штампарија', *печатња* 'штампарија', *пик*² 'место, положај где почиње борба, такмичење', *писара* 'в. писарница', *писмохрана* 'архив(а)', *позорје* 'позориште (2)', *поклад*¹ и *поклад* 'место где се чувају вредне ствари, спремиште', *пророчиште* 'в. пророчанство', *просједалина* 'в. проселина'²²⁷, *ракијана* 'ракијашница', *руда*¹ 'в. рудник', *самоков*¹ 'место где се гвожђе топило и ковало', *средсреда* 'место тачно у средини, средиште, центар', *схрана* 'место где се чува каква роба', *табија* 'тврђава, утврда, утврђење с топовима', *ћерана* '1. радионица за израду сапуна, сапунара; 2. ужарска радионица; 3. циглана', *уза* 'затвор, тамница', *хазна-одаја* 'ризница', *хармица* '1. царина; 2. царинарница, трошаринска станица, митница', *цедуљара* и *цедуљарница* 'надлештво или просторија у којој се издају потврде о плаћеној калдрмини', *читалиште* 'в. читаоница', *штампара* 'в. штампарија'.

28. ХРАНА И ССТОЛЦИ ЗА ЈЕЛА; ПИЋА:

гозбина 'в. гозба', *зимовница* 'зимница (1)', *јестојска* 'јело, храна', *јеџек* 'јело, храна', *јиши* 'в. јиће'²²⁸, *облазница* 'свеж напитака, хладно пиће (за окрепљење)', *пеница* 'квасац за бели хлеб и колаче', *пића* 'храна за људе', *собет* 'гозба', *совра* 'в. софра', *шампањер* 'в. шампањ(ац)'.

29. ОСЛОВЉАВАЊЕ ПРИ ОБРАЋАЊУ; ПОЗДРАВИ У КОМУНИКАЦИЈИ:

добродошна и *доброшница* 'в. добродошлица (2)', *колениприклон* 'благ и прегиб колена у знак поздрава, молбе и сл.', *милостив*, *-а*, *-о* '(у именичкој служби, одр.) милостиви господин', *превасходство* 'превасходитељство', *превишњи*, *-а*, *-е* 'епитет који се даје богу, владарима, члановима владарске породице и њиховим установама', *пресветао*, *-тла*, *-тло* 'атрибут у титулисању световним и црквеним достојанственицима', *сервус* 'поздрав и отпоздрав', *светло-* 'као састати део титуле при ословљавању чиновника, достојанственика вишег ранга', *слуга* '(често с атрибутом „вјерна“) поданик према своме владару, господару', *узвишеност* '(са допунама: ваша, његова) титула којом су се ословљавали службеници високог ранга', *часност* 'учтива формула којом су се ословљавале особе високог положаја'.

30. ПОСЕДИ И ИМАЊА:

агаларство 'в. агалук'²²⁹, *газдовство* 'в. газдинство', *гвозд*² 'шума', *дединство* 'в. дедовина (1)', *држава* 'земља што је ко дрмси или има као свој посед, баштина, државина', *имањство* 'имовина, имање', *наступити* 'преузети у посед, на

²²⁶ Прво значење лексеме на коју се упућује је 'место у којем се зимује, зимско склониште; зимовање'.

²²⁷ Лексема у упућивачкој дефиницији реализује значење 'место где се земља просела'.

²²⁸ Застарела лексема *јиће* једна од оних које су квалификоване као *покр.*(ајинске), а које смо уврстили у наш корпус и у РМС остварује значење 'јело, храна'.

²²⁹ Значење које нам потврђује припадност ове лексеме наведеној ЛСГ налазимо под бројем 2 у РМС 'посед, имање које припада аги'.

искоришћавање, наследити', *књажество* 'в. кнежевство', *хас* 'царски или државни посед, власништво'.

31. ЖИВОТИЊЕ И БИЉКЕ

Ово семантичко поље обухвата две скупине лексема:

а) ЛСГ **животиње и деловања у вези са њима**: *акмаца* 'млад соко или кобац', *жираф* 'в. жирафа', *интуљ* 'пуран, ћуран, тукац', *интушац* 'ћуре, туче', *интуша* 'пура, ћурка, тука', *јорга* 'коњ касач који у један мах диже обе десне или леве ноге', *калеб* 'в. гaleb', *кот* '1. оно што се окоти (од животиње), пород животиња', *краса* 'змија', *лаф* 'в. лав (1)', *најахати* 'потерати, погнати (коња у јахању)', *огар* 'врста ловачког пса', *славја* 'в. славуј', *славје* 'в. славуј', *славља* 'в. славуј', *тић* 'в. птић', *тица* 'в. птица', *чреда* 'крдо, стадо'²³⁰.

б) ЛСГ **биљке, делови биљака, процеси и фазе у развоју биљака**: *грешљика* 'в. греш (1)'²³¹, *избој* 'в. избојак (1)'²³², *мива* 'воће', *недостиж* 'оно што је закаснило са зрењем, што није сазрело', *садидба* 'сађење', *свибати* '1. клијати, ницати; 2. развијати пуполке, пупити', *тић* 'запек на кукурузу'.

32. БОЈЕ И ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ЊИМА:

багрити 'бојити пурпурном бојом; руменити', *маст* 'боја људске коже, пути, тен', *мастити* 'бојити, бојадисати', *обагрити* 'обојити црвеном бојом', *пиринач*² 'жута мед, месинг'.

33. АТМОСФЕРСКЕ ПОЈАВЕ, НЕБЕСКА ТЕЛА; ПРОЦЕСИ ВЕЗАНИ ЗА ЊИХ:

дажд '1. киша', *зрачиште* 'зрак; атмосфера', *издаждети се* 'сасвим се испадати (о дажду, киши)', *испара* 'загушљив зрак, ваздух, спарина; оно што се испарује, испарење', *исход* 'страна где излази Сунце, исток', *мразиште* 'тачка мржњења', *муљевина* 'в. муња', *подне* 'јужна, понекад и југозападна страна света', *свијећница* 'небеско тело које се ноћу на небеском своду види као светла тачка, звезда', *хватати* 'помрачивати се (о Сунцу, Месецу)', *холуј* и *холуја* 'в. олуја'.

34. АПСТРАКТНИ ПОЈМОВИ

Ову обимну ЛСГ не налазимо код јединица које су у речницима обележени као историзми, те можемо закључити да се на апстрактне појмове реферише искључиво лексичким јединицама у категорији застареле лексике. На лексикографском плану то би значило да се јединица која означава апстрактан појам никада не квалификује као *ист.*, већ искључиво као *заст.*

*бах*¹ 'вика, бука; сила, насиље', *безаконост* 'в. незаконитост', *бездело* 'злодело, недело', *безобзир* 'в. безобзирност', *бесамртност* 'в. бесмртност', *бесмртије* 'в. бесмртност', *благовољење* 'в. благонаклоност', *благорође* 'в. благородност', *близост* 'в. близина', *блудство* 'в. блуд', *бољинак* 'в. бољитак', *боност* 'болећивост', *бркаоница* 'пометња, збрка, дармар', *вежбина* 'вештина, знање', *величје* 'величина, узвишеност', *вид*¹ 'привид, привиђење, причин', *виност* 'кривња, кривица', *вражба*

²³⁰ Ову јединицу сврстали смо у поменути ЛСГ иако се њено значење више односи на количину, мерну јединицу за животиње, него на појединачног представника животињске врсте.

²³¹ Припадност овој ЛСГ потврђује прво значење на које се упућује у дефиницији лексеме *греш* у РМС: 'недозрело кисело грође'.

²³² Лексема у упућивачкој дефиницији реферише на једну од фаза развоја код биљака 'младица у биљке'.

'непријатељство', *враштво* 'непријатељство, свађа; злоба', *гаталица* 'лажа, причања без значаја', *гибало* 'покретна снага, покретач', *гој*¹ 'мир', *дозвољење* 'дозвола', *држанство* 'дужност, обавеза', *женијалност* 'в. генијалност', *живаљ* 'суштина, бит', *житије* 'живот, живљење', *жиће* 'живот', *забава* 'а. мана, замерка, приговор; б. сметња, тешкоћа', *завадња* и *завеђа* 'в. завада', *завера* 'заклетва, завет', *занемар* 'в. немар', *уго* 'време, терет, тежина', *изгинуће* 'погибија, пропаст', *излиштво* 'в. излишност', *изобилство* 'в. изобиље', *иштал* 'тек, апетит', *јавље* 'јава', *јединост* 'в. јединство', *јерархија* 'в. хијерархија', *јуност* 'младост', *карар* 'почивање, мировање; уравниотеженост', *јестество* 'основно својство чега, оно што је битно, главно', *криши* 'скривање, тајење, тајна', *мантило* 'в. мамурлук', *мађичан*, *-чна*, *-чно* 'в. магичан', *мекшина* 'мекоћа', *мит*² 'в. мито', *младенаштво* 'чедност, невиност', *над* и *над*¹ 'в. нада', *надеђа* 'в. нада', *надежда* 'в. нада', *надња* 'в. нада', *намереније* 'в. намера', *напрег* 'напрезање, напор', *наравственост* 'особина онога што је наравствено; морал', *начало* 'урођен; ненамештен, спонтан', *недоскудица* 'небостатак, оскудица; нужда, невоља', *незакони*, *-а*, *-о* 'в. незаконит', *незакоње* и *незаконство* 'в. незаконитост (б)', *незнанство* 'в. незнање', *немарња* 'в. немар(ност)', *неразлог* '1. оно што се не може примити као разлог; неоснована тврдња; 2. размирица; неправда', *несподоба* '2. а. несрећа, зло, невоља; 2.б. бесмисленост, апсурд', *неудес* 'рђав, зао удес, несрећа', *облич* 'облик; обележје', *објет* 'обећање, завет', *озбиља*¹ 'збиља, стварност; озбиљност', *оличје* 'оличење; симбол', *осмеј* 'в. осмех', *отачаствољубље* 'родољубље, патриотизам', *отповијед* '1. одговор; 2. в. отказ', *отпокој* 'покој, мир', *отпочивка* 'одмор, почивка; пауза, станка', *памтење* 'в. памћење', *повереност* 'поверење', *подрага* 'драж, привлачност, чар', *познаније* 'в. познање', *поластица* 'в. полакшица', *полаштица* 'в. полакшица', *поњаће* 'в. појам', *попечење* 'брига, скрб, старање', *похвалба* 'похвала', *похула* 'в. срамота', *превасходство* '1. одлика, одличан успех; 2. надмоћност, премоћ, предност', *предмњева* 'мисао, претпоставка која се узима као тачна, као да постоји, поставка, пресумпција', *прелест* 'чар, драж изазвана нечим угодним, примамљивим; сласт, нарочито љубавна', *прељупство* 'в. прељуб(а)', *претположење* 'в. претпоставка', *прибиће* 'присутност', *признаја* 'признање', *пристрастије* 'в. пристрасност', *проклетав* 'в. проклетство', *пронашашиће* 'в. проналазак (2)', *пруд*² 'корист', *разуџба* 'анализа', *размнива* 'машта, фантазија', *разумак* 'смисао, значење', *рукопомоћ* 'помоћ, потпора', *самокрв* 'убиство, крвопролиће', *свест* '3. в. савест', *слобода* 'в. слобода', *сврха* 'свршетак, крај', *следство* 'последница, резултат', *слобост* 'в. слобода', *смећа* 'сметеност, пометња, забуна', *сућанство* и *сућност* 'суштина, бит(ност)', *табе* 'завет', *тај*² 'тајност, скривање нечега', *тајство* 'тајанство, тајанственост', *талих* 'срећа која прати некога', *торжество* 'слава, победа, тријумф; величанственост, узвишеност', *трудња* 'труд, напор', *удезба* 'оно што је удешено; хармонизација', *умство* 'мудрост', *упечаток* 'утисак, дојам', *улада* 'задовољство, наслада, ужитак', *уштрб* 'штета, губитак', *учин* 'чињеница', *цел*¹ 'в. циљ¹ (2)', *целомудрије* 'в. целомудреност', *цел* 'в. циљ', *чест*¹ 'в. част¹', *чудествије* 'в. чудо', *чудество* 'в. чудо'.

35. ДЕЛАТНОСТИ У ВЕЗИ СА ПРОИЗВОДЊОМ, ЗАНАТИМА И СЛ.:

виноделски, *-а*, *-о* 'виноградарски', *винодеље* 'обрађивање винограда, виноградарство', *виноточје* 'отакање и цеђење вина', *глеђијисати* 'в. глеђосати'²³³, *емаљисати* 'в. емаљирати', *занадити* 'заварити (метал), таљењем, топљењем спојити делове метала', *импрегновати* 'в. импрегнирати', *ћумуришлук* 'производња и продаја ћумура', *ослободити* 'самостално обављање заната'.

²³³ Глагол на који се упућује у РМС носи значење: 'превући, превлачити глеђу, поцаклити, емаљирати'.

36. ИСТОРИЈСКЕ ПОЈАВЕ, ДОГАЂАЛИ И ИСТОРИЈСКИ УТЕМЕЉЕНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ, ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ПАРТИЈЕ:

комуниски 'в. комунистички', *крзмање* 'штрајк', *крзмати* 'штрајковати', *луторански*, -а, -о 'в. лутерански', *луторанство* 'в. лутеранство', *луторски*, -а, -о 'в. лутерански', *партаја* 'в. партија (2)',²³⁴ *партизанство* 'странчарење, пристајање уз коју од партија због личних интереса', *патриотство* 'в. патриотизам'.

37. МАТЕРИЈА, МЕТАЛИ И МИНЕРАЛИ:

бакара 'метал тамноцрвене боје, мед', *вапнац* 'в. вапненац',²³⁵ *груме* 'в. грумен', *над*² 'в. надо',²³⁶ *рудство* 'рударство; руде; минерали', *угљевље* 'угаљ (као руда)'.

38. РАДЊА, СТАЊЕ, ЗБИВАЊЕ

У ово поље сврстали смо све глаголе које можемо класификовати према ЛСГ. Критеријум за рапоређивање у ЛСГ било нам је њихова семантичка реализација, тј. значење које у одређеним контекстима остварују. Тако, на пример, уколико неки глагол у примарном значењу припада ЛСГ глагола ударања, а у *заст.* значењу се реализује као глагол говорења, ми смо га сместили у ону ЛСГ у којој остварује застарело значење. У анализираном материјалу издвајамо следеће скупине:

а) ЛСГ глаголи перцепције: *видочити* 'сведочити', *запознати* 'в. познати, препознати', *милати се*¹ 'помаљати се, видети се', *позрети* 'угледати, погледати', *помнити* 'пажљиво, позорно слушати', *слишити* 'примати ухом, слушати туђе речи', *упетити* 'опазити, угледати'.

б) ЛСГ глаголи говорења: *батинати* 'говорити којешта, лупетати', *благовестити* 'објавити, објављивати нешто (обично неку радосну вест)', *блазнити* '1. б. говорити бесмислице, блебетати', *брукати се* 'подсмевати се, ругати се', *бунтовати (се)* 'в. бунити (се)', *вестити* 'в. обавестити', *ведочити* 'сведочити', *викати* 'вапити', *дишпутовати се* 'в. диспутирати',²³⁷ *дречити се* 'љутило викати, бечити се (на кога)',²³⁸ *забавити* 'замерити, приговорити, наћи ману', *загучити* 'загукати', *запелити* 'строга наредити, запрети', *изглаголати* 'изговорити, изрећи', *изустити се* 'изјаснити се за што', *испочитавати* 'приговарати, замерати', *јованимити* 'заклињати светим Јованом', *кликнути* 'уз инф. глагола којима се изриче какав глас истиче почетак радње тих глагола', *кондуитисати* 'оценити, оцењивати, да(ва)ти оцену о коме', *набркати* 'нахушкати, напујдати', *нарезати* 'одредити (износ, висину чега), одрезати', *наредити* 'затражити да се донесе, наручити, поручити', *нарећи* и *нарекнем* '1. а. назвати, крстити (именом); 1. б. именовати, поменути; 2. одредити, прорећи', *нарећи се* 'јавити се, пријавити се', *наручити* 'издати упутство, наложити', *насетовати* 'насаветовати; посаветовати, поучити', *наславити се* 'наситити се хваљења, нахвалити се', *насочити*¹ 'препоручити коме, упутити кога где се може нешто наћи', *наставити* 'упутити,

²³⁴ Друго значење лексеме *партија* у упућивачкој дефиницији у РМС је: 'заједница људи сједињених каквим општим интересима и гледиштима'.

²³⁵ Лексема *вапенец* реализује значење: 'стена састављена од калцијум карбоната и других примеса; служи за добијање вапна, креча, кречњак'.

²³⁶ У РМС у значењу 'челик'.

²³⁷ Значење глаголске лексеме у упућивачкој дефиницији је 'расправљати, спорити се са ким о чему, дискутовати'.

²³⁸ Неки од ових глагола могу се наћи на прелазу између две ЛСГ, као што је овде случај. Ми смо их класификовали према архисеми и семама нижег ранга, док остале семе у структури лексичког значења сведоче да се овакви глаголи могу наћи на прелазу између две ЛСГ (нпр. глагол говорења и глагол емотивног деловања).

управити саветом, поуком; поучити, научити', *нијетити* 'подгревати, подјаривати', *обетати (се)* 'в. обећати (се)', *објетовати* 'обећати', *облагати се*²³⁹ 'порећи, оповргнути', *обласкати* 'задобити кога ласкањем, додворити се коме', *одбеседити* 'одговорити, одвратити', *опорочити* 'прекорити, покудити, извређати, изружити', *отповједити* 'одговорити', *повторити* 'рећи још једном, поновити', *позивати се* 'звати се, називати се', *помнити* 'пажљиво, позорно слушати', *празнослов*¹ 'онај који празнослови, говори', *презвати* 'звати кога који је преко', *прети се* 'препирати се, свађати се с ким', *претписати* 'прописати, наредити', *пропојати* 'почети појати', *поразговарати се* 'поразговарати се с киме неко време о свему', *просвједити* 'в. просвједовати', *протолковати* и *протолмачити* 'протумачити', *проштити* 'в. прочитати', *растолковати* 'протумачити, разјаснити', *словити* 'говорити', *толковати* 'тумачити, објашњавати', *толмачити* 'в. тумачити', *торлати* 'хвалисати се, разметати се', *успојати* 'запојати, запевати', *успоречити се* 'споречити се, споречкати се', *хабати* 'кудити (некога), рђаво говорити (о некоме)', *цитовати* 'в. цитирати'.

в) ЛСГ глагола из домена какве емоције: *блазнити* '1.а *миловати, мазити; ласкати*', *гнушавати се* 'в. гнушати се', *забашити*² 'уплашити', *злоковарити* 'наводити на зло; спремати, сновати зло', *нарајити се* 'науоживати се, надовољити се', *покорисати* '(у)чинити коме покор, велику срамоту', *рушити* 'носити црнину за неким, жалити некога', *текнути* 'узбудити, ганути', *туговати се* 'жалити се, тужити се', *холити се* 'в. охолити се'.

г) ЛСГ глагола **кретања**: *грести* 'ићи', *ити* 'в. ићи', *ишикнути* 'шикнути, излетети, полетети', *лихнути* 'минутити, избећи, уклонити се', *мимолазити* 'в. мимоилазити', *потиснути* '3. а. кренути, поћи, отиснути се, појурити; 3. б. стићи, доћи', *труптати* 'ићи, газити', *ходити* 'одлазити, путовати'.

д) ЛСГ глагола **психичких активности (мишљења, сазнавања, учења и сл.)**: *забити*² 'в. заборавити', *затубити* и *затувити* 'добро, сигурно запамтити, утувити', *изувидјети* 'испитати, истражити', *изузнати* 'посве сазнати испитујући, истражујући што', *лонцати* 'већати'²⁴⁰, *мнити* 'мислити', *позабити* 'заборавити', *помнити* 'сећати се, памтити', *понимати* 'схватати', *предмнијевати* 'мислити, претпостављати', *спаметовати* 'измислити, смислити', *сумњати се* 'сумњати (1)', *тубарити* 'намеравати, смишљати', *упетити* 'упамтити, добро утувити', *утубити* 'утувити', *уцеломудрити се* 'умудрити се', *итити* 'в. читати',

ђ) ЛСГ глагола **ударања**: *балтати* 'тући балтом, сећи, депити 'депнути лупити, ударити', *дуелисати се* 'в. дуелирати се', *згубити* 'погубити, уништити', *наложити* 'отворити ватру (из оружја), осути; опалити', *насилити* 'напасти, навалити силом', *наћордисати се* 'припасати ћорду', *ражати се* 'тући се, убијати се'.

е) ЛСГ **егзистенцијалних глагола**: *живсти* 'в. живети', *жити* 'в. живети', *имати се* 'бити, живети, пролазити (добро или зло); бити имућан', *умъескати* 'убити, усмртити, уцмекати'.

²³⁹ Тамо где је забележено да рефлексивна форма глагола реализује застарело значење, скраћени облик повратне заменице *се* нисмо стављали између заграда, а тамо где читава глаголска одредница (и рефлексивна и нерелексивна форма) реализује застарело значење, повратну заменицу *се* стављали смо међу заграда (исп. *обетати (се)* и *облагати се*).

²⁴⁰ Као илустрацију за ово значење налазимо пример из Сремчевих дела: „Лонцаше наизменице код Киријакиса шећерције ... лонцаше ... и доскочише (лопову)”, који нам указује на то да глагол који посматрамо означава процесе мишљења.

На основу лексичко-семантичке анализе јединица маркираних квалификатором *заст.* у РМС и њихове класификације према групама и семантичким пољима, можемо извести неколико закључака у вези са значењем ових лексема и њиховим лексикографским третманом. Најпре, начелно бисмо могли увидети да се лексеме које означавају предмете и појаве из различитих историјских периода у којима је живео наш народа пре могу сврстати у историзме него у слој застареле лексике. Међутим, ово не можемо сасвим поуздано тврдити без познавања распрострањености употребе неке лексеме или њене семантичке реализације. Уколико је такав тип лексике и даље у употреби у покрајинским говорима српског језика, она заслужује квалификатор *заст.*, а о томе лексикографи најчешће немају поуздане податке. Још један проблем са којим се лексикографи сусрећу јесте немогућност прецизнијег одређења времена престанка употребе какве јединице, њеног постепеног повлачења на периферију лексичког система и застаревања, као и евентуалне поновне ревитализације у активном лексичком фонду.

Оно што са сигурношћу можемо закључити на основу лексичко-семантичке анализе и лексикографског описа застарелих лексичких јединица у РМС јесте да апстрактна лексика увек бива маркирана квалификатором *заст.* и да је не налазимо међу историзмима.

Коначно, чини се да у случајевима када се ЛСГ и семантичка поља историзама и застарелих лексема преклапају, треба обратити пажњу на фонетске и морфолошко-творбене одлике конкретне јединице коју посматрамо, јер оне могу бити показатељ особености неке од ранијих фаза у развоја књижевног језика, које се чувају у формалном лику лексема карактеристичних за тај период.

У следећој табели приказаћемо издвојена семантичка поља и ЛСГ лексике коју смо анализирали и која је у РМС квалификована као *заст.*(арела). Резултати су представљени према бројности лексема које улазе у одређену групу. У првој колони се налази редни број за семантичко поље или ЛСГ (или број и слово за ЛСГ подгрупу), а поређани су од најбројнијих ка мање бројним. Другом колоном смо означили називе семантичких поља, тематских група или подгрупа у раду. У трећој колони дат је бројчани приказ лексике, док смо четврту (етимолошку) колону изоставили. Разлог томе је што поред великог броја лексике домаћег порекла, међу *заст.*(арелом) лексиком уочавамо велики број славенизама (и славеносрбизама), те резултати који се тичу порекла речи квалификованих као *заст.* у једнојезичним речницима не би били сасвим релевантни како захтевају нешто другачију анализу (о чему ће касније бити речи у нашем раду).

Табела 6. Квантитативна анализа лексема квалификованих маркером *заст.* у РМС према семантичким пољима и ЛСГ

Квалификација према бројности	Назив семантичког поља, тематске групе или подгрупе	Број лексема унутар семантичког поља, ЛСГ или подгрупе
1.	Особине предмета, појава уопште; именовања према овим особинама	273
1.а.	а) категорија 'живо'	29
1.б.	б) категорија 'неживо'	244

2.	Особине и активности које су везане за човека	223
2. а.	I Духовне особине (позитивне и негативне)	155
2. б.	II Понашања, активности, навике, опредељење и сл.	38
2. в.	III Физичке особине (позитивне и негативне)	30
3.	Предмети	200
3. а.	а) Оружје и делови оружја; муниција за оружје; предмети за складиште муниције	40
3. б.	б) оруђе	3
3. в.	в) направе и справе	9
3. г.	г) врсте бродова, део бродова	18
3. д.	д) врста одеће, капе, обуће; део одеће; врста тканине; врста накита, украси; врста опреме	43
3. њ.	ђ) новац	33
3. е.	е) Остали предмети	54
4.	Титуле, звања, дужности, занимања	200
4. а.	а) титуле и чиновни	27
4. б.	б) звања и процеси везани за унапређење у звања	26
4. в.	в) дужности, радње и процеси који су у вези са њима	20
4. г.	г) занимања и занати	87
4. д.	д) служба	22
4. њ.	ђ) припадници, присталице чланови разних странака, идеолошких покрета, секти, религија	9
4. е.	е) интересовања, хобији	9
5.	Апстрактни појмови	130
6.	Друштвени и класни односи, друштвени положај, друштвена обавеза, породични и родбински односи и сл.	128
7.	ВОЈСКА и ПОЛИЦИЈА	117
7. а.	а) војни чиновни	63

7. б.	б) војне формације, војне јединице; припадници, чланови војних јединица	25
7. в.	в) остали појмови у вези са војском, војна опрема, служба, локације и места дешавања у вези са војним деловањем и сл.	29
8.	РАДЊА, СТАЊЕ, ЗБИВАЊЕ	111
8. а.	а) Глаголи перцепције	7
8. б.	б) Глаголи говорења	52
8. в.	в) Глаголи из домена емоције	11
8. г.	г) Глаголи кретања	9
8. д.	д) Глаголи психичких активности (мишљења, сазнавања, учења и сл.)	18
8. њ.	њ) Глаголи ударања	7
8. е.	е) Егзистенцијални глаголи	7
9.	ЈЕЗИК и КЊИЖЕВНОСТ	102
10.	Место дешавања; грађевина, зграда, објекти различитих намена	56
11.	УПРАВА (органи и управна тела, одлуке и поступци везане за њих)	51
12.	Правна документа, уредбе, жалбе, одлуке, договори и сл.; повеље владара; правни појмови и процеси у вези са њима	50
13.	ШКОЛА	50
14.	ЕМОЦИЈЕ , емотивна деловања и стања	41
15.	НАУКА	40
15. а.	а) Технолошке иновације и технолошки изуми	9
15. б.	б) Хемијски елементи и хемијска једињења	6
15. в.	в) Остале гране науке	25
16.	УМЕТНОСТ	37
16. а.	а) Музика и музички инструменти	9
16. б.	б) Позориште	16

16. в.	в) Сликарство и примењена уметност	11
16. г.	г) Остале гране уметности	1
17.	Властита имена	35
18.	ВЕРОВАЊЕ, РЕЛИГИЈА и ЦРКВА	35
19.	Временски периоди	33
20.	БОЛЕСТИ, ФИЗИОЛОШКЕ РЕАКЦИЈЕ, МЕДИЦИНСКА СРЕДСТВА; ПРОЦЕСА У ВЕЗИ СА ЛЕЧЕЊЕМ	22
21.	Управно-територијалне јединице, административне области, подручја и сл.	22
22.	Накнаде и порези	21
23.	Мере и мерне јединице	21
24.	Ословљавање при обраћању; поздравни у комуникацији	19
25.	Обичаји и обреди	18
26.	ЖИВОТИЊЕ и БИЉКЕ	18
27.	Награде, новчане накнаде и казне (вербалне или физичке); плате и дневнице	15
28.	Историјске појаве, догађаји и историјске утемељене идеологије, организације и партије	13
29.	Атмосферске појаве, небеска тела, процеси везани за њих	12
30.	Делови тела; органи; процеси у организму	11
31.	Храна и састојци за јела пића	11
32.	Делатности у вези са производњом, занатима	11
33.	Песме	9
34.	Кућа и окућница	9
35.	Поседи и имања	9
36.	Врста игара (друштвених, плесних и сл.)	8
37.	Материја, метали минерали	6
38.	Боје и процеси у вези са њима	5

6.1.4. Класификација застареле лексике у српским описним речницима према пореклу

Прегледом ексцерпираног материјала из РМС, који броји 2483 јединице маркиране квалификатором *заст.*, као и великог броја јединица преузетих из контролног корпуса (РСАНУ), увидели смо да је за анализу лексема овог типа у описним речницима релевантно и њихово порекло. Ову лексичку у нашој грађи можемо поделити на: 1) речи страног порекла (несловенске речи), 2) речи домаћег порекла (настале творбом и калкирањем), као и 3) славенизме и славеносрбизме. Како славенизми и хибриди²⁴¹ представљају јединствен лексички слој у коме се запажају одлике како средњовековног наслеђа српске писмености, тако и одређени слој иновација из руског/рускословенског језика, о славенизмима се не може говорити ни као о позамљеницама, нити као о речима домаћег порекла (Бјелаковић 2022: 22). Слично је и са славеносрбизмима²⁴² (или – у стручној литератури синонимно – хибридима), који представљају иновативни слој лексикона XVIII и XIX в., те као и славенизми завређују посебну пажњу у проучавању књижевног језика код Срба у наведеном периоду. Зато и ми славенизме и славеносрбизме посматрамо као засебан лексички слој чије ћемо главне одлике представити у овом делу рада.

Поред тога, с обзиром на порекло и иновацију у лексемском саставу, грађу, тј. лексеме које су у РМС квалификоване као *заст.*, поделићемо у три наведене целине²⁴³:

- 1) речи страног порекла:
 - а) интернационализми (речи грчког и латинског порекла):
 - б) германизми;
 - в) турцизми;
 - г) галицизми;
 - д) хунгаризми итд.
- 2) славенизми и славеносрбизми;
- 3) речи домаћег порекла.

Порекло анализираних јединица утврђивали смо користећи податке из следећих речника: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Скок 1–4), *Словарь русского языка XVIII века* (СРЯ XVIII 1984–), *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (СРЯ XI–XVII 1975–), *Старославянский словарь* (по рукописям X–XI вв.), у редакцији Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (Цейтлинлин 1994), *речник Срезњевског* (1893–1912): И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам 1–3*, *Речник црквенословенског језика* (Петковић 1935), *Rječnik hrvatskoga*

²⁴¹ Различити типови славеносрбизама посматрани према типу укрштања језичких особина, како уочава Милановић (2005^а: 325), остају термилошки „непокривени” адекватним теримима којима би се олакшао методолошки приступ за даља испитивања славеносрпске лексике. Недостатак термилошких решења за „класификацију славеносрбизама према типу укрштања језичких јединица различитог порекла” отвара термилошку празнину у изучавању славеносрбизама. А. Милановић (2005^а: 326) први уводи термине *творбени славеносрбизми* (за хибридне сложенице) и *облички* или *граматички славеносрбизми* (хибриди настали у промени речи), ослањајући се на критеријум да је хибридна реч могла настати композицијом елемената различитог порекла, али и путем промене црквенословенске речи по парадигми српског народног језика.

²⁴² Приликом дефинисања *славеносрбизама*, ослањамо се на тумачење овог типа хибридне лексике које је дао Стијовић у својој анализи Његошевог песничког израза: „То су, у првом реду, оне речи или облици који истовремено садрже и рускословенске (руске) и српске народне црте, а понекад и рускословенске – настале у процесу делимичног или потпуног србизирања” (Стијовић 1992: 94).

²⁴³ Инспирацију за овакву методолошку поделу пружила је сама грађа, а у великој мери и досадашња изучавања лексике из XVIII и XIX в., како термилошке (в. Бјелаковић 2022, Мацановић 2018), тако и лексике писаца преддуковског периода (в. Милановић 2014, Зорић 2016).

ili srpskog jezika JAZU (1880–1976, скраћено РЈА), Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (Михајловић 1972–1974), Online Etymology Dictionary (ОЕД).

Анализирана грађа показује да лексички систем српског језика у свом пасивном фонду чува особености ранијих фаза српског књижевног језика (српскословенског, рускословенског и славеносрпског) и да након Вукове језичке реформе славенизми углавном остају у том пасивном лексичком слоју. Услед културно-технолошког развоја и контакта са европском културом, у српски језик су улазиле речи страног порекла, те се лексички систем у XVIII и XIX в. у великој мери богатио интернационализмима који су усвојени преко немачког и руског (Бјелаковић 2022: 24).

Дакле, у овој тачки осврнућемо се на фонетско-фонолошке, морфолошке и дериватолошке особености лексике која је у РСМ квалификована као *заст.*, желећи да испитамо њен нормативни статус у савременом књижевном језику. Као контролни корпус користили смо РСАНУ, те ће анализа, уз застарелу лексику у књижевном језику, обухватити делом и лексику народног језика.

У овом делу рада, кроз дијахронијску анализу грађе, покушаћемо да утврдимо неке од разлога и начина застаревања лексема које су предмет нашег интересовања.

Циљ нам је да уочимо постоје ли доследности при квалификацији застареле лексике које су условљене гласовним ликом или пак морфолошким и творбеном структуром посматраних лексема, као и да покушамо да укажемо на формалне показатеље застаревања који би лексикографима Речника САНУ омогућавали да лакше распознају и опишу застарелу лексику у тезаурусном речнику.

Творбену анализу у овом делу истраживања (поред поменуте анализе речи страног порекла, као и славенизама и славеносрбизама као засебног дела лексичког фонда) спровешћемо на лексичким јединицама домаћег порекла које најпре имају упућивачке дефиниције, полазећи од претпоставке да су разлози за упућивање творбена и/или морфолошка неадаптираност и да се оваквим типом лексикографске дефиниције сугерише облик који се налази у активном лексичком фонду српског језика. Понегде смо се освртали на лексеме које у дефиницијама имају синониме (обично истокоренске синониме или парониме), сматрајући да су и такви примери релевантни за проучавање разлога застаревања. Занимало нас је зашто су неки облици застарели, а неки пак други, на које се упућује, припадају активном лексичком фонду и има ли то везе са формантима који учествују у грађењу или пак има везе са фонетским ликом одреднице (а како прелиминарни преглед грађе показује, најчешће са комбиновањем ова два критеријума).

Прецизна анализа застареле лексике и диференцијација разлога застаревања према типовима промена на различитим језичким нивоима (фонетском, морфолошким, дериватолошким, синтаксичким) може се, верујемо, спровести тек у сарадњи са историчарима језика и дијалектолозима, те би у изради описног речника тезаурусног типа, какав је Речник САНУ, при обради застареле лексике, било добро да лексикографи сарађују са лингвистима који се баве дијахронијским темама. Ми ћемо у овом раду дати преглед најочљивијих језичких црта, а за проучавање застареле лексике потребна је детаљнија дијахронијска анализа која може бити предмет неког новог истраживања.

6.1.4.1. Славенизми и славеносрбизми

Иако се у европској и светској славистици под *славенизмима* подразумевају позајмљенице из словенских језика, у српској лингвистици овај термин има нешто измењено и сужено значење (Бјелаковић 2022: 28). Оваква разлика у дефинисању настаје због специфичности лексичког састава књижевнојезичких идиома XVIII и XIX в. Међутим, данас у србистици такође постоји неуједначено тумачење појма славенизам, те се различите језичке појаве подразумевају под овим појмом.²⁴⁴

У овом истраживању под славенизмима ћемо подразумевати онај слој ненародне лексике који је у књижевне језике XVIII и XIX в. уносио ноту интелектуалног, европејског и високог стила, који је могао бити део наслеђа најпре из српскословенске писмености, али и део новитета који обухватају особине из рускословенског/руског језика у XVIII и XIX в. (исп. Бјелаковић 2022: 28). На овај начин створена је синтеза наслеђене и иновативне лексике, те је овај лексички слој значајан за проучавање језика преддуковске епохе, као и за културну традицију нашег народа. Велики број славенизама се услед Вукове реформе повукао у пасивни лексички фонд, али представља основу за настанак многих лексема које чине активни лексички фонд савременог српског језика.

Дакле, појам *славенизам* узимамо према С. Стијовићу (1992: 13), који је први дао прецизнију дефиницију овог термина: „Славенизми – речи и особине које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима, а такође и хибридне творевине, то јест облике који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика”.

Наша грађа бележи изванредан број славенизама и славеносрбизама (хибрида), које ћемо посматрати у оквиру исте тачке, уз напомену да дубља дијахронијска анализа ова два лексичка слоја неће бити предмет нашег истраживања. Прототипичне примере којима се објашњава застарелост неке лексеме у савременом српском језику, уз помоћ релевантне литературе и наведених речника, тамо где је могуће, појединачно ћемо објаснити.

Фонетски аспект славенизама у истраживачком материјалу

Посматрајући фонетске особине у ексцерпираним материјалу, грађу смо класификовали на: 1) славенизме са заједничким особинама српскословенског и рускословенског језика, 2) славенизме са особинама српскословенског језика, потом 3) оне са особинама рускословенског или руског језика и 4) славенизме са различитим, мешовитим одликама – славеносрбизме, понародњене облике. Овим принципом се водио и С. Стијовић анализирајући славенизме у Његошевим песничким делима (Стијовић 1992: 57–99), као и, у новије време, М. Зорић у проучавању славенизама у Стеријином драмском опусу (Зорић 2016: 48–109).

Славенизми са заједничким особинама српскословенског и рускословенског језика

Две заједничке језичке црте карактеристичне и за српскословенску и за рускословенску редакцију јесу сугласничка група /жд/ и именички суфикс /-ије/.

²⁴⁴ Више о статусу и тумачењу појма *славенизам* у србистици в. Зорић 2013.

1) Сугласничка група /жд/

Група /жд/ забележена је у нашим примерима који су у једнојезичним речницима маркирани квалификатором *заст.*: *надежда* 'в. нада' (РМС); *обнадеждити* 'дати коме наду на нешто, умирити, обећати коме што' (РМС); *нуждавати се* '1. а. (нечим) осећати, трперти велику оскудицу, оскудевати (у нечему); 1. б. имати преку потребу за неким, за нечим; 2. добијати, тражити помоћ у нужди, невољи' (РСАНУ), *междуметије* 'примедба добачена за време нечијег говора, упадица; исп. међуметак' (РСАНУ).

Поред малог броја примера са сугласничком групом /жд/ који су у једнојезичним речницима квалификовани као *заст.*, уочавамо и друге начине квалификације у речницима српског језика, нпр.: *благорасужденије* цсл. (РСАНУ), *вожд* рсл. (РСАНУ), *зблужденије* сткњ. (РСАНУ), као и понародњени облик *зблуждење* цсл. (РСАНУ), *наслаждавати се* сткњ. (РСАНУ) и србизирано *наслаждење* сткњ. (РСАНУ), *рождество* цсл. (РМС). Запажа се неуједначеност при квалификацији у речницима српског језика, а више о томе ћемо говорити у поглављу о лексикографској обради застареле лексике.

2) Суфикс /-ије/

Као што смо поменули, једна од заједничких особина обеју редакција, и српкословенске и рускословенске, јесте именички наставак /-ије/, који је веома распрострањен у творби именица средњег рода још од старословенских споменика, па и у нашем истраживачком материјалу. Иако ћемо овај суфикс детаљније разматрати у одељку о творби, према систематизацији славенизама које Стијовић (1992: 58) даје, посматрали смо га и у овој тачки. У неким примерима из наше грађе уочавамо и друге редакцијске одлике према којима ћемо истраживачки материјал даље анализирати. Овде ћемо приказати само неке од примера са суфиксом /-ије/, док ће о осталима бити речи у делу о творбеним типовима застареле лексике: *високородије* 'титула виших чинов' (РСАНУ), *дејствије*²⁴⁵ 'в. дејство' (РМС), *заседаније*²⁴⁶ 'в. заседање' (РСАНУ, РМС), *званије*²⁴⁷ 'в. звање' (РСАНУ), *знаменије* 'в. знамење' (РСАНУ), *известије*²⁴⁸ 'в. извештај' (РСАНУ, РМС), *изобилије*²⁴⁹ 'в. изобиље' (РСАНУ), *описаније*²⁵⁰ 'в. опис', *писаније* '2. заст. сакупљање прилога; прилози (према списку приложника)', *познаније*²⁵¹ 'в. познање' (РМС), *пристрастије*²⁵² 'в. пристрасност' (РМС), *очајаније* 'в. очајање' (РМС) и сл.

Посматрајући застареле облике наведених именица, можемо уочити да је црквенословенски именички суфикс /-ије/ замењен народним /-је/ (односно /-ље/ или /-

²⁴⁵ Речник руског језика XVIII в. (в. у коришћеној литератури СРЈ XVIII) региструје одредницу *дѣйствиѣ*,

што нам говори о пореклу ове речи у српском језику.

²⁴⁶ У СРЈ XVIII налазимо потврду *засѣданіе*.

²⁴⁷ Потврду за славенизам *званије*, који бележи наша речничка грађа, налазимо у СРЈ XVIII: *звание*, у једном од пет забележених значења.

²⁴⁸ Такође нам СРЈ XVIII пружа потврду за славенизам *известије* у српском језику: рускословенски/руски *извѣстіе*.

²⁴⁹ РСАНУ славенизам *изобилије* упућује на понародњени облик *изобиље*, чије обе семантичке реализације налазимо у СРЈ XVIII код именице *изобилие*.

²⁵⁰ Потврду за славенизам *описаније* даје нам СРЈ XVIII регистрованом именицом *описание*, као и речник Срезњевског (1893–1912: 681) у коме се глаголска именица *описание* упућује на глагол описати.

²⁵¹ Ова одредница је у РМС квалификована двоструко, и као *цсл.* и као *заст.* Чини нам се да овакав лексикографски поступак пружа редувантне информације, како се квалификатором *цсл.* обележава лексика чија се застарелост већ подразумева.

²⁵² У речнику Срезњевског (1893–1912: 1464) налазимо потврду за именицу *пристрастіе*.

ње/ нпр.: *изобилије* → *изобиље*, *познаније* → *познање*, односно суфиксом /-ост/ (*пристрастије* → *пристрасност*). Отуда узроком застревања наведених именица на /-ије/ можемо сматрати србизацију, тј. понародњавање забележених облика (потврду налазимо и у другим језичким истраживањима, в. нпр. Мацановић 2018: 336).

Међу лексемама које садрже посматрану црту (заједничку за обе редакције) наилазимо на примере недоследног квалификовања у описним речницима српског језика. Наиме, поред квалификатора *заст.*, уочавамо и друге квалификационе маркере: *бешичиније* цсл. (РСАНУ), *битије* цсл. (РСАНУ), *благодареније* цсл. (РСАНУ), *благоуханије* рсл. (РСАНУ), *благополучије* цсл. (РСАНУ), *блаостојаније* цсл. (РСАНУ), *блаоутробије* цсл. (РСАНУ), *благочестије* цсл. (РСАНУ), *движеније* рсл. (РСАНУ), *миробитије* рсл. (РСАНУ), *мученије* сткњ. (РСАНУ), *обајаније* сткњ. (РСАНУ), *посланије* цсл. (РМС), *преданије* цсл. (РСАНУ), *страданије* цсл. (РМС) и сл.

Одреднице *житије*²⁵³, *движеније*²⁵⁴ и *преподобје*²⁵⁵ РМС квалификује као *цсл.*, што сматрамо погоднијим маркером при квалификовању славенизама са типичним одликама српскословенске и рускословенске редакције, каква је суфикс /-ије/. Стијовић (2014: 406) истиче да је у изради РСАНУ потребно издвајати само црквену лексику која садржи знаке руског развика или припада старим руским позајмљеницама, док српскословенску и редакцијски неутралну лексику треба означавати заједничким квалификативом *цсл.*

Међутим, РСАНУ за речи које носе обележја неке од ранијих фаза развоја књижевног језика и предстандардних идиома, од XI тома користи маркер *сткњ.* Овим квалификатором обједињено се маркира лексика са различитим редакцијским обележјима, чиме је умногоме разрешен проблем који су лексикографи у пракси имали при утврђивању припадности лексеме одређеној епохи у развоју српског књижевног језика (в. Богдановић 2016).

Славенизми са српскословенским/српским фонетским особинама

1) Рефлекси јата

Потврде за /е/ на месту етимолошког јата карактеристичне за екавски изговор и за српскословенски језик налазимо у примерима: *виноделац* 'в. виноградар' (РСАНУ, РМС), *дејствије*²⁵⁶ 'в. дејство' (РМС), *намереније*²⁵⁷ 'в. намера' (РМС), *повештати*²⁵⁸

²⁵³ У једнојезичним речницима српског језика (РСАНУ и РМС) налазимо потврду за лексему *житије* у следећим семантичким реализацијама: 'в. 1. живот, живљење; 2. биографија (свеца или средњовековног владара)'; а у СРЈ XVIII налазимо потврду за ова значења уз напомену да је реч о славенизму: „житие, я, ср. Слав. 1. То же, что жизнь (1, 2). ... 2. Проживание, обитание. ... 3. Жизнеописание святого, известного лица; жизнь и деяния святого.”

²⁵⁴ Глаголска именица *движеније* у РСАНУ је квалификована као *рсл.*, док је њен понародњени облик *движење* маркиран квалификатором *заст.* У потоњем примеру, поред заједничких редакцијских црта, уочавамо и понародњени суфикс /-ње/, а запажамо да се начином квалификације могу издвојити славенизми од славеносрбизама.

²⁵⁵ Цејтлин (1994: 548) у речнику израђеном на корпусу старословенских споменика из X и XI века бележи именицу прѣподобие.

²⁵⁶ У РСАНУ ова лексема није квалификована као *заст.*, већ јој се приписује квалификатор *рсл.*, који сведочи о њеној застарелости.

²⁵⁷ Академијин вишетомник ову лексему маркира квалификатором *сткњ.*

²⁵⁸ У Шестотомнику налазимо квалификатор *цсл.* за ову одредницу. Како РМС такође бележи квалификаторе за маркирање припадности лексеме некој од ранијих фаза књижевног језика у Срба, сматрамо да би можда у овом случају био примеренији квалификатор *ссл.*

'постати извештао, отрцан, излизан, отрцати се, похабати се' (РМС); *словесност* 'писменост, књижевност' (РМС), *одостоверити* 'потврдити да је нешто тачно, оверити' (РМС), *целив* 'в. целов' (РМС) и сл.

Преглед грађе указује на то да рефлекс јата нема никаквог утицаја на процес застаревања забележених облика. Наведене речи су квалификоване у речницима као *заст.*(ареле) због творбених одлика или зато што су замењене синонимом услед књижевно-језичке реформе.

2) Група /шт/

Груша /шт/ као једна од одлика српскословенског језика јавља се и у нашој грађи: *летушити* 'в. летећи' (РСАНУ, РМС), *обиталиште* 'обитавалиште' (РСАНУ), *опитност* '2. заст. јавност, друштвена заједница' (РМС) и сл.²⁵⁹

Остали примери који доносе групу /шт/ из српскословенског језика нису квалификовани као *заст.* у посматраним речницима, што такође указује на извесне недоследности у квалификацији, нпр.: *пештера* цсл. (РМС), *восхишченије* рсл. (РСАНУ), *опитеполезан*, -зна, -зно сткњ. и арх. (РСАНУ), *опитество* сткњ. (РСАНУ) итд.

3) Вокално /р/

У грађи уочавамо српскословенске језичке црте као што је самогласничко /р/, које је одлика и многих српских народних говора, нпр.: *бесмртије*²⁶⁰ 'в. бесмртност' (РСАНУ, РМС); *бесамртност* 'в. бесмртност' (РМС), *врхунараван*, -вна, -вно²⁶¹ 'наднараван, натприродан' (РМС); *дрзновен*, -а, -о 'в. дрзак' (РСАНУ, РМС); *дрзнован* 'дрзовит, дрзак човек' (РМС); *крвопролитије*²⁶² 'в. крвопролиће' (РМС); *наперсник*²⁶³ '4. љубимац, миљеник, друг' (РСАНУ); *свршенство* 'савршенство, потпуност' (РМС), *усрдан*, -дна, -дно '2. заст. предан послу, вредан, ревностан' (РСАНУ, РМС); *усрдност* '2. заст. преданост, марљивост, ревност' (РСАНУ, РМС) и сл.

Наша грађа бележи форму именице *бесамртност* са српскословенским /са-/ и самогласничким /р/. Да је ова именица преузета из руског језика, потврђује и Стијовић (1992: 69), уп. *безсмертность*, а србизирана је претварањем руског /ер/ у наше вокално /р/. Са вокалним изговором /р/ (уместо руског /ер/) јављају се и разне хибридне форме, тј. адаптиране позајмљенице из руског језика, нпр. у нашој грађи *крволитни*, -а, -о

²⁵⁹ У нашој грађи из РСАНУ налазимо још и лексему *опитина* која се у литератури помиње као прототипична за чување сугласничке групе /шт/ као одлике српскословенског језика. Међутим, ова лексема је застарела само у другом значењу '2. заст. а. скуп људи који живе заједно односно повезано заједничким занимањем, интересима и сл.; заједница, друштво; удружење, дружина', те улази у категорију семантичких архаизама, тј. не чини је застарелом фонетски лик и она у осталим значењима функционише у активном лексичком фонду.

²⁶⁰ У овом славенизму запажамо и црквенословенски суфикс /-ије/, који је карактеристичан за обе редакције, и српскословенску и рускословенску. Овај пример наводимо како бисмо одсликали самогласничко /р/ као одлику српскословенског/српске редакције.

²⁶¹ У РСАНУ ова одредница остала је без квалификатора *заст.* Треба узети у обзир и време обраде какве одреднице, тј. временску раван као референтну тачку и могућност да једна лексема није била застарела у време када је ушла у речник, а да се временом могла повући у пасивни лексички фонд.

²⁶² Академијин речник бележи квалификатор уз ову одредницу *цсл.* што сматрамо примеренијим методолошким поступком, како ова лексема има одлике српскословенског/српског језика (самогласничко /р/), као и црквенословенског (суфикс /-ије/).

²⁶³ Да је реч о српскословенској фонетској одлици, говори нам већ и РСАНУ, испоређивањем ове лексеме са рус. *наперсник* у четвртм значењу.

(РСАНУ), *крвопролитије* (РМС; док је у РСАНУ ова одредница квалификована као цсл.) итд. Међутим, Стијовић (1992: 70) напомиње да ни ова црта, као ни остале „било да се налази у лексеми са српскословенским фонетизмом било у хибриду, у форми са мешовитим цртама, не мора бити доказ о пореклу одговарајуће речи, тј. она још увек не гарантује да је лексема преузета из српскословенског језика, односно да се не ради о позајмљеници из рускословенског”.

4) Српскословенски/српски рефлекс полугласника

Једна од препознатљивих особина српскословенског језика је најпре изједначавање а потом и изговарање полугласника у слабом положају. Ова промена почела је да се дешава још у 14. в., након чега долази и до вокализације полугласника у 15. в. (Зорић 2016: 32).

Примери за иницијално /ва-/ (< вѣ-) у нашој грађи су следећи: *вавек* ’в. увек’ (РМС), *вавестити*²⁶⁴ ’в. обавестити’ (РМС), *васкреснути*²⁶⁵ ’в. васкрснути’ (РСАНУ) и сл. Наша грађа бележи и један пример за /са-/ (< съ-) : *бесамртност*²⁶⁶ ’в. бесмртност’ (РМС).

Запажају се примери са српскословенским рефлексом /а/ уместо полугласника у корену речи, као и у суфиксу (исп. Стијовић 1992: 60): а) у корену речи у примерима *зачатити* ’почети чатити, читати; почети говорити молитву’ (РМС), *пречатити* ’пречитати, прочитати’, *чатити* ’читати, обично у цркви и при црквеном обреду’ (РМС); б) рефлекс /а/ уместо полугласника у суфиксу речи налазимо у следећим примерима: *отачаство*²⁶⁷ ’отаџбина, домовина’ (РМС), *отачаствен*, -а, -о ’који се односи на отачаство; домаћи’ (РМС), *отачаски*, -а, -о ’отаџбински’ (РМС) и сл.

Овај рефлекс полугласника примећујемо и у примерима „у којима [...] често одговара стању у народним говорима” (Зорић 2013: 32), те не можемо са сигурношћу тврдити да ли је овде реч искључиво о српскословенском наносу: *благодаран*, -рна, -рно ’3. дарезљив, благонаклон’ (РСАНУ), *благородан*, -дна, -дно ’4. који је високог рода или положаја (у титулама)’ (РСАНУ), *виноделац* ’виноградар’ (РСАНУ, РМС), *внимателан*, -лна, -лно ’пажљив, заинтересован’ (РСАНУ), *миростворац*² ’творац, створитељ свега’ (РСАНУ), *лакомислије* ’в. лакомисленост’ (РСАНУ), *магновеније* ’в. магновење’ (РСАНУ), *нарав* ’7. а. телесни састав, конституција, организам; б. обличје, лик’ (РСАНУ), *нараван*, -вна, -вно ’1. а. који настаје у природи, који проистиче из природе неке појаве; непрерађен; који није вештачки, који није умјетан; б. урођен; ненамештен, спонтан’ (РМС), *народољубац* ’онај који воли свој народ, који је одан народу, родољуб, патриота’ (РСАНУ), *полезан*, -зна, -зно ’користан’ (РМС) итд.

²⁶⁴ У РСАНУ глагол *вестити* је квалификован као *заст.*, док потврду за префиксирани глагол *вавестити* не налазимо у Академијином речнику.

²⁶⁵ Запажамо да поред српскословенског /вас-/ долази и рускословеска група /ре/, те посматрана лексема припада слоју славеносрбизама или хибрида.

²⁶⁶ Занимљиво је да је реч *бесамртије* (са српскословенским префиксом /са-/ , самогласничким /р/ из српскословенског/српског језика и црквенословенским суфиксом /-ије/) квалификована у РСАНУ стилским маркером *арх.*, док овај облик РМС не бележи.

²⁶⁷ Наша грађа бележи и облик *отечество* са рускословенским суфиксом /еств-/ (потврду налазимо у СРЈ XVIII *отечество*). Ова одредница је у РСАНУ квалификована као *арх.*, док у грађи налазимо потврду са српскословенским фонетизмом, тј. хибрид *отачество* (у РСАНУ квалификована као *заст.* уз упућивачку дефиницију ’в. отачаство’), као и варијанту са чистим српскословенским фонетизмом – *отачаство* < *отъчьство* (в. детаљније Стијовић 1992: 60).

5) Српскословенски/српски рефлекс назала предњег реда

У ранијим истраживањима најпре се говорило о српскословенском рефлексу, међутим, мора се узети у обзир и вероватнија могућност наноса из народног језика (в. Зорић 2016: 33), где је резултат деназализације био вокал предњег реда /e/ као и у српскословенском.

Примери у нашој грађи са рефлексом /e/ назала предњег реда јесу следећи: *писме* 'слово' (РМС), *столоначелник* 'начелник, руководилац установе или једног одељења у установи' (РМС); *спаметовати* 'измислити, смислити' (РМС). Овај рефлекс налазимо и у формама које воде порекло од активног партиципа презента, при чему се јавља српско народно /h/ уместо сугласничке групе /шч/: *настојећи* (РСАНУ), *околостојећи* (РСАНУ) и сл.

Славенизми са рускословенским/руским фонетским особинама

1) Рефлекс јата

У рускословенском/руском језику на месту графеме <ѣ> јавља се секвенца /je/. Како се рускословенски/руски фонетизам углавном подудара са (и)јекавским облицима које речници бележе, даље ћемо изложити лексеме са рускословенским/руским рефлексом, тј. славенизме који у фонетском лику са /je/ на месту некадашњег кратког јата припадају рускословенском/руском лексичком фонду: *благодјејанац* 'в. благодејанац' (РСАНУ), *великољепан*, -пна, -пно 'в. велелепан' (РСАНУ), *великољепије* 'в. велелепност' (РСАНУ), *вјековјечан* '2. који одискона постоји' (РСАНУ), *добродјетель* 'позитивна особина, врлина; племенитост, доброта' (РСАНУ), *земљедјелац* 'в. земљорадник' (РСАНУ), *краснорјечје* 'в. красноречивост' (РСАНУ), *извјестије* 'в. извештај' (РСАНУ, РМС), *намјерење* 'в. намера' (РСАНУ), *намјесник* '2. наследник (2)' (РСАНУ), *необдјелан*, -а, -о 'а. необрађен, запуштен (о земљишту'; б. фиг. сиров, неотесан' (РСАНУ), *необдјеланост* 'стање, особина оног што је необделано, необрађено' (РСАНУ), *објетовати (се)* 'в. обећати (се) (РСАНУ, РМС), *отејет* 'саопштење, исказ дат на постављено питање [...]' (РСАНУ), *пјесна* 'в. песма' (РМС), *цјелив* 'в. целов' (РМС), *цјеломудрије* 'в. целомудреност' (РМС), *часомјер* 'в. часовник, сат' (РМС) и сл.

Као што се може приметити из представљених примера, секвенца /je/ не јавља се искључиво у застарелим речима које фонетизмом припадају рускословенској/руској лексици (*великољепије* (РСАНУ), *беспредјелан*, -лна, -лно 'в. безграничан (1)' (РСАНУ)) већ и народној (*благоговјење* (РСАНУ), *намјерење* (РСАНУ)), или пак у речима које се могу одликовати мешавином српскословенских и рускословенских/руских црта.

2) Група /шч/

Једана од најдоминантнијих особина руског/рускословенског језика јесте вредност графеме <щ> као /шч/. Примери за ову фонетску црту у нашој грађи су малобројни: *вешчати* 'в. вештати' (РСАНУ), *нишчетан*, -тна, -тно 'који одржава убогост, сиромаштво' (РСАНУ) и сл.

У српском језику се ова рускословенска/руска црта није доследно примењивала, те су чешћи облици са /шт/, нпр. у речничкој грађи: *восхиштеније* и понародњено *восхиштење* квалификовани као *рсл.* у РСАНУ.

3) Вокално /р/

Уместо самогласничког /р/ примарног порекла у српском и српкословенском језику, рускословенски језик карактерише секвенца /ер/. У нашој грађи налазимо свега неколико примера, попут *начертати* 'в. нацртати [...]' (РСАНУ), док многе лексеме са рускословенском/руском групом /ер/ нису квалификовани као *заст.* у једнојезичним речницима. Уочавамо такође недоследну квалификацију речи са овом фонетском цртом, исп. *бесмертан* *цсл.* (РСАНУ); *жертва* *рсл.* (РСАНУ); *жертвеник* *рсл.* (РСАНУ); *начертаније* *сткњ.* (РСАНУ); *осквернити* *сткњ.* (РСАНУ).

Гласовне групе /ре/²⁶⁸, /ор/²⁶⁹, /ро/, које такође потичу од вокалног /р/, забележене су у нашој грађи у следећим примерима: *васкреснути*²⁷⁰ 'в. васкрснути' (РСАНУ), *васкресење* 'в. васкрснуће' (РСАНУ), *Греција* 'в. Грчка' (РСАНУ), *дрво* 'в. дрво' (РСАНУ) и '2. *фиг.* брод, лађа' (РМС); *торжествовати* 'одржавати свечаност; славити победу, победнички клицати, ликовати, тријумфовати' (РСАНУ, РМС), *торжествен*, -а, -о 'свечан, тријумфалан; величанствен, узвишен, *торжество* 'слава, победа, тријумф' (РМС); *остров* 'в. острво (1)' (РСАНУ) итд.

4) Вокално /л/

Рускословенско/руски рефлекс /ол/ у нашој грађи јавља се свега неколико пута: *волна* 'в. вал¹ (1)' (РСАНУ), *волновати* 'в. бунити [...]' (РСАНУ); *ополчити* 'а. учинити да се неко окоми, устреми (на неког, на нешто); б. наљутити, расрдити, разбеснети' (РСАНУ); *ополчити се* 'а. супротставити се, успротивити се (неком, нечем)'; б. окомити се, устремити се (на неког, на нешто)' (РСАНУ); *толковати* 'тумачити, објашњавати' (РМС) и сл.

Када посматрамо сонант /л/ у српском језику, запажамо у упућивачкој лексеми гласовну алтернација *л* у *о*, која рускословенском/руском није својствена. У нашој грађи бележимо следећи пример за застарелу лексему: *ангел* 'в. анђео' (РСАНУ, РМС).

5) Рускословенски/руски рефлекс полугласника

У рускословенском, као и у руском језику, полугласници су се у јаком положају развили засебно. Полугласник предњег реда /*ь/ развио се у /е/, а полугласник задњег реда /*ъ/ вокализовао се у /о/.

б) Рускословенско/руски рефлекс /*ъ/>/е/

²⁶⁸ У речницима налазимо много већи број примера за рускословенску/руску групу /ре/, али они нису квалификовани као *заст.*(арели), нпр. *гречески* *рсл.* (РСАНУ).

²⁶⁹ Речи које су квалификоване као *арх.* и које имају ову руску/русословенску црту, посматраћемо у поглављу о архаизмима, нпр.: *гортан* *арх.* (РСАНУ); *огорченије* *арх.* (РСАНУ). Примере као што су *восторг* у Речнику САНУ, који су квалификован као *рсл.* нисмо анализирали иако имају рускословенске/руске фонетске црте, јер смо посматрали само лексичке јединице квалификоване као *заст.*

²⁷⁰ У примеру се уочавају српкословенска група /ва-/ и рускословенска/руска група /ре/.

Рускословенски фонетизам потврђују примери са формантима /-еск/ и /-еств/ (исп. Зорић 2016: 38): *гречески*, -а, -о 'грчки' (РМС), *дружески*, -а, -о '1. другарски, пријатељски; 2. друштвен (1а)' (РСАНУ, РМС), *трагически*, -а, -о²⁷¹ 'в. трагичан' (РМС); *божески*, -а, -о 'в. божански' (РСАНУ), *божество* 'в. божанство' (РСАНУ), *величество* 'в. величанство' (РСАНУ), *величествен*, -а, -о 'в. величанствен' (РСАНУ), *височество* 'в. височанство' (РСАНУ), *дружество* 'другарство, пријатељство' (РСАНУ), *јестество* 'в. јестаство' (РСАНУ, РМС), *јестествоиспитатељ* 'в. јестаственик' (РСАНУ), *књажество* 'в. кнежевство' (РМС), *књижество* 'в. књижевност' (РСАНУ), *магически*, -а, -о 'в. магичан' (РСАНУ), *множество* 'в. мноштво' (РСАНУ), *отачество* 'в. отачаство' (РСАНУ), *отечественик* 'а. припадник отечества, житељ отаџбине, држављанин; б. онај који је из исте отаџбине, земљак, сународник' (РСАНУ), *отечествољубље*²⁷² 'родољубље, патриотизам' (РСАНУ), *торжествен*, -а, -о 'свечан, тријумфалан; величанствен, узвишен' (РМС), *чудествен*, -а, -о 'а. в. чудан (1); б. в. чудесан (7)' (РМС), *чудестије* 'в. чудо' (РМС), *чудество* 'в. чудо' (РМС).

Узрок застаревања посматраних лексичких јединица можемо потражити у пуристичком односу према славенизмима, који се развијао од друге половине 40-их година XIX в. и огледа се у потискивању рускословенског суфикса /-ество/ и црквенословенског суфикса /-ије/ (в. Милановић 2014: 302).

Вокализација /*ъ/>/е/ у оквиру анализираних грађе потврђена је и у бројним другим примерима: *бесконечан*²⁷³, -чна, -чно 'в. бескрајан' (РСАНУ), *бесконечје*²⁷⁴ 'в. бескрајност' (РСАНУ), *бешчислен*, -а, -о 'в. безбројан' (РСАНУ), *благоденствије* '1. срећан, напредан живот; 2. јектеније на архијерејској служби ...' (РСАНУ), *внутреност* 'унутрашњост, провинција' (РСАНУ), *љубезан*, -зна, -зно 'в. љубазан (1)' (РСАНУ), *љубезник* 'драги, драган; љубавник' (РСАНУ), *нечестив*, -а, -о 'в. нечастив (1а; 2) (РСАНУ), *обешчестити* 'в. обешчастити' (РСАНУ), *полезан*, -зна, -зно 'користан' (РМС), *прелест* 'чар, драж изазвана нечим угодним, примамљивим; слат, нарочито љубавна' (РМС), *чест* 'в. част' (РМС), *чествовати* 'в. поштовати' (РМС) итд.

До застаревања лексике долази најпре услед замене вокала /е/ вокалом /а/, што је показатељ да су се славенизми у српском језику кретали у смеру понародњавања: *љубезан* → *љубазан*, *нечестив* → *нечастив*, *обешчестити* → *обешчастити* и сл. Остали облици замењени су синонимима домаћег порекла, нпр. лексички славенизам *бешчислен* застарева како је, претпостављамо, била активна домаћа реч *безбројан*, те се услед закона језичке економије један од облика губи као мање заступљен.

7) Рускословенски/руски рефлекс /*ъ/>/о/

²⁷¹ Лексички славенизми са сложеним суфиксом /-ически/ претежно су у српском језику термини који су преузети из руске научне литературе (Милановић 2014: 311).

²⁷² Србизирање славенизма *отечествољубије* са рускословенским/руским рефлексом полугласника предњег реда и црквенословенским суфиксом /-ије/ који је карактеристичан и за српкословенску и за рускословенско/руску редакцију указује нам на то да је *отечествољубље* хибрид или славеносрбизам.

²⁷³ Један број лексема творбено је посрбљен суфиксима /-(а)ц/ и /-(а)н/, као што је нпр. *бесконечан*, *полезан* и сл.

²⁷⁴ Посрбљавање на творбеном нивоу нарочито је видљиво у системској замени суфикса /-ије/ суфиксом /-је/. Велики број лексемама које о томе сведоче наводи Милановић (2014: 303) анализирајући конкуренцију суфикса у апстрактним и глаголским именицама у језику Јована Суботића.

За префикс /во-/ (< вѣ-) у нашој грађи не бележимо ниједну потврду, тј. грађа указује на то да нема јединица које су квалификоване као *заст.* са овом фонетском цртом.

Почетно /вѣ-/ у којем није дошло до вокализације полугласника бележи и наша грађа у малом броју примера, као једну од одлика рускословенског/руског језика: *взор* 'поглед, пажња' (РСАНУ), *внимателан*, *-лна*, *-лно* 'пажљив, заинтересован' (РСАНУ), *внутрност* 'унутрашњост, провинција' (РСАНУ) и сл.

Навешћемо и примере са овом рускословенском/руском фонетском цртом којима се у ексцерпираним речницима додељује неки други квалификатор: *бракосочетаније* цсл. (РСАНУ), *воздух* рсл. (РСАНУ), *возљубљен*, *-а*, *-о* рсл. (РСАНУ), *вознети* рсл. (РСАНУ), *воображеније* рсл. (РСАНУ), као и посрбљени облик *воображење* рсл. (РСАНУ), *вообразити* рсл. (РСАНУ), *вооружати* рсл. (РСАНУ), *вопљ* цсл. (РСАНУ), *вопрос* рсл. (РСАНУ), *Воскресеније* рсл. 'в. Васкрс' (РСАНУ) и понародњено *воскресење* рсл. 'в. васкрснуће' (РСАНУ), *воскреснути* цсл. 'в. васкрснути (1)' (РСАНУ), *восторг* 'усхићење, одушевљење' (РСАНУ), *восхишчавати* рсл. 'в. восхићавати' (РСАНУ) и србизирано *восхићавати* рсл. 'усхићавати се, одушевљавати се ... ' (РСАНУ), *несогласије* сткњ. (РСАНУ) и сл.

Префиксе /воз-/вос-/во-/ (< въз-) бележимо у следећим примерима: *вознесење* '1. узбуђење, занос; 2. (Вознесење) празник Спасовдан' (РСАНУ, РМС), *возносити се* '1. кочоперити се, хвалити се; 2. (и свр.) умирати, умрети' (РСАНУ), *восклик* 'а. усклик, поклич; б. узвичник, знак узвика' (РСАНУ), *восклицавати* 'клицати, радосно узвикивати' (РСАНУ), *воспитати* 'в. васпитати' (РСАНУ) и сл.

Одређени број примера потврђен је и са рускословенским/руским префиксом /со-/ (< съ-): *собитије* 'в. догађај' (РСАНУ), *сојузник* 'саветник' (РМС) и сл.

Према руској/рускословенској вокализацији прасловенског полугласника задњег реда забележени су још неки примери у нашем истраживачком материјалу (исп. код Зорић 2016: 40): *истолковати* 'в. истумачити' (РСАНУ), *протолковати* 'протумачити' (РМС), *растолковати* 'протумачити, разјаснити' (РМС), *толковати*²⁷⁵ 'тумачити, објашњавати' (РМС) итд.

За именицу *љубов* (РСАНУ), коју бележи и наша грађа и која се налази у првим писаним споменицима, утврђено је да не представља нанос из рускословенског/руског језика из 18. в., већ је, према мишљењу Павла Ивића реч о веома старом утицају македонског изговора црквеног језика, иако су је домаћи писци највероватније доживљавали као рускословенски/руски облик (исп. Зорић 2016: 40–41; Стијовић 1992: 82; Милановић 2014: 327).

Рускословенски/руски рефлекс назала задњег реда /*ѣ/ > /'а / ја/

Рускословенски рефлекс назала предњег реда јавља се у два лика – као /ја/ или /а/ испред кога долази палатизован сугласник. Наша грађа бележи следеће примере: *војначалник* 'војни старешина, командант' (РСАНУ), *зачатије* 'зачеће, заматак, почетак' (РСАНУ), *началник* 'в. начелник' (РСАНУ), *началство* 'в. начелништво' (РСАНУ), *ишчадије* 'чедо, дете' (РСАНУ),

²⁷⁵ В. Милановић (2014: 324) о лексичким славенизмима међу којима је и гл. *толковати*.

Многе случајеве у којима се јавља ова рускословенска/руска црта речници не квалификују као застареле, те учавамо недоследности по питању њихове квалификације: *јазик*¹ рсл. (РСАНУ), *јазичество* рсл. (РСАНУ), *начало* рсл. (РСАНУ), *објатије* сткњ. (РСАНУ), *поњатије* цсл. (РМС), *учасник* (РСАНУ) и *учасница* (РМС) без икаквог квалификатора, као и лексеме *књажество* (РСАНУ) и *непоњатност* (РСАНУ) које су дате без квалификатора. Претпостављамо да је дошло до пропуста у лексикографској обради јер би лексеме овог типа требало да буду маркиране одговарајућим квалификатором.

Рускословенски рефлекс назала предњег реда у нашег грађи се не јавља у партиципским облицима (нпр. *љубјашичи*, *предстојашичи*, *стојашичи*), као ни у повратним глаголима (*прославивсја*, *старатисја*) (исп. Зорић 2016: 41) јер су ови облици одлика писаца 18. и 19. в. у преддуковском периоду, те су након Вукове реформе потискивани из књижевног језика у Срба.

Славенизми са различитим гласовним особинама – славеносрбизми

У оквиру ове тачке занимало нас је да ли се славеносрбизми јављају у оквиру лексичких јединица које једнојезични речници српског језика маркирају као застареле. Као што је досадашњи преглед грађе показао, анализом фонетских одлика славенизама уочили смо да се изванредан број хибрида из наше грађе појављује са мешовитим особинама језика чије се црте у њима одсликавају. Овде најпре мислимо на рускословенски/руски језик и српски народни језик, као и на славеносрпски у мањој мери.

Славеносрбизмима (тј. хибридима) најдетаљније се у србистици бавио С. Стијовић (1992: 94–99), поставивши методолошки оквир њиховог истраживања у студији о језику П. П. Његоша. У новијим студијама које су посвећене проучавању језика 18. и 19. в., учавамо да се термин славеносрбизам усталио и постао општеприхваћен у српској науци о језику (Милановић 2014: 337; Мацановић 2018: 330 и 337; Бјелаковић 2022: 31–33; Зорић 2016: 42–46).

За ово истраживање користићемо поделу славеносрбизама на основу укрштања различитих језичких особина, коју је дао А. Милановић (2005: 325) у своме раду о проблему појма и статуса термина славеносрбизам у србистици. Аутор је предложио следећу класификацију, на коју и нас у овом раду наводи сама грађа:

1. рускословенски/руски + српски народни;
2. рускословенски/руски+ српскословенски;
3. рускословенски + српскословенски + српски народни;
4. српскословенски + српски народни.

Славеносрбизми са особинама рускословенског/руског и српског народног језика

Посматрана грађа бележи славеносрбизме са елементима рускословенског и руског језика у примерима са српским суфиксом /-ава/ за несвршене глаголе, нпр.: *воспитавати*²⁷⁶ 'в. васпитавати' (РСАНУ); *восклицавати*²⁷⁷ 'клицати, радосно узвикивати' (РСАНУ) и сл.

²⁷⁶ У СРЈ XVIII налазимо глагол *воспитовати*, што нам указује да је наведеи облик понародњен.

²⁷⁷ Потврде за несвршене гл. налазимо у СРЈ XVIII: *восклицати* и *воскликивати*.

У ексцерпираним једнојезичним речницима уочавамо и друге хибриде са рускословенским/руским особинама које се укрштају са српским народним. Оне су разнолико квалификоване, нпр.: *восхићавати*²⁷⁸ рсл. (РСАНУ), где уместо рускословенске/руске групе /шч/ (према српскословенском /шт/) долази српско /ћ/, док је рускословенско/руско /вос-/ задржано уз србизацију суфикса за имперфектизацију глагола /-ава/ (исп. Стијовић 1992: 95; Милановић 2005а: 325); или пак *воскресење*²⁷⁹ цсл. (РСАНУ) са рускословенским префиксом /во-/, гласовном групом /ре/ и народним суфиксом /-ње/. У примеру *вознесење*²⁸⁰ рсл. заст. '1. узбуђење, занос; 2. (Вознесење) празник Спасовдан' (РМС) уочавамо рускословенски префикс /воз-/ и народни суфикс /-ње/.

Поменућемо и хибрид *анђел*²⁸¹ који је остао без квалификатора у РСАНУ. Да је реч о српскославенизму, тј. хибридној творевини, указује нам фонетски лик, тј. српска фонема /ђ/ (наместо /г/) и рускословенско/руско /л/ које се чува на крају речи.

Славносрпска црта која се у литератури (Стијовић 1992: 97) помиње као изговарање /-л-/ уместо /-љ-/, као и /-ле-/ и /-не-/ уместо /-ље/ и /-ње/, што је одлика србизације, тј. српског читања рускословенских лексема које се пишу са <-л-> а не са <-љ->, односно са <-ле->, <-не->²⁸² одсликава се и у нашој грађи, и то у следећим примерима: *блистателан*²⁸³, -лна, -лно 'в. блистав' (РСАНУ), *внимателан*²⁸⁴, -лна, -лно 'пажљив, заинтересован' (РСАНУ), *жителница*²⁸⁵ 'в. житељица' (РСАНУ), *увеселеније* 'в. увесељење' (РМС) и сл.

Посматрајући ову рускословенску/руску црту у лексемама понародњеног лика, уочавамо недоследност у њиховој квалификацији, те бележимо примере који су маркирани у речницима и као *рсл.*, и као *цсл.*, и као *сткњ.*, док један пример носи етимолошки квалификатор: *властителан*, -лна, -лно рсл. (РСАНУ), *владателство* рсл. (РСАНУ), *владјетелски*, -а, -о рсл. (РСАНУ), *вселенски*, -а, -о цсл. (РСАНУ), *мучителни*, -а, -о сткњ. (РСАНУ), *трогателан*, -лна, -лно рус. (РМС) итд.

Неке су пак лексеме остале без квалификатора, те сматрамо да би их, након провере њихове актуелности у савременом српском језику кроз доступне електронске корпусе, у допинским и електронским издањима ипак требало маркирати према времену

²⁷⁸ Несвршени глагол у руском језику 18. века био је восхищать, а бележи га СРЯ XVIII.

²⁷⁹ Потврде налазимо у СРЯ XVIII: *воскресение*; као и код Срезњевског (1893–1912: 405) *въскръсение* = *въскресение* = *вскресение* = *въскръсение*.

²⁸⁰ У РСАНУ, поред квалификације за рускословенску/руску редакцију (рсл.), уочавамо и квалификатор правосл., који нисмо налазили међу квалификаторима других речи из сакралног (и то православног) језичког дискурса. Примећујемо да се овај маркер чешће користи у обради лексике у последњим томовима Академијиног речника.

²⁸¹ Код Срезњевског (1893–1912: 22) налазимо потврду *ангелъ*, као и у СРЯ XVIII *ангел*, док нам ОЕД даје информацију о етимологији ове речи: старогрчко *angelos*, у лат. *angelus*.

²⁸² Нешто другачији увид о изговору ових рускословенских група износи М. Зорић (2016: 46), која анализирајући славенизме у Стеријининим драмама констатује да су „групе <ле> и <не> читане/изговаране као /љ/ и /њ/ у трпним придевима и глаголским именицама, без обзира на традицију читања ових група као /le/ и /ne/ која је била раширена међу писцима предвуковског и вуковског периода”. Ауторка се ослања на рускословенска ортоепска правила, као и на чињеницу да у трпним придевима и глаголским именицама, изведеним од одговарајућих глагола, долази до старог јотовања чији су резултати присутни и у руском и у српском народном језику.

²⁸³ Већ нам РСАНУ пружа информацију о руској форми *блистательный*.

²⁸⁴ У РСАНУ *внимательный*.

²⁸⁵ РСАНУ бележи руски облик *жительница*.

употребе речи, нпр.: *признателност*²⁸⁶ без квалификатора у РМС, *јавленије*²⁸⁷ без квалификатора у РСАНУ и сл.

Славеносрбизми са одликама рускословенског/руског и српскословенског језика

Посматрајући хибриде са рускословенским/руским одликама у споју са цртама српскословенског језика, уочавамо примере у којима се уз неку фонетску одлику рускословенског/руског језика јавља и српскословенска група /шт/ која такође може бити црта српског народног језика, нпр.: *восхищеније*²⁸⁸ 'усхићење, одушевљење' (РСАНУ).

У примеру као што је *отачество*²⁸⁹ 'в. отачество' (РСАНУ) уочавамо српскословенски рефлекс полугласника у основи, као и рускословенски/руски суфикс /-еств/.

Речници српског језика разнолико квалификују лексичку са различитим редакцијским особеностима, те се у РСАНУ од 11. тома усталио квалификатор *сткњ.* којима се маркирају речи из старе књижевности, нпр. *опитество*²⁹⁰ сткњ. (РСАНУ) са српскословенском/српском групом /шт/ и рускословенско/руским суфиксом /-еств/.

Будући да се изговор јата у рускословенском/руском језику /је/ преклапа са (и)јекавским облицима, у примеру *месеџослов*²⁹¹ ијек. *мјесеџослов* 'а. цркв. књига у којој су хронолошким редом, по месецима сати животи светаца ... 2. заст. календар са означеним верским и другим празницима' (РСАНУ) уочавамо рускословенско/руске одлике у првом делу сложенице, док друга чува српскословенски/српски фонетски лик.

Понекад је тешко са сигурношћу тврдити да ли унутар фонетских одлика посматрамо српскословенске или српске фонетизме, те смо их у овом раду посматрали заједно.

У примеру *честан*²⁹², *-сна*, *-сно* 'в. частан' (РМС) који је квалификован и као *цсл.*, и као *заст.*, што из нашег угла може бити редувантна двострука квалификација како се застарелост већ подразумева у оквиру црквенословенског лексичког слоја, уочавамо да се на рускословенску/руску основу додаје суфикс са српскословенским/српским рефлексом полугласника.

²⁸⁶ У Електронском корпусу српског језика, налазимо свега четири потврде за ову лексему. Први је цитат: „da knez smatra kao svoju dužnost da mu 'izjavi javno svoju priznatelnost'”, други је такође цитат из часописа Даница из 1995. Године: „odajući priznanje spisateljici 'koja je veliku priznatelnost ot nas Serbalja svojim pohvalnim trudom koji je na prevod naši narodni pesama upotrebila'”, трећи је из монографске научне публикације: „goreimenovani g . Popović , koji u literaturi zaista osobitu priznatelnost ot svakog ljubitelja slavenstva so tim zaslužuje , što je ovake Serbske dragocenosti iznašao ...”, док је четврти такође цитат: „dolazi črez svoju Narodnu skupštinu izjaviti najusrdniju priznatelnost svoju kako suzerenu svome tako i svima dvorovima” (в.

http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=priznatelnost%5Ba-z%5D*&q=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100)

²⁸⁷ У руском налазимо потврду за лексему јавленије (РСАНУ). У Електронском корпусу српског језика нема ниједне потврде за ову застарелу реч што нам даје информацију да није у активној употреби у српском језику.

²⁸⁸ У руском речнику 18. века налазимо облик восхищение, а код Цејтинлин (1994: 157) въсьщение. У РСАНУ налазимо и посрбљени облик *восхищење* код којег се осим рускословенско/руских и славеносрпских одлика уочава и србизиран црквенословенски суфикс /-ије/ у /-ње/.

²⁸⁹ Већ нам РСАНУ даје информацију о руском облику отечество.

²⁹⁰ У СРЈ XVIII са рускословенском/руском групом /штч/ регистрован је облик общество.

²⁹¹ Потврду налазимо у речнику руског језика 18. в. СРЈ XVIII мјесеџослов.

²⁹² У старословенском речнику рукописа X–XI в. налазимо потврду *чьсть* (Цејтинлин 1994: 786).

Пример *вѣжество*²⁹³ 'наука, знање' (РСАНУ) указује на екавски рефлекс јата који се налази у основи речи на коју је додат рускословенски суфикс /-еств/ (исп. Зорић 2016: 44).

Славеносрбизми који имају заједничке редакцијске особине заједно са особинама из народног језика

У нашег грађи примери за лексеме које имају заједничке особине двеју редакција, заједно са цртама из српског народног језика јесу следеће: *еванђелије*²⁹⁴ 'в. еванђеље' (РСМ) са црквенословенским суфиксом /-ије/ који је карактеристичан за обе редакције (рускословенску и српскословенску), уз српску фонему /ћ/, или пак *наслаждавати се* сткњ. (РСАНУ), у којој са заједничком редакцијском особином (српскословенског и рускословенског/руског) – сугласничком групом /жд/ долази и глаголски суфикс имперфективних глагола (исп. Зорић 2016: 44). Ова друга лексема није квалификована као *заст.* већ као *сткњ.*, о чему ћемо говорити у тачки о лексикографској обради застареле лексике којом смо се у овом раду бавили.

У славеносрбизму *всемогућ*²⁹⁵, -а, -о, који је квалификован као *рсл.* у РСАНУ јавља се рускословенска/руска црта /вс-/ и народно /ћ/ (исп. Стијовић 1992: 98).

Засебно од поменутог, уочавамо да се једна велика група именица са црквенословенским суфиксом /-ије/ посрбљава домаћим суфиксом /-је/, те долази у облику са српским народним суфиксом /-ње/. Овим процесом бивају захваћене како лексеме са одликама рускословенског/руског језика, тако и оне са одликама српскословенског језичког типа, или пак оне које у истом фонетском лику припадају црквенословенском лексичком фонду. Ми ћемо их овде навести, из следећег разлога: посматрани славенизми (тј. славеносрбизми) пре посрбљавања имали су заједнички црквенословенски суфикс /-ије/. Понекад се ове именице могу у својој јотованој форми поистоветити и са ликом у српском народном језику (исп. Стијовић 1992: 95). Навешћемо неколико примера за посрбљавање црквенословенског суфикса /-ије/ заједно са основама чије фонетске ликове одликују различите редакцијске особине, нпр.: *намерење*²⁹⁶ и *намјерење* *заст.* 'в. намера' (РСАНУ) – рускословенска/руска лексема посрбљена суфиксом домаћег порекла /-ње/; *внимање*²⁹⁷ 'пажња, интересовање' (РСАНУ) са основом из рускословенског/руског и такође српским суфиксом /-ње/; *благочиње*²⁹⁸ 'поредак, уређење у цркви' (РСАНУ): претпостављамо на основу потврде из стсл. (*благочинѣниѣ*) да ова лексема припада црквенословенском наслеђу и да овде можемо говорити о посрбљавању суфикса /-ије/ у /-ње/;

²⁹³ СРЈ XVIII бележи облике *вѣжество* и *вѣждество*.

²⁹⁴ СРЈ XVIII бележи облик *евангелие*, Срезњевски (1893–1912: 805) *евангелие*, које налазимо и у Цејтлин (1994: 206).

²⁹⁵ РСАНУ бележи руску лексему у делу за етимолошку квалификацију: *всемогицѣй*.

²⁹⁶ За глагол *намѣрити* налазимо потврду у Цејтинлин (1994: 349), а за именицу *намѣреније* у СРЈ XVIII.

²⁹⁷ У Цејтинлин (1994: 147) потврда за глагол је *вѣнати*, док у СРЈ XVIII налазимо потврду за именицу *внимание*.

²⁹⁸ Славенизму *благочиније* у РСАНУ је додељена квалификација *цсл.*, док је славеносрбизам *благочињење* маркиран као *заст.* што сматрамо добрим методолошким поступком за раздвајања славенизама од славеносрбизама путем речничких маркера (уп. СРЈ XVIII лексему *благочинение* и у Цејтинлин 1994: 90 *благочинѣниѣ*). На исти начин су квалификоване лексеме *движеније* (славенизам) и *движење* (славеносрбизам).

*движење*²⁹⁹ 'а. кретање, покретање; б. покрет, устанак' (РСАНУ), где уочавамо рускословенску/руску основу и српски суфикс;
*завладање*³⁰⁰ '1. а. стицање власти ...; б. превладавање, стицање превласти; 2. а. подвргавање власти, потчињавање, освајање; б. љубавни успех, освајање' (РСАНУ), где запажамо српскословенску основу и суфикс домаћег порекла /-ње/;
*јављење*³⁰¹ 'јављање, појава' (РСАНУ) – српскословенско изговарање /-л-/ уместо /-љ-/ и домаћи суфикс /-ње/ и сл.

Неки од славеносрбизама другачије су квалификовани у једнојезичним речницима, попут двеју лексема са одликама из рускословенског, код којих уочавамо и српски именички наставак: *воображење*³⁰² 'уобразиља, машта, фантазија' рсл. (РСАНУ) са рускословенским префиксом /во-/ и народним суфиксом /-ње/; *восхищење*³⁰³ (поред восхищеније) рсл. (РСАНУ) са рускословенским/руским /вос-/ , сугласничком групом /шч/ и српским суфиксом /-ње/.

Издаја се и група примера, као нпр. *збиће*³⁰⁴ 'збивање, догађање...' (РСАНУ), *разбиће* 'наношење пораза некоме, разбијање' (РСАНУ), у којима је србизиран наставак /-тије/ у /-ће/ (СТИЈОВИЋ 1992: 96), односно /-ије/ у /-је/, а у већини претходних примера суфикс јотује основу на коју долази.

Грађа бележи и славеносрбизме који нису квалификовани као *заст.*(арели), нпр.: *наказане*³⁰⁵ сткњ. 'в. казна' (РСАНУ) – лексема настала од руске/рускословенске речи посрбљавањем српским суфиксом /-ње/ и сл.

У следећим примерима који су у једнојезичним речницима разнолико квалификовани, уочавамо рсл. групу /жд/ и српски наставак /-ње/: *зablуждење*³⁰⁶ цсл. 'в. заблуда (1)' (РСАНУ), *наслаждење*³⁰⁷ сткњ. 'в. наслађење' (РСАНУ).

Творбени аспект славенизама

У овом поглављу описали смо најчешће творбене форманте који се јављају у структури славенизама, оне који представљају наслеђе из различитих редакција (српскословенске и рускословенске), као што је нпр. именички суфикс /-тељ/ или, пак, /-ство/ или црквенословенски суфикс заједнички за обе варијанте /-ије/; затим придевски суфикс /-ески/; префиски /в-/ , /воз-/вос-/ , /со-/ и сл. Дериватолошка анализа целокупног корпуса застареле лексике није предмет нашег рада, али ћемо у складу са досадашњим истраживањима књишких речи (СТИЈОВИЋ 1992, ЗОРИЋ 2016, МИЛАНОВИЋ 2014) навести најфреквентније суфиксе и префиксе у прегледаној грађи. Најпре ћемо издвојити

²⁹⁹ СРЈ XVIII региструје форме *движение* и *двизание*. РСАНУ лексеми *движеније* додељује квалификатор *рсл.*, а славеносрбизам *движење* носи маркер квалификације *заст.*

³⁰⁰ У СРЈ XVIII код несвршене форме глагола *завладѣтъ* и свршеног вида *завладать* налазимо регистровану именицу *завладѣние*.

³⁰¹ Код Срезњевског (1893–1912: 1636) налазимо потврду *явлание* са објашњењем, тј. речничком дефиницијом – *явление* (?) (sic!).

³⁰² Цејтинлин (1994: 148) региструје у речнику глагол *вообразити*, док СРЈ XVIII бележи именицу *воображение*.

³⁰³ Лексему *восхищение* региструје СРЈ XVIII.

³⁰⁴ СРЈ XVIII региструје лексему *битѣ*.

³⁰⁵ Уочавамо облик *наказание* регистрован у СРЈ XVIII.

³⁰⁶ Лексему *зablуждение* у руском језику 18. в. бележи СРЈ XVIII.

³⁰⁷ Потврђено у СРЈ XVIII лексемом *наслаждение*.

суфиксе продуктивне у деривацији именица (мушког, женског и средњег рода); затим придевске и глаголске суфиксе; потом ћемо указати на најпродуктивније префиксе међу твореницама добијеним префиксацијом и префиксално-суфиксалном творбом, да бисмо на крају описали творбене форманте који улазе у састав сложеница.

Суфикси застарелих именица мушког рода

а) Именице творене суфиксом /-ак/-јак/ најчешће су замењене дериватима са суфиксом /-ик/ нпр.: *наследак*³⁰⁸ 'в. наследник' (РМС); *овратњак* 'в. оворотник¹' (РСАНУ) итд.;

б) суфикс /-анин/-јанин/ замењивани су суфиксима /-ац/, /-ар/ или /-ин/, нпр.: *православљанин* 'в. православац' (РМС), *стражанин* 'в. стражар' (РМС), *туђанин* 'в. туђин' (РМС); док је за лексему *Славјанин*³⁰⁹ у РМС изостала квалификација, добијамо само информацију да је из руског језика и семантичкој парафрази упућује се на им. *Славен*.

в) суфикс /-ац/³¹⁰ (српскословенски лик) и суфикс /-ец/ (рускословенски/руски лик) јављају се у следећим лексемама: *виноделац*³¹¹ 'виноградар' (РМС), *глупац*³¹² 'в. глупак' (РСАНУ), *земљеделац* 'в. земљорадник' (РСАНУ), *мореходац* 'морепловац, поморац' (РСАНУ), *насељац*³¹³ 'в. насељеник' (РМС), *ненавидац* 'в. ненавидник' (РСАНУ), *чтец* 'а. свештеник нижег чина у православној цркви ... б. читалац, читач уопште' (РМС), *Талијанац* 'в. Талијан' (РМС) и сл.

Суфикс /-ац/ налази се и у проширеним варијантама (исп. Милановић 2014: 276), нпр. у нашег грађи: /-анац/ *благод(ј)ејанац* 'ђак који прима благодејање, стипендиста' (РМС) и /-енац/ *братенац*³¹⁴ 'в. брат' (РМС) и сл.

Наша грађа показује да се именице са значењем мушке особе³¹⁵ квалификоване као *заст.* и творене овим суфиксом повлаче пред онима које су творене суфиксима /-ак/ и /-ник/. Претпостављамо да закон језичке економије може бити један од разлога за повлачење ових лексема у пасивни лексички фонд.

³⁰⁸ Код Срезњевског (1893–1912: 333) у речнику налазимо глагол *наслѣдити*.

³⁰⁹ Електронски корпус српског језика бележи само три потврде ове лексеме. Две су из *Историје новије српске књижевности* Јована Скерлића: „On se odlučno izjašnjavao za narodni jezik u književnosti : „... Ja nisam Slavjanin nego Srbljin . . . , ne pišem za Slavjane nego za Srblje”; „On nije više 'Slavjanin' no 'Slavenoserb', neće 'tajanstveni jezik volšebnog knjižnika' no narodni jezik”. Трећи пример је из Политике из 1990. год. : „Bio je član redakcije jedinog sveslovenskog časopisa 'Slavjanin' , koji je izlazio u Petrogradu”. Неколико примера из наше грађе показује недовољну заступљеност ове лексеме у савременом српском језику, те сматрамо да при лексикографској обради у РСАНУ можемо маркирати квалификатором *заст.*

³¹⁰ Врло продуктивни суфикси за грађење застареле лексике су суфикс /-ац/ (уз његове проширене варијанте) што бележи и Радовић-Тешић (1982: 259), као и Јовановић Г. (1986: 92), која истичући да се велики број именица у српскохрватском језику твори од суфикса из стел. језика /-ац/: *законодавац* (законодаваатељ), *законознавац* (законознатељ), *извршилац* (извршитељ), *известилац* (известитељ), *изводицац* (изводитељ) итд.

³¹¹ Потврду за ову лексему налазимо у руском језику 18. в., у коме су регистроване и следеће именице: *винодѣлие*, *винодѣлание* и *винодѣлство* (СРЯ XVIII). Са истом основом у српском је творена именица са суфиксом /-ац/.

³¹² Исп. Стијовић (1992: 110).

³¹³ У СРЯ XVIII: *насељник* и *населенец*.

³¹⁴ У СРЯ XVIII: *братанец*.

³¹⁵ Лексеме са значењем мушке особе изведене су великим бројем суфикса домаћег порекла. Скоро су сви данас творбено активни, а као изузетак се може узети суфикс /-ир/. (в. Милановић 2014: 276).

г) именички суфикси /-ник/-аник/-еник/: *избавник* 'в. избавитељ' (РСАНУ), *љубезник* 'драги, драган; љубавник' (РСАНУ), *источник* 'в. извор' (РСАНУ), *напрсник*³¹⁶ '4. љубимац, миљеник; друг, пријатељ' (РСАНУ), *началник* 'в. начелник' (РСАНУ), *ненависник*³¹⁷ 'в. ненавидник' (РСАНУ), *началник* 'в. начелник' (РСАНУ) итд.

Запажамо и да се међу овом групом лексема уочава недоследност у квалификацији, те су нпр. одреднице као *жертвеник* квалификоване као *рсл.* у РСАНУ, док је нпр. славенизам *учасник*³¹⁸ остао без квалификатора у РМС.

д) суфикс /-тељ/³¹⁹ (са прошереним варијантама, као што је нпр. /-итељ/) у нашој грађи долази у следећим примерима: *васпитатељ*³²⁰ 'в. васпитач' (РСАНУ и РМС), *владатељ* 'в. владалац' (РСАНУ), *губитељ* 'онај који извршује смртну казну, целат, крвник' (РСАНУ), *гледатељ* '2. онај који некога чува, негује, пази' (РСАНУ), *гоститељ*³²¹ 'в. гостионичар' (РМС), *добродетељ* 'а. позитивна особина, врлина; племенитост, доброта; б. врлина уопште, добро' (РСАНУ), *душегубитељ* 'в. душегубац' (РСАНУ), *законодатељ* 'в. законодавац' (РСАНУ), *накладатељ* 'в. накладник' (РМС), *настојатељ*³²² 'в. на(д)стојник' (РМС), *обладатељ* 'в. овладатељ' (РСАНУ), *служитељ* '1. б. носач' (РМС), *писатељ* 'писац, књижевник' (РМС), *обожатељ*³²³ 'в. обожавацац' (РСАНУ и РМС), *откровитељ*³²⁴ 'в. откривалац' (РМС), *посредоватељ* 'в. посредник' (РМС), *почитатељ* 'поштоватељ, поштовалац' (РМС), *следитељ* 'в. следбеник' (РМС) итд.

Поматрајући суфикс /-тељ/, такође смо уочили извесне недоследности у квалификовању, нпр. *небожителељ* нераспр. (РСАНУ), *воспитатељ* рсл. (РСАНУ) и сл.

У грађи налазимо потрде за конкуренцију³²⁵ суфикса, тј. појаву творбених дублета (исп. Милановић 2014: 286), те можемо претпоставити да су се речи деривирале суфиксом /-тељ/ повукле у пасивни лексички фонд пред речима твореним следећим суфиксима; нпр. /-тељ/ : /-ац/-лац/ (душегубитељ : душегубац; владатељ : владалац), /-тељ/ : /-ник/ (настојатељ : на(д)стојник) и сл.

Именице женског рода

³¹⁶ РСАНУ испоређује ову лексему са руском *наперсник*.

³¹⁷ Да је реч о славенизму, потврђује нам РСАНУ руском лексемом *ненавистник*.

³¹⁸ Срезњевски (1893–1912: 1333) бележи глагол *участити* од кога је настала именица.

³¹⁹ За овај суфикс се у литератури истиче да је црквенословенског порекла и да је заступљен као веома продуктиван у свим словенским језицима, у којима је углавном литерарног, тј. књишког карактера (Ристић 1982: 195). Средином XIX в. у предговору Новог завјета, Вук је истакао славенску, а не народну природу употребљених изведеница са суфиксом /-тељ/, али је додао да се лако могу разумети и са народним речима помешати. Стевановић за суфикс /-тељ/ сматра да је изгубио народни и добио књишки карактер када се везао само за глаголске основе које су означавале духовне или апстрактне делатности (Стевановић 1964), за шта потврде пружа и стање у старословенском језику (в. Милановић 2014: 281).

³²⁰ СРЈ XVIII бележи потврду за именицу у рускословенском/руском језику: *воспитатељ*.

³²¹ У СРЈ XVIII налазимо потврду за глагол: *гостити*.

³²² Потврда за именицу у СРЈ XVIII *настоятељ*.

³²³ У руском/рукословенском је *обожатељ* (СРЈ XVIII).

³²⁴ У руском речнику не налазимо потврду за посматрану именицу, али налазимо придев *откровительный* (СРЈ XVIII).

³²⁵ Конкуренцију посматрамо само у оквиру лексема са истим кореном и различитим суфиксима.

- суфикс /-а/ долази у следећим примерима у нашег грађи: *обида*³²⁶ 'повреда нечије части, поноса ...' (РСАНУ), *победа*³²⁷ '3. набеђивање, клевета, потвора' (РМС), *похула* 'срамота' (РМС) и сл.

Уочавамо да именица *времена* долази без квалификатора са упућивачком дефиницијом 'в. промена' у РСАНУ.

- суфикс /-ба/ за именовање радње у нашем корпусу налазимо у примерима: *бранидба*³²⁸ 'в. одбрана' (РМС), *гонба*³²⁹ 'гоњење, прогоњење' (РМС), *делба*³³⁰ 'в. деоба' (РМС), *наудба*³³¹ 'штета' (РМС), *похвалба*³³² '1. похвала; 2. одобрење и предаја нове зграде или којег другог објекта на употребу ...' (РМС), *садидба*³³³ 'сађење' (РМС), *светлоба*³³⁴ 'в. светлост' (РМС), *склонидба*³³⁵ 'склањање, промена по падежима' (РМС), *цилба*³³⁶ 'цивиљење' (РМС) и сл.;

- суфикс /-да/ којим се творе именице за значење процеса или резултата радње: *надежда* 'в. нада' (РМС) (исп. Милановић 2014: 324; Зорић 2016: 55);

- суфикс /-ина/ и проширена варијанта /-бина/ (исп. Стијовић 1999: 111) у нашем речничком материјалу долаз у лексемама: *вешбина*³³⁷ 'в. вештина, знање' (РМС), *кончина* 'свршетак, крај нечега; смрт' (РСАНУ), *дружбина*³³⁸ 'в. дружба' (РМС), *заслужбина*³³⁹ 'в. заслужба' (РМС);

³²⁶ РСАНУ даје лексему у руском језику према којој је настала домаћа реч: рус. *обида*.

³²⁷ В. Срезњевски (1893–1912: 990) именица *побѣда*.

³²⁸ Потврду нам даје СРЈ XVIII само за глагол *бранити* од кога је настала ова именица. РЈА бележи само једну потврду за ову именицу (уз напомену да се јавља само код једног писца) и то с почетка XVIII в.

³²⁹ Потврду за именицу налазимо у СРЈ XVIII: *гонба*.

³³⁰ У СРЈ XVIII: *дѣлба*.

³³¹ У рускословенском/руском забележен је глагол *наудити* од којег је, претпостављамо, настала именица у српском језику (СРЈ XVIII). РЈА даје потврде за именицу *наудба* с почетка XIX в.

³³² Срезњевски (1893–1912: 1313–1314) региструје и именицу *похвала*, као и глагол *похвалити*. РЈА не бележи изведеницу *похвалба*. Огледна свеска за израду речника славеносрпског језика (2017: 223) бележи лексему *похвала* као славенизам, те на основу наведеног дериват са суфиксом /-ба/ анализирамо међу славенизмима.

³³³ Глагол *садити* региструје Срезњевски (1893–1912): 240, као и именицу *сажденије* (Срезњевски 1893–1912: 243). Лексему *садидба* бележи РЈА са првим потврдама с друге половине XVIII в.

³³⁴ Именицу *свѣтльо* и глагол *свѣтльовати* бележи Срезњевски (1893–1912: 297–298). Именица *светло* је свесловенског порекла и РЈА наводи потврде из руског, украјинског, пољског и чешког језика, а у српском је потврђена од XV в. За глагол *светлити*, као и именицу *светлост* РЈА бележи прве потврде од XV в., те њих сврставамо у лексику домаћег порекла. За дериват *светлоба* не можемо са сигурношћу тврдити да је славенизам настао извођењем помоћу суфикса /-ба/.

³³⁵ У овом значењу именицу бележи РЈА (у 15. тому, 243. стр.) наводећи да се бележи код Шулека у оба речника (у 19. в.).

³³⁶ Срезњевски (1893–1912:1436) бележи глагол *цивилити* у старим споменицима са овим значењем, а РЈА прве потврде за глагол *цивиљити* бележи прве потврде од XVI в. За именицу *цилба* не можемо са сигурношћу тврдити од када датирају потврде у српском језику.

³³⁷ У овом значењу СРЈ XVIII региструје сл. именице под истом одредницом:

вѣжество, вѣжство и вѣждество.

³³⁸ СРЈ XVIII региструје само именицу *дружба* и придев *дружебный*. РЈА региструје да ова именица постаје од *дружба* наставком /-ина/ и да се јавља у српском језику од 18. века. РЈА нам даје информацију о именици *дружина* да је прасловенског порекла и испоређује је са старословенским, руским и чешким *družina*. Настаје од именице *друг* наставком /-ина/.

³³⁹ Са истом творбеном основом СРЈ XVIII региструје придев *заслужбный* и глагол *заслужить*. РЈА бележи само именицу *заслужба* и њене прве потврде из прве половине XVIII в., не и лексему *заслужбина* (в. РЈА, 22. том, 399 стр.).

- именице изведене моционим суфиксом /-ица/, тј. /-ница/, изведене од именица мушког пола: *благодатница*³⁴⁰ 'она која даје благодат' (РМС), *колесница* 'запрежна кола, двоколица' (РСАНУ), *подручница* 'она која је подложна, потчињена ...' (РМС) и сл.

Неке лексеме из једнојезичних речника изведене овим суфиксом остале су без квалификатора, као нпр. *учасница*³⁴¹ 'в. учесница' у РМС.

- Сложени суфикс /-тељица/, односно /-тељница/-телница/ бележимо у следећим именицама: *гојитељица*³⁴² 'васпитачица, одгојитељица' (РМС), *дјелатељица*³⁴³ 'стваратељка, посленица' (РСАНУ), *домостројитељица* 'жена домостројитељ, домаћица' (РСАНУ), *љубитељица* 'љубитељица' (РСАНУ), *жителница*³⁴⁴ 'в. житељица' (РСАНУ), *изручитељица*³⁴⁵ 'она која некоме нешто изручује, предаје' (РСАНУ), *млекопитатељица*³⁴⁶ 'она која пита, храни млеком, дојиља' (РСАНУ) итд. Као и у досадашњој анализи, уочавамо извесну недоследност у квалификацији лексема творених овим суфиксом, те је нпр. *благодетелница* у значењу 'в. благодетелка' квалификована ко *цсл.* у РСАНУ.

- Суфикс /-ња/ у савременом српском језику означава глаголску радњу, а у нашој грађи бележимо га и у следећим именицама, нпр.: *блудња*³⁴⁷ '1. в. влуд' (РСАНУ) *књигопечатња* '1. издавачка делатност, штампање књига; 2. штампарија, типографија, тискара' (РМС), *печатња*³⁴⁸ '1. штампарија; 2. штампање, штампа' (РМС) итд.

- Потврда за именицу са суфиксом /-ов/ у нашој грађи је *љубов* 'в. љубав' (РСАНУ).

- Апстрактне именице које се завршавају на суфикс /-ост/ нису малобројне у нашој грађи: *бесконечност* 'в. бесконачност' (РСАНУ), *внутреност*³⁴⁹ 'унутрашњост, провинција' (РСАНУ), *дрзност*³⁵⁰ 'в. дрскост' (РСАНУ), *можност*³⁵¹ '1. могућност, потенцијално постојање; моћ, сила' (РСАНУ), *неопитност* 'одеуство искуства, ве,штине, неукост, неискуство; некултура, простота' (РСАНУ), *оштрост*³⁵² 'в. оштрота' (РСАНУ), *словесност*³⁵³ 'писменост, књижевност' (РМС) и сл.

³⁴⁰ СРЈ XVIII бележи глагол *благодать*.

³⁴¹ У Електронском корпусу српског језика не налазимо ниједну потврду за ову именицу, те сматрамо да би свакако морала имати неки од маркера застарелости.

³⁴² Код гл. *гојити* РЈА напомиње да је реч прасловенска, испоређујући је са руским *гоить*. За посматрану именицу РЈА истиче да је први пут забележена у 18. в. те је због наведеног сврставамо у славенизме.

³⁴³ У РСАНУ добијамо информацији о лексеми на руском: *деятелица*.

³⁴⁴ Већ нам РСАНУ даје руски облик *жителница*, а код Стијовића (1992: 111) такође налазимо потврду за ову лексему творену суфиксом /-телница/.

³⁴⁵ У речнику Срезњевског (1893–1912:1078) налазимо глагол *изрѣчисѣ* од кога претпостављамо да је творена ова именица.

³⁴⁶ Ову лексема је у РСАНУ квалификована и као *цсл.*, поред квалификатора за застарелост, што сматрамо излишном двоструком информацијом о застаревању, пошто квалификатор *цсл.* већ подразумева компоненту застаревања и припадност лексеми црквенословенском лексичком фонду.

³⁴⁷ За ову именицу не можемо поуздано тврдити да ли је настала од глагола *блудити* (у СРЈ XVIII *блудитъ*, код Срезњевског 1893–1912: 116 забележен је гл. *блѣдити*) или од именице *блуд* (у СРЈ XVIII).

³⁴⁸ У СРЈ XVIII налазимо девербатив *печатня* у значењу 'штампарија'.

³⁴⁹ РСАНУ пружа информацију о лексеми у руском језику *внутренность*.

³⁵⁰ Ни у СРЈ XVIII, ни код Срезњевског (1893–1912) не налазимо ову лексему, док је Стијовић (1992: 110) бележи међу славенизмима у Његошевим песничким делима.

³⁵¹ Руски речници бележе лексему *можность* (в. СРЈ XVIII).

³⁵² Ова лексема је поред квалификатора *заст.*, добила и квалификацију *дијал.* у РСАНУ.

³⁵³ Исп. Милановић 2014: 326.

И у овој групи лексике запажамо неуједначеност у квалификацији, те код речи творених суфиксом /-ост/ налазимо на различите квалификације, нпр. *независимост* сткњ. 'независност' (РСАНУ), док су лексеме са малим бројем потврда, као *точност*³⁵⁴ 'в. тачност' (РМС) из наше грађе бележене без квалификатора. Према посматраним примерима, можемо уочити да старословенски суфикс који се користио за номинацију апстраховане особине и додавао се на основу описних придева (Зорић 2016: 58) ни у једном случају не утиче на застаривање лексике, како је и данас веома продуктиван у творби именица.

- Суфикс /-телност /-тељност/ представља сложени суфикс³⁵⁵ којим су изведене апстрактне именице са значењем особине, својства или стања од рускословенских придева (Милановић 2014: 294). Наша грађа овај суфикс бележи у следећим примерима деадјективних именица апстрактног значења: *дејателност*³⁵⁶ 'делатност, активност; рад' (РСАНУ), *дејствителност*³⁵⁷ 'извршавање, спровођење у дело, поступак' (РСАНУ), *делателност*³⁵⁸ 'в. делатност (1)' (РСАНУ), *недејателност* 'стање у коме се не ради, не дела, нерад, неактивно стање, неактивност, пасивност' (РСАНУ), *обозрителност* 'в. обазривост' (РСАНУ) итд.

Према Упутствима за израду РСАНУ да се од 11. тома користи квалификатор *сткњ.* који ће објединити све књишке речи из различитих редакција, уочавамо примену овог квалификатора на следећим лексемама: *нечувствителност* сткњ. 'безосећање, неостљивост' (РСАНУ), *обделатност* сткњ. 'одвеловање, обрађивање, рад' (РСАНУ), *основателност* сткњ. 'основаност' (РСАНУ), док нпр. наведена лексема *обозрителност* 'в. обазривост', коју такође бележи овај речник, добија квалификатор *заст.*, те можемо уочити да је примена овог правила у појединим случајевима недоследно спроведена.

Наша грађа бележи и именице творене овим суфиксом које у једнојезичним речницима немају никакав маркер квалификације, нпр. именица *признателност*³⁵⁹ у значењу 'захвалност, признање' остала је без квалификатора у РМС.

Именице средњег рода

Именице средњег рода су најзаступљеније у нашем истраживачком материјалу. Творене су малим бројем суфикса који потичу још из старословенског периода и наводићемо их према бројности примера у оквиру сваке групе..

Суфикс /-ије/

³⁵⁴ Једину потврду у Електронском корпусу за ову именицу налазимо у цитату из хрватског језика: „Edo Murtić izniman slikar, iznimna osobnost hrvatske umjetnosti , posve neovisno o točnosti njegovih vanumjetničkih prigovora.” (в. http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=tocynosti&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100).

³⁵⁵ Милановић (2014: 294) помиње суфикс /-телност/, као и Стијовић (1992: 110), док Зорић (2016: 58) уводи и његову србизирани варијанту /-тељност/.

³⁵⁶ СРЈ XVIII пружа потврду за придев *дѣлательны*.

³⁵⁷ Потврду за овај славенизам налазимо у руском језику XVIII в. *дѣствительность* (СРЈ XVIII).

³⁵⁸ У СРЈ XVIII налазимо потврду за придев *дѣлательный*.

³⁵⁹ Све четири потврде за ову лексему у Електронском корпусу показују нам да се јавља у текстовима који реферишу на прошлост, тј. у цитатима те лексему не можемо посматрати као активну у лексичком фонду савременог језика: http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=priznatelnost%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100 .

Овај суфикс је настао од старословенског суфикса /*-њј(е),³⁶⁰ којим су се означавале именице са апстрактним и конкретним значењем (Зорић 2016: 59). У досадашњој пракси, уз суфикс /-ије/ посматрани су и сложени суфикси (исп. Стијовић 1992: 111–112), али ми то у овом раду нећемо чинити. Ту најпре мислимо на суфиксе /-еније/, /-није/ или /-ће/, као и сложени суфикс /-ствије/, или пак ређе суфиксе /-аније/, /-ованије/-еваније/ и /-јеније/-јење/.

Црквенословенски суфикс /-ије/ учествује у грађењу најпре апстрактних именица, али у нашем истраживачком материјалу има и оних са конкретним значењем: *високородије*³⁶¹ 'титула високих чинова ... исп. високородност' (РСАНУ), *еванђелије* 'в. еванђеље' (РМС), *ждребије*³⁶² 'в. ждреб' (РМС), *окружије* 'в. округ' (РСАНУ), *орудије* 'в. оруђе' (РСАНУ), *оружије* 'в. оружје' (РСАНУ), *пуномоћије* 'в. пуномоћје' (РМС), *позорије*³⁶³ 'в. позорје' (РМС) и сл.

Примећујемо да су именице овог творбеног типа са конкретним значењем које су застаревале бивале замењене именицама са нултим суфиксом (*окружије* → округ) или суфиксом /-је/ (*позорије* → позорје).

Неким од ових именица са конкретним значењем додељен је квалификатор који упућује да су наслеђене из рускословенског језика, нпр.: *шичадије* рсл. 'чедо, дете' (РСАНУ), *подножије* цсл. 'в. подножје' (РСАНУ) итд.

Именице са апстрактним значењем творене суфиксом /-ије/ неупоредиво су бројније у нашој грађи. Навешћемо само неке потврде, имајући у виду конкурентне суфиксе примећене у творби именица на које се упућује у речничкој дефиницији или с, пак, након описне дефиниције, испоређује са синонимном речју изведеном конкурентним суфиксом од исте творбене основе: /-ије/ : /-је/ – *безаконије*³⁶⁴ 'в. безакоње' (РСАНУ), *дволичије* 'в. дволичје' (РМС), *изобилије* 'в. изобилје' (РСАНУ), *крвопролитије* 'в. крвопролиће' (РМС), *магновеније* 'в. магновење' (РСАНУ), *милосрдије* 'в. милосрђе' (РСАНУ) и сл.;

/-ије/ : /-ост/ – *бесмртије*³⁶⁵ 'в. бесмртност' (РМС), *красноречије* 'в. красноречивост' (РСАНУ), *лакомислије* 'в. лакомисленост' (РСАНУ), *пристрастије* 'в. пристрасност'

³⁶⁰ О творбеним формантима који су наслеђени из ранијих фаза развоја књижевног језика и који се одликовају у савременом српском говори Јовановић (1986: 92): „Кад је реч о творбеним и моделима старе лексике у савременом српскохрватском језику, навешћу пример веома фреквентног стсл. именичког суфикса –иѣ“. [...] Када се овај суфикс чува у савременом језику обично је показатељ архаичности речи, „а суфиксалне формације овог типа употребљавају се на извесним језичко-стилским нивоима“, нпр.: *вазнесеније*, *вознесеније*, *благочастије*, *благовештеније*, *искушеније*, *изобилије*, *користољубије* итд.”

³⁶¹ РСАНУ даје податак о лексеми у руском језику *високородие*.

³⁶² У Академијиним речнику, ова лексема је другачије квалификована: *ждребије* цсл. 'в. ждреб' (РСАНУ).

³⁶³ Поред квалификатора *заст.*, РМС наведену лексему маркира кроз припадност црквенословенском лексичком слоју, што сматрамо неадекватном двоструком квалификацијом јер се маркер *цсл.* користи за књишке речи са редакцијским одликама старословенског језика.

³⁶⁴ Преко РСАНУ добијамо информацију о руској лексеми *безаконие*.

³⁶⁵ Да је ово продуктивни суфикс за грађење речи којима се означавају појмови из религиозног живота, примећује Радовић-Тешић (1982: 260): „Међутим, међу застарелом лексиком овога типа најприметније су вероватно оне речи које се завршавају на *-није* и *-ије* које су у народни и књижевни српскохрватски ушле из црквенословенског или његовим посредством. Такве су: *Ваведеније*, *Богојављеније*, *вазнесеније*, *Васкрсеније*, *васкрсеније* („васкрснуће“) које су у РСАНУ дефинисане са арх., цркв., *заст.*, рлг., и цсл.“. Ми смо овде наводили оне лексеме које најпре имају упућивачку дефиницију, у циљу посматрања потенцијалне конкурентности суфикса.

(РМС), *слаткоречије* 'в. слаткоречивост' (РМС), *целомудрије* 'в. целомудреност' (РСАНУ) итд.

Улексичкој скупу иницијали средњег рода које су творене суфиксом /-ије/ запажамо шареноликост у квалификацији, коју ћемо представити кроз неколико прототипичних примера: *бешчиније* рсл. 'в. бешчиње' (РСАНУ), *благополучије* цсл. 'в. благополучност' (РСАНУ), *мудрољубије* сткњ. 'в. мудрољубље' (РСАНУ), *народољубије* сткњ. 'в. народољубље' (РСАНУ), *наречије* сткњ. 'в. наречје' (РСАНУ), *несогласије*³⁶⁶ сткњ. 'несагласност, неслагање ...' (РСАНУ) и сл.

Засебну категорију чине глаголске именице. Њих у оквиру именица грађених суфиксом /-ије/ издвајају и Стијовић (1992: 111–112) и Зорић (2016: 60). Наша грађа бележи следеће: *заседаније*³⁶⁷ 'в. заседање' (РСАНУ и РМС), *збитије* 'в. догађај' (РМС), *званије* 'в. звање' (РСАНУ), *дејствије* 'в. дејство' (РМС), *известије*³⁶⁸ 'в. извештај' (РСАНУ), *изображеније* 'слика, сликарски рад' (РСАНУ), *мњеније* 'в. мњење (2)' (РСАНУ), *одобреније* 'в. одобрење' (РСАНУ), *очајаније*³⁶⁹ 'в. очајање' (РМС), *описаније*³⁷⁰ 'в. опис' (РМС), *пјеније* 'певање' (РМС), *познаније* 'познање', (РМС), *увеселеније* 'в. увесељење' (РМС) и сл.

Бројне именице посматране у оквиру ове категорије нису маркиране квалитетом *заст.* већ неким другим маркером којим се упућује на застарелост лексике, нпр.: *благовољеније* цсл. 'в. благовољење' (РСАНУ), *благодјејаније* цсл. 'в. благодјејање' (РСАНУ), *благостојаније* цсл. 'в. благостање' (РСАНУ), *бракосочетаније* цсл. 'венчање, склапање брака' (РСАНУ), *виденије* цсл. 'в. виђење' (РСАНУ), *воображеније* рсл. 'уобразиља, машта, фантазија' (РСАНУ), *воспитаније*³⁷¹ рсл. 'в. Васпитање' (РСАНУ), *воспоминаније*³⁷² рсл. 'успомена, спомен, сећање' (РСАНУ), *восхишченије* рсл. 'в. восхиштеније' (РСАНУ), *восхиштеније* рсл. 'усхићење, одушевљење' (РСАНУ), *движеније* рсл. 'а. кретање, покретање; б. покрет, устанак' (РСАНУ), *дрзновеније* цсл. 'дрскост' (РСАНУ), *избављеније* (избавленије) цсл. 'в. избављење' (РСАНУ), *изданије* рсл. 'в. издање' (РСАНУ), *израженије* цсл. 'в. израз (1а)' (РСАНУ), *изреченије* цсл. 'в. изрека' (РСАНУ), *имјеније*¹ рсл. 'в. имање' (РСАНУ), *искушеније* цсл. 'искушење' (РСАНУ), *мечтаније* рсл. 'в. маштаније' (РСАНУ), *молчаније* рсл. 'мук, ћутња, ћутање' (РСАНУ), *мученије* сткњ. 'мучење, страдање' (РСАНУ), *намереније* сткњ. 'в. намера (1)' (РСАНУ), *набреженије* сткњ. 'в. набрежење' (РСАНУ), *обајаније* сткњ. 'бајање ...' (РСАНУ), *објављеније* сткњ. 'в. објава (1)' (РСАНУ), *описаније* сткњ. 'в. опис (1)' (РСАНУ), *поњатије* цсл. 'в. појам' (РМС), *подозреније* цсл. 'в. подозрење', *спасеније* цсл. 'в. спасење' (РМС) и сл.

Суфикс /-ствије/-ествије/

У прегледаној литератури суфикс /-ствије/-ествије/ издваја се као засебан суфикс и код Стијовић (1992: 111), као и код Зорић (2016: 62) услед његове синонимичности са суфиксом /-ство/, „а то је двојство познато већ у најстаријим старословенским

³⁶⁶ У руском језику потврда је *несогласије* (РСАНУ).

³⁶⁷ Потврду за лексему у руском језику 18. века налазимо у СРЈ XVIII засједание.

³⁶⁸ Зорић (2014: 60) такође бележи ову именицу.

³⁶⁹ Поред квалификатора *заст.*, код ове лексеме налазимо двоструку квалификацију маркером *цсл.*, што смо проблематизовали као лексикографски поступак на више места у раду.

³⁷⁰ Да у рускословенском језику постоји овај облик, бележи СРЈ XVIII – *описание*.

³⁷¹ Потврду пружа речник САНУ за лексему у руском језику *воспитание*.

³⁷² У руском језику *воспоминание*, према РСАНУ.

споменицима” (Стијовић 1992: 111). У нашој грађи бележимо следеће именице са овим суфиксом: *беспокојствије*³⁷³ ’в. беспокојство’ (РСАНУ), *благоденствије*³⁷⁴ (и благоденство) ’1. срећан, напредан живот; 2. јектеније на архијерејској служби ...’ (РСАНУ), *дејствије*³⁷⁵ ’в. дејство’ (РМС), *чудестије*³⁷⁶ ’в. чудо’ (РМС) и сл.

Именице творене суфиксом /-ствије/-естије/ у речницима српског језика, различито се квалификују. Запажамо присуство квалификатора и *цсл.*, као и *сткњ.* у маркирању лексема у нашој грађи: *многолетствије* *цсл.* ’црквена песма Многаја љета ...’ (РСАНУ), *насилствије*³⁷⁷ *цсл.* ’в. насиље (1)’, *неудовољствије*³⁷⁸ *сткњ.* ’неслагање, неодобравање, незадовољство’ (РСАНУ), *нечувствије* *сткњ.* ’безосећајност, неосетљивост’ (РСАНУ), *одсуствије* *сткњ.* ’в. одсуство’ (РСАНУ), *путешествије*³⁷⁹ *цсл.* ’пут, путовање’ (РМС) итд.

Примећујемо да су се именице творене суфиксом /-ствије/-естије/ повукле у пасивни лексички фонд, док су у активном већма остале именице творене суфиксом /-ство/. Како се оба суфикса јављају још у старословенским споменицима (Стијовић 1999: 111), разлог застаревања можемо потражити у закону језичке економије.

Суфикс /-је/

О народном суфиксу /-је/ већ од тридесетих година 19. в. може се говорити као о суфиксу /-ње/³⁸⁰ (в. Милановић 2014: 299), који представља семантички еквивалент црквенословенског суфикса /-ије/. У нашој грађи, овај се суфикс јавља код славеносрбизама како већма долази на основу пореклом из руског/рускословенског, нпр.: *благодјејање*³⁸¹ ’помоћ сиромашним а добрим ученицима, стипендија, помоћ уопште’ (РМС), *вознесење* ’1. узбуђење, занос; 2. (Вознесење) празник Спасовдан’ (РМС), *дозвољење*³⁸² ’в. дозвола’ (РМС и РСАНУ), *назвање*³⁸³ ’име, назив’ (РМС), *нарођење*³⁸⁴ ’долазак на свет, рођење’ (РМС и РСАНУ), *незакоње*³⁸⁵ ’в. незаконитост’

³⁷³ РСАНУ бележи лексему у руском језику *беспокоиствие*.

³⁷⁴ Потврда за лексему у руском налази се већ у РСАНУ *благоденствие*. Стијовић (1992: 111) такође региструје ову именицу насталу суфиксом /-ствије/.

³⁷⁵ У РСАНУ је нпр. ова одредница квалификована као *рсл.*

³⁷⁶ Код Срезњевског (1893–1912: 1547) налазимо потврду само за именицу из *стсл.* језика *чѣдо*, као и у *чоудо* у Цејтинлин (1994: 758), РЈА је региструје у српском (тј. српскохрватском) од XVIII в., док ни у једном консултованом речнику не налазимо потврду за лексему *чудестије*, те је узимамо као дериват изведен суфиксом /-естије/.

³⁷⁷ Лексема *насилство* са синонимним суфиксом /-ство/ квалификована је пак као застарела и такође је у речничкој дефиницији упућена на *насиље* (1) у РСАНУ.

³⁷⁸ РСАНУ бележи лексему у руском језику *неудовольствие*, а и СРЈ XVIII је бележи у истом облику *неудовольствие*.

³⁷⁹ Квалификовано је још у РСАНУ и као *разг.* и *цр.*

³⁸⁰ А. Мацановић (2018: 336, у фусноти бр. 293) бележи да „гласовне промене на морфемном шаву доводе каткад до појаве различитих ликова појединих суфикса. Тако се именички суфикс /-је/ у зависности од карактера своје везе са творбеном осномом, јавља у више варијација: /-је/ (нпр. *нарјечеје*), /-ље/ (нпр. *љубословље*), /-ње/ (нпр. *наклоњење*) и /-ће/ (нпр. *причешће*)”.

³⁸¹ СРЈ XVIII бележи лексему у руском језику *благодѣяние* у значењу ’милост, помоћ, услуга’. Друго значење које реализује ова лексема у руском језику 18. века ’додельно земљиште, бенефиција’ ниједан једнојезични речник српског језика не региструје. РСАНУ као варијанте (означене квалификатором *вар.*) региструје облике *благодјејаније*, *благодјејаније*, *бледодјејање*.

³⁸² У СРЈ XVIII налазимо потврду у рускословенском језику *дозволение*.

³⁸³ Потврду за облик у руском језику 18. века пружа нам СРЈ XVIII *название*.

³⁸⁴ Ова лексема је посрбљена од рускословенског/руског *нарождение* (потврда из СРЈ XVIII): суфикс /-ије/ даје /-ње/, а *рсл.* група /жд/ прелази у /ђ/, тако да више не представља ни славеносрбизам већ потпуно понародњену реч.

³⁸⁵ У СРЈ XVIII налазимо потврду за именицу *незаконность*, те претпостављамо да је суфикс /-ње/ дошао на рускословенску/руску основу. РЈА региструје лексему *незакоње* и упућује је на *безакоње*.

(РМС), *ображење*¹ 'в. образовање³⁸⁶, (РСАНУ и РМС), *попечење*³⁸⁷ 'брига, скрб, старање' (РМС), *претположење*³⁸⁸ 'в. претпоставка' (РМС), *прикључење*³⁸⁹ 'в. прикљученије' (РМС) и сл.

Суфикс /-ство/

Именице са суфиксом /-ство/ имају апстрактно значење особине, стања, својства, активности или радње, али и конкретнија значења колектива (Милановић 2014: 294). Посматрајући славенизме и књишке речи, можемо уочити да се у нашој грађи овај суфикс појављује у два фонетска лика: /-ство/ и са рускословенским/руским фонетизмом /-ество/. Наша грађа бележи и неколико примера са српкословенским фонетизмом /-аство/.

Суфикс /-ство/ региструјемо у следећим примерима: *благодарство* '1. в. благодарност; 2. в. благодар' (РСАНУ), *благородство* '2. заст. титула чиновника (обично нижих); исп. благородије' (РСАНУ), *блудство* 'в. блуд' (РМС), *изобилство* 'в. изобиље' (РМС), *началство* 'в. начелништво' (РСАНУ), *следство* 'последница, резултат' (РСАНУ), *превасходитељство*³⁹⁰ 'висост, преузвишеност, екселенција ...' (РМС) итд.

Разноликост у квалификацији уочава се и код именица творених овим суфиксом: *достојинство* рсл. 'в. достојанство' (РСАНУ), *љубопитство*³⁹¹ без квалификатора 'в. љубопитљивост' (РСАНУ) и сл.

Творбену конкуренцију можемо посматрати у оквиру истокоренских лексема:

/-ство/ : /-ност/ – благодарство : благодарност;
/-ство/ : /-џ/ – блудство : блуд;
/-ство/ : /-је/ – изобилство : изобиље и сл.

Суфикс /-аство/ у нашој грађи јавља се у следећим примерима: *величаштво*³⁹² 'в. величанство (1)' (РСАНУ), *мужаштво*³⁹³ 'в. мужанство' (РМС), *отацаштво* '1. отаџбина, домовина; 2. нераспр. в. очинство (2)' (РСАНУ) итд.

Суфикс /-ество/ наша грађа бележи у наредним примерима: *божештво* 'в. божанство' (РСАНУ), *величештво*³⁹⁴ 'в. величанство (1)' (РСАНУ), *вежештво*³⁹⁵ 'наука, знање' (РСАНУ), *височештво*³⁹⁶ 'в. височанство' (РСАНУ), *дружештво* 'другарство, пријатељство' (РСАНУ), *јестештво* 'в. јестаство' (РСАНУ), *књажештво*³⁹⁷ 'в.

³⁸⁶ Напазимо само потврду за лексему на коју се упућује, не и за одредницу у руским речницима језика 18. в., в. СРЈ XVIII *образование*. Међутим, РЈА бележи ову глаголску именицу од глагола *образити* уз потврду средине XVIII в.

³⁸⁷ У 17. тому Речника руског језика од XI до XVII в. налазимо потврду *попечение* (СРЈ XI–XVII: 82).

³⁸⁸ Код Срезњевског (1893–1912: 1131–1132) уочавамо потврду за именицу *положение* у значењу које РМС бележи.

³⁸⁹ Потврду у речницима за реч у руском језику *прикључение* налазимо код Срезњевског (1893–1912: 1414), од глагола *прикључитса*.

³⁹⁰ Исп. Милановић 2014: 325.

³⁹¹ За ову лексему Електронски корпус региструје више од двадесет потврда, те би свакако на обимнијем савременом корпусу требало проверити да ли ова реч припада активном лексичком фонду српског језика или се пак постепено повлачи у пасивни.

³⁹² У СРЈ XVIII: *величештво*.

³⁹³ Именица у руском језику 18. в. је *мужештво* (СРЈ XVIII).

³⁹⁴ Потврду налазимо у СРЈ XVIII: *величештво*.

³⁹⁵ РСАНУ даје потврду за руски облик *вежештво*.

³⁹⁶ РСАНУ пружа потврду за руску лекему *высочештво*.

³⁹⁷ У СРЈ XVIII налазимо потврду за именицу *књажештво*.

кнежевство' (РМС), *књижевство* 'в. књижевност' (РСАНУ), *множество* 'в. мноштво' (РСАНУ), *отачество*³⁹⁸ 'в. отачаство' (РСАНУ), *торжество* 'слава, победа, тријумф; величанственост, узвишеност' (РМС), *чудество* 'в. чудо' (РМС) и сл.

Да се и у случају творбе суфиксом /-ество/ који долази на руске/рускословенске основе уочавају недоследности у квалификацији, потврђују следећи речнички примери: *исправничество* рсл. 'в. исправништво' (РСАНУ), *јазичество* рсл. 'многобоштво, паганство' (РСАНУ), *јуначество* цсл. 'в. јунаштво' (РСАНУ), *качество* рсл. 'скуп особина, одлика некога или нечега, квалитет, каквоћа; суштина, бит, природа ...' (РСАНУ), *мужество* сткњ. 'в. мужевност' (РСАНУ), *општество* сткњ. '1. друштво, удружење, заједница ...' (РСАНУ), *рождество* цсл. 'рођење (Христово); црквена песма која се пева о Божићу' (РМС) итд.

Суфикс /-телство/-тељство/

Сложени суфикс /-телство/-тељство/ (исп. Милановић 2014: 296) долази у следећим примерима: *високопревосходитељство*³⁹⁹ 'в. високопревасходство' (РСАНУ), *градоуправитељство*⁴⁰⁰ 'в. градоначелништво' (РСАНУ), *законодатељство* 'в. законодавство' (РСАНУ), *надлежателство* 'надлештво, канцеларија, уред' (РМС), *правитељство* 'управа, влада' (РМС), *мучитељство* (*мучителство*)⁴⁰¹ 'мучење, угњетавање' (РСАНУ), *надлежателство* и *надлежатељство* 'в. надлештво (а)' (РСАНУ), *превасходитељство*⁴⁰² 'висост, преузвишеност, екселенција, титула виших чинова ... ; исп. превасходство' (РСАНУ) и сл.

Грађа показује да се именице творене овим суфиксом мартирају у речницима и као црквенословенски лексички слој, али и као *сткњ.*, нпр.: *доказатељство* (доказателство) цсл. 'в. доказ' (РСАНУ), *опстојателство* и *опстојатељство* сткњ. 'околност, прилика, ситуација' (РСАНУ) и сл.

Суфикс /-иште/

Овај суфикс носи значење места где се одвија радња, и у нашој грађи додаје се глаголским основама: *зрелиште*⁴⁰³ 'в. гледиште' (РСАНУ), *обиталиште* 'в. обитавалиште' (РСАНУ) итд.

Творба придева

Суфикс /-(а)н/-(е)н/ за неодређени вид, као и /-ни/ за одређени, у анализираном материјалу бележимо у следећим примерима: *анђеловидан*, *-дна*, *-дно* 'који има лик анђела' (РСАНУ), *безрасудан*, *-дна*, *-дно* 'неразуман, непромишљен' (РСАНУ), *бесилан*, *-лна*, *-лно* 'који је без силе, без снаге, немоћан' (РСАНУ), *бесконечан*⁴⁰⁴, *-чна*, *-чно* 'в. бескрајан' (РСАНУ), *беспределан*⁴⁰⁵, *-лна*, *-лно* 'в. безграничан' (РСАНУ),

³⁹⁸ У РСАНУ рус. *отечество*.

³⁹⁹ У РСАНУ потврда за облик у руском језику је *высокопревосходительство*, што потврђује и руски речник језика 18. в. у којем налазимо потврду за им. *высокопревосходительство*.

⁴⁰⁰ У СРЈ XVIII налазимо потврду за именицу *градоправительство*.

⁴⁰¹ Потврда за ову лексему у руском језику 18. в. у СРЈ XVIII *мучительство*.

⁴⁰² Потврду за глагол *превасходити* од којег је настала ова именица налазимо у 11. тому РЈА, као и код Срезњевског (1893–1912: 1624) у рускословенском *прѣвъсходити*.

⁴⁰³ У СРЈ XVIII *зрѣлище*.

⁴⁰⁴ Потврда у РСАНУ за руску лекему је *бесконечный*.

⁴⁰⁵ У РСАНУ рус. *беспредельный*.

благодатан, -тна, -тно '3. дарежљив, милостив' (РСАНУ), *благодаран, -ина, -ино* 'благе нарави, питом, добродушан; великодушан, милостив, племенит' (РСАНУ), *љубезан, -зна, -зно* 'в. љубазан (1)' (РСАНУ), *надворан, -рна, -рно* '1. спољни, вањски ...' (РСАНУ), *усрдан, -дна, -дно* '2. предан послу, вредан, ревностан' (РМС), *честан*⁴⁰⁶, *-сна, -сно* 'в. частан' (РМС), *чрезвичайни, -а, -о* 'изванредан, необичан' (РМС) и сл.

Придеви творени посматраним суфиксом, које бележе једнојезични речници српског језика, различито су квалификовани, као нпр. *цсл., рсл., сткњ.*, што указује на комплексност у постављању системског решења када је реч о квалификавању застареле лексике, нпр.: *бесловесан, -сна, -сно* *цсл.* (РСАНУ), *бесмертан, -тна, -тно* *цсл.* (РСАНУ), *бешчестан, -сна, -сно* *цсл.* (РСАНУ), *воздушни, -а, -о* *рсл.* (РСАНУ), *возљубљен, -а, -о* *рсл.* (РСАНУ), *ништожан, -жна, -жно* *сткњ.* (РСАНУ), *полезан, -зна, -зно* *цсл.* (РМС) итд.

Суфикс /-тел(а)н/-тељ(а)н/

Овај суфикс у литератури се посматра као сложени суфикс (СТИЈОВИЋ 1992: 114) деривиран од суфикса /-(а)н/-(е)н/ (ЗОРИЋ 2016: 68). У нашој грађи налазимо га код невеликог броја придева: *блистателан* и *блистатељан*⁴⁰⁷, *-љна, -љно* 'в. блистав' (РСАНУ), *внимателан*⁴⁰⁸, *-лна, -лно* 'пажљив, заинтересован' (РСАНУ), *презрителан, -лна, -лно* 'в. презрив' (РМС) итд.

И у овој групи запажамо различито квалификовање придева изведених посматраним суфиксом, нпр.: *властителан, -лна, -лно* *рсл.* (РСАНУ) и сл.

Суфикс /-ан/

Издавају и СТИЈОВИЋ (1992: 114) и ЗОРИЋ (2016: 68) суфикс /-ан/ у творбеној анализи славенизама. У нашој грађи појављује се само у примеру који и СТИЈОВИЋ (1992: 114) бележи: *необделан, -а, -о* 'а. необрађен, запуштен (о земљишту); б. фиг. сиров, неотесан' (РСАНУ).

Суфикс /-ен/

Овај суфикс се у литератури посматра као засебан, диференциран од наставка у којем се јавља непостојано /е/ (исп. СТИЈОВИЋ 1992: 115; ЗОРИЋ 2016: 69). Отуда га и ми у овом раду издавамо као засебан суфикс у односу на /-(а)н/-(е)н/.

Навешћемо примере из наше грађе творене овим суфиксом: *бешчислен*⁴⁰⁹, *-а, -о* 'в. безбројан' (РСАНУ), *војени, -а, -о* 'а. в. војни'...' (РСАНУ), *времен, -а, -о* '1. в. временски' (РСАНУ), *дрзновен*⁴¹⁰, *-а, -о* 'в. дрзак' (РСАНУ), *нечувствен, -а, -о* 'који је без одређеног, јасног чувства, неосетљив (на нешто)' (РСАНУ), *нравствен, -а, -о* 'који се односи на понашање, обичај, морал, моралан; исп. наравствен' (РСАНУ),

⁴⁰⁶ Ова лексема је квалификована и као *цсл.* (пored маркера заст.), те имамо двоструке квалификаторе застарелости, што сматрамо непотребним.

⁴⁰⁷ У РСАНУ добијамо потврду за лексему у руском језику – *блистательный*.

⁴⁰⁸ Руска лексема коју наводи РСАНУ је *внимательный*.

⁴⁰⁹ Према РСАНУ потврда у руском језику је *бесчисленный*.

⁴¹⁰ Потврда за облик у руском језику је *дерзновенный* (РСАНУ).

отечествен, -а, -о 'који припада отечеству, отаџбини ...' (РСАНУ), *торжествен*⁴¹¹, -а, -о 'в. торжествен' (РМС), *торжествен*, -а, -о 'свечан, тријумфалан; величанствен, узвишен' (РМС), *чудествен*, -а, -о 'а. в. чудан (1); б. в. чудесан (7)' (РМС) и сл.

У последња два примера можемо уочити различите рефлексе полугласника у основи, нпр. /а/, који је карактеристичан за српскословенску редакцију и /е/, који је одлика рускословенске/руске редакције, док је суфикс у оба примера исти.

У примеру *божествен*⁴¹², -а, -о рлг. (РСАНУ) налазимо другачију квалификацију придева твореног суфиксом /-ен/, док је у већини осталих примера доследно спроведено маркирање квалификатором *заст.*

Суфикси /-ив/-љив/

Лексеме настале деривирањем овим суфиксом нису бројне у нашем корпусу, али су ипак бројније него што се наводи у досадашњој литератури (в. Зорић 2014: 69; Стијовић 1992: 114). Бележимо следеће придеве: *звједљив*, -а, -о 'радознао, знатижељан' (РМС), *злочестив*⁴¹³, -а, -о 'в. злочест', *извједљив*⁴¹⁴, -а, -о 'радознао' (РМС), *љубежљив*, -а, -о 'в. љубазан' (РСАНУ), *нечестив*, -а, -о 'в. нечастив (1а, 2)' (РСАНУ), *отповједљив*⁴¹⁵, -а, -о 'одговоран' (РМС) и сл.

Суфикс /-ски/-ески/

Разматрајући анализиране примере, запажамо да се и у нашој грађи овај суфикс појављује у два своја фонетска лика, као /-ски/ и /-ески/.

Суфикс /-ски/ наш истраживачки материјал региструје у следећим примерима: *ангелски*, -а, -о 'в. анђелски' (РСАНУ), *земски*, -а, -о 'в. земаљски' (РСАНУ), *матерски*, -а, -о 'материн, матерњи, матерински' (РСАНУ) и сл.

Иако је већина славенизама творених ових суфиксом квалификована као *заст.*, уочавамо и другачије начине квалификације (нпр. *вселенски*⁴¹⁶, -а, -о цсл. 'в. васељенски (2)' (РСАНУ)) или пак непостојање било каквог квалификатора тамо где сматрамо да му је место, нпр. *архангелски*⁴¹⁷, -а, -о остаје без маркера застарелости⁴¹⁸ у првом тому РСАНУ.

⁴¹¹ Цејтинлин (1994: 703) бележи именицу *трѣжьство* из старословенског језика. Милановић (2014: 325) такође региструје ову именицу у рускословенској/руској редакцији у језику Ј. Суботића.

⁴¹² Потврду налазимо у старословенском језику *божьствѣнь* (в. Цејтинлин 1994: 98) и у РСАНУ за руски облик *божественный*.

⁴¹³ У РСАНУ налазимо облик *злочестивый*.

⁴¹⁴ У СРЈ XVIII налазимо глаголе свршеног вида *извѣдать* и несвршеног *извѣдывать*.

⁴¹⁵ У речнику руског језика 18. в. налазимо потврду за глагол од којег је, претпостављамо, могао настати овај придев: *отповѣдать* сврш. (и несврш. вид: *отповѣдывать*).

⁴¹⁶ Потврда у СРЈ XVIII за лексему у руском је *вселенский*.

⁴¹⁷ СРЈ XVIII пружа нам потврду за придев у руском језику: *архангельский*.

⁴¹⁸ О речима које припадају терминима из сфере хрићанске аскетике писала је Левушкина (2021: 271–288). Ауторка истиче примере непотпуне квалификације лексема из богослужбеног језика наводећи примере квалификоване као *заст.* у РСАНУ. Наиме, у њиховој полисемантичкој структури није регистровано терминолошко значење, а разлог томе, како Левушкина (2021: 276) објашњава, јесте следећи: „дате лексеме јесу забележене у РСАНУ, али висок степен терминологичности датих значења чини их таквим да нису могли ући чак ни у овако велики тезаурус.” Лексема *архангел*, као и њене изведенице, налазе се у активном фонду богослужбеног језика. Међутим, Електронски корпус српског језика, бележи свега неколико потврда за придев *архангелски* преваходно у публицистичком

Суфикс /-ески/ бележимо у следећим примерима: *дружески*, -а, -о '1. другарски, пријатељски; 2. в. друштвен (1а)' (РСАНУ), *књажески*⁴¹⁹, -а, -о 'в. кнежевски' (РСАНУ), *магически*⁴²⁰, -а, -о 'в. магичан' (РСАНУ), *трагически*⁴²¹, -а, -о 'в. трагичан' (РСАНУ) итд.

У анализираном материјалу уочавамо и друге начине квалификације, нпр.: *отечески*⁴²², -а, -о сткњ. 'који се односи на оца, родитељски, очински; који се односи на претке' (РСАНУ), *исторически*⁴²³, -а, -о рсл. 'в. историјски' (РСАНУ) и сл.

Суфикс /-шњ/

У нашој грађи је свега неколико придева деривираних овим суфиксом, као нпр.: *дојакошњи*, -а, -е 'в. досадашњи' (РСАНУ), *домашњи*, -а, -е 'домаћи ...' (РСАНУ) и сл.

Придеви чије се порекло везује за трпне придеве, у зависности од глаголске основе, долазе са следећим суфиксима: /-ан/ *бежан*⁴²⁴, -жна, -жно 'који брзо пролази, брз' (РМС), *нечајан*, -а, -о 'који се јавља изненада, неочекиван, ненадан' (РСАНУ); /-ен/ *бешчислен*⁴²⁵, -а, -о 'в. безбројан' (РСАНУ), *непромотрен*, -а, -о 'в. несмотрен (1)' (РСАНУ) и сл.

Глаголска суфиксација

Суфикс /-ати/-'ати/

Како констатује Зорић (2013: 72) у вези са овим суфиксима „у контакту са појединим непалаталним финалним консонантом глаголске основе реализује се јотовање”. Примери у нашој грађи су следећи: *воспитати*⁴²⁶ 'в. васпитати' (РСАНУ), *дрзати* 'имати смелости, усуђивати се ...' (РСАНУ), *заклинати* 'заклињати ...' (РСАНУ), *занимати* '4. давати посао, зараду, запошљавати' (РСАНУ), *изображати (се)* 'в. изображавати (се)' (РСАНУ), *испитати* 'а. исхранити, нахранити (стоку)' (РСАНУ), *набљудати* 'чувати, пазити, одржавати' (РСАНУ), *наказати*² 'учинити наказним, грдним, унаказити' (РСАНУ), *начертати* 'а. в. нацртати ...' (РСАНУ), *обесмрћати* 'в.

функционалном стилу, и само један пример у књижевноуметничком. За дубље истраживање о функционисању ове лексеме ван хришћанског дискурса, било би потребно опсежније истраживање. Навешћемо све забележене примере из Елекстонског корпуса српског језика: „Nesigurno [je] ici bez pratnje , a nju ne možemo da dobijamo uvek kad nam je potrebna - kaže arhangelски nastojatelj, tvrdeći da je nesloboda kretanja najveći problem za Srbe koji nisu napustili Kosovo” (Политика, 19.11. 2005); Da li je arhangelско братство безбедно у светинји окруженој бодљикавом žicom? (Политика, 19.11. 2005); Prvi put [su] представљени likovi novomučenika Haritona, sabrata arhangelског (Политика, 19.11. 2005); Od arhangelског комплекса nije ostalo ništa, sagoreo je do temelja (Политика, 15.8.2010); Nisu dozvolili da arhijerejski namesnik vladika Atanasije odsluži Svetu liturgiju u Sveto – arhangelском manastiru (www.rts.rs 27.03.2010); kada smo nekada ja i moja dva brata pevali nasred crkve trio 'Da ispravitsja', ili pak 'Arhangelски glas', svi su nas gledali ganuti (Vladimir Adamović, *Umetnik i bolest*, Beograd: Službeni list SRJ, 2007); <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=arhangelски&qt=s&pa=word&a u=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100>

⁴¹⁹ Лексема у руском језику коју бележи РСАНУ је *княжеский*.

⁴²⁰ Потврда за овај придев у руском језику *магический* (СРЈ XVIII).

⁴²¹ Срезњевски (1893–1912: 985) бележи придев *трагический*.

⁴²² РСАНУ региструје лексему из руског језика *отеческий*.

⁴²³ Потврда за придев у руском језику: *исторический* (СРЈ XVIII).

⁴²⁴ Придев је први пут забележен у Стулићевом речнику на самом почетку XIX в. (РЈА).

⁴²⁵ У руском *бешчисленный* (РСАНУ).

⁴²⁶ У РСАНУ лексема из руског је *воспитать*.

обесмрћавати ...' (РСАНУ), *обожати* 'в. обожавати ...' (РСАНУ), *одслати* 'отпослати, отпавити, послати' (РСАНУ), *подобати се* 'сличити, бити налик' (РМС), *печатати* '1. а. штампати књиге, новине ...' (РМС), *почитовати* 'почитовати' (РМС) итд.

Већина посматраних глагола квалификована је маркером *заст.*, док су само неки другачије квалификовани, нпр.: *благословљати* рсл. 'благосиљати' (РСАНУ), *взирати* рсл. (РСАНУ), *вооружити* рсл. (РСАНУ), *принадлежати* рус. 'припадати, потпадати' (РМС) итд.

Суфикс /-ети/-јети/

Ово је суфикс који има два фонетска лика и који се реализује као /-ети/ или /-јети/ у зависности од тога да ли јр рефлекс јата /е/ или /је/. У нашој грађи налазимо свега неколико примера: *говети*⁴²⁷ '1. угађати; 2. а. пријати, допадати се ...' (РМС), *пети* 'в. певати' (РМС), *узрети*¹ 'угледати' (РМС) и сл.

Суфикс /-ити/

У анализираном лексичком материјалу уочавамо да је овај глаголски суфикс најфреквентнији. Углавном је заступљен код перфективних глагола, али се појављује и код несвршених или двовидских, нпр.: *вредити*¹ '1. наносити штету, нашкодити ...' (РСАНУ). У ексцерпираној грађи, примери за глаголе грађене овим суфиксом су следећи: *изобразити* '1. а. одгајити, однеговати ...' (РСАНУ), *обесилити*⁴²⁸ '1. лишити моћи, снаге, ослабити ...' (РСАНУ), *обешчестити* 'в. обешчастити' (РСАНУ), *ополчити*⁴²⁹ '1. а. учинити да се неко окоми, устреми (на неког)' (РСАНУ), *обеславити*⁴³⁰ 'лишити неког славе, угледа, части ...' (РСАНУ), *повторити* 'рећи још једном, поновити' (РМС), *погрузити* '1. спустити потпуно у какву течност, загњурити, потопити ...' (РМС) итд.

У посматраним речницима наилазимо на разнолику квалификацију глагола творених овим суфиксом, те нису све лексеме или њихове семантичке реализације квалификоване као застареле, већ су неке добиле маркере цел. и сткњ., нпр.: *вообразити* рсл. (РСАНУ), *освободити (се)* сткњ. (РСАНУ), *осквернити* сткњ. '1. в. оскрнавити (1)' (РСАНУ), *прочитати* цел. 'в. прочитати' (РМС), *уподобити* цел. '1. упоредити, учинити, представити сличним чему ...' (РМС) и сл.

Посматрајући примере творене глаголским суфиксима који су продуктивни и у савременом српском језику, можемо закључити да на повлачење ових глагола у пасивни лексички фонд не утиче суфикс, већ творбена основа.

Суфикс /-јати/

Овај суфикс се у нашој грађи појављује у свега неколико глагола: *пропојати*⁴³¹ 'почети појати; исп. пропевати' (РМС), *ујати*² '1. ухватити, хватати; 2. примити у себе; држати

⁴²⁷ Глагол који се налази у руском језику 18. бека бележи СРЈ XVIII *говѣтъ*.

⁴²⁸ У руском глагол је *обессилить*, према РСАНУ.

⁴²⁹ РСАНУ даје потврду за глагол у руском језику *ополчить(ся)*.

⁴³⁰ Потврда за руски глагол је *обесславить* (РСАНУ).

⁴³¹ Речник руског језика региструје да несвршени глагол *пѣтъ*¹ (-ти), поју, поет развија једно од својих значења 'служити, вршити црквену службу' (СРЈ XVIII).

у себи⁴³² (РМС), *чајати*⁴³³ 'чекати, очекивати' (РМС), *успојати* 'запојати, запевати' (РМС) и сл.

Суфикс /-овати/, који је врло продуктиван у српском језику, потиче из прасловенског периода (Скок 2: 580). Поменути суфиксом граде се и несвршени и двовидски глаголи: *бесновати* 'в. беснети' (РСАНУ), *властовати* 'господарити, владати' (РСАНУ), *волновати* 'I. в. бунити ...' (РСАНУ), *господствовати*⁴³⁴ 'господарити, владати' (РСАНУ), *истолковати*⁴³⁵ 'в. истумачити' (РСАНУ), *ликовати*² 'в. личити'¹ (РСАНУ), *одликовати* '2. веома поштовати, изузетно ценити' (РСАНУ), *протолковати* 'протумачити' (РМС), *растолковати* 'протумачити, разјаснити' (РМС), *толковати* 'тумачити, објашњавати' (РМС), *торжествовати* 'одржавати свечаност, славити победу ...' (РМС), *чествовати* 'поштовати' (РМС) итд.

И у овој групи запажамо лексеме које се у речницима другачије квалификују, као *рсл.* и *цсл.*, нпр.: *жертвовати (се)* рсл. 'в. жртвовати' (РСАНУ), *повиновати се* цсл. 'покорити се, покоравати се без поговора ...' (РМС) и сл.

Наша грађа указује и на лексику која је у речницима забележена без квалификације, као нпр. глагол *завидовати*⁴³⁶ 'в. завидети (1)' (РСАНУ), за коју сматрамо да из перспективе савременог говорника српског језика може бити застарела⁴³⁷. Електронски корпус савременог српског језика не региструје ниједан пример за наведену лексему, те можемо претпоставити да се неке од њих повлаче у пасивни лексички фонд. Међутим, овакву тврдњу треба поткрепити релевантним подацима о употреби лексема у опсежнијем електронском корпусу, на већем броју примера.

Суфикси за промену глаголског вида

Суфикс /-авати/

Јавља се као средство приликом имперфектизације и итератизације глагола. У нашем истраживању навешћемо неколико примера, као и оне глаголе према којима се суфикс /-авати/ појављује, и њихова значења:

а) према свршеним глаголима на /-ати/: *воспитавати* 'в. васпитавати' (РСАНУ), *гнушавати* 'в. гнушати се' (РСАНУ), *занимавати* 'в. занимати ...' (РСАНУ), *изображавати* 'I. 1. а. развијати, неговати, усавршавати ...' (РСАНУ), *настајавати* '1. в. настојати (1)' (РСАНУ), *ожидавати* 'в. ожити' (РСАНУ) и сл.;

б) према свршеним глаголима на /-ети/: *извољавати* 'в. изволевати' (РСАНУ) и сл.;

⁴³² Потврду за глагол *ујети* у посматраном значењу налазимо код Срезњевског (1893–1912: 1349).

⁴³³ У рускословенском/руском глагол је *чајти*, в. Срезњевски 1893–1912: 1349.

⁴³⁴ У РСАНУ глагол у руском језику је *господствовать*.

⁴³⁵ У РСАНУ овај глагол има двоструку квалификацију, маркиран је и као *рсл.* и као *заст.*

⁴³⁶ За ову лексему не налазимо ниједну потврду у Електронском корпусу савременог српског језика, те можемо претпоставити да се не налази у активном лексичком фонду.

⁴³⁷ За глагол *почитовати*, који у РМС остаје без квалификатора, налазимо десетак потврда у Електронском корпусу савременог српског језика, и то у језику новина, књижевности, у историјским уџбеницима и сл. (в.

<[http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=pocuyit%5Ba-](http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=pocuyit%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100)

[z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100](http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=pocuyit%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100)>). С обзиром на дисперзивну употребу ове лексеме, иако не толико фреквентну, не можемо са сигурношћу тврдити да бисмо је сврстали у пасивни лексички фонд, те бисмо у овом случају констатовали да је изостанак маркера застарелости исправан лексикографски поступак у посматраним речницима.

в) према свршеним глаголима на /-ити/: *повторавати* 'несвр. и уч. према повторити' (РСАНУ) итд.;

г) према свршеним глаголима твореним суфиксом /-нути/: *васкреснути* 'в. васкрснути' (РСАНУ) итд.

И међу овим глаголима налазимо оне који су другачије квалификовани, и то у зависности од гласовног лика творбене основе, као нпр. *цсл.*, *рсл.*, *ssl.*, и обједињујуће као – *сткњ.*: *воскреснути* *цсл.* (РСАНУ), *восхићавати* *рсл.* (РСАНУ), *восхищавати* *рсл.* (РСАНУ), *защититавати* *ssl.* (РСАНУ), *наслаждавати* *сткњ.* (РСАНУ), *низвргнути* *сткњ.* (РСАНУ), *освеишавати*¹ (се) *сткњ.* (РСАНУ), *вдохнути*⁴³⁸ без квалификатора (РСАНУ), *воскреснути* *цсл.* (РСАНУ) итд.

Суфикс /-ивати/

Овај суфикс као средство имперфектизације глагола нашој грађи регистрован је у сл. примерима: *затушивати*⁴³⁹ 'пригушивати, угушивати' (РСАНУ), *намерљивати се* 'в. намиривати (II, 2)' (РСАНУ), *намиривати*⁴⁴⁰ 'подмиривати, задовољавати, испуњавати (жеље, прохтеве, потребе)' (РСАНУ), *написивати*⁴⁴¹ '1. а. исписивати, писати (нпр. слова, речи) ...' (РСАНУ) итд.

Префикси у творби славенизама

Међу префиксима које срећемо у групи славенизама у нашој грађи навешћемо само најпродуктивније. Како смо већ на самом почетку поглавља навели, циљ овог дела истраживања није анализа творбених процеса, већ само преглед творбених форманата које уочавамо међу славенизмима у нашој грађи. Сходно томе, префиксе ћемо наводити без обзира на начин творбе, тј. без обзира на то да ли је реч о префиксалној или префиксално-суфиксалној творби. Префиксима који не утичу на процес застеревања, посвећена је мања пажња, док је онима који су карактеристични за неку фазу развоја српског књижевног идиома посвећена већа пажња. У грађи уочавамо и случајеве појаве удвојеног префикса у лексемама (исп. Стијовић 1992: 105; Зорић 2016: 78) и њих ћемо разврставати и наводити према првом префиксу.

Префикс /без-/

Јавља се у виду својих аломорфа /бе-/ , /без-/ и /беш-/. Уочавамо га код апстрактних именица, нпр. *безаконије*⁴⁴² 'в. безакоње (2)' (РСАНУ), *бесмртије* 'в. бесмртност' (РСАНУ), *бесполезност* 'в. бескорисност' (РСАНУ) и сл.

У групи придева, код оних који се завршавају на /-ан(и)/-ен(и)/, такође уочавамо префикс /без-/ и аломорфе у зависности од гласовних алтернација: *бесилан* 'који је без

⁴³⁸ Потврда за лексему у руском језику је *вдохнуть* (РСАНУ). У Електронском корпусу савременог српског језика не налазимо ниједну потврду за овај глагол, те сматрамо да би га у допунским издањима требало маркирати неким од квалификатора, нпр. *сткњ.*, према одлуци Уређивачког одбора РСАНУ за овакве случајеве.

⁴³⁹ У овом значењу у руском језику 18. в. забележен је само свршени глагол *затушить* (СРЯ XVIII).

⁴⁴⁰ Несвршени глагол који налазимо као потврду у речницима је *намѣривать* (СРЯ XVIII).

⁴⁴¹ Потврду налазимо у руском речнику језика 18. в: *написывать* (СРЯ XVIII).

⁴⁴² У РСАНУ руска лексема је *беззаконие*.

силе, без снаге, немоћан' (РСАНУ), *бесплезан*⁴⁴³ 'некористан' (РМС), *бешчислен*⁴⁴⁴ 'в. безбројан' (РСАНУ), *бешчовечан*⁴⁴⁵ 'в. нечовечан' (РМС) и сл.

Неки примери из речничке грађе, другачије су квалификовани, као *цсл.* а не као *заст.*, нпр.: *бешчиније* *цсл.* (РСАНУ), *бесмертан* *цсл.* (РСАНУ), *бешчестити* *цсл.* (РСАНУ) итд.

Префикс /в-/во-/ва-/

У нашој грађи се овај префикс јавља у све три могуће реализације. Међу именицама га запажамо у следећим примерима: *васкресење*⁴⁴⁶ 'в. васкрснуће' (РСАНУ), *взор*⁴⁴⁷ 'поглед, пажња' (РСАНУ), *внутреност* 'унутрашњост, провинција' (РСАНУ), и сл.

Лексеме са овим префиксом могу бити и другачије квалификоване, нпр.: *взирати* *рсл.* (РСАНУ), *вопрос* *рсл.* (РСАНУ), *воображеније* и *воображење* *рсл.* (РСАНУ) и сл. Приликом извођења било каквих закључака, морамо узети у обзир и то у ком временском раздобљу је посматрана лексика обрађена у речницима српског језика.

Префикс /воз-/

Грађа показује да се овај префикс реализовао и у виду аломорфа /вос-/ /ваз-/ и /во-/⁴⁴⁸. У грађи га бележимо у творби следећих именица: *вознесење* '1. узбуђење, занос; 2. (Вознесење) празник Спасовдан' (РМС), *возносити се* '1. кочоперити се, хвалити се; 2. (и свр.) умирати, умрети' (РСАНУ), *воспитавати* 'в. васпитавати' (РСАНУ), *воспитати*⁴⁴⁹ 'в. васпитати' (РСАНУ), *восхиштеније* и *восхиштење* 'усхићење, одушевљење' (РСАНУ), *воспитаније* 'в. васпитање' (РСАНУ), итд.

Овај префикс се код глагола јавља у два своја аломорфа, /вос-/ и /ваз-/ , и код глагола свршеног и код глагола несвршеног вида: *вазвеселити се* 'постати весео, развеселити се' (РСАНУ), *ваздићи* 'уздићи' (РМС), *воскликнути* 'ускликнути, радосно узвикнути' (РСАНУ), *вослицавати* 'клицати, радосно узвикивати' (РСАНУ) и сл.

Неки од примера показују разноликост и недоследност квалификације лексике са суфиксом /воз-/: *воспитаније* *рсл.* (РСАНУ), *воспоминаније* *рсл.* (РСАНУ), *восхишченије* и *восхишчење* *рсл.* (РСАНУ), *восхиштеније* и *восхиштење* *рсл.* (РСАНУ) итд.

Префикс /за-/

Овај префикс у нашој грађи налазимо и код именица, и код глагола, и код придева, нпр.: *закључавати* '2. в. закључивати' (РСАНУ), *завладање* '1. стицање власти, ступање, долазак на власт ...' (РСАНУ), *завремен*⁴⁵⁰, *-а*, *-о* 'в. привремен' (РМС),

⁴⁴³ Исп. Милановић 2014: 324.

⁴⁴⁴ Потврда у руском је *бешчисленный* (РСАНУ).

⁴⁴⁵ У руском/рускословенском лексема је *безчеловѣчный* (СРЈ XVIII).

⁴⁴⁶ Овај славеносрбизам има црте српскословенске редакције, у виду префикса /ва-/ , као и понародњен суфикс /-ије/ и у РСАНУ је квалификован као *цсл.*

⁴⁴⁷ Потврда за лексему у руском у РСАНУ је *взорь*.

⁴⁴⁸ Код Зорић (2016: 79) овај префикс реализује се као /вос-/ и /во-/ , док Стијовић (1992: 107) региструје сва три аломорфа.

⁴⁴⁹ Потврда у руском је *воспитать* (РСАНУ).

⁴⁵⁰ Речници руског/рускословенског језика бележе прилог *завременно* у значењу 'заране, заблаговременно' (СРЈ XVIII).

*заговети*⁴⁵¹ 'угодити' (РМС), *заседаније* 'в. заседање' (РМС), *зачтити* 'почети читати, читати ...' (РМС) и сл.

У примеру *зблужденије* цсл. (РСАНУ), као што видимо, примењен је другачији лексикографски квалификатор уместо квалификатора *заст.* Претпостављамо да је разлог таквом маркирању црквенословенски суфикс /-ије/.

Префикс /из-/

Јавља се као аломорф /из-/ и /иш-/ у нашој грађи и карактеристичан је као додатак глаголским основама будући да су све именице и придеви код којих се појављује овај префикс изведени од глагола (исп. Зорић 2016: 80). У групи именица из наше грађе региструјемо следеће примере: *известије* 'в. извештај' (РМС), *извијест*⁴⁵² 'в. извештај' (РМС), *известије* 'в. извештај' (РСАНУ), *изобилство*⁴⁵³ 'в. изобиље' (РМС), *изображеније* 'слика, сликарски рад' (РСАНУ) итд.

Међутим, наш истраживачки материјал региструје и оне именице које немају глаголску основу, нпр.: *изобилије* 'в. изобиље' (РСАНУ), *ишчадије* 'чедо, дете' (РСАНУ) итд.

Само један пример за придев који је творен овим префиксом налазимо у нашој грађи: *изведљив*⁴⁵⁴, -а, -о 'в. радознао' (РМС).

Глаголи творени овим префиксом јављају се у оба глаголска вида: *изглаголати*⁴⁵⁵ 'изговорити, изрећи' (РСАНУ), *изнимати* 'в. изузимати' (РСАНУ), *изображавати* 'I. 1. а. развијати, неговати, усавршавати ...' (РСАНУ), *изобразати (се)* 'в. изображавати' (РСАНУ), *изобразити* 'I. 1. а. одгајати, однеговати; уздигнути, оплеменили ...' (РСАНУ), *истолковати* 'в. истумачити' (РСАНУ) и сл.

Неке од ових лексема нису квалификоване као *заст.*, већ маркерима припадности рускословенском језичком идиому и црквенословенском лексичком фонду, што у овим примерима најпре зависи од суфикса, нпр.: *избављеније* цсл. (РСАНУ), *изданије* рсл. (РСАНУ), *израженије* цсл. (РСАНУ), *изреченије* цсл. (РСАНУ), *искушеније* цсл. (РСАНУ), *исправничество* рсл. (РСАНУ) и сл.

Префикс /на-/

Овај формант бележимо код следећих именица у нашој грађи: *навјет*⁴⁵⁶ 'напаст, искушење' (РМС), *назвање*⁴⁵⁷ 'име, назив' (РМС), *назочје*⁴⁵⁸ 'в. назочност' (РМС и РСАНУ), *намерење* 'в. намера' (РСАНУ), *началник* 'в. начелник' (РСАНУ), *началство* 'в. начелништво' (РСАНУ) и сл.

⁴⁵¹ Потврду налазимо у руском/рускословенском, у глаголима: *заговѣсься* свршеног вида, *заговляться* и *заговляваться* несвршеног вида (СРЈ XVIII).

⁴⁵² РЈА бележи да може бити стара реч *izvěstь* настала од основе *izvěd* глагола *izvideti*, те са обазривошћу ову реч сврставамо у славенизме јер можда то и није.

⁴⁵³ У СРЈ XVIII именица је: *изобилство*.

⁴⁵⁴ РЈА региструје глагол *изведати* у значењу 'испитивати, сазнавати лукавством' у једном примеру из XVII в., те и за овај придев не можемо са сигурношћу тврдити да је славенизам.

⁴⁵⁵ РЈА бележи да је овај глагол регистрован „samo u knjigama pisanim crkvenijem jezikom”.

⁴⁵⁶ У рускословенском/руском језику 18. в. забележена је именица *навѣт* (СРЈ XVIII).

⁴⁵⁷ Да је суфикс посрбљен у /-ије/ у /-ње/ сведочи именица *название* (СРЈ XVIII).

⁴⁵⁸ Упућивање на лексему *назочност* бележи и РЈА, а прве потврде су из друге половине XIX в.

Неколико лексема са префиксом /на-/ у нашој грађи другачије је маркирано, претпостављамо због црквенословенског суфикса /-ије/ у неким случајевима, као нпр.: *наказаније* рсл. (РСАНУ), *наречије* сткњ. (РСАНУ), док је у другим очувана група /жд/, заједничка обема редакцијама, и српскословенској и рускословенској/руској, нпр. код именице *наслаждење* сткњ. (РСАНУ).

Префикс /над-/

У нашој грађи бележимо овај префикс у следећим примерима, нпр.: *надлежателство* и *надлежатељство* 'в. надлештво' (РСАНУ), *надлежати*⁴⁵⁹ '1. а. доликовати, ваљати, приличити ...' (РСАНУ), *надлежништво*⁴⁶⁰ 'в. надлештво' (РСАНУ) итд.

Префикс /не-/

Јавља се у нашој грађи код апстрактних именица, као нпр.: *неопитност* 'одуство искуства, вештине, неукост, неискуство; некултура, простота' (РСАНУ), али чешће код придева, нпр.: *несовршителан*, -лна, -лно 'в. несвршен (2)' (РСАНУ), *несојузљив*, -а, -о 'који се не може довести у логичну везу, спојити у систем, целину, непојив' (РСАНУ), *неустрпан*, -нна, -пно 'в. нестрпљив' (РСАНУ), *неопитан*, -тна, -тно 'који је без искуства, неискусан, невешт' (РСАНУ), *нечастив*, -а, -о '3. в. нечастан ...' (РСАНУ), *нечестив*, -а, -о 'в. нечаствив ...' (РСАНУ), *незакон*², -а, -о 'в. незаконит' (РСАНУ), *непромотрен*, -а, -о 'в. несмотрен' (РСАНУ), *нечајан*, -а, -о 'који се јавља изненада, неочекиван, ненадан' (РСАНУ), *нечувствен*, -а, -о 'који је без одређеног, јасног чувства, осећања ...' (РСАНУ); док бележимо и примере који су настали од некадашњег партиципа презента пасивног (исп. Стијовић 1992: 106): *невредим*⁴⁶¹, -а, -о '1. који је у целости, интегралан, целокупан, потпун ...' *неугасим*, -а, -о 'в. неугасив' (РМС) и сл.

Недоследност при квалификацији уочавамо и у овој групи застарелих лексема, те се поред квалификатора *сткњ.* јавља и *цсл.*, а у неким случајевима лексема остаје и без квалификације, нпр.: *небреженије* сткњ. (РСАНУ), *недвижан*, -жна, -жно *цсл.* (РСАНУ), *независимост* сткњ. (РСАНУ), *неподвижан*⁴⁶², -жна, -жно сткњ. (РСАНУ), *неподвижим*, -а, -о сткњ. 'в. неподвижан' (РСАНУ), *непоњатан*⁴⁶³, -тна, -тно без квалификатора (РСАНУ), *несогласије* сткњ. (РСАНУ), *несовршенолетан*, -тна, -тно сткњ. (РСАНУ), *несоотвестан*, -сна, -сно сткњ. (РСАНУ) и сл.

Префикс /о-/

Јавља се код следећих именица: *оговор*⁴⁶⁴ '1. а. оговарање, опањкавање, клеветање' (РСАНУ), *окуружија* и *окуружије* 'в. округ (1а)' (РСАНУ), *обиталиште* 'в.

⁴⁵⁹ Потврда за лексему у руском језику даје нам РСАНУ: *надлежать*.

⁴⁶⁰ СРЈ XVIII региструје именицу: *надлежность*.

⁴⁶¹ Потврду за лексему у руском језику даје нам РСАНУ испоређивањем са руским *невредимый*.

⁴⁶² Исп. у руском *неподвижный* (РСАНУ).

⁴⁶³ Овај придев се у Електронском корпусу савременог српског језика јавља само у једном примеру, и то у језику књижевности у функцији предикатива. У корпусу га региструјемо у значењу у којем га бележи и РСАНУ *непоњатан* 'в. непојмљив' и сматрамо да би овде био адекватан стилски квалификатор *арх.*: *da deca ne grizu jabuke, ni pomno ni nepomno, jer je to sasvim nepojamno i neponjatno* (Д. Киш, Час анатомије). <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=neponxatn%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100>

⁴⁶⁴ У руском језику 18. века налазимо лексему *оговор* (СРЈ XVIII).

обитавалиште' (РСАНУ), *обожател*⁴⁶⁵ 'в. обожавалац' (РСАНУ), *одобреније* 'в. одобрење' (РСАНУ), *очајаније*⁴⁶⁶ 'очајање' (РМС) и сл.; али и код малог боја придева у нашој грађи: *обитан*, *-тна*, *-тно* 'в. обитаван' (РСАНУ) итд.

Префикс /о-/ потврђен је и код глагола у речничком истраживачком материјалу: *оглаголати*⁴⁶⁷ 'говорити ружно о некоме ...' (РСАНУ), *оглавити* 'углавити, уклештити, заглавити' (РСАНУ), *оговорити*⁴⁶⁸ 'I. 1. а. (некога) рећи нешто ружно, лоше о некоме, опањкати, покудити ...' (РСАНУ), *обешчестити* 'в. обешчастити ...' (РСАНУ), *ополчити*⁴⁶⁹ 'I. а. учинити да се неко окоми, устреми (на неког, на нешто)' (РСАНУ), *ожидавати* 'в. ожити' (РСАНУ) и сл.

Неколики примери нису квалификовани као застареле лексеме, нпр.: *описаније* сткњ. (РСАНУ), *облагополучити* сткњ. (РСАНУ) и сл.

Префикс /об-/

Овај префикс се у нашој грађи јавља у виду своја два аломорфа /оп-/ и /оба-/ , и то код именица, нпр.: *обладатељ*⁴⁷⁰ 'в. овладатељ' (РСАНУ), *обласкатељ* 'онај који ласка, ласкавац, удворица, улизица' (РСАНУ) итд.; затим код глагола: *обагрити* 'обојити црвеном бојом' (РМС), *обетати (се)*⁴⁷¹ 'в. обећати (се)' (РМС), *обнадеждити*⁴⁷² 'дати коме наду на нешто, умирити, обећати коме што' (РМС), *обласкати*⁴⁷³ 'придобити некога ласкањем ...' (РСАНУ) и сл.

Истраживачки материјал указује и на другачије квалификације, тј. речи творене овим префиксом које су квалификоване као сткњ.: *обајаније* сткњ. (РСАНУ), *објављеније* сткњ. (РСАНУ), *обајателан*, *-лна*, *-лно* сткњ. (РСАНУ), *објатије* сткњ. (РСАНУ), *опстојателство*⁴⁷⁴ и *опстојатељство* сткњ. (РСАНУ) и сл.

Префикс /од-/

У нашој грађи се јавља код именица, нпр.: *отповијед*⁴⁷⁵ '1. одговор; 2. в. отказ' (РМС), *отповједљивост* 'одговорност' (РМС), *ответ* 'саопштење, исказ дат на постављено питање, одговор' (РСАНУ) и сл.; али и код глагола *отповједити*⁴⁷⁶ 'одговорити' (РМС), или пак код придева, нпр. *отповједљив*, *-а*, *-о* 'одговоран' (РМС).

Префикс /по-/

⁴⁶⁵ Потврду за лексему у руском налазимо у СРЈ XVIII: *обожател*.

⁴⁶⁶ У РМС ова лексема је маркирана као цсл., те је квалификатор *заст.*, према нашем мишљењу, редувантан.

⁴⁶⁷ У СРЈ XVIII потврда у руском за несвршени глагол – *оглаголати*.

⁴⁶⁸ У СРЈ XVIII потврда је *оговорити*.

⁴⁶⁹ У руском језику 18. в. забележен је глагол *ополчити(ся)* (СРЈ XVIII).

⁴⁷⁰ Потврду за лексему у руском налазимо у СРЈ XVIII *обладатељ*.

⁴⁷¹ Потврду налазимо у овом значењу за несвршени глагол *обѣтовати* у руском језику, као и за именицу *обѣт* (СРЈ XVIII), док за свршени глагол нема потврда.

⁴⁷² У СРЈ XVIII налазимо потврду из рускословенског/руског језика: *обнадежити*.

⁴⁷³ У рускословенском/руском налазимо потврду за глагол *обласкати* (СРЈ XVIII).

⁴⁷⁴ У руском потврда је *обстоятельство* (РСАНУ).

⁴⁷⁵ Потврда у руском језику је *отповѣдь* (СРЈ XVIII).

⁴⁷⁶ Потврда у руском језику за овај глагол је *отповѣдать* (СРЈ XVIII).

Веома је чест у грађењу речи које носе квалификатор *заст.*, као и префикс /с-/со-/са/. Наш лексички материјал бележи све пунозначне врсте речи творене овим префиксом. Ово је префикс који долази уз именице, као нпр.: *познаније*⁴⁷⁷ 'в. познање' (РМС), *попечење* 'брига, скрб, старање' (РМС), *позорије* 'позорје' (РМС) и сл.; али и уз придеве: *повторни*, -а, -о 'који се врши или збива по други пут, понован' (РМС); те глаголе: *повторити*⁴⁷⁸ 'рећи још једном, поновити' (РМС), *погрузити* 'I. спустити потпуно у какву течност ...' (РМС) итд.

Такође, у грађи бележимо другачије квалификоване лексеме, као црквенославенизме или пак лексеме којима се квалификатором приписује порекло из руског језика: *подозреније* цсл. (РМС), *посланије* цсл. (РМС), *преданије* цсл. (РМС), *погибель* рус. (РМС), *поданик* рус. (РМС), *получити* рус. и сл.

Префикс /под-/

У нашој грађи се јавља у свега неколико примера, и то у *подручник*⁴⁷⁹ 'онај који је подложен, потчињен чијој власти, поданик' (РМС) и *подручница* 'она која је подложна, потчињена, подређена чијој власти, поданица' (РМС). Лексички материјал указује на то да постоје системска одступања у квалификацији, те је нпр. лексема *подножје* маркирана као цсл. у РМС.

Префикс /пре-/

У нашој се грађи јавља у неколико случајева именица: *превасходитељство* 'висост, преузвишеност, екселенција' (РМС), *превасходство* '1. одлика, одличан успех ...' (РМС), *прелест* 'чар, драж изазвана нечим угодним' (РМС), *преподобије* 'титула православних свештеника (обично у вези са заменицом: ваше, његово)' (РМС) итд.; затим код придева, нпр.: *превишњи*, -а, -о 'епитет који се даје богу, владарима, члановима владарске породице и њиховим установама' (РМС), *преможан*, -а, -о 'врло моћан (о владару)' (РМС); и код глагола, и то уз појаву удвојене префиксације у примеру *препочитати* 'поштовати' (РМС).

И у овој групи региструјемо лексеме квалификоване као наслеђе из црквенословенске лексике, нпр.: *превртаније* цсл. 'превртање, промена' (РМС), *преданије* цсл. 'в. предање' и сл., али и као заоставштину из руског језика, нпр. *преподобан* рус. (РМС).

Префикс /пред-/

Јавља се и у форми аломорфа /прет-/ у нашој грађи, нпр. код именице претположење 'в. *претпоставка*' (РМС), или код глагола *предмнијевати* 'мислити, претпостављати' (РМС) итд.

Префикс /при-/

Истраживачки материјал га региструје код именица творених од глаголских основа, као нпр. *прикључење*⁴⁸⁰ 'в. прикљученије' (РМС), *приседа*⁴⁸¹ 'приседник' (РМС),

⁴⁷⁷ Лексема је квалификован и као *цсл.* у РМС, а о разлозима зашто употребу ова два квалификатора сматрамо редундантним већ смо говорили на неколико места у раду (в. нпр. фусноту 169).

⁴⁷⁸ И овај глагол има двоструку квалификацију, маркерима *цсл.* и *заст.*

⁴⁷⁹ Код Срезњевског (1893–1912: 1067) налазимо потврду за именицу *подрѣчьникъ*.

⁴⁸⁰ Занимљиво је да је у језику није застарело обик са *цсл.* суфиксом /-ије/, већ посрбљена варијанта са домаћим суфиксом /-ње/.

⁴⁸¹ Код Срезњевског (1893–1912: 1474) налазимо глагол од којег је настала ова именица: *присѣдѣти*.

приседатељ 'приседник' (РМС), *пристрастије* 'в. пристрасност' (РМС) или код глагола *приходити*⁴⁸² 'прилазити, приступати, долазити' (РМС) итд.

Префикс /про-/

Овај формант налазимо код следећих именица: *прозорије* 'в. прозорје²' (РМС), *просвешченије* 'просвета' (РМС), *пронашашиће* 'в. проналазак (2)' (РМС); или код придева: *промислан*⁴⁸³, -лна, -лно 'који је добро промишљен, разуман' (РМС), или пак код глагола *протолковати* 'протумачити' (РМС) итд.

Префикс /раз-/

Региструјемо га у нашем истраживачком материјалу и као аломорф /раз-/, у примеру *размнива* 'машта, фантазија' (РМС), и као аломорф /рас-/: *растолковати* 'протумачити, разјаснити' (РМС).

Префикс /с-/со-/са-/

Јавља се у нашој грађи у сва три аломорфа⁴⁸⁴: *сајузити* 'I. спојити, свезати' (РМС), *собитије* 'в. догађај' (РМС), *совјет* 'I. савет, веће' (РМС), *сојузник* 'саветник' (РМС), *спаметовати* 'измислити, смислити' (РМС), *писатељ* 'писац, књижевник' (РМС) и сл.

Префикс /у-/

У анализираној грађи јавља се како код именица, нпр.: *увеселеније*⁴⁸⁵ 'в. увесељење' (РМС), *упорава* 'в. употреба' (РМС), тако и код придева: *усрдан* '2. предан послу, вредан, ревностан' (РМС), али и глагола: *уветовати* 'I. в. усаветовати' (РМС).

Префикс /уз-/

Налазимо га у грађи код неколико глагола који су квалификовани као застарели: *узнести (се)*⁴⁸⁶ 'в. узнети (се)' (РМС), *узрети*² 'угледати' (РМС), *успојати* 'запојати, запевати' (РМС) и сл.

Префикс /чрез-/

За префикса /чрез-/, који има значење појачавања (исп. Милановић 2014: 324; Зорић 2016: 87), у нашој грађи бележимо само један пример, а то је придев *чрезвичайни*, -а, -о 'изванредан, необичан' (РМС).

Творба славенизама композицијом

⁴⁸² Потврду за овај глагол налазимо у речнику Срезњевског (1893–1912: 1488): *приходити*.

⁴⁸³ Речник Срезњевског (1893–1912: 1545) бележи именицу *промысль*.

⁴⁸⁴ Код Зорић (2016: 86) не налазимо овај префикс у српскословенској/српској фонетској варијанти /са-/, док га Стијовић (1992: 106) бележи у Његошевем песничком језику.

⁴⁸⁵ В. навођење и код Јанковић (2019: 346) међу славенизмима у Огледној свесци Речника српскословенског језика.

⁴⁸⁶ Речник Срезњевског (1893–1912: 365) бележи потврду за глагол *възнести=вознести*. У српском језику је иницијално /въ/ дало /у/.

Како је слагање, тј. композиција било непродуктиван начин творбе у прасловенском лексичком систему, мало је сложеница које припадају општесловенској лексици и наслеђене су из прасловенске епохе (Грковић-Мејдор 2007: 397; Стијовић 1992: 101). У самом развоју књижевног језика у Срба, наметнула се потреба за стварањем речи експресивног типа за потребе вишег, свечаног стила. Стварање сложеница постало је једна од најочљивијих одлика редакцијске лексике, укључујући и оне које нису својствене наслеђеном словенском систему (Стијовић 1992: 101–102). У овом раду сложенице ћемо анализирати посматрајући искључиво саставне делове сложене основе, без обзира на суфиксални део (као што смо уочили у досадашњој литератури⁴⁸⁷, исп. Милановић 2014: 307–324; Стијовић 1992: 101–105). У раду ћемо навести само најфреквентније и најочљивије форманте који учествују у творби композита.

„Фреквенција употребе појединих форманата открива и неке семантичке одлике славенизама” (Стијовић 1992: 102) и истовремено сведочи о томе који су појмови били неопходни и које су лексеме за њих творене у српском језику пре Вука. Разлози застаревања ових лексема чини се, леже најпре у њиховој структури (заменавање су посрбљеним славенизмима), као и у закону језичке економије (заменавање су синонимним лексемама).

Творбени формант /благо-/ настао је калкирањем грецизма (Грицкат 1969: 29–30) и карактеристичан је за црквенословенски, те долази у великом броју сложеница у нашој грађи: *благвеститељ* ’в. благовесник’ (РСАНУ), *благвестити* ’а. објавити, објављивати наступање нечег радосног, доброг, лепог; б. откривати’ (РСАНУ), *благовејствовати*⁴⁸⁸ ’проповедати као апостол, као мисионар’ (РСАНУ), *благоволети*⁴⁸⁹ ’в. благоизволети’ (РСАНУ), *благоволителан*⁴⁹⁰ ’в. благонаклон’ (РСАНУ), *благовољење*⁴⁹¹ ’благонаклоност, добра воља’ (РСАНУ), *благовољитељ* ’покровитељ, заштитник’ (РСАНУ), *благовони*⁴⁹², -а, -о ’који пријатно мирише’ (РСАНУ), *благовоније*⁴⁹³ ’благовоње’ (РСАНУ), *благовременство*⁴⁹⁴ ’згодан час, згодна прилика, право време’ (РСАНУ), *благоглаголив*⁴⁹⁵ ’в. благоглагољив’ (РСАНУ), *благогласан*⁴⁹⁶, -сна, -сно ’1. в. благозвучан ...’ (РСАНУ), *благоговејност* ’в. благоговење’ (РСАНУ), *благодарителан*⁴⁹⁷, -лно, -лна ’благодарствен’ (РСАНУ), *благодаровати*⁴⁹⁸ ’подарити, даровати’ (РСАНУ), *благодарство* ’1. в. благодарност; 2. в. благодар’ (РСАНУ), *благодател*⁴⁹⁹ ’онај који другима чини добро, добротвор’

⁴⁸⁷ Детаљнији методолошки приступ, који узима у обзир и суфиксе (исп. Зорић 2016: 88) нећемо примењивати у овом истраживању.

⁴⁸⁸ Ова лексема је у РСАНУ квалификована као *цсл.* и *заст.*

⁴⁸⁹ У СРЈ XVIII налазимо глагол *благоволитъ*.

⁴⁹⁰ И ова лексема носи маркере припадности црквенословенском лексичком слоју (*цсл.*) и пасивном лексичком слоју (*заст.*).

⁴⁹¹ Примећујемо да се црквенословенска лексика са глаголском основом која у корену има /вол-/ упућује на овај славенорбизам (потврда у СРЈ XVIII *благоволение*).

⁴⁹² РСАНУ даје потврду за лексему у руском језику: *благовонный*.

⁴⁹³ У СРЈ XVIII: *благовоние*.

⁴⁹⁴ Ову именицу бележи и СРЈ XVIII у руском језику 18. в. у облику *благовременство*.

⁴⁹⁵ Потврда у СРЈ XVIII *благоглаголивый*.

⁴⁹⁶ У речнику руског језика 18. в. *благогласный* (СРЈ XVIII).

⁴⁹⁷ Лексема је двоструко квалификована као *рсл.* и *заст.* у РСАНУ, претпостављамо да је узрок томе фреквентност суфикса /-телан/, пореклом из рускословенског/руског језика.

⁴⁹⁸ СРЈ XVIII региструје само глагол несвршеног вида *благодарить*.

⁴⁹⁹ У СРЈ XVIII потврда је *благодател*.

(РСАНУ), *благоденствије* и *благоденство*⁵⁰⁰ '1. срећан, напредан живот; 2. јектеније на архијерејској служби за срећан и дуг живот владара или црквених великодостојника' (РСАНУ), *благодушије* и *благодушје*⁵⁰¹ 'в. благодушност' (РСАНУ), *благозвучје* 'в. благозвучност' (РСАНУ), *благонадеждан*⁵⁰², *-жна, -жно* 'у кога се полагају велике наде' (РСАНУ), *благоднамеран*⁵⁰³, *-рна, -рно* 'в. добронамеран, који има добре намере, који жели да учини нешто добро, корисно' (РСАНУ), *благоднаравије*⁵⁰⁴ 'морал, поштење, морална схватања' (РСАНУ), *благообразан*⁵⁰⁵, *-зна, -зно* '1. в. благовидан.; 2. добар, скроман, честит' (РСАНУ), *благополучност*⁵⁰⁶ 'својство онога што је благополучно; благостање, срећа' (РСАНУ), *благодпријатан*⁵⁰⁷, *-тна, -тно* 'врло пријатан, угодан' (РСАНУ), *благоразумље*⁵⁰⁸ 'в. благоразумност' (РСАНУ) и многе друге.

Многе лексеме са творбеним формантом /благо-/ квалификоване су као слој црквенословенског језичког наслеђа, нпр.: *благодверје* 'права, чиста вера, хришћанске врлине' цсл. (РСАНУ), *благовесник* '1. проповедник, мисонар; 2. гласник радосних вести, онај који објављује наступање нечег доброг, лепог, радосног' цсл. (РСАНУ), *Благодвештеније* 'в. Благовести' цсл. (РСАНУ), *благовољеније* цсл. 'в. благовољење' (РСАНУ), *благогласије* цсл. 'благогласност' (РСАНУ), *благодпоспешан*⁵⁰⁹, *-шина, -шно* 'погодан, повољан' (РСАНУ) итд.

Можда се одговор у различитости квалификације у првим томовима Речника САНУ може тражити у томе да су најпре славеносрбизми маркирани као застарели (нпр. *благорасуђеније*⁵¹⁰ 'в. благорасуђење' (РСАНУ), док су славенизми са редакцијским одликама квалификовани као *цсл.*, нпр. *благорасуђденије* цсл. 'в. благорасуђење'. Хибрид *благорасуђеније* показује како је у српском језику група /жд/, карактеристична за обе реадкције (и рускословенско/руску, као и за српкословенску), дала /ђ/, док славенизам *благорасуђденије* чува сугласничку групу /жд/ као и црквенословенски суфикс /-ије/.

Потпуно понародњени облик *благорасуђење* 'мишљење, нахођење (кад је реч о некоме коме се жели указати нарочито уважање)' (РСАНУ), такође је квалификован као застарео јер је замењен другом, синонимном лекемом.

⁵⁰⁰ И у руском језику налазимо регистровано прво значење, као и у српском код лекема *благоденствие* и *благоденство*, које су обрађене заједно, у оквиру исте одреднице (исп. СРЈ XVIII).

⁵⁰¹ В. у СРЈ XVIII *благодушије* и *благодушество*.

⁵⁰² У СРЈ XVIII придев регистрован у рускословенском/руском је *благонадежний*.

⁵⁰³ РСАНУ даје потврду за лексему у руском језику *благоднамеренный*, док СРЈ XVIII региструје овај придев распрострањен у 18. в. *благонамѣренный* и *благонамѣряемый*.

⁵⁰⁴ Потврда за ову именицу у руском језику 18. в. је *благонравие* (СРЈ XVIII).

⁵⁰⁵ У СРЈ XVIII: *благобразный*.

⁵⁰⁶ Потврда у рускословенском/руском је *благополучность* (СРЈ XVIII). Занимљиво је да се ова лексема у РСАНУ испоређује са одредницом *благополучије*, која је маркирана као *цсл.* И за њу налазимо потврду у руском језику 18. в. (*благополучие*), што упучује на то да су обе лексеме функционисале у књижевном језику и да су обе припадале рускословенском лексичком фонду. Без јасног разлога, према нашем схватању, једна је квалификована као *заст.* а друга као *цсл.*

⁵⁰⁷ Према РСАНУ потврда за лексему у руском језику је *благодприятный*, што региструје и СРЈ XVIII *благодприятный*.

⁵⁰⁸ Овај славеносрбизам настао је понародњавањем суфикса /-ије/ у /-је/ и има потврду у руском/рукословенском језику: *благоразумие* (СРЈ XVIII).

⁵⁰⁹ Потврда за овај придев у СРЈ XVIII је *благодпоспѣшный*.

⁵¹⁰ Речник руског језика 18. в. даје нам потврду *благорасуђдение* (СРЈ XVIII).

Исти је случај и са примерима славенизма *благоволенује* и хибрида *благовољеније*, који су квалификовани као црквенословенски лексички слој и упућени на *благовољење* (РСАНУ). Лексема на коју се упућује (*благовољење*) потпуно је посрбљена и квалификује се као заст. У савременом српском језику замењена је синонимом 'благонаклоност', док у семантичкој парафрази налазимо и описни део дефиниције 'добра воља' (в. потврде у РСАНУ).

Прегледана литература бележи да формант /све-/ у Његошевим песничким делима долази као други по творбеној продуктивности (исп. Стијовић 1999: 102). Међутим, у нашој грађи која обухвата само лексику из РМС на слово „с” долази у једном примеру као /сва-/ *свамогућ*, -а, -е и *свамогућан*, -ћна, -ћно 'в. свемогућ'.

Формант /бого-/ јавља се у већем броју примера у нашој грађи: *богомолан*⁵¹¹, -лна, -лно 'в. богомољан' (РСАНУ), *богомолцац*⁵¹² 'в. богомољац' (РСАНУ), *богомудар*⁵¹³, -дра, -дро 'обдарен великом мудрошћу, веома mudar' (РСАНУ), *богопочитање*⁵¹⁴ 'в. богопоштовање' (РСАНУ), *богословни*⁵¹⁵, -а, -о 'в. богословски' (РСАНУ) итд.

Неке од лексема са творбеним формантом /бого-/ јављају се у РСАНУ и са квалификатором *цсл.*, нпр.: *богословије* *цсл.* 'в. богословље (1)' (РСАНУ), *богослуженије* *цсл.* 'в. богослужење' (РСАНУ), *боголсужје* *цсл.* '1. в. богослужење; 2. в. богоштовље' (РСАНУ) итд.

Формант /крво-/ јавља се као први део лексема у неколико примера у нашој грађи: *кроволитни*⁵¹⁶, -а, -о 'у коме се пролива крв, крвав' (РСАНУ), *кровопијца*⁵¹⁷ 'в. кровопија (2)' (РСАНУ), *кровопроливање*⁵¹⁸ 'в. кровопролиће' (РСАНУ), *кровомесник*⁵¹⁹ 'онај који је учинио родоскрвђење' (РСАНУ), *кровомешење*⁵²⁰ 'в. кровомешање' (РСАНУ) итд.

Творбени формант /многа-/ јавља се у већем броју лексема: *многобожан*, -жна, -жно 'в. многобожачки' (РСАНУ), *многобожује* и *многобожје*⁵²¹ 'в. многобожство' (РСАНУ), *многобожник* 'в. многобожцац' (РСАНУ), *многоглаголивост*⁵²² 'в. многоглагољивост' (РСАНУ), *многोजенарство* 'в. многोजенство'⁵²³ (РСАНУ), *многозвучан*, -чна, -чно '1. а. богат звуцима, испуњен мноштвом звукова ...' (РСАНУ), *многонародство*⁵²⁴ 'мноштво, бројност пчела у кошници ...' (РСАНУ), *многанојан*⁵²⁵, -жна, -жно 'в. многоног' (РСАНУ), *многополезан*, -зна, -зно 'који је од велике користи, веома користан' (РСАНУ), *многоразличан*, -чна, -чно 'пун различитости,

⁵¹¹ У рускословенском/руском потврда је *богомольный* (СРЈ XVIII).

⁵¹² В. у речнику руског језика 18. в. *богомолца* (СРЈ XVIII).

⁵¹³ У СРЈ XVIII: *богомудрый*.

⁵¹⁴ Потврду у руском језику 18. в. налазимо у СРЈ XVIII: *богопочитание*.

⁵¹⁵ Потврда за придев у СРЈ XVIII: *богословный*.

⁵¹⁶ У СРЈ XVIII: *кроволитный*.

⁵¹⁷ Потврда за лексему у руском језику 18. в. пружа нам СРЈ XVIII: *кровопийца*.

⁵¹⁸ У руском језику 18. в. именица *кровопроливатель* упућује се на *кровопролитель*.

⁵¹⁹ СРЈ XVIII бележи две именице у овом значењу *кровосмѣститель* и *кровосмѣсник*.

⁵²⁰ Потврду за овај славеносрбизам пружа нам СРЈ XVIII, који региструје именицу у руском језику 18. в. *кровосмѣшение*.

⁵²¹ У СРЈ XVIII: *многобожие* и *многобожство*.

⁵²² Потврда у СРЈ XVIII: *многоглаголивость*.

⁵²³ Потврду у руском језику налазимо у СРЈ XVIII: *многोजенство*. Међутим, одредница на коју се упућује остала је без квалификатора у речницима.

⁵²⁴ У СРЈ XVIII: *многонародство*.

⁵²⁵ Потврда за придев је *многанојный* (СРЈ XVIII).

веома разноврстан, разнолик' (РСАНУ), *многословити*⁵²⁶ 'многа, претерано говорити, брбљати' (РСАНУ) итд.

Разноликост у квалификацији, коју уочавамо код свих типова твореница, региструјемо и код сложеница које у свом саставу имају формант /многа-/: *многolestвије*⁵²⁷ цсл. (РСАНУ), *многoмужије* сткњ. (РСАНУ), *многоразличије* сткњ. (РСАНУ) и сл.

Формант /грома-/ у нашој грађи забележен је само у једном примеру: *громогласје*⁵²⁸ 'громки гласови; громогласност' (РСАНУ) и сл.

Творбену секвенцу /огње-/ у првом делу налазимо у лексемама са маркером заст.: нпр. *огњеносни*⁵²⁹, -а, -о '1. који сипа огањ, ватру, ватрени (о оружју) ...' (РСАНУ), али региструјемо у истраживачком материјалу и придеве са овим формантом који су другачије квалификовани, услед промене правила о употреби квалификатора у РСАНУ, нпр. *огњедишни*, -а, -о и *огњедишући*, -а, -о сткњ. 'огњевит, огњен' (РСАНУ).

Формант /велико-/ долази у брпјним примерима: *великолетије*⁵³⁰ 'в. велелепност' (РСАНУ), *великолепност*⁵³¹ '1. в. велелепност ...' (РСАНУ), *великоможан*⁵³², -жна, -жно 'в. великомоћан' (РСАНУ) и сл.

/високо-/: *високоблагородије*⁵³³ 'некадашња титула виших чиновника и официра' (РСАНУ), *високоблагородни*⁵³⁴, -а, -о 'некадашњи епитет уз реч господин ...' (РСАНУ), *високодушан*⁵³⁵, -ина, -ино 'в. великодушан' (РСАНУ), *високопаран*⁵³⁶ '1. који лети у великим висинама' (РСАНУ), *високопревасходитељство*⁵³⁷ 'в. високопревасходство' (РСАНУ), *високопреосвеишеник*⁵³⁸ 'духовно лице, високог чина' (РСАНУ), *високородије*⁵³⁹ '(уз допуну: ваше, његово, њихово) титула виших чиновна, између „високоблагородије” и „превасходство”' (РСАНУ), *високоумије* и *високоумје*⁵⁴⁰ 'в. високоумље' (РСАНУ) итд.

Неки примери из наше грађе немају квалификатор *заст.* већ *цсл.*, као нпр.: *високомеран*⁵⁴¹, -рна, -рно цсл. 'надмен, уображен' (РСАНУ).

⁵²⁶ Руски/рускословенски језик 18. в. имао је глагол *многословить* (СРЈ XVIII).

⁵²⁷ У СРЈ XVIII: *многoлѣтствие*.

⁵²⁸ Потврду региструје СРЈ XVIII: *громогласие*.

⁵²⁹ У РСАНУ потврда за лексему у руском језику је: *огненосный*.

⁵³⁰ У СРЈ XVIII: *велелѣние*, а у РСАНУ: *великолѣние*.

⁵³¹ Потврду за ову именицу у руском/рускословенском језику налазимо у СРЈ XVIII: *великолѣпность*.

⁵³² У СРЈ XVIII: *великоможный*.

⁵³³ И РСАНУ и СРЈ XVIII бележе лексему у руском/рускословенском језику: *високоблагородие*. Наиме, сматрамо да је ова лексема у српском језику могла бити квалификована као историзам, тј. у овом случају славенизам који означава појам који припада историји.

⁵³⁴ У СРЈ XVIII: *високоблагородный*.

⁵³⁵ Потврду за славенизам налазимо у именици забележеној у СРЈ XVIII, од које претпостављамо да је настао посматрани придев: *високодушие*.

⁵³⁶ Ова лексема се реализује у свом примарном значењу као застарела, док у осталим значењима то није. Потврду за исто примарно значење налазимо и у руском/рускословенском језику, в. под *високопарный* (СРЈ XVIII).

⁵³⁷ И РСАНУ и СРЈ XVIII региструје лексему из руског/рускословенског језика: *високопревосходительство*.

⁵³⁸ Руски речник језика 18. в. потврђује именицу *високопреосвященство*, од које је настала именица у нашој грађи.

⁵³⁹ У рускословенском/руском језику 18. в.: *високородие* (СРЈ XVIII).

⁵⁴⁰ Потврда у СРЈ XVIII: *високоумие* и *високоумство*.

⁵⁴¹ У СРЈ XVIII: *високомѣрный*.

Примери у нашој грађи са формантом /зло-/ су следећи: *зловерије* 'в. зловера' (РСАНУ), *зловредан*⁵⁴², *-дна, -дно* 'штетан, шкодљив' (РСАНУ), *злодеј*⁵⁴³ 'онај који чини зло, који је спреман на зло, злочинац; убица, крвник; смртни непријатељ (РСАНУ), *злодејаније*⁵⁴⁴ и *злодејство* 'в. злодело' (РСАНУ), *злонараван*⁵⁴⁵, *-вна, -вно* 'који има рђаву, опаку нарав, opak, прек, напрасит ...' (РСАНУ), *злополучан*⁵⁴⁶, *-чна, -чно* 'невољан, злосрећан' (РСАНУ), *злорад*⁵⁴⁷ 'в. злурадник' (РСАНУ), *злословити*⁵⁴⁸ 'проносити зле, рђаве гласне о некоме, говорити лоше ...' (РСАНУ), *злословље*⁵⁴⁹ 'преношење рђавих, увредљивих гласова о некоме, злословљење ...' (РСАНУ), *злостраданије*⁵⁵⁰ 'страдање, невоља, патња, мука' (РСАНУ), *злоупотребљење*⁵⁵¹ 'в. злоупотреба (2)' и сл.

Неколико примера квалификовано је маркером цсл., нпр.: *зложелатељ*⁵⁵² цсл. 'в. зложелитељ' (РСАНУ), *зломислије* цсл. 'в. зломишљење' (РСАНУ) и сл.

Творбени формант /добро-/ у нашој грађи јавља се у великом бројем примера, као и префикс /зло-/ , нпр.: *добродетељ*⁵⁵³ (*добродетел*) и (цсл.) *добродјетељ* (*добродјетел*) 'а. позитивна особина, врлина; племенитост, доброта ...' (РСАНУ), *добродетељан*⁵⁵⁴ (и цсл.) *добродјетељан, -љна, -љно* 'пун врлине, честит' (РСАНУ), *добродуш(и)је*⁵⁵⁵ 'в. добродушност (1)' (РСАНУ), *доброжелатељан*⁵⁵⁶, *-жна, -жно* (*доброжелателан, -лна, -лно*) 'в. доброжелећи' (РСАНУ), *добронараван*⁵⁵⁷, *-вна, -вно* 'који има добру нарав, доброћудан; који има добро понашање, честит' (РСАНУ), *добротворив*⁵⁵⁸, *-а, -о* 'в. добротворан' (РСАНУ), *добротворитељ* 'в. добротвор' (РСАНУ), *доброхотство*⁵⁵⁹ 'в. доброхотност' (РСАНУ) итд.

Творбени формант /злато-/ налазимо само у једној лексеми која је квалификована као заст. у српским описним речницима: *златоделац*⁵⁶⁰ 'онај који прави ликове од злата, златар' (РСАНУ).

⁵⁴² Потврду за придев налазимо у СРЈ XVIII: *зловредный*.

⁵⁴³ У СРЈ XVIII потврда је *злодѣй*.

⁵⁴⁴ У СРЈ XVIII потврда је *злодѣяние*.

⁵⁴⁵ За придев не налазимо потврду у рускословенском/руском језику, али именицу *злонравие* бележи СРЈ XVIII.

⁵⁴⁶ СРЈ XVIII бележи придев *злополучный*.

⁵⁴⁷ У рускословенском/руском језику потврду налазимо и за именицу у овом значењу: *злорадство* (СРЈ XVIII).

⁵⁴⁸ Потврду за глагол *злословить* даје нам СРЈ XVIII.

⁵⁴⁹ Потврду за именицу *злословие* налазимо у СРЈ XVIII, док је именица из наше грађе хибрид са посрбљеним суфиксом /-ије/ у /-ље/.

⁵⁵⁰ У СРЈ XVIII налазимо потврду у руском/рукословенског: *злострадание*.

⁵⁵¹ Потврда за овај хибрид је именица *злоупотребление* (СРЈ XVIII), која указује на то да је лексема у нашој грађи посрбљени славенизам или славеносрбизам.

⁵⁵² У СРЈ XVIII потврда је *зложелатель*.

⁵⁵³ У СРЈ XVIII налазимо именицу: *добродѣтель*¹, док РСАНУ бележи лексеми из руског језика *добродјетел*.

⁵⁵⁴ Потврду за придев налазимо у СРЈ XVIII: *добродѣтельный*.

⁵⁵⁵ Именицу *добродушие* у рускословенском/руском језику региструје СРЈ XVIII.

⁵⁵⁶ СРЈ XVIII региструје придев: *доброжелательный*.

⁵⁵⁷ У СРЈ XVIII потврда је *добронравный*.

⁵⁵⁸ У речнику руског језика 18. в. налазимо потврду за несвршени глагол *добротворити* СРЈ XVIII.

⁵⁵⁹ СРЈ XVIII бележи именицу *доброхотство*.

⁵⁶⁰ СРЈ XVIII бележи именицу из групе *nomina agentis*: *златодѣлец*.

Анализирана грађа бележи и творенице у којима се неки продуктивни форманти јављају као други део сложенице. Навешћемо и такве примере са творбеним формантом у другом делу сложенице⁵⁶¹. Региструјемо их најпре код придевских сложеница (исп. Стијовић 1992: 103).

Истраживачки материјал региструје следеће творбене форманте као саставни део другог дела сложенице:

/-видан/ – *анђеловидан*⁵⁶², -дна, -дно 'који има лик анђела' (РСАНУ), *коловидан*⁵⁶³, -дна, -дно 'округао, кружан' (РСАНУ) и сл.

/носан/ – *ваздухоносан*⁵⁶⁴, -сна, -сно 'који спроводи ваздух' (РСАНУ), *кривдоносан*⁵⁶⁵, -сна, -сно 'в. кривичан' (РСАНУ) итд.

/-љубан/ – *властољубан*⁵⁶⁶, -бна, -бно 'в. властољубив' (РСАНУ), *мудрољубан*, -бна, -бно '1. в. мудрољубив; 2. који одражава склоност према филозофији, мудрости' (РСАНУ) и сл.

/-родан/⁵⁶⁷ – *високородан*⁵⁶⁸, -дна, -дно 'исп. високорођени 1. који је племићког рода ...' (РСАНУ), *доброродан*⁵⁶⁹, -дна, -дно 'који је племићког порекла, отмен' (РСАНУ), *злородан*⁵⁷⁰, -дна, -дно 'који ствара несрећу, зло, зао, рђав' (РСАНУ), *инородан*⁵⁷¹, -дна, -дно '3. који доноси плод само једанпут, једнородан (о биљкама)' (РСАНУ), *новородан*⁵⁷², -дна, -дно 'а. који је скоро, недавно, тек рођен, новорођен; б. који се недавно појавио, који је нов као појава' (РСАНУ) и сл.

/-гласан/ – *велегласан*⁵⁷³, -сна, -сно '1. а. врло гласан, бучан ...' (РСАНУ), *громкогласан*⁵⁷⁴, -сна, -сно 'в. громак (1)' (РСАНУ), *доброгласан*⁵⁷⁵, -сна, -сно 'који пријатно звучи, милозвучан; који чисто одзвања, звонак' (РСАНУ), *јединогласан*,⁵⁷⁶ -сна, -сно 'в. јединогласан (1 и 3б)' (РСАНУ) итд.

⁵⁶¹ Како се анализи сложеница може приступити на два начина: уочавањем саставних делова сложене основе без обзира на присуство или одсуство суфикса, или узимајући у убзир суфиксе (што предствала прецизнију творбену анализу), нама у овом раду није био циљ детаљно проучавање композита, већ уочавање најфреквентнијих творбених форманата у њеном саставу те ћемо се водити методолошким поступком у њиховој анализи као што је то чињено у старијим дијахроничким истраживањима сложеница (исп. Стијовић 1992: 103).

⁵⁶² Потврду за придев прилажемо из СРЈ XVIII: *ангеловидный*.

⁵⁶³ У СРЈ XVIII: *коловидный*.

⁵⁶⁴ У СРЈ XVIII: *воздухоносный*.

⁵⁶⁵ У СРЈ XVIII налазимо потвду за придев: *кривоносый*.

⁵⁶⁶ Потврду за придев *властолюбный* даје нам СРЈ XVIII.

⁵⁶⁷ Запажамо да су сложени придеви у овог групи настали према моделу успостављеном у раду М. Зорић (2016: 96): придевска основа у првом делу композите, спојни вокал и придев (исп. композите истог типа класификоване на основу граматичке категорије творбених основа у истом раду).

⁵⁶⁸ У СРЈ XVIII придев је: *высокородный*.

⁵⁶⁹ У СРЈ XVIII потврда за славенизам који је настао према рускословенском/руском је: *доброродный*. Запажамо да је лексема *доброродан* квалификована као *заст.* и *ист.* у РСАНУ што, према нашем мишљењу, представља грешку у маркирању јединица које припадају пасивном лексичком слоју.

⁵⁷⁰ Потврду за придев налазимо у СРЈ XVIII: *злородный*.

⁵⁷¹ Придев нам потврђује СРЈ XVIII: *инородный*.

⁵⁷² У руском језику 18. в. *новорожденный* (СРЈ XVIII).

⁵⁷³ Потврда за придев налази се у СРЈ XVIII под одредницом *велегласный*.

⁵⁷⁴ Лексема у рускословенском/руском језику је *громогласный* (СРЈ XVIII).

⁵⁷⁵ Потврда за лексеми у руском/рукословенском језику је *доброгласный* (СРЈ XVIII).

⁵⁷⁶ Лексема у руском језику 18. в. *единогласный* (СРЈ XVIII).

/-душан/ – *благодушан*⁵⁷⁷, *-ина, -ино* 'благе нарави, питом, добродушан ...' (РСАНУ), *веледушан*⁵⁷⁸, *-ина, -ино* 'в. великодудушан' (РСАНУ), *двоједушан, -ина, -ино* 'в. дводушан' (РСАНУ), *крепкодудушан*⁵⁷⁹, *-ина, -ино* 'јак духом, крепак, одлучан; смео, храбар' (РСАНУ) итд.

/-душије/⁵⁸⁰ – *благодудушије*⁵⁸¹ и *благодудушије* 'в. благодудушност' (РСАНУ), *јединодудушије*⁵⁸² 'в. јединодудушност' (РСАНУ) и сл.

Кроз досадашњу анализу славенизама у нашем истраживачком материјалу, указали смо на њихове фонетске, морфолошке и творбене одлике. Овде ћемо се детаљније осврнути на лексику која чини део општесловенског лексичког фонда и која се налазе у осталим словенским језицима, или пак може бити страног порекла, али је по свој прилици у српски језик ушла посредством руског/рускословенског језика у XVIII в. Међу овим лексемама уочавамо и оне које развијају термилошко значење. Навешћемо и објаснити неколико примера из ове групе славенизама.

Облик *ангел* 'в. анђео' (РМС) потиче од латинског *angelus*, и грчког *angelos*, док је у старофранцуском језику облик *angele* (ОЕД) где је грчко-латинска група /ge/ адаптирана као /ђе/ у српском језику. У црквенословенски слој лексике овај облик могао је доћи из српске или руске редакције старословенског (Милановић 2010: 105);

Именица *буква*³ 'в. слово' (РМС) настала је од старословенског *боукы = бѣквь = боуква* (Срезњевски 1893–1912: 192). С обзиром на њено порекло, најпре бисмо је сврстали у реч домаћег порекла, међутим, лексема *буква* у значењу 'слово' први пут је потврђена у првој деценији 19. века, те је вероватније да је ова реч, макар у српски језикословни термилошки регистар, доспела под утицајем руског, тј. рускословенског језика⁵⁸³ (Мацановић 2018: 69);

За лексему *весна* 'в. пролеће' (РМС) Скок (3: 579) бележи да није народна реч, већ песничка и да је пореклом из старословенског⁵⁸⁴. Речник руског језика XVIII в. у овом значењу бележи именицу *весна*, што може указивати на то да је ова реч славенизам и да је преко рускословенског/руског ушла у српски језик.

Лексема *враг* 'непријатељ' (РМС) налази се у свим словенским језицима: стсл. *врагъ*, у рус. *ворог* и *враг* (РЈА), у овом значењу је забележена потврда⁵⁸⁵ из XIII в.

⁵⁷⁷ Потврду за придев у руском/рускословенском налазимо у СРЈ XVIII: *благодудушный*.

⁵⁷⁸ У руском/рускословенском придев је *веледушный* (СРЈ XVIII).

⁵⁷⁹ Потврда за придев налази се у СРЈ XVIII *крѣпкодудушный*.

⁵⁸⁰ У прегледаној литератури уочавамо и друго, прецизније сагледавање сложеница, тј. у овој групи грађење композица од придевске основе, спојног фокала и именице (Зорић 2006: 90). Такав тип прецизније анализе није био предмет нашег интересовања у овом раду те га остављамо за нека будућа истраживања.

⁵⁸¹ У СРЈ XVIII: *благодудушије*.

⁵⁸² У СРЈ XVIII: *јединодудушије*.

⁵⁸³ Мацановић (2018: 90) потврђује порекло именице *буква* у значењу 'слово' увидом у обраду хомонима у РСАНУ: „У прилог наведеној тврдњи говори и податак из РСАНУ. Наиме, у овом тезаурусном речнику именице *буква* као 'врста листопадног дрвета' и *буква* у значењу 'слово' обрађене су као хомоними (уп. РСАНУ, под *буква*¹ и *буква*²), с тим да је уз одредницу *буква*² ('слово') дата руска етимологија.”

⁵⁸⁴ „Грѣда іе. коріјену *аues-“ (Скок 3: 579).

⁵⁸⁵ У Типику хиландарском и студеничком Светог Саве (РЈА).

Лексему *глагол* РМС бележи и у значењу '2. цсл. назив за слово *г* у ћирилици'. А. Мацановић (2018: 250) објашњава њено порекло када тумачи примарно значење – 'врста речи којом се исказује радња, стање или збивање', при чему бележи да је „у питању форма општесловенског порекла” и да се „из (данас застарелог) значења 'реч, казивање' (РСАНУ) развило граматичко терминолошко значење”.

У прегледаној литератури налазимо да ово није народна реч, већ потиче из старословенског језика (*глаголь*) те да су лексему *глагол* 'pisci uzeli iz staroslavenskoga (u značenju kao riječ uopće, samo u knjigama pisanima crkv. ili miješanim jezikom; gdjegdje u narodu, ali uzeto iz crkve' (Симеон 1969, под глагол). У секундарном, застарелом значењу које бележе наши речници, налазимо потврду код Р. Симеона (1969), и то код примарне семантичке реализације лексеме *глаголи*⁵⁸⁶, *глаголь* '1. naziv za četvrto slovo u stsl. glagoljskoj i ćirilskoj azbuci (г) preuzeto iz grčkoga alfabeta (Г, У) ...'. Отуда ову лексему у њеној застарелој семантичкој реализацији (забележеној у РСАНУ) сврставамо у књишки слој лексике.

Лексема *год*² 'година' (РМС) пореклом је прасловенска (РЈА) и забележена је у Огледној свесци Речника славеносрпског језика (2016: 100). Присутна је у свим словенским језицима, те је у српском сврставамо у славенизме, тј. речи наслеђене из ранијих фаза књижевног језика.

У лексеми *гој*¹ 'мир' (РМС) налазимо исту основу као и код глагола *гојити* (РЈА), забележеног први пут у XII в., при чему лексикографи Речника ЈАЗУ констатују да није сасвим јасно како је добијено ово значење.

Лексема *крат* 'в. пут(а)' (РМС) индоевропског је порекла; „baltoslav., sveslav. i praslav. (*kortb), dolazi danas samo u multiplikativnim priložima dvakrát, trikrát itd. i u odatle izvedenim pridjevima на -ьп једнократан, двократан itd.” (Скок 2: 182). У руском/рускословенском забележена је именица женског рода *крата*² и именица мушког рода *крат*. РЈА под лексемом *крат* бележи да се често налази код писаца, најпре код штокаваца, и „јатачно није народна ријеч”, те је сматрамо књишком речју, тј. славенизмом, што потврђује и Огледна свеска Речника славеносрпског језика (2016: 156) која ову именицу испоређује са славенизмом *пут*².

Облици *корабљ*⁵⁸⁷ 'корабља' (РМС), као и *корабљ* и *корабља* '1. лађа, брод; 2. мн. танке цеви на гајдама ...' (РСАНУ) настали су од грчког *karabos* (в. РСАНУ код одреднице *кораб*), док потврду за облик у руском/рускословенском *корабљ* налазимо у СРЈ XVIII. Скок истиче да се налази у свим словенским језицима и да може бити „прасловенска посуђеница”, мада то и не мора бити (Скок 2: 152). Друга претпоставка у Скоковом етимолошком речнику је да је у овом случају реч о трачком посредовању на Балкану. Огледна свеска Речника славеносрпског језика (2016: 155) бележи лексему *корабљ* уз навођење етимологије из грчког језика и упућивање на лексему *корабљ* код које налазимо потврде од друге половине 18. в. Све наведено указује на то да је лексема у српски језик ушла преко руског, односно рускословенског језика;

⁵⁸⁶ Р. Симеон бележи да се етимологија може двојачко тумачити: или од „stsl. глаголи (г. глаголь)” или, пак „po nekima < (gotskoga) *hagal* (nordijski naziv za st.-germ. runu” (Симеон 1969, под одредницом *глаголи*).

⁵⁸⁷ За лексему *корабљ*, Скок 2: 152 наводи да је први пут забележена у 15. в. и да је и Вук региструје: „kõrābalj, gen. -āblja m (15. v., Vuk, Kavanjin, slov.)”, а да се облик *корабља* јавља код западних писаца: „kõrablja f (15. v., Nektorović, zapadni pisci, za „Nojev kovčeg”)”.

Число 'број' (PMS) је славенизам потврђен у овом значењу у Огледној свесци Речника славеносрпског језика (2016: 292).

Закључна разматрања о славенизмима у корпусу лексике маркиране квалификатором *заст.*

Славенизми су у нашем корпусу регистровани у високом степену, док су славеносрбизми реперезентовани мањим бројем лексичких јединица.

Славенизми по правилу застаревају, те бивају замењени синонимом домаћег или страног порекла или се пак посрбљују. Ретки су случајеви застаревања понародњеног облика и упућивања на славенизам, тј. књишку реч, као што је то случај са примером *прикључење*⁵⁸⁸ 'в. прикљученије'⁵⁸⁹ (PMS).

Услед Вукове реформе и потискивања славенизама као заоставштине књижевног језика предвуковског периода, већина ових лексема остаје у делу пасивног лексичког фонда српског језика.

Славенизми у једнојезичним речницима квалификовани су разнолико и недоследно, те поред маркера *заст.* уочавамо и другачије квалификације: *арх.*, *цсл.*, *сткњ.*, *рсл.* итд.

Примери као *велмуџа*⁵⁹⁰ 'в. велмоџа' (PMS) (в. код Срезњевског (1893: 240) облик у старим руским споменицима *вельмоџа*; PJA бележи прве потврде за им. *вельмоџа* у Стулићевом речнику) указују на ретке случајеве замене славенизма другим обликом карактеристичним за књижевни језик предвуковске епохе (исп. облик у руском језику 18. в *вельмоџа* (СРЈ XVIII)). За застарели облик *велмуџа* PJA бележи да је исто што и *вельмоџа* и прву потврду даје из Поповићевог српско-немачког речника. Наша анализа потврђује да из перспективе књижевнојезичког стандарда славенизми остају у пасивном лексичком фонду и да су у речницима савременог језика неједначено маркирани.

6.1.4.2. Лексика страног порекла

Досадашња истраживања показују да се крајем XVIII и у првој половини XIX века термилошки систем богатио (Бјелаковић 2022; Мацановић 2018) захваљујући интеркултуралним везама, језичким трансфером који се огледао у упливу интернационализама, преко руског и немачког језика, у српски лексички систем (Бјелаковић 2022: 24). Поред интернационализама, у нашем истраживачком материјалу јављају се и германизми, турцизми, латинизми, талијанизми, хунгаризми и грецизми.

У раду ћемо наводити и оне лексеме код којих етимологија није дата у једнојезичним речницима, а који су у српски дошли посредством неког страног језика. Иако се изведенице у литератури не третирају више као речи страног порекла, пошто су се потпуно адаптирале „подлежући деривацији као и речи домаћег порекла” (Бјелаковић 2022: 24), ми ћемо их у овом раду посматрати у оквиру анализе речи страног порекла. Разлог за то је чињеница да нас занима превасходно да ли је адаптирана страна основа била узрок застаревања лексема које речничка грађа маркира као застареле.

⁵⁸⁸ Није застарело обик са *цсл.* суфиксом /-ије/, већ посрбљена варијанта са домаћим суфиксом /-ње/.

⁵⁸⁹ Лексема на коју се упућује у PMS квалификована је маркером припадности црквенословенском лексичком слоју.

⁵⁹⁰ Милановић (2014: 324) бележи међу славенизмима именицу *муџъ* у делима Јована Суботића. Потврду такође налазимо у Огледној свесци Речника славеносрпског језика (2016: 178).

Наш циљ у овом делу истраживања јесте да прикажемо лексику која је у српски језик ушла из страних језика (ону лексику која је из перспективе савременог говорника српског језика застарела), као и да покушамо да уочимо узрок застаревања јединица овог типа, које чине знатан део нашег истраживачког материјала.

Интернационализми

У анализираној грађи уочавамо лексеме које су засноване на грчким и латинским основама, а које се у литератури сматрају интернационализмима, тј. лексемама „исте структуре (адаптиране према законитостима језика прималаца на графичком, фонетском, морфолошком и/или творбеном плану), углавном идентичног значења, које егзистирају у различитим, често несродним језицима, а реферишу о појмовима из области науке, технике, културе, уметности и политике у међународним оквирима” (Бјелаковић 2022: 24). У посматраним примерима може се запазити разлика у односу на облик својствен савременом српском језику, и то на плану фонолошке, морфолошке и творбене структуре. Претпостављамо да је управо то разлог њиховог застаревања и да се кроз овај тип лексике може посматрати процес адаптације лексема страног порекла пре Вукове реформе.

Навешћемо и анализирати неколико примера интернационализама, обраћајући посебну пажњу на језике посреднике преко којих је нека реч адаптирана у српски лексички систем.

Глагол *аванжирати* ’в. аванзирати’ (РМС) и глагол *аванцирати* дефинисан као ’аванзирати’⁵⁹¹, у РМС, а у РСАНУ као ’в. аванзовати’ налазимо у рускословенском/руском језику у овом значењу (в. гл. *авансировать* и *аванжировать* (СРЈ XVIII)). У поменутом речнику наводи се да су глаголи пореклом из француског језика (*avancer, s’avancer*), а претпостављамо да је у српски (као и у руски/рукословенски језик) ова лексема дошла преко немачког (*awansieren*)).

Адвокација ’в. адвокатура’ (РСАНУ и РМС) од латинске именице *advocatio* (ОЕД).

администрацијски, -а, -о ’в. административан’ (РСАНУ и РМС) од латинског *administratio* (ОЕД).

За облик *адрес* ’в. адреса’ (РМС) Милановић (2014: 182, у фусноти 308) наводи да је потврђен у предвуковском периоду, као и да је у српском облик усвојен преко немачког *Adresse*. РСАНУ потврђује да је ова реч дошла у српски из француског *adresse*, док ОЕД бележи да је именица *address* у енглески ушла из француског језика и да потиче од старог француског облика глагола *adrecier* чије порекло налазимо у латинском глаголу **addiriectiare*. ОЕД наводи и да се овај глагол налази у корену шпанског *aderezar* и италијанског глагола *addirizzare*, те након потврде у трима језицима⁵⁹² можемо рећи да је реч о интернационализму који је у српски језик највероватније ушао посредством немачког или француског језика.

Застарела реч *акат* ’в. акт’ (РМС) потиче од латинске именице *actus* (ОЕД), а облик *акт* налазимо и у руском речнику језика 18. в. (СРЈ XVIII).

⁵⁹¹ Занимљиво је да је овај глагол је у РСАНУ квалификован као покрајнизам и упућен је на нормативни облик ’аванзовати’, код којег се наводи порекло из француског језика (*avancer*).

⁵⁹² „Да би једна лексема добила статус интернационализма, мора постојати у најмање три несродна језика” (Бјелаковић 2022: 24).

Именица *академичар*⁵⁹³ '1. в. академик; 2. онај који похађа или је завршио неку академију или факултет, студент' (РМС и РСАНУ) и придев *академички*⁵⁹⁴, *-а*, *-о* 'в. академски' (РМС) док нам ОЕД потврђује да је реч о интернационализму, насталом од латинског *Academia*, тј. грчког *Akadēmeia*;

Пример који налазимо у оба вишетомна речника српског језика *алфавит*⁵⁹⁵ 'в. алфавет' (РМС) и 'в. азбука' (РСАНУ) представља термин из области лингвистичке терминологије (в. Мацановић 2018: 82). Посреди је интернационализам грчког порекла у којем се запажа грчи фонетизам, тзв. витацизам (слово *бета* постаје *вита*). Витацизам се у историји писма везује за дела православне цркве, док је бетацизам био карактеристичан за дела католичке цркве (Мацановић 2018: 83). Облик *алфавит*, који једнојезични речници бележе као застарео, настао је од имена прва два грчка слова, *алфа* и *вита*.

Облик *анаркија* 'в. анархија' (РМС) води порекло од грчке апстрактне именице *anarkhia*, настале од *anarkhos*. У латинском језику облик је *anarchia* (ОЕД).

Интернационализам *арест* 'затвор, хапс' (РМС) највероватније води порекло од старолатинског глагола *arester* (праиндоевропски корен је *sta-), у српски је могао ући преко англо-француске именице *arest* (у старом француском језику *areste*) (ОЕД), посредством руског/рускословенског *арест* (в. СРЈ XVIII који бележи етимологију уз пољског језика *areszt*).

Именица *бревијар* 'в. бревијар' (РМС) води порекло од латинског *breviarium* (ОЕД), док код Скока (1: 207) налазимо да је именица *бревијар* први пут забележена у 16. веку⁵⁹⁶. Руски речници 18. века бележе именицу *бревиар* (СРЈ XVII).

Морфолошки адапитран облик *гимназиј* 'в. гимназија' (РМС) порекло води од латинског *gymnasium*, тј. грчког *gymnasion* (ОЕД), а потврду налазимо и у рускословенском/руском *гимназий* (СРЈ XVIII).

За именицу *декембар* 'в. децембар' (РМС) РСАНУ бележи да је настала од латинског *december*. Застарели облик у српском језику највероватније води порекло од грчког *déka*, тј. од праиндоевропског корена *dek- у значењу 'десет' према десетом месецу у старом календару који почиње од марта (ОЕД).

Облик *етир* 'в. етар' (РСАНУ) потиче од латинског *aithēr* (в. етар, РСАНУ). Претпостављамо да овај интернационализам потиче од праиндоевропског корена *awer- (ОЕД), док застарели облик потврђује и Бјелаковић (2022: 25) у грађи терминолошког астролошког лексикона у преддуковском периоду.

⁵⁹³ О овом облику Клајн (2003: 237–238) бележи да: „Не рачунајући лексеме академик и класик, остале су (лексеме) у српском језику архаичне, будући да су их потиснули творбени дублети са суфиксом -ичар иако је било покушаја да се истозначнице семантички диференцирају”.

⁵⁹⁴ СРЈ XVIII региструје придев у руском језику 18. в. *академический* и именицу *академист* у оба значења која налазимо у српском језику (фр. *académiste*, нем. *Akademist*).

⁵⁹⁵ Овај облик бележи СРЈ XVIII у руском језику 18. в.

⁵⁹⁶ „Učena crkvena izvedenica od brevis > brêv m (16. v.) »papino pismo«, breviárium »summarium, skup svećeničkih molitava prema kalendaru« (Скок 1: 207).

Наша грађа бележи и лексему *Жудио* 'в. Жидов, Јеврејин' (РМС) према лат. *Judaeus* (у РСАНУ). Застарели облик из перспективе савременог српског језика можда је могао бити преузет из шпанског⁵⁹⁷ језика адаптацијом именице *judío*.

Облик *лицеј* 'а. заст. некадашњи назив неких наших школа средњег и вишег ступња' (РМС) добијен је од грчког *Lykeion*, према филозофској школи коју је основао Аристотел (РСАНУ). У српски језик је лексема ушла према латинском изговору грчке речи⁵⁹⁸ (Скок 1: 293). Занимљиво је да је лексема у овом значењу у РСАНУ квалификована као историзам, а не као застарела реч што сматрамо примеренијим квалификатором у овом случају.

Грађа доноси и лексему *метанија* 'дубоко, покорно клањање, метанисање, дубок, покоран поклон' (РМС), према грчком *metanoia*, *metagnoia*, спознаја греха, кајање. И у РСАНУ овај грецизам је квалификован као застарео у оба своја значења, у фигуративном под б. 'дубок, покоран поклон пред неким у знак поштовања, понизности и сл.' (в. РСАНУ под метанија⁵⁹⁹). Оно што можемо истаћи из перспективе савременог богослужбеног језика јесте да је ова реч активна и присутна у богословском, православном језичком дискурсу и да она са становишта савременог српског језика не припада пасивном лексичком фонду.

Лексема *нурија* 'црквена жупа, парохија' (РМС) од грчког *enoria* (РСАНУ) у РСАНУ је квалификована као покрајинска, не као застарела.

Педенса 'казна' (РМС) је балкански грецизам⁶⁰⁰ према Скоку (3: 630) и забележен је у српском језику у 14. и 15. в.

Облик *скена* 'в. сцена' (РМС) настао је према грчком *skēnē*, а у латинском налазимо потврду *scaena*, *scena* (ОЕД);

титор 'в. ктигор' у грчком *ktētōr* (РСАНУ), Скок (1: 218) даје потврду да је пореклом: „od srgr. κτήτωρ = ngr. χήτορας”.

⁵⁹⁷ Овај податак налазимо на интернету у Колинсовом шпанско-енглеском речнику: <[HTTPS://WWW.COLLINDICTIONARY.COM/Dictionary/SPANISH-ENGLISH/JUD%C3%ADO](https://www.collinsdictionary.com/dictionary/spanish-english/jud%C3%ADo)>

⁵⁹⁸ Потврду за облике налазимо у Скоковом етимолошком речнику: „Učen grecizam prema lat. izgovoru λύκειον (= humanističko lat. lyceum > tal. liceo, fr. lycée)” (Скок 1: 293).

⁵⁹⁹ Занимљиво је да је именица *метаније* у РСАНУ квалификована као лексема која припада црквенословенском лексичком слоју, најпре због суфикса /-ије/, и да је упућена на именицу *метанија* која носи квалификатор *заст.* Јовановић В. (2022: 309) у анализи језика владике Николаја Велимировића такође региструје именицу *метаније* и маркира је исто као и РСАНУ, квалификацијом *цсл.* Јовановић не даје упућивачку дефиницију, већ опису: 'дубоко покорно клањање, за време молитве при чему се обично руком или главом додирује под.' Поред ове именице, Јовановић В. (2022: 309) бележи и глагол *метанисати* без нормативног квалификатора. У руско-српском и српско-руском теолошком речнику (Кончаревић и Радовановић 2021: 221) регистроване су лексеме *метанија* 'поклон' (уз изразе *велика метанија* и *мала метанија*), као и глагол *метанисати* 'чинити метаније'. У речнику црквених појмова (Стошић 2006: 104) под одредницом *метанисање* наведена је и именица *метанија* (од грчког *μετανοέω*), док Скок (2: 416) региструје да је реч о балканским грецизмима црквеног (православног) порекла. Сви ови подаци наговештавају да наведене лексеме припадају слоју термилошке лексике која је везана за православни богословски дискурс, тј. да припадају активном лексичком слоју савременог српског језика.

⁶⁰⁰ Под одредницом *pedensa* = *pedensa* Скок (3: 630) наводи: „Balkanski grecizam (aorist ngr. ἐπαίδεψα < ἐπαίδεψα od παιδεύω »instruire, punir, châtier«), izgovori pedévo”.

У вези са обликом *торпед* и *торпеда* 'в. торпедо' можемо констатовати да су из латинског језика *torpedo* (ОЕД), те да до морфолошка трансформација долази највероватније прилагођавањем српском морфолошком систему.

У грађи уочавамо и велику групу глагола који у основи имају корен страног порекла, најпре латинског или грчког, а у српски језик су могли ући и преко неких других језика, као што су нпр.: *балансовати* 'в. балансирати' (РМС) од француског *balance* пореклом из латинског *bilanx* (ОЕД); *деградовати* 'в. деградирати' (РМС) из старофранцуског *degrader*⁶⁰¹ (ОЕД); *демонстровати* 'в. демонстрирати' (РМС) интернационализам настао према латинском *demonstrare* (РСАНУ и ОЕД); *демонтовати* 'в. демонтирати' (РМС) према француском *demonter* (РСАНУ); *дипломовати* 'в. дипломирати' (РМС) који у корену има именицу пореклом из латинског *diploma*, и у грчком *diploma*; *дуелисати се* 'в. дуелирати се' (РМС) од француског *duel* (РСАНУ), пореклом из латинског језика *duellum* (ОЕД); *емаљисати* 'в. емаљирати' (РМС) из француског *émail* (РСАНУ и ОЕД⁶⁰²); *импрегновати* 'импрегнирати' (РМС) води порекло од латинског *impraegnare*⁶⁰³ (ОЕД) у српски је највероватније ушао преко италијанског језика (Скок 1: 719); *инклинovati* 'инклинирати' (РМС) води порекло од латинског *inclinare*, а ОЕД бележи и његово метафоричко значење које развија у српском и које је такође постојало у класичном латинском; *пензионовати* 'в. пензионисати' (РМС) од именице из латинског језика *pensio*⁶⁰⁴ (ОЕД и РСАНУ), у српски језик највероватније је адаптиран преко италијанског глагола *pensare* (в. и именицу у француском *pensionaire* (Скок 2: 637)); *резимовати* 'в. резимирати' (РМС) од старофранцуског *resumer* пореклом из латинског *resumere* (ОЕД); *реорганизовати* 'в. реорганизовати' (РМС) префиксацијом од старофранцуског *organiser* пореклом из латинског *organizare* (ОЕД); *сугестовати* 'сугерирати' (РМС) пореклом из латинског *suggestus* партиципа глагола *suggerere* (ОЕД); *титоловати* 'в. титулисати' (РМС) од латинског *titulus* (ОЕД и Скок 3: 475); *цитовати* 'в. цитирати' (РМС) од старофранцуског *citation* или директно из латинског *citationem* (ОЕД).

На основу прегледа упућивачких глаголских одредница, тачније на основу упоређивања творбено-морфолошког лика застареле лексеме и лексеме у упућивачкој дефиницији, можемо уочити конкурентност суфикса /-овати/ : /-ирати/ (најзаступљенија), /-овати/ : /-исати/, /-исати/ : /-ирати/ (у појединим случајевима). Наша грађа показује да су чешће застаревали глаголи грађени суфиксом /-овати/⁶⁰⁵ спрам оних на /-ирати/ или /-ити/-ати/. (исп. Шипка 2001: 167–173).

⁶⁰¹ Реч је добијена префиксацијом, а корен је из латинског језика, пранидоевропског порекла: "from des- "down" (see *dis-*) + Latin *gradi* "to walk, go, step" (from PIE root **ghredh-* "to walk, go")" (ОЕД).

⁶⁰² У Етимолошком речнику енглеског језика, код гл. *enamel* налазимо потврду: „As 'hardest part of a tooth', 1718, from a use in French *émail*" (ОЕД).

⁶⁰³ Скок (1: 719) бележи следећу етимологију: „od tal. postverbala *impiego* m od *impiegare* < lat. *implicare* (prefiks in + *plicare*)”.

⁶⁰⁴ Скок код глагола *пенсати* бележи да је именица *пензија* добијена на следећи начин: „Od lat. > tal. *pensare*. Od istog korijena lat. apstraktum na -io *pensia* > (latinizam) *pensija*” (Скок 2: 637).

⁶⁰⁵ Занимљиво је да је у језику Јована Суботића најфреквентнији глаголски суфикс страног порекла /-ирати/ који је одомаћен кроз утицај немачког језика, те како Милановић (2014: 318) наводи: „неки од

Романизми (галицизми и италијанизми)

Позајмљенице из француског језика продиру у српски језик преко културних контаката у XIII и XIV в., потом у доба ренесансе, али њихов број знатно расте у XVIII и XIX в. (Милановић 2010: 105). Наиме, француски лексички утицај до XVIII века био је веома слаб, те се културно-уметничке везе са Француском продубљују у XVIII и XIX в., што за последицу има и интензивнији продор галицизама (Милановић 2014: 339). Речи пореклом из француског језика најпре су посредно продирале у српски језик, преко немачког, руског и италијанског језика, да би са превођењем књижевних дела друге половине 18. в. почео да се осећа директни француски утицај.

Како смо о речима пореклом из француског језика говорили у поглављу о етимолошким квалификаторима застареле лексике у једнојезичним речницима, овде ћемо навести само прототипичне примере који одсликавају разлоге застаревања, било да су облици адаптирани из страних језика доживели фонетску, морфолошку, творбену било лексичку трансформацију:

- *гавалер* и *гавалир* 'в. кавалџер' (РМС) пореклом је од старолатинског *caballarius* (ОЕД), док РСАНУ бележи да је у српски ушао из француског *cavaliere* према италијанском *cavaliere*;
- *газ*³ 'в. гас¹' (РМС) француски *gaz* у РСАНУ, док Скок (1: 554) бележи порекло лексеме од алхемијске речи *gas* (1644) чији је творац Фралапац Ван Хелмонт (1577–1644) према латинско-грчком *chaos* »kaos«.;
- *банкер* 'в. банкар' (РМС) од италијанске речи *banca*, у немачком *Banca*. ОЕД бележи именицу из француског *banquier*, док руски/рускословенски бележи облик *банкир* (СРЈ XVIII);
- *баталион* 'в. батаљон' (РМС) потиче из француског *bataillon*; и СРЈ XVIII бележи да је у руски језик 18. в. ушао непосредно или кроз немачку реч *Batallion*. Застарели облик који бележи наша грађа бележе и речници руског/рускословенског језика (в. *баталион* у СРЈ XVIII);
- *волонтер* '1. онај који од своје воље ступи у војну службу, добровољац' (РМС) и '2. добровољац у рату; исп. волонтијер' (РСАНУ) од француског *volontaire* (РСАНУ и у ОЕД од француског *volontaire* око 1600 године) пореклом од латинског *voluntarius* (ОЕД). У овом случају уочавамо семантички архаизам, према Радовић-Теших (1982: 259), тј. застаревање једне семантичке реализације унутар лексеме;
- *гвардија* '1. в. гарда (1)' (РМС) од италијанског *guardia* (РСАНУ) и у старофранцуском *gardien* (ОЕД⁶⁰⁶);
- облик *жираф* 'в. жирафа' (РМС и РСАНУ) пореклом је из арапског *arraf*, *ziraph*, and *gerfauntz*; у српски језик је дошао преко италијанског *giraffa* (ОЕД) или француског *girafe* (Скок 3: 681). РЈА не даје потврде за лекему *жирафа*. Застарели облик који бележе наши речници у руском/рускословенском такође је

ових глагола данас су архаични у форми са /-ира/, будући да су у стандардном српском језику потиснути конкурентним облицима са суфиксом грчког порекла /-иса/ или домаћим суфиксом /-ова/'. Наша грађа показује управо супротно, да су облици са домаћим суфиксом /-ова/ чешће квалификовани као застарели, док глаголи на /-ира/, које Милановић (2014: 318) у језику Ј. Суботића наводи као архаичне, ни у једном једнојезичном речнику нису маркирани квалификатором застарелости. Они су у речницима упућени на глаголе изведене суфиксима /-иса/ и /-ова/, али су остали без квалификације нормативног статуса и у РСАНУ и у РМС.

⁶⁰⁶ Етимолошки речник енглеског језика код глагола *guard* бележи да је корен у немачком језику: „Italian *guardare*, Spanish *guardar* also are from Germanic” (ОЕД).

регистрован као *жираф* (СРЈ XVIII), те је и на тај начин, посредством руског/рускословенског, застарели облик могао ући у српски језик;

- *леут*⁶⁰⁷ '1. трубадурски музички инструменат сличан тамбури' (РМС) од италијанског *leuto, liuto* (РСАНУ и ОЕД), а у латинском *lutana*, шпанском *laud*, португалском *alaude* (ОЕД);
- *лубарда* = *лумбарда* '1. врста старинског топа; 2. гвоздена шупља кугла напуњена барутом, кумбара' (РМС) од италијанског *bombarda* (РСАНУ), у старофранцуском *bombarde* (ОЕД);
- *макина* '1. машина, строј; направа' у српски језик ушла путем италијанског *macchina* (РСАНУ), од латинског *machina* (ОЕД);
- *пикула* '1. в. пикола (2)' (РМС) од италијанског *flauto piccolo* 'мала флаута' од латинског корена **pikk-* 'мали' (ОЕД).

Германизми

Јаки територијални и културни контакти између српског и немачког језика постојали су још од XVIII в., након више таласа колонизације Немаца на тло Војводине. Тако се утицај немачког језика појачава школовањем Срба у аустријским школама и на универзитетима (Милановић 2014: 340). Тада је немачки језик био званични административни језик на тлу данашње Војводине, а од 1780. године био је и главни предмет у школској настави (Милановић 2010: 105).

Германизми су нарочито били присутни у војној и техничкој терминологији (Милановић 2010: 105), али и у другим лексичким слојевима у предвуковском периоду. Поред примера глагола са суфиксом /-ира/, навешћемо само карактеристичне примере лексичких германизама, међу којима су и речи латинског (често и француског) порекла, у српски доспеле немачким посредством (исп. Милановић 2014: 340). То су у нашој грађи сл. примери:

- *ауктор* 'в. аутор'⁶⁰⁸ (РМС) – интернационализам (од лат. *auctor* (ОЕД)) који је у српски дошао преко немачког *Autor* (у РСАНУ и Кангрга 1937: 81);
- *аукторитет*⁶⁰⁹ 'в. ауторитет' (РМС) интернационализам (лат. *auctoritatem* (ОЕД)) који је у српски могао ући преко немачког *Autorität* (Кангрга 1937: 81);
- *агитирати* '1. радити, делати; 2. гестикулирати, правити покрете рукама (РМС), док РСАНУ бележи да смо реч добили из немачког језика – *agitieren* (Кангрга 1937: 24);
- *аркив* 'в. архив' (РМС) – у српски је овај интернационализам ушао преко немачког *Archiv* (РСАНУ; Кангрга 1937: 50), док води порекло од латинског *archivum*, тј. грчког *ta arkheia* (ОЕД);
- *апелата* 'в. апел (2)' (РМС) претпостављамо да је до ове морфолошке адаптације дошло променом именице мушког рода која је у српски ушла преко немачког *Appell* (в. СРЈ XVIII, под одредницом *апелъ*; и глагол *appellieren* код Кангрге 1937: 49), у старофранцуском је *apel*, а у латинском глагол *appellare* (ОЕД);
- *аранжовати* 'в. аранжирати' (РМС), где је нормативни облик у српски ушао преко немачког глагола *Arrangieren* (РСАНУ и Кангрга 1937: 51);

⁶⁰⁷ У РСАНУ ова лексема ни у једном свом значењу није квалификована као застарела.

⁶⁰⁸ Лексема је пореклом из латинског језика, од лат. *auctor* (в. ОЕД).

⁶⁰⁹ У руском језику 18. в. забележена лексема је *авторитет*; и СРЈ XVIII бележи облик из немачког *Autorität* и италијанског *autorita* који потичу од латинског *auctoritas*.

- *бунташ* 'в. бунтовник⁶¹⁰, (РМС) од немачког *Bund* (РЈА бележи ову именицу, као и РСАНУ);
- *глунта* '1. врста старинске тешке, војничке пушке ...' (РСАНУ) и 'пушка' (РМС) од нечаког *Lunte* (РСАНУ и Кангрга 1937: 406);
- *грешља* 'пара, новчић, ситан новац' (РМС) и 'стари аустријски бакарни новчић, грошчић' (РСАНУ) пореклом од немачке именице *Gröschel* (РСАНУ);
- *лајб*⁶¹¹ 'део горње женске одеће, врста јелека (обично са рукавима); горњи део женске хаљине' (РМС) према немачком *Leib* 'тело' (РСАНУ) и у значењу 'тело; струк, п(ој)ас; труп; стомак, желудац, трбух; утроба (Кангрга 1937: 394);
- *лајман* '1. лајтнант, поручник; 2. в. лацман(ин)' у немачком *Leutnant* (Кангрга 1937: 398);
- *лозунг*² 'в. лозинка^{1,612} (РСАНУ) према немачком *Losung* (РСАНУ и Кангрга 1937: 404);
- *лунта* '1. а. фитиљ за паљење ватреног оружја или млина; б. врста старинског топа који се палио фитиљем; врста старинске пушке ...' (РСАНУ) према немачком *Lunte* 'фитиљ, потпаљивач' (РСАНУ и Кангрга 19367: 406);
- *малта* '1. трошарина; зграда у којој се наплаћује трошарина; 2. брана, рампа; граница' (РМС) према немачком *Maut* 'царина, путарина' (РСАНУ и Кангрга 1937: 414). Облик води порекло од латинског *muta* (Скок 2: 364) и замењен је другим синонимима у српском језику, а с обзиром на то да вањезички разлози утичу на повлачење речи у пасивни лексикон, овај германизам престаје да бива део активног лексичког фонда српског језика;
- *нормисати* 'в. нормирати' (РМС) у корену се налази именица латинског порекла *norma* (РСАНУ и ОЕД) у српски је највероватније ушла преко немачког језика⁶¹³ преко именице *Norm* (Кангрга 1937: 447), што потврђује и Скок 2: 524;
- *обршатар*⁶¹⁴ 'обрстар, пуковник' (РМС и РСАНУ) од немачког *Oberst* (РСАНУ и Кангрга 1937: 450);
- *партаја* '1. а. в. партија (1а)⁶¹⁵; 1. б. в. партија (2)' (РМС) – у српски језик је ушла преко немачког *Partei* 'странка, партија; парничне стране, парничари; кућа, домаћинство, станар' (Кангрга 1937: 457);
- *сексер* '1. стари аустријски новац (првобитно од шест крајцара, а касније од 20 филира); 2. фиг. мала количина, мала вредност уопште' (РМС) у српски језик улази преко немачке изведенице *Sechser* настале од *sechs* у значењу 'шест' (Скок 3: 217). Како ова позајмљеница из немачког језика означава реалију која више не постоји, могао би јој се приписати и квалификатор *ист.* С обзиром на то да је забележена у књижевним делима, о чему сведочи РМС („Дуго је [сељак] ходао са натовареним коњем . . . тражећи три сексера за дрва. Андр. И.”), сматрамо да би можда најпримеренији био квалификатор *арх.*;

⁶¹⁰ Посматрани пример највероватније је настао од основе страног порекла и суфикса /-аш/, док је код нормативног облика реч о вишеструкој мотивацији. „Већ и код овог, као и код многих потоњих примера могућа је другачија мотивација: да је у питању 'онај који је бунтован'. У том случају суфикс би био -ик, а не -ник.” (Ђорић 2008: 27–29).

⁶¹¹ Овај германизам у РСАНУ није квалификован као *заст.*

⁶¹² Исп. Милановић (2014: 341).

⁶¹³ У литератури налазимо потврду: „Od lat. norma > tal. norma > njem. die Norm, normal, normieren” (Скок 2: 524).

⁶¹⁴ Овај германизам у једнојезичним речницима квалификован као застарео, региструје и Милановић (2014: 340) у језику Ј. Суботића.

⁶¹⁵ У РМС лексема *партија* која је у српски ушла преко француског језика, реализује значења на која се упућује у семантичкој парафрази застареле лексеме *партаја*: '1. а. политичка организација са одређеним програмом о економским и друштвеним односима' и '2. заједница људи сједињених каквим општим интересима и гледиштима' (в. под партија, РМС).

- *трумна* 'гомила' (РМС) од немачког *der Truppe* (у Вуковом Рјечнику, као и у РЈА). У Броз-Ивековићевом Рјечнику hrvatskoga jezika (1901) код ове одреднице је забележено⁶¹⁶ да је *м* уметнуто аналогijом према лексемама *думлек* (*дулек*), *тамбор* (*табор*) те је највероватније реч о покрајинској црти у застарелом облику лексеме;
- *фунт* 'в. фунта (1)' (РМС) од немачког *Pfund* (Кангрга 1937: 464), порекло води од латинског *pondo*. Стандардизован облик се највероватније аналогijом прилагодио српском морфолошком систему именица ж. рода на *-а*.

Хунгаризми

Контакти са Мађарима датирају од њиховог доласка у Панонију у IX в. и настављају се током средњег века (Милановић 2010: 106). Појачани контакти након Велике сеобе крајем XVII в. резултирају већим бројем хунгаризама, од којих су многи из перспективе савременог српског језика маркирани као застарео лексички слој. Навешћемо примере из речничке грађе, где уочавамо највећи број јединица добијених од основе мађарског порекла и домаћих творбених форманата:

- *биров* 'а. општински позивар, викач, пандур; б. општински старешина, кмет' (РМС), од мађарског *biro*, судија (РСАНУ) и суфикса домаћег порекла */-ов/*;
- *ишпан* 'надгледник, надстојник на властелинском или спахијском имању' у мађарском *ispán*. Овај хунгаризам у РСАНУ је квалификован као историзам, што је, према нашем мишљењу, исправнији поступак у квалификацији тугула, служби и задужења која припадају некој од прошлих епоха српског народа;
- *јуратош* = *јуратуш* 'в. јурат' (РМС), етимологија коју бележи РМС је мађарско-латинска, претпостављамо због суфикса који је карактеристичан за мађарски језик и основе латинског порекла од *iuratus* или *iurista* (ОЕД);
- *латов* 'службеник у царинарници, цариник' (РМС и РСАНУ) од мађарске основе *látó* (РСАНУ) и домаћег суфикса */-ов/*;
- *мажа* 'а. цента (некадашњих 100 фунти); в. врећа' (РМС) и *мажа²* '1. мера за тежину од сто фунти, цента; 2. справа за мерење тежине, вага' (РСАНУ) од мађарског *mazsa* (РСАНУ);
- *огар* 'врста ловачког пса' (РМС) од мађарског *agár* (РСАНУ);
- *русга*⁶¹⁷ 'држава, земља, покрајина' (РМС) од мађарског *ország* (Скок 3: 175);
- *толмач* 'в. тумач' (РМС) од мађарског *tolmács* из 14. в. (Скок 3: 522);
- *хаднаћ* '1. поручник граничарске милиције; 2. жандарм' (РМС), од мађарске сложенице *hadnagy* што значи 'vojvoda, zapovjednik и ratu' (Скок 1: 646);
- *хармица* '1. царина; 2. царинарница, трошаринска станица, митница' (РМС), од мађарског *harminc*⁶¹⁸ (Скок 1: 658);
- *шарампов* 'а. шанац, јарак, опкоп; б. плетена ограда од прошћа, плот' (РМС) – хунгаризам адаптиран на следећи начин: „Dočetak -ov урицује на мађ. -о: мађ. sarampo »isto«. Та је ријеч postala balkanska.” (Скок 3: 382);
- *шерег* '1. чета; војска; 2. велики број чега, мноштво; чопор' од мађарског *sereg* (Скок 3: 388).

Турцизми

⁶¹⁶ Исто цитира и Даничић у РЈА (18. том, 818 стр.) позивајући се на Ивековићев речник.

⁶¹⁷ Од 14–19. в. јавља се у Стулићеву речнику (Скок 3: 174).

⁶¹⁸ Објашњење ове адаптације пружа нам Скок (1: 658): „Femininum prema carina; n israo zbog disimilacije m–n”.

Највећи број речи страног порекла у нашем истраживачком материјалу чине турцизми. Овај податак не изненађује како је у предвуковском периоду изражено инсистирање славеносрпских писаца на разумљивости код читалачке публике директно утицало на високу фреквенцију одомаћених турцизама (Милановић 2010: 107). Поред германизама и речи словенског порекла, турцизми, тј. оријентализми (речи пореклом из турског, арапског или персијског језика) чине значајан део наше лексичке грађе. Овде ћемо навести турцизме које смо запазили у једнојезичним речницима, а који су облички интересантни за праћење процеса застаревања у лексици страног порекла:

- *аба* '1. а. груба вунена тканина, сукно; б. горњи део мушке одеће од такве тканине или чохе; 2. (обично мн.) изношено, подерано одело, дроњци' (РМС), док РСАНУ бележи етимологију од турског *aba*, као и метонимијско значење '3. в. абација'. У Етимологијском рјечнику налазимо потврду за овај балкански турцизам арапског порекла који је регистрован у свим балканским језицима (Скок 1: 2);
- *авиџа* 'в. ловац' (РСАНУ и РМС) од турског *avcı*, код Ђинђић (2014: 137) налазимо облик *avci* у овом значењу и уочавамо лексему грађену од турске основе и суфикса /-џија/;
- *агазли* 'мрк, вран' (РМС и РСАНУ); о овом непромењивом придеву налазимо потврду у Етимологијском рјечнику: „U turskom se kaže yağız »mrk«. 'ez -li. Znači da je izvedenicu stvorio naš narodni pjevač slijedeći maniru uobičajenu u narodnoj pjesmi” (Скок 1: 12);
- *ајлук* 'плата, доходак' (РМС и РСАНУ) потиче од турског *aylık*, *aylıkçı* и преузет је из турске управне и војничке терминологије (Скок 1: 17).
- *акмаца* 'млад соко или кобац' (РМС) од турске именице *atmaca* (према РСАНУ и Ђинђић 2014: 136);
- *алај-барјак* и *алјбарјак* '1. застава једног алаја; 2. сватовска застава; 3. одред од 1000 војника' (РСАНУ и РМС) полусложеница настала од турског *alayı bayrak* 'пуковска застава' (РСАНУ); код Ђинђић (2014: 79) налазимо под одредницом *alayı*¹ из турског језика код примарног значења 'поворка, свита, пратња';
- *алиш-вериш* (*алиш-вериш*) '1. трговина, пазар; 2. потајно договарање, шуровање' (РСАНУ); лексема је настала адаптацијом турске сложене именице⁶¹⁹ *alış veriş* (Скок 1: 28);
- *аргатин* 'надничар, радник, кулучар' (РМС); у Матичином речнику ова застарела реч страног порекла квалификована је као турцизам, док је у РСАНУ дата етимологија из грчког језика *ergatēs* и Скок (1: 59) сведочи да је ова позајмљеница балкански грецизам⁶²⁰. Непостојање ове лексеме у Речнику турско-српског језика (Ђинђић 2014) може такође бити потврда која иде у прилог томе да је реч о позајмљеници из грчког, не из турског језика;
- *арка*² 'леђа (на оделу)' (РМС); у РСАНУ овај турцизам није квалификован као застарео, за шта је, претпостављамо, узрок временски критеријум, како је година објављивања првог тома Академијиног речника 1959. Скок (1: 60) наводи да је ова лексема: „turcizam osmanlijskog podrijetla (arka 'leđa')” и да се јавља још у бугарском, румунском и албанском језику;
- *атлија* '1. коњаник' (РМС и РСАНУ) и '2. зб. коњица' (РСАНУ) од турског *atlı* (у РСАНУ) и *atlı* у значењу II. 'коњаник, јахач' у Турско-српском речнику (в. Ђинђић 2014: 135);

⁶¹⁹ „Ovo je turska složena radna imenica (alış-veniş »pazar, promet«) ... Upotrebljava se u svim balkanskim jezicima u istom značenju kao u turskom jeziku” (Скок 1: 28).

⁶²⁰ Потврду за ову тврдњу Скок даје реконструкцијом потврдама из старогрчког и новогрчког даље у тексту: „Balkanski grecizam od ἐργάτης (izvedenica na -ατής od ἔργον)” (Скок 1: 59).

- *базарђан* 'трговац, продавац' (РМС и РСАНУ) од турске именице *bezirgân* (РСАНУ, под базрђан), што бележи и Ђинђић (2014: 210). уз напомену да је реч пореклом из персијског, а у српски је ушла посредством турског као језика-даваоца;
- *базарђан-баџа* 'старешина трговца; шеф царинарнице' (РМС); у РСАНУ је овај турцизам квалификован као историзам због непостојања реалије која се лексемом означава;
- *балта* 'секира' (РМС) од турског *balta* (РСАНУ); за овај турцизам Скок (1: 102) бележи: „Тај *turcizam* [је] *osmanlijskog*, по свој прилици *војничког*, *podrijetla*”.

Даље ћемо навести турцизме квалификоване као заст. у РМС, док ће нам РСАНУ послужити као контролни корпус. Након дефиниције, наводићемо етимологију као потврду ових турцизама.

балугџија 'рибар' (РМС и РСАНУ) турског порекла од основе *balıkcı* (РСАНУ) и суфикса /-џија/; *борија* 'врста трубе' (РМС) од турског *boru* (РСАНУ); *верџија* 'порез, данак, харач' (РМС и РСАНУ) од турског *vergi* (РСАНУ); *већил* 'заступник, намесник, заменик владара' (РМС) од турског *vekil*, *дагма* '1. жиг, печат којим се роваша стока или обележава какав производ; 2. а. траг од какве телесне повреде ... 2. б. бубуљица, оспа или пега на кожи' (РСАНУ) од турског *damga* (РСАНУ); *долија* 'чаша којом се напија здравица' (РМС) од турског *dolu* у значењу пун; *ђемија* 'већи трговачки или ратни брод, лађа' (РМС) од турског *gemi* (РСАНУ); *ендезе* 'мера за дужину, нешто краћа од аршина (0,65 м) (РМС) пореклом од турског *endaze* (РСАНУ); *забит*² 'управник административне области за турске власти' (РМС) од турског *zabit* (у РСАНУ ова лексема је маркирана као историзам); *земан* '1. а. време; 1. б. век, године; 2. индив. боравиште' (РМС) од турског тур. *zeman* (РСАНУ); *зиндан* 'тамница' (РМС) од турске именице *zindan* (РСАНУ); *индат* 'помоћне чете; помоћ уопште, нарочито ратна' (РМС) пореклом од турског *imdad* (РСАНУ); *исе* 'в. хисе 1. део који неком припадне при деоби; 2. део уопште' (РСАНУ) пореклом из турског *hisse* (РСАНУ); *иштал* 'апетит, тек' (РМС) је балкански турцизам турског порекла „(ar. *iStiha*' > tur. *iştah*), према Скок 1: 735; *јалман* 'кундак на пушци' (РМС), према тур. *yalman* (РСАНУ); *јар*³ 'в. ахар'⁶²¹ (РМС) од турског *ahır* (РСАНУ); *јарамаз* 'зликовац, невалџалац' (РМС) од турског *yaramaz* (РСАНУ); *јасаџија* '1. чувар, лични пратилац, телохранитељ, каваз; 2. онај који убира порез, порезник' (РСАНУ) од турског *yasakçı* (РСАНУ); *јауклија* 'вереница, заручница, драга' (РСАНУ) од турског *javuklu* (РСАНУ); *јеџек* 'јело, храна' (РСАНУ) од турског *yeşsek* (РСАНУ); *капамаџија* 'занатлија који прави покриваче, ћебад, јоргане' (РСАНУ и РМС) од тур. *karatası* (РСАНУ); *карађоз*¹ = *карађол* 'представа са обојеним фигурама од коже, марионетама; марионета; мађионичар, лакрдијаш' (РМС) од турског *karagöz*, црнооки (РСАНУ); *карап* '1. а. почивање, мировање; уравнотеженост' (РМС) од турског *karar* (РСАНУ); *карли* 'брижан, забринут' (РМС) непромењиви придев настао од тур. *kahırlı* (РСАНУ); *кошија* '1. трка, такмичење коња у брзини; 2. оно што се метне на циљ у трци, награда' (РМС) од турског *koşu* (РСАНУ); *кумбара* 'врста старинске гранате, врста топа, лумбарда' (РМС) од турског *kumbara* (РСАНУ); *либаде* '... баршунска горња одећа до струка, широких рукава, као део старе српске женске градске одеће' (РМС) од турског *libade* (РСАНУ); *маја* '2. заст. вакцина, серум; 3. заст. барут за једно пуњење пушке' (РМС) од турског *maua* (РСАНУ); *мамуза* '3. заст. покр. гвоздени чокотић за сечење теста, ковртач' (РМС) од турског *mahtuz* (РСАНУ); *мараз* 'бољка, унутрашња болест, немоћ' (РМС) и турски *maraz* (РСАНУ); *механа* 'крчма, гостионица' (РМС) од турског *meyhane* (РСАНУ); *мечет* 'мања џамија' (РМС) од турског *mescit* (РСАНУ); *миздрак*

⁶²¹ У значењу 'коњушница, стаја' (в. ахар (1) у РСАНУ).

'1. врста копља' (РМС) од турског *môzrak* (РСАНУ); *миралај* 'пуковник' (РМС) од турског *miralay* (РСАНУ); *мирија* '1. порез, данак' (РМС) од турског *mirî* (у РСАНУ ова лексема носи квалификатор *заст.* за сва значења, док је примарно квалификовано као историзам што сматрамо грешком у маркирању пасивног слоја лексике, в. под *мирија* у РСАНУ); *мудир* 'област, покрајински старешина' (РМС) од турског *mudîr* (РСАНУ); *мумџија* 'онај који израђује и продаје свеће, свећар, воскар' од турске основе *mutcu* (РСАНУ) и суфикса /-џија/; *мурасела* 'а. позивница на суд; б. службено писмо, исправа којом се нешто забрањује или дозвољава, допушта' (РМС) од турског *mürasele* (РСАНУ); *мурафа* 'судска расправа, парница' (РМС) од турског *murafaa* (РСАНУ); *мурећеп* и *мурећеп* '1. мастило, црnilo, тинта' (РМС) од турског *mürecker* (РСАНУ); *муфлиз* 'в. муфљуз' (РМС) од турског *müflis*⁶²² (Скок 2: 476); *мухасера*⁶²³ 'опсада, опседање, блокада' (РСАНУ) од турског *muhasara* (РСАНУ); *мухасил* 'намесник султанов, представник његов' (РМС) од турског *muhassôl* (РСАНУ); *насиб* '1. особа која је судбином одређена да постане неке муж односно жена, суђени момак, суђена девојка, суђеник, суђеница; 2. по празноверном схватању, оно што је неке предодређено (од неке више силе), судбина, коб, фатум' (РСАНУ) од од турске лексе *nasib* (РСАНУ); *нахија* 'управно подручје, крај, област' (РМС) од турског *nahiye* (РСАНУ); *одабаша* '1. собар, портир у хану; 2. старешина, командир јањичарског вода' од турског *oda başz* (РСАНУ); *памукли* 'в. памучан' (РМС) непромењиви придев настао преко турског *ramuk*, пореклом из персијског језика (Ђинђић 2014: 1076); *парагун* '1. гримиз, скерлет; 2. врста пушке' (РМС) квалификован као турцизам у речницима српског језика, док Скок 2: 606 наводи италијанизам преко којег смо усвојили ову реч пореклом из грчког језика⁶²⁴; *пеук* '1. гласник, улак; 2. брз, окретан човек или животиња' (РМС) овај балкански турцизам персијског порекла (*perz. päik* 'Vote, Fussgänger' > *tur. peuk* 'poslanik') у српски је ушао из дворске терминологије (Скок 2: 631); *пиринач*² 'жута мед, месинг' (РМС) је балкански турцизам персијског порекла („*perz. piring* pored *hiring* »riža«, *perz. pirink* »Kupfer«, обоје у *tur. piring*“) (Скок 2: 661); *пирлит*⁶²⁵ 'уткивање шара у облику грана' (РМС) квалификован је у речницима као турцизам за који Маретић даје, према Скоку (2: 662), потврду: „*tur. purli* 'şaren', *türlü-türlü* 'diversus, varius'“. Међутим, Скок износи фонетске разлоге који не говоре у прилог извођењу из турског језика те је порекло ове речи нејасно; *пишерма* 'палата за печење хлеба' (РМС) према турском *pişirme* (Скок 2: 665); *пишерџија* 'пећар, хлебар који и јело готови и продаје' (РМС) в. претходни пример, етимологија је иста (Скок 2: 665); *сават* 'глеђ, емаљ' (РМС) балкански турцизам арапског порекла настао према *tur. savat*⁶²⁶ (Скок 3: 208); *собет* '1. гозба; 2. договор, веће' (РМС) балкански турцизам

⁶²² Скок даје етимологију овог турцизма коју не бележе једнојезични речници: „Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. particip prezenta aktiva müflis od glagola falasa, koji je nastao od fals', pl. fulüs 'novac' < gr. φύλλισ, v. filtr i filjarka) iz turske trgovačke terminologije“ (Скок 2: 476).

⁶²³ Многи од ових турцизама које наводимо и који су у РМС квалификовани као застарели, у РСАНУ носе маркер 'покрајинско', као што је то случај са лексемом *мухасера*.

⁶²⁴ Скок наводи потпуно различит етимолошки развој за прво и друго значење забележено у речницима, те би можда ваљало посматрати ове семантичке реализације као одвојене лексеми. И поред њиховог заједничког етимона из грчког језика, Скок не налази везу међу наведеним значењима први пут забележеним у Вуковом Рјечнику: „Od tal. grecizma paragone 'confronto' < gr. παρακονή 'kamen za oštrenje, koji se upotrebljavao za ispitivanje tvrdoće zlata i srebra', od složenog glagola παρά + κόνω 'oštrim'. ... Vuk ima paràgun, gen. -úna u dva značenja »1° neka puščana cijev, 2° Art Tuch«. Drugo značenje izvodi Vasmer od gr. riječi γούνα 'vestis pelicea (v. gunj)', s prefiksom παρά, ali παράγουνον nije potvrđeno. Kako se odnosi prvo značenje prema παρακονή nije jasno.“

⁶²⁵ Први пут се јавља у 15. в. код Марулића у народним песама (према Скок 2: 662).

⁶²⁶ Скок (3: 208) бележи етимологију овог турцизма: „ar. sivad > tur. savat »dessins noirs sur l'argent« iz terminologije filigranskog rada: arb. savát“.

арапског порекла од турског *sohbet*⁶²⁷ (Скок 2: 299); *табија* 'тврђава, утврда, утврђење са топовима' (РМС) јесте балкански турцизам⁶²⁸ арапског порекла у српски адаптиран према турском *tabiye, tabya*; таван '3. заст. спрат, кат; 4. слој; ред нечега сложеног једно поврх другога' (РМС) је „Balkanski turcizam (tur. tavan) iz oblasti graditeljstva” (Скок 3: 448); *талих* 'срећа која прати неког' (РМС) од турског *talih*⁶²⁹ (Скок 3: 438); *телбиз* 'зао, покварен човек, варалица' (РМС) балкански турцизам арапског порекла⁶³⁰ (Скок 3: 455); *тобе* 'завет' (РМС) турцизам арапског порекла у српски усвојен преко турског *tövbe*⁶³¹ (Скок 3: 478); *ћерана* '1. радионица за израду сапуна, сапунара; 2. ужарска радионица; 3. циглана' (РМС) за треће значење налазимо код Скока (1: 354) потврду да је реч о турцизму грчког порекла⁶³², док за прва два значења не налазимо потврде у прегледаној литератури; *узун* 'висок, дуг, велик' (РСАНУ) непромењиви придев настао од турскг *uzun* (Скок 3: 554); *хан* и *хана*¹ 'зрно, пилула' (РМС) балкански турцизам арапског порекла (Скок 1: 654); *харамбаша* '2. старешина страже, старешина општинских пандура' (РМС) сложени балкански турцизам арапског порекла од „ar. haram »nedopušteno, zabranjeno, nezakonito«) iz oblasti kurana” (Скок 1: 656); *харамзада* 'обешењак; мангуп, варалица' (РМС) балкански турцизам арапског порекла у српски језик долази преко турског *haram*, а Скок (1: 656) даје детаљну и етимологију и семантику ове сложенице⁶³³; *харба* 'кратко копље' (РМС) балкански турцизам арапског порекла *harbi* из области војне терминологије (Скок 1: 657); *харбија* 'шипка којом се при пуњењу набија пушка' (РМС) има исту етимологију као претходни турцизам (в. Скок 1: 657); *харч* '1. трошак, издатак; 2. гајтан, срма као украс, опрема' (РМС) балкански турцизам арапског порекла „ar. harğ »potrošiti ... tur. harcı »ono što i prosti svijet može trošiti > prost, jeftin«” (Скок 1: 656); *чантра* 'омања кожна торба која се обично носи обешена о раме, кеса, бисаге' (РМС) од турског „çanta »kožna kesa, torba, jelek s dugmetima s obje strane, ratna oprema: fišekluk od silava (v.)«, iz oblasti vojnijstva” (Скок 1: 293); *четокаик* 'оружана шајка' (РМС) сложеница у којој је други део турцизам (Скок 1: 315); *џагара* 'учионица у некадашњим манастирским школама' (РСАНУ) од турске ономаптопеје настала „»manastirska škola«, nazvana ovako prema džagor m »sinonimi: buka (v.), treska (v.)«. Od tur. onomatopeje sagir = sugur” (Скок 1: 469); *џам* 'стакло, прозорско стакло, окно' (РМС) је балкански турцизам персијског порекла „(perz. > tur. sam »čaha«) iz oblasti gradnje kuća” (Скок 1: 469); *џанак* 'в. цењак'⁶³⁴ (РМС) је балкански турцизам (од тур. *cenk*) из војне терминологије (Скок 1:

⁶²⁷ У прегледаним етимолошким истраживањима налазимо потврде за оба регистрована значења у једнојезичним речницима српског језика, као и тумачење етимологије овог турцизма: „Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. suhba > tur. sohbet) iz terminologije mondenog života” (Скок 3: 299).

⁶²⁸ Скок уз турцизме даје и њихово семантичко поље из језика даваоца или језика посредника из којег је у српском адаптирана позајмљеница, нпр.: „Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. tac bije > tur. tabiye, tabya) iz vojničke terminologije” (Скок 3: 428).

⁶²⁹ Под одредницом *талија* Скок 3: 438 бележи следећу етимологију: „balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. pridjev talic »koji se rađa, rodi« > tur. talih »sreća, sudbina«) iz terminologije narodnog vjerovanja (folklor)” (Скок 3: 438).

⁶³⁰ Настао од арапског „telbis »Betrug«” (Скок 3: 455).

⁶³¹ Наводимо још неколико облика из турског језика које Скок 3: 478 бележи: „ar. tövbe »pokajanje, zakletva« > tur. tövbe, tur. tevbeli, tövbeler /pl./ olsun »neka bude«”.

⁶³² Скок (1: 354) под одредницом *ћерамида* бележи лексему *ћерана* чија је потврда из источне Србије: „Naziv je ušao u jezik i kao turcizam grčkog podrijetla (ar. kirmid > tur. keremid, kiremit, ngr. κερμίδι)”.

⁶³³ „Složenica s perz. zadä »roden, sin« je također balkanizam: haramzáda m, f (Vuk, 16. v.) »1° sinonim: kopile, 2° lukavo, lažljivo čeljade, 3° psovka«” (Скок 1: 656).

⁶³⁴ Ова лексема је у РМС дефинисана као 'бој, битка, окршај, борба'.

472); *цефердар* и *цефердан* 'врста пушке украшене седефом и драгим камењем; врста старинске пушке уопште' турцизам персијског порекла⁶³⁵ према Скок 1: 471.

Две лексеме у РМС носе етимолошку квалификацију као речи арапског порекла: *хаким* 'кадија, судија, судач' (РМС), за који Скок каже да је „Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. hakk, pl. hukuk) iz oblasti sudstva” (Скок 1: 650) и *хас* 'царски или државни посед, власништво' (РМС), који овај аутор објашњава на следећи начин: „Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. hass) iz oblasti turske feudalne administracije” (Скок 1: 658).

РМС за друге две лексеме бележи да су пореклом из персијског језика: *баждар* '1. мерач; контролор мера; 2. онај што наплаћује баждарину; 3. службено проверен кантар' (РМС); посреди је сложеница која представља турцизам персијског порекла „(složenica bācdar »carinik« kao teftedar, bajraktar od bāc »porez«)” (Скок 1: 126); и за лексему *хршум* 'повика, грдња' (РМС) у литератури налазимо да је турцизам персијског порекла „perz. odšm > tur. hişim »srdžba«” (Скок 1: 665).

За једну лексему из нашег истраживачког материјала РМС наводи да је пореклом из хебрејског језика, док је РСАНУ региструје као турцизам, што и Скок (2: 432) потврђује. Реч је о лексеми *Мисир* 'Египат, земља на североистоку Африке' (РМС), која је у Шестотомнику квалификована као застарела лексема пореклом из хебрејског, а у Академијином речнику као историзам који је у српски језик ушао посредством турског *Misir*. Како се у овом раду базирамо на језике из којих је какав облик ушао у српски, навешћемо потврду у Скоковом етимолошком речнику за квалификацију коју потврђује и РСАНУ, те ћемо ову лексему посматрати као турцизам. Уз то, сматрамо адекватним и квалификатор ист., који даје РСАНУ будући да овакав тип лексике треба пре маркирати као историјску него као застарелу: „Balkanski turcizam arapskog podrijetla (ar. misr > tur. misir = hebr. misrajim »Egipat«) iz geografske terminologije” (Скок 2: 432).

6.1.4.3. Речи домаћег порекла

Под речима домаћег порекла у раду смо подразумевали лексику која већма потиче из општесловенског лексичког фонда, регистрована је пре XVIII в. у српском језику, док су најстарије потврде⁶³⁶ с краја XVIII и почетка XIX в. Домаћа лексика је с обзиром на продукционе моделе могла настати: 1) творбом и 2) калкирањем.

Међутим, наша грађа бележи и речи које нису настале творбом или калкирањем, већ представљају просте, немотивисане речи из општесловенског лексичког фонда, нпр.:

- *бах*¹ 'вика, бука; сила, насиље' (РМС) и *бах*² '1. вика, бука, претња; 2. предзнак нечега' (РСАНУ); корен је у старословенском вѣхѣтъ (Скок 1: 91), а реч је у српском језику регистрована од XVI в. (РЈА);
- *ведах*, *ветха*, -о 'в. ветах' (РМС) придев настао од стсл. ветѣхъ у значењу 'стар, матор; давнашњи древни' бележи и РЈА са потврдама из XIII в.

⁶³⁵ Скок (1: 471) нас упућује у етимологију и првог и другог дела сложенице: „(perz. gauherdār > tur. cevherdar, drugi dio dar (v.), a prvi ar. sing. gauhar > tur. cevher, pl. gawahir > tur. cevahir, od perz. gohār »dragi kamen, dragulj«)”.

⁶³⁶ Најчешће узимамо да је то лексика коју РЈА бележи да је регистрована код Вука, Шулека и Поповића у престандардној књижевnoj језичкој епохи.

РСАНУ оба фонетска лика и *ведах* и *ветях* маркира квалификатором заст. и покр.;

- *говети* 'в. угађати' (РМС): посматрајући овај глагол увиђамо да је прасловенског порекла,⁶³⁷ настао од пие. основе *ghou-; према Скоку (1: 597), он „је sveslavenski (osim poljskoga) i praslavenski glagol na -éti, potisnut danas »sinonimom: ugađati«“. Једна од речи за коју Скок бележи да је „нејасног постања“. За ову тврдњу налазимо потврду у руском/рускословенском језику у овом значењу в. говѣтъ (СРЯ XVIII), док је у РСАНУ квалификован као *нар.* и *заст.*;
- именица *дажд* '1. киша; 2. фиг. мноштво, велика количина чега што пада, што се расипа, обиље, непрекидна бујица чега' је прасловенска реч (РЈА), и у свом примарном и метафоричном, секундарном значењу једнојезични речници је бележе као застарелу;
- *уго*⁶³⁸ 'в. јарам' (РМС) пореклом је из прасловенског језика (Скок 1: 710–711), у старословенском *igo*, са индоевропском основом (РЈА). У руском речнику 18. в. такође налазимо потврду у овом значењу именице *уго* (СРЯ XVIII). Забележена је још у 12. в., што указује на то да је реч домаћег порекла која је се повукла у пасивни лексички фонд пред синонимом *јарам*, такође прасловенског порекла (в. под јарам, Скок 1: 757), „непознатог постања“, највероватније од грчког корена *ar* (РЈА).

Уочавамо да су поједине лексеме из истраживачког материјала само у неком значењу застареле. О таквим јединицама, које се у литератури називају семантичким архаизмима (Радовић-Теших 1982: 259), биће више речи у поглављу о полисемији, нпр.: *газда* '3.б. заст. нар. непром. титула уз имена људи из сопственичке, власничке класе' (РМС). За ову именицу РЈА бележи прве потврде из XVII в.

Даље ћемо навести за обе групе прототипичне примере, као и њихове потврде у контролним речницима.

а) Застареле речи домаћег порекла настале творбом

Наш истраживачки материјал бележи у знатном броју речи домаћег порекла које су настале творбом (деривати). За сваки наведени пример у Скоковом речнику проверавали смо етимологију, а како бисмо дали тачан податак када је забележена потврда за посматрано значење, консуловали смо РЈА и остале контролне речнике, нпр.:

схранити 'а. в. сахранити' (РМС) код Срезњевског (1893–1912: 863) потврда за глагол је сѡхранити = сохраниити. Уочавамо развој префикса /сѡ-/ у рускословенском се развија у /со-/ (исп. гл. *сохранити* у СРЯ XI–XVII), док у српском у /са-/. Облик *схранити* потврђује и РЈА, док је глагол *сахранити* забележен и у другим словенским језицима, а у српском језику има га у потврдама из XIII в., те га сматрамо глаголом домаћег порекла.

потврду за глагол *дружбовати* 'в. друговати' (РМС) налазимо у рускословенском/руском језику кроз облик *друзоватый* (СРЯ XVIII). У РЈА не налазимо глагол *дружбовати* насталу од именице *дружба* (коју РЈА бележи још из

⁶³⁷ РЈА такође бележи да је реч прасловенског порекла, док Миклошич сматра да је реч преузета из старогерманског, те за етимологију ове лексеме РЈА наводи да је „нејасна постања“.

⁶³⁸ Скок за ову именицу бележи: „Danas zastarjelo i zamijenjeno sa sinonimom. Upotrebljavaju samo književnici (i pjesnici) kad govore o patnjama pod tuđinom. Nekad su igo upotrebljavali pisci koji su pisali crkvenim jezikom.“ (Скок 1: 710).

старословенског), али је лексема *друговати* забележена у 16. в. у српском језику, те можемо узети да је овај глагол домаћег порекла.

Навешћемо само неке од лексема, јер њихова заступљеност у корпусу, а често и фонетски лик карактеристичан за дијалекатски слој лексике, захтевају засебну анализу, засновану на другачијим методолошко-теоријским основама. Детаљнији фонетско-морфолошки и творбени опис лексема овог типа из нашег истраживачког материјала остављамо за нека будућа истраживања, која би требало спроводити у сарадњи са дијалектолозима.

*азбуковица*⁶³⁹ 'в. азбука (1)' (РСАНУ); *бајиште*⁶⁴⁰ 'бајан, чаробан предео, дивота, красота; исп. бај' (РМС), *батинати* '2. фиг. заст. говорити којешта, лупетати' (РМС); *бедрица*⁶⁴¹ 'в. бедро' (РМС); *бежан*⁶⁴², -жна, -жно 'који брзо пролази, брз' (РМС); *безаконост* 'в. безакоње' (РСАНУ) и '1. в. незаконитост' (РМС); *безуфан*⁶⁴³, -а, -о 'који је без уфања, без наде, безнадан, безнадежан' (РМС); *бекавица*⁶⁴⁴ '1. срицање (на слоге), буквар' (РМС); *буквица*²⁶⁴⁵ '1. в. азбука (1); исп. буква²; 2. војничка исправа, радна или каква слична књижица, исп. буквар (2)' (РСАНУ), *белеговати*⁶⁴⁶ '1. ударати печат; 2. стављати таксене марке, таксирати' (РМС); *бисерина*⁶⁴⁷ 'в. седеф' (РМС); *блзнути*⁶⁴⁸ '1. миловати, мазити; ласкати; 2. а. саблажњавати; 2. б. говорити бесмислице, блебетати' (РМС); *блудство* 'в. блуд⁶⁴⁹, (РМС), *вапнац*⁶⁵⁰ 'в. вапненац' (РМС), *вежбина*⁶⁵¹ 'вештина, знање' (РМС); *везнути*⁶⁵² 'запети, заглибити' (РМС); *великодостојник* 'онај који има велики чин, висок положа) у држави или у каквој установи' (РМС); *видалац*⁶⁵³ 'в. видар' (РМС), *вуковица* 'азбука Вука Караџића, данашња српско-хрватска ћирилица' (РСАНУ); *гласница* '3. грам. в. гласник (5б)' (РСАНУ); *гласник* '5. средство, оружје којим се нешто објављује, разглашава (често уз

⁶³⁹ Међу терминима домаћег порекла из области језикословља који су настали творбом налазимо примере и за застарелу термиолошку лексичку у једнојезичним речницима (исп. Мацановић 2018: 338).

⁶⁴⁰ Први пут је реч *вај* забележена у српском језику у 16. в., према РЈА.

⁶⁴¹ РЈА бележи да је именица *бедрица* регистрована у прошлом веку (19.), док се именица *бедра* женског рода налази још код Светога Саве у 12. в., а именица *бедро* средњег рода од 16. в.

⁶⁴² Придев *бежан* бележи РЈА са напоменом да је регистрован само у Стулићевом речнику, без потврде.

⁶⁴³ Придев је регистрован од 16. в. (РЈА), а Скок (3: 536) бележи етимологију глагола *уфати се* „sveslav. i praslav. (stcslav.) upbvati »nadati se«.

⁶⁴⁴ Од потврда „između rječnika samo u Stulićevu ... i Vukovu” (РЈА).

⁶⁴⁵ Потврде у значењу 'азбука' бележи РЈА још из 16. века, „те овај облик припада општесловенском лексичком наслеђу” (Мацановић 2018: 84).

⁶⁴⁶ Регистрована је именица *бишег* од XIV в., док за глагол *бишеговати* РЈА даје потврду из Стулићевог релника.

⁶⁴⁷ Лексема *бисер* регистрована је у XIII в. (РЈА).

⁶⁴⁸ Глагол забележен у XIV в. код Доментијана (РЈА).

⁶⁴⁹ Лексема *блуд* регистрована је у XIV в. (РЈА).

⁶⁵⁰ РЈА бележи потврде из XVIII в. у Поповићевом српско-немачком речнику, а за лексему на коју се упућује *вапненац* прве потврде су у Шулековом немачко-хрватском речнику. Скок у трећем тому Етимологијског рјечника код именице *вапно* бележи порекло: „sveslav., osim bug. i rus., praslav., роименичен pridjev на -џп sr. r.” (Скок 3: 565). У овом значењу 'гипс, кречњак' налазимо облик *вапно* и у руском/рускословенском речнику 18. в. (в. СРЈ XVIII).

⁶⁵¹ РЈА бележи да је ова именица деривирана од придева *вјешт* (у стсл. *věšť*) и суфикса /-бина/.

⁶⁵² Потврде у РЈА датирају од XVI в. Срезњевски (1893–1912 : 504) бележи глагол *вазнџти* у старословенским споменицима, док у руском језику XVIII налазимо потврду за гл. *взнутъ* (СРЈ XVIII). Како су потврде које РЈА бележи од XVI–XVIII в. глагол *везнути* сврставамо у лексичку домаћег порекла.

⁶⁵³ Именицу региструје РЈА, док су потврде за глагол *видати* први пут из 1806.

реч топ) (РСАНУ); *гојидба*⁶⁵⁴ '2. образованост, култура' (РМС), *граматист(а)*⁶⁵⁵ 'ученик језичког, граматичког одсека неке школе...' (РСАНУ); *звездар*⁶⁵⁶ '1. а. онај који се бави звездарством (1), астроном; б. онај који се бави звездарством (2), астролог' (РСАНУ); *гласник* '5. грам. б. самогласник, вокал' (РСАНУ), *двогласник* '2. ир. в. двогласац' (РСАНУ); *двогласац* 'народни посланик који је на изборима у некадашњој Србији добио само неколико гласова' (РСАНУ); *двогласница* 'в. дифтонг' (РСАНУ); *допитивати*⁶⁵⁷ 'досуђивати, додељивати, одређивати' (РСАНУ), *згласник* 'сугласник, коносант' (РСАНУ); *извјет*⁶⁵⁸ 'изговор, исприка' (РМС), *јасник* 'а. звучни, сонорни сугласник, звучни глас; б. индив. текући, ликвидни сугласник, ликвида' (РСАНУ); *јасногласник* 'самогласник, вокал' (РСАНУ); *језиковка* 'уџбеник граматике, граматика' (РСАНУ); *језикоиспитатељ* 'онај који исписује, проучава језик, испитивалац, проучавалац језика, филолог, лингвист' (РСАНУ); *језикопоправитељ* 'онај који поправља, дотерује језик' (РСАНУ); *језикоучитељ* 'учитељ, наставник језика; реформатор језика' (РСАНУ); *језикоучевник* 'в. језикословац' (РСАНУ); *језичарство* 'наука о језику, лингвистика, филологија' (РСАНУ); *муклац* '1. грам. безвучни сугласник, мукли, безвучни глас уопште' (РСАНУ); *нагласак* '3. тон, звук' (РСАНУ); *означица* 'линг. одредба, детерминатор' (РСАНУ); *надтеменик* 'аст. в. зенит (1)' (РСАНУ); *надтемни* 'в. надтемени' (РСАНУ); *обрат* '4. нераспр. пораст температуре напоредо са порастом висине (као резултат зрачења), инверзија' (РСАНУ); *обрт*⁶⁵⁹ '8. крајња тачка замишљене осе око које се обрћу, окрећу небеска тела, пол' (РСАНУ); *окрет*⁶⁶⁰ 'б. екон. а. трговачка размена добара, купопродаја, промет; б. оптицај, употреба, коришћење' (РСАНУ); *обилаз* 'в. обилазак' (РСАНУ); *одлучак*⁶⁶¹ 'в. одлука' (РМС); *писалац*⁶⁶² 'в. писац' (РМС) итд.

б) **Застареле речи настале калкирањем**⁶⁶³ (најпре интернационализама грчког и латинског порекла, али и германизама):

*бајословље*⁶⁶⁴ 'в. митологија' (РМС и РСАНУ) и '2. ир. причање, измишљотина' (РСАНУ); *двоговор*⁶⁶⁵ 'в. дијалог' (РСАНУ); *државопис* 'описивање државе уопште

⁶⁵⁴ РЈА ову именицу упућује на девербатив *гојење* са значењем 'дјело којијем се гоји', док ког глагола *гојити* региструјемо значење '1. в. educare. објекат је дијете или mlado čeljade, субјекат може бити отац или мајка или ко други; kod značenja ne misli se toliko na hranu koliko uopće na pomoć i upravljanje kod razvitka ne samo tjelesnoga nego i duševnoga' (РЈА, 3. том, в. под гојити).

⁶⁵⁵ В. Код Мадановић (2018: 339) језикословне термине изведене од интернационалног суфикса /-ист(а)/.

⁶⁵⁶ Бјелаковић (2022: 36) наводи ову лексему међу ретким терминима који су настали пре XVIII в. процесом деривације.

⁶⁵⁷ Овај сложени глагол бележи РЈА са првим потврдама из XV и XVI в.

⁶⁵⁸ РЈА бележи лексему у овом значењу, као и то да је реч стара и даје потврде још од Доментивијана. Настала је од *iz* и *vět*.

⁶⁵⁹ Потврде за ово значење налазимо и у РЈА.

⁶⁶⁰ РЈА даје потврде из „и гјећнику Stulićevu ... и Šulekovu ... i u Popovićevu”.

⁶⁶¹ РЈА региструје ову лексему, а најстарије потврде за именицу *одлука* од које је дериват из наше грађе настао, јесу из XVI в.

⁶⁶² У СРЈ XVIII налазимо само облик са суфиксом /-тељ/ – *писатељ*. За лексему *писалац* први пут у српском језику налазимо потврде из XVI в.

⁶⁶³ Понекад је тешко утврдити форму према којој је неки калк настао с обзиром на то да се поједини модели могу јавити и самостално (Бјелаковић 2022: 38). Осим тога, понекад није могуће утврдити да ли је реч о калку, посрбици или деривату који је настао без опонашања страног творбеног модела (Бабић 1984: 9). Свесни свих ових критеријума који морају бити испуњени како би лексема добила статус калка, са резервом узимамо анализирани примере свесни могућих погрешки.

⁶⁶⁴ У СРЈ XVIII налазимо потврду за ово значење код именице средњег рода баснословие и код именице женског рода баснословия. Највероватније је овај калк у српском, а и руском/рускославенском језику настао према грчком *mythologia* (од *myth* 'прича, сага' + *-logu* 'доктрина, теорија, наука') (према тумачењу у ОЕД).

(историјски, географски, статистички)' (РСАНУ); *вјекопис*⁶⁶⁶ 'опис живота, животопис' (РМС); *временик*⁶⁶⁷ '3. грам. глагол' (РСАНУ); *заиме*⁶⁶⁸ '1. породично име, презиме; 2. в. заменица (1)' (РСАНУ); *језикоиспитатељ* ков. 'онај који испитује, проучава језик, испитивалац, проучавалац језика, филолог, лингвист' (РСАНУ); *језиконаук* 'в. граматика (1)' (РСАНУ); *киселотвор*⁶⁶⁹ 'в. кисеоник' (РСАНУ); *љубословље* ков. 'в. филологија, наука о језику' (РСАНУ); *књигопечатња*⁶⁷⁰ 'а. штампање књига, издавачка делатност; б. штампарија, типографија, тискара' (РСАНУ и РМС), *звездослов*⁶⁷¹ 'в. звездар (1)' (РСАНУ); *међречник*⁶⁷² 'узвик (као врста речи)' (РСАНУ); *међуречје*² грам. 'в. међуметак (2)' (РСАНУ); *мерословље*⁶⁷³ 'в. метрологија' (РСАНУ); *мерословни, -а, -е* 'који се односи на мерословље, метролошки' (РСАНУ); *местодржац*⁶⁷⁴ 'намесник' (РСАНУ); *местодриштво* 'намесништво' (РСАНУ); *мужеложник*⁶⁷⁵ 'в. хомосексуалац' (РМС); *местокраљ*⁶⁷⁶ 'онај који привремено замењује краља, краљевски намесник' (РСАНУ); *народовлада*⁶⁷⁷ 'народна власт, демократија' (РСАНУ); *народословље*⁶⁷⁸ 'в. етнологија' (РСАНУ); *насечено*⁶⁷⁹ 'в. инсек(а)т; исп. зарезник (2)' (РСАНУ); *народознанац*⁶⁸⁰ 'етнолог' (РМС), *небомерство* 'вештина мерења удаљености небеских тела' (РСАНУ); *новџослов*⁶⁸¹ 'в. нумизматичар' (РСАНУ); *новџословље*⁶⁸² 'в. нумизматика' (РСАНУ); *подмет* '1. грам. реч у реченици која означава појам о којем се говори, субјек(а)т' (РСАНУ) итд.

Да резимирамо. Забележена грађа указује на то да је при испитивању узрока застаревања лексике унутар лексичког система српског језика важно посматрати различите поступке: позајмљивање, творбу, калкирање, терминологијацију лексема општег фонда, али и процесе семантичких трансформација у полисемантичкој структури, те наслеђивање немотивисаних лексема из општесловенског лексичког фонда и сл.

⁶⁶⁵ Калк настао од латинског *dialogus*, тј. грчког *dialogos* који је повезан са обликом *dialogesthai* (од *dia* 'између' + *legein* 'говорити' од пи. корена **leg-* 'скупљати' и пренесеног значења 'говорити (скупљати/бирати/прикупљати речи) (ОЕД).

⁶⁶⁶ Претпостављамо да је калк настао према речи грчког порекла *хагиографија* (од *hagio* и *-graph*) (ОЕД).

⁶⁶⁷ РЈА бележи ову именицу уз напомену да се не види њено право значење из једног примера. Мачановић (2018: 339) региструје термин из области науке о језику у категорији термина насталих калкирањем.

⁶⁶⁸ У значењу 'заменица' бележи је и РЈА.

⁶⁶⁹ Према нем. *Sauerstoff* (РСАНУ).

⁶⁷⁰ Највероватније је овај калк настао према *typographia* из средњолатинског (од грчког *typos* и *grapheia* 'писање') (ОЕД). У руском, тј. рускословенском језику су регистроване именице *книгопечатница* и *книгопечатња* у овом значењу (СРЈ XVIII).

⁶⁷¹ Иако СРЈ XVIII бележи именице *звездослов* и *звездословец* у овом значењу, Бјелаковић (2022: 39, у фусноти 154) наводи да РЈА даје потврду за ову лексему из XVII v.

⁶⁷² Реч је настала према немачком *Sauerstoff* (РСАНУ).

⁶⁷³ Лексема настала калкирањем од грчког *metron* 'мера, величина' + *-ology*.

⁶⁷⁴ Према немачком *Statthalter* 'заменик, заступник; намесник' (Кангрга 1937: 568).

⁶⁷⁵ У питању је вероватно делимичан калк према грчком *homo* 'исти' + *sexual* (од старолатинског *sexualis*).

⁶⁷⁶ Од латинског *vice* и *rex* (РСАНУ).

⁶⁷⁷ Калк је настао према грчком *dēmokratia* 'народна влада' од *dēmos* 'народ' + *kratos* 'снага, владавина' (ОЕД).

⁶⁷⁸ Према грчком *ethnos* и *grafein* (РСАНУ); калк је могао ући преко немачког као језика даваоца исп. *Ethnographie* (Кангрга 1937: 220).

⁶⁷⁹ Облик је настао највероватније преко руског *насекомое* (у СРЈ XVIII *насекомый*), што представља калк према лат. *insectum* (РСАНУ).

⁶⁸⁰ Према грчком *ethnos* и *logos* (ОЕД).

⁶⁸¹ Калк према немачком *Münzkundige(r)* 'познавалац (старог) новца, нумизматичар' (Кангрга 1937: 430).

⁶⁸² Према немачком *Münzkunde* 'наука о познавању (старог) новца' (Кангрга 1937: 430).

Међу позајмљеницама, најбројнији су турцизми. Број осталих посведочених лексема страног порекла (германизама, латинизама, грецизама, италијанизама и хунгаризама) далеко је мањи. Славенизми, потпуно очекивано, регистровани су у високом степену, док су славеносрбизми репрезентовани мањим бројем јединица.

6.1.5. Квалификатори који се јављају уз застареле јединице

С обзиром на то да смо о нормативној вредности квалификатора *заст.* говорили у Уводном поглављу, осврћући се на статус застареле лексике у књижевном језику и њен однос према стандарднојезичкој норми, у овој тачки позабавићемо се и другим квалификаторима којима се обележава застарела лексика у речницима српског језика. Посвећујући пажњу застарелим лексемама које имају двоструку квалификацију у РМС, желимо да испитамо однос између процеса застаревња лексике и њеног нормативног статуса у лексичком фонду.

Маркирање раслојености према дијахронијској периодизацији⁶⁸³ често се јавља заједно са другим квалификаторима, којима се указује на нормативни статус лексике која је предмет нашег интересовања, али и на њене функционално-стилске особености, творбене специфичности итд. Грађа ексцерпирана из РМС показује да се јавља одређени број квалификатора којима се може указивати на друштвено-територијалну раслојеност застареле лексеме (**покр.**(ајинско), **нар.**(народски, народно)); стилску раслојеност – **вулг.**(арно), **ир.**(онично), **погрд.**(но); раслојеност према заступљености у изворима (**нераспр.**(острањено)), **индив.**(идуално), раслојеност према неким творбеним обележјима - **необ.**(ично) и сл. (исп. Ивановић 2014).

Приликом анализе двоструко квалификованих застарелих лексема водимо се класификацијом речничких маркера коју даје Н. Ивановић (2014: 206–212). Аутор уочава квалификаторе **стилског домена**: **погрд.**(но), **подр.**(угљиво), **презр.**(иво), **ир.**(онично, подругљиво), **разг.**(оворно), **фам.**(илијарно), **шаљ.**(иво), **вулг.**(арно), **еуф.**(емизам, еуфемистички), **експр.**(есиван, експресивно), **песн.**(ички), **дем.**(инутив), **хип.**(окористик), **аугм.**(ентатив), **пеј.**(оратив), **необ.**(ично), **неуб.**(ичајено) (Ивановић 2014: 215), квалификаторе **појмовно-енциклопедијског домена**: **етн.**(ографски), **празн.**(оверно), **мит.**(олошки), **ист.**(оријски), **рлг.**(религијски), **теол.**(ошки), **цркв.**(ено), **правосл.**(авно), **кат.**(олички), квалификаторе **лексичких позајмљеница**: **тур.** (турски), **нем.** (немачки) и сл., квалификаторе **терминиолошког домена**: **пол.** (политички), **мат.** (математика) и сл.

Будући да анализу у овом делу рада спроводимо на целовитом корпусу застареле лексике у РМС, очекивано је да ће нам грађа пружити нешто мањи број квалификатора у односу на оне који постоје у типологији Н. Ивановића и тичу се типова квалификатора у РСАНУ.

Покушаћемо да представимо квалификаторе који се јављају у лексикографском опису трију анализираних врста пунозначних речи (именица, глагола, придева), уз

⁶⁸³ Квалификаторе које Ивановић (2014: 211) издваја „према времену настанка речи” обрадили смо у оквиру етимолошке анализе застареле лексике у РМС, тамо где смо квалификаторе за одређивање према времену настанка нашли. Посматрали смо их у оквиру овог поглавља јер смо раније фазе развоја језика узимали као извор за тумачење порекла речи. Ова врста информација је представљена квалификаторима који упућују на историјску епоху језичког развитка у којој је настала одређена реч: „цсл.” („црквенословенска реч”), „рсл.” („рускословенска реч”), „стсл.” („старословенска реч”), „ссл.” („српскословенска реч”) и „сткњ.” („реч из старе књижевности”), како износи Ивановић и потврђује примерима из грађе РСАНУ.

напомену да се резултати односе само на случајеве где смо учили двоструку квалификацију, тј. комбинацију нормативног квалификатора са квалификатором *заст.*, који сугерише временску раслојеност.

У свакој табели дајемо списак квалификатора (нормативних, стилских и термилошких) према врстама речи и са бројем значења која су маркирана тим квалификатором, уз обавезну квалификацију и маркером временске раслојености *заст.* (тзв. двострука квалификација).

Прва табела представља приказ нормативних квалификатора којима се обележава застарели слој лексике у РМС, друга приказује употребу стилских квалификатора уз застареле јединице, док смо трећом желели да укажемо на термилошке квалификаторе који мартирају припадност застареле лексике различитим термилошким областима.⁶⁸⁴

Табела 7: Приказ нормативних квалификатора који се јављају уз квалификатор *заст.* у РМС

врста речи/ квалификатор	именице	глаголи	придеви	укупно
покр.	81	18	12	111
нар.	8	2	2	12
варв.	5	1	/	6
индив.	1	/	/	1
збирно	95	21	14	130

Табела 8: Приказ квалификатора стилског домена који се јављају уз *заст.* у РМС

У ову групу смо сврстали и квалификаторе који имају прагматичко-стилску вредност (песн.), као и оне који имају творбено-стилску вредност (пеј., необ., ков., вулг., ир., шаљ., погрд.). Шаролика слика и дисперзија ових квалификатора у РМС указује на стилске особености застарелих јединица у савременом српском књижевном језику.

врста речи/ квалификатор	именице	глаголи	придеви	укупно
песн.	15	/	1	16
ков.	8	1	1	10
вулг.	2	/	/	2

⁶⁸⁴ Именске речи (именице и придеви) у табеларном представљању раздвојили смо глаголима како грађа указује на скоро једнак број глагола и именица које су квалификоване за *заст.* (што није случај са речима квалификованим као ист.).

пеј.	2	/	/	2
необ.	/	/	1	1
разг.	1	/	/	1
ир.	1	/	/	1
шаљ.	/	/	1	1
погрд.	1	/	/	1
збирно	30	1	4	35

Поред ових квалификатора, уочавамо 6 застарелих јединица (3 именице и 3 глагола) обележених квалификатором семантичког домена (фиг.), што указује на невелику фигуративну употребу застареле лексике. Девет лексичких јединица (и то 9 именица) маркирано је ознаком *ист.*, што сматрамо лексикографском грешком, јер се квалификатори *ист.* и *заст.*, према нашем мишљењу, не могу заједно употребљавати при одређивању истог лексичког значења.

Табела 9: Приказ термилошких квалификатора који се јављају уз маркер *заст.* у РМС

врста речи / квалификатор	именице	глаголи	придеви	укупно
анат.	3	/	/	3
војн.	18	/	/	18
геогр.	1	/	/	1
грам.	15	1	3	19
етн.	2	/	/	2
зоол.	1	/	/	1
канц.	/	1	/	1
књиж.	2	/	/	2
мед.	1	1	/	2
пол.	1	/	/	1
правн.	4	1	3	8
поз.	1	/	/	1
физ.	1	/	/	1

фил.	1	/	/	1
хем.	5	/	/	5
цркв.	1	/	3	4
шах.	1	/	/	1
збирно	58	4	9	71

Табела 10: Фреквенција квалификатора употребљених уз маркер заст. у РМС:

квалификатор	број појављивања у грађи
покр.	111
грам.	19
војн.	18
песн.	16
нар.	12

Квалификатор покр.(ајински) појављује се уз квалификатор *заст.* у највећем броју семантичких реализација у РМС, чиме се указује на друштвено-територијалну раслојеност застареле лексике. На другом месту је термилошки квалификатор грам.(атички), а приближан је и број понављања квалификатора војн.(-ни, -ички)⁶⁸⁵, што су показатељи термилошке слојевитости лексичких јединица које су обележене као застареле.

Грађа из РМС бележи 17 квалификатора према којима застарелу лексичку можемо разврстати у термилошке и друге области. Они су регистровани приликом дефинисања 71 лексичке јединице у РМС, што имплицира изостанак регуларне термилошке и употребне квалификације застареле лексике у овом речнику. Наша семантичка анализа застареле лексике у РМС према ЛСГ указује да би број термилошких јединица (макар из области војне терминологије, црквене и правне лексике) могао бити и неупоредиво већи. Оваквом лексикографском анализом начина квалификовања застареле лексике у РМС и њеним укрштањем са анализом према семантичком критеријуму и тематским групама желимо заправо да сугеришемо значај подробнијег, прецизнијег квалификовања лексике у описном речнику. Вишеструко квалификовање застареле лексике (према нормативним, стилским, термилошким особеностима) употпунило би лексикографски опис и обраду овог типа лексема и у тезаурусном речнику. Овакви увиди могу послужити и као путоказ обрађивачима који раде на РСАНУ.

⁶⁸⁵ У описним речницима српског језика, као што су Речник САНУ и Речник МС, води се рачуна о употребној вредности термина у термилошком систему српског језика. Тако се, нпр. уз војне термине, поред квалификатора вој.(-ни, -нички) употребљавају и други квалификатори који кориснику речника пружају додатне информације о употребној вредности термина (Јовановић В. 2016: 207–208).

Материјал показује да 5,14% семантичких реализација застареле лексике има још неки нормативни квалификатор, 1,33% лексичких јединица поред *заст.* поседује и стилски квалификатор, док 2,78% лексичких јединица из пасивног лексичког фонда припада термилошкој слоју лексике. Најфреквентнији слој термилошке застареле лексике у оквиру РМС припадају областима војске⁶⁸⁶, језика и права, што нас наводи на закључак да је термилошка лексика у овим областима најчешће застарела.

6.1.6. Механизми полисемије у развијеним полисемантичким структурама застарелих лексема у описним речницима

Као што је у уводном делу рада напоменуто, истраживању застареле лексике приступићемо и са циљем да испитамо однос застарелости и вишезначности лексема, односно потенцијалну везу између процеса застаревања појединачних значења и великог броја семантичких реализација у структури одређене лексеме.

Циљ нам је да утврдимо који су лексички механизми омогућавали семантичке трансформације у посматраним полисемантичким структурама и да ли је управо развијена полисемија допринела потискивању значења из активног лексичког фонда. У овом делу рада настојаћемо да одредимо најубичајеније механизме полисемије који су индуковали значења маркирана квалификатором *заст.* у полисемантичким структурама у РСАНУ која се састоје од најмање пет значења, као и да испитамо механизме полисемије који су условили развијање семантичке структуре лексема у РМС.

Од преко 14.000 јединица које су квалификоване као *заст.* у досадашњим објављеним томовима у РСАНУ, сужавањем грађе према критеријуму постојања пет и више значења у полисемантичкој структури у циљу испитивања односа између вишезначности и застарелости дошли смо до 2472 семантичке реализације. Придружили смо овом делу корпуса и грађу ексцерпирану из РМС, тачније 784 застареле семантичке реализације у структури вишезначних лексема. На тај начин је формиран релевантан корпус на коме ћемо спровести овај део истраживања.

Лексичко-семантичка анализа у овом делу рада ослања се на два методолошка приступа. У појединим случајевима семантичке трансформације које су омогућиле развијање застарелог значења погодна је објашњавати методом компоненцијалне анализе, издвајањем семантичких компонената у структури значења застарелих лексема, те ћемо се у њиховој семантичкој анализи освртати на тумачење механизма полисемије у радовима Даринке Гортан-Премк (1997) и Рајне Драгићевић (2007). На пример, полазећи од примарне семантичке реализације у полисемној структури лексеме *вретено* '1. направа у виду краћег, танког, на крајевима зашиљеног ваљка (најчешће од дрвета) на коју се при предењу намотава пређа', застарело термилошко значење ове лексеме које је у РСАНУ регистровано под бројем 5. 'ваљкаста осовина дуж које иде спирална завојница у завртња' у раду ћемо тумачити посредством метафоре засноване на семи облика и функције. Као што видимо, индуковање сема 'ваљкасто', 'издужено', 'покретно' из структуре примарног значења омогућило је реализацију наведеног застарелог термилошког значења. У примерима где тумачимо семантичке трансформације уочене у полисемантичким структурама застарелих

⁶⁸⁶ Јовановић В. (2016: 208) указује на лексикографске поступке у квалификавању и обради војне лексике. Наиме, уколико је термин обележен као застарео, лексикографи упућују на његов стандардни континуант, или се пак стандардни термин наводи на крају описне дефиниције.

лексема које означавају конкретне предмете углавном се осврћемо на тумачење метафоре из перспективе традиционалне лексикологије и компоненцијалне анализе. Међутим, многе примере које налазимо у нашој грађи (апстрактна именичка и глаголска лексика) није могуће тумачити компоненцијалном анализом, те ћемо се за тумачење семантичких трансформација ослонити на методе когнитивне лингвистике и посматрати метафору и метонимију као појмовне механизме. Отуда ћемо, на пример, застарело значење лексеме *дужник* 'онај који је некоме нешто скривио, који је некога увредио, који се о некога огрешо, кривац; грешник' тумачити као лексичку манифестацију појмовне метафоре КРИВИЦА ЈЕ МАТЕРИЈАЛНИ ДУГ. У активном лексичком фонду очувано је и као примарно у РСАНУ регистровано значење лексеме *дужник* 'онај који некоме нешто дугује, онај који је обавезан да исплати дуг', на основу чега видимо да се *дуг* примарно перципира као материјално задужење, али и да је постао изворни домен за концептуализацију апстрактних теолошко-религијских појмова КРИВИЦА и ГРЕХ.

Овакав двојак приступ семантичкој анализи и тумачењу метафоре као механизма који индукује застарела значења наметнула је сама грађа. Р. Драгићевић (2007: 150) истиче да се ретко срећу истраживачи који прихватају оба становишта – тумачење метафоре као лексичког механизма с једне, односно појмовног механизма с друге стране, али ауторка истиче да је веома важно регистровати и појмовни и лексички ниво метафоре јер оба нивоа репрезентују начин на који човек перципира стварност. Другим речима, појмовна и лексичка метафора могу се посматрати као различите реализације истог процеса и заправо се само манифестују на различитим нивоима. На примеру наше грађе управо се потврђује ауторкина констатација да је „појмовна метафора драгоцену у анализи апстрактне лексике, а лексичка метафора је корисна у приказу конкретне лексике”, те да је „за лексиколога од великог значаја уочавање оба нивоа метафора – и појмовног и лексичког” (Драгићевић 2007: 150).

Већ летимичним прегледом грађе ексцерпираних из РСАНУ и РМС за потребе овог дела истраживања, увидели смо да је велики број семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* добијено механизмом метонимије. Тако се застарело значење лексеме *играчка* 'забављање, разонода, играње, игра' може објаснити као производ метонимијске трансформације, где уочавамо да средство стоји за радњу која се њиме реализује, будући да је примарно и у активном лексичком фонду очувано значење ове лексеме 'предмет који служи за игру (обично деци), најчешће израђен с таквом наменом'.

Синегдохске трансформације далеко су мање уобичајене у нашем корпусу, али ипак постоје и њима ћемо у раду такође посветити пажњу. Синегдоху препознајемо у полисемантичкој структури лексеме *верига* чије је примарно значење '1. (понекад мн.) а. ланац, синцир', а под бројем б. у полисемантичкој структури ове лексеме у РСАНУ регистровано је и као застарело квалификовано значење 'метални прстен у ланцу, алка, бечуг'. Дакле, застарело значење реализовано је на основу појмовне везе ДЕО→ЦЕЛИНА, те назив за предмет (*ланац*) у целости, захваљујући синегдоху, постаје назив за део предмета (*карику у ланцу*).

Анализа полисемантичких структура у којима је једна реализација квалификована као застарела наводи нас да се упитамо да ли су поједина застарела значења производ полисемије или је реализација коју посматрамо добијена независно од осталих у речничком чланку, понављањем истог творбеног модела. Сва је прилика да је застарело терминолошко значење лексеме *крвница* из сфере анатомије 'крвни суд који враћа крв у срце, вена' у лексичком систему реализовано неовисно од осталих

значења ове лексеме будући да не уочавамо заједничке семантичке компоненте на основу којих бисмо могли говорити о семантичком преносу: '1. женска особа крвник, убица; сурова, окрутна, немилосрдна женска особа; 2. крај, земља где се лије крв, где се убија, где се гине; 3. (у прид. служби, обично уз им. пушка) која убија, пролива крв; окрвављена, крвава.' Овакво мишљење заснивамо на запажањима Д. Гортан-Премк (1997: 132–134) о понављању истог творбеног модела као начину настајања деривата. Чини се да су све наведене семантичке реализације лексеме *крвница*, па и ова која је маркирана квалификатором *заст.* и чини део нашег корпуса, настале независно једна од друге, више пута поновљеним актом семантичко-морфолошког варирања истог творбеног модела, додавањем суфикса на творбену основу. С обзиром на то да изостаје семантичко саодношење једне реализације с другом, можемо констатовати да су све оне заправо „радијално везане за реч у творбеној основи” (Гортан-Премк 1997:193).

Застарелим значењима за које претпостављамо да су настала понављањем истог творбеног модела посветићемо пажњу у засебној тачки рада.

Метафора као механизам за реализацију застарелих значења

Према Д. Гортан-Премк (1997: 86), метафора је „пренос номинације с једнога појма, референта на други, односно с једнога семантичког садржаја на други мотивисан аналошким повезивањем семантичких компонената, сема нижег ранга, уз обавезно замењивање појмовне вредности, архисеме полазног семантичког садржаја појмовном вредношћу, архисемом циљнога семантичког садржаја”. Дакле, лексичка метафора подразумева пренос имена с једног појма на други на основу неке сличности међу њима.

С друге стране, као што је речено, значење великог броја јединица из наше грађе погодно је тумачити појмовно-терминолошким апаратом когнитивне лингвистике. Посреди су семантичке реализације у полисемантичкој структури за које претпостављамо да су добијене метафоричким повезивањем апстрактних изворних домена са конкретним доменима, односно да је семантичка трансформација заправо лексичка манифестација постојања одређене појмовне метафоре као когнитивног механизма. У когнитивној лингвистици метафора се посматра као механизам мишљења, који омогућава „razumevanje jednog pojma (ili pojmovnog domena) pomoću drugog pojma (pojmovnog domena)” (Кликовац 2004: 11). Као таква, метафора представља „jedan od organizacionih principa čovekovog pojmovnog sistema” (Кликовац 2004: 11).

Обједињавањем метода компоненцијалне и концептуалне анализе, настојаћемо да представимо метафору као најпродуктивнији механизам настајања значења у развијеним полисемантичким структурама која су маркирана као застарела.

Анализа грађе показује да је веома чест индуктор застарелих семантичких реализација у нашој грађи метафора заснована на физичким карактеристикама предмета, при чему мотивациону везу између значења омогућавају семе облика и положаја.

На пример, из семске структуре примарног значења лексеме *небо* '1. а. бескрајни свемирски, васионски простор са небеским телима који се са Земљине површине види у облику свода, небески свод; 1. в. ваздушни простор изнад неке територије' индуковањем сема 'у облику свода', 'простор изнад' добијено је терминолошко значење у сфери анатомије које је у РСАНУ забележено као шесто у полисемантичкој структури ове лексеме 'непце, горња засвођена површина усне дупље

код кичмењака'. Дакле, сличност у положају које непце заузима у усној дупљи и његовом засвођеном облику омогућило је асоцијативно повезивање са небеским сводом, односно пренос имена с једног појма на други.

Реперезентативне примере полисемантичких структура у којима запажамо да је метафора заснована на семама 'изгледа', 'облика', 'положаја' индуковала значење које је у савременом српском језику застарело представимо у следећој табели⁶⁸⁷.

Табела 11: *Метафора заснована на семама облика, положаја и функције као индуктор застарелих значења лексема*

лексема	застарело значење	значење које је мотивисало метафоричку асоцијацију	продуктивне семе као индуктори застарелих значења	речнички извор
<i>башук</i>	2. архит. заст. глава на стубу, капител	1. врх муслиманског надгробног споменика у виду турбана	сема положаја: 'горњи' → врх сема облика: 'округло, у облику главе'	РСАНУ
<i>брада</i>	4. г. заст. реп комете	1. б. длаке испод доње вилице јарца, козе	сема положаја, изгледа 'доњи, крајњи', 'који има облика'	РСАНУ
<i>бурма</i>	2. заст. а. завртањ, вијак.	1. венчани прстен без камена	сема облика ('округласто', 'прстенасто'), сема функције (могућност окретања)	РМС
<i>вретено</i>	5. физ. заст. а. ваљкаста осовина дуж које иде спирална завојница у завртња	1. направа у виду краћег, танког, на крајевима зашиљеног ваљка (најчешће од дрвета) на коју се при предењу намотава пређа; 2. дрвени или	сема облика 'ваљкаст', сема функције, кретења	РСАНУ

⁶⁸⁷ Као инспирацију за табеларни приказ механизма којима настају застарела значења у полисемантичкој структури лексема, послужило нам је истраживање о механизмима полисемије као индукторима за развијање погрдног значења којима се именује човек у српском језику (в. Јовановић Ј. 2018).

		метални ваљак који се окреће око своје осе, а поставља се усправно или водоравно		
<i>јаз¹</i>	6. заст. отвор, зев	1. а. канал, јарак, жлеб за одвођење воде, одводни канал; 1. в. канал, ходник	сема облика и функције 'отвореност', 'проточност', ⁶⁸⁸	РСАНУ
<i>јарак</i>	4. заст. ископани дубоки ров око каква, обично средњовековног града, тврђаве и сл.	1. а. дуг, дубоко и широко ископани канал, ров којим вода отиче или тече или у коме стоји, прокоп	сема изгледа и квалитета 'дубок', 'издужен', 'ископан у земљи'	РСАНУ
<i>кавез</i>	2. заст. и покр. а. соба, одаја са прозорима застртим решеткама (да би заклањале од вида женску чељад, обично у старинским кућама) б. прозор обезбеђен решеткама; решетка таквог прозора	1. мрежом или решеткама затворен простор	сема изгледа и функције 'скровитост', 'немогућност изласка и виђења'	РСАНУ
<i>калем</i>	4. заст. а. зашиљена писаљка, перо од трске	1. а. шупаљ дрвени, метални и сл. ваљак на који се намотава конац, пређа и	сема изгледа 'ваљкаст, издужен'	РСАНУ

⁶⁸⁸ На основу примера којим је реперезентовано застарело значење у РСАНУ (Слог јест једнога или више писмѐна једним уста јазом изговорен глас (Милов. Л. 1, 11).), видимо да постоји асоцијативна веза између проласка ваздушне струје кроз усну дупљу приликом формирања гласа и проласка воде кроз некакв канал, јарак, жлеб.

		сл.; конац, пређа и сл. заједно с тим ваљком, мосур		
<i>капија</i>	8. заст. излазни или улазни отвор (крвног суда и сл.)	1. а. улазна врата 4. а. уски пролаз	сема функције 'отвор кроз који нешто пролази'	РСАНУ
<i>кобила</i>	2. б. заст. греда на којој стоји вретено за покретање воденице; в. направа на три или четири ноге на коју се нешто наслања, оставља; ногари; г. гвоздени ослонац за дрва на огњишту, саџак.	1. а. женка коња	сема изгледа и функције 'тело животиње→ изглед направе/именов аног предмета', 'ноге животиње→ ногари предмета'	РСАНУ
<i>кеса</i>	2. б. заст. торбица за метке, фишеклија	1. а. врећица, торбица од коже, платна, хартије и др.	сема 'облика' и 'функције'	РСАНУ
<i>котур</i>	7. анат. заст. хрскавичави колут, прстен у душнику	1. а. предмет прстенастог облика, колут, круг, коло, обруч; алка, карика	сема облика 'округао', 'прстенаст'	РСАНУ
<i>кратер</i>	2. заст. овећа трбушаста посуда са широким грлом и двама ручицама	1. в. дубока рупа у тлу настала приликом експлозије бомбе, гранате и сл.	семе изгледа 'облик', 'величина'	РСАНУ
<i>крилаш</i>	9. заст. врста лађе	1. мит. а. крилати коњ; 2. птица са великим крилима	семе изгледа и функције 'поседовање крила→јарбол', 'кретање'	РСАНУ

		(обично орао, соко)		
<i>крст</i>	10.б. заст. место где се укрштају путеви (и где се обично налазио крст), раскршће	1. уопште предмет или фигура састављена од два крака који се пресецају под правим углом	сема изгледа 'укрштено'	РСАНУ
<i>нога</i>	3. д. заст. нервни крак, огранак продужене мождине	1. анат. а. један од два доња уда, екстремитета код човека од трупа до врхова прстију, који служи за кретање; 2. а. један од више окомитих (ређе укрштених) кракова (обично од два до четири) неког предмета	сема изгледа, облика и функције 'издужено', 'у облику крака', 'полази од тела' (човека или мождине)	РСАНУ
<i>обруч</i>	1.е. заст. гривна, наруквица	2. а. кружна површина, круг, прстен, колут, котур	сема изгледа 'округао', 'прстенаст', 'шупаљ'	РСАНУ
<i>обланда</i>	4. заст. округли комадић папира који се лепи на писма, пакете и сл.	1. а. танка кора од печеног теста која служи као облога за прављење колача, односно за надев који се ставља између таквих кора	сема изгледа / сликовна метафора	РСАНУ
<i>пећина</i>	5. анат. заст. срчана шупљина, комора	1. а. обично велика, пространа природна шупљина у стени, камену,	сема изгледа 'шупље', 'отворено'	РСАНУ

		земљи отвором, шпиља		
<i>плоча</i>	10. г. покр. заст. предњи део грудног коша	1. а. већи камен или стена у природи, пљоснатог облика, заравњене површине	сема изгледа, облика 'равна површина'	РСАНУ
<i>процеп</i>	3. в. заст. оно у чему књигоноша носи књиге, писма	1. а. расцепљено, просечено место по дужини чега. б. уски размак између чега	сема изгледа 'уско', 'издужено', 'усечено у нешто'	РМС

Осим метафоре засноване на семама облика, положаја и функције, која је најзаступљенији механизам лексичке метафоре у анализираној грађи, издвајањем семантичких компонената из структуре лексичког значења застарелих лексема уочили смо и друге типове метафоричких трансформација (метафоричке асоцијације засноване на преносу 'конкретно–апстрактно', метафоричне асоцијације засноване на семама колективне експресије, метафоричне асоцијације типа 'простор–време' и метафоричне асоцијације засноване на другим продуктивним семама).

Такође, корпус застареле лексике у РСАНУ и РМС показује да појмови на које застареле лексеме реферишу припадају различитим апстрактним доменима попут емоција, односа, стања, различитих апстрактних радњи и активности, због чега је појединачна значења у развијенијим полисемантичким структурама у речничком чланку оправдано тумачити као лексичку манифестацију метафоре као когнитивног механизма.

На репрезентативним примерима у обједињеној табели представићемо различите типове метафоричких трансформација које уочавамо у полисемантичкој структури анализираних застарелих лексема.

Табела 12: *Метафора као механизам настајања застарелог значења у развијеним полисемантичким структурама у РСАНУ и РМС*

лексема	застарело значење	значење које индукује метафору	начин развијања метафоричног застарелог значења	речнички извор
<i>батинати</i>	4. заст. в. баљезгати	1. ударати, тући батином	ударање → говорење, сема звука	РСАНУ

<i>брзак</i>	2. б. заст. топ који брзо пуца или чије се зрно креће великом брзином	1. брз ток воде где је корито реке стрменитије; само место где је вода брза	сема 'брзине', 'кретања'	РСАНУ
<i>вихор</i>	2. заст. неодом. водени вртлог	1. а. снажан ветар велике брзине	сема 'брзине', 'разорности'	РСАНУ
<i>буна</i>	3. заст. а. душевни немир	1. а. устанак против власти, поретка; 2. противљење, побуна, буњење	АПСТРАКТНО ЈЕ КОНКРЕТНО; ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИКО; ДУШЕВНИ НЕМИР ЈЕ ПОБУНА (душевни немир се концептуализује као побуна бића, душе против нечега што човека узнемирава)	РСАНУ
<i>геак</i>	2. заст. сељак, ратар, земљорадник.	1. погрд. прост, неваспитан човек, простак	сема колективне експресије	РСАНУ
<i>враг</i>	2. заст. непријатељ.	1. празн. по народном веровању натприродно биће које је оличење зла, ђаво, сотона.	сема колективне експресије	РМС
<i>говедар</i>	1. б. фиг. заст. прост, неуглађен човек	1. а. човек који чува или гаји говеда	сема колективне експресије	РСАНУ
<i>говедарка</i>	1. б. фиг. заст. проста, неуглађена жена	1. а. в. говедарица, жена која чува говеда	сема колективне експресије	РСАНУ
<i>грк</i>	1. заст. трговац, дућанџија	становник Грчке, онај који је пореклом из Грчке	сема колективне експресије ⁶⁸⁹	РСАНУ
<i>грк</i>	2. нар. заст. назив којим су католици у неким нашим	становник Грчке, онај који је пореклом из Грчке	сема колективне експресије	РСАНУ

⁶⁸⁹ О метафоричким епонимским значењима етничких лексема заснованим на семама колективне експресије в. Маринковић и Јовановић 2012.

	крајевима звали припаднике православне вере			
<i>грк</i>	3. вар. заст. назив којим је сељак у Србији звао варошанина	становник Грчке, онај који је пореклом из Грчке	сема колективне експресије	РСАНУ
<i>дажд</i>	1. заст. киша.	2. заст. фиг. мноштво, велика количина чега што пада, што се расипа, обиље, непрекидна бујица чега.	сема количине, обиља ('мноштво', 'гомила'), сема начина испољавања	РМС
<i>двориште</i>	4. анат. заст. в. предворје, део унутрашњег уха испред полукружних каналића и пужа	1. а. ограђен простор око куће (и њених споредних зграда)	сема положаја, сема функције	РСАНУ
<i>доњи, -а, -е</i>	5.б. заст. млађи, нижи (по рангу)		концептуализација вертикалне димензије МОЋ ЈЕ ГОРЕ ⁶⁹⁰ (потчињен, нижи по рангу је доле)	РСАНУ
<i>дужник</i>	1. в. заст. онај који је некоме нешто скривио, који је некога увредио, који се о некога огрешио, кривац	1. а. онај који некоме нешто дугује, онај који је обавезан да исплати дуг.	АПСТРАКТНО ЈЕ КОНКРЕТНО, КРИВИЦА/ГРЕХ ЈЕ МАТЕРИЈАЛНИ ДУГ	РСАНУ
<i>истезати</i>	5. заст. узимати, наплаћивати измамљивати		ИЗЛАГАЊЕ ПРЕВЕЛИКИМ МАТЕРИЈАЛНИМ ИЗДАЦИМА ЈЕ	РСАНУ

⁶⁹⁰ К. Расулић (2004: 212–216) проучавала је сликовну схему вертикалности и утврдила да се апстрактни појмовни домени МОЋ, ДРУШТЕВНИ ПОЛОЖАЈ и УГЛЕД, као и друштвени односи доминације и потчињености концептуализују помоћу вертикалне схеме, у склопу које је веома продуктивна оријентациона појмовна метафора МОЋ ЈЕ ГОРЕ.

	отимати		ИСТЕЗАЊЕ, РАЗВЛАЧЕЊЕ ⁶⁹¹	
<i>катић</i>	2. горњи део, поклопац пећи.	1. део главе који се покрива фесом.	сема положаја ('са горње стране') сема функције ('покривати', 'поклапати')	РМС
<i>квар'</i>	1.ђ. заст. и покр. штета, несрећа, зло	1. а. неисправност, оштећење, недостатак, обично неког механизма, који онемогућава његову употребу, примену, дефект; стање онога што је неисправно, покварено	АПСТРАКТНО ЈЕ КОНКРЕТНО ЗЛО, НЕСРЕЋА ЈЕ НЕДОСТАТАК, ОШТЕЋЕЊЕ ⁶⁹²	РСАНУ
<i>китица</i>	8. мед. заст. скуп ситних крвних судова у гранулационом ткиву	1. дем. и хип. од кита (свежањ, снопић (цвећа), букет)	сема 'количине', 'збирности', 'начина повезаности'	РСАНУ
<i>корен</i>	б. г. заст. основа, база при степеновању	2. б. основа, почетак неких органа или делова људског	сема 'основно', 'полазно', 'почетно'	РСАНУ

⁶⁹¹ Интересантно је како ова застарела семантичка реализација показује начин на који се концептуализује појмовни домен финансија, егзистенцијалне и материјалне угрожености, финансијских неприлика. Чини се да се материјални ресурси заправо концептуализују као конкретан физички предмет одређених димензија и еластичности, те се излагање превеликим материјалним трошковима (било добровољним било услед спољних фактора као у наведеном примеру) концептуализује као физичко деловање на тај предмет, његово физичко истезање и развлачење. Потврду за овакву концептуализацију материјалних издатака налазимо у савременом разговорном дискурсу, у појави да се у колоквијалној комуникацији као прави објекат гл. *развући* неретко налази лексема *плата*. О томе сведочи велики број контекста у електронском корпусу српског језика на интернету, нпр.: Jedino tako možemo **razvući platu** do kraja meseca (<https://www.politika.rs/sr/clanak/528696/Mozaik/Izmicanje-stolice>); Koliko god da je sve teže preživeti i **razvući platu** od „prvog do prvog”, upravo planiranje potrošnje i kupovine je ono što nas sve spašava (<https://www.kamatica.com/vodic/kako-pametno-trositi-sredstva-sa-kreditne-kartice/13659>); Nisam neki matematicar. Osnovna matematika mi je kako **razvući platu** od prvog do prvog (https://www.b92.net/zivot/komentari.php?nav_id=1594894).

⁶⁹² Колико је ова појмовна метафора дубоко укоренења у човеков когнитивни систем и продуктивна у лексичком систему потврђују и творбено-етимолошки сродници лексеме *квар*. Овде преваходно имамо у виду семантичку дисперзију у структури придева *покварен* и именице *поквареност* где такође физичка неисправност постаје изворни домен за концептуализацију негативне духовне особине – неморалности (у РМС *покварен*, -а, -о '1. трп. од покварити (се); 3. неправилан, лош; 4. неморалан'). Запажамо, чак, да именица којом се означава стање *поквареност* у РМС реализује само значење у сфери моралности, док се о конкретном стању квара не региструје ниједно значење (в. *поквареност* у РМС 'стање или својство онога који је покварен: друштвена ~, морална ~).

		одн. животињског тела		
<i>лебдети</i>	6. заст. жудети, тежити за нечим	1. а. одржавати се или се лагано кретати у висинама, у ваздуху (захваљујући сразмерно малој тежини или искоришћавању аеродинамичких појава); лагано летети.	ЖУДЊА, ЈАКА ЖЕЉА ЈЕ ЛЕТЕЊЕ, БИВАЊЕ У ВАЗДУХУ ⁶⁹³	РСАНУ
<i>лет</i>	4. пом. заст. окретање једрењака, односно његовог прамца у сусрет ваздушној струји ради прихватања ветра с другог бока, прелет	1. а. кретање кроз ваздух (птица, инсеката и сл.), летење	сема функције, сема начина кретања	РСАНУ
<i>летати</i>	4. пом. заст. окретати једрењак, односно његов прамац у сусрет ваздушној струји ради прихватања ветра с другог бока	1. а. летети унаоколо, летети тамо-амо, с једног места па друго	сема начина реализације радње (’кретање кроз ваздух, лет’),	РСАНУ
<i>љубак</i>	2. б. добар, пријатан за	1. а. који својом појавом,	метафоричка трансформација	РСАНУ

⁶⁹³ И друге јединице у лексичком систему српског језика потврђују постојање ове појмовне метафоре. Да се апстрактан појмовни домен ЖЕЉЕ, ХТЕЊА појмовно повезује са летењем, показује фразеологизам *високо летети* у значењу 'имати претеране амбиције, жеље, хтења, тежити, стремити за постизањем нечег бољег, лепшег, кориснијег и др.' (в. РСАНУ, под летети). Појмовни домен *летења, бивања* у облацима служи као изворни домен за концептуализацију превасходно нереалних ирационалних тежњи, жеља што у лексичком систему потврђује и фразеологизам *бити с главом у облацима, а ногама на земљи* у значењу 'бити далеко од стварности, живети у илузијама, заносити се' (Матешкић 1982, под глава).

	пиће, питак	држањем, складом делује пријатно, мило, нежно	'апстрактно→конкрет но' ⁶⁹⁴	
<i>љубак</i>	2. в. фин, добар (о укусу)	1. а. који својом појавом, држањем, складом делује пријатно, мило, нежно	метафоричка трансформација 'апстрактно→конкрет но'	РСАНУ
<i>мангуп</i>	2. а. заст. и покр. а. домаћа животиња која сама лута, тумара, а власник јој је непознат.	1. погрд. особа слабих моралних и радних својстава, неваљалац, безобразник, пробисвет, лола; неозбиљан, враголаст човек, спадало, обешењак	сема понашања 'лутање', 'тумарање' ⁶⁹⁵	РСАНУ
<i>матица</i>	8. заст. а. извори, оригинални примерак каквог рукописа или штампаног дела, оригина	2. а. место потницања, порекла, завичај, постојбина	сема потницања 'основни', 'први', 'оригиналан'	РСАНУ
<i>нагрдан, -дна, - дно</i>	3. заст. а. недоличан, низак (у моралном смислу)	1. а. који је ружног изгледа, ружан, грдан.	НЕМОРАЛНО ЈЕ РУЖНО	РСАНУ
<i>наслонити</i>	5. фиг. заст. покр. (на некога) поверити некоме неки посао, задатак, ослонити се на некога за	1. 1. а. положити, (по)ставити на нешто, уз нешто, ослонити, прислонити.	ПОВЕРЕЊЕ ЈЕ ОСЛАЊАЊЕ У ФИЗИЧКОМ СМИСЛУ	РСАНУ

⁶⁹⁴ Како констатује и Д. Гортан-Премк (1997: 107) метафоричне асоцијације засноване на трансформацији типа 'апстрактно→конкретно' „знатно су ређе у језику” што потврђује и наша грађа.

⁶⁹⁵ Смер метафоричког трансфера 'човек→животиња' такође је мање уобичајен у лексичком систему. О продуктивности зоонимских метафора у лексичком систему српског језика и именовању човека према животињама в. Новокмет (2020).

	извршење нечег			
<i>насрнути</i>	4. заст. навалити захтевајући да се нешто изврши	1. а. напасти (на неког, на нешто), навалити борећи се да се неко, нешто свлада; устремити се на неког.	ВЕРБАЛНИ НАПАД, ЗАХТЕВАЊЕ ДА НЕКО НЕШТО УЧИНИ ЈЕ ФИЗИЧКИ НАПАД	РСАНУ
<i>нечист, -а, -о</i>	2.б. заст. покварен, нездрав.	1. а. прљав, запрљан, замазан.	ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО ПОКВАРЕНОСТ ЈЕ ПРЉАВШТИНА ⁶⁹⁶	РСАНУ
<i>нож</i>	4. заст. метални део на ваги у облику челичне призме са оштрицом окренутом наниже	1. оруђе састављено од (најчешће) металног оштрог сечива, са дршком, које служи за сечење, резање, клање, пробадање и сл.	сема квалитета 'оштар', 'металан'	РСАНУ
<i>облак</i>	3. б. заст. мноштво људи негде густо груписаних, окупљених; уопште велика, бројна скупина људи	1. згуснута, кодензована водена пара, у атмосфери, одн. у тропосфери, као видљива скупина водених капљица или њихове смесе	сема количине 'мноштво', 'скуп' и сема квалитета 'згуснуто'	РСАНУ
<i>одлив</i>	1. д. заст. периодично спуштање нивоа морске површине (због Месечеве и Сунчеве гравитације), осека	1. а. отицање, одливање, одвођење (воде, текућине)	сема функције и квалитета 'повлачење воде', 'снижавање нивоа воде'	РСАНУ

⁶⁹⁶ Физичка чистоћа је изворни домен који омогућава концептуализацију апстрактних појмова из сфере моралности, религије, што у лексичком систему потврђују многи чланови творбеног гнезда придева *чист*. Тако осим примарног значења 'који је без прљавштине, без мрља, који није умрљан', придев *чист* у РМС развија и значења '4. а. морално беспрекоран, који не садржи у себи никакве лажи, преваре, поштен, чистан; 4. б. невин, непокварен, чедан, девичански'. Интересантно је да је комбинација придевске творбене са одређеним именичким суфиксима резултирала двама изведеницама специјализованим за означавањем конкретног и апстрактног појмовног домена (*чистоћа* и *чистота* 'стање онога што је чисто, без мрња, без прљавштине', одн. оног што је чисто у моралном и естетском смислу).

<i>окрајак</i>	4. в. грам. заст. крајњи, завршни део речи; наставак, суфикс	1. а. парче, комад (хлеба, пецива и сл.) одсечен или одломљен с краја, крајка.	сема партитивности 'део', 'комад' и сема положаја 'крајњи', 'ивични	РСАНУ
<i>оросити</i>	3. заст. запљускујући натопити (о текућим водама и сл.	1. а. прекрити, овлажити ситним капљицама (о роси, росном времену)	сема начина реализације радње, сема функције ('влажити')	РСАНУ
<i>осоколити</i>	2. покр. а. заст. показати се као јунак, истаћи се у боју	1. (некога) а. улити некоме храброст, подстаћи на храброст (у борби, окршају), окуражити, охрабрити; 1. б. улити некоме самопоуздање и сигурност (у раду, деловању), охрабрити, подстаћи	семе колективне експресије (соко 2. фиг. а. 'јунак' (РМС)) ⁶⁹⁷	РСАНУ
<i>осредак</i>	3. анат. заст. преграда у носу између ноздрва	1. в. комад земљишта у средишњем делу другог земљишта	сема положаја ('средишњи') и сема функције ('који преграђује, који раздваја')	РСАНУ
<i>пањ</i>	5. анат. заст. део зуба који се види, зубна круна	1. а. доњи краћи део стабла који остаје с кореном у земљи после одсецања, сечења, тестерисања или преламања горњег дела стабла	сема изгледа 'мали видљиви део изнад неке површине' (сликовна метафора)	РСАНУ

⁶⁹⁷ Као што видимо, и значење које описни речници квалификују као застрело и остала значења глагола *осоколити* у РСАНУ развијена су метафоричким трансформацијама заснованим на колективној експресији према животињама. Ова значења глагола *осоколити* потврђују закључке С. Новокмета да се у „српској културној традицији издвајају и високо вреднују особине храбрости, одважности, борбености и истрајности ... из сфере карактера” (Новокмет 2020: 208), а међу репрезентативним примерима животиња којима се у процесу зоосемије људима приписују ове особине издваја се и *соко* (Новокмет 2020: 207).

<i>пењалица</i>	3. техн. заст. праг на аутомобилу	1. гвоздена справа са зупцима за пењање уз стене, електричне стубове, телеграфске стубове, дрвеће и сл	сема функције ('пењање')	РСАНУ
<i>уза</i>	2. мн. заст. а. окови, негве, пута.	1. а. петља; нит	сема функције 'везивање'	РМС

Метонимија као механизам развијања застарелих значења

Један од уобичајених механизма полисемије посредством којег су се развијала значења маркирана као застарела у полисемантичким структурама јесте и лексичка метонимија. Према М. Ковачевићу (1999: 175), метонимија подразумева употребу једног лексичког знака (имена) уместо другог знака у номинацији предмета или појава који припадају истом појмовном домену и повезани су неким логичким изванјезичким односом. Дакле, назив једног појма употребљава се да означи други који припада истом домену стварности (Драгићевић 2007: 167). Логичка веза која мотивише метонимијски пренос може бити просторна, временска, узрочно-последична, посесивна и сл. (Драгићевић 2007: 167–169; Ковачевић 1999: 178).

Семантичка анализа застарелих лексема у РСАНУ и РМС указује на широк спектар метонимијских трансформација, при чему се номинација с једног појма на други преноси на основу везе између предмета и особине, узрока радње и њених последица, радње и резултата радње, средства и радње која се њиме реализује, особине и ентитета који је носилац те особине. Имајући у виду изузетну дивергентност типова метонимијског преноса уочену у нашој грађи, све метонимијске формуле значајне за реализацију застарелих значења у полисемантичким структурама представимо у обједињеној табели.

Табела 13: *Метонимија као механизам настајања застарелог значења у развијеним полисемантичким структурама у РСАНУ и РМС*

лексема	застарело значење	значење које је мотивисало метонимијски пренос	објашњење метонимијске трансформације	речнички извор
<i>аба</i>	2. (обично мн.) изношено, подерано одело, дроњци.	1. а. груба вунена тканина, сукно	тканина стоји за одело које је од ње направљено	РМС
<i>битност</i>	5. заст. важан податак	1. главна, основна особина, суштина	особина стоји за предмет који је	РСАНУ

			носилац особине	
<i>вага</i>	7. заст. равнотежа	1. а. справа за мерење тежине	предмет стоји за резултат радње која се реализује тим предметом	РСАНУ
<i>вид</i>	5. заст. привид, привиђење	1. а. моћ примања светлосних утисака; примање светлосних утисака, виђење	чуло вида стоји за оно што видимо	РСАНУ
<i>звожђе</i>	3. заст. и покр. а. сабља, мач, нож. б. пегла; нарочита пегла за глачање уштављене коже. в. ђем, жвале. г. потковица д. направа за коврцање косе.	1. хемијски елемент (Fe), тврд метал сиве боје од кога се израђују многи предмети за потребе индустрије и широке потрошње	материјал стоји за предмет који је од њега направљен	РСАНУ
<i>глума</i>	2. заст. позоришни комад уопште	1. а. уметничко приказивање и тумачење других личности представљањем њихових доживљаја, опонашањем њиховог лика, држања и говора (у позоришној и филмској уметности и другде)	радња за резултат радње	РСАНУ
<i>грађа</i>	5. заст. оно што је изграђено, направљено а. грађевина, зграда	1. оно од чега се нешто гради, израђује а. грађевински материјал	материјал стоји за предмет који је од њега направљен	РСАНУ

<i>двор</i>	1. в. заст. престоница, резиденција	1. а. палата, дворац државног поглавара, неког високог достојанственика, племића	назив једне конкретне зграде стоји за установу која је у њој смештена	РСАНУ
<i>девојаштво</i>	3. заст. врста спахијског намета који се плаћао приликом удаје девојке (у некадашњој Србији)	1. а. девојачко доба, девојачки дани; девојачки живот, девовање	називом за девојачко доба именује се порез који се плаћа приликом изласка из тог доба	РСАНУ
<i>дело</i>	5. в. (често у мн.) заст. посао уопште, питање, проблем	1. производ, резултат рада, творевина; резултат уопште, последица	чин или резултат радње стоји за сам процес пословања	РСАНУ
<i>дисциплина</i>	1. в. заст. бич, бичевање (као дисциплинска казна код католичких калуђера)	1. а. строго поштовање утврђеног реда и правила обавезно за све чланове неког колектива, неке организације, неког сталежа и сл., послушност, покорност	резултат радње стоји за саму радњу	РСАНУ
<i>егzekуција</i>	1. б. зб. нар. заст. они што спроводе такав поступак, егзекутори	1. а. извршавање судске или административне одлуке принудним мерама (присилна наплата дуга, заплена имовине задуженог и сл.).	радња стоји за особу/особе које је реализују	
<i>жар</i>	3. а. заст. степен загрејаности, топлота	1. усијани остаци чврстог горива (дрвета, угља и сл.), жеравица	предмет стоји за особину (запаљени остаци дрвета за топлоту коју емитују)	РСАНУ

<i>играчка</i>	3. заст. забављање, разонода, играње, игра	1. предмет који служи за игру (обично деци), најчешће и израђен с таквом наменом	предмет/средств о стоји за радњу која се њиме реализује	РСАНУ
<i>излог</i>	3. заст. в. изложба (1) (1. а. јавно излагање, приказивање уметничких радова, техничких, трговачких и др. производа)	1. део трговачких или занатских радњи (обично окренут према улици и застакљен) у коме су изложени предмети који се могу купити	место на коме се радња одвија за саму радњу	РСАНУ
<i>имућност</i>	3. зб. заст. имућан свет, богаташи	1. стање онога који је имућан, онога што је имућно, богатство, благостање	особина/стање за људе које та особина/стање одликују	РСАНУ
<i>иностранство</i>	2. заст. оно што је страном, туђе, туђи, страни утицај	1. страна земља, стране земље, туђина	простор за појаве које су одлика тог простора	РСАНУ
<i>језик</i>	6. заст. већа етничка група, народ	4. а. начин изражавања, исказивања мисли и осећања звучним, вербалним средствима, речима, говор; речи; разноликост речи	способност за људе који се одликују том способношћу (језик за народ који њиме говори)	РСАНУ
<i>калем</i>	4. в. фиг. вештина писања и читања, писменост; образованост, ученост	4. заст. а. зашиљена писаљка, перо од трске	средство стоји за радњу која се њиме реализује	РСАНУ
<i>канцеларија</i>	2. б. заст. канцеларијски намештај, писаћи сто; канцеларијски	1. а. службена просторија као место где се обављају административни и	просторија за предмете у њој	РСАНУ

	прибор	сл. послови; уред, биро		
<i>квар'</i>	1. д. заст. покварени, оштећени део	1. а. неисправност, оштећење, недостатак, обично неког механизма, који онемогућава његову употребу, примену, дефект; стање онога што је неисправно, покварено	последица стоји за узрок (резултат радње за предмет који је изазвао радњу)	РСАНУ
<i>лакат</i>	3. заст. и покр. стара мера за дужину, од око 70 cm	1. а. анат. зглоб руке који спаја, зглобљава горњи део подлактице с доњим крајем надлактице	део тела стоји за дужину коју он репрезентује	РСАНУ
<i>мазга</i>	2. заст. терет који одједном може мазга да понесе, товар.	1. зоол. товарна домаћа животиња која настаје укрштањем пастуха и магарице Equus hinus	животиња стоји за количину терета који она може да понесе	РМС
<i>мали, -а, -о</i>	8. в. заст. м патуљак, кепец	1. који је по димензијама (у једном правцу или у више праваца) испод просечног, нормалног или онога са чим се упоређује	особина стоји за особу која је носиолац особине	РСАНУ
<i>мастило</i>	3. заст. козметичко средство за улепшавање лица, за косу и др.	2. заст. а. боја као физичко својство неке материје; боја као материја за бојење, бојило, фарба	особина стоји за предмет који поседује ту особину	РСАНУ
<i>мера</i>	4. заст. а. предмет који служи за мерење	1. а. стандардна величина којом се одређује квантитет нечега (дужина,	особина, својство за предмет који се њиме одликује	РСАНУ

		површина, запремина, тежина, време итд.), јединица за мерење нечега		
<i>миг</i>	3. а. заст. час, часак, тренутак, моменат	1. а. покрет неким делом тела (нпр. руком, главом, очима) којим се (често кришом) нешто саопштава или скреће пажња на нешто.	гест стоји за временски период потребан да се гест реализује	РСАНУ
<i>молерај</i>	2. заст. слика	1. молерски рад, укусно бојење, фарбање зидова (РСЈ)	радња стоји за резултат, производ радње	РМС
<i>насељење</i>	4. заст. живаљ, становништво, народ.	2. насеобина; насеље	простор који стоји за људе који у њему живе	РСАНУ
<i>насељење</i>	2. заст. насеље.	1. долазак у ново место живљења, долазак нових становника у одређено место, крај и сл.	радња стоји за резултат радње (за место) завршетка радње	РМС
<i>небо</i>	1. г. заст. клима, поднебље	1. в. ваздушни простор изнад неке територије	простор у коме се одвија нека појава стоји за саму појаву	РСАНУ
<i>нога</i>	4. а. заст. јединица мере за дужину величине просечног људског стопала (око 0,324 m), стопа	1.в. доњи део ноге у човека, стопало	предмет стоји за димензију предмета	РСАНУ
<i>нокат</i>	7. заст. покр. јединица мере за дужину од око 1—2 mm	1. а. анат. тврди рожнати слој, плочица која покрива и штити горњу страну на	предмет стоји за димензију тог предмета	РСАНУ

		последњем чланку прстију руку и ногу у човека		
<i>омама</i>	2. мед. заст. наркоза, анестезија	1. а. стање омамљености, ошамућености, опијеност нечим	стање стоји за предмет који га проузрокује	РСАНУ
<i>палеж</i>	3. б. заст. осећај пецкања, жарења, печења на кожи (изазван ситним паразитима)	1. а. подметање ватре, пожара; паљевина, пожар	радња стоји за резултат радње	РСАНУ
<i>парада¹</i>	3. заст. одело које се носи за празник, свечаност и сл., свечано одело	1. а. војничка свечана смотра; б. свечана поворка спортских, омладинских и др. организација	радња стоји за предмет којим се та радња реализује	РСАНУ
<i>пев</i>	4. заст. поетски састав у стиховима, песма	1. извођење тонских састава, мелодија људским гласом, певање; песма	радња стоји за резултат радње (конкретан предмет као производ те радње)	РСАНУ
<i>плен</i>	4. заст. покр. плећење, грабеж, пљачка	1. а. оно што је силом одузето и присвојено, отето (обично у рату, борби); оно што је украдено, опљачкано	резултат радње стоји за радњу	РСАНУ
<i>повраћај</i>	4. заст. повраћање, избацивање кроз уста узете, поједене хране, бљубање	1. в. повратак (1а, 2, 3) (1.а. долазак, враћање на место одакле се отишло)	резултат радње стоји за саму радњу	РСАНУ
<i>подне</i>	2. заст. јужна, понекад и југозападна страна света.	1. а. средина дана, време кад је Сунце у највишој тачки изнад хоризонта.	време радње стоји за место на коме се она одвија	РМС

<i>пошта</i>	3. заст. поштанска кола	1. а. установа која се бави преносом разноврсних пошљака (писама, новина, мањих пакета, новца и сл.) према утврђеној тарифи. б. зграда у којој се налази таква установа. в. оно што се шаље, доставља путем такве установе	установа која пружа неку услугу, реализује неки процес стоји за средство којим се та услуга/процес остварују	РМС
<i>прут</i>	2.б. мн. заст. казна ударањем танким шипама	1. танка, гипка шипа очишћена од лишћа	средство стоји за радњу која се њиме реализује	РМС
<i>пурпур</i>	2. заст. а. скупочена одећа или тканина такве боје. 2.б. плашт такве боје као знак суверене власти или великог достојанства, порфира	1. а. љубичастоцрвена боја, гримиз	боја стоји за одећу која има ту боју	РМС
<i>стопа</i>	5. а. заст. јединица мере за дужину величине једног просечног људског стопала (0,324 м).	1. а. доњи део ноге који служи као ослонац, подупирач при стајању или ходању, стопало; табан.	предмет стоји за димензију тог предмета (за дужину коју он собом запрема)	РМС

Синегдоха

Семантичка анализа лексике која је у РСАНУ и РМС маркирана квалификатором *заст.* указује на синегдоху као један од механизма којима се реализује застарело значење.

Под синегдохом⁶⁹⁸ се у лексикологији подразумева пренос имена с једног појма на други на основу логичке везе 'ДЕО→ЦЕЛИНА', тако да се лексемом која означава део може именовати целина којој тај део припада или, ређе лексемом којом се означава целина може се именовати један њен део (Гортан-Премк 1997: 79–80 и Ковачевић 1999: 188).

Бој застарелих семантичких реализација индукованих синегдохом у нашој грађи није велик, али је и овај механизам омогућио настајање довољног броја примера те ћемо их приказати у засебној табели.

Табела 14: Синегдоха као механизам полисемије за реализацију застарелих значења у РСАНУ и РМС

лексема	застарело значење	значење које је мотивисало синегдохски пренос	објашњење синегдохске трансформације	речнички извор
<i>беседа</i>	2. г. заст. изрека, израз, фраза	1. а. говор пред већим скупом људи у свечаним и другим приликама.	говор у целини за фразу у говору	РСАНУ
<i>биће¹</i>	5. заст. тело	1. створ, створење; оно што живи, што постоји	синегдоха 'целина-део' живо створење→његово тело	РСАНУ
<i>ватриште</i>	2. г. дом, кућа, огњиште	2. а. место у кући на коме се ложи ватра, огњиште	синегдоха 'део→целина' место у кући за целу кућу	РСАНУ
<i>верига</i>	6. заст. метални прстен у ланцу, алка, беочуг	1. а. ланац, синцир	део ланца (алка, карика) за ланац у целости	РСАНУ
<i>година</i>	1. ђ. заст. покр. сезона (летња или зимска) на коју су најамници узимани под најам	1. а. једна од основних временских јединица, време једног обиласка земље око сунца; б. један	цео временски период (цела година) за један њен део (део године када се дешава летња и зимска сезона)	РСАНУ

⁶⁹⁸ Неки лингвисти синегдоху третирају као врсту метонимије, не издвајајући је као засебан механизам, јер је у оба случаја веза између денотата лексема које се замењују логичка, егзистенцијална, тј. у питању је нека врста припадности истом појмовном домену. Такав поглед на синегдоху углавном заступају когнитивисти, а ми се у раду ослањамо на објашњења М. Ковачевића (1999: 189), која говоре у прилогу томе би синегдоху требало сматрати засебним лексичким механизмом.

		од временских циклуса у трајању једне године (1а) у рачунању времена		
<i>грло</i>	3. б. заст. особа, лице.	1. а. предњи део унутрашњости врата од уста до једњака, ждрелна шупљина са говорним и др. околним органима	назив дела тела за човека уопште	РСАНУ
<i>данак</i> ²	2. заст. а. порез (уопште)	1. ист. а. одређена свота коју су вазали, вазална земља или покрајина плаћали своме сизерену; б. дажбина коју је кмет морао давати феудалцу на чијој је земљи живео и коју је обрађивао; в. лични порез који се за време Турака плаћао на сваку мушку немуслиманску главу, харач	врста пореза за порез уопште (део за целину, тзв. синегдоха врсте) ⁶⁹⁹	РСАНУ
<i>звер</i>	4. заст. крзно	1. зоол. а. (обично мн.) назив за сисаре из реда Carnivora, снажних чељусти и јаких канца, који се хране претежно месом и крвљу	синегдоха 'део→целина' назив животиње стоји за један део њеног тела	РСАНУ

⁶⁹⁹ Наведени пример репрезентује „могућност преноса имена хиперонима на хипоним”, која је „широко искоришћена у зоолошкој и ботаничкој класификацији и таксономији” (Гортан-Премк 1997: 83).

		других кичмењака		
<i>казало</i>	5. покр. и заст. часовник, сат, справа за показивање времена	2. а. в. казалька (1а)	део предмета стоји за цео предмет	РСАНУ
<i>калем</i>	4. заст. а. зашиљена писаљка, перо од трске	4. б. покр. држало, држаље пера	део предмета за предмет у целости	РСАНУ
<i>капа¹</i>	1. в. покр. и заст. в. фес, округла, купаста, црвена капа без обода са кићанком или без ње	1. а. део одеће који се ставља на главу, разног облика и величине, без обода или с истуреним делом над челом	синегдоха врсте ⁷⁰⁰ (назив предмета уопште за врсту, тип тог предмета)	РСАНУ
<i>кула¹</i>	2. а. заст. палата, дворац	1. а. висока грађевина, обично четвртасте или округле основе и са пушкарницама уместо прозора (као део тврђаве, утврђења или као самостални фортификаци- они објекат, често као стражарница, осматрачница)	део грађевине за грађевину у целости	РСАНУ
<i>пиво</i>	1. б. заст. уопште пиће (вино, ракија и сл.)	1. а. алкохолно пиће добијено непотпуним врећем јечменог слада, уз	синегдоха врсте (врста пића за пиће уопште)	РСАНУ

⁷⁰⁰ О синегдохском преносу типа 'целина-део' М. Ковачевић (1999: 194–195) каже да је мање фреквентан у употреби у односу на смер 'део-целина', али као један од фреквентнијих подтипова наводи синегдоху остварену по моделу „назив општег појма→посебни појам”. Аутор објашњава да је овај модел синегдохе заснован на односу хиперонима и хипонима где се хиперонимска именица употребљава за именовање ужег појма, тј. хипоним (Коваћевић 1999: 196).

		додатак хмеља		
<i>нића</i>	2. заст. храна, јело, јестиво	1. сточна храна; а. припремљена храна (сено, лисник, слама и сл.) за време када стока не може користити свежу траву и др. биље; уопште припремљена сточна храна	синеглоха врсте (врста хране за јело, јестиво уопште)	РСАНУ

Понављање творбеног модела као механизам настајања застарелих значења

Творбено-семантичка анализа грађе у РСАНУ и РМС наводи нас да се за велики број лексема, односно семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* у развијеним полисемантичким структурама упитамо јесу ли добијене неким од механизма полисемије или су пак појединачна значења настајала независно једно од другог, понављањем истог творбеног модела. У првом случају говорили бисмо о повезаности лексичких значења заједничким семантичким компонентама у њиховој структури, а у другом случају посреду би било понављање семантичко-морфолошког варирања истог деривационог модела, те о значењима у полисемантичкој структури не бисмо могли говорити као о производима полисемије. Оваква проблематика тиче се искључиво деривата у нашој грађи.

Даље у раду представимо репрезентативне примере застарелих лексема из наше грађе за које претпостављамо да су добијене понављањем истог творбеног модела. За сваку лексему наводимо најпре значење маркирано квалификатором *заст.* које је предмет нашег интересовања, затим остала значења у полисемантичкој структури за која се питамо јесу ли индуковала семантичке трансформације и развијање застарелог значења, те извор из којег је конкретна лексема преузета, да бисмо кочано, у виду коментара, проблематизовали да ли је посреду метафоричка/метонимијска веза између значења или неовисно варирање истог творбеног модела.

<i>босанка</i>	ж. заст. троугласта мотика	назив за неке воћке, домаће животиње и предмете пореклом из Босне а. врста крушака б. врста трешања; в. врста јабука; г. врста шљива; д. врста кокошака; ђ. име крмачи;	РСАНУ
----------------	----------------------------	---	-------

		е. врста чутуре	
--	--	-----------------	--

Сва је прилика да су све семантичке реализације лекеме *босанка*, па и ова застарела, настале независно једна од друге будући да изостаје међусобни однос и значењска повезаност једне реализације са другом. Сва су побројана значења заправо „радијално везана за реч у творбеној основи” (Гортан-Премк 1997: 133)⁷⁰¹.

<i>венчаница</i>	б. заст. (понекад уз реч: кошуља) венчана кошуља	1. а. извод из књиге венчаних, званична потврда о ступању у брак; б. службена књига у коју се уносе подаци о онима који су ступили у брак, књига венчаних; 2. а. венчана хаљина	РСАНУ
------------------	---	---	-------

Чини се да је свим значењима у основи творбени модел ’глаголска творбена основа + суфикс (-ица/-ница)’. Значења међусобно нису повезана, али је свако, па и ово застарело, мотивисано развијеном полисемантичком структура глагола *венчати (се)* у творбеној основи.

<i>ветрењача</i>	7. заст. ваздушна пушка	1. а. млин на ветар; б. направа коју покреће ветар; 2. в. вејалица; 3. дрвена направа за плашење птица, чегртаљка; 4. заст. в. ветреушка (1); 5. индив. в. ветровод (2); 6. покр. светиљка коју ветар не може да угаси	РСАНУ
------------------	-------------------------	--	-------

Премда су све наведене семантичке реализације на први поглед повезане, пошто су мотивисане истим семантичким компонентама које мотивна реч *ветар* уноси у дериват, прилично је извесно да међу њима нема међусобног семантичког саодношења,

⁷⁰¹ Лексема *босанка*, наиме, у свим својим апелативним значењима представља епоним у односу на етничку лексему у значењу ’становница Босне, она која је пореклом из Босне’. О развијеним полисемантичким структурама етничких лексема, као и процесу апелативације примарних онима в. Маринковић и Јовановић 2012.

тј. нису настајале једна од друге посредством метафоре или метонимије, већ је свако значење резултат понављања истог акта семантичко-морфолошког варирања.

гласник	3. заст. средство, оружје којим се нешто објављује, разглашава (често уз реч топ)	1. а. онај који носи или саопштава глас, вест, извештај, поруку и сл.; б. заст. онај који објављује нешто, разноси званичну пошту, пријављује странке, курир, позивар и сл.; в. чест назив или саставни део назива повремених публикација; 2. а. онај који наговештава, најављује нешто, весник; тумач, носилац; б. фиг. знак, наговештај	РСАНУ
---------	---	---	-------

На основу увида у полисемантичку структуру лексеме *гласник* примећујемо да механизми полисемије омогућавају развијање значења под тачкама а., б., в. у оквиру примарне семантичке реализације, као и да је секундарно значење под тачком а. добијено метафором према примарном. Међутим, значење под бројем 3. у РСАНУ, како се чини, не може се објаснити лексичким механизмима полисемије јер не увиђамо заједничке семантичке компоненте у структурама побројаних лексичких значења. Значење лексеме *гласник* којом се реферише на 'оружје' и лексема *гласник* којом се реферише на 'човека' развијена су независно једно од другог, а у основи им је модел 'именичка творбена основа *глас* + суфикс *-ник*'.

деоница	1.в. заст. део насеља, града, рејон; [...] 5. б. заст. в. дивиденда (1); [...] 7. а. заст. састојак, елеменат нечега	1. а. део земљишта (оранице, пашњака и др.) разграничен, омеђен од неке веће целине; парцела, њива; б. покр. део који задругар добија при деоби заједничке имовине	РСАНУ
---------	--	--	-------

Претпостављамо да је богата полисемантичка структура мотивне лексеме у основи условила да у комбинацији са продуктивним именичким суфиксом добијемо велики број семантичких реализација које нису међусобно везане, већ су настале независно једна од друге варирањем истог творбеног модела. У полисемантичкој структури лексеме *деоница* интересантно је да су чак три значења са синхроног аспекта застарела.

Сличну појаву већег броја семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* у РСАНУ репрезентује и полисемантичка структура лексеме *железник*. Сва је прилика да између значења 'рудник' и значења 'човек јаке воље' или пак значења 'железничка пруга' нема семантичке повезаности, већ су све радијално везане за реч у творбеној основи. С друге стране, унутар појединачних значења (нпр. 'рудник' 1.а и 'врста руде' 1.б. постоји метонимијска веза. Понављањем истог творбеног модела објашњавамо и однос између двају застарелих значења под бројевима 3. и 4. у РСАНУ будући да не препознајемо семантичку везу између реализације 'службеник у железничком саобраћају' и 'онај који тргује гвожђем, металном робом, продавац металне робе'.

<i>железник</i>	1. заст. а. рудник гвожђа; б. мин. в. сидерит, врста гвоздене руде; 2. заст. железница, железничка пруга; 3. заст. в. железничар; 4. заст. в. гвожђар (1).	1. заст. а. рудник гвожђа; б. мин. в. сидерит, врста гвоздене руде [...] 5. покр. фиг. човек јаке воље	РСАНУ
-----------------	--	--	-------

<i>западњак</i>	1. г. заст. припадник римокатоличке вере, римокатолик	1. а. становник Западне Европе, човек са европског Запада, човек пореклом из Западне Европе; б. (обично мн.) западноевропски народи; в. онај који је образован у духу западноевропске културе; присталица западноевропског начина живота, мишљења и сл.	РСАНУ
-----------------	---	---	-------

Могуће је проблематизовати начине на које се развило значење лексеме *западњак* квалификовано као застарело у РСАНУ. Посреди је понављање истог творбеног модела уколико је као мотивна реч послужио придев *западни* у значењу 'римокатолички' (РСАНУ), што се чини као извеснији модел. Међутим, ако имамо у виду конфесионалну структуру земаља Западне Европе, могли бисмо евентуално говорити и о метонимијској мотивисаности значења које је у РСАНУ регистровано под 1. г.

<i>корењак</i>	5. заст. онај који	1. млада биљка,	РСАНУ
----------------	--------------------	-----------------	-------

	воли, који чува старо, конзервативац; 6. заст. присталица корених промена, реформи, радикал; 7. заст. онај који је изворан, оригиналан, аутентичан; 8. мат. заст. број који се коренује, радиканд	добивена сађењем гране или корена, која служи као садница; 2. назив за неке врсте поврћа [...] чији се корен односно подземно стабло употребљава у људској (или сточној) исхрани; супр. лишћар; 3. покр. у аугм. значењу: корен дрвета; 4. бот. врста тропског дрвета из рода <i>Rhizophora</i> , које расте по морским обалама Африке, Азије и Америке	
--	---	---	--

У богатој полисемантичкој структури лексеме *корењак* регистрована су чак три застарела значења за која се чини да су развијена независно једна од другог понављањем истог творбеног модела (Д. Гортан-Премк 1997: 134). Као што видимо, у свакој од ових семантичких реализација уочљива је нека сема из богате полисемантичке структуре мотивне речи *корен*, али нам се чини да међу појединачним реализацијама нема значењске повезаности.

<i>оружница</i>	3. заст. радионица за одржавање и поправку ратних бродова, бродоградилиште	1. а. просторија или зграда за чување оружја, оружарница; б. сталак за држање оружја; 2. радионица за израду оружја; фабрика оружја	РСАНУ
-----------------	--	---	-------

Једнако је могуће да је застарело значење лексеме *оружница* добијено понављањем творбеног модела 'именичка творбена основа + суфикс *-ница*' колико и да је ова семантичка реализација производ синегдохске трансформације, где се хиперонимски назив радионице за израду оружја користи у номинацији спецификоване радионице за израду и одржавање ратних бродова.

<i>осмак</i>	2. д. заст. в. осмина (2) (облик, формат штампаног	1. а. дечак стар осам година; б. ученик осмог разреда; 2. а.	РСАНУ
--------------	--	--	-------

	табака који је пресавијен на осам листова)	мера за запремину (обично за жито или вино) која износи осам мерних јединица или осми део основне мерне јединице; суд који мери ту запремину; б. агр. врста, сорта нехибридног кукуруза са осам редова зрна на клипу; в. уопште оно што је у некој вези са бројем осам (осмо по реду, што броји или има осам мерних јединица, делова и сл.); г. неуоб. в. осмерац (1)	
--	--	---	--

Очигледно је на основу увида у полисемантичку структуру лексеме *осмак* у РСАНУ да су све семантичке реализације добијене понављањем истог творбеног модела, при чему творбено-семантичку мотивацију налазимо у лексеми којом се именује основни број *осам*. Међу лексичким значењима којима се реферише на дечака, сорту кукуруза, врсту штампаног табака засигурно нема никаквих заједничких семантичких компонената, а сва је прилика да су и значења под 1.а. и 1.б. односно 2.а. и 2. б добијена независно једно од другог, на основу везе са бројем у основи, а не метонимијским преносом.

<i>отпорник</i>	2. заст. а. онај који се одупире, супротставља, противи (некоме или нечему); противник	1. ел. справа, уређај за повећање отпора у електричном струјном колу	РСАНУ
-----------------	--	--	-------

Иако је могуће проблематизовати начин на који је развијена полисемантичка структура лексеме *отпорник*, те застарело значење којим се реферише на човека 'који се супротставља, одупире' тумачити као метафору засновану на семи функције, верујемо да је и овде, заправо, посредни понављање истог творбеног модела и да је развој полисемантичке структуре условљен развијеним значењем речи *отпор* у творбеној основи, као и вишезначношћу творбеног форманта (Гортан-Премк 1997: 134).

Да резимирамо. У овом делу рада испитивали смо лексичке и појмовне механизме који су омогућили реализацију застарелог значења лексема у развијеним полисемантичким структурама. Циљ нам је био да утврдимо да ли је вишезначност лексема у вези са процесом њиховог застаревања или застаревања неког од значења у речничком чланку. Уочили смо да су значења која су са аспекта савременог српског

језика застарела развијана истим лексичким механизмима полисемије (метафором, метонимијом и синегдохом), као и да су се полисемантичке структуре у којима је једно значење маркирано квалификатором *заст.* неретко богатиле понављањем истог творбеног модела. Све нам то сугерише да развијена полисемија, по свој прилици, није пресудно утицала на застаревање одређеног значења лексеме, те да узроке застаревања надаље можда треба тражити у парадигматским лексичким односима. Могуће је да многе застареле семантичке реализације које су ушле у нашу грађу и чине део корпуса застареле лексике имају своје синониме у другим лексемама у српском лексичком фонду, те је застаревање последица конкуренције истозначних јединица и повлачење једне од њих у пасивни лексикон може бити последица језичке економије.

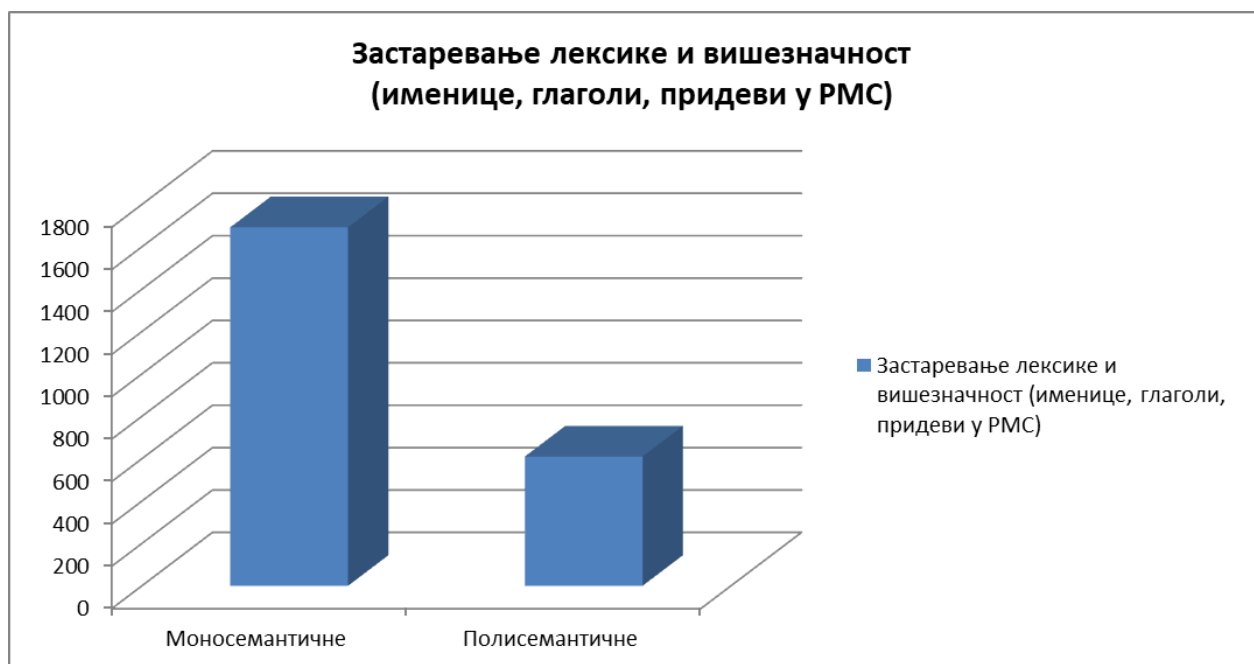
У овом делу рада анализу смо спровели на двама корпусима. Корпус РМС обухватио је све вишезначне лексеме које су макар у једној семантичкој реализацији маркиране квалификатором *заст.*, те смо укупно анализирали 784 застареле семантичке реализације. Корпус РСАНУ, формиран на основу критеријума постојања пет и више семантичких реализација у полисемантичкој реализацији структури лексеме, од којих је барем једна квалификована као застарела, обухватио је 2472 семантичке реализације.

Имајући у виду различит полазни критеријум при формирању корпуса застареле лексике из двају описних речника семантичка анализа у овом делу рада имала је различите циљеве и дала различите типове резултата. На великом броју релевантних примера из оба речника представљени су табеларно механизми полисемије који су индуковали реализацију појединачних застарелих значења. Семантичка анализа је заснована на методи компонентијалне анализе и традиционалном посматрању структуре лексичког значења у лексикологији. Будући да корпус застареле лексике обилује јединицама којима се реферише на апстрактне појмове, појаве, процесе, односе, део корпуса формираног на основу грађе из РСАНУ и РМС описали смо ослањајући се на концептуалну анализу и појмовно-терминолошки апарат когнитивне лингвистике.

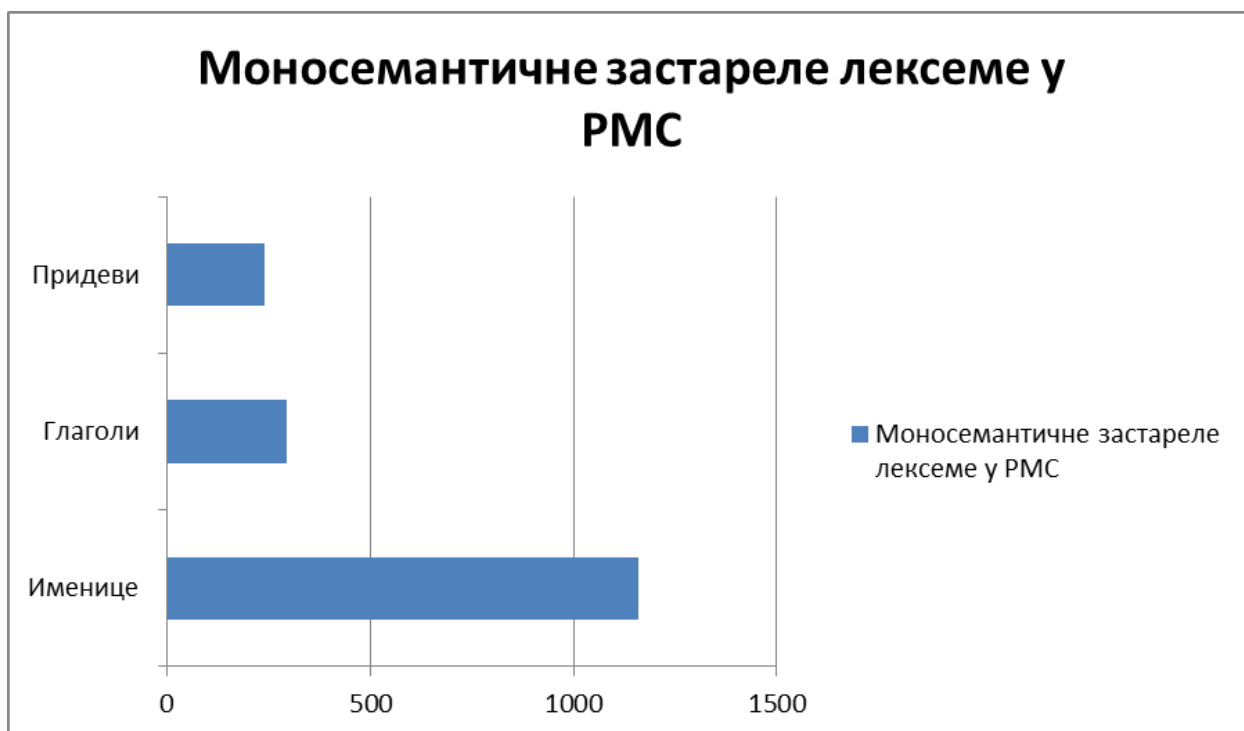
Анализом застареле лексике са семантичког аспекта потврђује се да је је метафора веома продуктиван начин развијања полисемантичке структуре лексеме у српском (а по ономе што знамо на основу компаративних лингвистичких истраживања и у сваком другом) језику. Семантичке компоненте које носе информацију о изгледу конкретних предмета – њиховом облику, димензијама, положају који заузимају, као и семе функције, које смо уочавали у структури примарног значења анализираних лексема најчешће су омогућавале семантичке трансформације у структури посматраних лексема. Такође, анализа је показала да су исти појмовни механизми који омогућавају концептуализацију апстрактних појмова (разумевање емоција, стања, процеса, концептуализацију просторних односа, те појмова из сфере религије, моралности итд.) учествовали и у реализацији значења која су са синхроног аспекта застарела.

Желећи да на целокупном корпусу српског књижевног језика представимо однос између полисемије и процеса застаревања, кроз анализу грађе из РМС дошли смо до неких занимљивих увида. Као најзанимљивији, чини се, податак да у грађи региструјемо чак 50 лексема које су застареле у примарном значењу, а очуване у активном лексикону у некој од својих секундарних семантичких реализација. Такав развој полисемантичке структуре је уногоне необичан с обзиром на то да по правилу примарно значење опстаје у активном лексикону, а застаревају значења која се налазе на лексичкој периферији. Да овај број није мали, потврђује податак да смо у целом корпусу РМС, међу лексемама које имају развијену полисемантичку структуру,

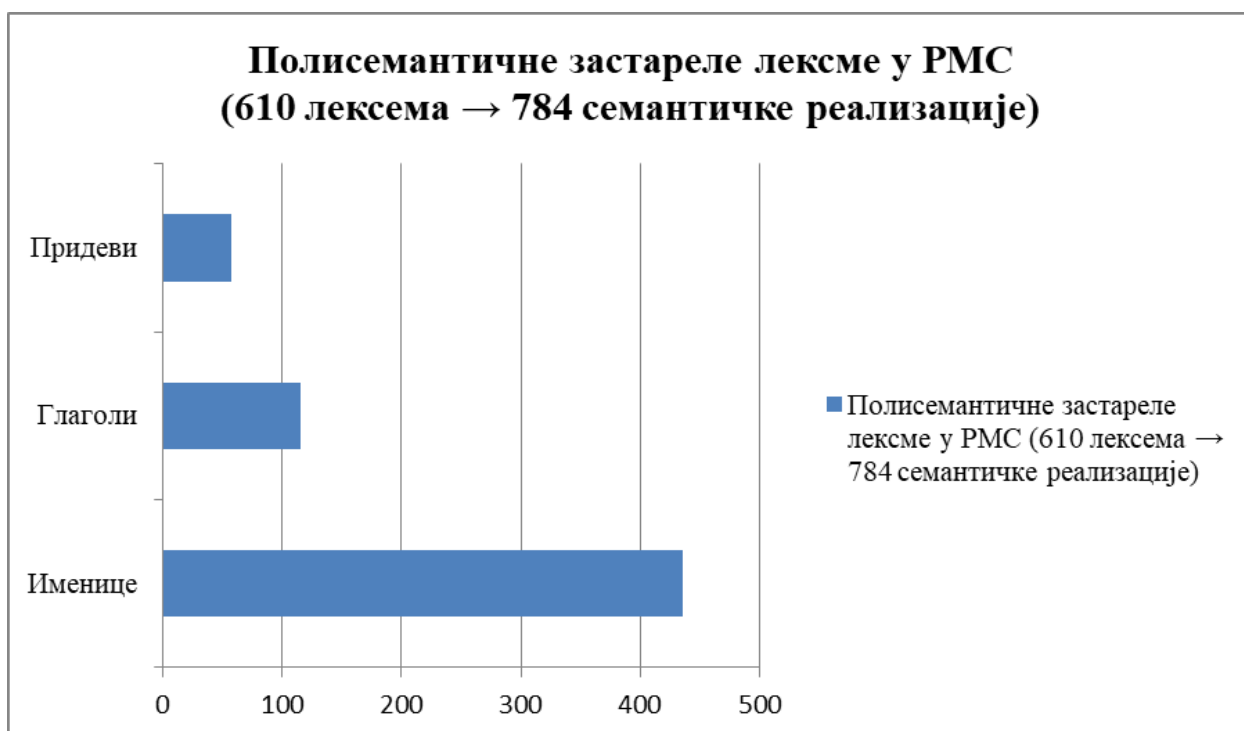
забележили њих 174 које су застареле у примарном значењу. Даље, истражујући развијене полисемантичке структуре са застарелим семантичким реализацијама констатујемо да у лексичком фонду српског језика постоји чак 99 лексема које су застареле у свим значењима. Поставља се питање каква је судбина реалија које су именоване тим лексемама. Могуће је да су у лексичком систему очуване синонимне јединице, те је конкретно значење очувано, али под другим језичким знаком, односно са другачијом номинацијом. Сва је прилика да су у неким случајевима изгубљене и саме реалије, односно да су квалификатором *заст.* маркирана значења којима се реферише на сегменте стварности који више не постоје (појмови у сфери војске, администрације, новац и финансије и сл.), те се питамо да ли су ове семантичке реализације заправо примери за историзме. Поуздан одговор на ово питање није сасвим могуће дати. Чини се на основу грађе да у највећем броју случајева застарела лексема у секундарном значењу о чему сведочи чак 383 од укупно 606 са развијеном полисемијом у РМС. Квалификатором *заст.* у 115 случајева маркирано је треће значење у полисемантичкој структури у РМС. Ова тенденција опадања броја застарелих реализација удаљавањем од примарног значења такође се примећује у развијеним полисемантичким структурама (видимо по броју застарелих значења регистрованих под бројевима 4, 5, 6 итд. у РСАНУ). Закључке о заступљености моносемантичких и полисемантичких застарелих лексема у РМС, као и бројно стање појединачних врста пунозначних речи које смо анализирали представљамо на следећем графикону.

Графикон 5: Застаревање лексике и вишезначност

Графикон 6: Моносемантичне застареле лексеме у РМС

Графикон 7: Полисемантичне застареле лексеме у РМС

7. Архаизми у српским описним речницима

У овом поглављу анализираћемо лексичке јединице које су у трима описним речницима српскога језика (РСАНУ, РМС и РСЈ) добиле маркер застарелости – *арх.*

Како је застарела лексика у српској лексикографској пракси двојако квалификована, као *заст.* и *арх.*, занимало нас је да истражимо која је разлика а које су сличности између лексичких јединица овако квалификованих. С тим у вези желели бисмо да утврдимо и то да ли се квалификатор *арх.* користи само у случајевима када застарела реч има стилску функцију, те да ли овај лексикографски маркер пре свега сугерише стилско обележје лексеме, а квалификатор *заст.* само нормативно (исп. Радовић-Тешић 1982: 261). М. Радовић-Тешић, чији нам је рад послужио при избору метода за анализу архаизама, такође наглашава да би *арх.* као стилски квалификатор „имао релативну вредност и зависио би делом и од језичког осећања лексикографа коме је основа у одређеном језичком стандарду” (Радовић-Тешић 1982: 262).

При изради РСАНУ, лексикографи су се водили интерним Упутствима Института за српски језик САНУ, према којима се израђује *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Наиме, у Упутствима налазимо да се под архаизмима подразумевају речи које по свом гласовном саставу не припадају савременом књижевном језику, а да притом нису део црквене лексике (*безгласије*, *бдителност*, *бесконачје*), док се речи које немају фонетску архаичност, али се потискују из активне употребе, квалификују као застареле (*ђумрук* ’царинарница’, *главњача* ’затвор’, *закон* ’вера’, *васпиталац* ’в. васпитач’ (исп. Стијовић 1992: 405). Дакле, на основу Упутстава, можемо запазити да је идеја при планирању концепције Речника САНУ била да се квалификатором *арх.* обележава фонетска застарелост речи, док се маркером *заст.* означава лексичка, семантичка или творбена застарелост лексичких јединица. Већ летимичним прегледом грађе можемо видети да се ово правило није доследно примењивало и да међу лексиком која се не употребљава активно постоје бројна преклапања, која онемогућавају лексикографе да се доследно придржавају препорука из Упутстава у процесу квалификације застареле лексике. При осврту на наш истраживачки материјал, можемо уочити да су се лексикографи неведених смерница придржавали у првом тому РСАНУ, док су се препоруке за квалификовање застареле лексике даље у изради РСАНУ каткад пренебрегавале. Нова решења су остављала простор за индивидуалне поступке појединих обрађивача, те је дошло до великог „замешатељства” приликом квалификације. Тако и код Стијовић (1992: 406) налазимо запажање да је „исти тип лексема обележаван на различите начине, нпр. редакцијски неутралне црквенословенске речи квалификоване су као *заст.* (*зданије*), као *арх.* (*молепствије*), као *рсл.* (*наказаније*) и као *сткњ.* (*мученије*), црквена лексика некада је означавана само као *цсл.*, дакле без истицања редакцијских разика: *васкрсеније* (*ссл.*), *Воскресеније* и *начало* (*рсл.*), *зданије* и *очајаније* (редакцијски неутрално)⁷⁰².

Посматрајући грађу из РМС, запажамо немали број застарелих лексема (и не само застарелих, већ и покрајинских и др. типова лексема) које не припадају књижевнојезичком стандарду али припадају језику књижевности, јер су их аутори употребљавали из стилских разлога. Ни РМС, као ни РСАНУ, не пружа нам доследну квалификацију застареле лексике, те је разлику између лексичких јединица квалификованих као *заст.* и *арх.* у овом речнику тешко утврдити. Материјал из РМС указује на то да у обе категорије постоје примери за семантичке архаизме⁷⁰³ (*беседа* ’5.

⁷⁰² Стијовић (1992: 406, у фусноти) напомиње да у РСАНУ постоји засебна ознака за лексику која припада српскословенском књижевном језику (*ссл.*). Ипак, водећи се интерним Упутствима за израду Речника, препоручује да би требало издвајати и посебно квалификовати само црквену лексику код које се препознају знаци руског утицаја, док би српскословенску и редакцијски неутралну лексику требало означавати обједињујућим квалификатором *цсл.*

⁷⁰³ Овде се ослањамо на класификацију архаизама М. Радовић-Тешић (1982: 259) на *лексичке архаизме*, *семантичке архаизме*, *лексичко-фонетске архаизме* и *лексичко-творбене архаизме*. Исп. сличну поделу код Стијовић (1992: 407).

заст. школска оцена', *боца* '4. заст. мера за запремину'; *враг* '3. арх. непријатељ, противник', *лето* '3. арх. в. година', *слово* '2. а. арх. реч'); исто тако се издвајају и лексички архаизми (*бркаоница* заст. 'пометња, збрка, дармар', *верати* заст. 'завлачити, скривати', *вергија* заст. 'порез, данак', *виност* заст. 'кривња, кривица'; *ливан* арх. 'тамјан', *мних* арх. 'монах, калуђер', *обида* арх. 'увреда, неправда', *олина* арх. 'вредност, количина, величина'), те фонетски архаизми (*ангел* заст. 'в. анђеол', *гадље* заст. 'в. гајде', *анаркија* заст. 'в. анархија'; *обител* арх. 'в. обитељ', *патријар* арх. 'патријарх'), као и творбени архаизми (*гудалац* заст. 'гудач', *писалац* заст. 'в. писац', *царствен*, *-а*, *-о* заст. 'в. царевински'; *одличије* арх. 'одличје').

Концепцијски и према обиму и намени, очекивало би се да РСЈ, као речник савременог књижевног језика, не бележи застарелу лексику, али увидом у његову грађу запажамо немали број архаизма⁷⁰⁴. РСЈ бележи лексичке јединице које нису више у активној употреби и квалификује их највише као *арх.*, нпр.: *брег* '2. обала', *госпа* '1. госпођа', *магистар* '2. апотекар, 3. учитељ', *неванија* 'б. збирка песама, песмарица', *поглавица* '2. поглавар, старешина уопште', *санети* '2. закопчати, спучити', *слово* '2. а. реч; 2. б. говор', *црнило* '3. мастило, тинта', *шалтер* '2. електрична склопка, прекидач за електричну струју' и сл. Запажамо да РСЈ бележи много више јединица које су квалификоване као *арх.*, него као *заст.* (ових других лексема регистровано је свега шест).

Преглед трију речника у којима се бележе архаичне лексеме указује на то да се у постојећим једнојезичним речницима не разграничава сасвим јасно лексика која није више у употреби и лексика која има сужено поље употребе (исп. Стијовић 1992: 411; Јовић 2016: 46),⁷⁰⁵ односно која је инхерентно обележје само одређених области језика или појединих стилова. Такође, не прави се јасна разлика између лексике која има гласовна обележја старог црквеног језика али је део савременог корпуса, с једне стране и такве лексике која више није у употреби, са друге⁷⁰⁶.

Ми ћемо у овом поглављу, анализом грађе коју чине лексичке јединице квалификоване као *арх.* из трију једнојезичних речника (РСАНУ, РСЈ и РМС) покушати да укажемо на сличности и разлике у лексици коју речници квалификују као *заст.* и *арх.*, те на гласовне ликове и творбено-морфолошке одлике архаизма, са циљем да увидимо шта је пресудно у лексикографском квалификовању овог типа лексике.

Подела архаизма на грађи из једнојезичних речника српског језика

У овој тачки водићемо се поделом М. Радовић-Теших (1982: 259), која архаичну лексику дели на *лексичке*, *семантичке*, *лексичко-фонетске* и *лексичко-творбене архаизме*. Ми ћемо пак под лексичким архаизмима посматрати и *лексичко-фонетске* и *лексичко-творбене*, те у нашем раду термин *лексички архаизам* узимамо као

⁷⁰⁴ У вези са тиме да се и у РСЈ наша лексика која је обележена као застарела, Стијовић (2014: 408) констатује: „У богатијој једнојезичној лексикографији, у којој бисмо имали и речнике архаизма, и речнике појединих писаца и сл., овакав речник као што је РСЈ не би требало да садржи застарелу лексику било које врсте. Међутим, у нашим лексикографским условима, разумљиво је што се и у овом речнику наша лексика која је обележена као застарела”.

⁷⁰⁵ Најпре у литератури налазимо опис лексике која се налази у оквирима сакралне комуникације, али није застарела, ни архаична, није неактуелна, тј. не припада пасивном лексикону. Такве примере налазимо у богослужбеном језику, а аутори које помињемо истичу да за такву врсту лексике нису прикладни квалификатори архаичности, као нпр. *блаженопочивши*, *блавест*, *појац* (квалификовано као *арх.* у РСЈ).

⁷⁰⁶ Исп. лексеме *самртник* (српскословенски) и *смртник* (народни лик) код Стијовић Р. (2014: 410).

хипероним. Семантичке архаизме посматрамо одвојено, јер је овде реч о семантичкој реализацији дате лексеме, односно у овом случају посматрамо архаично значење (или пак значења) унутар полисемантичке структуре. С друге стране, лексеме којима су сва значења квалификована као архаична, посматраћемо у оквиру лексичких архаизама.

1) Наиме, М. Радовић-Тешић (1982: 259) под лексичким архаизмима подразумева застареле речи које у савременом језику имају одговарајући синоним који се „код говорника савременог књижевног језика налази у активној употреби”. Примери речи из наше грађе чији је архаичан карактер уочљив спрам савременог синонима из трију речника су двојаки.

а) Навешћемо најпре оне лексеме којима су сва значења у полисемантичкој структури квалификована као архаична. Наш истраживачки материјал бележи укупно 26 лексема које се у свим значењима реализују као архаичне: *аркада* 'а. отворен трем са луковима између стубова; б. мн. покривен ходник оивичен низом лучних отвора' (РСАНУ), *благовати* '1. јести, обедовати; гостити се, частити се; 2. проводити време уживајући, уживати' (РСЈ), *благоутробије* '1. шаљ. трбух; 2. уживање (у јелу и пићу), задовољење телесних прохтева' (РМС), *војевати* '1. водити рат, ратовати; учествовати, бити у рату; 2. фиг. а. водити борбу, залагати се, борити се за некога, нешто или против некога, нечега; 2. б. борити се са тешкоћама; трудити се (око нечега)' (РСЈ), *жазао* 'а. в. жезло; б. в. потпора, ослонац' (РСАНУ), *заведење* '1. в. завод (7); 2. навођење на разврат, завођење; обљуба малолетне девојке' (РМС), *калкан* '1. штит; 2. нар. врста старинске женске капе са ресама около; 3. грађ. чеони зид који затвара поткровље, забат, прочеље; кров са таквим зидом' (РСЈ), *ками* '1. а. в. камен; 2. фиг. врло мали, ништаван део, ситница, маленкост; 3. (у прид. служби) бедан, јадан, кукаван; 4. (у прил. служби) а. жалосно, бедно, јадно, кукавно; 4. б. тешко, мучно, мало вероватно, једва; 4. в. залуд, узалуд; 5. (у служби узвика) покр. јао, куку, леле' (РСАНУ), *катана* '1. припадник коњице, коњаник; 2. а. наоружан чувар, стражар; 2. б. посиљни, слуга' (РСЈ), *ксимс* '1. хоризонтални испуст, обично украшен, на лицу зграде или изнад прозора, перваз, венац, опшивница; 2. (у прид. служби) који се употребљава за израду таквог испуста', *лоно* 'а. крило, окриље, наручје, заштита; средина; б. фиг. родно место, родни крај, завичај' (РСАНУ), *мир*² 'а. свет; Земљина кугла; б. васиона, свемир' (РСАНУ), *нишит*, *-а*, *-о* 'а. бедан, сиромашан, убог; ништаван, безвредан; б. несрећан, јадан, кукаван' (РСАНУ), *обнадеждити* 'I. (некога) дати, пружити некоме наду, учинити да се неко нечему нада, да поверује у остварење нечега очекиваног, прижељкиваног; II. ~ се повести се за надом, понадати се у нешто' (РСАНУ), *обрећи* 'I. 1. дати реч, обећање, обећати; 2. а. (некога некоме, за некога) дати, обећати (кћер некоме за жену); 2.б. предодредити, предвидети, прорећи и сл. нешто као нечију судбину, будућност, животни пут и сл., досудити'; II. ~ се 'стећи феудално господство, постати господар, владар а. пристати на брак, обећати се момку, младићу (о девојци); б. узајамно се обавезати на брак (о младићу и девојци)' (РСЈ), *огосподити* '2. учинити да неко добије господство, феудални посед, феуд; II. ~ се 'стећи феудално господство, постати господар, владар' (РСАНУ), *одличије* '1. одличје, одликовање; 2. углед' (РМС), *певанија* 'а. певање; песма; б. збирка песама, песмарица' (РСЈ), *печатљење* '1. субјективно осећање које изазива какав доживљај, утисак; 2. утицај, подстицај, деловање' (РСАНУ), *писмено*¹ '1. писани доказ о нечему, писмени документ, писмена потврда и сл.; 2. в. писмо (3а); 3. вештина писања и читања, писменост' (РСАНУ), *плов* 'а. кретање по површини воде неким пловним средством, пловљење, пловидба; б. в. пливање' (РСАНУ), *повторавати* 'I. 1. понављати сопствене или туђе речи, изјаве и сл. да би се нешто истакло, нагласило и сл; поново чинити нешто; 2. шк. а. понављајући утврђивати градиво из неког предмета; 2. б. поново ићи у исти разред, у исту школску

годину због лошег успеха; II. ~ се догађати се, дешавати се поново, понављати се' (РСАНУ), *подоба* '1. а. оно што је обликом некеме, нечему слично; 1.б. слика нечега, лик, облик; 2. в. сподоба' (РСЈ), *поклисар* '1. дипломатски представник, амбасадор; 2. носилац некакве поруке, гласник' (РСЈ), *прикучити* 'приближити, примаћи; ~ се 1. а. приближити се, примаћи се (просторно и временски); 1. б. приближити се једно другом; 2. фиг. бити, постати присан, наклоњен' (РСЈ); *хазна* 'а. благајна, ризница; каса; б. благо; в. покр. огњиште у пушке' (РМС).

б) У праве лексичке архаизме сврставамо оне лексеме чија дефиниција не садржи упућивачку лексему, већ се дефинишу описно или синонимском дефиницијом (понекад и описно са синонимима на крају дефиниције)⁷⁰⁷: *банак* 'тезга у трговачкој радњи, занатлијској радионици, кафани и сл.' (РСЈ), *бдителан*, -лна, -лно 'који добро пази, пажљив, опрезан' (РСАНУ), *бдителност* 'будност, опрезност, пажња' (РСАНУ), *беспомоћје* 'неуказивање помоћи, непомагање', *беспутан*² 'који је без тела, без пута, бестелесан' (РМС), *бешчислен*, -а, -о 'безбројан' (РМС), *благоверан*, -рна, -рно 'побожан' (РМС), *благоверје* 'правоверје, права вера' (РМС), *благовест* 'радосна, пријатна вест' (РСЈ), *благоизволети* 'имати доброту, изволети (при исказивању нарочитог поштовања, понекад ир.)' (РСЈ), *благоугодан*, -дна, -дно 'пријатан, угодан' (РМС), *благочастив*, -а, -о 'смеран, смирен, побожан' (РМС), *блаженопочивши*, -а, -е '(са особитим поштовањем) умрли, покојни' (РСЈ), *богохвалан*, -лна, -лно 'који бога хвали, слави' (РСАНУ), *бранителни*, -а, -о 'који се односи на одбрану' (РСАНУ), *велеуважен*, -а, -о 'много уважен, поштован (обично у писменом обраћању)' (РСЈ), *велеуман*, -мна, -о⁷⁰⁸ 'који је великога ума, веома mudar, даровит, генијалан' (РСЈ), *блаженопочивши*, -а, -е '(са особитим поштовањем) умрли, покојни' (РСЈ), *богохвалан*, -лна, -лно 'који бога хвали, слави' (РСАНУ), *бранителни*, -а, -о 'који се односи на одбрану' (РСАНУ), *велеуман*, -мна, -о 'који је великога ума, веома mudar, даровит, генијалан' (РСЈ), *велеумље* 'велика мудрост, генијалност' (РСЈ), *великоимен*, -а, -о 'славан, знаменит, чувен' (РСАНУ), *великославан*, -вна, -вно 'врло чувен, познат, славан' (РСАНУ), *високопочитање* 'велики поштовалац' (РСАНУ), *војна* 'рат, ратовање, војевање' (РСЈ), *врховник* 'који има врховну власт, поглавар, старешина' (РСЈ), *врховништво* 'врховна власт; врховни орган власти' (РСЈ), *втори*, -а, -о 'други (по реду)' (РСАНУ), *вторичан*, -чна, -чно 'по други пут остварен, понован' (РСАНУ), *вторник* 'уторник' (РСАНУ), *гозбоват*, -а, -о 'повољан, обилат, плодан' (РСАНУ), *големаш* 'богат и моћан, угледан човек, газда, богаташ' (РСЈ), *гортан* 'грло, гркљан' (РСАНУ), *гредушти*, -а, -е 'који иде, долази, који се приближава; идући, наредни' (РСАНУ), *домаја* 'завичај, постојбина, домовина, отаџбина' (РСЈ), *женик* 'онај који ступа у брак, младожења' (РМС), *жизнодавац* 'онај који даје живот, творац живота' (РСАНУ), *жилиште* 'место живљења, седиште; средиште' (РМС), *законик* 'закон; књига, кодекс закона, зборник закона' (РМС), *зворник* 'камен у прочељу свода (лука) који спаја лучне стране' (РСАНУ), *злосрдије* 'љутња, гнев' (РСАНУ), *искрњи*, -а, -е '(само у именичкој служби) м ближњи' (РМС), *истолковати* 'протумачити; истумачити' (РМС), *језички*², -а, -о 'многобожачки, пагански' (РСАНУ), *језичник*² 'многобожац, паганин' (РСАНУ), *језиштво* 'многобоштво, паганство' (РСАНУ),

⁷⁰⁷ Овом приликом нећемо помињати лексеме које имају упућивачке дефиниције иако оне спадају у лексичке архаизме. Њих ћемо обрадити у делу о лексичко-фонетским архаизмима и лексичко-творбеним архаизмима како су њихови фонетски ликови и творбено-морфолошке одлике важни за указивање на особености лексике која застарева.

⁷⁰⁸ Овакве примере помиње Јовановић Г. (1986: 91) под категоријом речи које су у изворном стсл. облику присутне у српском књижевном језику (обично са квалификативом *заст.*, *арх.* и сл.), али су „њихови српскохрватски еквиваленти грађени од друге основе јер им је семантичка прозирност недовољна да би нормално опстале у српском језику”.

јуридикчки, *-а, -о* 'правни, правнички' (РСЈ), *капишите* 'многобожачки, пагански храм или култно место' (РСАНУ), *кипоштовље* 'поштовање кипова као идола, идолопоклонство' (РСАНУ), *клеврет* 'друг, пријатељ, приврженик' (РСАНУ), *коралитичан, -чна, -чно* 'који је украшен цвећем и лишћем' (РСАНУ), *криптопортик* 'скривени, тајни, подземни ходник' (РСАНУ), *кумерак* 'царина, ђумрук' (РСАНУ), *купљеница* 'куповином прибављено, стечено имање (за разлику од наслеђеног имања)' (РСАНУ), *купна* 'оно што је закупљено (кућа, стан и сл.)' (РСАНУ), *ланитни, -а, -о* 'који је у некој вези с јагодицама на лицу, јагодични' (РСАНУ), *ливан* 'тамјан' (РМС), *лик²* 'певачки збор, хор' (РМС), *лучесипни, -а, -о* 'који расипа луче, зраке; зрачан, сјајан, блистав' (РСАНУ), *мечтавати* 'уображавати, умишљати' (РСАНУ), *мних* 'монах, калуђер' (РСАНУ), *молествије* 'краћи пригодни обред, молитва која се одржава у одређеним приликама' (РСЈ), *мутитељ* 'мутилац, онај који уноси смутњу, раздор, смутљивац' (РМС), *мученије* 'мучење, страдање, патња' (РМС), *наказати* 'казнити' (РМС), *написатељ* 'писац' (РМС), *наравоученије* '(често ир.) поучан закључак, поука' (РМС), *нашаст, -а, -о* 'нађен, затечен' (РМС), *небодер* 'зграда са већим бројем спратова, облакодер' (РСАНУ), *невешаствен, -а, -о* 'који није од материје, нематеријалан' (РСАНУ), *непочинство* 'поступак за осуду, недело; преступ' (РМС), *ништожњик* 'ништарија, бедник' (РСАНУ), *нишчи, -а, -е* 'убог, сиромашан, ништ човек' (РСАНУ), *нудиља* 'стручна или обучена женска особа која негује болеснике, болничарка, негаватељица' (РСЈ), *обида* 'увреда, неправда' (РМС), *обил* 'обилје, изобилје' (РМС), *олина* 'вредност, количина, величина' (РМС), *опидум* 'грађевина са тринаест сводова' (РСАНУ), *опитеполезан, -зна, -зно* 'који је од опште ползе, користи, општекористан' (РСАНУ), *осмотритељ* 'онај који осматра, врши надзор, пазитељ, надзорник' (РМС), *отвечаније* 'одговор, реаговање на нечију поруку, молбу и сл.' (РСАНУ), *отечество* 'држава у којој се неко родио, отаџбина, домовина' (РСАНУ), *отчатити* 'изговорити чатећи, читајући' (РМС), *наприште²* 'мера за дужину, миља' (РСАНУ), *пашињача* 'широк кожни појас за који се задевају пиштољи, мале пушке, ножеви и др.' (РСЈ), *перовођа* 'службеник који води административне послове, саставља и пише записнике и др., бележник, деловођа' (РСЈ), *петостопје* 'употреба стихова са пет стопа' (РСАНУ), *петочисленик* 'један од петорице ученика Ђирила и Методија' (РСАНУ), *пирг* 'кула или торањ, обично у саставу тврђаве или уз манастир, подигнути ради одбране' (РСАНУ), *плаветли* 'који је плаве, плавкасте боје, плавичаст' (РСАНУ), *повечерати* 'појести вечеру' (РСЈ), *повједомствен, -а, -о* 'који је под нечијом надлежношћу, старањем, покровитељством' (РСАНУ), *повладити* 'одобрити' (РСЈ), *подиванити се* 'поразговарати (се)' (РСЈ), *појац* 'певач у цркви' (РСЈ), *поклисарство* 'дипломатско представништво једне земље у другој; зграда у којој се такво представништво налази' (РСЈ), *полацманити се* 'отуђити се, одрадити се понашајући се као лацман' (РСЈ), *препарандија* 'учитељска школа' (РСЈ), *прикучити* 'приближити, примаћи' (РСЈ), *прирок* 'предикат' (РСЈ), *путешественик* 'путник' (РСЈ), *раздаватељ* 'раздавач; дародавац' (РМС), *растолковати* 'протумачити, разјаснити, објаснити' (РСЈ), *расутак* 'расуло' (РМС), *расуће* 'расуло, распад, пропаст' (РМС), *решителан, -лна, -лно* 'одлучан, решен' (РМС), *сабљусти* 'сачувати' (РМС), *сакалуша* 'велика, тешка пушка' (РМС), *сачувствовати* 'саосећати' (РСЈ), *сванути се* 'сванути (1)' (РСЈ), *словесан, -сна, -сно* 'разуман' (РМС), *стег* 'застава, барјак' (РСЈ), *стром* 'стабло, дебло' (РМС), *стучити* 'саставити, здружити' (РСЈ), *стучити се* 'састати се, срести се' (РСЈ), *ћорда* 'сабља' (РСЈ), *умрвиши, -а, -е* 'преминули, умрли' (РМС), *христољубив, -а, -о* 'одан хришћанству, побожан' (РМС), *целнути* 'дати (неком) кратак целов, пољубац, једанпут пољубити' (РСЈ), *целов* 'пољубац' (РСЈ), *чувствителан, -лна, -лно* 'претерано осетљив, који се лако узбуђује, пун чувства' (РМС), *чувствителност* 'својство онога који је чувствителан, осетљивост' (РМС), *чувство* 'облик психичког доживљавања који изражава емоционални однос човека (позитивни или негативан)

према бићима, предметима и збивањима, појавама, оно што се осећа, осећање; осећај' (РСЈ).

2) У категорију семантичких архаизама сврставамо речи које се налазе у активном фонду савременог језика, али им је бар једно од значења у полисемантичкој структури застарело. Овде ћемо навести такве примере из грађе ексцерпиране из РСАНУ, РМС и РСЈ. Укупно налазимо 37 лексема из трију речника које су вишезначне и чије је бар једно значење у развијеној полисемантичкој структури архаично: *брег* '2. арх. обала (морска, речна, језерска)' (РСЈ), *враг* '3. арх. непријатељ, противник' (РСАНУ), *госпа* '1. арх. (понекад хип. или ир .) госпођа' (РСЈ), *дејствовати* '4. арх. садржавати, обрађивати, обухватати (о књизи, наставним предметима и сл.)' (РСАНУ), *дуг* '3. рлг. арх. в. грех (1а)⁷⁰⁹' (РСАНУ), *кампана* '2. арх. капител у облику изврнутог звона на коринтском стубу' (РСАНУ), *кокошар* '2. б. арх. човек који је хранио пилиће посвећене боговима и на основу њиховог односа према храни прорицао будућност' (РСАНУ), *кордон*¹ '4. арх. истакнути део на лицу (фасади) грађевине испод крова, изнад врата итд., симс' (РСАНУ), *ланита* '1. арх. песн. образ, једна страна лица', *лето* '2. арх. в. година' (РМС), *лукав* '3. (у именичкој служби, само одр.) м арх. ђаво, сотона', *љувен* '2. арх. љубљен, вољен' (РМС), *магистар* '2. арх. апотекар; 3. арх. учитељ, професор (пре свега домаћи)', *мир*² ' арх. а. свет; Земљина кугла; б. васиона, свемир' (РСАНУ), *младенац* '1. в. арх. дете' (РМС), *нартекс* '1. арх. предњи део, предворје цркве, припрата' (РСАНУ), *наступити* '1. (на, у нешто) нар. и, у извесној мери, арх. наићи, доћи, приспети, ступити на неко место настављајући кретање' (РСЈ), *непар* '2. арх. онај који (по одређеним мерилима) не одговара другом члану брачног пара' (РСЈ), *нумера* '1. арх. и разг. број, бројка; брајна ознака нечега у реду, у низу' (РСЈ), *обличење* '2. правн. арх. несумњиви, непобитни, стварни доказ неког преступа или ухваћеност на делу' (РСАНУ), *обрез* '1. арх. ивице листова књиге' (РСАНУ), *одежда* '2. арх. свечано одело средњовековних владара, витезова; свечана хаљина' (РМС), *опасан, -сна, -сно* '4. арх. опрезан, спреман за изненађења, предострожан' (РСАНУ), *поверитељ* 'б. арх. онај који издаје налоге' (РСЈ), *повук* 'г. арх. гутљај, срк' (РСАНУ), *поглавица* '2. арх. поглавар, старешина уопште' (РСЈ), *поднети* '4. б. арх. испушити очекивања, задовољити' (РСЈ), *подобан, -бна, -о* '1. арх. сличан, налик' (РСЈ), *препасти*¹ '2. арх. учинити, извести препад на некога, нешто', *сапети* '2. нар. и арх. закопчати, спучити' (РСЈ), *слово* '2. а. арх. реч; 2. б. говор' (РСЈ), *трг* '2. б. арх. трговиште, град у коме се одржавају вашари, сајмови, трговачки центар' (РСЈ), *трудан, -дна, -дно* '1. арх. обузет умором, уморан; 2. арх. који задаје труда, који умара, тежак' (РСЈ), *убран, -а, -о* '2. арх. пун бора, набран, набран' (РСЈ), *хранилиште* 'б. арх. место за чување ствари од вредности, ризница, спремница, остава' (РМС), *црнило* '3. арх. мастило, тинта: написати' (РСЈ), *шалтер* '2. арх. електрична склопка, прекидач за електричну струју' (РСЈ).

3) Када разматрамо лексичко-фонетске архаизме, у обзир најпре узимамо оне лексичке јединице које у савременом језику имају истокоренски синоним са измењеним гласовним ликом (исп. Радовић-Тешић 1982: 259). Најпре ћемо покушати да дамо преглед архаичне лексике према пореклу (славенизми, славеносрбизми, тј. хибриди, потом речи несловенског порекла и домаће речи).

Прелиминарни преглед грађе указује на различите особине наслеђене из појединих фаза развоја српског књижевног језика. Зато ће се поједине речи одликовати цртама и српкословенског и рускословенског (руског) и народног језка, а ми ћемо их

⁷⁰⁹ Под значењем 1. а. речи у упућивачкој дефиницији, РСАНУ бележи: 'тежи прекршај неке од утврђених моралних (или у извесним срединама, религиозних) норми'.

наводити у одређеној групи како бисмо одсликали неку од особина која је наслеђена у појединој фази развоја књижевног језика и која се чува, како у фонетском лику, тако и у морфолошко-творбеном облику архаичне лексике.

Дакле, у овом делу рада желели смо да испитамо да ли постоје разлике и које су сличности између речи које су у ексцерпираним речницима квалификоване као *арх.* (аичне) и као *заст.* (ареле). Претпостављамо да међу лексичким јединицама које су квалификоване као *арх.* постоји више славенизама него речи домаћег порекла, како се квалификатор *арх.* у литератури наводи као квалификатор стилског домена, те је очекивано да његова употреба буде везана у већој мери за књижевно-уметнички језички стил неголи за народне говоре.

Из трију описних речника српског језика ексцерпирани су 372 јединице квалификоване као *арх.*, што је десетоструко мање обимна грађа у односу на јединице које смо анализирали у делу о лексици која је квалификована као *заст.* Сходно томе, за испитиване појаве у вези са овим типом јединица, очекујемо мањи број примера. Применићемо исти поступак који смо спровели при анализи лексичких јединица квалификованих као *заст.*: испитаћемо фонетско-фонолошке и творбене одлике славенизама и славеносрбизама (хибрида), потом ћемо се осврнути на лексику страног (несловенског) порекла, као и на домаће речи. Занима нас да ли међу лексиком која је квалификована као *арх.* постоје неке друге одлике које нисмо уочили међу застарелом лексиком. Полазимо од претпоставке да је *арх.* стилски квалификатор, те ћемо покушати да ову тврдњу покажемо и на грађи. Ипак, чини се да је за потпуну потврду дате претпоставке потребна и детаљна анализа примера којима су лексеме квалификоване у речницима маркером *арх.* потврђене у речничком чланку. На основу примера из књижевности би се могло поуздано утврдити да је посредни реч која се користи као стилско обележје прошлости и ранијих фаза у развоју књижевног језика. Анализирајући архаичну лексику у овм раду, међутим, нећемо се бавити контекстима који одсликавају њену употребну вредност већ само обликом и значењем ексцерпираних јединица, док ћемо овакву врсту анализе примера који су потврда за значење у одредничком чланку оставити за будућа истраживања. Такође, како би се прецизно утврдила и доказала стилска маркираност архаизама у савременом језику, материјал би свакако морао бити допуњен и савременим примерима из текстова писаних одговарајућим функционалним стиливима у електронским корпусима српског језика.

1. Славенизми и славеносрбизми

Фонетски аспект славенизама и књишких речи квалификованих као *арх.* у српским једнојезичним речницима

а) архаизми са заједничким фонетским особеностима српскословенског и рускословенског језика⁷¹⁰

- сугласничка група /жд/: *обнадеждити* 'I. (некога) дати, пружити некоме наду, учинити да се неко нечему нада, да поверује у остварење нечега очекиваног, прижељкиваног; II. ~ се повести се за надом, понадати се у нешто' (РСАНУ)⁷¹¹,

⁷¹⁰ О именичком наставку /-ије/, који се у литератури помиње као једно од главних обележја црквенословенске лексике (исп. Стијовић 1992: 57–58) говорићемо приликом обраде творбено-морфолошких одлика архаизама у одељку о лексичко-творбеним архаизмима.

⁷¹¹ РСАНУ квалификује ову лексему као *сткњ.* и испоређује је са руским *обнадежитьь*.

одежда '2. свечано одело средњовековних владара, витезова; свечана хаљина, одећа; уопште одећа, одело' (РСАНУ)⁷¹²;

б) архаизми са српскословенским гласовним особинама⁷¹³:

- група /шт/ као једна од најкарактеристичнијих одлика српскословенског језика: *гредушити*, -а, -о 'који иде, долази, који се приближава; идући, наредни' (РСЈ), *жилиште*⁷¹⁴ '1. место живљења, пребивалиште, боравиште' (РСАНУ и РМС⁷¹⁵) и '2. живот, живљење' (РСАНУ), *капиште* 'многобожачки, пагански храм или култно место' (РСАНУ), *кипиште* 'место паганских култних обреда са киповима божанстава' (РСАНУ), *општеполезан*, -зна, -зно 'који је од опште ползе, користи, општекористан' (РСАНУ);
- вокално /р/ које може бити и одлика српских народних говора: *злосрдије* 'љутња, гнев' (РСАНУ), *нрвоука* 'в. правоученије'⁷¹⁶ (РСАНУ);
- српскословенски (српски) рефлекс полугласника у примерима за /ва-/ (< вь-): *Ваведеније* (РСАНУ);
- српскословенски (српски) рефлекс /а/ уместо полугласника у корену речи, као и у суфиксу: *жизан* 'в. живот' (РСАНУ), *отчатити*⁷¹⁷ 'изговорити чатећи, читајући' (РМС), *невештаствен*⁷¹⁸, -а, -о 'који није од материје, нематеријалан' (РСАНУ) и сл.

Недоследност у квалификацији у српским описним речницима уочавамо код префикса од глагола *чатити* који је у РМС квалификован као *заст.* Глаголи *зачатити* и *пречатити* у РМС су такође квалификовани као застарели, као и глаголи *очатити* и *отчатити* у РСАНУ. Потоњи глагол *отчатити* у РМС је квалификован као *арх.* (аичан), стилским квалификатором застарелости.

- пример за /са-/ (< сь-): *сабљустити*⁷¹⁹ 'сачувати' (РМС), *сачувствовати* 'саосећати: ~ у болу, ~ у жалости' (РСЈ);

Рефлекс полугласника јавља се и у речима у којима је често еквивалентан стању у народним говорима (Зорић 2013: 32), те не можемо са сигурношћу тврдити да ли је овде реч искључиво о српскословенском наносу лексеме са српскословенским /а/ уместо полугласника, те наводимо оне примере у којима претпостављамо да је дошло

⁷¹² Уз ову одредницу стоји квалификатор *цсл.* у РМС, док је у РСАНУ секундарна реализација ове лексеме маркирана као архаична. Претпостављамо да је у овом случају фонетска особеност јединице имала мање важну улогу у процесу застаревања него њен семантички развој, будући да је на овај процес по свој прилици утицало сужавања значења под бројем 2. у РСАНУ ('одећа' хипероним, али није свака 'одећа' и 'одежда').

⁷¹³ Како констатује Стијовић (1999: 58), лексичку српскословенског језика могуће је препознати према гласовним особеностима, и то „најлакше ... преко типичне српскословенске вокализације полугласника у а. Ради се о некадашњем по пореклу слабом полугласнику који се, како је речено, у одређеним положајима у речи врло рано почео изговарати у српској редакцији старословенског језика, да би се после XIV века развио у а.”

⁷¹⁴ О именицама типа *potina* Јосци у Његошевим делима које припадају лексички црквенословенског порекла говори Стијовић (1992: 72): „Овде долазе и поједине именице које припадају црквенословенској лексички, а које је Његош употребио са завршетком /-иште/, у духу српскословенског и српског народног језика”.

⁷¹⁵ РМС бележи само ово значење лексеме *жилиште*.

⁷¹⁶ Лексема на коју се упућује у РСАНУ је квалификована као *сткњ.*

⁷¹⁷ Глагол *чатити* у овом значењу бележи РЈА од XV в. Глагол са истом основом, а са другим префиксом, налазимо код Стијовића: „Српскословенски рефлекс а место полугласника у корену речи долази у примеру прочатио” (Стијовић 1992: 60).

⁷¹⁸ Исп. у рускословенском/руском *вещественный* (СРЈ XVIII). Придев *невештаствен* у РСАНУ је квалификован и као *сткњ.* поред квалификатива за архаичну употребу лексеме.

⁷¹⁹ РЈА бележи потврде из XVI в. и наводи облик у старословенском и руском.

до ове појаве); најпре образовања придева на /-(а)н/ (< -ьнѣ) и именица на /-(а)ц/ (< -ьцѣ)⁷²⁰: *беспутан*⁷²¹, -тна, -тно 'који је без тела, без пута, бестелесан' (РСАНУ и РМС); *благоверан*⁷²², -рна, -рно 'побожан' (РМС); *благоугодан*⁷²³, -дна, -дно 'пријатан, угодан' (РСЈ); *богољубезан*⁷²⁴, -зна, -зно 'в. богољубив' (РСАНУ); *богоречан*⁷²⁵, -чна, -чно 'в. богоречив' (РСАНУ), *богохвалан*⁷²⁶, -лна, -лно 'који бога хвали, слави' (РСАНУ), *велеуман*⁷²⁷, -мна, -о 'који је великога ума, веома mudar, даровит, генијалан' (РСЈ); *великославан*⁷²⁸, -вна, -вно 'врло чувен, познат, славан' (РСАНУ), *вторичан*⁷²⁹, -чна, -чно 'по други пут остварен, понован.' (РСАНУ), *коралитичан*, -чна, -чно 'који је украшен цвећем и лишћем' (РСАНУ); *опасан*⁷³⁰, -сна, -сно '4. арх. опрезан, спреман за изненађења, предострожан.' (РСАНУ); *општеполезан*, -зна, -зно 'који је од опште ползе, користи, општекористан.' (РСАНУ); *подобан*⁷³¹, -бна, -о '1. арх. сличан, налик: ~ човек' (РСЈ); *словесан*⁷³², -сна, -сно 'разуман' (РМС); *трудан*⁷³³ -дна, -дно '2. арх. који задаје труда, који умара, тежак: ~ рад' (РСЈ) и сл.

Наиме, не може се увек са сигурношћу тврдити да ли неки облик представља српскословенско наслеђе или је преузет из рускословенског или руског језика и фонетски се прилагодио. Немогућност око прецизног „диференцирања коегзистентних црта сродних језика и утврђивање њиховог приоритета” уочава и Стијовић (1992: 74).

в) архаизми са рускословенским (руским) фонетским особинама:

- рефлекс полугласника предњег реда, тј. рускословенско (руско) /e/ < /*ь/ налазимо у следећим примерима: *благочестив* 'смеран, смирен, побожан' (РМС), *владичество* 'в. владичанство (1)' (РСАНУ), *неучество* 'в. неучешће' (РСАНУ), *обишествовати* 'в. обичавати (I); исп. обичествовати' (РСАНУ), *отечество* 'држава у којој се неко родио, отаџбина, домовина' (РСАНУ), *путешественик* 'путник' (РМС);
- остали случајеви рефлекса полугласника, тј. вокализације⁷³⁴ могли су настати и аналошким путем (Стијовић 1992: 81): *блудоденије* 'в. блуд' (РСАНУ),

⁷²⁰ Суфикси /-(а)н/ и /-(а)ц/ заједнички су српскословенском и народном језику (према Стијовић 1999: 62).

⁷²¹ Придев је у овом значењу забележен у XIII и XIV в., РЈА бележи као један од извор Доментијана. СРЈ XVIII бележи придев беспутный у рускословенском/руском језику, али од свих значења ниједно није адекватно архаичном које речници српског језика региструју.

⁷²² У српском језику лексема је забележена од XIII в. (РЈА), а у речнику старословенског језика који је урађен на основу споменика X–XI в. такође је регистрована (Срезњевски 1893–1912: 85).

⁷²³ Потврду налазимо у речнику рускословенског/руског језика: *благоугодный* (СРЈ). У РЈА први пут је ова лексема забележена у 16. в., док је друга потврда из 18. в. Код Срезњевског не налазимо потврду за посматрани пример.

⁷²⁴ Прва потврда је из XVII в. (РЈА).

⁷²⁵ За ову лексему не налазимо потврду ни у РЈА, ни речнику Срезњевског, ни у СРЈ XVIII.

⁷²⁶ Прва потврда је из XIV в., из биографије краљева и архиепископа српскословенског писца Данила (РЈА).

⁷²⁷ Налазимо потврду у РЈА из XVI в.

⁷²⁸ Прве потврде су из XIII в. (РЈА).

⁷²⁹ РЈА региструје под одредницом *вторичан* да је из црквеног језика. Потврду налазимо у руском/рукословенском код придева вторичный (СРЈ).

⁷³⁰ У овом значењу 'опрезан, пажљив ...' први пут је забележен придев код Доментијана (РЈА).

⁷³¹ Потврда има још од 13. в. код старих писаца (РЈА).

⁷³² Потиче од старословенског ген. *slovese* (*slovo* у ном.). Прва писана потврда је из 13. в. (РЈА).

⁷³³ Реч је из старословенског, најстарија је потврда из 13. в. (РЈА).

⁷³⁴ „Његош има и низ рускословенских (руских) лексема са е<ь и о<ь, што је резултат вокализације некадашњих јаких полугласника. Ту су, наравно, и случајеви где је до овакве вокализације могло доћи и аналошким путем.” (Стијовић 1992: 81).

- богољубезан, -зна, -зно* 'в. богољубив' (РСАНУ), *општеполезан, -зна, -зно* 'који је од опште ползе, користи, општекористан' (РСАНУ);
- рефлекс јата <ѣ> у српском даје секвенцу /je/⁷³⁵: *зјело*⁷³⁶ 'веома, врло' (РСАНУ), *печатљење*⁷³⁷ '1. субјективно осећање које изазива какав доживљај, утисак; 2. утицај, подстицај, деловање' (РСАНУ), *повједомствен*⁷³⁸, *-а, -о* 'који је под нечијом надлежношћу, старањем, покровитељством' (РСАНУ);
 - рефлекс назала предњег реда <А> > /'a/ja/: *отвечаније* 'одговор, реаговање на нечију поруку, молбу и сл.' (РСАНУ), *отчатити* 'изговорити чатећи, читајући' (РСАНУ), *књаиство* 'в. кнежевство' (РСАНУ);
 - рускословенски/руски језик карактерише секвенца /ол/ уместо вокалног /л/ у српском/српкословенском језику: *истолковати* 'протумачити; истумачити' (РМС), *растолковати* 'протумачити, разјаснити, објаснити' (РМС); док секвенцу /ер/ уместо вокалног /р/ налазимо у једној јединици квалификованој као *арх.* у једнојезичним речницима: *гортан* 'грло, гркљан' (РСАНУ);
 - вредност графеме <щ> као /шч/: *нишчи, -а, -е*⁷³⁹ 'убог, сиромашан, ништ човек' (РСАНУ и РСЈ), *обишчествовати* 'в. обичавати (I); исп. обичествовати' (РСАНУ), и једна лексема за коју код Стијовића (1992: 92) налазимо објашњење: *ништожник*⁷⁴⁰ (РСАНУ).

Наша грађа не бележи јединице које су квалификоване као *арх.*(аичне) са рускословенским/руским рефлексом /*ѣ/ > /о/; тј. ниједна лексема са префиксима /во-/ < /*вѣ/ или /со-/ < /*сѣ/, или пак са иницијалним /воз-/вос-/во-/ < /*ѡѣз-/ није забележена у једнојезичним речницима српског језика као архаична.

Славеносрбизми (хибриди)

Грађа указује и на дублетне облике са рускословенским или српкословенским фонетским ликом *благочестив* и *благочастив*⁷⁴¹ (РСЈ), или са народним и рускословенским обликом *великомогућ* и *великоможан* (РСАНУ). У фонетским ликовима архаизама у једнојезичним речницима српског језика уочава се и српкословенска црта – изговор *-л-* уместо *-љ-* и *-ле, -не-* уместо *-ље-, -ње-* (према Стијовић 1992: 97 и Младеновић 1989: 35⁷⁴²), нпр.: *бдителан, -лна, -лно* 'који добро пази, пажљив, опрезан' (РСАНУ), *блистателан, -лна, -лно* 'в. блистав' (РСАНУ),

⁷³⁵ Нећемо наводити аутохтоне јекавске облике који су настали од некадашњег кратког јата. Представићемо само архаизме с рускословенским рефлексом јата, тј. славенизме који у том фонетском лику (где се /је/ налази уместо некадашњег јата) припадају рускословенском или руском фонду лексема.

⁷³⁶ Овај пример не припада пунозначним речима које смо анализирали, али га овде наводимо јер одсликава рел. рефлекс јата у српском језику.

⁷³⁷ Код Срезњевског (1893–1912: 924) налазимо глагол *печатљити* 'закључити', од којег је могла настати ова глаголска именица (превод значења је наш), док нам РСАНУ даје прецизнију потврду из руског/рукословенског печатление.

⁷³⁸ СРЈ XVIII бележи придев *вѣдомственный* у рускословенском/руском језику.

⁷³⁹ РСАНУ бележи и архаизам *нишћи, -а, -е* са посрбљеним завршетком, док придев *ничши* испоређује са руским *нищий*.

⁷⁴⁰ „У примерима ... с ништожности ... ништожности не очекујемо групу *шч*, јер је овде *шт<чьт>*” (Стијовић 1992: 92).

⁷⁴¹ Исп. Јовановић Г. (1986: 91), која истиче начине адаптације старе лексике у нашем књижевном језику и као један од типова адаптираности наводи дублетне облике са рускословенским или српкословенским фонетским ликовима (код којих творбени суфикс није релевантан): *благочестив* и *благочастив*; *величествен* и *величаствен* (ѣ > е; ѣ > а).

⁷⁴² Овакав изговор рускословенских група (као *ле* и *не*) био је условљен правописно-језичким историјским моментом: „рукословенско *ле, не* изговарало се увек *ље, ње* код Руса, док су Срби у свом народном и славеносрпском језику имали диференциране групе *ле, не* и *ље, ње*, што се правописно разликовало у српкословенској писмености (*ле, не: ле, не*)” (Младеновић 1989: 35).

бранителни, -а, -о 'који се односи на одбрану' (РСАНУ), *очајателан*, -лна, -лно 'в. очајан' (РСАНУ), *љубителница* 'в. љубитељица' (РСАНУ), *решителан*, -лна, -лно 'одлучан, решен' (РМС), *чувствителан*, -лна, -лно 'претерано осетљив, који се лако узбуђује, пун чувства' (РМС) и сл.

Изузетак представљају облици *блудоденије* 'в. блуд' (РСАНУ), *Богојавленије* 'в. Богојављење' (РСАНУ), *Ваведеније*⁷⁴³ 'в. Ваведење' (РСАНУ), *гоненије* 'в. гоњење (2)' (РСАНУ), *испареније* 'в. испарење' (РСАНУ), *магновеније* 'в. магновење' (РМС), *мученије* 'мучење, страдање, патња' (РМС), *наравоученије* '(често ир.) поучан закључак, поука' (РМС), *огорченије* 'в. огорчење' (РСАНУ), у којима долази до читања руског /-не-/ као /-не-/ , а не као /-ње-/ (исп. Стијовић 1992: 97).

Уочавамо и велики број славеносрбизама (са укрштањем рускословенских (руских) и српкословенских особина) који се крећу ка србизирању суфикса у духу српског народног језика. Једна од веома заступљених категорија хибрида је она са србизираним завршетком /-није/ у /-ње/ (нпр. *Ваведеније* 'в. Ваведење' са иницијалним ссл. /ва-/ и црквенословенским суфиксом /-ије/ који се упућује на понародњен облик са суфиксом /-ње/. Овим процесом обухваћене су лексеме с одликама рускословенског (руског) или српкословенског језика, али и оне које се не могу разграничити на ова два типа књижевног језика, већ по свом фонетском лику припадају општем црквенословенском лексичком фонду⁷⁴⁴. Неке од ових лексема смо већ навели када смо давали потврде за поједине фонетске српкословенске или рускословенске (руске) особености, а овде наглашавамо да је реч о хибридниим архаичним творевинама у лексичком систему, као што је то у примерима: *високопочитање* (РСАНУ), *заведење* (РМС), *наказање* (РМС) и сл.

У грађи уочавамо славеносрбизме, тј. хибриде са елементима рускословенског и руског језика са српским суфиксом /-ава/ за несвршене глаголе, и то у следећем примеру: *мечтавати* 'уображавати, умишљати' (РСАНУ) исп. са рускословенским/руским *мечтатъ* (СРЯ XVIII).

Славеносрпска црта која се у литератури (в. Стијовић 1992: 97) помиње као изговарање /-л/ уместо /-љ-/ одлика је србизације, тј. српског читања рускословенских лексема. Тако у нашој грађи бележимо именице квалификоване маркером *арх.* у којима уочавамо понародњену рускословенску/руску црту, нпр.: *бдителан*⁷⁴⁵, -лна, -лно 'који добро пази, пажљив, опрезан' (РСАНУ), *љубителница*⁷⁴⁶ 'в. љубитељица' (РСАНУ) и сл. Придев *блистателан*⁷⁴⁷, -лна, -лно 'в. блистав' (РМС), који смо обрађивали у делу о лексици која је квалификована као *заст.* Матичин речник квалификује као архаизам, што указује на недоследну употребу квалификатора у једнојезичним речницима.

⁷⁴³ О хибридниим варијантама лексема у којима се јавља рускословенска фонетска адаптација и стсл. суфикс говори Јовановић Г. (1986: 91) и наводи примере: *вознесеније* (ъ > о), *жертвоприношеније* (жрѣтв- > жертв-), *благоденствије* (ь > е).

⁷⁴⁴ Слично је са речима које се завршавају старословенским суфиксом /-ије/ (о коме је било речи о поглављу о лексемама које су квалификоване као *заст.*) и који чини одлику црквенословенске лексике (и рускословенске (руске) и српкословенске). Овде напомињемо да под црквенословенским језичким особинама подразумевамо заједничке редакцијске црте старословенског језика – и српке и руске редакције (најпре мислимо на суфикс /-ије/ и сугласничку групу /жд/).

⁷⁴⁵ У руском језику придев је *бдителный* (РСАНУ). За придев *бдительан* РЈА бележи прве потврде из XVII в.

⁷⁴⁶ У руском/рукословенском језику налазимо потврде за придев *любительный*, као и за именицу м. рода *любитель* (СРЯ XVIII).

⁷⁴⁷ Већ нам РСАНУ пружа информацију о руској форми *блистательный*.

Запажамо да се у примеру *невештаствен*, -а, -о 'који није од материје, нематеријалан' (РСАНУ) највероватније огледа србизирање руског *невещественный* (преко српскословенског, тј. народног /шт/). Сличан начин понародњавања уочавамо у именици *ништожник* 'ништарија, бедник' (РСАНУ) исп. придев у рускословенском/руском језику *ничтожный* (СРЈ XVIII).

У примеру *општеполезан*, -зна, -зно уочавамо у првом делу сложенице славеносрпску/српску групу /шт/, а у другом делу сложенице запажамо рускословенску/руску лексему (Огледна свеска 2017: 214). Грађа нам указује на још једну сложеницу из групе *nomina agentis* у којој уочавамо рускословенски/руски фонетски лик са посрбљеним суфиксом, тј. српскословенским/српским рефлексом полугласника: *жизнодавац* 'онај који даје живот, творац живота' (РСАНУ), исп. облик у рускословенском/руском *жизнодавец* (СРЈ XVIII).

Навешћемо неколико примера за посрбљавање црквенословенског суфикса /-ије/ заједно са основама чије фонетске ликове одликују различите редакцијске особине: *високопочитање* 'в. високопоштовање' (РСАНУ), *заведење*⁷⁴⁸ '1. в. завод (7); 2. навођење на разврат, завођење; обљуба малолетне девојке' (РМС), славенизам *наказнаније* и славеносрбизам *наказнање*⁷⁴⁹ 'казна' (РМС), *печатљење*⁷⁵⁰ '1. субјективно осећање које изазива какав доживљај, утисак; 2. утицај, подстицај, деловање' (РСАНУ) и сл.

Лексичко-творбене одлике архаизама

Као посебан тип у литератури се издвајају лексичко-творбени архаизми, тј. они случајеви лексема у којима долази до промене у дистрибуцији суфикса или префикса који је некада имао шире лексичко слагање, а данас бива сужен на одређени круг лексичких основа (Радовић-Теших 1982: 259). Ми ћемо покушати да представимо архаизме према типичним формантима, као што смо то чинили за лексику која је квалификована у српским описним речницима као *заст.*(арела), у циљу уочавања творбених особености овог типа застареле лексике. Циљ нам није да у овом делу рада спроведемо потпуну дериватолошку анализу архаизама, већ да уочимо творбене појаве и типове који су карактеристични за лексику квалификовану као *арх.*(аичну) у једнојезичним речницима српског језика.

1) Као веома продуктиван начин творбе архаизама уочава се слагање, те ћемо даље у раду представити најфреквентније форманте који чине део сложеница у прикупљеној грађи.

а) У највећем броју сложеница у првом делу препознаје се формант *благо-* (х 7): *благоверан*⁷⁵¹, -рна, -рно 'побожан' (РМС), *благоверје* 'правоверје, права вера' (РМС),

⁷⁴⁸ Исп. у речнику рускословенског/руског језика им. *заведение* (СРЈ XVIII).

⁷⁴⁹ У рускословенском/руском речнику језика XVIII в. именица је *наказнание* (СРЈ XVIII).

⁷⁵⁰ У рускословенском/руском језику у овом значењу СРЈ XVIII бележи именицу *печатльние*.

⁷⁵¹ Прве потврде за придев *благоверан* РЈА бележи из XIII в. Иако је овај придев настао од славенизма *благовърие* (в. и у рускословенском/руском речнику СРЈ XVIII) и потпуно је творбено-морфолошки адаптирана изведеница настала од славенизма, ми ћемо је бележити међу славенизмима како бисмо указали на њено књишко порекло. То смо кроз рад чинили и са осталим изведеницама које су настале од славенизама.

*благовест*⁷⁵² 'радосна, пријатна вест' (РСЈ), *благоизволети*⁷⁵³ 'имати доброту, изволети (при исказивању нарочитог поштовања, понекад ир.)' (РСЈ), *благоугодан*⁷⁵⁴, -дна, -дно 'пријатан, угодан' (РМС), *благодотробије* '1. стомак, трбух; 2. добра исхрана, уживање у јелу и пићу' (РМС и РСЈ), *благочастив*⁷⁵⁵, -а, -о 'смеран, смирен, побожан' (РМС);

б) творбени формант *бого-* (х 5): *Богојавленије* 'в. Богојављење' (РСАНУ), *Богојављеније* 'в. Богојављење' (РСАНУ), *богољубезан*, -зна, -зно 'в. богољубив' (РСАНУ), *богоречан*, -чна, -чно 'в. богоречив' (РСАНУ), *богохвалан*⁷⁵⁶, -лна, -лно 'који бога хвали, слави' (РСАНУ);

в) формант *велико-* (х 5): *великодуш(и)је* 'в. великодушност (1)' (РСАНУ), *великоимен*⁷⁵⁷, -а, -о 'славан, знаменит, чувен' (РСАНУ), *великомогућ*, -ућа, -уће 'славан, знаменит, чувен' (РСАНУ), *великоможан*⁷⁵⁸, -жна, -жно 'в. великомоћан' (РСАНУ), *великославан*⁷⁵⁹, -вна, -вно 'врло чувен, познат, славан' (РСАНУ);

г) творбени формант *високо-*: *високопочитаније* 'в. високопоштовање' (РСАНУ), *високопочитатељ* 'велики поштовалац' (РСАНУ), *високопочитовати* 'в. високопоштовати' (РСАНУ);

д) форманти који се јављају као први део у мањем броју сложеница су *зло-*: *злосрдије* 'љутња, гнев' (РСАНУ); *веро-*: *вероисповеданије* 'в. вера (2б)' (РСАНУ); *блудо-*: *блудоденије* 'в. блуд' (РСАНУ), *блудочиније*⁷⁶⁰ 'в. блуд' (РСАНУ); *веле*⁷⁶¹ -: *велеуважен*, -а, -о 'многа уважен, поштован (обично у писменом обраћању)' (РСЈ), *велеуман*⁷⁶², -мна, -о 'који је великога ума, веома mudar, даровит, генијалан' (РСЈ), *велеумље* 'велика мудрост, генијалност' (РСЈ).

Грађа показује да се неки форманти јављају и као други део сложенице, као нпр: -*душије* у им. *велик(о)душије*⁷⁶³ 'в. великодушност (1)' (РСАНУ); -*љубије братољубије* 'в. братољубље' (РСАНУ); -*могућ*: *великомогућ*, -ућа, -уће 'в. великомоћан' (РСАНУ), -*давац жизнодавац* 'онај који даје живот, творац живота' (РСАНУ); или пак постоје случајеви у којима се и први и други формант сложенице јављају само у једном образовању, нпр. *лучесипни*, -а, -о 'који расипа луче, зраке; зрачан, сјајан, блистав' (РСАНУ).

Већина сложеница из наше грађе има спојни вокал /-о-/ (као нпр. *кипоштовље* 'поштовање кипова као идола, идолопоклонство' (РСАНУ), спојни вокал /-е-/ такође

⁷⁵² Прве потврде су из XIV в., према потврдама из РЈА. Академијин речник бележи глагол *благовестити* уз квалификацију *заст.*(арелости) лексеме.

⁷⁵³ РЈА бележи глагол *благоизволити*, као и прве потврде из XIV в.

⁷⁵⁴ У речнику рускословенског/руског језика налазимо потврду за придев *благоугодный* (СРЈ XVIII). РЈА бележи потврде код једног писца из XVI в. и код једног из XVIII в.

⁷⁵⁵ Потврде су из XIII в. и РЈА бележи да је придев из црквених књига прешао у народни језик. Због свог књишког порекла, ми га бележимо међу славенизмима.

⁷⁵⁶ РЈА бележи једну потврду из XIV в. српкословенског писца Данила.

⁷⁵⁷ Потврда је с почетка XIX в. из Стулићевог речника.

⁷⁵⁸ У руском речнику језика 18. в. налазимо потврду *великоможный* (СРЈ XVIII).

⁷⁵⁹ Прва писана потврда је из XIII в., према РЈА.

⁷⁶⁰ РЈА не бележи ову глаголску именицу, као ни глагол од којег је настала. Занимљиво је да речник рускословенског/руског језика бележи именице *блудодѣяние* и *блудодѣйство* са овим значењем. Највероватније је именица у српском језику настала према творбеном моделу славенизма који је у српски ушао из рускословенског/руског језика.

⁷⁶¹ У старословенском *vele*, у руском *веле* (и све сложенице настале од њега), наводи РЈА.

⁷⁶² Потврду налазимо у речнику рускословенског/руског језика *велеумный* (СРЈ XVIII).

⁷⁶³ Лексема носи поред квалификатора *арх.* и ознаку за припадност *цсл.* лексичком систему (РСАНУ).

регистрајемо у нашој грађи, чак и у оним примерима који у данашњем творбеном систему садрже вокал /-о-/ , нпр. *лучесипни*, -а, -о 'који расипа луче, зраке; зрачан, сјајан, блистав' (РСАНУ).

2) Значајан број лексема међу јединицама које су маркиране квалификатором арх. у описним речницима чине префиксалне и префиксално-суфиксалне творенице.

Уочавамо да се префикс /без-/ јавља као најчешћи префикс у речима које су квалификоване као арх. у посматраним речницима. Наша грађа га бележи у виду аломорфа /бе-/ , /без-/ и /беш-/: *безбожје* 'в. безбожност' (РМС и РСЈ), *безвластије* 'в. безвлашће (1)' (РСАНУ), *безгласије* 'в. безгласност' (РСАНУ), *безграничје* 'в. безграничност' (РСАНУ), *безделије* 'в. бездело' (РСАНУ), *бесвестије* 'в. бесвесност' (РСАНУ), *бесконачје* 'в. бескрајност' (РСАНУ), *бескористије* 'в. бескористољубље' (РСАНУ), *беспомоћије* 'неуказивање помоћи, непомагање' (РСАНУ), *беспутан*, -тна, -тно 'који је без тела, без пута, бестелесан' (РМС), *бестрастије* 'в. бестрашће' (РСАНУ), *бешчислен* 'в. безбројан' (РМС).

Запажамо већи број славенизама са префиксом /без-/ који су квалификовани као арх. у односу на лексику која је у речницима маркирана квалификатором заст.

У нашем истраживачком материјалу, међу префиксалним и префиксално-суфиксалним дериватима, уочавамо велики број примера са префиксом /по-/: *повједомствен*, -а, -о 'који је под нечијом надлежношћу, старањем, покровитељством' (РСАНУ), *повторавати* 'I. 1. понављати сопствене или туђе речи, изјаве и сл. да би се нешто истакло, нагласило и сл; поново чинити нешто; 2. шк. а. понављајући утврђивати градиво из неког предмета; II. ~ се догађати се, дешавати се поново, понављати се' (РСАНУ), *повук*⁷⁶⁴ 'г. арх. гутљај, срк' (РСАНУ) и сл.

У грађи су уочљиве и творенице са префиксом /не-/ , међу којима су најбројнија придевска образовања настала од некадашњег пасивног партиципа презента, али и именице од глаголских основа нпр.: *необорим*⁷⁶⁵, -а, -о 'в. необорив' (РМС), *неопростим*, -а, -о 'в. неопростив' (РМС), *неосвојим*, -а, -о 'в. неосвојив' (РМС), *неучество* 'в. неучешће' (РСАНУ);

Нису ретки случајеви ни удвојеног префикса, те у материјалу за истраживање налазимо најчешће префикс /не-/ у таквом образовању иза кога обично долази још један префикс: *неповратим*, -а, -о 'неповратан (1а)' (РСАНУ), *неповредим*⁷⁶⁶, -а, -о 'в. неповред(љ)ив' (РМС и РСАНУ), *неповредимост* 'в. неповредивост' (РСАНУ), *непогрешим*, -а, -о 'в. непогрешив (1)'. (РСАНУ), *неподерим*, -а, -о 'в. неподерив' (РМС), *неподобајем*, -а, -о 'в. неподобан (3)' (РСАНУ), *непоқварим*, -а, -о 'непоқварљив' (РСАНУ), *непомирим*, 'в. непомирљив (1а)' -а, -о (РСАНУ), *непостижим*, -а, -о 'в. непостижан' (РСАНУ), *непочинство*⁷⁶⁷ 'поступак за осуду, недело; преступ' (РМС), *ненакнадим*, -а, -о 'в. ненакнадив' (РМС) итд.

Следећи префикси, који такође учествују у деривацији архаичне лексики, јављају се у мањем броју примера у нашој грађи:

⁷⁶⁴ У прва два значења ова лексема је квалификована као *заст.*(арела): '1. а. повлачење, померање, вучење (некога или нечега) по тлу, подлози; б. преношење, премештање терета на товарној животињи, вуча' (РСАНУ). За глагол *повући* РЈА бележи прве потврде из XII в.

⁷⁶⁵ Наставак /-им/ потиче од партиципа презента пасивног (Стијовић 1992: 106).

⁷⁶⁶ Сви примери са кореном *вред* поред арх.(аирчног) квалификатора носе и маркер за *сткњ.* у посматраним речницима.

⁷⁶⁷ Прве потврде РЈА бележи у Дивковићевом делу.

- а) префикс /ва-/ : *Ваведеније*⁷⁶⁸ 'в. Ваведење' (РСАНУ);
- б) /из-/ис-/: *испареније* 'в. испарење' (РСАНУ), *истолковати* 'протумачити, истумачити' (РМС);
- в) /на/: *наказаније*⁷⁶⁹ 'казна' (РМС), *написатељ* 'в. писац' (РМС), *нашаст*, -а, -о 'нађен, затечен' (РМС);
- г) префикс /об-/: *обичествовати* 'в. обичавати (I)' (РСАНУ), *обнадеждити* 'I. (некога) дати, пружити некоме наду ...; II. повести се за надом, понадати се у нешто' (РСАНУ), *обработати*⁷⁷⁰ 'в. обрадити (2)' (РСАНУ);
- д) префикс /о-/: *огорченије* 'в. огорчење' (РСАНУ);
- ђ) префикс /од-/от-/: *одличије* '1. одличје, одликовање; 2. углед' (РМС); *отчатити* 'изговорити чатећи, читајући' (РМС);
- е) /раз-/рас-/: *раздаватељ* 'раздавач, дародавац' (РМС), *растолковати*⁷⁷¹ 'протумачити, разјаснити, објаснити' (РСЈ);
- ж) /са-/: *сачувствовати* 'саосећати ...' (РСЈ).

3) У даљој анализи осврнућемо се на примену суфикса, настојећи да укажемо на карактеристичне творбене појаве које уочавамо у архаичној лексици која је резултат суфиксације. Како бисмо јасније уочавали речи са заједничким завршетком, спровели смо творбену анализу сличну оној коју смо приказали при опису лексике која је квалификована као *заст.*(арела)⁷⁷². Наиме, секундарне изведенице смо делили на лексичку основу и суфиксални део (вишеморфемни завршетак)⁷⁷³. Понегде је лексичкој основи прикључен и елемент који припада суфиксу, тј. суфиксалног је порекла.

Најфреквентнији суфикси су различите варијанте суфикса /*-бје/. По бројности се истичу апстрактне именице, тј. оне које означавају какву особину или радњу. У грађи уочавамо и велики број суфикса за грађење именица из категорије *nomina agentis* (као и код лексике која је квалификована као *заст.* у речницима) – /-тељ/, /-ник/ и /-ац/ за грађење именица мушког рода и моциони суфикс /-ица/ у примерима именица женског рода. За грађење именица из категорије *nomina loci* суфиксом /-иште/ наша грађа бележи такође неколико потврда, док су остале изведенице у мањем броју заступљене у прегледаном материјалу.

⁷⁶⁸ Стијовић наводи ову лексему као пример за српскословенско /ва-/ на почетку речи (исп. Стијовић 1992: 44).

⁷⁶⁹ Ова лексема је квалификована и као *цсл.* Како је *арх.* стилски квалификатор, а не нормативни, сматрамо да овакав вид квалификације ни није погрешан нити је информација редувантна при маркирању лексике пасивног фонда овог типа.

⁷⁷⁰ Академији речник ову лексему маркира и квалификатором *заст.* Иако је један квалификатор нормативни (*заст.*), а други стилски (*арх.*), радије не бисмо мешали ова два маркера приликом квалификације лексичке јединице. Да бисмо за једну лексичку јединицу рекли да је *заст.*(арела), она се не може наћи у активном лексичком фонду српском језика, док *арх.*(аична) јединица може (у књижевном-уметничком стилу нпр.). Да бисмо за неку лексичку јединицу (лексему или њено значење) могли да тврдимо да не припада активном лексичком фонду савременог српског језика, потребно је претражити шире корпусе који садрже примере из различитих функционалних стилова.

⁷⁷¹ Овај глагол РСАНУ региструје као *заст.*(арео), док му РСЈ приписује стилско обележје *арх.*(аичности).

⁷⁷² Наиме, у литератури се и под лексичко-фонетским архаизмима посматрају заједно речи које су у речницима квалификоване као *заст.* и *арх.* (в. Радовић-Тешић 1982: 229). Ми смо их у овом раду посматрали одвојено, не само по основу стилске функције лексеме. Желели смо да их засебно анализирамо не бисмо ли уочили неке специфичне фонетске или творбено-морфолошке особености једне и друге групације застареле лексике у српским опсиним речницима.

⁷⁷³ По узору на творбену анализу славенизама добијених суфиксалном творбом у Његошевим делима коју је спровео С. Стијовић (1992: 108).

а) суфикс /-ник⁷⁷⁴/-аник/-еник/: *врховник*⁷⁷⁵ 'који има врховну власт, поглавар, старешина' (РЈА), *вторник* 'уторник' (РСАНУ), *женик*⁷⁷⁶ 'онај који ступа у брак, младожења' (РМС), *законик*⁷⁷⁷ 'закон; књига, кодекс закона, зборник закона' (РМС), *зворник*⁷⁷⁸ 'камен у прочељу свода (лука) који спаја лучне стране' (РСАНУ), *језичник*²⁷⁷⁹ 'многобожац, паганин' (РСАНУ), *ништожник* 'ништарија, бедник' (РСАНУ), *петочисленик* 'један од петорице ученика Ђирила и Методија' (РСАНУ), *путешественик*⁷⁸⁰ 'путник' (РМС);

б) суфикс /-тељ/ са проширеним варијантама /-итељ/ и /-атељ/: *боритељ*⁷⁸¹ 'в. борац' (РМС), *високопочитатељ* 'велики поштовалац' (РСАНУ), *мутитељ*⁷⁸² 'мутилац, онај који уноси смутњу, раздор, смутљивац' (РМС), *написатељ* 'писац' (РМС), *осмотритељ* 'онај који осматра, врши надзор, пазитељ, надзорник' (РМС), *поверитељ* 'б. онај који издаје налоге' (РСЈ и РСАНУ), *раздаватељ*⁷⁸³ 'раздавач, дародавац' (РМС);

в) суфикс /-(а)ц/: *Израиљац*⁷⁸⁴ 'в. Израелац' (РМС), *појац* 'певач у цркви; добар певач уопште' (РСЈ); проширено /-енац/: *младенац* '1. в. арх. дете' (РМС).

Именице женског рода

а) суфикс /-ост/: *непобедимост*⁷⁸⁵ 'непобедивост' (РМС), *неповредимост* 'неповредивост' (РСАНУ);

б) сложени суфикс /-телност/: *чувствителност* 'својство онога ко је чувствителан, осетљив' (РМС); *бдителност* 'будност, опрезност, пажња' (РСАНУ);

в) суфикс /-а/: *госпа*⁷⁸⁶ '1. (понекад хип. или ир.) госпођа' (РСЈ), *ланита*⁷⁸⁷ 'образи, лице' (РМС и РСАНУ), *наравоука* 'в. наравоученије' (РСАНУ), *обида*⁷⁸⁸ 'увреда,

⁷⁷⁴ У ову групу убрајамо речи где /-н-/ припада и основи и наставку. Уочавају се и проширене варијанте суфикса /-ник/, а под варијантом /-аник/ сврставамо и оне примере у којима /-а-/ припада и основи и наставку (према Стијовић 1992: 109).

⁷⁷⁵ Академијин речник ову лексему региструје као *заст.*(арелу). РЈА бележи прву потврду из Даничићевог речника, уз напомену да је пример из исправе цара Душана из 1345. Именицу *врховник* у рускословенском/руском језику бележи и СРЈ XVIII. Са српкословенским/српским развојем вокалног /р/ данас ову лексему савремени речници бележе са различитим квалификатором „застарелости”.

⁷⁷⁶ Потврду налазимо у речнику руског језика 18. в. – именица *жених* (СРЈ XVIII). РЈА напомиње да у Ивковићевом речнику стоји да је облик *женик* настао од старијег *ženih*.

⁷⁷⁷ Прва потврда у овом значењу је из Даничићевог речника с примерима из старе књижевности.

⁷⁷⁸ У овом значењу је забележен само у Поповићевом српско-немачком речнику (РЈА). И РСАНУ даје потврду из истог речника као једину.

⁷⁷⁹ У овом значењу и Сава Петковић (1935: 349) региструје славенизам из рускословенског са лигатуром са фонетском вредношћу /ja/ на почетку речи.

⁷⁸⁰ Огледна свеска (2016: 242) бележи именицу *путешествије*, уз напомену да је реч о славенизму.

⁷⁸¹ Потврде су из XV–XVIII в. (РЈА).

⁷⁸² Прве потврде су из 18. в., из Јамбрешићевог речника (према РЈА).

⁷⁸³ Прва потврда је из Стулићевог речника (1806). Глагол *раздавати* „dolazi iz XIII vijeka” (РЈА). У Стијовићевој анализи Његошевог песничког језика налазимо потврду да је ова именица творена суфиксацијом славенизма (Стијовић 1992: 110).

⁷⁸⁴ Етноним *Израиљ* бележе речници рускословенског/руског језика (СРЈ XVIII).

⁷⁸⁵ Запажамо да речник рускословенског/руског језика бележи придев *непобѣдимый* (СРЈ XVIII).

⁷⁸⁶ Први пут забележена код Дивковића, у РЈА именица *госпа* је упућена на именицу *госпођа* за коју РЈА наводи да је прасловенског порекла. Огледна свеска (2016: 102) у славеносрпском региструје само именицу *господин*.

⁷⁸⁷ РЈА бележи да је реч стара, пореклом из старословенског језика и да се налази само у црквеним књигама.

неправда' (PMS), *одежда*⁷⁸⁹ '2. арх. свечано одело средњовековних владара, витезова; свечана хаљина' (PMS), *подоба*⁷⁹⁰ '1. а. опо што је обликом неке, нечему слично; 1.б. слика нечега, лик, облик; 2. в. сподоба' (PCJ);

г) /-ија/: *певанија* 'а. певање; песма; б. збирка песама, песмарица' (PCJ);

д) /-ина/: *олина*⁷⁹¹ 'вредност, количина, величина' (PMS);

ђ) суфикс /-ица/-ница/-еница/: *купљеница*⁷⁹² 'куповином прибављено, стечено имање (за разлику од наслеђеног имања)' (PCAHY); *језикословница*⁷⁹³ 'в. граматика (1)' (PCAHY);

е) сложени суфикс /-тељица/, односно /-тељница/-телница⁷⁹⁴: *љубителница* 'љубитељица' (PCAHY).

Именице средњег рода

а) Када је реч о суфиксу насталом од старословенског /*-њ(е)/, разликујемо три случаја:

(1) суфикс /*-ње/ (непроширен) налазимо у следећим фонетски развијеним варијацијама:

- /-је/: *безбожје* 'в. безбожност' (PMS и PCJ), *безграничје* 'в. безгласност' (PCAHY и PMS), *бесконачје* 'в. бескрајност' (PCAHY), *благовереје* 'правоверје, права вера' (PMS), *језикословје*⁷⁹⁵ 'в. језикословље' (PCAHY), *петостопје* 'употреба стихова са пет стопа' (PCAHY);
- /-ије/: *безвластије* 'в. безвлашће (1)' (PCAHY), *безгласије* 'в. безгласност' (PCAHY), *безделије* 'в. бездело' (PCAHY), *безуздије* 'в. безузданост' (PCAHY), *бесвестије* 'в. бесвесност' (PCAHY), *бескористије* 'в. бескористољубље' (PCAHY), *беспомоћије* 'неуказивање помоћи, непомагање' (PCAHY), *бестрастије* 'в. бестрашће' (PCAHY), *благоутробије* '1. стомак, трбух; 2. добра исхрана, уживање у јелу и пићу' (PMS и PCJ), *блудоденије* 'в. блуд' (PCAHY), *блудочиније* 'в. блуд' (PCAHY), *Богојавленије* 'в. Богојављење' (PCAHY), *Богојављеније* 'в. Богојављење' (PCAHY), *братољубије* 'в. братољубље' (PCAHY), *Ваведеније* 'в. Ваведење' (PCAHY), *великодущ(и)је* 'в. великодушност (1)' (PCAHY), *виноделије* 'в. виноградарство' (PCAHY), *заниманије* 'в.

⁷⁸⁸ В. потврду у Огледној свесци 2017: 197, као потврду у руском речнику језика 18. в. *обида* (СРЈ XVIII). У Академијиним вишетомику ова лексема је квалификована као *заст.*(арела), те смо је поменули и у одељку о лексемама које су квалификоване овим маркером.

⁷⁸⁹ И у рускословенском/руском језику забележена је им. *одежда* (СРЈ XVIII). У РЈА им. *одежда* је упућена на одредницу *одећа*. Под овом одредницом налазимо објашњење за сугласничку групу /жд/ пореклом из црквенословенског језика (исп. Срезњевски 1893–1912: 613).

⁷⁹⁰ Потврду за истокоренски придев *подобан*, *-бна*, *-бно* налазимо у Огледној свесци 2017: 212.

⁷⁹¹ Реч је везана искључиво за књижевни језик, начинио ју је средњошколски професор математике и некада се користила у Хрватској у овом значењу. РЈА напомиње да се у књижевни језик Срба никада није примила, док су је Хрвати некада користили.

⁷⁹² Прве потврде су из XIV в. (РЈА), примери су углавном из књижевно-уметничког стила (PCAHY).

⁷⁹³ О терминима *језикословни* и *језикословље* Мацановић (2018: 46) истиче: „Иако се у Симеоновом Рјечнику, као и у PCAHY, наведени придев дефинише преко именице *језикословље*, не може се искључити могућност да је мотивна реч за извођење овог придева црквенословенски облик *језикословије*.”

⁷⁹⁴ Из дијахроне перспективе као сложени моционски суфикс наводе га Милановић (2014: 285), Зорић (2016: 57) и Стијовић (1992: 111).

⁷⁹⁵ О овим терминима в. Мацановић 2018: 45–46.

занимање (3)' (РСАНУ), *збитије* 'в. збиће' (РСАНУ), *злосрдије* 'љутња, гнев' (РСАНУ), *једноверије* 'в. једноверство' (РСАНУ), *магновеније* 'в. магновење' (РМС), *одличије* '1. одличје, одликовање; 2. углед' (РМС), *питије* 'в. пиће (1)' (РСАНУ);

- /-ствије/: *молепствије* 'краћи пригодни обред, молитва која се одржава у одређеним приликама' (РСЈ и РСАНУ);

(2) /*-бје/ суфикс који долази на основу трпног глаголског придева учествује у творби глаголских именица. Уколико је трпни придев на /-н/, наставак /*-бје/ јавља се у неколико проширених варијаната (исп. Стијовић 1992: 111–112):

- /-аније/: *вероисповеданије* 'в. вера (26)' (РСАНУ), *високопочитаније* 'в. високопоштовање' (РСАНУ), *зданије* 'в. здање' (РМС), *наказаније* 'в. казна' (РМС), *отвечаније*⁷⁹⁶ 'одговор, реаговање на нечију поруку, молбу и сл' (РСАНУ);
- /-еније/: *гоненије* 'в. гоњење (2)' (РСАНУ), *испареније* 'в. испарење' (РСАНУ), *мученије*⁷⁹⁷ 'мучење, страдање, патња' (РМС), *наравоученије* '(често ир.) поучан закључак, поука' (РМС и РСАНУ), *огорченије* 'в. огорчење' (РСАНУ).

(3) Уколико, пак, трпни придев долази са наставком /-т/, наставак /*-бје/ јавља се у два рефлекса: /-тије/ и /-ће/ (исп. Стијовић 1992: 111). За први у нашој грађи не налазимо ниједну потврду, док за други наводимо пример *расуће* 'расуло, распад, пропаст' (РМС).

б) У поглављу о творбеним формантима којима се граде речи у речницима квалификоване као *заст.*, говорили смо о суфиксу /-ње/, за који Милановић (2014: 299) констатује да се може посматрати као понародњена варијанта суфикса /-је/ већ од тридесетих година 19. в. Наша грађа бележи следеће именице са суфиксом /-ње/: *високопочитање* 'в. високопоштовање' (РСАНУ), *заведење* '1. в. завод (7); 2. навођење на разврат, завођење; обљуба малолетне девојке' (РМС), *наказање* 'в. казна' (РМС); *обличење* '1. чин којим се неко обличи, јавно разоткрије и осуди, разобличење' (РСАНУ), *печатљење* '1. субјективно осећање које изазива какав доживљај, утисак; 2. утицај, подстицај, деловање' (РСАНУ).

в) суфикс /-ствије/-ествије/: *молепствије* 'краћи пригодни обред, молитва која се одржава у одређеним приликама' (РСЈ и РСАНУ);

г) формант /-иште/: *хранилиште*⁷⁹⁸ 'б. арх. место за чување ствари од вредности, ризница, спремница, остава' (РМС), *наприште*⁷⁹⁹ 'мера за дужину, миља' (РСАНУ), *капиште*⁸⁰⁰ 'многобожачки, пагански храм или култно место' (РСАНУ), *жилиште* '1. место живљења, пребивалиште, боравиште; 2. живот, живљење' (РСАНУ);

д) /-ство/ (непроширени суфикс) у следећим примерима: *непочинство* 'поступак за осуду, недело; преступ' (РМС), *поклисарство* 'дипломатско представништво једне земље у другој; зграда у којој се такво представништво налази' (РСЈ), *чувство* 'облик психичког доживљавања који изражава емоционални однос човека (позитивни или негативан) према бићима, предметима и збивањима, појавама, оно што се осећа, осећање; осећај' (РСЈ) као и рускословенска варијанта /-ество/ у пр. *неучество* 'в. неучешће' (РСАНУ), *отечество* 'држава у којој се неко родио, отаџбина, домовина'

⁷⁹⁶ Према руском глаголу *отвечать* (в. у РСАНУ).

⁷⁹⁷ Исп. Стијовић 1992: 112.

⁷⁹⁸ Потврде су из XVI в., из Стулићевог речника (са додатним описом у речнику да је реч руска) (РЈА).

⁷⁹⁹ У РСЈ упућује се на *наприште*. Пример је забележио Новаковић из рукописа из XV в.

⁸⁰⁰ Реч је стара, пореклом из старословенског и забележена је само у црквеним књигама (РЈА).

(РСАНУ), док српскословенску варијанту /-аство/ не налазимо у нашој грађи лексике која је квалификована као *арх.* (аична у једнојезичним речницима).

Придевски суфикси који су забележени у нашем истраживачком материјалу:

- суфикс /-ив/: *безлобив*,⁸⁰¹ -а, -о 'в. безлобан' (РСАНУ), *христољубив*⁸⁰², -а, -о 'одан хришћанству, побожан' (РМС);
- суфикс /-ски/: *израиљски*⁸⁰³, -а, -о 'в. израелски' (РМС);
- суфикс /-им/ јавља се у облицима партиципа презенте пасивног, док су у савременом књижевном и народном језику пандан облици на /-ив/: *ненакнадим*, -а, -о 'в. ненакнадив' (РМС), *необорим*, -а, -о 'в. необорив' (РМС), *неопростим*, -а, -о 'в. неопростив' (РМС), *неосвојим*, -а, -о 'в. неосвојив' (РМС);
- суфикс /-ан/ и за одређени вид /-ни/: *бдителан*, -лна, -лно 'који добро пази, пажљив, опрезан' (РСАНУ), *беспутан*², -тна, -тно 'који је без тела, без пута, бестелесан' (РМС), *благоверан*, -рна, -рно 'побожан' (РМС), *благоугодан*, -дна, -дно 'пријатан, угодан' (РМС), *богоречан*, -чна, -чно 'в. богоречив' (РСАНУ), *богохвалан*, -лна, -лно 'који бога хвали, слави' (РСАНУ), *велеуман*, -мна, -о 'који је великога ума, веома мудар, даровит, генијалан' (РСЈ), *великоможан*, -жна, -жно 'в. великомоћан' (РСАНУ), *великославан*, -вна, -вно 'врло чувен, познат, славан' (РСАНУ), *ланитни*, -а, -о 'који је у некој вези с јагодицама на лицу, јагодични' (РСАНУ), *лучесипни*, -а, -о 'који расипа луче, зраке; зрачан, сјајан, блистав' (РСАНУ), *опасан*⁸⁰⁴, -сна, -сно '4. арх. опрезан, спреман за изненађења, предострожан' (РСАНУ), *подобан*⁸⁰⁵, -бна, -бно '1. арх. сличан, налик' (РСЈ), *словесан*, -сна, -сно 'разуман' (РМС), *трудан*, -дна, -дно '2. арх. који задаје труда, који умара, тежак' (РСЈ), *убран*⁸⁰⁶, -а, -о '2. арх. пун бора, наборан, набран' (РМС); *чарни*, -а, -о 'црн: чарне очи' (РСЈ) и проширене варијанте /-ичан/: *коралиштитичан*, -чна, -чно 'који је украшен цвећем и лишћем' (РСАНУ), *вторичан*, -чна, -чно 'по други пут остварен, понован' (РСАНУ); и /-езан/: *богољубезан*, -зна, -зно 'в. богољубив' (РСАНУ), *општеполезан*, -зна, -зно 'који је од опште ползе, користи, општекористан' (РСАНУ),
- суфикс /-телан/: *бдителан*, -лна, -лно 'који добро пази, пажљив, опрезан' (РСАНУ), *блистателан*⁸⁰⁷, -лна, -лно 'в. блистав' (РМС), *бранителни*, -а, -о 'који се односи на одбрану' (РСАНУ), *очајателан*, -лна, -лно 'в. очајан' (РСАНУ), *решителан*, -лна, -лно 'одлучан, решен' (РМС), *чувствителан*, -лна, -лно 'претерано осетљив, који се лако узбуђује, пун чувства' (РМС),

⁸⁰¹ Потврду за овај придев налазимо у речнику рускословенског/руског језика: *беззлюбивый* (СРЈ XVIII).

⁸⁰² Ова лексема спада међу црквенословенске сложенице са именичком основом у првом делу и формантом /-љубив/ у другом, калкиране према грчком језику.

⁸⁰³ Потврду да је придев из црквенословенског језика налазимо и под придевом израиљский (в. СРЈ XVIII).

⁸⁰⁴ Речник рускословенског/руског језика бележи под 2. потврду за придев *опасный* у значењу у којем га и ми региструјемо као славенизам. Само у овом значењу СРЈ XVIII даје нам информацију (као и потврде из руских речника САР¹ (Словарь Академии Российской, 1789—1794) и САР² (Словарь Академии Российской, по азбучному порядку расположенный, 1806—1822)) да је поменути придев славенизам (из угла руске славистике).

⁸⁰⁵ Потврду налазимо и у Огледној свесци (2016: 212).

⁸⁰⁶ Значење глагола *убрати* 'набрати, наборати' бележи РЈА у Поповићевом и Шулековом речнику. Нисмо сасвим сигурни да ли овај придев који је у РМС у примарном значењу дефинисан као 'трпни придев од глагола *убрати*' можемо са сигурношћу сврстати у славенизме, иако су прве потврде за глагол *убрати* из XVII в.

⁸⁰⁷ Овај придев је у РСАНУ обележен квалификатором *заст.*, те представља још један пример у неједначности квалификације у једнојезичним речницима.

- суфикс /-ен/ (непроширено): *бешчислен*⁸⁰⁸, -а, -о 'безбројан' (РМС), *велеуважен*, -а, -о 'много уважен, поштован (обично у писменом обраћању)' (РСЈ), *љубвен*, -а, -о 'в. љубаван' (РМС), *љубвен*⁸⁰⁹, -а, о 'в. љубаван' (РМС), *љувен*, -а, -о '2. љубљен, вољен' (РМС),
- /-ствен/: *повједомствен*, -а, -о 'који је под нечијом надлежношћу, старањем, покровитељством' (РСАНУ),
- /-аствен/: *невештаствен*, -а, -о 'који није од материје, нематеријалан' (РСАНУ),
- суфикс /-њи/: *искрњи*, -а, -е⁸¹⁰ '(само у именичкој служби) м ближњи' (РМС),

Глаголска суфиксација

Суфикс /-ати/-'ати/: *војевати*⁸¹¹ '1. водити рат, ратовати; учествовати, бити у рату...; 2. фиг. а. водити борбу, залагати се, борити се за некога, нешто или против некога, нечега; 2. б. борити се са тешкоћама; трудити се (око нечега' (РСЈ), *жвати* 'в. жвакати' (РСАНУ), *наказати*¹ 'казнити' (РМС), *обработати* 'в. обрадити (2)' (РСАНУ);

/-овати/: *високопочитовати*⁸¹² 'в. високопоштовати' (РСАНУ), *истолковати* 'протумачити; истумачити' (РМС), *обишчествовати* 'в. обичавати (I)' (РСАНУ), *растолковати* 'протумачити, разјаснити, објаснити' (РСЈ), *сачувствовати* 'саосећати ...' (РСЈ), *световати* (се) 'в. саветовати (се)' (РСЈ);

/-ити/: *обнадеждити* 'I. (некога) дати, пружити некоме наду, учинити да се неко нечему нада, да поверује у остварење нечега очекиваног, прижељкиваног; II. ~ се повести се за надом, понадати се у нешто' (РСАНУ), *огосподити*⁸¹³ '2. арх. учинити да неко добије господство, феудални посед, феуд' (РСАНУ), *отчатити* 'изговорити чатећи, читајући' (РМС) итд.

Суфикси за промену глаголског вида:

/-ава(ти)/: *мечавати* 'уображавати, умишљати' (РСАНУ), *повторавати* 'I. 1. понављати сопствене или туђе речи, изјаве и сл. да би се нешто истакло, нагласило и сл; поново чинити нешто; 2. шк. а. понављајући утврђивати градиво из неког предмета; б. поново ићи у исти разред, у исту школску годину због лошег успеха' (РСАНУ) и сл.

Поред деривата, као и сложеница, наша грађа бележи и просте, немотивисане речи, пореклом из старословенске језичке епохе. Навешћемо само неке које су у нашој грађи обележене као *арх.*, чиме је маркирана њихова стилска вредност из перспективе савременог књижевнојезичког стандарда, нпр.:

⁸⁰⁸ Овај придев је у РСАНУ квалификован као *заст.*, те смо га обрађивали у одељку о лексици која је тако квалификована у описним речницима. Овакви примери указују на неуједначеност при квалификацији у једнојезичним речницима.

⁸⁰⁹ Прва потврда је из 15. в., како сведочи РЈА. Од речника само у Стулићевом и Даничићевом речнику с напоменом да је реч узета из бревијара (књиге молитви у католичанству).

⁸¹⁰ Придев *искрњи* у овом значењу уз квалификативну напомену да је реч о славенизму бележи речник руског језика 18. в. (СРЈ XVIII).

⁸¹¹ Прве потврде за овај глагол су, према РЈА, из речника Вранићевог (1606) и Микаљиног (1649).

⁸¹² Овај глагол је добар пример за посрбљавање на лексичком нивоу (исп. у руском/рускословенском глагол *почитовати* у СРЈ XVIII), као и глагол *сављустити* у значењу 'сачувати' (исп. руски/рускословенски: *блустити* у СРЈ XVIII). Сличан пример је и именица *истолковати* 'протумачити; истумачити' (РМС); исп. гл. *толковати* у РМС који је квалификован као *рус.* и *заст.*

⁸¹³ Прве потврде за овај префиксални глагол налазе се код Доментијана (РЈА).

двар '1. (само мн.) в. двер (1); 2. (понекад мн.) в. врата (1)' код Срезњевског (1893–1912: 648) у речнику старих руских споменика налазимо потврду: *двьрь* у јединици, као и у Цејтинлин (1994: 185) *двьри* у множини;

ками '1. а. в. камен; б. у клетви; 2. (у прилошкој служби) тешко, јао' (РМС) реч је забележена у старословенским споменицима (Цејтинлин 1994: 281);

лоно 'а. крило, окриље, наручје, заштита; средина; б. фиг. родно место, родни крај, завичај' (РСАНУ) славенизам који у овом значењу бележи Сава Петковић (1935: 110);

*мир*² 'а. свет; Земљина кугла; б. васиона, свемир' (РМС) код Цејтинлин (1994: 328) у речнику старословенског језика такође налазимо потврду за ово значење под одредницом *миръ*²; док је савремена истраживања из области терминологије наводе као монолексемску терминолошку јединицу, пореклом славенизам (Бјелаковић 2022: 30) и наводе потврде из X–XI в., потом од XIII в. (у рукописима) и у периоду 1783–1867. (из ексцерпираних приручника и уџбеника) (Бјелаковић 2022: 52);

плами 'в. пламен (1)' (РСАНУ) – бележи потврду Цејтинлин (1994: 448) у старословенским споменицима, као и Срезњевски (1893–1912: 952) у речнику насталом на основу писаних споменика старог руског језика;

слово '2. а. реч' (РМС и РСЈ) и '2. б. говор' (РСЈ) региструју је и Цејтинлин (1994: 611) и Срезњевски (1893–1912: 417)

целов 'пољубац' (РСЈ) потврде за овај славенизам у српском језику датирају од 16. в. (према РЈА) и сл.

Лексика страног порекла

Међу лексичким јединицима које су квалификоване као *арх.*(аичне) у трима прегледаним речницима, наша грађа од укупно 372 јединице броји највише интернационализама (који су у српски могли ући посредством контаката са немачким и руским језиком), потом турцизама, германизама, италијанизама и хунгаризама. У овом делу рада ћемо представити прототипичне примере за сваку групу позајмљеница.

Интернационализми (речи латинског и грчког порекла):

*јуридички*⁸¹⁴, -а, о 'правни, правнички' (РСЈ); *криптопортик*⁸¹⁵ 'скривени, тајни, подземни ходник' (РСАНУ); *кумерак*⁸¹⁶ 'царина, ђумрук' (РСАНУ); *либро*⁸¹⁷ 'либар' (РМС); *ливан*⁸¹⁸ 'тамјан' (РМС); *магистар*⁸¹⁹ '2. (обично у синтагми: ~ фармације) арх. апотекар; 3. арх. учитељ, професор (пре свега домаћи)' (РСЈ); *нартекс*⁸²⁰ '1. арх. предњи део, предворје цркве, припрата' (РСАНУ); *нумера*⁸²¹ 'број, бројка; брајна

⁸¹⁴ Настао је придев према латнском *iuridicalis* (ОЕД).

⁸¹⁵ Према грч. *κρυπτό* и лат. *Porticus* (у РСАНУ).

⁸¹⁶ РСАНУ испоређује се грчким *koummerkion*, које је настало према лат. *commercium*.

⁸¹⁷ Пореклом је из латинског *liber* (ген. *libri*) у значењу 'књига, папир' (ОЕД).

⁸¹⁸ Према грчком *libanos* (РСАНУ). Ова лексема је у РСАНУ квалификована као *заст.* те смо је у поглављу о застарело квалификованој лексици и обрадили.

⁸¹⁹ Секундарна значења коју развија реч латинског порекла *magister* у српском ОЕД бележи да се развијају у 12. и 13. в.

⁸²⁰ Од грчког *narthēx* (РСАНУ).

⁸²¹ Реч је настала од латинског *numerus* 'број, квантитет' (РСЈ).

ознака нечега у реду, у низу' (РСЈ); *пирге*⁸²² 'кула или торањ, обично у саставу тврђаве или уз манастир, подигнути ради одбране' (РСАНУ); *поклисар*⁸²³ '1. дипломатски представник, амбасадор; 2. носилац некакве поруке, гласник' (РСЈ), *препарандија* 'учитељска школа' (РСЈ) итд.

Италијанизми:

банак 'тезга у трговачкој радњи, занатлијској радионици, кафани и сл.' (РСЈ) од италијанске речи *banca* у значењу 'сто' (ОЕД); *кампа* '2. арх. капител у облику изврнутог звона на коринтском стубу' (РСАНУ), настало метафоричком трансформацијом заснованом на семи облика од италијанског *campana*⁸²⁴ 'звон' (ОЕД);

Хунгаризми:

*катана*⁸²⁵ '1. припадник коњице, коњаник; 2. а. наоружан чувар, стражар; 2. б. посилни, слуга' (РСЈ) од мађарског *katona* (РСАНУ и Скок 2); *сакалуша*⁸²⁶ 'велика, тешка пушка' (РСМ) од мађарског *szakállas* (Скок 3: 190).

Германизми:

ксимс '1. хоризонтални испуст, обично украшен, на лицу зграде или изнад прозора, перваз, венац, опшивница; исп. симс; 2. (у прид. служби) који се употребљава за израду таквог испуста' (РСАНУ) од немачког *Gesims* (в. Канрга 1937: 283); *полацманити се* 'отуђити се, одрадити се понашајући се као лацман' (РСЈ) према нечаком *Landsmann* (в. потврду у РСАНУ под одредницом *лацман*, као и Канрга 1937: 383); *шалтер* '2. електрична склопка; прекидач за електричну струју' (РСЈ) итд.

Галицизми:

аркада 'а. отворен трем са луковима између стубова; б. мн. покривен ходник оивичен низом лучних отвора' (РСАНУ) од француског *Arcade*⁸²⁷ (РСАНУ); *кордон*¹ '4. арх. истакнути део на лицу (фасади) грађевине испод крова, изнад врата итд., симс' (РСАНУ) од француског фр. *Cordon*, претпостављамо да је језик давалац био немачки – *Kordon* (РСАНУ);

Турцизми:

калкан '1. штит ...; 2. нар. врста старинске женске капе са ресама околом; 3. грађ. чеони зид који затвара поткровље, забат, прочеље; кров са таквим зидом' (РСЈ); *ћорда*

⁸²² Пореклом од грчке речи *Pyrgos* (РСАНУ). ОЕД потврђује значење грчког корена 'a tower, wall-tower, siege-tower; highest point of a building (a technical term in architecture, of uncertain origin'.

⁸²³ Скок (3: 696) наводи облик из старогрчког од којег потиче лекема *поклисар*.

⁸²⁴ ОЕД региструје да води порекло од старолатинског *campana*, у значењу 'metal vessel made in Sampania'.

⁸²⁵ У Академијином речнику ова лексема је квалификована као *заст.*(арела) и *покр.*(ајинска). У Етимолошком речнику Скок (2: 61) бележи да је *катана* балканска реч мађарског порекла (од мађ. *katona*).

⁸²⁶ У Етимолошком речнику се региструје да је ова лексема пример за мађарске славенизме „који се *ponovo vratitše k nama (tip ostal)*” (Скок 3: 190).

⁸²⁷ ОЕД бележи да је реч пореклом највероватније од италијанског *arcata* 'arch of a bridge', тј. *arco* 'arc', од латинског *arcus* у значењу 'a bow, arch' (РСАНУ).

'сабља' (РСЈ); *хазна* 'а. благајна, ризница; каса; б. благо; в. покр. огњиште у пушке' (РМС).

Лексика домаћег порекла

Као и код лексике квалификоване као *заст.* у једнојезичним речницима, уочавамо да су речи домаћег порекла могле настати а) творбом или б) калкирањем (у неколиким примерима у грађи). Сходно укупном броју лексичких јединица квалификованих маркером *арх.* у трима описним речницима, запажамо неупоредиво мањи број лексике домаћег порекла спрам оне која је квалификована као *заст.*

Речи домаћег порекла настале творбом у једнојезичним речницима су нпр.: *гозбоват*,⁸²⁸ *-а, -о* 'повољан, обилат, плодан' (РСАНУ), *големаш* 'богат и моћан, угледан човек, газда, богаташ' (РСЈ), *домаја*⁸²⁹ 'завичај, постојбина, домовина, отацбина' (РСЈ), *законик*⁸³⁰ 'закон; книга, кодекс закона, зборник закона' (РМС), *зворник*⁸³¹ 'камен у прочељу свода (лука) који спаја лучне стране' (РСАНУ), *купна*⁸³² 'оно што је закупљено (кућа, стан и сл.)' (РСАНУ), *наступити*⁸³³ '1. наићи, доћи, приспети, ступити на неко место настављајући кретање' (РСЈ), *нудиља*⁸³⁴ 'стручна или обучена женска особа која негује болеснике, болничарка, негаватељица' (РСЈ), *обрећи* '1. дати реч, обећање, обећати; 2. а. (некога некоме, за некога) дати, обећати (кћер некоме за жену); 2. б. предодредити, предвидети, прорећи и сл. нешто као нечију судбину, будућност, животни пут и сл., досудити' (РСЈ), *обрећи се* 'а. пристати на брак, обећати се момку, младићу (о девојци); б. узајамно се обавезати на брак (о младићу и девојци)' (РСЈ), *плаветли*⁸³⁵ 'који је плаве, плавкасте боје, плавичаст' (РСАНУ), *сапети*⁸³⁶ 'закопчати, спучити' (РСЈ), *поверитељ*⁸³⁷ 'б. онај који издаје налоге' (РСЈ и РСАНУ), *повечерати* 'појести вечеру' (РСЈ), *повладити*⁸³⁸ 'одобрити' (РСЈ), *прикучити (се)*⁸³⁹ 'приблизити, примаћи' (РСЈ), *стучити* 'саставити, здружити: ~ момка и девојку' (РСЈ), *стучити се* 'састати се, срести се: ~ се на путу' (РСЈ), *световати (се)*⁸⁴⁰ 'саветовати (се)' (РСЈ), *расутак*⁸⁴¹ 'расуло' (РМС), *паињача* (РСЈ)

⁸²⁸ РЈА бележи потврду из Вуковог речника за глагол *гозбовати*.

⁸²⁹ Потврду за лексему у овом значењу налазимо у Вуковом речнику, како региструје РЈА. Академијин вишетомник ову именицу квалификује као *заст.*(арелу).

⁸³⁰ Прве потврде су из Даничићевог, Поповићевог и Шулековог речника (РЈА).

⁸³¹ Само у Поповићевом српско-немачком речнику (према РЈА).

⁸³² РЈА не региструје ову именицу. Претпостављамо да је творена од глагола *купити*, пример из РСАНУ је из 1904, Костић Коста „Стара српска трговина и индустрија: „Дубровчани држе под закуп царине, 'коморе' ... 'купне'" (РСАНУ).

⁸³³ Носи квалификацију *нар.* и „у извесној мери *арх.*” у РСЈ.

⁸³⁴ Потврде су из Шулековог и Стулићевог речника (РЈА).

⁸³⁵ Основа ове изведенице је придев *плав* који је ие., балтословенског и свеславенског, као и прасловенског порекла, како Скок (3: 679) наводи. РСЈ потврду за овај придев бележи код Настасијевића.

⁸³⁶ Да је реч домаћег порекла, творена префиксацијом, сведочи нам РЈА, у коме се наводи да је први пут у овом значењу забележена у речнику Микаљину у првој половни 17. в. У овом значењу РСЈ је квалификује као *нар.*(одну) и *арх.*(аичну).

⁸³⁷ РЈА бележи потврде из Шулековог, Поповићевог, као и Вуковог речника. Једна потврда је из Богишићевих дела.

⁸³⁸ Од потврда налазимо да је лексема регистрована само у Вуковом речнику, као и пример њене употребе код Шапчанина, те је сврставамо у лексику домаћег порекла.

⁸³⁹ Академијин речник глагол *кучити* у свим значењима квалификује као покрајинизам.

⁸⁴⁰ РЈА бележи облик *световати* у потпуно другом значењу 'посвећивати, чинити светим'. Не налазимо је у значењу које РСЈ бележи и квалификује као *нар.* и *арх.*

'широк кожни појас за који се задевају пиштољи, мале пушке, ножеви и др.' (РСЈ), *повечерати* 'појести вечеру' (РСЈ), *санети*⁸⁴² 'закопчати, спучити' (РСЈ), *сестреница* (РМС) 'в. сестра (1)' (РМС), *убран*⁸⁴³, -а, -о 'пун бора, наборан, набран : ~ чело' (РСЈ); *појац*⁸⁴⁴ 'певач у цркви; добар певач уопште' (РСЈ) итд.

Речи настале калкирањем нису бројне у нашој грађи. Анализирани истраживачки материјал бележи свега неколике примере за лексичке јединице настале калкирањем које су у описним речницима квалификоване као *арх.* То су следећи примери:

*кипоштовље*⁸⁴⁵ 'поштовање кипова као идола, идолопоклонство' (РСАНУ) из старолатинског *idololatria* тј. од старогрчког *eidololatria* 'обожавање идола' from *eidolon* 'слика' + *latreia* 'служба' (ОЕД);

небодер 'зграда са већим бројем спратова, облакодер' (РСАНУ) у енглеском *skyscraper*, највероватније је у српском калкирано према немачком *Wolkenkratzer*, од *Wolke* 'облак' + *Kratzer* 'онај који дере, гребе' (ОЕД);

перовођа 'службеник који води административне послове, саставља и пише записнике и др., бележник, деловођа' (РСЈ) калк начињен према немачком *Schriftführer* (исправније ни било писмовођа, тј. онај који води писма, према РЈА; Кангрга (1937: 534) код ове именице бележи значења 'деловођа, перовођа, уредник'.

Закључна разматрања о архаизмима у описним речницима. Након спроведене фонетско-фонолошке и творбене анализе указали смо на начине посрбљавања архаичне лексике, тачније уочили смо неке од процеса фонетске и творбене адаптације архаизама у савременом књижевном и народном језику. Можемо закључити да међу лексиком која је маркирана као *арх.*(аична) има неупоредиво више славенизама и славеносрбизама него што је то случај са лексичким јединицама које су у речницима квалификоване као *заст.*(ареле) (у односу на укупан број јединица које чине грађу за једну и за другу групу маркиране лексике). И код једне и код друге групе лексема које су квалификоване маркерима за означавање пасивизације лексичких јединица уочавамо сличне карактеристике. У обема скупинама издвојили смо славенизме и славеносрбизме (и уочили њихове фонетске особености према сачуваним редакцијским цртама, као и творбене и семантичке одлике), потом смо анализирали лексику страног (несловенског) порекла, као и речи домаћег порекла (настале творбом и калкирањем). Разлика коју уочавамо између лексичких јединица квалификованих као *заст.* и оних које су квалификоване као *арх.* тиче се превасходно лексике страног порекла. Наиме, анализом лексичких јединица маркираних квалификатором *заст.* уочавамо највише турцизама, док анализом јединица квалификованих као *арх.* у једнојезичним речницима, запажамо највећи број интернационализама. С обзиром на сличне фонетско-фонолошке одлике, као и на творбено-семантичке особености, потврђујемо да је највећа разлика у томе што *арх.* јесте стилски маркер, дакле, квалификатор којим

⁸⁴¹ РЈА бележи да је ова именица настала префиксацијом (од рас-сутак) и да је први пут регистрована у Стулићевом речнику са напоменом да се налази код Дивковића. Не можемо увек сасвим сигурно тврдити да ли су посматрани примери речи домаћег порекла, које су представљале лексички слој народног језика, те су као такве ушле у језик књижевности, или су то пак књишке речи које су се развијале паралелно са лексиком домаћег порекла.

⁸⁴² Једнотомник квалификује ову семантичку реализацију лексеме као *заст.* и *нар.*

⁸⁴³ У РМС лексема у овом значењу није квалификована као *арх.*, тј. нема ниједан нормативни квалификатор. У овом значењу је први пут забележена у Шулековом речнику у другој половини 19. в., те је сврставамо у лексику домаћег порекла.

⁸⁴⁴ Потврде су из Вуковог речника и из 19. в. (РЈА).

⁸⁴⁵ Прве потврде за глагол *штовати* су из XV в. према РЈА.

се обележава застарела лексичка јединица у српском језику са посебним стилским обележјем.

8. О лексикографској обради лексема маркираних квалификаторима *арх.*, *заст.* и *ист.* у описним речницима српског језика

Посматрајући различите начине квалификације застареле лексике у једнојезичним речницима српског језика (РСАНУ, РМС и РСЈ), у овом поглављу покушаћемо да укажемо на досадашњу лексикографску праксу, као и на недоследности које се уочавају при обради и маркирању различитих типова застареле лексике у српској описној лексикографији.

Први увид јесте да се у лексикографској пракси при изради једнојезичних речника практикује употреба два квалификатора *арх.*[аично] и *заст.*[арело]. Како смо у Уводном делу напомињали, архаизам се у теоријским проучавањима дефинише као „застарела реч ...”, те смо кроз истраживање покушали да укажемо на разлике између *архаизама* и *застарелих речи*, тј. да утврдимо у каквом је односу лексика маркирана квалификаторима *арх.* и *заст.* у описним речницима, односно које би карактеристике лексема требало да испуњава како би јој при обради био додељен један од двају потенцијалних маркера.

Пошли смо од запажања до којих су о архаизмима у својим истраживањима дошли српски лингвисти, при чему смо превасходно имали у виду констатацију да су посредни лексичке јединице које се у савременом језику одликују стилском обојеношћу (Милановић 2006: 293). Отуда смо претпоставили да ће описна лексикографија практично потврдити истраживачке налазе, те да ће квалификатором *арх.* бити маркиране лексичке јединице које имају стилско обележје, док ће ознаку *заст.* добити оне лексема које имају искључиво нормативно обележје. Међутим, увидом у досадашњу лексикографску праксу, запажа се недоследна и несистематска обрада ове врсте лексике у речницима, што је несумњиво последица чињенице да постоји велики број проблема у критеријском издвајању застареле лексике из општег лексичког система.

Водећи се закључцима А. Милановића да су лексички архаизми сегмент књижевне (стандардне) лексике („макар се налазили и на њеној периферији”) уколико су потврђени у савременом тексту писаном било којим функционалним стилем (Милановић 2006: 301), занимало нас је да ли се квалификатори *заст.* и *арх.* могу наћи заједно, тј. да ли једна јединица ипак може бити квалификована и као *заст.*(арела) обликом и као стилски *арх.*(аична), а самим тим припадати лексичком слоју стандардног/књижевног језика.

Како се у Упутствима за израду РСАНУ лексикографи упућују да квалификативом *арх.*[аичан] обележавају фонетску застарелост речи, а ознаком *заст.*[арело] лексичку, семантичку или творбену архаизацију, током анализе смо увидели да такво правило није доследно спроведено.

Квалификатор *арх.* у РСАНУ

Према члану број 318 из Упутстава за израду РСАНУ лексикографима се пружају смернице које језичке јединице би требало маркирати као архаизам: „Ознаку

арх. (архаизам) стављати код речи које нису из црквеног језика, али по свом гласовном склопу не одговарају данашњем језику и не могу се данас употребити (*бесконачје*).”

Међутим, услед нових сазнања и теоријских проучавања, у савременој лингвистици се овај квалификатор „вреднује као стилски и употребљава за речи из народних говора и старијих лексичких слојева, које се из стилских разлога употребљавају у савременим изворима, а које се у неутралној употреби маркирају квалификатором *нар.*, *сткњ.* и *заст.*”, како напомиње С. Ристић (2014: 119–120). Ауторка бележи пример непроменљивог придева *плаветли* ’који је плаве, плавкасте боје, плавичаст’, у речнику САНУ маркиран двама квалификаторима – *нар.* и *арх.*, на основу чега закључује да „иако су наведени параметри уграђени у Упутство, у практичном раду се не примењују доследно и не обухватају све случајеве варирања лексике у језичкој употреби”.

Употреби квалификатора *арх.* у изради Академијиног речника пажњу је, како је већ у Уводу речено, посветила и М. Радовић-Тешић, која истиче да РСАНУ квалификатором *арх.* маркира само фонетску архаичност, не и семантичку, као и то да се ово правило највише примењивало у I књизи речника. Ауторка наглашава да се у каснијим томовима „речи сличног гласовног склопа срећу чешће са етимолошким квалификативима *цсл.*, *рсл.*, *ссл.* па се квалификатив *арх.* у X књизи такорећи не појављује, што значи да се више упућује на порекло речи а не на њен архаичан облик у односу на норму. Није пракса да се речима из црквеног језика које у свом облику показују старе словенске црте додају ознаке *заст.* или *арх.* јер се њихова архаичност подразумева” (Радовић-Тешић 1982: 260). Насупрот томе, уочавамо бројне примере који оповргавају ову лексикографску препоруку и који одсликавају особености како црквенословенског језичког наслеђа, тако и српскословенске и рускословенске/редакције српског књижевног језика. Такве лексичке јединице неретко су квалификоване као *заст.* или *арх.*, што смо анализом у досадашњем раду и показали.

Квалификатор *заст.* у РСАНУ

Квалификатор *заст.* је, како сазнајемо у Упутствима за израду РСАНУ, „скраћеница за речи које се потискују из употребе, али се још увек не могу сматрати неупотребљивим, јер не показују никакву гласовну архаичност; напр. *безоргански*, *благовољење*, *ђумрук*. Са *заст.* се може обележити и застарело значење неке савремене речи [...]” Дакле, за разлику од *арх.* којим би требало да се означавају речи тј. лексеме, *заст.* је квалификатор који се може користити у полисемантичкој структури. Кроз досадашњу анализу, уочили смо да ни ово правило није доследно спроведено, тј. да су целокупне лексеме (као и њихова појединачна значења) маркиране квалификатором *заст.* Поред тога, у групи славенизама и славеносрбизама уочили смо велики број јединица које одсликавају фонетски лик лексеме у некој од фаза развоја књижевног језика у предвуковском периоду, што показује да су лексикографске потребе обрађивача приликом израде РСАНУ унеколико другачије од задатих правила у Упутствима.

Квалификатор *ист.* у РСАНУ

Под истом тачком у Упутствима наводи се и квалификатор за историзме (*ист.*), те се лексикографима дају смернице како их разликовати од осталих типова застареле лексике: „Не мешати застареле речи са застарелим појмовима. Тако, на пример ’беглук’ је појам који спада у историју, па је ту потребна скраћеница ’ист.’ (историјски) а не

'арх.' или 'заст.'". Наша грађа показује да и у примени овог правила има недоследности, тачније да постоје случајеви удвајања ових квалификатора, што није примерено при обради пасивног слоја лексике. Нпр. у РСАНУ су то следеће лексеме: *бонапартинац* (лексема је квалификована као ист. и заст.), *диреклија* (у примарном значењу квалификован као ист. и заст.), *доброродан* (лексема је маркирана као ист. и заст.), *домогеронтија* (маркирана је цела лексема као ист. и заст.), *ждребије* (читава лексема је квалификована као заст., док је друго значење маркирано као ист.), *исправник* (сва значења су маркирана као заст. и ист.), *мазда* (читава лексема је квалификована као заст., док је значењу 1. б. придодат квалификатор ист. за означавање семантичког архаизма), *меремат* (у примарном значењу је обележена лексема као заст. и ист.), *мирија* (целе лексема је квалификована као заст., док су примарно и терцијално значење маркирани и као ист.), *мутесариф* (ист. и заст. у квалификацији), *наветник* (где квалификатор заст. стоји испред свих значења да би се потом поново појавио у комбинацији са квалификатором ист. у секундарном значењу), *нажигач* (као назнаку за лексемску квалификацију налазимо квалификатор заст., док је примарно значење означено као ист.), *окрп* (у секундарном значењу је квалификована семантичка реализација као ист. и заст.), *племе* (значење под в. је маркирано као ист. и заст.), *племенитина* (код примарног значења, пре свих подзначења, стоји квалификација заст. ист., а исти случај је и са терцијалним значењем).

Покушавајући да одгонетнемо разлоге оваквог лексикографског поступка, можемо га у некој мери оправдати у случајевима када се квалификатор *заст.* односи на целу лексему (и када је, претпостављамо, означавао фонетски лик застареле лексеме), тј. када је позициониран испред свих семантичких реализација. Разлог томе је, можемо претпоставити, економичност у простору и у начину распоређивања информација (лексикографи вероватно нису желели да понављају информацију о квалификацији у свим значењима, те је маркер ист. био само додат код семантичких реализација историјског карактера). Иако се и на овај начин ствара контрадикторност између квалификативних информација различитог језичког типа, овај поступак можемо разумети из лексикографског угла. Међутим, случајеве квалификовања истих семантичких реализација или читаве лексеме као заст. и ист. (или обрнуто, као ист. и заст.) ваља изоставити из добре лексикографске праксе РСАНУ будући да је реч о квалификаторима који означавају различите језичке појаве.

Квалификатори застарелости у РМС

Појаве двоструког (и, према нашем мишљењу, често неспојивог начина квалификације) карактеристичне су и за лексикографску обраду проучаваних лексема у РМС. Навешћемо и описати неколико илустративних примера из овог речника.

- Цела лексема *надворник*, у значењу 'највиши великодостојник у Угарској, краљев заменик, палатин' квалификована је као заст. и ист.

- Уз лексему *алај-барјактар* дат је квалификатор заст., који је позициониран испред оба забележена значења у РМС; у примарном значењу ова лексема дефинисана је на следећи начин: 'пуковски заставник' (без квалификатора), док је у другом значењу дата и квалификација ист., уз дефиницију 'државни заставник у Црној Гори' (дакле, секундарна реализација, самим тим, има двоструку квалификацију – заст. и ист.).

- Уочавамо грешку приликом квалификације лексеме *врбовка*. Наиме, њено друго значење у РМС квалификовано као *ист.*, иако је цела лексема претходно већ квалификована као *заст.*

- Даље, пето значење лексеме *свитак*² '5. заст. ист. уредба према којој се у Срему плаћало поповима' (РМС) означено је као *заст.* и *ист.* Исти је случај и са лексемом *окрп* '2. ист. заст. накнада, непотпун харач за децу који су родитељи давали харачлијама (за време турске владавине)' (РМС). Поменућемо и значења именица *квестор* 'благајник на свеучилишту, универзитету' и *квестура* 'благајнички уред на свеучилишту, универзитету'. Обе лексеме су маркиране као историзми у РМС, док су значења која наводимо квалификована као *заст.* Сличну грешку примећујемо и код лексеме *солдатија* 'ист. војничка граница' (РМС), код чијег другог значења уочавамо двоструку квалификацију – *заст.* и *ист.*

Према нашем мишљењу, све су ово примери контрадикторности у лексикографској обради застареле лексике у РМС, јер се не могу два квалификатора за маркирање различитих појава у језику користити у исто време. Једно значење или једна лексема може бити квалификована или као *заст.* или као *ист.*, а ова два квалификатора се не могу комбиновати у оквиру истог значења. Унутар једне лексеме, различита значења могу бити квалификована са *заст.* и *ист.*, те тако неће бити забуне у вези са употребном вредношћу двају разнородних квалификатора.

У Једнотомнику не налазимо овакве двоструке квалификације нити комбинације квалификатора којима смо се бавили у овом раду (*заст.*, *ист.* и *арх.*).

Комбинације квалификатора *арх.* и *заст.* у РСАНУ и РМС

Истраживачки материјал бележи и случајеве двоструке квалификације маркерима застарелости *арх.* и *заст.*, као нпр. код глагола *обработати* у РСАНУ. Иако је један квалификатор нормативног карактера (*заст.*), а други квалификатор стилског домена (*арх.*), сматрамо да ипак не би требало мешати ова два маркера приликом квалификације лексичке јединице. Да бисмо за једну лексему, или пак њену семантичку реализацију, рекли да је *заст.*(арела), она се не може наћи у активном лексичком фонду српском језика, док је *арх.*(аична) јединица део лексичког система савременог српског језика. Исти случај је и са следећим примерима из РСАНУ: *паприште*², *писмено*¹, *питије*, *плов* (значења под а. и б.), *повторавати* (сва значења) итд.

С друге стране, двоструко квалификовање маркерима *ист.* и *арх.* не налазимо у грађи, тј. не уочавамо такве типове погрешака у једнојезичним речницима српског језика.

Остале недоследности у квалификовању застареле лексике различитог типа у описним речницима

Даље ћемо у раду приказати недоследну употребу осталих квалификатора за обележавање застарелости лексике спрам оних трију које смо посматрали у нашем истраживању. Учинићемо то на основу фонетских и творбених особености, посматрајући квалификације славенизама и славеносрбизама, који чине велики део нашег истраживачког материјала. На тај начин покушаћемо да укажемо на недоследности (а понегде и на погрешке) у квалификацији застареле лексике, као и да дамо барем неке препоруке за лакшу и поузданију лексикографску обраду ове разнородне лексичке скупине у великом тезаурусном речнику какав је РСАНУ.

Квалификација лексике са заједничким редакцијским особинама (српскословенским и рускословенским/руским)

Једна од главних карактеристика обеју редакција (и српскословенске и рускословенске/руске) јесте сугласничка група /жд/, која се јавља у речима које су у речницима квалификоване и као *заст.* (нпр. *враждевати*, *надежда*, *обнадеждити* и сл.). Поред квалификатора *заст.* (али и *арх.*, о коме нећемо овде говорити јер га посматрамо као квалификатор стилског домена), уочавамо и друге начине квалификације лексичке јединице која има ово фонетско обележје у речницима српског језика – нпр. квалификатор **цсл.**, код лексема *благорасузденије* у РСАНУ или *рождество* у РМС; потом квалификатор **рсл.**, код лексеме *вожд* у РСАНУ. Коначно, према одлуци Уређивачког одбора, од XI тома је у праксу израде РСАНУ уведен квалификатор **сткњ.**, па налазимо примере речи са сугласничком групом /жд/ које имају овај маркер: *зablужденије* сткњ. (РСАНУ), *наслаждавати се* сткњ. (РСАНУ) и србизирано *наслаждење* сткњ. (РСАНУ). Запажа се, као што видимо, неуједначеност при квалификацији у речницима српског језика већ код прве фонетске црте заједничке за обе редакције – и српскословенску и рускословенску/руску.

Посматрајући именички суфикс /-ије/ (у литератури третиран као обележје црквенословенског језика), заједнички обема редакцијама, наилазимо на примере који указују на недоследност квалификовања лексема са овим наставком у речницима српског језика. Дакле, поред квалификатора *заст.*, уочавамо и друге квалификационе маркере, нпр. најчешће **цсл.**: *бешчиније* (РСАНУ), *битије* (РСАНУ), *благовољеније* (РСАНУ), *благодареније* (РСАНУ), *благополучије* (РСАНУ), *благостојаније* (РСАНУ), *благодутробије* (РСАНУ), *благочестије* (РСАНУ), *посланије* (РМС), *преданије* (РСАНУ), *страданије* (РМС); потом, ређе, **рсл.**: *благоуханије* (РСАНУ), *движеније* (РСАНУ), *миробитије* (РСАНУ); али и **сткњ.** *мученије* (РСАНУ), *обајаније* (РСАНУ) и сл.

У РМС пак наилазимо на именице као што је нпр. *познаније* 'в. познање' (РМС) која је у овом речнику квалификована двоструко, и као *цсл.* и као *заст.* Чини нам се да овакав лексикографски поступак није сасвим прикладно решење и да пружа редувантне информације, како се квалификатором *цсл.* обележава лексика црквенословенског језичког фонда чија се застарелост већ подразумева (осим нпр. у језику богослужења, где су многе лексеме овог типа у активној употреби).

Лексеме као што су нпр. *житије*, *движеније* и *преподобје* у РМС се квалификују као црквенословенски лексички слој – обележен квалификатором *цсл.*, што сматрамо погоднијим маркером при квалификовању славенизама са типичним одликама српскословенске и рускословенске редакције, као што је суфикс /-ије/.

Као пример добре лексикографске праксе и могућег решења у квалификацији славенизама са суфиксом /-ије/ и понародњених облика, навешћемо глаголску именицу *движеније*, која је у РСАНУ квалификована као *рсл.*, док је њен понародњени облик *движење* маркиран квалификатором *заст.* У потоњем примеру, поред заједничких редакцијских црта, уочавамо и понародњени суфикс /-ње/ и запажамо да је ово један од могућих начина квалификације којом би се могли издвојити славенизми од славеносрбизама.

Академијин речник за речи чији фонетски лик или творбена структура указују на обележја неке од ранијих фаза развоја књижевног језика, као што смо већ напоменули, од 11. тома користи маркер *сткњ.* Овај квалификатор обједињује

редакцијску лексику покушавајући да разреши проблеме које су лексикографи у пракси имали при утврђивању припадности лексеме одређеној епохи у развоју српског књижевног језика. Увођењем овог квалификатора избегнуте су многе недоследности и потенцијалне грешке у лексикографској пракси, при сусрету обрађивача са лексемама из пасивног лексичког фонда.

Наше мишљење је да је при квалификацији именица творених суфиксом /-ије/ најпримеренији и неупитан у погледу прецизности и веродостојности података које пружа – квалификатор *цсл.* С друге стране, квалификатор *сткњ.*, који покрива редакцијске особености свих варијетета књижевног језика Срба пре Вукове реформе, свакако је најсигурнији пут за обилажење потенцијалних погрешки у захтевном лексикографском раду, те и овде испуњава тај критеријум, само доноси мање прецизне информације о лексеми.

Квалификација лексике са фонетским одликама српскословенског језика

Анализирајући одлике српскословенске редакције које се јављају у нашој грађи, запазили смо да лексеме које садрже сугласничку групу /шт/ из српскословенског језика, осим квалификатора *заст.* (нпр. у РСАНУ *летуштити*, *опитност* и сл.), у великом броју случајева носе и другачије маркере, нпр. *пештера* *цсл.* (РМС), *восхиштеније* *рсл.* (РСАНУ), *опитество* *сткњ.* (РСАНУ), *опитеполезан*, *-зна*, *-зно* *сткњ.* и *арх.* (РСАНУ). Претпостављамо да до овакве неједначености у лексикографској пракси долази и услед укрштања српскословенских са рускословенским/руским особеностима. Како би се овакве недоследности избегле, квалификатор *сткњ.* се свакако чини као најбоље решење за маркирање лексике (у нашој грађи славенизама) са различитим редакцијским карактеристикама.

Посматрајући лексику са овом српскословенском фонетском одликом, у РМС налазимо лексему *повештати* 'постати извештао, отрцан, излизан, отрцати се, похабати се' (РМС). Она је маркирана квалификатором *цсл.* и тиме се сврстава у црквенословенски лексички слој. Како РМС такође бележи квалификаторе за маркирање припадности некој од ранијих фаза књижевног језика у Срба, сматрамо да би можда у овом случају био примеренији квалификатор *ссл.*

Лексема *бесмртије* 'в. бесмртност' (РСАНУ и РМС) има одлике како српскословенског/српског језика (самогласничко /р/), тако и црквенословенског (суфикс /-ије/). Отуда квалификатор *цсл.* уз ову одредницу, који налазимо у РСАНУ, можемо посматрати као адекватније решење и методолошки поступак него што је случај са обрадом у РМС, где је квалификована као *заст.*(арела)

Квалификација лексике са фонетским одликама рускословенског/руског језика

Лексеме које садрже фонетске одлике рускословенске/руске редакције, нпр. фонетску секвенца /ер/, јављају се у нашој грађи са квалификатором *заст.*, али су неретко маркиране и неким другим квалификаторима, нпр.: *цсл.* – *бесмертан* (РСАНУ); *рсл.* – *жертва* (РСАНУ); *жертвеник* (РСАНУ); *сткњ.* *начертаније* (РСАНУ); *осквернити* (РСАНУ). Потпуна прецизност у означавању постиже се квалификатором *рсл.*, али лексикографима није лако увек да одреде карактеристике различитих редакција старог књижевног језика. И овакви примери потврђују да су увођењем квалификатора *сткњ.* у пракси израде РСАНУ превазиђене несигурности основних обрађивача у маркирању лексичких јединца које садрже особености разних фаза језика предвуковског периода.

У ексцерпираним речницима, лексеме у којима уочавамо рускословенску/руску групу /ре/ често су квалификоване као *заст.*, нпр. *Васкреснути* (РСАНУ), *васкресење* (РСАНУ), *Греција* (РСАНУ), *древно* (РСАНУ) итд. Примећујемо, међутим, и примере да су јединице овог типа квалификоване другачије, као *рсл.* – нпр. *гречески* (РСАНУ).

Са рускословенским префиксом /во-/ наша грађа не бележи ниједан пример квалификован маркером *заст.*, али уочавамо друге (очекиване) квалификаторе, као што је то нпр. – *рсл.*: *восторг* (РСАНУ).

Посматрајући многе случајеве у којима се јавља рускословенски/руски рефлекс назала задњег реда – /ја/ или /а/, уочавамо да их прегледани речници неуједначено квалификују. Поред квалификатора *заст.*, запажамо разноликост по питању њиховог маркирања (с обзиром на остале редакцијске особености речи у којима се јављају), и то квалификатор *рсл.* у *јазик*¹ (РСАНУ), *јазичество* (РСАНУ), *начало* (РСАНУ), затим *сткњ.* у *објатије* (РСАНУ), *цсл.* у *поњатије* (РМС), док су одреднице *учасник* и *учасница* (у РМС) као и *књажество* и *непоњатност* (у РСАНУ) дате без икаквог квалификатора. Претпостављамо да је дошло до пропуста у лексикографској обради, јер би ове лексичке јединице морале имати неки од квалификатора којим се сугерише застарелост.

Квалификација хибрида у српским описним речницима

Најзахтевнији за квалификацију су славеносрбизми, тј. хибриди, како одражавају различите редакцијске особености у споју са цртама народног језика.

У ексцерпираним једнојезичним речницима уочавамо нпр. хибриде са рускословенским/руским особинама које се укрштају са српским народним. Овај тип лексике је разнолико квалификован, нпр.: *восхићавати* *рсл.* (РСАНУ), *воскресење* *цсл.* (РСАНУ) *вознесење* *рсл.* *заст.* (РМС). О детаљној анализи хибрида говорили смо у засебној тачки рада, те ћемо се овде оријентисати само на начин њихове квалификације у описним речницима.

Разматрајући рускословенску/руску црту у понародњеном лику (изговарање /-л- / уместо /-љ-/, као и /-ле-/ и /-не-/ уместо /-ље/ и /-ње/), учили смо такође недоследност у квалификацији, те бележимо примере који су у речницима маркирани и као *рсл.*, и као *цсл.*, и као *сткњ.*, док један пример носи етимолошки квалификатор: *властителан*, *-лна*, *-лно* *рсл.* (РСАНУ), *владателство* *рсл.* (РСАНУ), *владјетелски*, *-а*, *-о* *рсл.* (РСАНУ), *вселенски*, *-а*, *-о* *цсл.* (РСАНУ), *мучителни*, *-а*, *-о* *сткњ.* (РСАНУ), *трогателан*, *-лна*, *-лно* *рус.* (РМС) итд.

Као што можемо увидети, речници српског језика неуједначено квалификују лексичку са различитим редакцијским особеностима (нпр. српкословенског и рускословенског/руског), те квалификатор *сткњ.*, који је уведен у обраду при изradi РСАНУ од 11. тома, лексикографи користе и при маркирању хибридне лексике. Тако је у примеру *опитество* *сткњ.* (РСАНУ) (са српкословенском/српском групом /шт/ и рускословенско/руским суфиксом /-еств/). Слично претходном примеру, запажамо глагол *наслаждавати се* *сткњ.* (РСАНУ), где уз заједничку редакцијску особину српкословенског и рускословенског/руског језика – сугласничку групу /жд/, долази и глаголски суфикс имперфективних глагола, те ова лексема није квалификована као *заст.* већ као *сткњ.*

Претпостављамо да је језичком осећању лексикографа блиско да, уколико уочи било које редакцијске особености код неке лексеме, употреби квалификатор *сткњ.* С

друге стране, међутим, уколико у хибридној лексеми обрађивач уочи црте народног језика, све је прилика да ће је маркирати квалификатором *заст.*

Недоследност у квалификацији лексема са заједничким редакцијским особинама (како српкословенским, тако и рускословенским/руским) у споју са особинама народног језика такође уочавамо у нашој грађи. Дакле, поред лексема које су маркиране као *заст.* (*намерење, внимање, благочиње, движење, завладање, јављење* и сл.), уочавамо да су славеносрбизми са цртама из народног језика грешком маркирани као лексика са одликама рускословенске/руске редакције у примерима где уочавамо и српски именички наставак *-ње*: *воображење* рсл. (РСАНУ) и *восхищење* (поред *восхищеније*) рсл. (РСАНУ).

Неуједначеност у квалификацији може се учити код хибридне лексике са одликама рускословенске/руске редакције у споју са наставком домаћег порекла. Ови примери нису квалификовани као *заст.*, већ као *цсл.*, *сткњ.* и *рсл.*: *зablуждење* цсл. (РСАНУ), *наказање* сткњ. (РСАНУ), *наслаждење* сткњ. (РСАНУ); *мечтање* рсл. (РСАНУ).

Разноликост квалификације можда се најпре огледа у квалификовању славеносрбизама маркером *заст.* – нпр. *благорасуђеније* *заст.* 'в. *благорасуђење*' (РСАНУ), док се славенизми са редакцијским одликама квалификују као *цсл.* (нпр. *благорасужденије* цсл. 'в. *благорасуђење*'). Хибрид *благорасуђеније* указује на то да је група /жд/ карактеристична за обе редакције (и рускословенско/руску, као и за српкословенску) дала /ђ/, док славенизам *благорасужденије* чува сугласничку групу /жд/, као и црквенословенски суфикс *-ије/*. Потпуно понародњени облик *благорасуђење* 'мишљење, нахођење (кад је реч о некоме коме се жели указати нарочито уважење)' (РСАНУ), квалификован је као *застарео* јер је замењен другом, синонимном лексемом у споју са семантичком парафразом.

Можда бисмо квалификацију коју запажамо у речницима, а која одсликава процесе понародњавања лексеме, могли да представимо следећим низом: *благорасужденије* цсл. (славенизам) → *благорасуђеније* *заст.* (славеносрбизам) → *благорасуђење* *заст.* (понародњен облик) у РСАНУ.

Слично запажамо и у примерима славенизма *благоволеније* и хибрида *благовољење*, који су квалификовани као црквенословенски лексички слој и упућени на *благовољење* (РСАНУ). Лексема на коју се упућује (*благовољење*) потпуно је посрбљена и квалификује се као *заст.* У савременом српском језику замењена је синонимом 'благонаклоност', док у семантичкој парафрази налазимо и описни део дефиниције 'добра воља' (в. потврде у РСАНУ).

Процес понародњавања лексике огледа се управо у начину њеног квалификовања и у случају поменуте лексеме изгледао би овако: *благоволеније* цсл. (славенизам) → *благовољење* цсл. (славеносрбизам) → *благовољење* *заст.* (понародњен облик) у РСАНУ.

На основу свега изнетог у вези са фонетским особеностима лексема у нашој грађи које одсликавају фонетске особености различитих редакција књижевног језика, можемо констатовати посебну неуједначеност у начину на који се квалификују славенизми и славеносрбизми. Разлог за то лежи у чињеници да њихова диференцијација и препознавање често захтевају дубоку историјско-језичку анализу, те заиста можемо закључити да је квалификатор *сткњ.* најбоље и најпоузданије решење за лексику која припада слоју славенизама и славеносрбизама. Понародњене облике, с друге стране, можемо квалификовати маркером *заст.* (арело) уколико се не налазе у

активном лексичком слоју савременог српског језика, за шта је потребно консултовати шире електронске корпусе.

Квалификација застареле лексике спрам творбених форманата који улазе у њен састав

У овом делу рада истаћи ћемо творбене форманте који утичу на квалификацију лексема неким од маркера застарелости. Као и у претходном делу овог поглавља, у којем смо посматрали фонетске ликове, покушаћемо да установимо неке доследности и да уочимо недоследности у квалификацији застареле лексике према формантима који учествују у грађењу речи повучених у пасивни лексички фонд.

Као и у досадашњој анализи, примећујемо извесну недоследност у квалификацији лексема творених сложеним суфиксом /-тељица/, односно /-тељница/-телница/: као заст. квалификовани су примери: *гојитељица*, *љубитељница*, *изручитељница*, *млекопитателница* и сл., али је нпр. *благодетелница* у значењу 'в. благодетељка' квалификована ко *цсл.* у РСАНУ.

Према Упутствима за израду РСАНУ и одлуци Уређивачког одбора РСАНУ, од XI тома користи се у лексикографској пракси квалификатор *сткњ.*, који обједињује све књишке речи из различитих редакција, те уочавамо примену овог квалификатора и при обради следећих лексема творених суфиксима /-телност /-тељност/: *нечувствителност*, *обделатност*. Међутим, лексема *обозрителност* 'в. обазривост', коју такође бележи овај речник, добија квалификатор *заст.*, те можемо уочити да примена овог правила није доследно спроведена у свим случајевима.

О суфиксу /-ије/ који је одлика обеју редакција, већ је било речи у овом поглављу, у делу посвећеном фонетским одликама које су утицале на квалификацију лексике. Овде ћемо истаћи дисперзију квалификатора на већем броју примера, будући да се ради о творбеном елементу. Ипак, наглашавамо и да квалификација неке лексема често зависи од основе, не искључиво од наставка (као што је суфикс /-ије/ карактеристичан за *цсл.* лексички фонд те се често речи њиме деривирани маркирају као *цсл.*). Велики број именица творених суфиксом /-ије/, осим квалификатором *заст.* (*безаконије*, *безчиније*, *бесмртије* и многе друге), маркиране су и неким другим квалификатором, којим се упућује на припадност лексике некој од фаза развоја књижевног језика до Вукове језичке реформе. Уочавамо да се јављају и следећи квалификатори, нпр.: *цсл.*: *благовољеније* (РСАНУ), *благодјејаније* (РСАНУ), *благостојаније* (РСАНУ), *бракосочетаније*. (РСАНУ), *виденије* (РСАНУ), *дрзновеније* (РСАНУ), *избављеније* (избавленије) (РСАНУ), *израженије* (РСАНУ), *изреченије* (РСАНУ), *искушеније* (РСАНУ), *поњатије* (РМС), *подозреније*, *спасеније* (РМС) и др.; потом квалификатор *рсл.* углавном код оних именица којих се опажају особености руске редакције: *воображеније* (РСАНУ), *воспитаније* (РСАНУ), *воспоминаније* (РСАНУ), *восхишченије* (РСАНУ), *восхиштеније* (РСАНУ), *движеније* (РСАНУ), *изданије* (РСАНУ), *имјеније*¹ (РСАНУ), *мечтаније* (РСАНУ), *молчаније* (РСАНУ); као и квалификатор *сткњ.*: *мученије* (РСАНУ), *намереније* (РСАНУ), *набреженије* (РСАНУ), *обајаније* (РСАНУ), *објављеније* (РСАНУ), *описаније* (РСАНУ) и сл.

Код именица које су творене суфиксом /-телство/-тељство/ поред маркера *заст.* (*правитељство*, *превасходитељство* и сл.), уочавамо да се у речницима јављају и квалификатор *цсл.* којим се сугерише црквенословенски лексички слој, али и *сткњ.*,

нпр.: *доказатељство* цсл. (РСАНУ), *опстојателство* и *опстојатељство* сткњ. (РСАНУ) и сл.

Придевски суфикс /-(а)н/-(е)н/ такође бележимо у лексици квалификованој као заст. (нпр. *љубезан*, *честан* итд.). Поред овог квалификатора, уочавамо још и квалификације *цсл.*, *рсл.*, *сткњ.*, што указује на комплексност у постављању системског решења када је реч о квалификовању застареле лексике, нпр.: *бесловесан*, *-сна*, *-сно* цсл. (РСАНУ), *бесмертан*, *-тна*, *-тно* цсл. (РСАНУ), *бешчестан*, *-сна*, *-сно* цсл. 'в. бешчастан' (РСАНУ), *воздушни*, *-а*, *-о* рсл. (РСАНУ), *возљубљен*, *-а*, *-о* рсл. (РСАНУ), *ништожан*, *-жна*, *-жно* сткњ. (РСАНУ), *полезан*, *-зна*, *-зно* цсл. (РМС) итд.

И у групи речи са суфиксом /-тел(а)н/-тељ(а)н/ запажамо различито квалификовање придева изведених посматраним суфиксом, нпр.: *властителан*, *-лна*, *-лно* рсл. (РСАНУ), поред оних који су квалификовани као заст. (*внимателан*, *презрителан* и сл.).

Већина славенизама творених суфиксом /-ски/ квалификована је маркером заст., али се у речницима могу запазити другачији начини квалификације, нпр. *вселенски*, *-а*, *-о* цсл. (РСАНУ), или, пак, непостојање било каквог средства маркирања, нпр. *архангелски*, *-а*, *-о* (РСАНУ).

Бројни примери са сложеним суфиксом /-ески/ квалификовани су као заст. у описним речницима, као нпр.: *дружески*, *-а*, *-о* (РСАНУ), *књажески*, *-а*, *-о* (РСАНУ), *магически*, *-а*, *-о* (РСАНУ) и др., али уочавамо и другачије начине квалификовања, нпр.: сткњ. у *отечески*, *-а*, *-о* (РСАНУ), рсл. у *исторически*, *-а*, *-о* (РСАНУ) и сл.

Прегледани речници показују да лексеме са префиксом /в-/во-/ осим квалификатором заст., могу бити и другачије маркиране, нпр. квалификатором **рсл.**: *взирати* (РСАНУ), *вопрос* (РСАНУ), *воображеније* и *воображење* (РСАНУ) и сл.

Грађа показује да се рускословенски префикс /воз-/ реализовао и у виду аломорфа /вос-/ и да у речницима лексика са овим префиксом, поред квалификатора заст. (нпр. *вознесење*, *воспитавати*) има и другачије квалификације – нпр. рсл.: *воспитаније* (РСАНУ), *воспоминаније* (РСАНУ), *восхишченије* и *восхишчење* (РСАНУ), *восхиштеније* и *восхиштење* (РСАНУ) итд.

Црквенословенски формант /благо-/ долази у великом броју сложеница које су квалификоване као заст. у нашем истраживачком материјалу (нпр.: *благовестити*, *благовољење*, *благодарителан* и сл.), али се јављају и други начини квалификације. Многе лексеме са овим творбеним формантом квалификоване су као део црквенословенског језичког наслеђа, нпр. **цсл.** у: *благоверје* (РСАНУ), *благовесник* (РСАНУ), *Благовештеније* (РСАНУ), *благовољеније* (РСАНУ), *благогласије* (РСАНУ), *благопоспешан*, *-ина*, *-ино* (РСАНУ) итд.

Са творбеним формантом /благо-/ бележимо и примере који су двоструко маркирани, квалификаторима којима се маркирају лексеме пасивног лексичког фонда. Тако запажамо да су лексеме *благовејствовати* и *благоволителан* двоструко квалификоване – као цсл. и заст. у РСАНУ. Дакле, обе носе маркере припадности и црквенословенском лексичком слоју (цсл.) и пасивном лексичком слоју (заст.), што не искључује једно друго, али ствара непотребну двоструку квалификацију.

Неке од лексема са творбеним формантом /бого-/ у РСАНУ квалификоване су као заст., нпр.: *богомолан*, *богомудар*, *богопочитање* и сл., али се творенице овог типа јављају у РСАНУ и са квалификатором **цсл.**, претпостављамо због црквенословенског суфикса /-ије/, нпр.: *богословије* (РСАНУ), *богослуженије* (РСАНУ), *боголсуужје* '1. в.

богослужење; 2. в. богоштовље' итд.

Застарела лексика у српским речницима која је остала без квалификације

Спроведена лексикографска анализа показује да у описним речницима постоје лексеме на основу чијег облика сумњамо на књишко порекло, али је у њиховој обради изостао маркер припадности застарелој лексици. Такве лексеме, на које смо насумично наилазили, проверавали смо у доступном електронском корпусу српског језика како бисмо утврдили да ли те лексичке јединице припадају активном или пасивном лексичком фонду.

Славенизам *учасник* са континуантом рускословенског/руског назала задњег реда остао је без квалификатора у РМС, као и именица женског рода *учасница* (у РМС). У Електронском корпусу српског језика не налазимо ниједну потврду за именицу *учасница*, те сматрамо да би свакако морала имати неки од маркера застарелости (нарочито када дође до њене обраде у РСАНУ).

Именица *признателност* творена суфиксом /-телност/ такође нема никакав маркер квалификације у РМС. Све четири потврде за ову лексему у Електронском корпусу показују нам да се јавља у текстовима који реферишу на прошлост, тј. у цитатима који репрезентују раније фазе књижевног језика, те лексему не можемо посматрати као активну у лексичком фонду савременог језика (в. http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=priznatelnost%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100).

Посматрајући глаголе са суфиксом /-овати/, учили смо још неколике примере који су у речницима забележени и обрађени без квалификације, као нпр. глагол *завидовати* (РСАНУ). За ову лексему, из перспективе савременог говорника, сматрали смо да може бити застарела, те смо њену употребну вредност проверили у Електронском корпусу, у којем не налазимо ниједну потврду у савременом српском језику. На основу тога можемо претпоставити да се посматрани глагол не налази у активном лексичком фонду српског језика. За многе лексеме из наше грађе напомињемо да је потребно дубље дијалектолошко и дијахронијско истраживање како би се при лексикографској обради одредио прецизан квалификатор.

Навешћемо још једну лексему за коју смо сматрали да из перспективе савременог говорника српског језика може бити застарела. Реч је о глаголу *почитовати* који у РМС остаје без квалификатора. Међутим, за овај глагол налазимо десетак потврда у Електронском корпусу савременог српског језика, и то у језику публицистике, књижевности, у историјским уџбеницима и сл. (в. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=pocyt%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100>). С обзиром на дисперзивну употребу ове лексеме, иако не толико фреквентну, не можемо са сигурношћу тврдити да бисмо је сврстали у пасивни лексички фонд, те бисмо се у овом случају сложили са непостојањем квалификације у посматраним речницима.

Запажамо и да је глагол са рускословенским префиксом *вдохнути* остао немаркиран квалификатором у РСАНУ. У Електронском корпусу савременог српског језика не налазимо ниједну потврду за овај глагол, те сматрамо да би га у допунским или дигиталним издањима требало маркирати неким од квалификатора, нпр. *рсл.* или

сткњ.

Придев *непоњатан*, *-тна*, *-тно* (потврда у рускословенском/руском језику је облик *непонятный* у СРЈ XVIII) забележен је без квалификатора у РСАНУ. Занимало нас је да ли се налази у активној употреби у савременом српском језику (без обзира на потврде код Матоша и Велимировића у РСАНУ). Овај придев се у Електронском корпусу савременог српског језика јавља само у једном примеру, и то у језику књижевности у функцији предикатива. У корпусу га региструјемо у значењу у којем га бележи и РСАНУ *непоњатан* 'в. непојмљив', те сматрамо да би за ову лексему био адекватан стилски квалификатор *арх.*: *da deca ne grizu jabuke, ni romno ni peromno, jer je to sasvim nerojumno i neponjatno* (Д. Киш, Час анатомије). <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=neponxatn%5Ba-z%5D*&qt=s&pa=word&au=&au id=&sy id=0&sd id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100>

Још неке лексеме су остале без квалификатора, те смо, након провере њихове актуелности у савременом српском језику кроз доступне електронске корпусе, приметили да би их ипак требало маркирати неком квалификацијом према временској употреби речи, нпр.: *признателност* без квалификатора у РМС, *јавлење* без квалификатора у РСАНУ и сл. Ми предлажемо *рсл.* (због очигледних редакцијских одлика) или *сткњ.* (као својеврсни хипероним за квалификаторе који означавају различите особености књишке лексике предстандардне епохе) у зависности од природе самог речника и њихових устаљених квалификација.

8.1. Закључци о лексикографској обради застареле лексике у описним речницима

Као што Упутства за израду речника САНУ налажу, није препоручљиво код речи обележених са *цсл.* или *рсл.* употребљавати ознаке *заст.* или *арх.*, јер се „њихова архаичност подразумева”. Ми се са овом тврдњом слажемо, с тиме што не бисмо били тако искључиви када је реч о стилском квалификатору *арх.* Уколико се речи које припадају ранијим фазама развоја књижевног језика јављају нпр. у савременом књижевноуметничком стилу, свакако сматрамо да их и у речницима можемо квалификовати као *цсл. арх.* или *рсл. арх.* На овај начин се истовремено указује на њихову ограничену употребну вредност, али уједно и на стилску вредност, а самим тим и на извесну актуелност у савременом српском језику.

Кроз истраживање смо показали да је уз речи из предвуковског периода развоја српског језика редувантно користити маркер *заст.* (уз старије типове књижевног језика, као што су славеносрпски, рускословенски, српкословенски и сл.). Оне су, већма, из перспективе савременог говорника неактуелне и застареле (осим у случају специјализованих језичких дискурса, као што је то случај са богослужбеним језиком у коме се у свакодневној употреби налазе речи из црквенословенског).

Квалификаторе *заст.* и *ист.* никако није препоручљиво користити заједно. Сматрамо да је погрешна двострука квалификација овог типа, будући да не може иста лексичка јединица бити квалификована двама маркерима којима се репрезентује другачија врста застаревања у језику. Отуда квалификаторе *заст.* и *ист.* у даљој обради застареле лексике у РСАНУ никада не би требало употребљавати заједно. У нашој грађи налазимо неколико примера овакве двоструке квалификације: *бонапартинац*, *диреклија*, *доброродан*, *-дна*, *-дно*, *домогеронтија*, *ждребије*, *исправник*, *мазда*, *маремат*, *милосник*, *мирија*, *мутесариф*, *наветник*, *нажигач*, *окрп*, *племе*, *племенитина*, *свитак*², *солдатија*. Само су последње две лексеме забележене у РМС, остале су из РСАНУ.

Квалификатор *сткњ.* је успостављен као адекватно решење за квалификовање лексичког фонда књишке провенијенције услед тешкоћа приликом одређивања припадности оваквих речи неком од ранијих типова књижевног језика. У интерном Приручнику за обраду речничке грађе (за израду РСАНУ) у списку скраћеница налазимо опис овог маркера: „стара књижевност и књижевнојезичко наслеђе (старији типови књижевног језика: славеносрпски, рускословенски, српскословенски и сл.”. Квалификатори којима се означавају редакцијске особености лексике (стсл., ссл., рсл., цсл., (и од XI тома сткњ.)) припадају групи лексичких обележја из домена стандарднојезичке норме помоћу којих се читаоцу омогућава праћење сложеног процеса интегрисања речи из престандардног језичког идиома у савремени српски језик (Ивановић 2014: 207). С обзиром на то, лексичке јединице обележене маркером *сткњ.* већ су означене као наслеђе из језичке прошлости, те их није потребно додатно квалификовати као *заст.*

Још увек тражимо могуће квалификационо обележје за диференцијацију славенизама од понародњених облика (код фреквентног суфикса /-ије/ могао би се користити квалификатор цсл. за славенизам, док би понародњени облик могао бити квалификован као *заст.*). У вези са тиме, навешћемо пример славенизма *благочиније* коме је у РСАНУ додељена квалификација *цсл.*, док је посрбица *благочињење* маркиран као *заст.* што иначе сматрамо добрим методолошким поступком за раздвајања славенизама од славеносрбизама путем речничких маркера (уп. СРЈ XVIII лексему *благочинение* и у Цејтинлин 1994: 90 *благочиниње*). На сличан начин су квалификоване лексеме *движеније* рсл. (славенизам, исп. движение у СРЈ XVIII) и *движење* *заст.* (славеносрбизам). Ово може бити један од потенцијалних начина диференцирања славенизама и славеносрбизама у изради будућих речника застареле лексике.

Свака лексичка јединица треба да буде проверена у електронском корпусу савременог српског језика како би се утврдио њен застарели карактер. Уколико електронски корпуси не региструју наведену лексему, то може сведочити о њеном повлачењу у пасивни лексички фонд. Међутим, овакву тврдњу треба поткрепити релевантним подацима, њеном провером на већем броју примера, у опсежнијем корпусу сачињеном од савремених књижевних дела добрих писаца. Актуелност лексике која се у једнојезичним речницима маркира као застарела могла би бити тема за нека од наредних истраживања. Било би добро испитати стилогени потенцијал многих анализираних лексема у књижевном језику, као и уочену ревитализацију неких јединица код савремених говорника српскога језика.

8.2. О изради специјализованог речника застареле лексике

Приликом израде специјализованих речника застареле лексике сматрамо да би требало увести квалификаторе који прецизно указују на њену припадности одређеном слоју редакцијске лексике (ссл., рсл., цсл.), као и квалификаторе којима би се барем покушала омеђити диференцијација између славенизама и славеносрбизама (иако то у пракси није увек једноставно). За лексику која припада лексичком слоју књишких речи (славенизама) увели бисмо квалификатор *слав.* (као што је то учињено у Огледној свесци славеносрпског језика), док бисмо за посрбљени лик лексеме која чува одлике различитих редакцијских особина у споју са народним цртама, увели квалификатор *слав.срб.* (славеносрбизам или хибрид). За потпуно понародњене облике (нпр. *нарођење* (од рускословенског/руског *нарождение* (потврда из СРЈ XVIII)) или

прикључење (потврду у руском *приключеније* налазимо код Срезњевског (1893–1912:1414)), који су наслеђени из неке од ранијих фаза књижевног језика у Срба, такође бисмо назначили порекло како бисмо нагласили везу са дугом књижевнојезичком традицијом предвуковског периода. Можда би адекватна квалификација у случајевима понародњених облика (нпр. *движење*, *завладање*, *наказање* и сл.) била *заст.* (уколико се лексема налази у пасивном лексичком фонду), са евентуалним маркером који би истицао њену неоспорну везу са славенизмом, нпр. у заградама – (слав.).

Обрада лексике у специјализованим речницима застарелих речи (на примеру руског језика)

У завршном делу рада указаћемо на методолошке поступке који су примењени приликом израде специјализованих речника застареле лексике у руском језику. Како српској описној лексикографији недостаје специјални речник застарелих речи, сматрали смо да је важно представити концепцију оваквих лексикографских дела и начин обраде застарелих јединица у руском језику. Примери руских речника могли би послужити као оријентир српским лексикографима и лексиколозима у ком правцу треба размишљати при осмишљавању концепције будућег речника застарелих речи. Његова израда била би несумњиво олакшана уколико се следе примере добре праксе у славистичкој лексикографији, уз решавање најзначајнијих теоријских лексичко-семантичких питања у вези са типовима застареле лексике, чиме се бавимо у овом раду.

Као што смо видели у Уводном делу, истраживања застареле лексике у русистици крећу се у правцу изучавања процеса архаизације на временски ограниченем корпусу, те су и речници на руском језику оријентисани на омеђене временске периоде како би дали што прецизније резултате.

„Речник застареле лексике из дела руских класика” (в. *Словарь устаревшей лексики к произведениям русской классики*) садржи више од 2300 одредница (укључујући лексеме и изразе). Представљене су застареле језичке јединице у руском језику (и то: историзми и архаизми) на примерима из књижевних дела руских класика од 18. до почетка 20. века. Аутори у уводној речи објашњавају да под *историзмима* сматрају лексеме које су изашле из употребе, а односе се на предмете и појмове из прошлих времена. Обично се везују за особености тадашњег политичког система, упућују на карактеристике друштвених односа или указују на начин живота у Русији у прошлости и др. (нпр. *кафтан*, *англез*). Међу њима издвајају семантичке (или парцијалне) историзме. То су вишезначне лексеме, у чијој полисемантичкој структури постоје застарела значења (нпр. *институт* – „привилегированное женское учебное заведение”). У овом речнику семантички историзми маркирани су скраћеницама *Истор.* (сем.). Аутори затим објашњавају да архаизми представљају старе називе за постојеће предмете и појаве који се повлаче из употребе у корист других лексема истог значења из савременог језичког корпуса. Основна разлика између историзама и архаизама је управо у томе што архаичне речи имају тзв. савремене синониме (односно пандане у савременом руском језику). Дати речник бележи све типове архаизама и то: (а) лексичке – то су речи које су у потпуности застареле као лексичке јединице (*буде – если; око – глаз; перст – палец*); (б) лексичко-фонетске – то су речи које имају застарели фонетски лик или оне које су у процесу историјског развоја језика претрпеле промене у изговору (*конфекта – конфета; нумер – номер, хладный – холодный*); (в) лексичко-творбене – речи које се од својих савремених еквивалената разликују по неком застарелом творбеном елементу, најчешће по суфиксу (*миллионщик – миллионер; убиение – убийство*); (г) лексичко-морфолошке – то су речи које се од

својих савремених еквивалентних лексема разликују по неком морфолошком категоријалном обележју нпр. по роду или по броју (*зала – зал; метода – метод; рояль (ж. р.) – рояль (м.р)*); (д) лексичко-семантичке – то су застарела значења вишезначних лексема и имају синониме у савременом руском језику (*глагол – слово; инвалид – ветеран*). Овај последњи тип архаизама задаје највише тешкоћа савременом читаоцу зато што уноси нејасноћу у семантику одређене лексеме. На први поглед чини се да је реч позната, али онда се неочекивано покаже да она не значи оно што се мисли, већ нешто сасвим друго (*список – „рукописная копия“; язык – „народ“*). Лексичко-семантички архаизми обележени су у датом речнику скраћеницама *Арх.* (сем.). У регистар лексема које су овде обрађене ушле су све оне језичке јединице обележене (1) квалификаторима: *Устар.* (устарелое), *Истор.* (историзм), *Доревол.* (дореволюционное), (2) потом напомене о њиховој употреби у прошлости: „В царской России“; „В старину“, али и (3) она лексика која је фактички застарела због слабе употребне вредности у савременом руском језику, па постаје део пасивног лексичког фонда: нпр. речи са маркером *Малоупотр.* (*почитение – „глубокое уважение“*). Лексемама из совјетске епохе у савременом руском језику бива приписана одређена идеолошка конотација (*колхоз, кулачество*), те се у овај речник уводи напомена „В Советском Союзе“. Неке лексеме у савремено доба добијају сасвим ново значење (*губернатор, кадет, казак*). Одреднице у речнику представљене су у складу са лексикографском традицијом: лексеме су наведене по азбучном реду, застарели фразеологизми и устаљени изрази бележе се у оквиру речничког чланка одговарајуће компоненте, и то иза одређеног симбола ♦: **ГРОШ ... ♦ Ни на грош.** *Арх.* Совершенно. Ако је нека језичка јединица у целини застарела, онда се у речнику успоставља посебна одредница са маркером *Фраз.* нпр. **РУКУ ПРИЛОЖИТЬ.** *Арх. Фраз. Офиц.-дел.* Подписать что-либо; подписаться под чем-либо.

На крају, показује се да речнички чланак укључује: (1) одредничку реч (лексема, фразеологизам или устаљени израз); (2) граматичка обележја речи; (3) маркираност лексичке јединице по степену застарелости и њену експресивно-стилистичку квалификацију; (4) опис значења и (5) примере из ексцерпираних материјала као илустрацију.

У „Речнику руске културе 18. и 19. века“ (в. Байбурин А. и др. 2004: *Полузабытые слова и значения: Словарь русской культуры XVIII–XIX вв.*) региструје се око 5000 делимично заборављених лексема са пратећим значењима. Њима се указује на структуру државног апарата, чиновне, звања, титуле, знамења. Обрађује се лексика црквених и народних календара, а наводе се и одредничке речи којима се упућује на предмете везане за кућу (и покућство) и(ли) за цркву, а неке одреднице односе се на саобраћај, храну и др. Многе од њих знане су из књижевних дела (и посебно мемоарске прозе) датог времена, а иначе сматрају се застарелим и имају потпуно друга значења. Овај речник пописује и описује појаве из свакодневног живота, а садржи: (1) речи и изразе којих нема у данашњој употреби, (2) лексеме и лексичке спојеве и(ли) изразе који се само спорадично појављују у језику (и полако ишчезавају) и (3) лексика која је променила значење. Информације у одредничком чланку ваљало би сагледавати из историјског и етнографског угла. Као потврде користе се примери односно цитати из књижевних дела и(ли) из народне књижевности. Све одреднице наведене су по азбучном редоследу, обично у облику једнине, исписане су великим болдованим словима и углавном су акцентоване. Уз речи страног порекла може стајати и податак о облику из изворног језика (нпр. *Обер-* према нем. *Ober* – старшиј код лексема: *обер-офицер, обер-гофмейстер*). У оквиру лексикографског чланка посебно се издваја термиолошка лексика и понуђена су пратећа семантичка тумачења. Различита значења једне лексеме одвајају се одговарајућим бројем са заградом (нпр. 1); 2)).

Звездицом се указује на фигуративну употребу одредничке речи. На крају, даје се регистар свих лексема и израза. Показује се и семантичка повезаност међу појединим лексемама и лексемским спојевима и(ли) изразима предочена скраћеницом см. (тј. имп. *смотри*, 'види, погледај') као упућеницом.

У „Илустрованом речнику заборављених и компликованих речи руског језика” (в. Глинкина 2008: *Иллюстрированный толковый словарь забытых и трудных слов русского языка*) наводи се око 7000 заборављених речи и устаљених израза, забележених у књижевним делима из периода од 18. до почетка 20. века. Те лексеме и изрази данас се обично не користе у руском језику, а ако се и употребљавају, имају другачије значење. У овом речнику приложено је и више од 500 уметничких илустрација које омогућавају да се види како је изгледала одећа тога времена, каквим пословима су се људи бавили и уопште да се, у историјском оквиру, осматре елементи материјалне и(ли) културне баштине. Лексикографски чланак укључује: одредничку реч и(ли) израз, граматичка обележја одреднице, опис значења, фразеологизме (који подразумевају и одредничку реч), примере или цитате из књижевних дела, те историјско-етимолошке напомене. Овај речник има регистар свих лексема и израза, списак аутора и књижевних дела из којих су ексцерпирани наведени примери односно цитати као потврде. У датом лексикографском делу: (1) пружа се филолошко сагледавање застарелих речи и израза; (2) представља се лексика која је била део књижевно-језичке норме у 18. и 19. веку; (3) потврђују се значења и значењске нијансе лексема и израза примерима односно цитатима из класичне руске књижевности; (4) предочава се етимологија лексема и(ли) наводе историјско-етимолошки подаци за сваку одредницу; (5) лексика се групише тематски; (6) даје се регистар застарелих речи и фразеолошких јединица (и упућује на ауторе код којих се дата лексика бележи). Међу застарелом лексиком издвајају се: (1) *историзми* као речи које излазе из употребе у неком језику онда када дође до ишчезавања неких појмова, предмета, чињеница или појава повезаних са еволуцијом привреде, политике, свакодневне и духовне културе народа (нпр. **вахмистр** – *в царской армии: унтер-офицер в кавалерийском эскадроне*); (2) *архаизми* као језичке јединице које су у процесу свог развоја замењене другим јединицама, а део су пасивног лексичког фонда. Аутори објашњавају у Предговору да, у зависности од тога шта застарева (значење, структура, фонетски лик или граматички облик речи), постоје четири врсте архаизама: (а) лексичко-семантички (ако реч застари у целини или делимично): **ватерпруф** – *непромокаемое пальто, плащ-дождевик, а также женское длинное летнее пальто*; (б) лексичко-творбени (ако се једна од морфема замени, а значење остане непромењено): **вестовщик** – *вестник*, **побродяга** – *бродяга*; (в) лексичко-фонетски (ако се нека фонема замени): **зерцало** – *зеркало*, **нощь** – *ночь*; (г) граматички, тј. морфолошки (уколико се основни облик речи изгуби или промени нпр. род или број именице): **мяса**, -ов, *мн.*; **еси**, *2 л. наст. вр. от быть*. Архаична реч би се могла посматрати и као неутрална и као експресивна нпр. **галиматъя** и **истукан** (сврставају се у лексеме негативне оцене).

У овом речнику налазе се и лексеме које нису промениле значење, али им је ограничена употребна вредност: **атташе**, **химера**.

Не бележе се индивидуализми или регионализми.

Одреднице се наводе по азбучном реду и то у основном облику врсте речи којој припадају. Фонетске варијантне лексеме одвајају се запетом: нпр. **АЛЕКСАНДРИМЙКА**, и, **АЛЕКСАНДРИМНКА**, и, **КСАНДРЕМЙКА**, и, ж.

Речи различитог граматичког рода, а исте творбене основе и значења одвојене су запетом: **ОГОРОМД**, а, м., **ОГОРОМДА**, њ, **ОГРАМДА**¹, њ, ж.

Ако се лексема чешће употребљава(ла) у множини него у једнини, онда се најпре наводи облик множине: **БАКЕНБАМРДЫ**, ард, мн., **БАКЕНБАМРДА**, њ, ж.

Истозначни деривациони синоними имају равноправан статус и бележе се као одреднице (један поред другог): **НАМЕМДНИ, НАМЕМДНИСЬ, ОНОМЕМДНИ, ОНОМНЯМСЬ, НАМЕМСЬ**, нареч.

Издвојени су застарели старословенски или староруски граматички облици: **ВИЖДЬ**, *повел. накл. от* видеть; **ЛАМЯЙ**, *действ. прич. от* лаять.

Саставни део сложеница, који доноси одређено значење лексеми наводи се у посебном речничком чланку без илустрација: **КАММЕР-...**, **ЛЕЙБ- ...**, **ШТАБ-(ШТАБС-) ...** и др.

Реч, која се појављује само као компонента у оквиру фразеолошке јединице или неког термина, не наводи се засебно као одредница: **ВАЛААММОВА ОСЛИМЦА, ВАЛЬПУМРГИЕВА НОЧЬ**.

Ако је једна од компонената фразеолошке јединице наведена у речнику као самостална одредница, онда се фразеолошке јединице са овом речју дају унутар речничког чланка иза знака ♦.

Термини и фразеолошке јединице и њихови синоними у колоквијалној употреби региструју се и одвајају запетом: **ВОМЛЬНЫЕ ЛОМШАДИ, ВОМЛЬНЫЕ**, *ых, мн. в знач. суц.*

Речи које имају исти фонолошки лик али различито значење (хомоними) дате су у посебним одредничким чланцима и бележе се са експонентом: **ЛЮМДИ¹**, *нескл., ср.* Название буквы Л в кириллице для обозначения звука [л]; **ЛЮМДИ²**, *ей, мн.* Слуги, прислуга.

Дефинисање застарелих речи и израза описно је и укључује дистинктивна обележја предмета, радње, личности, појаве. Понекад су у дефиницији заступљене и неке енциклопедијске информације. Различита значења одредничке речи дата су под одговарајућим болдованим арапским бројем са тачком.

У полисемантичкој структури самосталних речи издвајају се: (а) лексеме са фигуративним значењем код њих се уочава да је семантичко варирање засновано на метафори: **БАЙБАМК**, *а, м.* 1. Крупный степной грызун из рода сурков, проводящих зиму и осень в спячке. 2. Неповоротливый, ленивый человек, лежебока <...>; (б) заједничке именице које су настале од властитих поступком метонимије: **ЛЕМГА**, *ы, ж.* 1. В древнегреческой мифологии: река забвения в подземном царстве. 2. Символ забвения <...>; (в) придеви и глаголски придеви, који претварањем, бивају супстантивизирани и понашају се као именице: **БЕМЛЕНЬКАЯ**, *ой, ж.* (разг.), *в знач. суц.* Ассигнация достоинством в 25 рублей. <...>; **ДОЕЗЖАМЧИЙ**, *его, м., в знач. суц.* Старший псарь, обучающий гончих псов, заботящийся о них и распоряжавшийся псарями и собаками во время охоты.

Стилским и другим маркерима (или квалификаторима) указује се на сферу употребе одређене застареле речи, и то на: књижевну (*книжн.*), разговорну (*разг.*), поетску (*поэт.*) и др. Скраћеница се бележи испред дефиниције ако се односи на сва значења одговарајуће речи, а онда када се односи само на одређено значење неке лексеме, стоји иза ње: **ЕГОЗАМ**, *ы, м. и ж.* (разг.). Суетливый, слишком подвижный человек; непоседа, юла. <...>.

Идентификована су и значења која се препознају као експресивна, и то: фигуративно (*перен.*), иронично (*ирон.*), потцењивачки (*пренебр.*) и др.: **КРАСНОБАМЙ**, *я, м.* (*пренебр.*). Говорун; любитель произносить красивые бессодержательные речи.

Како у руском језику специјализовани речници овог типа броје између пет до седам хиљада одредница, што чини пет до седам одсто руског лексикона (исп. Глинкина 2014: 134; Аркадјева и др. 2014б), претпостављамо да би сличан број

лексичких јединица из српског језика морао бити уврштен у специјализовани речник застареле лексике (из перспективе савременог српског језика).

Концепција израде оваквог типа речника би подразумевала посебно проучавање и детаљно прецизирање начина обраде одредничких лексема које превазилази оквире овог рада, али ћемо ипак покушати на основу досадашњег истраживања да дамо, макар оквирни предлог речничког чланка у потенцијалном Речнику застарелих речи. Он би захтевао многе допуне и измене на основу систематизације концепта израде самог речника, али ћемо овде покушати да дамо основне смернице (по узору на одреднице из Огледне свеске славеносрпског језика и на основу увида у речнике овог типа у руској лексикографији).

ОДРЕДНИЦА. граматичка информација. етимологија. стилски и(ли) нормативни квалификатор. *дефиниција*. Исп. СИНОНИМИ. потврде (сигнатура којом би се обележавало конкретно дело и аутор, година, број стране). Изр. ВИШЕЧЛАНЕ ЛЕКСИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ И ИЗРАЗИ. потврда у другим речницима (РСАНУ, РМС, РСЈ и сл.)

За израду оваквог типа речника било би јако корисно, у случајевима где је то могуће, да се уобичајена лексикографска дефиниција допуни сликовним приказом одредничке лексеме (као што смо запазили да је пракса у руским речницима застареле лексике). Овакав остензивни карактер дефиниције (в. Згуста 1991: 241–242), помоћу цртежа референта, нарочито је погодан за представљање историзама из наше грађе. На тај начин се сведочи и о културолошком карактеру застареле лексике у српском језику.

9. Закључна разматрања.

Предмет истраживања у овом раду била је застарела лексика у описним речницима српског језика. Приликом дефинисања појмовно-терминолошког апарата, термин *застарела лексика* узимали смо као хипероним за *историзме*, *архаизме* и лексеме, односно значења коју су у српској дескриптивној лексикографији маркирана квалификатором *заст.*(арело).

Грађа на основу које је формиран истраживачки корпус ексцерпирана је из три описна речника српског језика: један је тезаурусног типа – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, од 1. до 21. тома (РСАНУ), један вишетомник – *Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске* (РМС) и један једнотомник *Речник српскога језика* (РСЈ). **Корпус** је обухватио лексичке јединице (лексеме и њихове семантичке реализације) које су у овим речницима квалификоване маркерима *заст.*, *арх.* и *ист.*, којима се у лексикографској обради обележавају јединице које чине део пасивног лексикона српског језика. Застарелост појединих лексема у корпусу, по потреби и у складу са разноврсним циљевима анализе, проверавали смо користећи као контролне речнике – *Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ* (РЈА) и *Електронски корпус српског језика* Душка Витаса – <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>.

У раду нас је занимао статус застареле лексике у савременом српском језику како изучавање застарелог лексичког слоја у савременом српском вокабулару даје

значајне увиде, с обзиром на то да овај део лексикона одражава дијакхронијске промене на синхронном језичком плану.

Имајући у виду изузетну бројност семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* у РСАНУ (преко 14.000), које се отежано могу збирно посматрати, класификовати и анализирати, определили смо се да спроведемо истраживање на грађи која обухвата све лексеме које у овом речнику имају пет и више од пет значења и чије је бар једно значење квалификовано као *заст.* За овај критеријум смо се одлучили желећи да на овом делу корпуса испитамо однос застарелости и вишезначности, те евентуалну везу између процеса застаревања значења и великог броја семантичких реализација одређене лексеме. Сужавањем грађе према наведеном критеријуму, дошли смо до око 2500 семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* у РСАНУ. Из овог речника ексцерпирани су и у финални корпус уврштене све јединице маркиране квалификаторима арх. и ист., као и све јединице обележене трима маркерима застарелости из двају Матичиних речника. С обзиром на то да су глаголи, именице и придеви најбројније врсте речи у српском језику, а да непунозначне речи и прилози нису заузимали велики део у грађи, одлучили смо да се њиховим семантичким одликама не бавимо у овом раду. Такав методолошки поступак омогућио је креирање релевантног материјала за анализу са различитих аспеката и на тај начин формиран је коначан корпус од око 8500 јединица из трију дескриптивних речника српског језика, на којима смо спровели истраживање.

Пажњу смо првенствено усмерили на лексичко-семантичку анализу, желећи да утврдимо којим врстама речи је својствена способност застаревања значења, код којих семантичких група је застарела лексика заступљена, какво је порекло застареле лексике, те који су ванлингвистички, друштвено-историјски фактори утицали на губљење ових лексема из језика. Интересовало нас је, затим, каква је семантичка природа (семска структура) лексема које у својој полисемантичкој структури имају застарела значења, а у вези са архаизмима и лексемама маркираним квалификатором *заст.* у описним речницима, и колико је на процес застаревања утицао њихов фонетски лик, односно творбене особености.

1.

Циљеви нашег истраживања били су:

I. 1) терминолошки омеђити и објаснити домен примене три квалификатора који су били предмет нашег проучавања;

II. (у анализи историзама) – 2) обрадити и класификовати сву лексику која је маркирана као *ист.* у описним речницима кроз лексичко-семантичке / тематске групе и семантичка поља; 3) испитати најбројније лексичко-семантичке групе историзама, као и несловенско порекло лексике у њима, тј. утврдити из ког језика је у свакој групи понаособ застаревало највише лексема у датој области човековог живота и деловања; 4) испитати који се квалификатори најчешће употребљавају уз квалификатор *ист.* (на грађи из сва три речника);

III. (у анализи застареле лексике) – 5) представити најфреквентнија семантичка поља, као и лексичко-семантичке групе којима припадају јединице маркиране као *заст.*, те показати у којим је појмовним сферама лексика најчешће застаревала (на грађи РМС); 6) указати на фонетске и лексичко-творбене особености застареле лексике; 7) класификовати застарелу лексику према њеном пореклу (издвојити и описати славенизме (и славеносрбизме), речи страног (несловенског) порекла и домаће

речи) (на грађи из РМС и РСАНУ)); 8) показати уз које се речничке маркере квалификатор *заст.* јавља у речницима српског језика; 9) испитати однос између вишезначности и процеса застаревања, тј. утврдити да ли развијена полисемантичка структура лексема утиче на застаревање њених појединачних семантичких реализација (истраживање је спроведено на лексци која има пет и више од пет значења у РСАНУ и на целокупном корпусу вишезначних лексема у РМС); 10) уочити однос између нормативних и стилских квалификатора који се јављају уз квалификатор *заст.* како би се испитао однос између процеса застаревања лексике и њеног нормативног статуса у лексичком фонду;

IV. 11) (у анализи архаизама) разграничити и омеђити лексику која је у једнојезичним речницима квалификована као *арх.* од оне која је маркирана квалификатором *заст.* и указати на фонетска, морфолошка и творбена обележја оба типа посматраних јединица;

V. 12) указати на лексикографске поступке и могуће недоследности приликом обраде застареле лексике у описним речницима српског језика, те испитати разлоге неуједначености у примени три квалификатора (*заст.*, *арх.*, *ист.*) којима се маркира застарелост у дескриптивној лексикографији; 13) дати потенцијални нацрт лексикографске обраде одреднице у Речнику застарелих речи по узору на специјалне руске речнике овог типа.

Застарела лексика заузима специфично место у лексичком систему једног језика. Њена појава условљена је променама лингвистичких потреба говорника и објашњава се утицајем бројних унутарјезичких и ванјезичких фактора. Специфичност овог дела лексичког фонда, као и несистематска обрада јединица које застаревају у дескриптивним речницима српског језика биле су спорадично предмет интересовања истраживача у српској лингвистици, али је изостала свеобухватна, монографска студија посвећена овој теми. Отуда смо овим истраживањем покушали не да пружимо коначне одговоре на бројна отворена питања, већ да унеколико допринесемо расветљавању проблематике у вези са застарелом лексиком у српском језику.

Наше истраживање методолошки се ослања на аналитичку и дескриптивну методу, а обухватило је неколико различитих техника као што су: преглед, ексцерпција, класификација, анализа и лексикографска обрада корпуса. Приликом класификације ексцерпираних грађи у тематске групе ослонили смо се на методу компоненцијалне анализе, на основу семантичке парафразе лексема у описним речницима, при чему смо посматрану лексику разврставати у лексичко-семантичке групе узимајући у обзир заједничку архисему. Такође, уочавање заједничких семантичких компонената у семском саставу лексема и њихових значења, тј. уочавање везе између реализација у полисемантичкој структури омогућило нам је да размотримо механизме полисемије који индукују остваривање појединих значења (пре свега метафоричких и метонимијских). Грађу смо, у зависности од тога шта се показало као валидан критеријум за одређени тип јединица (*ист.*, *заст.* или *арх.*), класификовали и према пореклу, према врсти речи, као и према застарелом значењу које лексема остварују (примарно, неко од секундарних или сва значења). У намери да дамо релевантне статистичке податке о бројности лексема и њихових значења, како у трима великим скупинама ексцерпираних речи (*заст.*, *арх.*, *ист.*), тако и у свакој скупини понаособ у вези са одређеним параметрима, применили смо метод квантификације, а настојали смо да наведемо (тамо где год је то било могуће) и упоредне податке за испитиване изворе. Приликом описивања творбених особености застарелих лексема,

користили смо методолошке поступке који се уобичајено примењују у испитивању творбене структуре лексема у србистици.

Један од циљева истраживања био је да се детаљније опише и разуме концепт застаревања речи, што би требало да допринесе свеобухватној и егзактној селекцији језичког материјала за будућу израду специјалног речника застареле лексике, који недостаје српској лексикографији.

Проучавање застареле лексике по тематским групама може представљати допринос и допуну истраживањима која конкретизују сегменте језичке слике света у менталном лексикону српског народа, идентификујући промене у језику.

2.

У Уводном делу рада дефинисали смо предмет и теоријско-методолошки оквир истраживања, те смо представили и доступну литературу о застарелој лексици.

На самом почетку истраживања учили смо неуједначену и недоследну употребу термина *архаизам*, те смо настојали да укажемо на његову распрострањеност и појмовни опсег, најпре у лингвистичким термилошким речницима, а потом и у научним и стручним лингвистичким радовима и публикацијама. Представили смо разноликост термилошког тумачења у речницима лингвистичких термина, појмовницима, енциклопедијама, описним речницима. Осврнули смо се како на истраживања српско(хрватских) лингвиста, тако и на славистичка проучавања (руска и пољска). Указали смо и на појаву ревитализације застареле лексике која је уочена у русистици и србистици, односно на реактивацију појединих застарелих лексема – њихово враћање са периферије у активни лексикон једног језика.

Размотрили смо питање које се поставља у литератури – која је разлика између *архаизама* и *застарелих речи*, те у каквом односу ови термини и појмови стоје, односно да ли је нужно архаизам „ужи” појам од *застареле речи*.

Даље у раду представили смо опсег и употребу термина *историзам*, најпре у речницима и појмовницима лингвистичких термина, затим у граматикама и, коначно, у научним радовима посвећеним овој теми, пратећи хронолошки приступ. Допуњавали смо увиде у србистици изворима из стране литературе које смо за потребе овог истраживања консултовали.

Посматрали смо термин историзам у радовима српск(охрватск)их лингвиста, потом смо се бавили историзмима у истраживањима руских лингвиста (у односу према архаизмима и застарелој лексици), а консултовали смо и релевантна пољска и англосаксонска истраживања посвећена историзмима као засебном типу застарелих јединица у лексичком фонду сваког језика.

Прегледана литература у Уводном делу рада показала је да у славистици, као и у српској лингвистици, постоје слични проблеми у термилошком систему, те да ни у руском ни у пољском језику није јасно издиференциран слој застареле лексике према ужим категоријама јединица овог типа. Термилошка неуједначеност, тачније нерешено питање употребе термина огледа се у чињеници да термилошка синтагма „застарела лексика” у славистичким истраживањима функционише као хипероним, односно представља надређен појам у односу на појмове „историзам” и „архаизам”.

Након дефинисања појмова *архаизам*, *застарела реч* и *историзам*, бавили смо се њиховим квалификацијама у савременим речницима српског језика (РСАНУ, РМС и

РСЈ). С тим у вези, осврнули смо се на литературу посвећену лексикографском аспекту анализираних лексике, тј. квалификаторима који су били предмет нашег истраживања и којима су испитиване лексеме маркиране у описним речницима.

Посматрајући маркере којима се означава застарела лексика у једнојезичним речницима, проблематизовали смо питање која се све врста лексике у описним речницима означава овим квалификаторима. Основне дилеме и недоумице из лексикографског угла односиле су се на: а) употребу разнородних квалификатора за лексику која припадала ранијим фазама развоја књижевног језика, б) употребу хиперонима *застарела лексика* (заст.) за хипониме *историзам* (ист.) и *архаизам* (арх.), као и в) нејасно квалификовање значења у оквиру полисемантичке структуре лексеме.

Уочили смо да се за квалификовање лексике ограничене (временске) употребе користе још и квалификатори *цсл.* (црквенословенски), *рсл.* (рускословенски), *ссл.* (српкословенски), *сткњ.* (стара књижевност) и сл., а уз њих се неретко јавља и квалификатор *покр.* за покрајинска значења застарелих лексема. На многим местима у раду проблематизовали смо примену ових квалификатора, имајући превасходно у виду особености лексике карактеристичне за раније фазе у развоју српског књижевног језика. Ипак, осим јединица маркираних као *заст.*, *ист.* и *арх.*, лексеме које су другачије квалификоване, нису биле системски предмет нашег истраживања.

3.

У поглављу посвећеном историзмима, анализи смо приступили са лексичко-семантичког, етимолошког и лингвокултуролошког аспекта, желећи да утврдимо којим тематским групама припадају лексеме квалификоване маркером *ист.* у описним речницима српског језика РСАНУ, РМС и РСЈ.

Историзме у овом делу рада класификовали смо на основу неколиких критеријума: 1) семантичког (према тематској односно лексичко-семантичкој групи којој припадају); 2) категоријалног (према врсти речи којој припадају јединице маркиране квалификатором *ист.*); 3) етимолошког (према томе да ли су посредни домаће или речи страног порекла).

Ексерпирани смо укупно 1842 различите лексеме, односно 2076 семантичких реализација које су маркиране квалификатором *ист.* у сва три прегледана речника. Од укупног броја лексема наша грађа бележи чак 96% именица, и то 1770 лексема, реализованих у 2000 именичких семантичких реализација. Регистровано је 1634 именице које имају само једно значење и које се квалификује као историјско у описним речницима, док 136 именица има више од једног маркираног значења маркером *ист.* у полисемантичкој структури. У полисемантичким структурама именичких лексема које имају више од једног значења квалификованог као *ист.*, забележено је тачно 230 семантичких реализација.

У трима описним речницима укупно је забележено свега 27 глагола (од тога су 3 двозначна) и 44 придева (од којих се тек једна лексема остварује у три значења). Статистички гледано, број забележених глагола и придева међу лексичким јединицама које су квалификоване као *ист.* (оризми) практично је занемарљив (мање од 4% укупне грађе). Забележени глаголи и придеви углавном представљају изведенице од именичких историзама и припадају истом творбеном гнезду.

Даље у раду посматрали смо етимолошке квалификације историјски маркиране лексике у посматраним речницима. Уочили смо да од 1842 лексеме које су маркиране

квалификатором *ист.*, њих 1185 нема никакву етимолошку квалификацију, што имплицира да су посредни домаће или одомаћене лексеме и значења. Лексема које су у трима описним речницима обележене неким од етимолошких квалификатора регистровано је у грађи 657. Наш истраживачки материјал региструје да међу историзмима највише има интернационализама (из латинског 151 и из грчког 78), потом турцизама (234), затим следе позајмљенице из немачког (40), из италијанског (39) и из француског (35) језика. Уз сваку групу, према етимолошкој квалификацији, наведена су и најфреквентнија тематска поља у којима се јавља лексика страног порекла.

Преглед позајмљеница у делу лексике обележене квалификатором *ист.* у описним речницима са семантичког аспекта показује да су различите области човековог живота и деловања биле изложене иновацијама под утицајем страних култура и језика. Углавном су то јавни и друштвени живот са новим, усвојеним институцијама и вредностима, свакодневни живот са материјалним обележјима, војно-административне области и управно-територијалне јединице (као историјски подсетник на статус српског народа спрам освајача), титуле, звања, али и порези и други намети којима је српски народ био изложен током векова. У корпусу историзама нисмо регистровани много примера позајмљене лексике која спада у сферу духовне културе, интелектуалног живота и апстрактног поимања стварности, те ово може бити једна од назнака да историзми већма именују одлике материјалног света и културе која нестаје.

Даље у анализи историзама приказали смо тематске групе којима припадају лексеме овог типа, а оне су образоване према значењу које лексика има у савременом књижевном језику. У овом поступку формирања тематских група ослонили смо се на лексикографску семантичку парафразу у речничкој дефиницији. Приликом класификације историзама користили смо методу компоненцијалне анализе, сортирајући у исту тематску групу лексеме које имају заједничку архисему. У оним случајевима где нам је грађа сугерисала заједничко опште значење јединица унутар већег броја група, говорили смо о ширим тематским областима односно семантичким пољима којима припадају (нпр. семантичко поље ПРЕДМЕТ обухвата ЛСГ ОРУЂЕ, ОРУЖЈЕ и ДЕЛОВИ ОРУЖЈА, НОВАЦ и др.). Циљ класификације историзама према лексичко-семантичким групама у овом раду био је да дамо јаснији преглед лексике која је за српски народ имала значаја у различитим историјским периодима.

У раду смо издвојили 29 лексичко-семантичких група историзама, од којих једна има 8 подгрупа, у једној су уочене три подгрупе, а једна их садржи две. Одлучили смо се за овакву поделу на основу анализе грађе, која нам је указала да су лексеме обележене квалификатором *ист.* у описним речницима српског језика семантички повезане према одређеним параметрима, а лексичко-семантичке везе међу историзмима проистичу из културолошких, односно друштвено-историјских прилика у којима је живео српски народ у различитим епохама. Најбројнија група ТИТУЛЕ, ЗВАЊА, ДУЖНОСТИ, ЗАНИМАЊА броји 3 подгрупе: а) титуле и чиновници, б) звања и службе и в) занимања и у њу је укључено укупно 417 лексема. Друга по бројности група ПРЕДМЕТИ броји 224 лексеме и 10 подгрупа: а) оруђе, б) оружје и делови оружја, в) различите справе (обично за мучење), г) врсте бродова, д) врсте возила, њ) делови ратне опреме, е) врсте капа, ж) називи за новац, з) врста одеће, украси, тканине, накит, и) други предмети). Трећа по бројности ЛСГ ПРИПАДНИЦИ, ПРИСТАЛИЦЕ, ЧЛАНОВИ, СЛЕДБЕНИЦИ РАЗЛИЧИТИХ ПОКРЕТА, СТРАНАКА, ОРГАНИЗАЦИЈА, СЕКТИ, ИДЕОЛОГИЈЕ, УВЕРЕЊА ИЛИ УЧЕЊА садржи 172 лексеме. Четврта група по бројности ВОЈСКА И ПОЛИЦИЈА у свом оквиру има 169 лексема. ВРСТЕ ПОРЕЗА, ДАЖБИНА, НАМЕТА, ДАНАКА И

ОБАВЕЗА ПРЕМА ДРЖАВИ је пета група по бројности и броји 115 лексичких јединица. Шеста група по реду ДРУШТВЕНИ СТАТУС/ПОЛОЖАЈ, ДРУШТВЕНИ ОДНОСИ, РЕЛАЦИЈЕ МЕЂУ ДРУШТВЕНИМ ПОЛОЖАЈИМА броји 102 јединице. Седма група по бројности ДУЖНОСТИ, ДРУШТВЕНЕ ОБАВЕЗЕ, ФУНКЦИЈЕ, КАО И ЊИХОВИ НОСИОЦИ И РЕАЛИЗАТОРИ (81 лексему запажамо унутар ове групе). ВЛАСТИТА ИМЕНА је назив осме тематске групе и она броји такође 81 лексему, као и седма група. Девета по реду група броји 64 лексему и носи назив ВОЈНО-АДМИНИСТРАТИВНЕ ОБЛАСТИ И УПРАВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ. Десета група по реду ОРГАНИ УПРАВЕ И ВЛАСТИ, ЗАКОНОДАВНА ТЕЛА И ИЗВРШНЕ ДРЖАВНЕ СЛУЖБЕ; ЧЛАНОВИ УПРАВНИХ ТЕЛА броји 55 лексема. Једанаеста по реду ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКЕ ПОЈАВЕ ОБУХВАТА 48 лексема. ПРАВНА И ДРЖАВНА ДОКУМЕНТА ИЛИ АКТА ГРУПА са подгрупама: а) врсте владарских повеља, закона, указа, наредби; б) правна акта, документи, закони, уредбе, уговори, одлуке, молбе, тужбе, објаве, потврде, повластице, саопштења, дванаеста је по реду и броји 47 лексема. Тринаеста ЛСГ ВРСТЕ ПОСЕДА И ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ПРЕИМЕНОВАЊЕМ ЗЕМЉЕ У ПОСЕДЕ и четрнаеста УМЕТНИЧКИ, ДРУШТВЕНИ, РЕЛИГИОЗНИ И ПОЛИТИЧКИ ПОКРЕТИ/УЧЕЊА/ПРАВЦИ/СХВАТАЊА/СТРУЈЕ броје једнак, тј. исти број лексике (46). Седамнаеста по реду је МЕСТО ОБАВЉАЊА ОДРЕЂЕНИХ АКТИВНОСТИ, ПРОСТОР КАВИХ ДЕШАВАЊА ИЛИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ РАДЊИ И АКТИВНОСТИ (38 лексема), осамнаеста ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ, РОДОВИ, ФОРМАЦИЈЕ И ОДРЕДИ (37 лексема), деветнаеста УДРУЖЕЊА, САВЕЗИ, ЗАЈЕДНИЦЕ, ОРГАНИЗАЦИЈЕ (36 лексема), следи ВРСТЕ ШКОЛСКИХ УСТАНОВА, НАЗИВИ НАСТАВНИХ ПРОЦЕСА, ШКОЛСКИХ ПРЕДМЕТА; УЧЕСНИЦИ У НАСТАВИ, ПРЕДМЕТИ КОЈИ СУ У ВЕЗИ СА НАСТАВОМ (20 лексема), потом следи по бројности ЛСГ ДРУШТВЕНО И ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ, ПРАВА И ОБАВЕЗЕ ФОРМИРАНЕ УНУТАР ДРУШТВЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ (19), ОБРЕДИ, ВЕРОВАЊА, ОБИЧАЈИ, СВЕЧАНОСТИ, КАО И ПРЕДМЕТИ И БИЋА ВЕЗАНА ЗА ЊИХ ОДНОСНО ПРОЦЕСИ КОЈИ СЕ СПРОВОДЕ КАО ДЕО КУЛТА (16), НАГРАДЕ, НАКНАДЕ И КАЗНЕНЕ МЕРЕ КАО И ПРОЦЕСИ ВЕЗАНИ ЗА ЊИХ (13), ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ (13), ЈЕДИНИЦЕ ЗА МЕРУ (12), Историјски периоди, раздобља, циклуси (9), Облици владавине (8), ВРСТЕ ПЕСАМА (8), ВРСТЕ ОРДЕНА, ПРИЗНАЊА; НОСИОЦИ ОРДЕНА, ОДЛИКОВАЊА (4).

У оквиру сваке ЛСГ, као и подгрупе, наводили смо бројчано стање позајмљеница те се кроз рад може пратити застаревање лексике и по етимолошком критеријуму (према квалификаторима из ексцерпираних речника). Семантичке групе историзама забележених у описним речницима српског језика су бројне. Широки опсег значењских група указује најпре на богато историјско наслеђе српског народа, те на културно-историјске промене, као и на контакте са другим народима и народностима.

Увидом у значења јединица класификованих по лексичко-семантичким групама, запазили смо да је у нашој грађа забележена само једна лексема којом се реферише на неки апстрактан појам, и то *одбој* 'спречавање, осујећење нечије намере' (РСАНУ). Чињеница да од чак 2076 семантичких реализација маркираних квалификатором *ист.* само једна има апстрактан појам као денотат, потврдила нам је претпоставку да историзми већма бележе предмете, бића и појаве материјалног света.

Полазећи од лексикографског описа историзама, желели смо у засебном делу рада да покажемо однос двоструко (или пак троструко) квалификоване лексике из овог дела пасивног лексичког фонда. С тим у вези, занимало нас је које су то лексичке јединице које су квалификоване као *ист.* и имају још неки квалификатор. Наша грађа бележи 7,65% лексичких јединица из области историјске лексике које су обележене неким нормативним квалификатором и припадају домену старндарнојезичке норме. Свега 0,77% семантичких реализација историјски квалификоване лексике има квалификатор из стилског домена, а укупно 6,28% чини термилошки одређена лексика. Како именице чине највећи део историјског слоја лексике, не чуди да је од 129

јединица које припадају некој термилошкој области управо 128 именица (свега један термилошки одређени историзам припада групи глагола). Дакле, наша грађа бележи само један глагол и ниједан придев маркиран термилошким квалификатором. Уочено је да се термилошка квалификација најчешће јавља код именица са конкретним значењем, а најфреквентнији квалификатори припадају областима које су важне у свакодневици људи. Укупно смо учили 25 квалификатора према којима значење историјски маркираних лексема можемо сврстати у различите термилошке и др. области. Највише термилошких значења историзама припада областима војске, политике, цркве и права, што је у сагласју са нашом анализом према лексичко-семантичким групама.

4.

У наредном поглављу анализирали смо лексику која се у српским описним речницима квалификује као *заст.*(арела). Како смо из РСАНУ у финалној фази припреме корпуса узимали у обзир само застареле лексема које имају 5 или више од 5 значења у полисемантичкој структури, такав критеријум нас је онемогућио да дамо целовиту слику о творбеним и лексичко-семантичким карактеристикама застареле лексике у српском језику. Зато смо, будући да су из РМС, као речника средњег обима, ексцерпирани све лексема и семантичке реализације које су у речнику обележене као застареле, у овом делу рада, управо на целовитом корпусу савременог речника књижевног језика, описали застарелу лексику са различитих аспеката: творбено-морфолошког, етимолошког, лексичко-семантичког, лексикографског.

У лексичко-семантичкој анализи класификовали смо грађу у лексичко-семантичке групе и шире тематске целине (семантичка поља), према заједничким значењским компонентама у структури значења, док смо се полисемијом, тачније везом између појава застаревања и вишезначности у лексикону, бавили у засебној тачки, уз осврт на релевантне примере у оба речничка корпуса (РМС и РСАНУ).

Ексцерпирани смо укупно 2298 лексема које имају бар једно забележено застарело значење у РМС, од чега је код њих 178 у полисемантичкој структури регистровано више од једног значења. Дакле, корпус формиран на основу Матичиног речника као извора броји укупно 2476 семантичких реализација маркираних квалификатором *заст.* Моносемантичних лексема које су квалификоване као *заст.* у РМС има укупно 1692, што указује на то да је више лексема које имају једно или једино значење квалификовано као *заст.* него оних које у својој полисемантичкој структури остварују застарелу семантичку реализацију.

Истраживачки материјал из РМС региструје 1159 моносемантичних именица, 293 моносемантична глагола и 240 моносемантичних придева. Укупно 606 лексема у РМС има развијену полисемантичну структуру и оне се остварују у 784 различите семантичке реализације. Од тога је укупно 436 вишезначних застарелих именица, 116 глагола са више од једним застарелим значењем и 58 вишезначних застарелих придева.

Посматрајући резултате спрам историзама, код којих је преко 90% грађе чинила именичка лексика, корпус застареле лексике у РМС указује на превагу именица у односу на остале пунозначне лексема (64,4%), са тиме што је број глаголских и придевских семантичких реализација далеко већи него што је то био случај у корпусу историзама. Разлог овоме можемо потражити у чињеници да историзми означавају предмете и појаве материјалног света, док застарела лексика, како смо увидели на

основу анализе грађе, у великом броју означава (поред апстрактних појмова), процесе, стања, особине, дешавања, радње.

Анализа застареле лексике са етимолошког аспекта подразумевала је испитивање порекла посматраних лексема и приказ бројчаног стања позајмљеница из различитих језика које су маркиране квалификатором *заст.* у РМС. Јединице смо разврстали према језицима из којих су ушле у српски језик, а на крају смо дали преглед стања кроз графикон (као што смо то чинили и за историзме). При анализи порекла застареле лексике и указивања на бројчано стање позајмљеница из појединих језика, осврнули смо се искључиво на јединице уз које стоје етимолошки квалификатори. Кроз статистичке и бројчане податке које смо добили желели смо најпре да испитамо неке тенденције у вези са односом застаревања позајмљене и домаће лексике на корпусу речника књижевног језика. У тој намери, свесни смо ограничења наметнутих самом концепцијом израде РМС, тј. начином квалификације да се порекло речи обележава само уз коренске речи, а не и уз изведенице.

Од укупно ексцерпираних 2400 лексема, само 310 има забележену етимологију, те можемо закључити да већина лексике која је застарела у савременом српском језику, има ипак домаће порекло. Свега око 13% позајмљеница у српском језику квалификовано је као застарело. Највећи број етимолошки маркиране лексике која застарела пореклом је из турског језика (99), потом из руског (41), црквенословенског (37), латинског (30), италијанског (25), грчког (20) и немачког (20), потом из мађарског (14) и из француског (12).

Даље у раду анализирали смо застареле лексеме у РМС са лексичко-семантичког аспекта. При анализи грађе ослонили смо се на методу компоненцијалне анализе, издвајајући заједничке семантичке компоненте у структури лексичког значења посматраних лексема. Све пунозначне речи и њихова значења (именице, глаголе и придеве) разврстали смо према семантичком критеријуму у лексичко-семантичке групе, а где нам се учинило адекватним и за анализу сврсисходним, истакли смо најважнија семантичка поља унутар којих смо бележили ЛСГ као мање субспецификоване групе застарелих лексема унутар истог домена. Циљ нам је био да оваквом врстом поделе обухватимо све пунозначне застареле лексеме (као и њихове семантичке реализације) које грађа нуди, те смо их стога разврставали на тематске групе. Тако су се и овде, као и код историзама, у истој тематској групи нашле лексеме које припадају различитим врстама речи (именице, глаголи и придеви) будући да смо их посматрали према критеријуму релевантних семантичких компонената у структури лексичког значења. Дакле, заједно смо разврстали оне лексеме које су обједињене истом темом, тачније семантичком сфером или појмовним доменом којем припадају њихови денотати, а циљ нам је био да утврдимо, са ономасиолошког аспекта, које области стварности покривају застареле лексичке јединице. Посматрали смо сва застарела значења једне лексеме у РМС, те се тако једна лексема могла наћи у онолико група колико има застарелих значења.

Учили смо 38 најбројнијих семантичких поља и ЛСГ *заст.*(ареле) лексике анализирајући грађу у РМС. Приказаћемо их према бројности лексике која чини ове тематске целине: ОСОБИНЕ ПРЕДМЕТА, ПОЈАВА УОПШТЕ; ИМЕНОВАЊЕ ПРЕМА ОВИМ ОСОБИНАМА (са подгрупама категорија 'живо' и категорија неживо' броји укупно 273 лексеме); ЛСГ ОСОБИНЕ И АКТИВНОСТИ КОЈЕ СУ ВЕЗАНЕ ЗА ЧОВЕКА (са три подгрупе – I Духовне особине (позитивне и негативне), II Понашања, активности, навике, опредељење и сл., III Физичке особине (позитивне и негативне) – броји укупно 223 лексичке јединице). ЛСГ ПРЕДМЕТ има највише подгрупа и броји 200 лексема: а)

оружје и делови оружја; муниција за оружје; предмети за складиште муниције, б) оруђе, в) направе и справе, г) врсте бродова, део бродова, д) врста одеће, капе, обуће; део одеће; врста тканине; врста накита, украси; врста опреме, њ) новац, е) остали предмети. Једнак број лексема (200) броји и ЛСГ ТИТУЛЕ, ЗВАЊА, ДУЖНОСТИ, ЗАНИМАЊА са подгрупама: а) титуле и чинови, б) звања и процеси везани за унапређење у звања, в) дужности, радње и процеси који су у вези са њима, г) занимања и занати, д) служба, њ) припадници, присталице чланови разних странака, идеолошких покрета, секти, религија, е) интересовања, хобији. ЛСГ група АПСТРАКТНИХ ПОЛМОВА броји 130 лексема, потом по бројности јединица долази ЛСГ ДРУШТВЕНИ И КЛАСНИ ОДНОСИ, ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ, ДРУШТВЕНА ОБАВЕЗА, ПОРОДИЧНИ И РОДБИНСКИ ОДНОСИ (укупно 128). У семантичко поље ВОЈСКА и ПОЛИЦИЈА, које има 117 јединица сврставамо следеће групе: а) војни чинови, б) војне формације, војне јединице; припадници, чланови војних јединица, в) остали појмови у вези са војском, војна опрема, служба, локације и места дешавања у вези са војним деловањем. Семантичко поље РАДЊА, СТАЊЕ И ЗБИВАЊЕ броји 111 јединица и обухвата неколико ЛСГ: а) Глаголи перцепције, б) Глаголи говорења, в) Глаголи из домена емоције, г) Глаголи кретања, д) Глаголи психичких активности (мишљења, сазнавања, учења и сл.), њ) Глаголи ударања, е) Егзистенцијални глаголи. Семантичко поље ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ броји 102 јединице. Семантичко поље МЕСТА ДЕШАВАЊА; ГРАЂЕВИНЕ ОБЈЕКТИ РАЗЛИЧИТИХ НАМЕНА броји 56 лексичких јединица. Семантичко поље УПРАВА са ЛСГ ОРГАНИ УПРАВЕ И УПРАВНА ТЕЛА, ОДЛУКЕ И ПОСТУПЦИ ВЕЗАНЕ ЗА ЊИХ броји 51 јединицу у свом саставу. ЛСГ ПРАВНА ДОКУМЕНТА, УРЕДБЕ, ЖАЛБЕ, ОДЛУКЕ, ДОГОВОРИ И СЛ.; ПОВЕЉЕ ВЛАДАРА; ПРАВНИ ПОЛМОВИ И ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ЊИМА броји 50 јединица. Семантичко поље ШКОЛА броји 50 јединица, док семантичко поље ЕМОЦИЈЕ, емотивна деловања и стања обухвата 41 семантичку реализацију. У семантичком пољу НАУКА (40) уочава се неколико подгрупа: а) Технолошке иновације и технолошки изуми; б) Хемијски елементи и хемијска једињења; в) Остале гране науке. Семантичко поље УМЕТНОСТ (37) броји неколико група: а) Музика и музички инструменти, б) Позориште, в) Сликарство и примењена уметност, г) Остале гране уметности. ЛСГ ВЛАСТИТА ИМЕНА броји 35 лексичких реализација. Семантичко поље ВЕРОВАЊЕ, РЕЛИГИЈА И ЦРКВА обухвата 35 јединица. У оквиру ЛСГ ВРЕМЕНСКИ ПЕРИОДИ распоредили смо 35 јединица. У семантичком пољу БОЛЕСТИ, ФИЗИОЛОШКЕ РЕАКЦИЈЕ, МЕДИЦИНСКА СРЕДСТВА; ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ЛЕЧЕЊЕМ запажамо 22 јединице, ЛСГ УПРАВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ, АДМИНИСТРАТИВНЕ ОБЛАСТИ, ПОДРУЧЈА И СЛ. (22), ЛСГ НАКНАДЕ И ПОРЕЗИ (21), ЛСГ МЕРЕ И МЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ (21), ЛСГ ОСЛОВЉАВАЊЕ ПРИ ОБРАЂАЊУ; ПОЗДРАВИ У КОМУНИКАЦИЈИ (19), ЛСГ ОБИЧАЈИ И ОБРЕДИ (18), ЖИВОТИЊЕ И БИЉКЕ (18), НАГРАДЕ, НОВЧАНЕ НАКНАДЕ И КАЗНЕ (ВЕРБАЛНЕ ИЛИ ФИЗИЧКЕ); ПЛАТЕ И ДНЕВНИЦЕ (15), ИСТОРИЈСКЕ ПОЈАВЕ, ДОГАЂАЈИ И ИСТОРИЈСКЕ УТЕМЕЉЕНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ, ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ПАРТИЈА (13), АТМОСФЕРСКЕ ПОЈАВЕ, НЕБЕСКА ТЕЛА, ПРОЦЕСИ ВЕЗАНИ ЗА ЊИХ (12), ДЕЛОВИ ТЕЛА; ОРГАНИ; ПРОЦЕСИ У ОРГАНИЗМУ (11), ХРАНА И САСТОЈЦИ ЗА ЈЕЛА ПИЋА (11). ЛСГ ДЕЛАТНОСТИ У ВЕЗИ СА ПРОИЗВОДЊОМ, ЗАНАТИМА броји 11 јединица, док по 9 лексема имају ЛСГ ПЕСМЕ, КУЋА И ОКУЋНИЦА, ПОСЕДИ И ИМАЊА. ЛСГ ВРСТА ИГАРА (ДРУШТВЕНИХ, ПЛЕСНИХ И СЛ.) броји 8 јединица. У ЛСГ МАТЕРИЈА, МЕТАЛИ МИНЕРАЛИ И БОЈЕ И ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ЊИМА налазимо најмањи број јединица – 6 и 5.

На основу лексичко-семантичке анализе јединица маркираних квалификатором *заст.* у РМС и њихове класификације према групама и семантичким пољима, извели смо неколико закључака у вези са значењем ових лексема и њиховим лексикографским третманом. На основу лексичко-семантичке анализе и лексикографског описа застарелих лексичких јединица у РМС увиђамо да апстрактна лексика по правилу бива маркирана квалификатором *заст.* и да је не налазимо међу историзмима. Спроведеном

анализом увидели смо да се лексеме које означавају предмете и појаве из различитих историјских периода у којима је живео наш народа пре могу сврстати у историзме него у слој застареле лексике. Коначно, увидели смо да у случајевима када се ЛСГ и семантичка поља историзама и застарелих лексема преклапају, треба обратити пажњу на фонетске ликове, морфолошке облике и творбене карактеристике конкретне јединице коју посматрамо, јер оне могу бити показатељ особености неке од ранијих фаза у развоју књижевног језика очуваних у лику лексема које су у једнојезичним речницима квалификоване као *заст.*(ареле).

Даље у раду анализирали смо порекло речи које су у описним речницима маркиране квалификатором *заст.* Ексерпираном материјалу из РМС, који броји 2476 јединица квалификованих као *заст.*, додали смо око 1000 јединица преузетих из контролног корпуса Речника САНУ, те у овако успостављеном истраживачком материјалу издвајали: 1) речи домаћег порекла (настале творбом и калкирањем), 2) и славенизме и славеносрбизме, као и 3) речи страног порекла (несловенске речи).

Анализирана грађа показала је да лексички систем српског језика у свом пасивном фонду чува особености ранијих фаза српског књижевног језика (српскословенског, рускословенског и славеносрпског) и да са Вуковом језичком реформом славенизми углавном остају у језику као део пасивног лексичког слоја. Услед културно-технолошког развоја и контакта са европском културом, у српски језик су улазиле речи страног порекла, те се лексички систем у 18. и 19. в. у великој мери богатио интернационализмима који су усвојени преко немачког и руског језика.

Овакву дијахронијску врсту анализе захтевала је сама грађа те смо је спровели са циљем да уочимо евентуалне доследности при квалификацији застареле лексике које су условљене гласовним ликом, или пак творбеном структуром посматраних лексема.

Посматрајући фонетске особине у ексерпираном материјалу, грађу смо класификовали на: 1) славенизме са заједничким особинама српскословенског и рускословенског језика, 2) славенизме са особинама српскословенског језика, потом 3) оне са особинама рускословенског или руског језика и 4) славенизме са различитим, мешовитим одликама – славеносрбизме, понародњене облике. Потом смо анализирали славеносрбизме и то оне са: 1) рускословенским/руским + српским народним одликама (*воспитавати* (РСАНУ), *восклицавати* (РСАНУ)); 2) рускословенским/руским + српскословенским цртама (*восхиштенције* (РСАНУ)); 3) српскословенским + рускословенским/руским + српским народним цртама (*еванђелије* (РМС), *наслаждавати се* (РСАНУ)).

Међу славенизмима са заједничким редакцијским особинама, уочена је сугласничка група /жд/ (*надежда* (РМС), *нуждавати се* (РСАНУ)) и именички суфикс /-ије/ у примерима који су у речницима квалификовани као *заст.*

Посматрајући застареле облике именица из наше грађе, уочили смо да је црквенословенски именички суфикс /-ије/ замењиван народним /-је/ (односно /-ље/ или /-ње/ нпр.: *изобилије* → *изобиље*, *познанице* → *познање*, *позорије* → *позорје*), односно суфиксом /-ост/ (*пристрастије* → *пристрасност*). Отуда узроком застаревања наведених именица на /-ије/ можемо сматрати чињеницом да су се осећале као фонетски и морфолошки неадаптиране и отуда су се понародњавале домаћим суфиксима.

У грађи су уочене црте српскословенског/српског фонетизма. Међу њима су потврде за /е/ на месту етимолошког јата, нпр.: *виноделац* (РСАНУ и РМС), *словесност*

(PMS); потом потврде за сугласничку групу /шт/: *летуштити* (РСАНУ и PMS), *опитност* (PMS); самогласничко /р/: *дрзнован* (РСАНУ и PMS); српскословенски/српски рефлекс полугласника како у иницијалном положају /ва-/ *вавестити* (PMS), тако и у корену речи *чатити* (PMS); рефлекс назала предњег реда – /е/ у примерима типа *спаметовати* (PMS).

Наша грађа бележи и славенизме са рускословенским/руским фонетским особинама: наместо јата јавља се секвенца /је/ *блегодјејанац* (РСАНУ); сугласничка група /шч/ *вешчати* (РСАНУ); секвенца /ер/ *начертати* (РСАНУ); рефлекс /ол/ *ополчитити* (РСАНУ); рефлекс полугласника предњег реда – /е/ *божество* (РСАНУ), *чудество* (PMS), *бесконечан*, -а, -о (РСАНУ); вокализација полугласника задњег реда у /о/ *вознесење* (РСАНУ, PMS), *восклик* (РСАНУ); рефлекс назала предњег реда као /ја/ или /а/ у пр. типа *зачатије* (РСАНУ).

Анализирајући творбени аспект славенизама, уочили смо најчешће творбене форманте који се јављају у структури лексема из наше грађе, оне који представљају наслеђе из различитих редакција (српскословенске и рускословенске), као што је нпр. именички суфикс /-тељ/ *васпитатељ* (РСАНУ и PMS) или, пак, /-ство/ *блудство* (PMS), *изобилство* (РСАНУ), или црквенословенски суфикс заједнички за обе варијанте /-ије/ *орудије* (РСАНУ), *бесмртије* (PMS); затим придевски суфикс /-ески/ *дружески* (РСАНУ), *магически* (РСАНУ); префикси /в-/ *взор* (РСАНУ), *внутреност* (РСАНУ); /воз-/вос-/ *возносити се* (РСАНУ), *воспитати* (РСАНУ); /со-/ *собитије* (PMS), *сојузник* (PMS) и сл.

Најпре смо издвојили суфиксе продуктивне у деривацији именица (мушког, женског и средњег рода), затим придевске и глаголске суфиксе, потом смо указали на најпродуктивније префиксе међу твореницама добијеним префиксацијом и префиксално-суфиксалном творбом, док смо на крају поглавља описали творбене форманте који улазе у састав сложеница. Након сваке групе примера за посматрану језичку црту указивали смо на другачију квалификацију речи са истом особином у једнојезичним речницима. На тај начин је омогућено праћење евентуалних недоследности квалификација у описним речницима српског језика.

У нашој грађи налазимо потврде за конкуренцију суфикса, тј. појаву творбених дублета, те можемо претпоставити да су се речи деривирани суфиксом /-тељ/ повукле у пасивни лексички фонд пред речима твореним следећим суфиксима; нпр. /-тељ/ : /-ац/-лац/ (*душегубитељ* : *душегубац*; *владатељ* : *владалац*), /-тељ/ : /-ник/ (*настојатељ* : *на(д)стојник*) и сл.

Творбену конкуренцију могли смо посматрати у оквиру истокоренских лексема (јединица која је квалификована као *заст.* спрам речи у упућивачком делу дефиниције). На тај начин, могла се у појединим случајевима испратити конкуренција суфикса која је утицала на застаривање лексема из наше грађе, као нпр.: /-ство/ : /-ност/ – *благодарство* : *благодарност*; /-ство/ : /-џ/ – *блудство* : *блуд*; /-ство/ : /-је/ – *изобилство* : *изобиље* и сл.

Префиксима који не утичу на процес застаривања посвећена је мања пажња, док је онима који су карактеристични за неку фазу развоја српског књижевног идиома посвећена је у раду већа пажња, нпр. префиксима /в-/во-/ва-/: *вакресење* (РСАНУ), *внутреност* (РСАНУ); префиксу /воз-/ који се у нашој грађи реализовао и у виду аломорфа /вос-/, /ваз-/ и /во-/: *вознесење* (PMS), *воспитавати* (РСАНУ), *восхиштеније* (РСАНУ), *ваздићи* (PMS); префиксу /с-/со-/са-/ који наша грађа бележи у сва три

аломорфа: *сајузити* (РМС), *собитије* (РМС), *спаметовати* (РМС) у нашем истраживачком раду посвећена је већа пажња.

Анализирајући славенизме са дериватолошког аспекта, пажњу смо у раду посветили и сложеницама, при чему смо засебно обрадили најфреквентније форманте који учествују у творби композита у анализираној грађи. То су нпр. творбени форманти /благо-/ *благодаровати* (РСАНУ), *благоволети* (РСАНУ) и /бого-/ *богомудар*, *-дра*, *-дро* (РСАНУ).

Славенизми су у нашем корпусу регистровани у високом степену, док су славеносрбизми реперезентовани мањим бројем лексичких јединица. Славенизми по правилу застаревају, те бивају замењени синонимом домаћег или страног порекла или се пак посрбљују. Ретки су случајеви застаревања понародњеног облика и упућивања на славенизам, тј. књишку реч. Након Вукове реформе и потискивања славенизама као заоставштине књижевног језика предвуковског периода, већина ових лексема остаје у делу пасивног лексичког фонда српског језика.

Славенизми и славеносрбизми (хибриди) у декриптивним речницима квалификовани су разнолико и недоследно, те поред маркера *заст.* уочавамо и другачије квалификације: *арх.*, *цсл.*, *сткњ.*, *рсл.* итд.

Лексику страног порекла класификовали смо према језицима посредницима преко којих су јединице овог типа улазиле у српски језик. Тако смо у класификацији грађе према пореклу оформили групе лексике несловенског порекла, и то су: интернационализми, романизми (галицизми и италијанизми), германизми, хунгаризми и турцизми (као најбројнија група). За сваку од ових група анализирали смо одређени број репрезентативних примера и приказали могуће процесе адаптације лексике страног порекла, као и застаревања овог типа лексичких јединица у српском језику.

На основу упоређивања творбене структуре застареле лексеме и речи у упућивачкој дефиницији, могли смо уочити конкурентност суфикса /-овати/ : /-ирати/ (најзаступљенија), /-овати/ : /-исати/, /-исати/ : /-ирати/ (у појединим случајевима). Наша грађа је показала да су у речницима чешће застаревали глаголи грађени суфиксом /-овати/ спрема оних на /-ирати/ или /-ити/-ати/ што се унеколико разликује од досадашњих истраживања.

Германизми су нарочито били присутни у војној и техничкој терминологији, али и у другим лексичким слојевима у предвуковском периоду. Поред примера глагола са суфиксом /-ира/, овде ћемо навести само карактеристичне примере лексичких германизама, међу којима се налазе и речи латинског (често и француског) порекла у српски доспеле немачким посредством, нпр. *ауктор* 'в. аутор' (РМС); *аркив* 'в. архив (РМС), *фунт* 'в. фунта (1)' (РМС) и сл.

Поред германизама и речи словенског порекла, турцизми, тј. оријентализми (речи пореклом из турског, арапског или персијског језика) чине највећи део наше лексичке грађе: *авиција* (РСАНУ и РМС); *агазли* (РМС и РСАНУ), *балугиција* (РМС и РСАНУ) и многи други.

У вези са лексиком домаћег порекла, утврдили смо да су лексеме које су застаревале могле настати: творбом и калкирањем. Наша грађа бележи и просте, немотивисане речи из општесловенског лексичког фонда, нпр.: *уго* (РМС), *дажд* (РЈА) и сл.

Наш истраживачки материјал бележи у знатном броју речи домаћег порекла које су настале творбом (деривати): *дружбовати* (РМС); *схранити* (РМС); *азбуковица* (РСАНУ), као и застареле речи настале калкирањем (најпре интернационализама грчког и латинског порекла, али и германизама): *бајословље* (РМС и РСАНУ), *народословље* (РСАНУ), *народознаца* (РМС) и сл.

Осврћући се на статус застареле лексике у књижевном језику и њен однос према стандарднојезичкој норми, испитали смо и друге квалификаторе којима се обележава застарела лексика у речницима српског језика. Анализирана грађа из РМС бележи 17 квалификатора према којима се застарела лексика може разврстати у термилошке и друге области. Они су регистровани при маркирању 71 лексичке јединице у РМС, што имплицира изостанак регуларне термилошке и употребне квалификације застареле лексике у овом речнику. Наша семантичка анализа застареле лексике у РМС према ЛСГ указала је да би број термилошких јединица (макар из области војне терминологије, црквене и правне лексике) могао бити и неупоредиво већи. Оваквом лексикографском анализом начина квалификовања застареле лексике у РМС и њеним укрштањем са анализом према семантичком критеријуму и тематским групама желели смо да сугеришемо значај подробнијег, прецизнијег квалификовања лексике у описном речнику. Вишеструко квалификовање застареле лексике (према нормативним, стилским, термилошким особеностима) употпунило би лексикографски опис и обраду овог типа лексема и у тезаурусном речнику. Овакви увиди могу послужити и као путоказ обрађивачима који раде на РСАНУ.

Материјал показује да 5,14% семантичких реализација застареле лексике има још неки нормативни квалификатор, 1,33% лексичких јединица поред *заст.* поседује и стилски квалификатор, док 2,78% лексичких јединица из пасивног лексичког фонда припада термилошком слоју лексике. Најфреквентнији слој термилошке застареле лексике у оквиру РМС припадаја областима војске, језика и права, што нас наводи на закључак да термилошка лексика у овим областима најчешће застарева.

У делу рада који се посвећен семантичкој анализи застареле лексике настојали смо да одредимо најубичајеније механизме полисемије који су индуковали значења маркирана квалификатором *заст.* у развијеним полисемантичким структурама у РСАНУ и РМС. Од преко 14.000 јединица које су квалификоване као *заст.* у досадашњим објављеним томовима у РСАНУ, сужавањем грађе према критеријуму постојања пет и више значења у полисемантичкој структури за испитивање односа између вишезначности и застарелостим дошли смо до укупно 2472 семантичке реализације на којима смо спровели овај део истраживања (уз додатих 784 застарелих семантичких реализација из РМС).

Учили смо да су значења која су са аспекта савременог српског језика застарела развијана истим лексичким механизмима полисемије који су својствени савременом језику (метафором, метонимијом и синегдохом), као и да су се полисемантичке структуре у којима је једно значење маркирано квалификатором *заст.* често богатиле понављањем истог творбеног модела. Све нам то сугерише да развијена полисемија, по свој прилици, није пресудно утицала на застаревање одређеног значења лексема, те да узроке застаревања надаље можда треба тражити у парадигматским лексичким односима. Могуће је да многе застареле семантичке реализације које су ушле у нашу грађу и чине део корпуса застареле лексике имају своје синониме у другим лексемама у српском лексичком фонду, те је застаревање последица конкуренције истозначних јединица тако да повлачење једне од њих у пасивни лексикон може бити последица језичке економије.

Анализом застареле лексике са семантичког аспекта потврђује се да је метафора (посматрана и као когнитивни и као лексички механизам) веома продуктиван начин развијања полисемантичке структуре лексеме у српском (а по ономе што знамо на основу компаративних лингвистичких истраживања) и у сваком другом језику. Семантичке компоненте које носе информацију о изгледу конкретних предмета – њиховом облику, димензијама, положају који заузимају, као и семе функције, које смо уочавали у структури примарног значења анализираних лексема омогућавале су семантичке трансформације у структури посматраних лексема. Такође, анализа је показала да су исти појмовни механизми који омогућавају концептуализацију апстрактних појмова (разумевање емоција, стања, процеса, концептуализацију просторних односа, те појмова из сфере религије, моралности итд.) учествовали и у реализацији значења која су са синхроног аспекта застарела.

Желећи да на целокупном корпусу српског књижевног језика представимо однос између полисемије и процеса застаревања, кроз анализу грађе из РМС дошли смо до следећих увида. У грађи региструјемо чак 50 лексема које су застареле у примарном значењу, а очуване у активном лексикону у некој од својих секундарних семантичких реализација. Такав развој полисемантичке структуре прилично је необичан с обзиром на то да по правилу примарно значење опстаје у активном лексикону, а застаревају значења која се налазе на лексичкој периферији. Даље, истражујући развијене полисемантичке структуре са застарелим семантичким реализацијама констатујемо да у лексичком фонду српског језика постоји чак 99 лексема које су застареле у свим значењима. У раду смо поставили питање о судбини реалија које су именоване тим лексемама. Претпоставка је да су у лексичком систему очуване синонимне јединице, те је конкретно значење очувано, али под другим језичким знаком, односно са другачијом номинацијом. Међутим, не искључујемо ни могућност да су у неким случајевима изгубљене и саме реалије, односно да су квалификатором *заст.* маркирана значења којима се реферише на сегменте стварности који више не постоје (појмови у сфери војске, администрације, семантичке групе новац и финансије и сл.). С обзиром на наведено, у раду смо проблематизовали питање да ли су ове семантичке реализације заправо примери за историзме. На основу анализираних грађе чини се да у највећем броју случајева застарела лексема у секундарном значењу о чему сведочи чак 383 од укупно 606 са развијеном полисемијом у РМС. Квалификатором *заст.* у 115 случајева маркирано је треће значење у полисемантичкој структури у РМС. Ова тенденција опадања броја застарелих реализација удаљавањем од примарног значења такође се примећује у развијеним полисемантичким структурама (видимо по броју застарелих значења регистрованих под бројевима 4, 5, 6 итд. у РСАНУ).

5.

У поглављу посвећеном архаизмима анализирали смо лексичке јединице које су у трима описним речницима српскога језика (РСАНУ, РМС и РСЈ) добиле маркер застарелости – *арх.* Како је застарела лексика у српској лексикографској пракси двојако квалификована, као *заст.* и *арх.*, занимало нас је да истражимо која је разлика, а које су сличности између лексичких јединица овако квалификованих. С тим у вези желели смо да утврдимо и то да ли се квалификатор *арх.* користи само у случајевима када застарела реч има стилску функцију, те да ли овај лексикографски маркер пре свега сугерише стилско обележје лексеме, док се квалификатором *заст.* указује само на нормативно.

Из трију описних речника српског језика ексцерпирани су 372 јединице квалификоване као *арх.*, што је десетоструко мање обимна грађа у односу на јединице које смо анализирали у делу о лексици која је квалификована као *заст.* Наш истраживачки материјал бележи укупно 26 лексема које се у свим значењима реализују као архаичне (од укупно 372 архаизма које бележе једнојезични речници српског језика).

У категорију семантичких архаизама сврстали смо речи које се налазе у активном фонду савременог језика, али им је бар једно од значења у полисемантичкој структури застарело. Наш истраживачки материјал бележи укупно 37 лексема из трију речника које су вишезначне и чије је бар једно значење у развијеној полисемантичкој структури архаично.

Најпре смо у раду дали преглед архаичне лексике према пореклу (славенизми, славеносрбизми, тј. хибриди, потом речи несловенског порекла и домаће речи). У раду смо испитали фонетско-фонолошке и творбене одлике славенизама и славеносрбизама, потом смо се осврнули на лексику страног (несловенског) порекла, као и на домаће речи.

Преглед грађе указао је на различите особине наслеђене из различитих фаза развоја српског књижевног језика. Уочавамо да се поједине речи одликују цртама и српкословенског и рускословенског (руског) и народног језика, а ми смо их наводили према групама како бисмо одсликали неку од особина која је наслеђена у појединој фази развоја књижевног језика и која се чува, како у фонетском лику, тако и у морфолошко-творбеном облику архаичне лексике.

Анализом архаизама закључили смо да је међу лексиком која је маркирана као *арх.*(аична) знатно већи број славенизама и славеносрбизама него што је то случај са лексичким јединицама које су у речницима квалификоване као *заст.*(ареле) (у односу на укупан број јединица које чине грађу и за једну и за другу групу маркиране лексике). И код једне и код друге групе лексема које су квалификоване маркерима за означавање пасивизације лексичких јединица уочавамо сличне карактеристике. Разлика коју уочавамо између лексичких јединица квалификованих као *заст.* и оних које су квалификоване као *арх.* тиче се лексике страног порекла. Наиме, анализом лексичких јединица маркираних квалификатором *заст.* уочили смо највише турцизама, док је анализа јединица квалификованих као *арх.* у једнојезичним речницима донела највећи број интернационализама. С обзиром на сличне фонетско-фонолошке одлике, као и на творбено-семантичке особености, потврђујемо хипотезу да је највећа разлика у томе што *арх.* јесте стилски маркер којима се обележава застарела лексичка јединица у српском језику са посебним стилским обележјем.

6.

У последњем поглављу рада, *О лексикографској обради лексема маркираних квалификаторима у описним речницима српског језика*, бавили смо се испитивањем статуса лексике која је у РСАНУ, РСЈ и РСМ квалификована као *заст.*, *арх.* и *ист.* Настојали смо да укажемо на досадашњу лексикографску праксу, као и на евентуалне недоследности које се уочавају при обради и маркирању различитих типова застареле лексике у српској описној лексикографији.

Поглавље смо поделили у неколико целина, посматрајући најпре статус и употребу квалификатора *арх.*, *заст.* и *ист.* у РСАНУ, потом у РСМ, да бисмо се након тога осврнули на комбинације ова три квалификатора који се јављају у једнојезичним

речницима, као и на погрешке и пропусте које су се јављале при маркирању овог типа лексике.

Даље смо у раду указали на разнородне и неуједначене начине квалификације лексике са заједничким редакцијским особинама (српкословенским и рускословенским/руским), потом на квалификацију лексике са фонетским одликама српкословенског језика, на маркирање лексике са фонетским одликама рускословенског/руског језика, на квалификацијске ознаке које се приписују хибридикама у једнојезичним речницима, као и на квалификацију застарелих лексема спрам творбених форманата који улазе у њен састав. Указали смо и на застарелу лексику у српским речницима која је остала без квалификације, а њен статус у савременом српском језику смо проверавали у Електронском корпусу српског језика.

У раду смо покушали да дамо неке смернице за даљу употребу анализираних квалификатора (*ист.*, *заст.* и *арх.*) у изради једнојезичних речника, како описног типа, тако и оних специјалних, који недостају српској дескриптивној лексикографији. У завршном делу рада указали смо на методолошке поступке који су примењени приликом израде специјализованих речника застареле лексике у руском језику, а могли би послужити као оријентир српским лексикографима и лексиколозима у ком правцу треба размишљати при осмишљању концепције будућег речника застарелих речи.

Статус застареле лексике у савременом српском језику ваљало би истражити у неком од будућих истраживања, те кроз анкету спровести истраживање о томе колико су застареле речи данас познате савременом говорнику српског језика.

7.

Након спроведених различитих типова језичке анализе, можемо закључити да смо овим радом тек представили основне одлике застареле лексике у српском језику, класификовали је и описали њене особености из различитих углова. Како би у својој целокупности била сагледана, описана и анализирана, ова изузетно обимна и разноврсна грађа могла би бити предмет вишедеценијске анализе лексиколога, лексикографа, историчара језика и дијалектолога. Ми се надамо да смо овим истраживањем макар утрли пут неким будућим проучавањима овог богатог и за српску лингвокултуру веома важног лексичког слоја, који је, чини се неоправдано, остао изван оквира досадашњих монографских лингвистичких истраживања.

10. Извори и литература

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Загреб, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

*

Адамовски 1987: Jan Adamowski, „Archaizmy leksykalne w polskim folklorze wierszowanym”, *Annales UMCS*, vol. V, 79–97.

Алексејевна 1999: Шестакова Наталья Алексеевна, *Архаическая лексика современного русского языка по данным толковых словарей XVIII–XX вв.*, Брянский государственный педагогический университет имени академика И. Г. Петровского, Брянск (докторска дисертација).

Апресјан 2012: В. Ю. Апресјан, „The Russian attitude to time”, in: Luna Filipović, Kasia M. Jaszczolt (eds.), *Space and Time in Languages and Cultures. Language, culture, and cognition*, ch. 5, Human Cognitive Processing, 37, 103–120.

Аркадјева и др. 2014а: Т. Г. Аркадјева, М. И. Васильева, Т. Г. Шарри, Н. С. Федотова, Л. М. Кольцова, „Архаизмы и субстракты в русском языке”, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 10 (40), део 2, Грамота, 24–29.

Аркадјева и др. 2014б: Т. Г. Аркадјева, Л. М. Кольцова, Т. Ю. Кудрявцева, М. В. Панова, С. А. Чуриков, „Проблема описания историзмов и архаизмов в современной лексикографии”, *Вестник ВГУ*, серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, № 3, 14–20.

Астахина 2008: Л. Ю. Астахиной, „Лингвистическое источниковедение и историческая лексикология”, *Вестник Православного Свято-Тихоновского института*, 5–15.

Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Советская энциклопедия.

Бабић 1963: Stjepan Babić, *Jezik*, Zagreb: Privreda.

Бабић 1984: Stjepan Babić, „Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku”, *Лексикографија и лексикологија. Зборник радова*, Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Матица српска, 9–14.

Байбурин и др. 2004: Байбурин Альберт, Леонид Беловинский, Франсис Конт, *Полузабытые слова и значения: Словарь русской культуры XVIII – XIX вв.*, Санкт-Петербург – Москва: Европейский Дом – Знак.

Баук 2004: Снежана Баук, „О схватању језичког осећања и његовом месту у термилошком корпусу српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/3, Београд, 259–264.

- Баух и Кејбл ⁵2002: Albert C. Vaugh, Thomas Cable, *A History of the English Language*, London: Routledge.
- Белић и Ившић 1932: Александар Белић, Стјепан Ившић, *Граматичка терминологија*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Бјелаковић 2022: Исидора Бјелаковић, *Терминологија у књижевним језицима Срба XVIII и XIX века (астрономија)*, Нови Сад: Матица српска.
- Богдановић 2016: Маријана Богдановић, „Семантички и творбени аспект именичке старокњижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, *Српски језик: студије српске и словенске*, XXI, Београд, 575–594.
- Богдановић 2015: Маријана Богдановић, „О старокњижевној именичкој лексички у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (творбени, семантички и лексикографски аспект)”, у: Снежана Гудурић, Марија Стефановић, *Језици и културе у времену и простору*, IV/2, Нови Сад: Филозофски факултет, 141–151.
- Бусман 1996: Hadumod Bussman, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London: Routledge.
- Бутковић 2008: Ljiljana Butković, „Metodički model obradbe vremenske raslojenosti leksika”, *Život i škola*, LIV/19, 105–110.
- Бухалов 2012: А. В. Бухалов, „Устаревшая лексика как лингвистическая составляющая этнокультуроведческого подхода в обучении русскому языку”, *Филологические науки*, № 1, 74–83.
- Ван Дајк 1992: Carolyn Van Dyke, „Old Words for New Worlds: Modern Scientific and Technological Word-Formation”, *American Speech*, 67/4, 383–405.
- Викторовна и Васиљевна 2021: Баско Нина Василевна, Андреевна Викторевна, *Словарь устаревшей лексики к произведениям русской классики*, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Москва: АСТ – Пресс – Грамота.
- Владимировна 2002: Лесных Елена Владимировна, *Архаизация лексики русского языка XX века*: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01. Липецк, 2002.- 243 с.: ил. РГБ ОД, 61 02-10/1050-7 (аутореферат) <<http://www.dslib.net/russkij-jazyk/arhaizacija-leksiki-russkogo-jazyka-xx-veka.html#3259931>>.
- Војташек 2017: Małgorzata Wojtaszek, „O zapomnianych XIX-wiecznych wyrazach i związkach wyrazowych z kręgu leksyki religijnej (na przykładzie dokumentów Zgromadzenia Sióstr Opactwa Bożej)”, *Poznańskie Spotkania Językoznawcze. Poznań Linguistic Forum*, 33, 131–142.
- Вујаклија 1937: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Геца Кон.
- Вуксановић 1997: Јован Вуксановић, *Речник језичких појмова*, Београд: Бона Фидес.
- Вуксановић 2003: Јован Вуксановић, *Школски речник језичких термина и појмова*, Београд: Алтера.

- Вуловић 2010: Наташа Вуловић, *Лексика у приповеткама Лазе К. Лазаревића*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић и др. 2018: Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, Данијела Радоњић, „У другој половини Речника САНУ. Двадесет томова српског тезауруса”, *Наш језик*, 49/2, Београд, 1–22.
- Генералова 2019: Е. В. Генералова, „Устаревшая лексика русского языка: вопросы преподавания и лексикографической интерпретации”, *Journal of Applied Linguistics*, 1/2, 371–380.
- Глинкина 1998: Л. А. Глинкина, *Иллюстрированный словарь забытых и трудных слов из произведений русской литературы XVIII–XIX веков*, Оренбург: Оренбургское книжное издательство.
- Глинкина 2008: Л. А. Глинкина, *Иллюстрированный толковый словарь забытых и трудных слов русского языка*, Москва: Мир энциклопедий Аванта+.
- Глинкина 2014: Л. А. Глинкина, „О лингвистической и культурологической содержательности словарей устаревших слов”, *Проблемы истории, филологии, культуры*, № 3, 134–136.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат 1969: Ирена Грицкат, „Језик књижевности и књижевни језик: на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха”, *Јужнословенски филолог*, 28/1–2, Београд, 1–35.
- Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор, „Из језичке баштине Словена: „прав” и „крив” као појмовне метафоре”, *Списи из историјске лингвистике*, Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 347–363.
- Дијаченко 1993: Григорій Дьяченко, *Полный церковно-славянский словарь (со внесением в него важнейших древне-русских слов и выражений)*, Москва: Издательский отдел московского патриархата, <<http://ksana-k.ru/?p=776>> 16. 6. 2015.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2015: Рајна Драгићевић, „О животу и језику Срба у Хабзбуршкој монархији крајем 18. века на основу једног речника”, *Исходишта*, бр. 1, Ниш: Филозофски факултет, 113–128.
- Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.

- Дурбаба 1995: Оливера Дурбаба, „Архаизми, локализми, турцизми и германизми у преводу романа *Сеобе* на немачки језик”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 23/2, Београд, 235–254.
- Ђинђић 2007: Марија Ђинђић, „Турцизми у седамнаестом тому Речника САНУ”, у: Срето Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова*, II, Београд: Институт за српски језик САНУ, 45–51.
- Ђинђић 2014: Марија Ђинђић, *Yeni türkçe-sırpça sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ђинђић 2014: Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичка и деривациона анализа)*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Ђукић 2017: Маријана Ђукић, „Фразеолошки архаизми у српском језику”, *Наш језик*, XLVIII/1–2, Београд, 73–86.
- Емельянова 2015: О. Н. Емельянова, „Устаревшая лексика в системе языка (по материалам толковых словарей современного русского языка)”, *Экология языка и коммуникативная практика*, № 2, 48–69.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Svjetlost.
- Зозикова 2015: Мария Елисејева Зозикова, „О некторых тенденциях употребления устаревшей лексики в современном русском языке”, *Электронный научно-практический журнал Филология и литературоведение*, No. 2, <<https://philology.snauka.ru/2015/02/1180>>.
- Зорић 2013: Милена Зорић, „Неколико речи о статусу и идентификацији славенизама”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 61/3, Нови Сад, 811–818.
- Зорић 2016: Милена Зорић, *Славенизми и књишке речи у драмским делима Јована Стерије Поповића – трагедије и ране комедије*, необјављена докторска дисертација, <<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8182/Disertacija9397.pdf?sequence=6&isAllowed=y>>.
- Ивановић 2014: Ненад Ивановић, „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд: Филолошки факултет, 195–231.
- Ивић 1966: Павле Ивић, „О Вуковом Рјечнику из 1818. године”, у: Павле Ивић (прир.), *Сабрана дела Вука Караџића. Књ. II. Српски рјечник, 1818.*, Београд: Просвета: 19–186.
- Ивић ²1986: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић и Младеновић 1986: Павле Ивић, Александар Младеновић, „Продирање западноевропске лексике”, у: Р. Веселиновић, П. Ивић, А. Младеновић, М. Пантић, М. Павић, Д. Медаковић, Н. Гавриловић (ур.), *Историја српског народа*, четврта књига, други том, *Срби у VIII веку*, Београд: СКЗ.

- Јанковић 2019: Јелена Јанковић, „Славенизми у Огледној свесци Речника славеносрпског језика”, у: Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић (ур.), *Језици и културе у времену и простору*, VIII/1, Нови Сад: Филозофски факултет, 341–355.
- Јесперсен 1912: Otto Jespersen, *Growth and Structure of the English Language*, Leipzig: V. G. Teubner.
- Јовановић В. 2016: Владан Јовановић, *Српска војна лексикологија и терминологија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић В. 2022: Владан Јовановић, *Језик и речник светог владике Николаја Велимировића (диференцијални приступ)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић Г. 1986: Гордана Јовановић, „Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, *Наш језик*, 27/1–2, Београд, 90–92.
- Јовановић Ј. 2018: Јована Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовану човека у српском језику*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Јовић 2016: Александра Јовић, „О црквенословенизмима у Речнику српскохрватског књижевног језика”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 46/1, 27–48.
- Камајева 2012: Р. Б. Камаева, „Архаизми како одна из основных категорий устаревшей лексики”, *Вестник Башкирского университета*, Т. 17. №4, 1838–1841.
- Кангрга ²1937: Јован Кангрга, *Цепни немачко-српски речник*, Београд: Издање књижарнице Радомира Д. Ђуковића.
- Канон 1987: Cannon Garland, *Historical Changes and English Wordformation: Recent Vocabulary*, American University Studies: Series 4, English Language and Literature. Vol. 46, New York – Bern – Frankfurt/M. – Paris: Peter Lang.
- Капетановић 2005: Amir Kapetanović, „Historizmi i semantičke promjene”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35, 153–163.
- Кард и др. 1984: William Card, Raven I. McDavid, Virginia McDavid, „Dimensions of Usage and Dictionary Labeling”, *Journal of English Linguistics*, 17, 57–74.
- Катамба ²2005: F. Katamba, *English Words: structure, history, usage*, London: Routledge.
- Кевечеш ²2010: Zóltan Kövesces, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: OUP.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Београд.
- Клајн и Шипка 2007: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

- Кликовац 2005: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кончаревић и Радовановић 2021: Ксенија Кончаревић, Милан Радовановић, *Руско-српски и српско-руски теолошки речник*, Београд: Јасен, 2021.
- Коростелева 2014: Т. В. Коростелева, „Архаизми в системе языка и языковом узусе”, *Научная мысль Кавказа*, № 14, 154–159.
- Кристал 1987: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec, predgovor Ranko Bugarski, Beograd: Nolit.
- Кристал ²1997: David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кувондик 2022: Madiyorova Valida Quvondiq, „The problem of classification of archaisms”, *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, Volume 7, Issue 6, 181–183.
- Кузьмцова 2017: Т. Ю. Кузьмцова, *Архаизми в поезии И. Бродского*, Тольяттинский государственный университет, Гуманитарно-педагогический институт, кафедра „Русский язык, литература и лингвокриминалистика”, Тольяти, бакалаварская работа (необјављени мастер рад).
- Левушкина 2021: Ружица Левушкина, „Термини из сфере хришћанске аскетике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, у: Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 271–288.
- Лог 1999: Mark Patrick Logue, *Obsolete Occitan loanwords of the French language*, Canada: National Library of Canada.
- Маринковић 2012: Ивана Маринковић, „О глаголима чија семантика обухвата емоције из домена туге”, *Наш језик*, 43/1–2, Београд, 45–61.
- Маринковић и Јовановић 2012: Ивана Маринковић, Јована Јовановић, „О проблему полисемантичке структуре лексема из класе етника у српском језику”, у: Снежана Гудурић (ур.), *Језици и културе у времену и простору*, I, Нови Сад: Филозофски факултет, 463–473.
- Матешкић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мацановић 2018: Ана Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Миланов 2020: Наташа Миланов, „О квантитативним својствима везаним за полисемију лексема у тезаурусном речнику српског језика”, *Српски језик: студије српске и словенске*, XXV/1, Београд, 303–316.
- Миланов 2021: Наташа Миланов, *Српски лексички фонд из угла полисемије*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Милановић 2000: Александар Милановић, „Стилематичност архаизама у роману *Опсада цркве Св. Спаса* Г. Петровића”, *Повеља*, 30/1, 120–130.
- Милановић 2003: Александар Милановић, „Терминолошки проблеми у области историје српског књижевног језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/3, Београд, 295–304.
- Милановић 2005а: Александар Милановић, „Статус појма и термина славеносрбизам у лингвистици”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/3, Београд, 323–327.
- Милановић 2005б: Александар Милановић, *Српски језик за седми разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић 2006: Александар Милановић, „Статус појма и термина лексички архаизам у србистици”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, Београд, 293–305.
- Милановић 2007: Александар Милановић, „Статус појма и термина историзам у србистици”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/3, Београд, 87–99.
- Милановић 2010: Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Михајловић 1972: Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, I том (А – Љ), Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Михајловић 1974: Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, II том (М – Ш), Нови Сад: Институт за лингвистику.
- Младенов 1980: Марин Младенов, *Новинарска стилистика*, Београд: Научна књига.
- Младенов 1983: Марин Младенов, *Савремени српскохрватски језик са стилистиком за трећи разред усмереног образовања*, Београд: Завод за уџбенике.
- Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Николов 2016: Angel Nikolov, *Stylistic classification of the English vocabulary*, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2016, 115 –122.
- Новикова и Терехова 2014: Т. Ф. Новикова, С. Е. Терехова, „Устаревшая лексика как лингвокультурный феномен и ее роль в формировании интереса к родному языку”, *Научные ведомости*, серия Гуманитарные науки, № 6 (177), issue 21, 19–26.
- Новокмет 2020: Слободан Новокмет, *Називи животиња у српском језику (семантичка и лингвокултуролошка анализа)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Норман 2016: Б. Ю. Норман, „Уходящее слово: историзм, архаизм, нотиолизм?”, *Коммуникативные исследования*, 4(10), 21–38.

- Огледна свеска 2017: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*, Нови Сад: Матица српска.
- Ожегов и Шведова 2013: С. И. Ожегов, Н. Ю Шведова, *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений*, А Темп.
- Оташевић и Сикимић 1991: Ђорђе Оташевић, Биљана Сикимић, „Однос околионализма према времену”, *Наш језик* XXIX/1–2, Београд, 77–81.
- Оташевић и Сикимић 1992: Ђорђе Оташевић, Biljana Sikimić, „Tvorba okazionalizama u srpskohrvatskom jeziku”, *Јужнословенски филолог*, XLVIII, Београд, 67–78.
- Пецо и Станојчић 1972: Asim Peco, Živojin Stanojčić, *Enciklopedijski leksikon: mozaik znanja. Srpskohrvatski jezik*, Београд: Interpres.
- Пиела 2016: Agnieszka Piela, *Pozorna Tożsamość. Polskie tradycjonalizmy z semantycznym archaizmem*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Пипер 2019: Предраг Пипер, „О архаизмима у српском језику, посебно граматичким”, *Наш језик*, L/2, Београд, 95–107.
- Пјотровић 2005: Anna Piotrowicz, „Życie wyrazów: tempo przeobrażeń leksykalno-semantycznych w polszczyźnie XX w.”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 40, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 355–365.
- Поповић 2005: Љубомир Поповић, „Табеларни метод анализе дефиниције и дефиниционих комплекса и његова примена на дефиниције граматике и њених дисциплина”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/3, Београд, 7–93.
- Поповић 2006: Љубомир Поповић, „Полисемичност лексема као један од проблема интерфејса синтаксе и речника”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1, Београд, 25–40.
- Радић 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском језику*, књ. 17, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радовић-Тешић 1982: Милица Радовић-Тешић, „Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ”, у: Драго Ћупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија* (зборник радова), Београд: САНУ – Институт за српскохрватски језик, 257–262.
- Радовић-Тешић 2004: Милица Радовић-Тешић, „Богаћење лексике префиксацијом”, *Српски језик: студије српске и словенске*, IX/1–2, Београд, 219–226.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, „Архаизми и историзми у описним речницима”, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Радченко и Зебец 2008: Marina Radčenko, Aleksandra Zebes, „Семантичке архаизми в романе А.Н. Толстого Петр I и их отображение толковыми словарями современного русского языка”, *Croatica et Slavica Iadertina*, 199–206.

- Раичевић 2011: Драгана Раичевић, „Именице са архаичним секундарним значењима у савременом српском језику”, *Српски језик: студије српске и словенске*, XVI, Београд, 515–529.
- Ранђеловић 2013: Ана Ранђеловић, „Архаизми и историзми у Речнику српског језика”, у: Маја Анђелковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, VI/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 171–180.
- Расулић 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.
- Рафаели 2009: Ida Raffaelli, *Značenje kroz vrijeme*, Zagreb: Disput.
- Ристић 1994: Стана Ристић, „Стране речи у описним речницима са аспекта речничког нормирања”, *Наш језик*, 29/5, Београд, 301–305.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2014: Стана Ристић, „Квалификатори у српској лексикографији”, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд: Филолошки факултет, 113–130.
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РКТ 2001: *Rečnik književnih termina*, Beograd: Institut za književnost i umetnost – Banja Luka: Romanov.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* I–II, Zagreb: Matica hrvatska.
- Срезњевски 1893–1912: И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, 1–3, Санктпетербургъ: Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ, 1893–1912.
- СРЯ XI–XVII: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва: Издательство „Наука” – Академия наук СССР – Институт русского языка, 1975–.
- СРЯ XVIII: *Словарь русского языка XVIII века* (I–XIV), Ю. С. Сорокин, Е. Э. Биржакова, Л. Л. Кутина (ур.), Академия наук СССР – Институт русского языка, Ленинград: Наука, 1984–.
- Станојчић и Поповић⁸2002: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- СТИЈОВИЋ Р. 2014: Рада Стијовић, „О архаизмима у савременим српским речницима”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 62/2, Нови Сад, 405–412.
- СТИЈОВИЋ С. 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Просвета.
- Стошић 2006: Љиљана Стошић, *Речник црквених појмова*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Султамуратовна 2022: Seytmuratova Dilbar Sultamuratovna, „Linguoculturological study of arhaic and historic words in English”, *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies*, 233–236, <www.econferenceseries.com>.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Траск 2005: Robert Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Умудова 2022: Mahbuba Tofiq ghizi Umudova, „Types of Obsolete Words (Archaisms and historicisms)”, *International Journal of Social Science And Human Research*, Vol. 05, Issue 12, 5897–5900, <www.ijsshr.in>.
- Упутства: *Упутства за израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].
- Хандке 1999: Kwiryny Handke, „Pojęcie i termin *archaizm* na tle zawartości polskich leksykonów”, u: M. Białokórska (ur.), *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny 5*, Materiały VII Kolokwium Językoznawczego, Gorzów Wielkopolski 16–18 czerwca 1997, 9–20.
- Хандке и др. 1996: К. Хандке, Х. Поповска-Таборска, И. Гластерова, „Nie dajmy zginąć słowom: rzecz o odchodzącym słownictwie”, *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Komsja Kultury Słowa*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek.
- Холи 2001: Krystyna Holly, *Słownik wyrazów zapomnianych czyli słownictwo naszych lektur. Słowniki Języka Polskiego*, Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Цейтлин 1994: Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.), *Старославянский словарь (по рукописям X-XI вв.)*, Москва: Русский язык.
- Чернышева 2000: М. И. Чернышева, „Постлексикографический этап: тематические исследования в русской исторической лексикографии”, *Русская историческая лексикография на современном этапе. К 25-летию издания Словаря русского языка XI–XVII вв.*, 27–31.
- Чернышева 2002: М. И. Чернышева, „Исторический тематический словарь русского языка (проблемы и перспективы)”, *Слово и словарь. Vocabulum et vocabularium*, Гродно, 80–87.
- Чернышева 2008: М. И. Чернышева, „Семантика словообразовательных моделей с начальными благо- и бого- (новые данные)”, *Славянское языкознание. XIV Международный съезд славистов*, Охрид, 540–553.
- Чернышева 2009: М. И. Чернышева, *Уходящие слова, ускользящие смыслы*, Москва: Московский государственный университет печати.
- Шански 1954: Н. М. Шанский, „Устаревшие слова в лексике современного русского литературного языка”, *Русский язык в школе*, 3, 27–33.

- Шански 1972: Николай Максимович Шанский, *Лексикология современного русского языка*, Москва: Просвещение.
- Швецова 2011: О. Н. Шевцова, „Архаизмы *Истории государства Российского* Н. М. Карамзина и семантическое наполнение исторического труда первой четверти XIX в.”, *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*, №1, 107–111.
- Шершунович 2014: Joanna Szerszunowicz, „Phraseological units containing archaic elements in bilingual lexicography”, in: G. Zuckermann, J. Miller, J. Morely (eds.), *Endangered Words, Signs of Revival*, Australex, 1–17.
- Шестакова 1999: Наталья Алексеевна Шестакова, *Архаическая лексика современного русского языка по данным толковых словарей XVIII-XX вв.*, докторска дисертација, <<https://www.dissercat.com/content/arkhaicheskaya-leksika-sovremennogo-russkogo-yazyuka-po-dannym-tolkovykh-slovarei-xviii-xx-vv>>.
- Шеховић 2007: Amela Šehović, „Leksičke promjene – pokazatelj društvenih promjena”, *Pismo – časopis za jezik i književnost*, 5, 48–58.
- Шеховић 2012: Аида Шеховић, „Рецепција архаизама код говорника српског језика”, у: Милош Ковачевић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, III/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–284.
- Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2001: Данко Шипка, „Дистрибуција наставака *-ирати/-исати/-овати* у српским глаголима страног порекла”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 44/1–2, Нови Сад, 167–173.

Биографија аутора

Ивана Маринковић рођена је 4. јула 1982. у Пожаревцу. Завршила је друштвено-језички смер Пожаревачке гимназије као носилац Вукове награде 2001. године. Учествовала је у активностима *Друштва за српски језик и књижевност Србије* (*Републички зимски семинар*, промоција часописа „Свет речи”) у периоду 2001–2006. 2005. године учествовала је на Међународној научној студентској конференцији „Балкан на раскршћу” која се одржала у Гдањску. Радила је као секретар *Међународног славистичког центра* на Филолошком факултету и као предавач у *Центру за стране језике – Equilibrio* 2007. године. У периоду од 2006. до 2008. године писала и читала прилоге савремене језичке тематике за радио-емисију *Пут у речи* на Радио Београду 2. Учествоје 2008. године као секретар на међународном *Научном скупу слависта у Вукове дане* у организацији МСЦ-а. Дипломирала је 2008. на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Групи за српски језик и књижевност са просечном оценом 9,11. Школске 2008/2009. уписује докторске студије на истом факултету. Положила 8 испита на докторским студијама са просечном оценом 9,25 и предала четири самостална истраживачка рада (СИР). Ради у Институту за српски језик САНУ од 5. фебруара 2009. године на одсеку *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, тренутно је у звању истраживача сарадника.

Током рада на основној обради урадила је око 25 ауторских табака речничког текста (секције П-65 полутар–пољштица, П-71 понтоаски–попас, П-90 потрети–потсусед, а у току је обрада секције П-120 преплакати–преправљати).

Уз лексикографске послове бави се и научноистраживачким радом. Предмет ауторкиног интересовања представљају лексикологија и семантика, са освртом на когнитивна истраживања српског језика.

Учествовала је на већем броју научних конференција у земљи и иностранству и објавила је 15-ак ауторских и коауторских радова разнолике лингвистичке тематике у домаћим и међународним часописима и зборницима.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ивана Маринковић

Број досијеа 01058/д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Застарела лексика у описним речницима српског језика

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ивана Маринковић

Број досијеа 01058/д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Застарела лексика у описним речницима српског језика

Ментор проф. др Рајна Драгићевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Застарела лексика у описним речницима српског језика

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.